

Viktor Kravtjenko

Jag valde friheten

En sovjetämbetsmans personliga och politiska upplevelser

Översättning (från engelska): Nils Holmberg och Alf Ahlberg

Boken kom ut i många svenska upplagor under åren 1947-49. Trycktes i sammanlagt 90000 ex, en del av dessa dock i en förkortad ”Folkupplaga”, omfattande 275 sid, medan originalet hade över 450 sid.

Av Kravtjenko finns på marxistarkivet även uppföljaren [Jag valde rättvisan](#) (om den förtalsrättegång som hölls i Frankrike). Se även [Viktor Kravtjenko – ett sovjetiskt människoöde](#) av Martin Fahlgren

Innehåll

1. Flykt ut i natten	1
2. Rysk barndom	4
3. Ära och hunger	15
4. Röd ungdom	26
5. Brytning med det förflutna	35
6. Som studerande i Charkov	38
7. Maskinens triumf.....	39
8. Terrorn på landsbygden.....	46
9. Helvetesskörd	58
10. Min första upprepning	69
11. Helenas hemlighet	81
12. Som ingenjör i Nikopol	91
13. Fortare, fortare!	105
14. Storrensning	118
15. Min prøvotid börjar	126
16. På jakt efter rättvisa.....	134
17. Tortyr efter midnatt	146
18. Arbete: fri och slav	162
19. Medan historien skrives	177
20. Den sibiriska bluffen	192
21. Medan Europa befinner sig i kamp	206
22. Det oväntade kriget	224
23. Panik i Moskva.....	240
24. Kreml i krigstid	258
25. De båda sanningarna	274
26. Förspel till Amerika	296
27. Stalins undersåtar utomlands.....	313
28. På flykt till friheten	328
Efterskrift	333

1. Flykt ut i natten

VARJE MINUT UNDER min färd i taxi mellan mitt förhyrda rum och Union Station den där lördagskvällen var mättad med fara, laddad med ödeslot. Själva gatorna, själva de mörka husen såg dystert fientliga ut. Under de sju månader jag vistats i huvudstaden hade jag åkt denna väg dussintals gånger, lätt om hjärtat och utan att lägga märke till min omgivning. Men denna gång var det någonting annat — nu flydde jag.

Den amerikanska familj som jag bodde hos i Washington hade varit vänlig och hjälpsam mot främlingen. När jag låg sjuk hade de skött mig som en fullt naturlig sak. Det som hade börjat som en rent ekonomisk överenskommelse hade fördjupats till ett varmt mänskligt förhållande, där språksvårigheten endast var en extra stimulans. Jag hade intrycket att dessa hyggliga amerikaner genom sin vänlighet mot en hemlängtande ryss sökte visa sin tacksamhet mot alla ryssar, mot de tappra allierade som på en hundramilsfront bröt den tyska anfallsvågen och rullade den tillbaka. De gav mig personligen äran för varje sovjetseger.

Min hyra var betald en vecka i förskott. Men i kväll hade jag åkt hemifrån utan en antydning om att det var ett sista farväl. Jag hade endast nämnt att om jag inte kom tillbaka till staden senast torsdag kunde de hyra ut rummet. Jag ville att mitt värdfolk sanningsenligt skulle kunna förneka all kännedom om min vistelseort och min avsikt att inte återvända i händelse det skulle göras några förfrågningar från den sovjetiska handelskommissionen.

På handelskommissionens byrå hade jag under några dagar simulerat huvudvärk och allmän indisposition. Samma dag hade jag i förbigående nämnt för några kolleger att det var bäst att jag "låg hemma och vilade mig ett slag" och att jag kanske inte kom tillbaka på måndag. Jag var angelägen om att få en kort nådatid innan min frånvaro blev upptäckt.

När jag fick min avlöning för mars bad jag att få göra upp resekostnaderna för min senaste resa till Lancaster, Pennsylvanien, och min tidigare resa till Chicago. Det visade sig att jag hade omkring trettio dollar att fordra. Det skulle inte få finnas minsta förevändning att bortförklara min flykt med några ekonomiska oegentligheter. Jag försäkrade mig också om att alla papper var fullt i sin ordning, så att en annan omedelbart kunde överta mitt arbete.

Längre fram, när min flykt blev en sensationell nyhet för tidningarna i Washington och New York, var det kanske en del av mina manliga och kvinnliga kamrater i kommissionen som mindes att min handtryckning hade varit ovanligt fast när jag sista lördagen tog farväl av dem. De kanske upptäckte att det hade varit fråga om ett sista, ordlöst farväl. Dessa människor som inte ens i det fria Amerika är fria skulle aldrig våga träffa mig igen. Under många månaders samarbete hade flera av dem kommit att stå mig nära, vi förstod varandra utan att säga så mycket. Om jag hade fått skiljas från dem öppet, på det känsliga ryska sättet, skulle den börda som nu vilar på mig till stor del ha blivit avlyft.

Det var en kylig natt utan stjärnor. Järnvägsstationen föreföll full av faror. Tänk om jag stötte på någon kollega och han slog alarm! Mina båda resväskor och den oauktorerade resan skulle genast väcka hans misstänksamhet. Tänk om kamrat Serov eller general Rodenko redan hade upptäckt mina planer! Min fruktan tog plötsligt gestalt när jag fick syn på en röda-armé-uniform. Jag stelnade till av skräck. Jag drog ner hatten i pannan, drog in huvudet i den uppslagna ytterrockskragen och slank utmed väggen med ryggen åt min landsman.

Eftersom sovjetfunktionärer alltid reser i Pullmanvagnar, tog jag plats i en enklare passagerarvagn. Det minskade risken att bli sedd av någon som kände mig. I den halvskumma, full-

proppade, kvava kupén var jag ensam med mina tankar.

Länge hade jag vetat att detta avgörande var oundvikligt. I många månader hade jag planerat flykten. Jag hade sett fram mot den som en utväg ur den labyrint av hyckleri, ovilja och tankeoreda som jag så många år hade irrat omkring i. Det skulle bli en botgöring för färd, för vilka jag såsom tillhörande mitt lands härskande klass kände skuld.

Men nu när flykten äntligen var verklighet, kändes ingen lättnad, ingen eggelse, utan snarast ett pinsamt tomrum där fruktan och självföreläelser väsnades så högljutt att till och med de sömniga soldaterna och flottisterna i den rökfyllda vagnen måste höra dem. Jag rycker upp mitt liv med rötterna, tänkte jag. Oåterkalleligen.

Kanske för alltid. I detta ögonblick förvandlar jag mig själv till en man utan fädernesland, utan familj, utan vänner. Mina släktingar skall jag aldrig mer få se, jag skall inte höra deras röster eller trycka deras händer. Det är som om de vore döda och som följaktligen något dyrbart inom mig hade dött. I all framtid skall jag känna denna tomhet i mitt liv, denna fruktansvärda, dödande tomhet.

Och vad mitt fosterland beträffar skall jag officiellt vara en utstött, en paria. Den politiska regim som jag trott på och arbetat för hela mitt liv kommer automatiskt att avkunna dödsdomen över mig. Dess 8 hemliga agenter kommer alltid att stå mig efter livet. De kommer att följa mina steg, de kommer att bevaka mina fönster, och om deras herrar befäller det kommer de att döda mig. Och de amerikaner bland vilka jag hoppas att kunna förankra mitt nya liv hur kan de förstå vad det innebär för en rysk kommunist att bryta med sovjetdiktaturen? De är så välsignat oskyldiga, dessa amerikaner!

I mitt hemland kommer alla mina arbetskamrater och vänner, för att inte tala om mina kära, att få en outplånlig fläck på sig. För att rädda sig måste de glömma mig, desavouera mig, förneka mig, liksom jag på min tid låtsades desavouera och förneka andra som hade ådragit sig sovjetstatens ovilja.

Har jag moralisk rättighet att utsätta denna oskyldiga gisslan i Ryssland för denna fara, endast för att freda mitt eget samvete och gälda min skuld till sanningen? Detta var det allra svåraste problemet. Vad skulle min gudfruktige farfar, Fjodor Pantelejevitch, denne ärlige tjänare till Gud och tsaren, ha tänkt om min handling om han hade levat? Vad skall min far, denne fanatiska revolutionär, säga om han har överlevt två år av brutal tysk ockupation.

Det fanns åtminstone en tröst i denna tankegång. Farfar kunde aldrig förstå varför hans son Andrej, min far, satte sig upp mot tsaren och århundradens traditioner. Men eftersom Andrej höll styvt på sin underliga nya tro och var beredd att gå i fängelse för den, avslöt farfar alltid sina föreläelser med en välsignelse. Och vad min far beträffade hade han trots sin kärlek till hustru och barn inte tvekat att utsätta oss för svält och tårar när hans sak krävde det. Han skulle förstå och gilla mig, det tvivlade jag inte på.

Det gav också en bitter tröst att veta att min bror Konstantin som alltid hade stått mig nära var död; han hade stupat som officer på den kaukasiska fronten när han försvarade vårt fosterland mot de nazistiska angriparna. Skulle den officiella hämnden kanske drabba en ensam och hjälplös gumma som just hade befriats från ett tyskt koncentrationsläger bara därför att hon var min mor? Eller den kvinna som i tre år varit min hustru, även om hon inte visste något om mina politiska tvivel och min flykt?

Dessa tankar dunkade fortfarande som en plågsam trolltrumpa i min hjärna, dova, men aldrig helt avstannande, när tåget klockan tre på söndagsmorgonen kom till New York. På perrongen

stod en rysk officer med en resväska; han var tydligen alldeles omedveten om min existens, men jag drog mig undan för att inte komma i hans närhet.

Jag tog in under ett italienskt namn på ett ruskigt hotell uppåt staden, ett sådant hotell där man får betala i förskott. Rummet var liksom gjort för självmord: trångt, unket, deprimerande. Jag låste dörren. Vid skenet av en svag elektrisk lampa började jag skriva på en förklaring, som delvis skulle komma att införas i de amerikanska tidningarna två dagar senare.

Om någon hade iakttagit mitt besynnerliga beteende under dessa spännande dagar, mina sömnlösa nätter, min hemlighetsfulla flykt från Washington, mitt gömställe i New York, så skulle han ha trott att jag hade begått ett svårt brott och nu sökte hålla mig undan för polisen. Men jag hade varken mördat eller stulit. Jag hade helt enkelt beslutat att avgå som ekonomisk delegat för min regering.

En amerikan kan givetvis inte förstå att för en funktionär i en totalitär regim finns det inget ”brott” som är fruktansvärdare till sin innebörd och sina konsekvenser. Det är i bokstavig mening ett avfall från en jordisk gud. Brottslingen blir officiellt utstött, varje dag han har kvar att leva får betraktas som en gåva från himlen, han kan inte ens brevväxla med sina anhöriga där hemma. Han bär Kainsmärket på pannan. Den sovjetmedborgare som träffar honom eller visar honom någon vänlighet begår därmed politiskt, för att inte säga fysiskt självmord.

Ett sådant steg som mitt tog en ryss, särskilt en mångårig kommunist med relativt hög ställning inom byråkratin, inte lättsinnigt och tanklöst. Det var en handling som måste ha sina rötter djupt nere i det undermedvetna, en gnista som legat och pyrt och inte låtit sig släcka. Orsakerna till sådant ligger aldrig på ytan. De måste sökas långt nere, i själva rötterna till människans existens.

Måndagen den 3 april 1944 talade jag med flera tidningsmän. På kvällen stod nyheten på första sidan i New York Times. Tidpunkten var viktig. Den kanske rent av räddade mitt liv. Om sovjetmyndigheterna hade fått reda på min flykt innan den blev allmänt bekant skulle Washington-ambassaden säkerligen ange mig för utrikesdepartementet, kanske som tysk spion, och begära att jag genast skulle anhållas för utvisning till SSSR. Men när amerikanska folket hade fått ögonen öppna och fått kännedom om fakta, var sovjetambassaden åtminstone för ögonblicket urständsat att ingripa.

I *New York Times'* artikel hette det: ”Viktor A. Kravtjenko, en funktionär hos sovjets handelskommission i Washington, meddelade i går sin avgång och ställde sig 'under den amerikanska opinionens skydd'. Mr Kravtjenko anklagar sovjetregeringen för en 'dubbelbottnad' utrikespolitik, då den säger sig önska samarbete med Förenta staterna och Storbritannien, och anklagar Stalinregimen för att den har underlåtit att ge ryska folket politiska och medborgerliga rättigheter.

Mr Kravtjenko, som i sitt pass har titeln 'representant för sovjetregeringen' ... är kaptan i röda armén och var innan han i augusti förra året kom till Amerika chef för en stor industrikoncern i Moskva. Dessförinnan hade han tjänstgjort som chef för ammunitionsdepartementet inom den ryska sovjetrepubliken, den största av de Förenade sovjetrepublikerna. Han har sedan 1929 varit medlem av ryska kommunistpartiet och har beklätt många viktiga ekonomiska poster under sovjetregimen.

Mr Kravtjenko avböjde av patriotiska skäl att inlåta sig på Sovjet-Rysslands militära krigföring eller avslöja några detaljer rörande ekonomiska frågor, särskilt som de berör hur låne- och uthyrningslagen tillämpas av den sovjetska handelskommissionen och i Ryssland.”

Så följde andra avsnitt ur den långa förklaring som jag hade arbetat på hela söndagen. Den var skriven med mitt hjärteblod, men färgen framträdde inte nämnvärt genom trycksvärtan.

Medborgarna i ett fritt land har inte de personliga erfarenheter som gör mina känslor och mitt uppträdande trovärdiga. Den högsta tragik måste för dem te sig som ren excentricitet.

I min redogörelse försökte jag förklara för det amerikanska folket, mina kamrater hemma i Ryssland och mina vänner i kommissionen i Washington varför jag hade tagit detta fruktansvärda steg. Men ju mer jag skrev, strök ut och omarbetade, dess hopplösare syntes mig uppgiften. Det fanns inga ord i något språk som räckte till att summera ett helt liv.

Mitt beslut att bryta med sovjetregimen — vilket innebar en personlig krigsförklaring mot denna och alla polisstater — var ingen tillfällighet. Det låg i sakens natur med hänsyn till allt vad jag varit, vad jag tänkt och upplevat. Sätillvida var det egentligen inte så mycket ett beslut, en medveten viljeakt, som snarare den logiska och oundvikliga slutpunkten på en hel process.

För att förklara saken måste jag gå tillbaka till den heta rättskänsla som fyllde mig under min barndom vid Dnjeprs stränder, till den frihetslidelse som kom mitt gossehjärta att klappa när revolutionen och inbördeskriget svepte över Ukrainas städer och stäpper, till kommunistynglingens, den sedermera fullfjädrade partimedlemmens entusiasm, till tvivlen och besvikelserna och de förtvivlade försöken år efter år att stödja min vacklande tro och hålla kvar illusionen.

För att förklara den måste jag repetera hela mitt liv och Rysslands liv i den mån det berörde mitt.

2. Rysk barndom

1.

FÖR ANDREJ FJODOROVITJ KRAVTJENKOS tre söner — av vilka jag var den andre i ordningen, yngre än Konstantin och äldre än Eugen — hade 1905 års revolution en djupare innebörd än som en rent personlig erfarenhet. Den stod för oss målad i romantikens glödande färger, och även nederlaget var något högt och strålande. Liksom i en museimonter visade den fulländade prov på hjältemod, grymhet, idealism och offervilja, vilket allt kom att bilda måttstocken för bedömande av liknande företeelser längre fram i vårt liv.

Det var visserligen en mycket begränsad revolution, begränsad inte bara till staden Jekaterinoslav utan även till de möten, gatustrider och människojakter som min far var inblandad i. Stora namn som sedan skulle få en plats i historien skymtade för första gången meteorlikt i 1905 års Ryssland. Men den historiska verkligheten kunde aldrig tävla med vår inre visshet att den egentlige ledaren och hjälten i resningen var vår entusiastiske, ståtliga fader, en smärt och kraftig man med svart lockigt hår och blå blixtrande ögon.

Och det fanns faktiskt en gnutta sanning i vår älsklingsfantasi. Revolutionen hade inletts av en storstrejk och denna hade börjat med en järnvägsmannastrejk som hela tiden var den viktigaste. Min far som var anställd vid järnvägsverkstäderna i Jekaterinoslav satt i strejkkommittén, han befann sig i medelpunkten av den hopplösa striden och fick efter nederlaget betala ett högt pris för sin entusiasm.

Vi hörde så ofta detaljerna i våra yngre år att de har blivit sammanvävda med vår egen tillvaro. Det gällde inte bara vad som skedde, utan även varför det skedde. Jag behövde inte lära mig att hata envælde och älska frihet, rättvisa och jämlikhet. Det var för mig en lika naturlig sak som mina lekkamraters vördnad för uniformer och myndighetspersoner.

Revolutionshändelserna 1905, sådana min far och hans vänner skildrade dem, fördjupade min egen kontakt med liknande händelser längre fram i tiden. Ännu klingar i mina öron

kosackhästarnas hovslag när de trampade ner arbetare och kvinnor i vår stad. Inga ljud från barndomen är så distinkta i mitt minne som det fruktansvärda vinet av sablar och nagajkor. Jag står bakom barrikader som är uppförda av kullvräktade kärror, uppstaplade möbler, gatstenar, sliprar; kamrater faller stönande runt omkring mig; kosackerna uttömmar sitt raseri över oss. Jag springer i vinterkvällen för livet i de trånga gatorna och gränderna i arbetarstadsdelen, förföljd av tjerkassiska ryttare och gendarmer. Plötsligt blir allt dödyst. Liken ligger i förvridna ställningar runt omkring och blodpölarna vidgas långsamt på snön som bläckfläckarna på läskapperet på min skolbänk ...

Om min far hade blivit fast denna oktober natt skulle han ha hängts som rebell tillsammans med några andra medlemmar av strejkkommittén. Innan han flydde kunde han inte motstå frestelsen att kasta en sista blick på sin hustru och Konstantin och babusjka mormor — som bodde hos oss. Mitt i natten begav han sig i väg, han smög sig utmed väggarna på de mörka smågatorna tills han kom till Kanatnaigatan nr 8, strax intill Pusjkin Prospekt, där vi bodde.

Han fick hjärtat i halsgropen när han kom fram. Det lyste i alla fönster och hela huset var fyllt av liv och rörelse. Det var tydligt att polisen höll på med en visitation. Men trots risken kunde han inte avlägsna sig utan att en sista gång få se sitt hem och sin familj. Han smög fram till fönstret, reste sig försiktigt och tittade in.

Då upptäckte han sitt misstag. Mormor öppnade dörren vid hans låga knackning och gav honom ett tecken att vara tyst. Han ville gå in i sängkammaren men hon hindrade honom.

— Tanja sover, sade hon. Ja, det blev en pojke, tillade hon leende. Hon gick själv in i sängkammaren och hämtade ett litet knyte som hon lade i faderns armar.

Det var denna natt jag föddes — en dödens natt bakom barrikaderna när de ruskiga gatorna genljöd av gevärsskott, vinandet av blodiga sablar och skriken från ångestfyllda människor.

Plötsligt började jag skrika så högt att mor vaknade.

— Hör på den rebellen! sade min far ömt. Och sedan brukade han alltid i känsliga ögonblick kalla mig ”rebell” — ibland när jag var vuxen och engagerad i en segrande revolutionsrörelse var det med ett ironiskt tonfall som grep mig djupare än han tänkte.

Jag låg mellan far och mor de första timmarna av min tillvaro när de tog ett ömt farväl av varandra. Ingen kan med rent logiska skäl övertyga mig om att jag inte hörde de smeksamma orden, att jag inte såg honom täcka hennes hand med kyssar, att jag inte med min fars ögon såg den unga moderns bleka, älskliga ansikte mot det vita örngottet.

2.

Under de första nio åren av mitt liv var min far en mystisk främling. De perioder när han var på fri fot var aldrig så långa att han kom att verka familjär och vanlig som de andra barnens fäder. Mest spännande var hans besök vid de tillfällen han hade rymt. Jag såg fram emot dem som höjdpunkter i min existens, lika viktiga som påskäggen och julgranen.

Jag skapade mig en bild av far genom spridda intryck och av detaljer jag fick höra, av mors och mormors ömma ord, av den plötsliga oron för hans säkerhet, av viskande samtal mellan hans revolutionskamrater. Ofta tog jagade människor sin tillflykt till vårt hem; det var studenter i uniform med asketiska ansikten, sjaskiga, skäggiga män från den mystiska, vidunderliga värld som hette Sibirien. Dessa flyktiga besökande och deras historier om rymningar ur fångelser, mutade fångvaktare, lösenord och förklädnader fogades också till den romantiska bilden av far.

Konstantin som var ungefär halvtannat år äldre än jag berättade allt vad han fick veta.

— Vi måste komma ihåg, Vitja, sade han lillgammalt, att pappa inte är en tjuv eller mördare, han är en ”politisk”.

— Ja, Kotja, sade jag utan att förstå någonting.

En julafton — det var min tredje julafton — står inristad i mitt minne in i minsta detalj. Det är en sida i det album som jag ofta bläddrar i med en utsökt känsla av vemod.

Babusjka väcker oss sent på kvällen. Våra nya leksaker ligger kringströdda på det nakna sängkammargolvet.

— Kom små duvor, och säg adjö till er stackars far, säger hon snyftande.

Sömniga och vimmelkantiga i våra långa nattskjortor leds vi av mormor in i vardagsrummet. Jag blinkar mot ljuset och tycker att hela rummet är fullt av uniformer. En av gästerna är vän till familjen, de andra främmande människor.

Julgranen är fortfarande tänd, men mamma gråter tyst medan hon packar en resväska. Babusjka för oss fram till lampan som brinner framför ikonen i hörnet, vi knäböjer, hon mumlar en bön och böjer pannan mot golvet. En man som jag vet är far lyfter upp mig, kramar mig och kysser mig många gånger. Men det är en egendomlig kväll: hans ansikte är ju alldeles slätt, skägget och mustascherna är borta. Han tar Kotja i famn och kysser honom. Därpå leder mormor ut oss.

Vid dörren står en stor skäggig gendarm med en massa guld på uniformen och gråter öppet; stora tårar rullar ner i hans väldiga knävelborrar. Det är en detalj i bilden som kanske fäster sig skarpare hos mig än någon annan.

Senare får jag veta att far som varit gömd hade beslutat att besöka sin familj på julafton. Polisen som av erfarenhet visste att flyktingar kunde riskera friheten för att få vara hos sina kära på de stora festdagarna gjorde en razzia i vårt hus. De undersökte lägenheten och gav far en timme på sig att packa innan han fördes bort.

Jag vänder åter ett blad i min barndoms privata album.

En lång, stilig student kommer en kväll när vi sitter och äter kvällsvard. Mor fyller ett glas te ur den glänsande samovaren åt honom; hennes hand darrar och glaset skramlar mot brickan varför jag förstår att den unge mannen har något viktigt att förmåla.

Allting är klart för en rymning ur fängelset samma natt, berättar han. Om ingenting oförutsett inträffar är Andrej Fjodorovitj hemma före midnatt. Men han får bara stanna några minuter. Mor måste göra i ordning en del saker som han skall ha med sig på resan. Ett gömställe i Jekaterinoslav väntar, liksom också utmärkta legitimationshandlingar.

Vi körs tyvärr i säng innan vi får höra slutet på den spännande historien.

Dagen därpå gråter mor och mormor upprepade gånger och försöker förgäves trösta varandra. Den långa studenten som nu ser nedstämd och sorgsen ut kommer ideligen med nyheter.

Planen på en massflykt från fängelset i Jekaterinoslav har skändligt misslyckats. Tydligt är någon provokatör i farten. Flera fångvaktare och många fångar dödades under kampen. Fastän en del knivar och revolverar hade smugglats in under de föregående veckorna blev myteristerna lätt övermannade. Massakern och misshandeln av politiska fångar denna natt blev beryktad i den ryska revolutionens historia.

Far hade blivit nästan ihjälpryglad och under de kommande åren visade han stolt sina ärr. Han

hade lagts in på fängelsets sjukhus, och om han fick vara vid liv skulle han sannolikt ställas inför rätta tillsammans med de övriga ledarna för upploppet. Det kunde bli katorga — tvångsarbete i Sibirien — eller till och med galgen denna gång ...

Efter några månader återkommer studenten, denna gång i sällskap med en smärt och mycket vacker flicka. Mor är mycket upprörd och klär på oss ytterkläderna.

— Om ni är tysta och snälla ska ni få se pappa, säger hon.

Det står två droskor utanför porten. Studenten och flickan stiger upp i den ena, vi i den andra. De åker först och vi följer efter på försiktigt avstånd bortåt den breda Pusjkin Prospekt. Snart ser vi det dystra gamla fängelset mitt inne i staden. Framför ett av dess torn stannar den framförfarande droskan ett ögonblick — det är signalen — och fortsätter sedan. När vår droska kommer till samma punkt stiger kusken ner och börjar syssla med seldonen.

Mors ögon lyser av iver.

— Titta, där är pappa! viskar hon och pekar på ett fönster i tornet. Jag anstränger ögonen för att se något och skymtar en mörk figur bakom gallret i ett fönster. Han vinkar med en näsduk; huvudet är rakat och det glimmar till på hjässan när han nickar åt oss.

— Pappa, pappa! skriker Kotja. Tårarna rinner utför mammas ansikte. Kusken klättrar upp och klatschar med piskan. Mamma ser tillbaka och vinkar så länge tornet är i sikte.

Studenten och flickan väntar oss på en överenskommen plats i parken. Han kysser mor på handen, han lyfter oss på sina starka armar och stoppar karameller i våra fickor. Den vackra flickan är också mycket snäll mot oss. På det hela taget är det en minnesvärd dag, sorglig, betydelsefull, spännande. Ofta när jag är ensam och nere tänker jag på denna dag och känner mig egendomligt tröstad.

Det var ett mirakel att far inte blev hängd eller skickad till Sibirien, brukade mormor säga när hon stod framför ikonlampan och gjorde korstecknet. Fångar som väntade på en dödsdom förvarades i detta torn och tilläts inte att ta emot besökande. Men hans straff hade tydligen förvandlats till fängelse.

Så ung som jag var kom jag aldrig att tänka på hur familjen Kravtjenko kunde leva när familjefadern satt inom lås och bom. Nu hade också Eugen kommit till världen. Fars kamrater i rörelsen hjälpte till lite. Några karlar från järnvägsverkstäderna kom med presenter. Ibland kom det höns, ankor, frukt och grönsaker från Alexandrovsk där mina farföräldrar bodde. Jag fann ingenting märkvärdigt i att mor alltid sydde åt andra människor, även när våra kläder behövde lagas.

En kväll — jag var då på mitt sjätte år — kunde jag inte somna. Jag smög mig skuldmedvetet fram till dörren, öppnade den och tittade ut. Där satt mor och sydde med huvudet böjt i ljuscirkeln från fotogenlampan. När jag efter alla dessa år tänker tillbaka på henne ser jag henne gärna med sitt vemodiga ansikte och sitt glänsande hår sittande i denna ställning.

— Varför går du inte och lägger dig, mamosjka? frågade jag.

— Jag är inte sömnig, sade hon och log mot mig. Men varför sover du inte själv? Kom hit då, eftersom du är vaken, så får jag säga dig en sak. Hon bet av tråden, lade sömnaden ifrån sig och tog mig i knät. Du är en klok och duktig pojke, sade hon. Du förstår mig säkert, om inte nu så när du blir större. Det är inte lätt att föda så många munnar, även om jag sitter uppe aldrig så länge. Och så är det sändningarna till far. Det blir lite lättare när du flyttar till farfar Fjodor Pantelejevitj i Alexandrovsk. Han och din andra babysjka och faster Sjura är mycket förtjusta i dig. Du ska få

börja skolan och vi kommer ofta och hälsar på dig. Faster Sjura kommer och hämtar dig i morgon. Gå nu och lägg dig och sov.

Hon satte hastigt ner mig på golvet. Jag såg att hon grät.

3.

Alexandrovsk — efter revolutionen omdöpt till Zaporosje — var en prydlig och fridfull landsortsstad. Livet förflöt ostört och stillsamt och som det tycktes oföränderligt mellan den breda, lugna Dnjepr på ena sidan och en tät skog på den andra. Ett par tegelbruk och några mekaniska verkstäder bildade ett embryo till en industri, men i stort sett var livet i staden förbundet med den ukrainska jorden. De flesta husen hade köksträdgårdar och många odlade frukt. På gårdarna — även i det hus dit jag kom — myllrade det av höns, ankor, gäss och grisar.

För en pigg pojke på sex år som kom från det storstadsliknande Jekaterinoslav var det hela oändligt spännande. Fröaffärerna spred en aromatisk doft som jag aldrig sedan dess har kunnat känna utan ett stänk av hemlängtan. Gnistorna yrde från smedjorna och kring de heta tegelugnarna arbetade män och kvinnor.

På torsdagarna var storgatan fylld av bondskjutsar, karlar i fårskinnspälsar, kvinnor i voluminösa kjolar och små barfotalassar från landet. Utanför staden låg stora bulgariska handelsträdgårdar och i lövskogarna bakom höll zigenarna till med sina brokiga vagnar, sina tält och sina nattliga lägereldar.

Frånsett några tiggare i ena änden av staden och några förmögna familjer i den andra, exempelvis Sjtjekatitjins med sitt stora röda tegelhus, var människorna i Alexandrovsk varken rika eller fattiga. Staden hade två biografer; gamla bönder som för första gången såg de levande bilderna gjorde korstecknet för att skydda sig för dylikt djävulskap. Flera gånger under de fem år jag vistades där kom ett resande teatersällskap från Kijev eller Odessa och stannade en vecka. Jonglörer och akrobater och män med utländskt utseende som förevisade dresserade björnar uppträdde ofta i parken och drog alltid folk.

Kravtjenkos farfar — Fjodor Pantelejevitj, farmor Natalja Maximovna och faster Sjura, en dotter som de hade fått på gamla dar levde enkelt men tillfredsställande på en liten pension, kompletterad med hyresinkomsten från deras tre små hus. De förtjänade också några rubel i månaden på pumpen på bakgården. Bredvid den stod en järnsparbössa där folk emellanåt lade några småslantar för att få hämta vatten.

Till denna sparbössa hade farfar nyckeln, men faster Sjura hade genom mångårig övning lärt sig konsten att lirka fram kopekmynt för att möta oväntade utgifter som hennes spartanske fader inte räknade med. Hennes lille brorson från Jekaterinoslav blev snart delaktig i hemligheten och kände djupt sin skuld, dock inte så djupt att han vägrade att dela bytet. Han hjälpte henne dessutom att skura golven en gång i veckan för tre kopek, vilket räckte till ett biobesök och en slickepinne, varjämte inkomsten ytterligare ökades om man höll sig ur vägen när hennes fästman kom på besök.

Köks- och fruktträdgården försåg huset med färska och torkade grönsaker, frukter och meloner under hela året, för att inte tala om den imponerande rad syltkrukor som babusjka med rätta var stolt över. Syltkokningstiden glömmar jag aldrig: kopparkittlarna som överflödade av saftiga bär, doften av smält socker, den underbara sysselsättningen att peta kärnorna ur körsbär så att ens händer dröp av röd saft.

Fjodor Pantelejevitj var omkring åttio år när jag kom dit. Han var av medellängd, kraftig,

bredaxlad och myndig, med aktningsvärd mage och snö vitt skägg. Han hade kämpat i rysk-turkiska kriget 1878 under general Skobeljev och efter många års tjänst tagit avsked som underofficer. Natalja Maximovna som var omkring tolv år yngre än sin make var en liten nätt och vänlig dam med en glimt i ögat och ett sinne för humor som kom farfar att häpna. Hon behandlade alla, inklusive sin make, som barnungar som skulle uppmuntras och tröstas.

Under de långa vinterkvällarna när brasan sprakade i den stora, vitmenade spisen och lågorna bildade fantastiska mönster på golvet berättade Fjodor Pantelejevitj gärna historier om turkar och kurder, om drabbningar och anfall. Särskilt om någon gammal kumpan var närvarande kunde han berätta om hjältedåd som lille far själv uppe i S:t Petersburg hade värdigats uppmärksamma. Händelserna blev underbarare för varje gång de berättades.

— Tänk så märkvärdigt att rida och sno mustascherna och skjuta en massa turkar! sade babusjka avkylande. Och vilket förstånd det krävde!

På sön- och helgdagar klädde sig Fjodor Pantelejevitj i paraduniform, en fin blå vapenrock med glänsande mässingsknappar och vida byxor med vita revärer som var nedstuckna i stövelskaften. Stövlarna blankade han själv så att de sken som solen, han ordnade medaljerna på bröstet och bredde ut skägget över dem som ett baner. När han var färdig tog han min lilla hand i sin stora, barkade näve och begav sig till kyrkan. Ingen pojke i Alexandrovsk var stoltare än jag, och jag tyckte att det var alldeles på sin plats att de enklare stadsborna vörtnadsfullt lyfte på hatten och förhörde sig om farmors välbefinnande.

Farfar var för sin del lika stolt, fastän hans spartanska attityd inte tillät någon sentimentalitet.

— Det är Andrejs gosse, brukade han säga med avsiktlig nonchalans. Det var en offentlig hemlighet att farfars förstfödde, Andrej, satt i fängelse, men det nämndes aldrig så att farfar hörde det. Det var en av de olyckor som Herren kunde låta en av sina trogna drabbas av. Fjodor Pantelejevitj älskade och till och med beundrade Andrej, men han kunde inte få sonens goda huvud och goda härstamning att stämma med hans uppstudsighet mot tsaren. Den berodde enligt hans mening på det myckna läsandet och den sorgliga försämringen av krigarandan i Ryssland.

— Hela mitt liv har jag varit en god soldat, förklarade han, och som god soldat kommer jag att sluta mina dagar. Jag arbetar och fruktar Gud och klagar inte. Men vad vill Andrej? Ta mig tusan om jag det vet!

Farmor och Sjura försökte få honom att tiga för att inte göra mig ledsen. Andrej är en bildad man, han förstår världen och inte bara turkar och kurder, framhöll de.

— Kanske det, medgav Fjodor Pantelejevitj buttert. Andrej sitter i fängelse, det är sant, tillade han för min räkning, men inte för att han har stulit eller mördat. Bara för politiken och det är skillnad.

I breven från mor, som faster Sjura läste högt innan jag hade lärt mig att läsa, stod det alltid något om far. Vid sådana tillfällen kunde Fjodor Pantelejevitj ibland glömma sig och uttala hårda ord om sin envise son. En gång blev jag så rasande att jag skrek högt, rusade på farfar och bet honom i handen. I stället för att ge mig stryk, som jag väntat, försökte han lugna mig, han satte mig på sitt knä och förklarade att det glädde honom att jag försvarade min far.

— Du har mitt blod i ådrorna, pojke, sade han. Vi Kravtjenkos är släktkära.

Emellanåt på söndagarna hälsade jag på en god vän till far, en metallarbetare som jag kallade farbror Mitja. Det var nästan som att vara hemma hos far plus den spänning som tre små söta, odygdiga dottrar medförde. Dessa tre skulle växa upp till vackra kvinnor som längre fram i livet

skulle komma att stå mig lika nära som blodsförvanter.

Farbror Mitja talade om frihet och rättvisa och om den bättre värld som skulle födas precis som far brukade göra; ofta läste han långsamt för oss i nästan sönderlästa böcker av Herzen och Gorkij och Tolstoj. Hans röst lät lika from som farfars när han läste ur bibeln. Men allra mest tyckte jag om när jag hade legat kvar över natten och farbror Mitja väckte mig tidigt på söndagsmorgnarna och lät mig följa med ut och jaga. Efter en ansträngande dag i skogen marscherade jag hem med hans bössa på axeln och en stor väska med harar och skogsfågel och kände mig lika stolt som om jag hade skjutit dem själv.

Farfar föredrog fiske. Dnjepr var hans andra hem. När vi låg och drev med vår båt på flodens blanka yta och väntade på napp brukade han återigen berätta sina favorithistorier, där turkarna stupade i tusental och ryssarna, särskilt ukrainarna och kosackerna, höljde sig med ära. Historierna var om möjligt ännu mer spännande då inte hustruns humor lade en viss hämsko på hans fantasi.

När solen steg högre på himlen förtöjde vi båten vid ett träd på stranden, klädde av oss och simmade ut. Vi plaskade och stänkte i vild förtjusning, utan att tänka på att vi skildes av tre kvarts århundrade. Trötta men sjudande av livslust och så hungriga att det sved i magen på oss återvände vi med dagens fångst. Farmor Natalja Maximovna stekte lite fisk åt oss ute på gården. Fångsten brukade räcka både åt oss och familjens bekanta och dessutom till en fiskstuvning dagen därpå, av den läckra sort som bara farmor kunde laga.

Familjen levde under en halvt militär regim som uppmjukades av farmors civila blidhet. För hennes man var arbetet inte bara en nödvändighet utan en plikt; det var som att gå i mässan och hålla lampan tänd under ikonerna och ge bröd till tiggare. Vi lade oss tidigt och steg upp med solen för att arbeta i trädgården och sköta smådjuren. Även under skoltiden väntades det av mig att jag skulle sköta vissa uppgifter före frukosten; det var en disciplinsak och en aldrig så flitig läxläsning var i farfars ögon inte något riktigt arbete. Han lärde mig att tvätta mig och bada i iskallt vatten ute i det fria i alla väder, ”som en man och en soldat”. Han lärde mig att utan klagan uthärda smärta och härdade mig tidigt att tåla både köld och hetta.

Enda gången farfar bestraffade mig var när jag vid sju eller åtta års ålder på eget bevåg hade gått och klippt mig hos en barberare. Denna tidiga självhävande möjliggjordes genom de småslantar jag hade fått av Sjura. När jag kom hem, ångande av pomada, kastade farfar en blick på mig och exploderade. Straffet motsvarade brottet. Han tog en stor färsax och började i grannars och lekkamraters åsyn fördärva barberarens arbete, varpå han gnodde in min raggiga huvudsvål med såpa för att få bort den äckliga lukten.

I folkskolan fick jag många vänner som jag egendomligt nog hade kvar ännu vid mognare år. Skoldagen var lång och vi fick alltid hemläxor. Stryk var ett självfallet straff för lättja och ouppmärksamhet och betraktades som en viktig ingrediens i en pojkes uppfostran.

Lyckligtvis hade jag lätt för att lära. Det var endast kristendomen som jag hade lite besvär med. Gamle fader Maxim mumlade i skägget att vi skulle lära oss långa meningslösa böner på gammal-slavoniska utantill, och när vi inte kunde det trädde vedergällningen i funktion enligt en viss ritual. Fader Maxims älsklingslärjunge, den pockärrige Kusja, gjorde i ordning ett spö, syndarna knäböjde i en lång rad och medan prästen räknade började Kusja metodiskt bearbeta de uppåtvända bakdelarna. Det var utan tvivel nyttigt för våra själar, även om det inte befrämjade vår kunskap i gammal-slavoniska. När skolan var slut väntade vi givetvis ut Kusja och gav honom betalt för gammal ost det hörde också till ritualen.

Ett annat föremål för vår gossaktiga grymhet var lille Sjtjekatitjin, son och arvinge till stadens

rikaste man. I motsats till oss andra som gick den långa vägen till skolan eskorterades Nick dit i ett vackert ekipage. Han hade sammetsjacka, stärkt krage och kängor med blanka knappar. Han gick och skramlade med pengar i byxfickan. Ett sådant brottsligt beteende fick givetvis inte passera ostraffat. Ibland kunde han muta oss med slantar och karameller, men jag måste erkänna att det hände att vi tog emot mutorna och klådde upp honom på köpet.

Trots den stränga regimen i skolan både skolkade vi och hade allehanda barnsliga hyss för oss. En gång — jag minns det klarare än verkliga tragedier från senare år — beslöt en klasskamrat och jag att plundra en handelsträdgård utanför staden. Vi hade fickorna fulla med späda gurkor och höll på att avsmaka de saftiga melonerna när den store bulgaren slog ner på oss. Han klådde oss inte, utan höll i stället en föreläsning om hur illa det var att stjäla, varpå han befallde oss att ta av byxorna. Så gav han oss var sin näve gurkor och skickade i väg oss utan byxor.

Vi väntade i flera timmar på att det skulle bli mörkt, varefter vi slokörade smög oss hemåt på omvägar. Skammen dröjde länge kvar och skrattet i staden sved värre än en rotting eller läderrem skulle ha gjort.

Jag ryser när jag tänker på hur vi gjorde livet surt för de mera myndiga lärarna. Men vår lärare i ryska, Averitjev, en utsvulten herre i glasögon, var befriad från våra förföljelser. Han var nästan prototypen för den ryska intelligentian, intensiv, poetisk, ordrik och en smula hjälplös. Han hade djupa, fanatiska ögon och han förstod att göra lektionerna i rysk litteraturhistoria spännande även för småpojkar. Många år efteråt fick jag vid en affärsresa till Zaporosje veta att Averitjev hade dödats under revolutionen.

Små gossar tillhörande aktningvärda familjer var förbjudna att ha någon beröring med zigenarna, men detta hindrade inte att jag besökte deras läger. Jag blev god vän med en zigenarpojke vid namn Saideman och ansågs nästan som medlem av stammen. En gång brast isen under mig när jag åkte skridsko på den frusna Dnjepr. Saideman kastade sig i det kalla vattnet och drog upp mig. Därmed var vår vänskap besegrad.

Jag lyckades ofta under en eller annan förevändning smita hemifrån och springa till zigenarlägret. Där satt jag vid elden och iakttog fascinerat detta vänliga och alltid glada folk och lyssnade till deras visor. För en eller två kopek spådde zigenarkvinnorna mig. De försäkrade alltid att jag skulle bli rik, vacker och berömd när jag blev stor, jag skulle leva i ett Schlaraffenland tillsammans med en fager jungfru, ibland blondin, ibland brunett.

Ett stort bröllop skulle hållas i zigenarlägret och förberedelserna började flera veckor i förväg. Saideman ville att jag skulle vara med och jag önskade ingenting högre. Men hur skulle jag komma hemifrån på kvällen? I min desperation anförtrorde jag mig åt farfar. Först blev han ond, men när jag berättade att Saideman hade räddat mitt liv tog ridderligheten överhand över rasfördomarna. Jag skulle få gå och han skulle till och med följa med själv.

Farfar klädde sig i sin fina uniform, kammade skägget över bröstet och tog med sig några små presenter med påföljd att han blev hedersgäst vid ceremonin. Mina aktier hos zigenarna steg skyhögt. Unga och gamla hade i och för bröllopet sturt ut sig i det bästa de hade, fioler och gitarrer spelade hela natten, ömsom glad, ömsom sentimental musik. Det var en upplevelse som kunde sätta en liten pojkes hjärta i brand och komma honom att för all framtid tycka synd om sådana människor som inte kände till zigenarlivet.

4.

Jag var på mitt nionde år när första världskriget utbröt. Livet blev plötsligt bräddfullt av spänning. Soldater, tal, tårar, ära! Det var som om tillvaron hade förvandlats till en enda lång

festdag. Våra lärare glömde att förhöra läxorna och höll i stället patriotiska tal det vill säga alla utom Averitjev. Fader Maxim ledde oss i lidelsefulla böner om seger. Kvinnorna grät och vred händerna när deras män drog ut.

Även farmor grät av idel sympati. Men farfar blev som en ny människa, han blev rakare i ryggen och hans röst lät mer militärisk när han gav order åt familjen. Han bar nu nästan varje dag sin blå och vita uniform och en vecka utan en krigsdemonstration tyckte han var förspild.

— Tänk om general Skobeljev hade levat! Han skulle ha lärt tyskarna en läxa. Inte ens turkarna kunde hålla stånd mot honom.

En dag i augusti 1914 när farfar och jag kom hem från en fisketur knackade det på dörren. Farmor öppnade och vi hörde henne ropa till med tårfylld röst.

— Andrusja! Titta barn vem som kommer! Självaste Andrusja!

Det var verkligen far. Han var snyggt klädd och när han tog av hatten såg man att han hade strukit upp håret på ett annat sätt än förut. Han hade klippt skägget, så att det snarare såg ut som en läkares än som en arbetares. Det var en aning ljusare än håret. Han verkade mindre och inte så strålande som jag mindes honom, men samtidigt tillgängligare, mera som en far. Jag var förtjust. Efter att ha kysst föräldrarna och systemen kom han fram till mig. Först höll han mig på armlängds avstånd och betraktade mig forskande. Tydligt bestod jag provet, för han lyfte upp mig och kramade mig och tog hela världen till vittne på hur stor och duktig hans son hade blivit. De andra stod belåtna och såg på som om jag hade varit ett resultat av deras händers arbete.

Tsaren hade givit amnesti åt vissa kategorier av politiska fångar, till vilka lyckligtvis min far hörde, och nu hade han kommit för att hälsa på sina föräldrar och sin son. Fjodor Pantelejevitch var både smickrad och exalterad över besöket. Hans lycka var ogrumlad. Men när vi satte oss till kvällsvarden dök hans gamla ovilja mot sonens trassliga förehavanden åter upp.

— Säg, Andrej, vad ska allt det där bråket tjäna till? Varför sitter du i fängelse som en annan förbrytare? Vad är det du vill? Har du ingen känsla av plikt mot hustru och barn?

Far lyssnade tåligt. Han mörknade en smula men han såg på fadern med vänliga blickar. Hans ord — och ännu mer det allvar som låg bakom orden — inristade sig i mitt minne.

— Det ska du få veta, pappa, sade han. Jag hoppas du förstår det, för jag sätter värde på din goda tanke om mig. Jag vill att människorna ska vara fria och lyckliga. Jag vill att alla ska leva som mänskliga varelser. Jag vill göra slut på politisk despoti och ekonomiskt slaveri. Jag kan försäkra att det smärtar mig att mina kära ska lida. Men en generations försakelser kan göra många generationer lyckligare och mer civiliserade. Du borde förstå mig, pappa, därför att du är en religiös människa som tänder ljus för dina speciella skyddshelgon och martyrer. Tror du att de lät påverka sig av hustrur och barn när det gällde att välja mellan det onda och det goda, mellan dygden och lasten? Vårt älskade Ryssland är ett mörkt land där människorna exploateras och där många är okunniga. Men det kan och ska bli ett ljus land där det varken kommer att finnas herre eller slav.

Fastän han talade till sin far tyckte jag att hans ord var riktade till mig. Jag fick samma känsla som då jag hörde en präst predika vid mässan.

— Och vad mina barn beträffar, fortfor far och såg nu direkt på mig, så önskar jag att det blod vi har gjutit ska göra inte bara dem utan alla barn lyckliga.

Farfar tänkte efter en lång stund.

— Det låter inte så tokigt, svarade han, men det är mycket som jag inte förstår. Jag har alltid tjänat tsaren liksom min far och farfar. Men du är annorlunda, Andrej. Du ser saker och ting från en annan synpunkt, underifrån så att säga. Må Gud förlåta dig, min son, om du har orätt. Men eftersom du ärligt tror på din sak måste du handla därefter, och jag ska göra mitt bästa för att så länge jag lever hjälpa dina barn.

Jag låg länge och tänkte på fars ord innan jag somnade på kvällen.

Nästa dag gick vi på en patriotisk demonstration. Folk tågade i procession genom gatorna under mässingsmusik, präster i fladdrande skrudar välsignade massan, gatuförsäljarna sålde glass, läskedrycker och bakelser. Far satte sig med mig på en bänk i parken där vi åt glass och pratade.

— Jaha, min son, nu träffas vi igen! sade han. Minns du när du kom med mamma och Konstantin till fängelset och jag vinkade åt er från dödstornet?

Han berättade om livet i fängelset som i hans beskrivning fick en viss glans över sig; lidandet förädlades genom kamratskapen och hängivenheten för den stora saken.

— Det är några saker jag vill att du ska minnas hela ditt liv. Glöm aldrig vem du är! Svik aldrig frihetens sak! Livet är meningslöst utan frihet. Du ska inte bry dig om hur det går för mig, utan du ska fortsätta att läsa och arbeta och slåss på alla sätt och vis för idealen. Vi är antingen svin eller människor och om vi är människor kan vi inte finna oss i att bli slavar. Om jag och mina kamrater faller så får ni barn ta upp vårt arbete.

På kvällen återvände han till Jekaterinoslav efter att ha köpt presenter åt mig och lovat att jag skulle få komma hem till jul.

De följande månaderna tycktes aldrig vilja ta slut, så ivrig var jag att återse mina föräldrar och bröder. Mor skrev uppmuntrande brev. Nu när pappa återigen hade arbete behövde hon inte så länge, skrev hon; allting där hemma var så trevligt att jag knappt skulle känna igen mig.

När julen närmade sig ökades min spänning. Farmor var fullt sysselsatt med bakning och kokning. Den stora grisen som hade götts enkom för detta tillfälle slaktades och i flera veckor koktes fläsk, röktes skinka och maldes korv. Slutligen inföll den stora dagen och en hel släde med ombyttade Kravtjenkos, knyten och lådor körde till järnvägsstationen. Faster Sjura och jag steg på tåget, de andra stod kvar på perrongen och vinkade och grät som om vi skulle resa till Amerika.

I Jekaterinoslav mottogs vi av hela min familj med kyssar, tårar och utrop. När vi kom hem hade den tillfälliga känslan av främlingskap mellan mig och mina bröder smält bort och vi pratade i mun på varandra. Mor kunde inte slita blicken från mig.

— Vad du ser duktig ut, Vitja! En riktig liten karl! Så frisk och blomstrande! upprepade hon gång på gång.

Denna julkväll disponerar också ett blad i mitt album med barndomsminnen. Julgranen nådde ända upp i taket och glimmade som en gyllne kyrkspira. Bordet var fullt av mat och dryck. Barnen fick vara med och skåla, de drack sött vin ur små färgade glas.

Mormor, såsom varande den äldsta, utbringade den första skålen.

— Vi tackar Gud för att vi alla lever och har hälsan och får vara tillsammans, sade hon. Jag önskar er alla, kära barn, att era käraste önskningar måtte uppfyllas!

Därpå reste sig far, ståtlig och allvarsam som vanligt, höjde sitt glas och sade:.

— Jag föreslår att vi dricker för alla som i kväll sitter inom fängelsets murar. Må deras och mina förhoppningar om en bättre tillvaro besannas!

Mormor viskade:

— Andrej, inte så barnen hör det! Men hon drack med de andra.

Vi satt i timal kring julgranen och sjöng ryska och ukrainska folkvisor, men även revolutionära sånger och Marseljäsen. En grammofon med en väldig tratt vittnade om familjens återvunna välstånd och barnen dansade efter dess skrälliga skivor. Eugen somnade under inverkan av vinet och ivern, medan pappa läste högt en dikt om offervilja och ära, och fastän jag med min nioåriga värdighet log överlägset åt sjuåringens svaghet somnade jag också.

Jag återvände till Alexandrovsk och fortsatte i skolan tills jag vårterminen 1916 var färdig med folkskolan.

Det var en minnesvärd examen fastän ceremonin och talen var långa och tråkiga. Den stora dagen började med att jag för första gången fick officiell tillåtelse att klippa håret. Mitt tjocka svarta hår väckte barberarens konstnärsinstinkter och jag kom ut med en frisyra, omfattande bland annat en elegant lock över vänstra ögat, som bekräftade mitt inträde i de vuxnas värld. Farfar överlämnade under högtidliga former en skoluniform med långbyxor. Det var för bra för att vara sant. Jag gick på mitt elfte år och utgjorde medelpunkten för den allmänna uppmärksamheten.

Fjodor Pantelejevitch i sin egen uniform med alla de lysande medaljerna drog till sig fler blickar än pappa Sjtjekatitjin själv. Farmor var klädd i sin enda svarta sidenklänning och spred omkring sig en doft av lavendel och kamfer. Faster Sjura och farbror Mitja var där naturligtvis också.

På kvällen väntade en ny överraskning. Fars yngre bror, farbror Peter, kom hem från fronten på permission. Han var raka motsatsen till far, vårdslös, levnadsglad, full av upptåg och skämt. Mellan Peter och hans far fanns ingenting av den spänning som störde förhållandet mellan Fjodor Pantelejevitch och hans son Andrej. Jag kände med en lätt avund att Peter var älsklingssonen.

När farbror Peter fick se mitt fina betyg föreslog han skrattande, men till hälften på allvar, att jag skulle söka efterlikna honom i stället för min världsförbättrande far.

— Låt andra rädda världen, Vitja! hojtade han. Det är tillräckligt jobbigt att hålla sig själv flytande. Man lever bara en gång och kan lika väl njuta av livet.

Kvällen innan jag skulle resa hem fick jag tillåtelse att gå till zigenarlägret och ta adjö av mina många vänner. Jag hade med mig några presenter: ett paket tobak till Saidemans far, en pipa åt Saideman själv och några brokiga band åt hans systrar. Det var som att skiljas från sin egen familj.

Dagen därpå återvände jag till min fädernestad och började några månader efteråt i läroverket. Vår familj var för första gången samlad. Eugen gick i folkskolan och Konstantin andra året i läroverket. Far förtjänade mellan åttio och hundratjugu rubel i månaden, en vacker inkomst för en arbetare; hans båda söner höll på att samla vetande och livet verkade åter ordnat och normalt.

Mor var lyckligare och vackrare än jag någonsin hade sett henne. Men far som av naturen var något dyster kände sig orolig under den lugna ytan. Han märkte mer än vi andra åskmolnen som skockade sig över Ryssland.

3. Ära och hunger

1.

VINTERN 1916 RULLADE TSARDÖMET obevekligt mot sin undergång. Känslan av den annalkande katastrofen lade sig som en fuktig dimma över hela vår tillvaro.

Kriget gick mycket dåligt och det knotades mer och mer bland folket. Det var ingen hemlighet att soldaterna deserterade i stora hopar och att disciplinen var i upplösning. Även i Jekaterinoslav började olycksbådande rykten cirkulera; de rörde sig om en otäck munk vid namn Rasputin, om korruption i de högsta kretsarna, om livsmedelsupplopp, om tyskvänliga intriger kring tsarevnan. Våra lärare brydde sig knappt om att tysta ner de äldre pojkarnas revolutionära prat och fars bekanta talade med låga, intensiva röster om ”massornas” resning.

Efter den långa arbetsdagen på fabriken fick far knappt tid att tvätta sig och äta innan han blev upptagen av möten, diskussioner och rapporter från delegater från Petrograd eller Kijev. Mer än någonsin tjänade vårt hem som genomgångsstation för flyktingar från Sibirien och förvisningsområdena längst uppe i norr. Gång på gång kördes vi barn ut från vardagsrummet där bistra fabriksarbetare och intellektuella från staden diskuterade i timal bakom låsta dörrar.

En eftermiddag kom mina föräldrar hem mycket upprörda. De hade gått för att träffa sin vän Paramonov som just hade rymt från fängelset. Mor grät och far bet ihop tänderna. Denne Paramonov, som hade tillhört besättningen på kryssaren ”Potemkin” vars myteri utlöste 1905 års revolution, var en hjälte i våra ögon. Han var gudfar till min yngre bror. Under de följande dagarna fick jag bit för bit reda på historien som stannade i mitt minne som en symbol för en offerhandling.

En bänk i en avlägsen del av stadsparken var överenskommen som mötesplats. Matrosen och några av hans kamrater träffades där och hade suttit och pratat en stund när några personer gick förbi med en misstänkt nonchalant hållning. Paramonov som trodde att det var detektiver stack in bland buskarna i hopp att kunna komma över staketet. Efter några ögonblick hörde hans vänner pistolskott flyktingen hade dödats.

Trots de anspråk som ställdes på fars tid tillbragte han många kvällar och emellanåt även en söndag med sina tre söner. Vi läste tillsammans Herzen, Tolstoj med flera; far brukade ta någon text som utgångspunkt för att utveckla sina åsikter om ryssarnas frigörelse och människans frihet. Hans brinnande fast måhända verklighetsfrämmande idealism gjorde ett djupt intryck på mig. Den låg på samma plan som en religiös övertygelse.

Vid denna tid blev jag mycket god vän med en skolkamrat vid namn Spiridonov; han var son till en läroverkslärare och jag var ofta hemma och hälsade på honom. Här fick jag för första gången stifta bekantskap med ett intellektuellt hem, där litteratur, musik och teater var lika verkliga och betydligt viktigare än bröd och arbete. Spiridonov den äldre styrde vår glupska läslust in på bredare banor, inte bara till de ryska klassikerna, utan även till Shakespeare, Goethe, Anatole France, Knut Hamsun, Hugo, Flaubert, Zola, Dickens.

När jag tänker tillbaka på denna vårflod av andliga upptäckter häpnar jag över vilken mängd böcker jag konsumerade. Litteraturens skönhet och lidelse gav tillsammans med fars ädla förhoppningar en glans åt revolutionen i den elvaårige gossens fantasi. Man fick intrycket att det på några veckor slogs en bro över klyftan mellan litteratur och verklighet, mellan ord och handling.

Stormen utbröt i början på mars 1917. Även de som varit mest säkra på dess ankomst lät

överrumpla sig. Revolution, hittills ett förtroligt, nära nog otillåtet ord, blev plötsligt en underbar, skrämmande verklighet. Det som förut hade verkat som en enkel lösning av alla problem exploderade nu i miljoner nya problem, en del löjligt banala, exempelvis hur man skulle få tag på mat och kläder.

Det vanliga livet sprack upp i sömmarna. Skolor, fabriker, offentliga institutioner förlorade sin mening. Folket i vår stad myllrade på de snötäckta gatorna. Det var som om hem och kontor och verkstäder hade vänts ut och in och deras mänskliga innehåll tömts ut över gator och torg. Demonstrationer, fanor, hurrarop, vredesutbrott, tillfällig skottlossning — och framförallt som en ram och bakgrund till alltsammans en bedövande mängd av tal, tal, tal. Tankar som hållits tillbaka i sekler exploderade nu i en passionerad ordström, dåraktig och inspirerad, överspänd och hatfull.

Slagord virvlade i luften och tycktes ideligen yngla av sig. ”Ner med kriget!” ”Krig till seger!” ”Jord och frihet!” ”Fabrikerna till arbetarna!” ”Konstituerande församling!” ”All makt åt sovjeterna!” Nya ord och nya namn sprakade som fyrverkeri i våra öron. Bolsjeviker, mensjeviker, kadetter, socialrevolutionärer, anarkister ... Kerenskij, Miljukov, Lenin, Trotskij ... röda gardet, vita partisaner ...

Talarstolar växte upp på torget. Den ene talaren avlöste den andra. Män och kvinnor som aldrig låtit höra sig annat än i blyga viskningar kände nu ett behov av att skrika, predika, skända och deklamera. Bildade män med välvårdade skägg lämnade rum för soldater och arbetare. ”Rätt! Rätt!” skrånade hopen. Eller: ”Doloi! Von! Ned med honom! Ut med honom!”

En dag uppträdde far på en talarstol mot bakgrund av en skog av hemsydda fanor. Alla tycktes känna hans namn.

— Vänner och bröder! Arbetare, bönder, intellektuella och soldater! började han.

Det var första gången jag hörde far tala offentligt och jag kunde knappt behärska min iver. Han hade en sonor röst och verkade förvandlad så att jag fick anstränga mig för att minnas att det var min egen far. Ord och idéer som växlats oss emellan och varit familjehemligheter blev nu liksom genom ett trollslag offentliga så att alla åhörarna blev medlemmar av familjen. Han berättade om fängelset och landsflykten, om kamrat Paramonovs hjältemod, om den strålande framtiden. Han manade till ordning och självbehärskning och varnade mot tendenser att dränka revolutionen i blod. Han hade ett beundransvärt sätt att tala direkt till åhörarnas hjärtan, det var som om han hade vänt sig till sina tre söner i hundrafaldig gestalt.

När han steg ner från talarstolen och musikkåren stämde upp Marseljäsen trängde jag mig fram till honom i hopen av beundrande vänner och skrek:

— Hurra, pappa! Far skrattade högt.

— Ser du, Vitjenka, att folket vill bli fritt! sade han. Det var värt att kämpa för.

Jag förstod — om inte just då, så längre fram — att han sade det för att försvara sig, för att förklara att han under många år hade utsatt familjen för oro och försakelser.

Revolutionens smekmånad övergick emellertid snart i oenighet, anklagelser, lidanden. Entusiasmen avlöstes av hätskhet och bitterhet. Ord och argument förstärktes allt oftare med stenar, knytnävar, revolverskott. Samtidigt blev livsmedelstillgången knappare, ved, kol och fotogen försvann, en del fabriker arbetade endast på halvtid, andra stängdes helt och hållet.

— Där har ni er revolution! Det var ni själva som begärde den!

Så fick man höra från flera håll, särskilt från välklädda personer.

Far blev allt tystare och nedslagnare. Han var mer irriterad än han någonsin varit under farornas och uppoffringarnas år. När jag ville att han skulle förklara de många partierna och programmen för mig verkade han förlägen.

— Det är för krångligt, sade han, du är för liten för att förstå sådana saker. Detta är en strid om makten. Och även om programmen är aldrig så bra är det en olycka om ett parti vinner. Det betyder bara att de gamla härskarna utbyts mot nya, det blir en styrelse som är byggd på våld och inte på folkets vilja. Det var inte därför revolutionärerna offrade livet.

En gång när vi hade lyssnat till en diskussion mellan mensjeviker, bolsjeviker, kadetter och andra på gruvinstitutet, som nu hade tagits i anspråk av Jekaterinoslavs sovjet, skakade han bedrövat på huvudet och sade:

— Jag har kämpat för att störta tsarismen. Jag har kämpat för frihet och välstånd, inte för hat och hämnd. Vi borde ha fria val och många partier. Om ett parti blir ensamt bestämmande är det slut med oss.

— Men vad är du själv för något, pappa? Mensjevik, bolsjevik, socialrevolutionär eller vad?

— Ingendera delen, Vitja. Och kom alltid ihåg att inget slagord, det må låta aldrig så bra, binder ett parti sedan det väl har kommit till makten.

Far följde med en grupp agitatorer till den rumänska fronten. Han befann sig där i november när Petrograds bolsjeviker med Lenin och Trotskij i spetsen tog ledningen av regeringen och revolutionen. När han återkom kunde han berätta att kriget var slut, att soldaterna helt enkelt kastade gevären och begav sig hem. Men detta visste vi redan. Kotja och jag och våra skolkamrater brukade i timtal stå och hänga nere på järnvägsstationen. Vartenda tåg söder- och västerifrån var fullpackat med soldater. De låg på taken, klängde sig fast vid vagnarnas underreden, svärmade ända fram på loken. De sjöng, svor, grälade och hojtade slagord. Vi barn fick ingen reda i detta kaos och de äldre var lika förvirrade.

Det enda som var verkligt för oss — en förlamande verklighet liksom de hopkrympande väggarna i en skräckhistoria — var golod och cholod, hunger och köld. Pengarna förlorade sitt värde, hyllorna i butikerna var tomma och dammiga. Tusen enkla saker som förut hade varit naturliga, gaturenållning, telefon, vatten, trafikmedel, blev plötsligt sällsynta och svåråtkomliga. En tyfusedemi utbröt och begravningsprocessioner hörde till ordningen för dagen.

Så långt tillbaka jag kunde minnas hade mormor sparat brödkanter som hon sedan rostade och lämnade till ett kloster och ett barnhem som hon särskilt ville gynna. Nu var vi tacksamma för denna sparsamhet. Nu var varje brödkant en dyrbarhet. Det hemtrevliga, varma lampskenet tillhörde det förflutna, nu fick vi ett provisoriskt ljus under de långa vinterkvällarna av en veke som var doppad i ett fat med olja.

Vid detta fladdrande ljus läste jag högt för mormor. Hon älskade Nekrasov, Tolstoj och Turgenjev. Ibland upprepade hon högt en fras som hon särskilt tyckte om, varvid hon gick miste om närmast följande.

En kväll när jag satt och läste en skiss av Turgenjev kände jag att hon fattade min hand. Jag fortsatte att läsa. Så småningom slappnade hennes grepp. Jag antog att hon hade somnat och reste mig för att smyga mig ut ur rummet utan att väcka henne. Men när jag såg efter märkte jag att hennes ögon var öppna och att hon satt egendomligt orörlig. Ett stelt leende vilade på hennes läppar.

— Babusjka, babusjka! skrek jag.

De andra kom springande.

Mormors död hör i mitt minne ihop med revolutionen. Hon var en energisk kvinna tills hon maldes sönder mellan de båda kvarnstenarna golod och cholod. Vi letade i timtal i staden för att få tag på några friska blommor för hennes kista. Det skulle ha varit i hög grad opassande att föra henne till graven utan blommor.

Uppe i norr, i det egentliga Ryssland, befästes sovjetregimen på några månader. I det övriga landet och särskilt i vårt Ukraina rasade i flera år ett brutalt, blodigt, meningslöst inbördeskrig. Makten i Jekaterinoslav växlade nästan varje månad, ja ibland varje vecka mellan de olika grupperna. Vi visste till slut inte vem som bestämde, de röda, de vita, de gröna, Petljuras, hetmanen Skoropadskijs, Batko Machnos eller Grigorjevs truppstyrkor. Under några månader ockuperade tyskarna staden. Så drog de sig tillbaka och de sinsemellan tävlande arméerna, trasiga soldater som var lika likgiltiga för sina egna som för andras liv, böljade fram och tillbaka över den utblottade staden.

En och annan minnesbild har stannat kvar liksom utrivna blad ur en bok.

Två soldater i tsaruniform galopperar över Pusjkin Prospekt inte långt från vårt hus, förföljda av två kinesiska ryttare, den ena med en sabel, den andra med ett gevär. Mannen med geväret håller häftigt in sin häst, lägger an och skjuter. En av de vita soldaterna tumlar av hästen. Hans kamrat stannar ett ögonblick och under tiden hinner den andre kinesen fatt honom och hugger vilt in på honom med sin sabel. En blodig köttmassa faller i gatan. Två lik i förvridna ställningar ligger bredvid varandra i den plötsliga tystnaden.

Kotja och jag är ute och promenerar, fördjupade i en hetsig diskussion om en bok som vi båda har läst, och kommer till Gorjajnovstationen i andra änden av staden. Under natten har det förekommit flitig skottlossning, men ingen har vetat vad som hänt. Nu finner vi stationen fullkomligt översållad med lik. Ett tåg med tyska soldater står inne. En massa tyskar i varma uniformer kliver skrattande bland liken. Några står och äter smörgås och dricker kaffe och stöder med foten på likhögarna för bekvämlighetens skull.

Sent en kväll hörs oväsen på gatan utanför vårt. Jag blir nyfiken och går ut för att titta. Snön glänser i månskenet och på avstånd skäller en hund. En stor karl rusar svärjande och gormande förbi mig och följs efter några ögonblick av andra med knivar, gevär och käppar i händerna. Jag står kvar en stund och hör skott och skrån på avstånd. Nästa morgon talar alla människor om jakten på banditledaren Bjelosjapka som till slut drivits in i en återvändsgränd och skjutits av rödgardister.

Det går knappt en dag utan hemska historier om pogromer i judekvarteren, rånkupper mot banker och tåg. Varje ny regering kallar sina föregångare ”banditer” för att snart i sin tur skällas ”banditer”. I en veckas tid gick alla människor i stor spänning över den anarkistiska Machno-regeringen som hade installerat sig i Jekaterinoslav; så kom de röda tillbaka igen och det var som om Machno aldrig hade existerat.

Det är inte lätt att återkalla i minnet de intryck denna period gjorde på pojksjälén. Hågkomsterna har fördunklats av sådant som man senare har fått veta och förstått. Men det häpnadsväckande är att under all denna inbördeskrigets villervalla, all oordning och alla faror, pågick vardagslivet som vanligt. Vi arbetade, läste, åt och sov. Vi var tillsammans med våra vänner, vi till och med planerade för framtiden. Oredan blev en självfallen, naturlig sak, det var ett nytt element som omgav den alldagliga existensen utan att påverka den.

Livet, livsviljan, självbevarelsedriften var starkare än allt våld.

2.

Det kom ett telegram från Alexandrovsk, undertecknat av faster Sjura, med en förfrågan om farbror Peter händelsevis var hos oss. Far telegraferade omedelbart tillbaka att han inte var det. Några dagar senare fick vi brev: Peter hade anträffats död, mördad. Om vi kunde komma på begravningen skulle det bli lättare för de gamla att bära olyckan.

Far beslöt att genast resa, fastän med föga hopp att hinna till Alexandrovsk före begravningen. Han kom överens med mor att jag och Kotja skulle få följa med — åsynen av de raska sonsönerna skulle göra de sörjande föräldrarna gott.

Peter hade inte deltagit i de revolutionära oroligheterna. Han tyckte att det hela var meningslöst. Det var ett ovälkommet avbrott i ett liv som trots sin korthet kunde vara nog så behagligt bara folk slutade att bråka och försöka reformera det. Efter återkomsten från fronten lade han av uniformen och fick plats som direktör i en liten bank i Alexandrovsk. Vi undrade hur han hade dött.

Trängseln på tåget var olidlig. Miljontals människor var vid denna tid på resa; de flydde från den ena brandhärden till den andra, de sökte en säker plats mitt i den landsomfattande villervallan, men hade antingen olyckan i hämlarna eller rusade rakt emot den. Passagerarna och deras bagage upptog varenda fläck i kupéerna. Folk satt hopkrupna på bagagehyllorna och dinglade med sina smutsiga stövlar eller sina trasiga, bandagerade fötter i de nedanför sittandes ansikten. Luften var så tjock att man kunde skära den med kniv.

I Slavgorod gick jag ut för att hämta lite vatten. När jag kom tillbaka stod en man med en pistol vid ingången till kupén. Jag ropade förskräckt på far.

— Åt helvete med far din! fräste mannen. In med dig och stäng dörren, annars får du en kula i skallen.

Tåget satte sig i rörelse och jag letade reda på far. Alla passagerarna stod med händerna lyfta över huvudena. Barnen grät av förskräckelse. Vid vagnens båda ändar stod beväpnade män, medan andra undersökte kupéerna i tur och ordning och samlade ihop pengar och värdesaker. Nu var de framme vid vår.

— Vad har ni för något? röt banditerna till far. Hit med det!

— Vad jag har? sade han med ett lugnt leende. En klocka, några rubler och mina två pojkar.

När plundringen var avslutad, saktade tåget farten och rövorna hoppade av. Från några av vagnarna hördes skott. Jag såg hur en

av rövorna plötsligt stannade som om han hade blivit överraskad av något, vacklade och föll. En annan sköts ihjäl av en passagerare innan han kom ur vagnen. Liket låg kvar när vi kom till vår bestämmelseort.

Jag kände knappt igen Alexandrovsk. Idyllen hade försvunnit under de gångna två årens upprörda händelser. Stationen var övergiven. Gatlyktorna var krossade. Till och med snön verkade smutsig. När far frågade en person som han mötte vem som hade makten i staden ryckte mannen på axlarna och mumlade:

— Det vete fan!

Det hus där jag hade tillbragt min barndoms lyckligaste år tycktes ha krupit ihop och blivit gammalt. Det var mycket rörande.

Vi hade kommit för sent till begravningen, Sjurans brev hade inte anlänt i tid. Sjura satt och sydde, hennes ögon var röda, kinderna strimmiga av tårar. Farmor Natalja Maximovna omfamnade oss och sökte le som förr, men glimten i hennes öga hade slocknat. Hon kunde bara behärska sig några ögonblick, så utbröt hon i en entonig klagosång, fäste blicken på ikonlampan och korsade sig upprepade gånger.

— Din snälla farbror Petja finns inte längre, Vitja! Min lille son Petja är borta, borta. De dödade honom, min Gud, och vår Petja finns inte längre.

Fjodor Pantelejevitzj satt vid bordet utan att ta notis om oss. Jag kände knappt igen min ståtliga, värdige farfar. Det var som om konstruktionen hade brustit, han var hopsjunken och ledlös och såg obeskrivligt gammal ut. Efter en stund såg han på oss, nickade och reste sig långsamt.

— Jaha, Alexej, sade han, nu har det blivit som du väntade. Så här ser din fina revolution ut. Folk slår ihjäl varandra, skjuter, stjälar och pinar oss med hunger och köld. Det är mord och förbrytelser och ingen revolution. Han talade allt högre och häftigare. De skurkarna, varför dödade de Peter? Ja, varför? skrek han, i det han grep far i axlarna och ruskade honom. Tyskarna dödade oss inte så som våra ryska bönder gör. Tack ska du ha, Alexej, för din kära revolution!

Far stod tyst med huvudet böjt. Han förstod att det inte tjänade någonting till att försöka förklara. För första gången såg familjen Fjodor Pantelejevitzj gråta. Tårarna fastnade i hans vita skägg. Hans krigiska hållning var borta, långsamt vacklade han bort till ikonhörnet och föll på knä.

— O Herre, hjälp dina vilsna lamm. Låt inte broder resa sig mot broder eller son emot fader! Återge vårt folk dess förnuft, heliga jungfru, och låt det inte förgås! Han reste sig lite lugnare och torkade tårarna. Ja, Alexej, må Gud förlåta dig liksom din far förlåter dig. Natalja, ge barnen lite mat och låt dem gå och lägga sig.

Sjura berättade gråtande om broderns död. En kväll hade han inte kommit hem från banken. Det var då Sjura telegraferade till oss, hon tänkte att han kanske hade fått infallet att resa till Jekaterinoslav och hälsa på oss. Fyra dagar efter försvinnandet hittade en bonde Peters lik invid järnvägslinjen utanför staden. En näsduk var inkörd i munnen på honom, händerna var bakbundna och han hade flera skottsår i huvudet. Nycklarna till banken som han brukade bära på sig var borta.

— Hans hjärta hade stannat, men hans klocka tickade fortfarande, det var den femdagarsklocka som Petja var så stolt över, snyftade Sjura.

Det var tydligen några som tänkte plundra banken som hade tagit nycklarna och dödat Peter för att bli av med ett obehagligt vittne; det var kanske folk som han kände igen. I varje fall tappade de modet och vågade inte fullfölja plundringen.

Vi reste bedrövade hem igen. Farfar hämtade sig aldrig från slaget. Några månader senare var han död och hans hustru följde honom kort efter.

3.

Godset Iljin vid Dnjepr inte långt från Korbin var ett av traktens rikaste och vackraste. Det omfattade många tusen tunnland bördig vetejord och betesmark, skog och fruktodlingar. Det hade väldiga ladugårdar och mejerier. Breda, grusade alléer förde mellan skuggiga träd till det stora corps-de-logiet där godsägarna en gång hade levat i lyx. Floden hade här inte samma förnäma lugn som annars, utan forsade mellan branta och klippiga stränder; naturen hade gjort allt för att skänka landskapet en omväxlande, nästan teatralisk skönhet.

Efter revolutionen delades större delen av jorden upp på de bönder som hade skött den. Men godsets kärnområde — omkring femhundra tunnland spannmålsjord, fruktodlingarna, en stor fiskdamm, mangårdsbyggnaden och en del annat — förvandlades i början på 1919 till ett kooperativt jordbruk för stadsarbetarna. Det var ett hundratal familjer från Jekaterinoslav som flyttade dit. De kallade det Nabat, som betyder ”Stormklockan”.

Till dessa familjer hörde Kravtjenkos och i fyra års tid eller tills jag var över sjutton år var ”Stormklockan” mitt hem. Far var i själva verket en av initiativtagarna till projektet och tog med sig många arbetare från sin fabrik. Distriktets sovjet godkände iden, ställde godset till förfogande och kompletterade de förråd och kreatur som fanns kvar sedan gammalt.

Produktionen i staden hade nästan upphört av brist på råmaterial och livsmedelsbristen hade förvärrats så att hungersnöd hotade. Återgång till jorden tycktes erbjuda en utsikt till räddning. Den andliga hungern följde emellertid med till det nya företaget. Några av delägarna ville inom gränserna för denna lilla samfällighet söka förverkliga åtminstone en del av de idéer som de drömt om i sin revolutionära iver. ”Stormklockan” skulle klämta en påminnelse om de broderskapsideal som glömts bort i brödrakampen, under den tid när kommunisterna genom sin tjeka gjorde massarresteringar och sköt folk under minsta förevändning.

Far hade upprepade gånger anmodats att ingå i det kommunistiska partiet. Han vägrade. Han hade svårt att smälta diktatur och terror, även under den röda fanan, sade han bryskt. Han såg hur arbetare och intellektuella som under tsarväldet hade undvikit kampen nu anslöt sig till partiet när dess makt tycktes befäst. En del hittade till och med på romantiska revolutionära självbiografier. Detta endast befäste hans beslutsamhet att gå som ”löshäst” i kampen för en bättre värld.

Stadsarbetarna kastade sig över lantbruket med en entusiasm som hade ett drag av desperation över sig. De var givetvis angelägna att skaffa sina familjer mat, men de hade också ett behov att försvara sina tidigare offer för saken. Bönderna i trakten hånade dessa amatörlantbrukare.

— Nu ska vi se hur kommunisterna brukar jorden, sade de grinande.

Skämtet var emellertid godmodigt och i grund och botten var bönderna okonstlat vänliga. De gav gärna råd och hjälp när det behövdes och så småningom tog de som goda grannar företaget under sitt inofficiella beskydd. De gav oss ett handtag när arbetet var som värst och bidrog på alla sätt till första årets lyckade resultat. Vi fick också hjälp från en del agronomer vid det berömda Erastovka-institutet fastän detta låg ganska långt borta.

För ungdomarna var livet på godset fullt av spänning. Jag gladdes åt arbetet, lantlivet, kamratskapet. Våra föräldrar var bekymrade över att vår uppfostran försumrades och försökte bättra bristen genom en improviserad skola, men vi delade inte deras oro. När vi inte arbetade hade vi fullt upp att göra med att bada, fiska, jaga och utforska trakten. Min efter vad jag tror medfödda kärlek till hästar fick fritt utlopp. Jag blev en entusiastisk hjälpreda för Gratjev som hade hand om stallet. Även böndernas liv lockade mig. Jag skaffade mig goda vänner i trakten och tillbragte många trevliga kvällar i bondstugorna med jämnåriga pojkar och flickor.

Inbördeskriget var emellertid aldrig långt borta. Gång på gång störde det vår tillvaro och hotade vid flera tillfällen att förstöra vårt lilla samhälle. Konstantin och jag var stolta över att anses tillräckligt gamla för att få vara med i den försvarsstyrka som min far och de andra ledarna upprättade. Även min lille bror Eugen lärde sig att skjuta. Än var det röda, än vita, än någon oidentifierad friskara som bröt in och begärde mat, filtår eller till och med hästar. Den styrka vi uppvisade men även vår villighet att dela med oss av vårt överflöd räddade godset från större plundringar.

En episod är outplånligt inpräglad i mitt minne. En morgon vaktade jag några hästar, som betade på en kulle, varifrån vi hade en vidsträckt utsikt över landet. Omkring trehundra ryttare, mestadels kosacker och andra vita, kom plötsligt galopperande från landsvägen över våra vetefält i riktning mot floden. Tätt efter dem kom en betydligt större förföljande röd trupp. De vita som inte såg någon annan möjlighet att undkomma hoppade från klippan ner i vattnet och försökte simma över. Men förföljarna ställde upp sina kulsprutor på krönet och mejade ner dem nästan till sista man.

En knapp månad senare upprepades episoden, nästan i detalj lika, utom att det denna gång var röda som drevs ner i floden och sköts den ena efter den andra när de försökte simma över till motsatta stranden. Vi blev så vana vid att lik sköljdes upp på stranden att vi inte längre fäste oss vid det.

En höstdag i skymningen efter vår första skörd kom fyra män och en kvinna körande med en lång bondkärra efter två hästar. Både människor och djur var överhöljda med svett och smuts. Baktill på vagnen var en kulspruta uppställd. Kvinnan som var omkring trettio år och såg bra ut hade sjuksköterskeuniform; en av männen var civil, två hade tjekauniform och den fjärde, en stor, brutal karl, sjömanskläder.

Den civile föreställde sig som Lihomanov — han skulle sedermera i egenskap av ordförande i Jekaterinoslavs provinskommitté bli en stor pamp i vår trakt. Han förklarade att en trupp vita var efter dem och att de genast måste ha friska hästar. Det var Gratjev och mig han vände sig till och vi hade inte tid att överlägga med de andra. Om vi ville ha hästarna tillbaka kunde vi följa med till Kamenskoje.

Vi samtyckte och snart satt vi alla sju i vagnen och piskade på hästarna. Vi körde så fort att jag knappt urskilde att det låg en massa lik längs vägen. Lihomanov berättade att de flesta var rödgardister, här hade nämligen stått ett stort slag dagarna förut.

— Vi ska nog få tag på de asen! hojtade matrosen emellanåt. Vi ska skära halsen av dem.

Ingenting särskilt hände och när vi passerade Aulij började jag undra hur det egentligen var med den påstådda faran. På andra sidan Aulij vek vi in på en väg som gick utmed floden. Vi hade åkt tio eller femton minuter när vi hörde hovslag bakom oss. Vi räknade ut att det var ett dussintal män som förföljde oss. Vi hörde dem ropa något och utan att uppfatta orden förstod vi att de befälde oss att stanna. Med en kraftig kötted rusade matrosen till kulsprutan och gav eld. Vi såg några av förföljarna falla av hästarna. De andra tvekade tydligen att fortsätta jakten.

Vi kom till Kamenskoje på kvällen och tog in i ett hus där Lihomanov tydligen var känd.

— Du får sova i samma rum som syster, sade han. Du är ju bara en barnunge.

Gratjev och matrosen som skulle avlösa varandra för att vakta hästarna och vagnen fick rummet intill vårt. Jag gick ut för att ge syster tillfälle att klä av sig; därpå klädde jag av mig i mörkret och hade snart somnat.

Efter några timmar väcktes jag av buller och skrik. Det var sjuksköterskan som hysteriskt snyftade:

— Låt mig vara i fred, odjur, annars väcker jag hela huset. Ge er i väg!

I månskenet såg jag matrosen till hälften avklädd och med ögonen lysande av lidelse stå böjd över kvinnan. Hon gjorde motstånd av alla krafter, håret hade lösts upp och bröstet var blottade.

När sjömannen fick se mig sitta upprätt i sängen släppte han henne och rusade på dörren.

— Jävla borgare! mumlade han. Sjuksköterskan grät.

— Såna människor, såna förskräckliga människor! snyftade hon. Och sånt material måste vi göra revolution med!

Jag var nästan lika upprörd som hon och erbjöd mig att väcka Lihomanov och de andra.

— Nej, det är inte värt att störa Lihomanov, sade hon. Han har tillräckligt mycket bekymmer ändå. Han är en av de riktiga revolutionärerna, han är en sann idealist.

Vi kunde inte sova resten av natten. Vi låg och pratade — eller rättare sagt, det var hon som pratade — ända tills det började ljusna. Hon var dotter till en tsaristisk ämbetsman, berättade hon.

— När revolutionen utbröt anslöt jag mig till den av allt mitt hjärta. I hela mitt liv har jag hållit av de enkla människorna och velat hjälpa dem. Det var därför jag bröt med min familj och började studera medicin i Charkov. Nu är jag i tjekan. Det är mycket som de gör som jag inte tycker om, men min uppgift är att läka, inte att såra. Vi får inte förlora tron eller svika tusentals ärligt kämpande män, exempelvis sådana som Lihomanov, därför att det finns skumma och djuriska varelser, jag tänker på honom som överföll mig i natt. För varje sådan otäck episod finns det hundra hjältedåd.

Våldsmannen var för övrigt inte en riktig sjöman, anförtrorde hon mig. Han hade fått tag på uniformen någonstans och använde den därför att den gav honom en viss revolutionär prestige.

När Gratjev och jag på morgonen red tillbaka till godset berättade jag nattens episod. Gratjev var en enkel arbetare och förstod inte mycket av vad som skedde i vårt land. Men det han sade denna morgon hade jag anledning att minnas under kommande år.

— Ja, Vitja, den där sjuksköterskan hade rätt. Det finns gott och det finns dåligt, i revolutioner liksom i allt annat. Frågan är bara vem som är i toppen när revolutionen stadgar sig, de hederliga människorna eller odjuren, Lihomanov eller den falske matrosen.

Nu hade vi god tid på oss och kunde bättre iaktta liken vid vägkanten. På en del ställen fanns spår av nyskottad jord — bönderna hade redan börjat begrava dem. Många av liken var nakna och endast ett fåtal hade stövlarna på sig — de döda plundrades för att kläda de levande.

4.

På hösten 1920 när det kooperativa jordbruket hade bärgat sin andra skörd inskrevs Konstantin och jag i Erastovka lantbruksskola i Komissarovka.

Denna institution var några tiotal år tidigare grundad på en donation av en frikostig godsägare i distriktet vid namn Erastus Brodskij. Han avsöndrade jord åt skolan från sitt eget gods och lät uppföra fina skolbyggnader på en kulle med utsikt över en vacker sjö. Arkitekturen anknöt till traditionerna från de ukrainska godsens; där fanns väggmålningar av berömda konstnärer, mosaiker med folkvisemotiv och naturligtvis det modernaste i fråga om importerade lantbruksmaskiner.

Skolan hade lidit mycket i vandalernas händer. En del av byggnaderna var ohjälpligt förstörda, möbler och till och med väggar och tak hade bortförts för att tjäna som bränsle, maskinerna var i stort behov av reparation. Större delen av den berömda boskapen — prisbelönt på kontinental utställningar i Wien och Prag — var skingrad.

Men många av de gamla lärarna kvarstannade på sina poster och nya hade tillkommit och nu omfattade skolan ungefär sexhundra lärjungar från alla håll i Ryssland, vilka trots livsmedels-

och materialbrist flitigt studerade och praktiserade modernt jordbruk. De livnärdes av skolans egna produkter och de gemensamma försakelserna bidrog att sammanföra lärare och elever. Skolan stod under sovjetkontroll, men det förekom ingen nämnvärd politik i undervisningen. Det ansågs att vi genom att lära oss att få den ryska jorden att producera mer och bättre livsmedel för det ryska folket gjorde allt vad ”revolutionen” kunde begära av oss.

Min bror och jag bodde tillsammans med en kamrat från Tuapse som hette Fjodor i en bondgård inte långt från skolan. Vintern gick hastigt och på våren ersattes läsningen av praktiskt arbete ute på åkern. Senare fann jag dessa lärdomar värdefullare än jag hade tänkt, de teoretiska jordbrukskunskaperna kom mig väl till pass under kollektiviseringsåren.

Det blev värre och värre att få livsmedel. Pengarna hade förlorat allt värde och den handel som förekom var en primitiv byteshandel. Vi kunde inte vänta någon hjälp hemifrån, den kooperativa idyllen höll på att övergå i bitterhet och käbbel. Delägarna deserterade helt enkelt. Brödtillgången var så liten att den strängaste ransonering måste införas. Fattigdomen visade sig vara en mycket olämplig gudmor för en ny värld, även om den var i så liten skala som hos oss på ”Stormklockan”.

Men pojkar i tonåren tappade inte modet för en smula besvärligheter. Vi var nöjda med att klara oss på lite och själva skaffa oss mat till nästa mål. På våren gick trupptåg förbi Komissarovka till polska fronten där ett krig pågick. Vårt problem var helt enkelt att skilja soldaterna från deras proviantförråd och detta löste vi tre kamrater i stor stil.

På fridagar — och ibland även på läsdagar när vi kunde stjäla oss till några timmars ledighet — satte vi upp ett stort plakat på järnvägsstationen med orden: ”Ambulerande rakstuga. Rakning och klippning. God betjäning. Betalning in natura.” Fjodor som hade lärt sig konsten på sina irrfärder skötte rakningen, bröderna Kravtjenko klippningen. ”Var inte rädda!” sade Fjodor. ”Det är som att slå hö, långa svepande tag och sen utjämning av stubben.”

Soldaterna samlades kring de unga amatörbarberarna, skojade med oss, men betalade med enkla människors frikostighet. Ofta kom vi hem med så mycket bröd, fläsk, grönsaker och andra matvaror att vi kunde bjuda våra kamrater. Om söndagarna satte vi ibland upp vår skylt i stadens basar och gjorde goda affärer. Bönderna betalade med ägg och potatis, ibland till och med en höna.

Snart sinade emellertid tyvärr denna källa. Ingen hade mer mat att byta ut mot en klippning. Den stora torkan 1921 närmade sig och bönderna som såg tecknen i förväg började bli snåla och otillgängliga. När det inte längre fanns något att äta i skolan återvände vi till kooperativet, men fann där att den förra entusiasmen hade övergått i tyst förtvivlan. Endast ett fåtal av de ursprungliga delägarna fanns kvar och de hade till större delen tagit plats i fabriker i trakten.

Jag var nu sexton år. I Korbin några kilometer från ”Stormklockan” låg en liten hytta. Där fick jag anställning som hantlangare åt en av smederna. Det var första gången jag hade betalt kroppsarbete. Jag fick en känsla av att vara ”riktigt” vuxen när jag kom hem i oljedränkta kläder, smutsig och uttröttad.

Inbördeskriget var praktiskt taget slut och Sovjet hade obestridd makt. Ibland kom partiagitatorer till hyttan och höll tal till oss på middagsrasten eller efter arbetets slut. De äldre arbetarna ignorerade dem mestadels, men de yngre och kvinnorna lyssnade uppmärksamt. För oss var det hoppfulla toner i en tid av allmän nöd och pessimism. Vi hade också en fabriksklubb där det hängde porträtt av Lenin, Trotskij, Marx och Engels och röda plakat med paroller i vita bokstäver.

Jag lyssnade ivrigt till föredragen och tog även mod till mig att ställa frågor. Den utlovade framtiden blev ännu mer lockande mot bakgrunden av de aktuella försakelserna. Jag slets mellan den skepsis som rådde i mitt hem och min egen törst efter något att tro på. Jag förstod min fars betänksamhet mot de brutala kommunistiska metoderna, men så småningom började jag tycka att han hade för stränga fordringar, att hans idealism var på något sätt gammalmodig.

— Följ med på fabriksklubben och hör ett föredrag, brukade jag säga. Jag var angelägen att dra in honom i den nya tillvaron.

— Vad kan de ha att säga mig? svarade han vemodigt. Jag vet mycket som de inte vet. Nej, ägget ska inte lära hönan att värpa.

På sommaren 1921 var hungersnöden ett faktum, och med den korn dess ständiga följeslagare: tyfus! Miljontals människoliv skulle offras innan olyckorna hade ebbat ut. Efter många års yttre och inre krig mötte vi nu svälten i dess grymmaste och mest elementära form. Torkan var koncentrerad till Volgadistriktet, men dess spökfingrar trevade hotfullt på andra sidan Dnjepr. Området för den värsta hungersnöden sammanföll i stort sett med området för de hetaste inbördesstriderna; det var som om jorden hade gjort revolt mot att så länge matas med blod.

Ord kan inte beskriva skräckan och lidandena. Människorna kastade glupska ögon på allt levande: hästar, hundar, katter. De kreatur som inte slaktades svälte ihjäl och åts upp trots officiella varningar mot smittofaran. Barken skalades av träden och användes till ”te” eller ”soppa”. Ogarvat läder tuggades sönder. Vartenda blad, vartenda grässtrå tillvaratogs. Ideligen hörde man talas om bönder som åt upp sina egna döda och historierna var tyvärr sanna: jag kände till sådana fall i Romankovo, Aulij, Pankova och andra grannbyar.

Döden i form av nakna, uppsvällda, motbjudande lik var ett alldagligt faktum i vår tillvaro. Vi var alla så intensivt upptagna av problemet att klara oss att vi inte lade märke till eller brydde oss om andra. Snälla människor som under vanliga förhållanden inte kunde se andra lida grävde ner sina matförråd för att förlänga livet några veckor eller månader, utan en tanke på sina grannar som svälte ihjäl runt omkring dem.

Jag var stark och frisk och behövde inte så mycket för att hålla mig vid liv. Tillsammans med en annan pojke från kooperativet, Senja, åkte jag tåg till provinsen Poltava längre norrut för att leta efter mat. Vi tog med oss allt som kunde förvandlas till något ätbart: gamla kläder, silverskedar, smycken och diverse husgeråd. Pengar hade inget värde, men varor kunde bytas bort om man hade tur.

Efter några dagar kom vi till Priluki och beslöt att försöka vår lycka. Hundratals andra hade kommit dit i samma ärende och konkurrensen var knivskarp. Vi stod hela dagen på torget med vårt lilla lager utbredd på marken framför oss och tiggde bönderna att komma och undersöka våra skatter. På kvällen gick vi från hus till hus i byarna. Vår ungdom var oss till hjälp och dessutom kunde jag tala med bönderna på deras eget ukrainska mål.

Varje dag gjorde vi oss av med en del saker och våra säckar började fyllas med mjöl och gryn, ärtor och bönor. Vi hade ingen svårighet att få ligga i någon bondstuga om nätterna, i synnerhet om vi vände oss till jämnåriga flickor. Dessa fick några ringar och billiga broscher och plockade i gengäld fram salt, socker, solrosfrön, salt fläsk och andra läckerheter.

Senja och jag var lyckligare än en stor finansman som har gjort en miljonaffär. Vi hade räddat livet åt våra familjer för månader framåt.

Tåget var fullt av män, kvinnor och barn på återresa till hungerdistriktet med sina dyrbara säckar och knyten. Vi vågade inte sluta ögonen av fruktan att bli bestulna. Sent på kvällen beordrades vi

att stiga av tåget på Znamenkas station. Vi kördes in i en väntsal som redan var full av folk. Ingen visste varför tåget hade tömts. Vi väntade i slö, djurisk resignation på ett annat tåg, och när det kom var det endast de starkare och rörligare som lyckades komma med — Senja och jag blev kvar.

Den smutsiga väntsalen upplystes av en dålig fotogenlampa. Trängseln var så stor att människorna fick kliva över varandra för att komma till toaletten. Barnungar skrek, spädbarn sög på tomma bröst. I ett hörn famnades ett par, oberörda av de kringståendes råa skämt.

Men medelpunkten för uppmärksamheten — det vill säga hos sådana som fortfarande orkade vara nyfikna — var en ung kvinna som skrek som ett misshandlat djur. Det röjdes plats omkring henne, karlar kom med vattenhinkar och folk glömde sina vedermödor när de såg ett nytt liv komma till världen. När den nyföddes svaga skrik bekräftade att miraklet var fullbordat sjönk var och en tillbaka i sina egna sorger.

När det blev ljus såg jag modern ligga på det smutsiga golvet. Hon var dödsblek och huvudet vilade på en hoprullad säck. Det nyfödda barnet hade svepts i trasor och lagts vid hennes bröst. Jag kände något tjockt i halsen. Jag lämnade Senja att vakta våra tillhörigheter och rusade ner i byn. Jag hade tre tsarrubler i fickan och efter en halv timmes letande lyckades jag få dem utbytt mot en liten flaska varm mjölk och ett träfat med gröt. När jag överlämnade dessa gåvor tillsammans med en av mina egna rena handdukar till den unga kvinnan stirrade hon på mig som om hon inte trodde sina ögon.

— Tack, unge man, sade hon på ukrainska. Vad heter du?

— Viktor Andrejevitj, sade jag.

— Må Gud vara med dig och göra dig lycklig, sade hon matt och log för första gången. Jag ska kalla min dotter Victorina, så att hon hela sitt liv ska minnas din goda gärning.

En ung buse som hade iakttagit episoden utropade med ett slipprigt skratt:

— Titta grabbar, ungens farsa har kommit!

Han var huvudet högre än jag, kraftig och bredaxlad och med ett brutalt utseende. Men vreden fäster sig inte vid sådant. Jag sprang på honom, och till min överraskning stupade han pladask i golvet. När han såg att han hade massan emot sig reste han sig lugnt, torkade blodet av näsan och återvände till sina knyten.

Ingen hemvändande segrare kunde få ett hjärtligare mottagande än unge Viktor när han kom och knogade på sina knyten med livsmedel. Under de närmaste månaderna gjorde jag flera liknande expeditioner, dels på tåg, dels till häst. Babusjkas guldkors var den sista familjeklenod som gick; vi hade behållit det i det längsta i hopp att kunna skaffa mat utan att byta bort det. Sedermera kom hjälp från Amerika, genom kväkarna, Hoovers amerikanska hjälporganisation och andra institutioner, men det mesta gick till Volgadistriktet. Vad Ukraina beträffade var en ny skörd i sikte och livet återtog långsamt sin normala gång.

Jag återvände till hyttan i Korbin.

4. Röd ungdom

1.

SOMMAREN 1922 KOM med en stor och präktig skörd och därmed nya förhoppningar och ny

livslust för människorna. De miljontals döda var begravda och liksom genom en tyst överenskommelse undvek man att tala om katastrofen. Mardrömmen hörde natten till. Fruktodlingarna på ”Stormklockan” dignade av frukt och bär, dammen vimlade av fisk och vinden från Dnjepr susade över våra gyllene vetefält. Ukrainska flickor sjöng vackra sånger under skördearbetet. Det var en härlig sak att snart vara sjutton år, att ha en gryende mustasch och plötsligt känna sig medveten om flickor som man kort förut hade ignorerat.

Mitt beslut att bli gruvarbetare hade kanske att göra med detta spirande nya liv. Jag var ivrig att få fördjupa mig i moder jorden, att bygga något nytt, åstadkomma något. Det var säkerligen inga märkvärdiga saker agitatorerna i klubben hade att komma med, det var standardiserade formler ur partiets propagandamaterial. Men på mig verkade de som trumpetstötter som kallade mig till handling.

— Kamrater, sade en talare tidigt på hösten, vårt land behöver kol, metall och olja. De bildar senorna i vår samhällskropp. De av er som sätter värde på revolutionen måste gå till fabrikena och gruvorna. Vår sovjetrepublik behöver kraftiga arbetare. Enbart i kolgruvorna i Donetzbassängen behövs exempelvis tusentals man.

Senja och jag såg på varandra och förstod utan att säga något att vi tänkte på samma sak.

Min far såg ledsen ut när jag talade om hemma att jag tänkte börja i Donetzgruvorna. Mor grät och påpekade att jag bara var en pojke och att jag nog skulle få tid att arbeta när jag blev stor. Men de försökte inte hindra mig. Mor gjorde i ordning mina kläder och packade dem omsorgsfullt.

Vi skickades till en gruva i Alchevsk-distriktet i närheten av Aljozerovka. Det var ett av de äldsta kolfälten i Donetzbassängen, men utvidgades nu kraftigt. Första natten inhystes vi i en stor, halvmörk barack där flera hundra man låg utan sängkläder på träbriter i flera våningar. Stanken av svett och dålig mat och tobak var nästan outhärdlig. Några svarta gruvarbetare spelade kort med en smutsig kortlek i skenet av en svag fotogenlampa och svor friskt.

Men vi pojkar från Dnjepr som var trötta av den långa resan i ett överfyllt tåg sov gott. När vi vaknade på morgonen fann vi att våra resväskor hade stulits. Vi ägde ingenting annat än de smutsiga kostymer som vi hade rest och sovit i. Vår sinnesstämning blev knappast bättre genom promenaden i gruvarbetarlägret. På ömse sidor om en lång, smutsig gata låg förfallna rucklen och nyuppförda baracker. Allt var inhöljt i ett moln av kolstoff. Den romantiska tanken att ”bygga upp socialismen” med våra egna händer bleknade hastigt och det dröjde flera veckor innan vår första iver började återvända.

Senja placerades i ett av schakten som låg i en ekskog. Men mitt öde blev en antiklimax. Eftersom det rådde brist på läskunniga personer yrkade fackföreningsfunktionären på att jag skulle placeras på kontoret. I stället för att stå i ett schakt med en lampa i mössan och svinga en hacka fick jag sitta på en kontorstol med en penna i handen och en liggare framför mig.

De första månaderna bodde vi i en av de stora, smutsiga baracker där nykomlingarna inhystes. Senare fick vi ett rum i en av de kåkar där de äldre eller mera permanenta gruvarbetarna bodde. När jag väl hade vant mig vid kolstoffet och de primitiva levnadsförhållandena fick den nya existensen en viss spänning över sig. Jag hade omkring mig ett tvärsnitt av nästan alla de folkslag och samhällsklasser som bildar sovjetimperiet.

Ryssar och ukrainare var givetvis i majoritet, men det fanns också tatarer, armenier och kineser, bergsbor från Kaukasus, kazaker från de asiatiska stäpperna. Några hade liksom Senja och jag i patriotisk iver kommit för att göra en insats i industrialiseringen, men de flesta hade lockats av de

i jämförelse med standarden hemma i deras byar höga lönerna. Tusentals arbetare stannade bara så länge att de hann spara till en ko eller en häst eller ett nytt hus och den fantastiskt höga rörlighetsprocenten var ett ständigt bekymmer för ledningen.

De olika folkslagen hade ingenting till övers för varandra. De inte bara bodde för sig själva utan sökte också arbeta för sig själva, asiaterna i de djupaste och svåraste schakten, ryssarna och ukrainarna på de lättare jobben. Men klyftan mellan klasserna var ännu större än mellan folkslagen. De som fanns kvar av "fördettingarna" — söner till köpmän, godsägare och präster, förutvarande officerare och underofficerare från den gamla regimen, gamla studenter kände sig utestängda, de nätt och jämnt tolererades och föraktades öppet.

Livet i barackerna var rått och fult. Karlarna drack vodka ur butelj och grälade och slogs när de blev fulla. En del spelade hasard och gastade därvid så mycket de orkade. Jag såg arbetare som på kortspel förlorade hela sin avlöning, ja till och med stövlarna och filten. Arbetarklubben, studiecirkelarna och biblioteket lockade endast en mera allvarlig minoritet.

Det var intressant att bevittna den snabba förvandling som dessa gapande bondpojkar undergick sedan de väl hade fått en första kontakt med den stora världen utanför deras byar. De kom i bastskor och långa hemvävda blusar och konfronterades med "proletariatet" och de främmande folkslagen från olika delar av Ryssland.

Men det dröjde inte länge innan de hade förvandlats, även om de inte förbättrades. De reste till staden och kom tillbaka rakade och parfymerade, i konfektionskläder och nya, knarrande skor. De lät fotografera sig i hela sin stass för att imponera på sina anhöriga där hemma. De drev omkring vräkiga och högljudda på gatorna och spelade dragspel. Men andra drogs till klubben och studiecirkelarna, beklagade sin "efterblivenhet" och "obildning" och pratade snart politik som om de inte hade gjort något annat.

Min egen tillvaro koncentrerades kring klubben. Min läslust som hade avbrutits av inbördeskriget och hungersnöden fick nytt liv. Utom de böcker som fanns i biblioteket lånade vi av varandra. Alla fridagar och nästan varje kväll bevistade jag kurser i kemi, matematik och fysik eller åhörde tekniska föredrag om kolbrytning. Senja och jag blev bekanta med jämnåriga pojkar och flickor som var lika ivriga som vi att lära, och min tidigare utbildning gav mig ett visst inflytande bland de allvarligare arbetarungdomarna.

Tidningarna upphörde aldrig att predika om landets framåtskridande. Det stackars efterblivna Ryssland hade äntligen fått en stöt framåt, nu gällde det bara för alla människor att bryta mer kol, odla mer spannmål, skaffa sig mer bildning. Jag läste dessa vädjanden och tyckte att de var riktade direkt till mig. Någon gång kom en eller annan av de stora, nya ledarna — Petrovskij, Rakovskij eller till och med Lunatjarskij — till vår trakt. När jag åhörde dem tyckte jag mig ha del i något nytt, stort, spännande. I Kreml i Moskva satt män som vi helt enkelt kallade kamrat — Lenin, Trotskij, Dersjinskij — men som jag visste vara gudars likar.

När jag ser tillbaka på min privata historia som kommunist är jag böjd att datera min omvändelse till kamrat Lazarevs besök och hans föredragsserie om socialismens problem. Han var en omkring trettio års man från universitetet i Sverdlovsk. Han var lång, mager och prydligt klädd. Han talade enkelt och med egna ord, inte med citat från Marx och Lenin. Det som gjorde starkast intryck på mig var att han bar halsduk, vilket gav ett kraftigt argument åt dem bland oss som ansåg att man kunde vara god sovjetmedborgare trots att man använde sådana borgerliga accessoarer.

En dag när jag satt i biblioteket med en bok var det någon bakom mig som sade:

— Vad läser ni? Får jag se. Jag vände mig om. Det var kamrat Lazarev.

— ”Les opinions de M. Jérôme Coignard” av Anatole France, sade jag med ett förläget småleende.

— Såå, Anatole France? Varför inte någon rysk klassiker eller någon samtida sovjetförfattare?

— Det finns en massa hos Anatole France som jag inte hittar hos sovjetförfattarna, sade jag. Han är subtil och ärlig. Jag läser ryska klassiker, men de nya författarna — ja, de skriver bara om politiska ämnen och tycks undvika det verkliga livet omkring oss.

— En mycket intressant synpunkt. Låt oss ta och diskutera den en kväll. Kom hem till mig så vi får bekanta oss med varandra.

Jag träffade honom några dagar senare vid en subbotnik, ett arbete av brådskande beskaffenhet som hundratals frivilliga anmälde sig till att göra utan betalning. Denna gång var det fråga om att avlägsna en jättelik kolhög från en väg. Kamrat Lazarev var i arbetskläder, han var svart av koldamm och skötte sin skovel raskt och duktigt. Han hälsade på mig som på en gammal bekant, vilket glädde mig mycket.

På kvällen såg han mig åter i biblioteket. Han ville veta vad jag läste även denna gång. ”Vad är att göra?” av Tjernisjevskij, upplyste jag.

Han nickade gillande.

— Ett betydelsefullt arbete, sade han.

— Ja, sade jag, och det är just frågan om vad man ska göra som jag grubblar mycket på.

— Det är en fråga som redan har besvarats för miljoner människor av Lenin och före honom av Marx. Har ni läst Lenin och Marx?

— Jag har tittat lite i Lenin, men inte läst Marx. Jag har naturligtvis läst partilitteraturen, men jag är inte säker på att den har något svar på frågan om vad man ska göra.

— Kom upp på mitt rum så kan vi prata utan att störa någon, sade kamrat Lazarev. Jag ska bjuda på ett glas te och lite förfriskningar.

Det var ett rent och ljusst rum. På divanen låg ett färgglatt överkast, en rad böcker var uppställda på skrivbordet och i en grann tillbringare stod en blombukett. På ena väggen hängde en del familjeporträtt varav ett av Lazarev själv som pojke i skoluniform och med en hund vid fötterna, ett annat av en vacker syster, också student. På en annan vägg hängde inramade fotografier av Lenin och Marx och mellan dem — en värmande och på något sätt djupt förtroendeingivande detalj — ett porträtt av Leo Tolstoj i sin långa bondeblus och med tummarna nedstuckna i det vävda bältet.

Detta är inte en liderlig matros som anfaller en sjuksköterska om nätterna, tänkte jag. Den här sortens kommunist skulle jag kunna följa.

— Jag måste göra det lite hemtrevligt för mig, förklarade Lazarev, eftersom jag ska bo här i flera månader.

Vi satt i flera timmar och talade om böcker, om partiet, om Rysslands framtid. Lazarev påpekade att min plats var hos den kommunistiska minoriteten som måste visa vägen; jag borde gå in i komsomol och sedan i partiet. Detta var naturligtvis inte fulländat, skyndade han sig att tillägga, och programmet hade sina brister, men människor är viktigare än program.

— Vad finns det för utsikter om intelligenta, idealistiska unga människor som ni ställer sig

utanför? sade han. Varför inte komma till oss och arbeta för den gemensamma saken? Ni kan hjälpa andra genom att visa er som ett mönster för trohet mot fosterlandet. Se er omkring i barackerna: spel, smuts, dryckenskap, där det borde vara renlighet, böcker, andligt liv. Ni måste ha klart för er att vi har ett jättearbete framför oss; det är ett Augiasstall som måste rensas. Vi måste utrota det stillastående, smutsiga, osociala förflutna som fortfarande finns överallt och därtill behövs det bra folk. Frågan gäller i grund och botten inte formell socialism, utan anständighet, uppfostran och ett bättre liv för den stora massan.

Andra kommunister hade tidigare sökt övertala mig på samma sätt. Men nu hörde jag för första gången ett eko av den anda som hade vilat över min barndom. Jag diskuterade med kamrat Lazarev och sade att jag skulle tänka på saken, men i grund och botten instämde jag med honom och hade redan beslutat mig.

När kamrat Lazarev efter några veckor återvände till Moskva stod jag med i den stora skara, bestående av vanliga gruv- och fabriksarbetare likaväl som de högsta funktionärerna, som hade samlats vid stationen för att följa av honom. Han fick genast syn på mig.

— Se, där är ni ju, Vitja! utropade han. Jag råkade få höra att ni hade gått in i komsomol. Det var en god ide. Jag gratulerar. Men varför inte nämna det för mig? Jag skulle ha rekommenderat er.

— Tack, det var mycket vänligt, men jag ville göra det alldeles för mig själv och utan beskydd.

— Det kanske var rätt tänkt, sade han leende. Här har jag emellertid en liten present som jag har reserverat speciellt för er.

Det var en bok. Marx eller Lenin antog jag. På hemvägen såg jag efter på titeln: Tre skådespel av Shakespeare! Lazarev, en ivrig kommunist och en skicklig ledare, förenade en Tolstojs humanism och en Shakespeares skönhetsdyrkan med sin leninsk-marxistiska tro. Skulle beståndsdelarna hålla ihop? Skulle de som var sådana som Lazarev hemföra segern?

2.

Nu hade livet någon mening för mig, det var en ny och spännande situation att helt och hållet gå upp i en sak. Jag tillhörde den elit som historien hade utsett att föra mitt land och hela världen fram ur mörkret till socialismens ljus. Jag vet att det låter anspråksfullt, men det var så vi talade och kände. Bland de vuxna kommunisterna förekom kanske egoism och cynism, men bland oss ungdomar rådde enbart hänförelse.

Mina privilegier i egenskap av en av de utvalda var att arbeta hårdare, att förakta penningar, att avsvära mig all personlig ärelystnad. Jag fick aldrig glömma att jag i första hand var komsomol, i andra hand individ. Att jag hade anslutit mig till partiet i ett gruvdistrikt, i ett område för ”den industriella jäsningen”, tyckte jag gav en viss mystisk betydelse åt händelsen. Jag föreställde mig att en ung adelsman som fått komma till tsarhovet hade samma känsla av att ”höra till”.

Det fanns inte längre någon tid för banala tidsfördriv. Livet var fyllt av plikter, föreläsningar, teaterföreställningar, diskussioner om partiets ”teser”. Vi hade ständigt klart för oss att en morgondagens Lenin eller Bucharin kunde komma att träda fram ur vår krets. Vi utbildade oss för ledarkallet, vi var noviser i ett slags materialistisk religion.

Sedan jag hade upptäckt att jag dels kunde skriva, dels tala utan förberedelse med en viss naturlig vältalighet, blev jag snart ”aktivist”. Jag satt i alla möjliga kommitteer, agiterade bland icke-partimedlemmar, spelade en roll i de evenemang som oupphörligt inträffade. Förutom de regelbundna revolutionära festdagarna fanns det en massa tillfällen att högtidlighålla. Installerandet av nya maskiner, öppnandet av nya schakt, fullgörandet av en produktionsplan

markerades av demonstrationer, musik, tal. På andra håll i världen kunde kol vara helt enkelt kol — hos oss var det ”bränsle för revolutionens lokomotiv”.

Genom kamrat Lazarevs ingripande hade jag blivit överförd till arbete i gruvorna. Jag behövde inte längre avundas Senja på denna punkt. Vi två jämte några andra unga arbetare bildade en artel, ett arbetslag som arbetade på gruppäckord. Artelsystemet uppmuntrades vid denna tid såsom ett medel att öka produktionen. Medlemmar av effektiva arteler förtjänade i regel mer än individuella gruvarbetare. Detta intresserade oss emellertid mindre. Vi erbjöd oss till de svåraste och farligaste uppdragen i vår iver att visa vårt nit för den stora saken. Vi hade en paroll som vi högtidligt meddelade våra överordnade: ”Om det är nödvändigt kan det göras.”

Medlemmarna i vår artel bodde tillsammans i ett rent och komfortabelt hus bland en massa böcker. Vi turades om att skura golven och göra andra hushållssysslor. Jag är övertygad om att de ryska klassiker och sovjetledare som prydde våra väggar med gillande iakttog detta exempel på kultur mitt i efterblivenheten. Bland dem var Sergo Ordsjonikidse, en av Lenins närmaste medarbetare som senare skulle bli kommissarie för den tunga industrin. Jag tyckte om hans grovhuggna georgiska ansikte med den väldiga örnnäsan och de stripiga, hängande mustascherna. Jag kanske hade en förkänsla av att denne man en dag skulle bli beskyddare och på visst sätt inspiratör för mina flitigaste år som kommunist.

Emellanåt tillät vi oss emellertid lite förströelse. Vänner och kamrater tyckte om att komma hem till oss, det var ett så ”kultiverat” hem och samtalet var så ”bildat”! En av oss spelade gitarr ypperligt och vi brukade sjunga och dansa och diskutera till långt fram på natten. Vid sådana tillfällen infann sig också några av de flickor som såg bäst ut. Om vi hade alltför roligt kände vi oss efteråt en smula skuldmedvetna och gjorde bot med ännu intensivare arbete, studier och politiska diskussioner.

Mot slutet av hösten blev vår artels skrytsamma paroll ställd på ett avgörande prov. En av gruvorna hade översvämmats. Väggarna stöttades för att de inte skulle rasa, men arbetet fortsatte utan avbrott. Vi erbjöd oss att ta hand om denna gruva för att med gott exempel föregå de andra arbetarna där, mestadels tatarer och kineser.

Jag stod i ett schakt med vatten upp till knäna och arbetade intensivt, när det började knaka och braka runt omkring mig. Jag hörde ett skrik av förskräckelse — det var antagligen min egen röst. En del av schaktet hade störtat in. När jag åter öppnade ögonen låg jag i en säng i en stor vit sjukhussal. En läkare i vit rock kände mig på pulsen och en vänlig medelålders sköterska stod bredvid med block och penna. Hon nickade leende när hon såg att jag hade återfått medvetandet.

— Var lugn, kamrat Kravtjenko, ni kommer säkert att bli bra, sade hon, och läkaren nickade instämmande.

De berättade att jag ett par tre timmar hade legat i vattnet i det instörtade schaktet. Kineserna som arbetade bredvid mig hade dödats. Man hade nästan givit upp hoppet om mig; om jag inte blivit ihjälslagen måste jag ha drunknat i det iskalla vattnet. Nu låg jag här i alla fall med brutna ben och hög feber, men i övrigt i god form. Febern utvecklades senare till lunginflammation.

Mina båda månader på sjukhuset i Algovrovka tillhör egendomligt nog min ungdoms behagligaste minnen. Historien om min artel och klimaxen med gruvraset broderades ut till ett exempel på ett socialistiskt hjältedåd där jag var en av hjältarna. Framstående fackförenings- och partifunktionärer kom och hälsade på mig, pojkar och flickorna från min komsomol var regelbundna besökande och medförde alltid små presenter. Medan jag låg på sjukhuset fyllde jag aderton år. Medlemmarna i artelen och andra kamrater kom mangrant för att visa sin tillgivenhet.

Den snälla sjuksköterskan behandlade mig som om jag hade varit hennes son. Under den sköna konvalescenstiden hade jag faktiskt intrycket att jag av hela Ryssland — dess arbetare, dess komsomoler, dess funktionärer — hade adopterats till medlem i en väldig, underbar familj.

Läkaren tillät mig inte återvända till gruvarbetet på minst ett år och meddelade detta till ledningen. Mina protester tjänade ingenting till. Eftersom jag inte hade lust att börja på kontoret igen beslöt jag återvända till ”Stormklockan” och Jekaterinoslav.

Mitt under dessa förberedelser kom budet om Lenins död den 24 januari 1924. Bestörtningen och sorgen i denna avlägsna trakt i Donetz-dalen var fullkomligt äkta. Reaktionen hade inte mycket med politik att göra. För de enkla människorna i gruvorna, ja även för spelarna och fylleristerna i barackerna och snobbarna med knarrande skor, för att inte tala om kommunistungdomarna, hade Lenin blivit en hoppets symbol. Vi behövde tro att de blodiga årens lidanden skulle bära avkastning i form av en ljus framtid. Det var inte någon som inte hade en känsla av personlig förlust.

Jag tågade tillsammans med tusentals andra fem kilometer till en minneshögtidlighet utanför gruvkontoret, som kallades ”Pariskommunen”. Det var en bitande kall och snöig eftermiddag och vinden skar knivskarpt. Talarstolen var täckt av rött och svart tyg som snart fick ett vitt snötäcke. Talarna utvecklade i officiella formuleringar landets sorg och fick skrika för att göra sig hörda i den tjutande vinden.

— Kamrater gruvarbetare! skrek en pompös delegat från Charkov. Lenin är död, men Lenins verk fortsätter. Ledaren av den proletära revolutionen ... ledaren av världens arbetarklass ... Marx' och Engels' bästa lärjunge ...

Jag blev deprimerad av dessa fraser. Varför kunde de inte tala enkelt och fritt ur hjärtat i stället för att läsa upp ledare ur Pravda och Ivestia? När jag hade kämpat mig hem i snöstormen upptäckte jag till min glädje att Senja och de andra hade fått samma nedslående intryck. Talarna hade inte lyckats uttrycka våra känslor beträffande Lenin, ty det vi kände hade mindre samband med den döde ledaren än med våra egna levande förhoppningar.

Några dagar senare läste vi i tidningen om Josef Stalins ed vid Lenins bår på Röda torget i Moskva. Det var ett kort, nästan liturgiskt löfte att följa den döde ledarens väg och det gjorde ett starkare intryck på mig än vältaligheten vid vår minneshögtid. Stalin var medlem av den allsmäktige politbyrån och generalsekreterare i partiet och hade ända från början varit en betydelsefull gestalt i den nya regimen. Men detta var första gången jag på allvar blev medveten om hans existens. Egendomligt nog hängde han inte ens på vår vägg.

Från och med denna dag blev namnet Stalin så stort och så oundvikligt att det var svårt att minnas att det inte alltid hade legat som en skugga över vårt liv.

3.

Jag hade bara vistats i gruvdistriktet något över ett år och ändå tyckte jag att det var svårt att frigöra sig från livet där. Om någon den melankoliska morgon när jag anlände hade sagt att jag skulle komma att älska denna dystra ort, dess råbarkade människor, dess förkrossande arbete skulle jag ha trott att han inte var klok. Trots allt hade jag börjat känna mig som en gruvarbetare; jag kände med arbetaren i hans hämningar och besvikelser och betraktade dem inte kritiskt utifrån.

Det låg något djupt rörande i gruvarbetarnas ödsliga, trista och farofyllda liv som gjorde att de kom mig närmare än andra. Det är inte sant att vi bara älskar det vackra. Även det tragiska och

fula kan tala till vår känsla och fantasi. Vi älskar det som vädjar till vårt hjärta. Vi binds till människor och platser genom de känslor — även obehagliga känslor — de väcker hos oss. Jag har aldrig kunnat glömma min vistelse i kolgruvorna. Jag har alltid känt en viss samhörighet med kolgruvarbetarna, medborgarna i denna svarta underjord.

Det var sex passagerare i kupén när jag reste från Donetzområdet. Som vanligt bland ryssar var vi snart inbegripna i diskussion. Fastän jag var den yngste var det jag som dirigerade samtalet. I egenskap av komsomol fick jag inte försumma tillfället att predika om det lyckliga liv som väntade och förklara bort alla ögonblickets besvärligheter.

— Ni talar om ett bättre liv, kamrat, sade en av medpassagerarna som tillhörde de intellektuella kretsarna, men för närvarande har vi inget bröd, inga skor, ingen fotogen. Min hustru och jag fryser och ofta har vi ingen mat. Det är inte ett liv, det är en prövning ...

Den talande var en mager, medelålders man, smal i ansiktet och med guldbågade glasögon. Han hade vårrock fastän det var mitt i vintern och en fruntimmersschal kring halsen. De spruckna skorna visade hans vita strumpor.

— Förlåt, vad sysslar ni med? frågade en annan passagerare.

— Jag är tonsättare, svarade den intellektuelle stridslystet. Jag skriver noter, musik.

— Jaså, ni skriver noter! fnyste den andre. Vem behöver era noter? Vem har lust till någon solskensvals i en tid som denna? Börja på en fabrik och gör något ordentligt arbete så behöver ni inte klaga.

— Ska varenda människa behöva arbeta på fabrik? utropade tonsättaren hetsigt. Behöver inte socialismens uppbyggare musik? Ska alla förvandlas till själlösa maskiner?

— Ja, det är ingen som behöver era förbaskade noter och melodier. Vi behöver producera mera varor. — Själar borde likvideras, inföll en tredje hätskt.

— I så fall är det ingen idé att tala med er, skrek tonsättaren. Ni är en vulgär människa och jag har inte lust att byta ord med er.

Vid denna punkt kunde mitt komsomolsamvete inte underlåta att göra ett inpass för att rädda situationen.

— Tillåt mig vända mig till er samtliga, sade jag högtidligt. Ni diskuterar med mer känsla än förstånd, om jag så får säga. Det är alldeles sant att det fortfarande är mycket som vi saknar fast vi anstränger oss för att fylla bristen. Så småningom ska vi ha allting, även musik. Kanske denne herre inte är någon Tjajkovskij, men om han skriver god musik hjälper även han till att bygga upp socialismen. Jag kommer just från kolgruvorna och jag vet hur mycket vi behöver kol. Men var säkra på att vi behöver musik lika mycket. Det är inte bara kroppen utan även själen som ska hållas varm.

Mina ord gjorde tydligen intryck på dem. Jag behövde inte nämna att jag var en av de utvalda, själva min röst hade auktoritet. Vi hann gå igenom ett dussin ämnen innan tåget var framme i Dnjepropetrovsk — som Jekaterinoslav hade omdöpts till — och alla skulle jag avgöra. De som hade en annan mening föredrog kanske att tiga — varför skulle de diskutera med en komsomol?

Det var kväll när jag kom fram till jordbrukskooperativet. Min hund Reger mötte mig på vägen och var vild av förtjusning. Jag såg genom fönstret på vår stuga hur mor satt och läste vid fotogenlampan. Hon hade blivit äldre, magrare, gråare. Jag öppnade dörren försiktigt och sade med förställd röst:

— Bor tavaritj Kravtjenko här?

— Vitja, älskling! utropade hon förtjust och brast i glädjetårar.

Under kvällens lopp fick jag veta vad som hade hänt under min frånvaro. Kooperativet var upplöst. Bara tre eller fyra familjer var kvar och arbetade i jorden. Några andra bodde där fortfarande, men jobbade på fabriker i städerna i närheten. Min far och mina bröder var tillbaka i Dnjepropetrovsk och förtjänade mycket pengar. Till våren hoppades de få tag i en lägenhet på ett par tre rum så att familjen kunde samlas.

Allting var skräpigt och försummat. Stora hål gapade i taken och dörrarna hängde och slängde på sina gångjärn. Trävirket hade plockats från väggar och tak och förts bort för att användas som bränsle. Bönderna i trakten tyckte att kommunisterna inte kunde bruka jorden. De kunde bara ta upp skatter och sätta folk i fängelse. En del kom och hälsade på mig när de fick höra att jag hade återvänt. De behandlade mig med den aktning som tillkommer en vuxen som har varit ute i världen och överhopade mig med frågor om de nya makthavarnas avsikter med bönderna och deras jord.

Även på fabriken i Korbino kom arbetarna fram och ställde frågor till mig. Jag improviserade sådana svar som jag tyckte anstod en pålitlig komsomol. När jag hade varit där några dagar höll jag ett föredrag på fabriksklubben om livet i Donetzgruvorna. Trots att jag inte dolde bristerna och svårigheterna måtte min skildring ha låtit lockande, fyra av de yngre arbetarna meddelade nämligen att de tänkte söka arbete i gruvorna.

Jag reparerade ladugårdsdörren — vi hade fortfarande en ko och högg en massa ved innan jag begav mig till Dnjepropetrovsk. Far och min yngre bror Eugen arbetade på Petrovskij-Lenins metallverk och jag kom också snart dit, till det mekaniska laboratoriet. Konstantin hade arbete på en annan fabrik. Jag stannade på min plats i tre år tills jag skulle fullgöra min värnplikt.

Metallverken utgjorde en stor anläggning, belägen i stadens utkant. De sysselsatte omkring 24 000 manliga och kvinnliga arbetare och var ett av de största industriföretagen i Sydryssland. Före revolutionen hade arbetarna där spelat en roll i strejker och resningar, vilket gav fabriken en viss historisk nimbus. Petrovskij, presidenten i sovjetrepubliken Ukraina, hade arbetat där som ung och även andra kommunistledare hade där sina proletära rötter.

Kommunistorganisationen, inklusive komsomolsektionen, räknade ett par tusen medlemmar och propagandan var i full gång. Petrovskij, Rakovskij, Kaganovitj och andra toppfigurer kom ofta för att tala på fabriksmötena. Jag kom alltmer att delta i komsomolarbetet, jag bevistade tekniska kvällskurser och tog verksam del i de politiska och litterära debatterna i olika fabriksklubbar.

Min far hade med åren försonats med kommunisterna. Han erkände att en del av dem var ärliga och allvarliga, trots att revolutionens verklighet alltjämt hade föga likhet med hans ungdoms drömmar. Han lade sig aldrig i vad jag sysslade med i komsomol och var nog ganska belåten med att jag själv slog mig fram i den nya miljön. Men han kunde emellanåt inte avhålla sig från bittra reflexioner över de högre funktionärernas komfortabla liv i jämförelse med nöden bland arbetarna.

Från det mekaniska laboratoriet blev jag snart befördrad till valsverket och var efter ett år förman, vilket medförde en kraftig förbättring i familjens budget. Eftersom fyra familjemedlemmar hade inkomster levde vi gott trots de höga priserna. NEP, den nya ekonomiska politiken som åter legaliserade privathandeln, hade givit upphov till hundratals nya butiker, restauranger och kaféer och för pengar kunde man få nästan vad som helst.

I fabriken kom jag mer och mer i förbindelse med chefs- och funktionärsskiktet, och trots fars

varningar för att förlora kontakten med massan fick jag en benägenhet att mer och mer betrakta sovjetlivet från ledningens synpunkt. Varken Eugen eller Kotja visade något större politiskt intresse. De arbetade duktigt och flitigt, bevistade inte flera demonstrationer och möten än de var absolut tvungna till och ställde sig, liksom de flesta arbetarna, mycket skeptiska till den officiella propagandan.

5. Brytning med det förflutna

1.

I BÖRJAN PÅ 1929 KOM en av de mest framstående bland de gamla bolsjevikerna, Kristian Rakovskij, till vår fabrik och talade inför ett stort möte. Det var kanske sista gången en fiende till Stalin tilläts tala till folket. Några dagar senare nämnde far detta möte under ett samtal. Han hade varit mycket nedslagen en tid och nu förstod jag anledningen.

— Rakovskij kritiserade partiledningen, sade han. Jag vill inte påstå att vare sig jag eller alla de andra arbetarna delade hans uppfattning. Men vi förstod att det försiggick en kamp om makten, där Stalin blev segrare. Några bland publiken verkade sympatiskt inställda till Rakovskij, de ställde frågor och applåderade. Så reste Rakovskij. Men dagen därpå, min gosse, kallades de arbetare som hade visat sig vänliga mot honom till GPU

Några veckor senare träffade jag Kazlov som var sekreterare i partiets distriktsstyrelse. Han hälsade mig med värme. Han visste att jag stod i begrepp att anhålla om formligt inträde i partiet och betraktade mig som en värdefull rekryt. Jag var numera ivrigt sysselsatt både med fabriken och stadens angelägenheter och mitt porträtt stod ofta i tidningarna och i de olika publikationer som utgavs i fabriken och i fackföreningarna.

— Jaha, kamrat Kravtjenko, sade han, ni har verkligen en ganska originell far.

— Har det hänt något? frågade jag en smula orolig.

— Nja, ingenting särskilt. Vi kom några stycken in på verkstan för att språka med arbetarna och få lite uppfattning om stämningen. Rakovskijs tal spökar ju fortfarande. Så kom vi till er far och började tala med honom snällt och vänligt. Men han snäste av oss och sa att om vi ville veta vad arbetarna tyckte så kunde vi fråga GPU.

Kan ni tänka er? Men Kazlov tyckte tydligen att han hade att göra med ett gammalt original som var besviken över att världen inte hade blivit som han tänkt sig. När kommer er inträdesansökan? frågade han.

— Snart, svarade jag.

— Det var bra. Jag ska komma på mötet och hjälpa till att rösta in er. Vi behöver er, Kravtjenko. Vi har ett svårt arbete framför oss. Vi kan inte räkna med den gamla generationen, inte ens de bästa elementen.

2.

Inom partiprogrammets gränser hade vi ganska stor yttrandefrihet i fabrikstidningen. Det var bara två i redaktionen, en man vid namn Bleskov samt jag, som inte tillhörde partiet. Tidningen kom till en början ut en gång i veckan, sedan dagligen. Den hade en upplaga på 35 000 exemplar och lästes av praktiskt taget alla i Petrovskij-Leninverken anställda. Den lästes till och med i industri- och partikretsarna i distriktet och i Moskva.

Det är visserligen sant att tidningens innehåll var underkastat censur. Ingenting fick förekomma som kunde kasta en skugga av tvivel över industrialiseringen eller partipolitiken. Ingen klok människa skrev sådana saker. Däremot fick man angripa fabriksledningen och fackförenings- och partifunktionärerna och påvisa specificerade fel i produktionen och administrationen, vilket gav en illusion av att tidningen uttryckte en allmän opinion.

Samokritika, självkritik, var en av dagens paroller och alla människor uppmuntrades att i dags- och fackpressen ”berätta allt” om fel och brister och framföra förslag till förbättringar. Det var ett medel att höja produktionens kvalitet, men ibland också en piska som de högre byråkraterna svängde över de små.

Fabriksledningen vid denna tid omfattade även representanter för partiet och fackföreningarna och bland den massa funktionärer som bevakade varandras verksamhet blev självkritiken ibland ett vapen i kampen om makt och inflytande.

En del av ledarna blev en smula oroliga över den ungdomliga entusiasm varmed jag kastade mig över kritiken. Jag slog oförfärat till utan att bry mig om var det träffade. Efteråt började jag förstå varför en del inflytelserika personer sökte bli bekanta med mig. De tyckte tydligen att det var en god försäkringspremie att förvissa sig om en ung man med en skarp penna.

Mina artiklar förekom inte bara i fabrikstidningen utan även i tidningar i Charkov och Dnjepropetrovsk. Där berömde man mitt arbete och framhöll mig som ett exempel på en ”aktivistungdom”. Vad skrev jag om? Omåttligt slöseri med varor. Ovarsamhet från arbetarnas sida med verktyg och maskiner. De höga produktionskostnaderna i vår fabrik i jämförelse med motsvarande i Sverige eller Amerika. Kamrat X:s oförlåtliga uppträdande mot arbetarna. Dålig kvalitet hos de levererade varorna. Möjligheter till rationalisering varigenom tusentals arbetstimmar kunde besparas.

Ännu mer oroande var emellertid de bredsidor jag avlossade mot de usla barackerna, den bristande bostadstillgången, de höga priserna i fabriksens matsalar och affärer, vilka sattes i samband med vissa funktionärers luxuösa liv. Denna journalistik förskaffade mig många farliga fiender vilkas hat förföljde mig i årtal, men även många intima vänner. ”Självkritiken” var ett sista uttryck för folkmeningen i Sovjetunionen. Den lyckades hålla vissa lokala byråkratiska utsvävningar under kontroll, även om den inte hade något inflytande på de mäktiga myndigheterna i Moskva.

I mitten på 1929 blev jag intagen i partiet. Det var den största händelsen i mitt liv. Jag kom ju att tillhöra det nya Rysslands elit. Jag var inte längre en individ som fritt kunde välja vänner, intressen och åsikter. Jag var för all framtid vigd vid en idé, en sak. Jag var soldat i en strängt disciplinerad armé, där lydnad för de överordnade var den främsta och nästan enda dygden. I fortsättningen tilläts jag inte att träffa olämpliga personer eller lyssna till olämpligt tal.

En dag inkallades jag tillsammans med verkmästaren på vår avdelning till fabrikschefen. Denne berättade att det material som vi hade levererat till Druzchovskij-fabriken i Donområdet hade försämrats och att vi genast måste resa dit och undersöka saken.

Efter en vecka återkom vi och jag avlämnade en utförlig rapport med en massa förslag till avhjälpande av bristerna. Direktören var mycket belåten och frågade hur han kunde ersätta mig. Jag begärde en ordentlig bostad för min familj och det dröjde inte många dagar innan jag tillsammans med min far och mina bröder kunde flytta in i en bekväm och modern våning och hämta dit mor som hela tiden hade bott kvar i f. d. Stormklockan.

För att undan för undan ersätta de ingenjörer och tekniker som ärvts från tsartiden var det nödvändigt för partiet att åstadkomma en ny uppsättning utan några minnen från det förflutna och fullt lojala mot sovjetidéerna. Den måste hämtas från yngre arbetare och tjänstemän som tillhörde partiet eller åtminstone delade dess åsikter. Den mäktiga politbyrån utarbetade därför en plan för utbildning av tusentals nya krafter som skulle försiggå vid de nyupprättade universiteten och tekniska högskolorna.

1930 kom en delegation från partiets centrala kontrollkommission till vår fabrik, ledd av ingen mindre än kommissarien för arbetare-och bondeinspektionen, Stalins förtrogne vän Ordsjonikidse. Jag kände genast igen honom från porträtten när han kom in i verkstaden. Han hade en väldig örnäsa och buskiga mustascher, blå uniformsrock med grå krage samt pälsmössa. Det fanns något i hans fula, leende ansikte som minskade den klyfta som annars skilde en gud i olympen i Kreml från en vanlig dödlig och jag tyckte nästan att det var en gammal bekant som stannade framför mig och räckte fram handen.

— Jag har hört talas om er, sade han vänligt. Hur går det med arbetet?

— Bra, svarade jag, men det kunde gå bättre.

— Det var intressant. Får jag höra lite närmare.

— Det är svårt att säga i få ord.

— Var inte blyg. Prata på bara! sade Ordsjonikidse skrattande.

— Jo, det är så här, kamrat kommissarie, sade jag. Det är för stor apparat, det är för många människor som kontrollerar varandra. Jag har tittat på statistiken från åren före revolutionen och finner att vår administration har ökat med nästan 35 procent. Det tycker jag är fel. Folk går i vägen för varandra. Alla är ansvariga för resultatet, vilket betyder att ingen är ansvarig. Vi arbetar dåligt och kostnaderna är för höga. Hur kommer det sig att de kapitalistiska fabrikena uppvisar vinster och våra bara förluster? Arbetarna jobbar ju lika bra som förr, felet måste alltså ligga hos oss själva.

Trots min iver märkte jag att de kringstående funktionärerna blev mer och mer osäkra. Direktören hostade, parti- och fackföreningsrepresentanterna stod och trampade. Arbetet slutade och bortifrån salen hördes en röst ropa:

— Det är rätt, Viktor Andrejevitj! Gå på bara!

— Ja, fortfar jag, medryckt av mina egna ord, ofta är det mer bråk än resultat. Disciplinen blir dålig därför att det är så många som skall genomdriva den. Vad vi behöver, kamrat Ordsjonikidse, är en enhetlig ledning och ett samlat ansvar utan ingripande från så många håll.

— Mycket intressant! upprepade han. I stort sett har ni rätt.

Vår ledare har samma uppfattning. Ni måste fortsätta och studera, kamrat Kravtjenko.

Han tryckte min hand och gick därifrån, följd av sin förskrämda svit. Men efter några steg vände han sig om och sade:

— Om ni råkar i svårigheter eller har stort behov av något, så skriv till mig. Jag ska hjälpa er.

Jag fick tillfälle att under kommande svåra år utnyttja detta erbjudande. Jag kände det nästan som om Ordsjonikidse hade adopterat mig. Jag hade en beskyddare i de mäktigas krets. Ända till hans död i början på 1937 var det med en viss andakt jag tänkte på honom. I mina svåraste ögonblick kunde jag uppåda en djärvhet som ingen annan i vetskap om att jag kunde vädja till Stalins

georgiska landsman med örnäsan.

Mitt ”tal” inför Stalins upphöjda vän var i flera veckor samtalsämnet inom fabriken. Kamraterna kom och dunkade mig i ryggen och berömde min frispråkighet.

Men dagen därpå kallades jag inför partistyrelsen. Där var partisekreteraren Konstantin Okorokov och fabriken direktör Ivantjenko.

— Vad är det åt er, Kravtjenko? skrek sekreteraren så snart jag kom inom dörren. Har ni blivit tokig? Sergo ställde till ett fruktansvärt uppträde, skällde ut oss och sa att vi var lata och odugliga.

Jag stod på mig. Jag påpekade att jag bara hade sagt som det var. Lenin hade ju själv framhållit att industrin krävde enhetlighet i ledning och ansvar. Mot Lenin och Ordsjonikidse kunde den ursinnige sekreteraren inte komma någon vart. Ivantjenko som i själ och hjärta höll med mig och irriterades av de beskäftiga parti- och fackföreningsfunktionärerna kunde inte undertrycka ett belåtet leende.

För övrigt hade jag inte lång tid kvar i fabriken — jag skulle ju åter få börja studera. Mina föräldrar och mina bröder var förtjusta över utsikten. Särskilt mor hade alltid velat att jag skulle bli något högre än förman på en fabrik liksom hennes man och hade varit ledsen över att revolutionen hade avbrutit min skolgång. Även min far var belåten och lyssnade med gillande till min berättelse om kamrat Ordsjonikidse.

Jag arbetade i flera månader på att förbereda mig till inträdesprövningarna vid de speciella kurser som var anordnade för detta ändamål, och i början på 1931 blev jag antagen till elev vid tekniska institutet i Charkov.

6. Som studerande i Charkov

NU VAR JAG ÅTERIGEN, vid tjugufem års ålder, studerande och en statens skyddsling. Ett stipendium, månatligen utbetalat av Petrovskij-Leninverken, var tillräckligt för mitt livsuppehälle och mina nöjen.

Tekniska institutet i Charkov var inrymt i ett stort gammalt hus vid Kaplunovskijgatan intill en vacker park. De flesta av studenterna, både manliga och kvinnliga, var i tjuguaråldern och åtskilliga över trettio. Det var bildade personer lika väl som arbetarungdomar, för vilka studierna var på samma gång ett mirakel och en plåga. De hade mobiliserats från fabriker, gruvor och kontor, jordbruk och kaserner för att formas till en ny högre teknikerklass. Där fanns allvarliga centralasiater som aldrig hade sett en europeisk stad, där fanns veteraner och gerillakämpar från Sibirien, men även kommunistiska funktionärer som var väl hemmastadda med den nya politiken.

Troligen har aldrig en studentkår tagit itu med en svårare arbetsuppgift. Vi högg oss fram som genom en farlig djungel, vi kände oss i kamp mot en fientlig armé. Proceduren hade ingenting gemensamt med den lugna skolordningen under normala förhållanden.

Tillsammans med tusentals andra studenter från diverse lärosäten i Charkov bodde jag i ett jättelikt studenthem — som för övrigt kallades ”Giganten” — vid Pusjkin-avenyn. Vi låg fyra eller fem eller ännu fler i varje rum, rummen var iskalla på vintern och olidligt heta på sommaren.

På vintern 1930-31 var det ofta så kallt i Giganten att vattnet frös i tvättfatet. Vi eldade med vedträn, staketspjälor, sönderbrutna möbler, gamla tidningar och allt möjligt för att hålla värme i den lilla järnkaminen varifrån ett skorstensrör stack ut genom fönstret. Vi studerade, diskuterade och drömde om vårt lands industriella framtid under en ständig kamp mot kölden och ibland även

med hungern.

Flickorna bodde i en särskild flygel, men vi hade samma matsalar och sällskapsrum och ingenting hindrade att man hälsade på hos varandra. Följden blev många förbindelser mellan studenterna, men den moraliska nivån var i stort sett anmärkningsvärt hög. Vår allvarliga inställning, våra dagliga ansträngningar och försakelser, vår ömsesidiga respekt tillät ingen lättfärdighet.

Med hjälp av Charkovs stadssovjet och partiorganisationen på platsen lyckades vi emellertid förbättra förhållandena i studenthemmet. Maten blev rikligare, bränsletilldelningen större. Tvättstugor inrättades i källaren, städningen sköttes rationellare och en kombinerad rakstuga och skönhetsalong öppnades i huset — vilket kanske var det bästa av alltsammans. Eftersom jag stod i spetsen för dessa reformer steg mina aktier avsevärt i studentkåren.

Men trots alla förbättringar levde vi fortfarande på en spartansk nivå. Förutom våra egna svårigheter besvärades vi av att förhållandena i staden och ännu mer på landsbygden hastigt fick en oroväckande prägel. Trots all mörkläggnings och trots riskerna med en öppen diskussion kände vi i stort sett till själva fakta.

Rykten om otroliga grymheter ute på landsbygden i samband med likvideringen av kulakerna gick från mun till mun. Man såg långa tåg av boskapsvagnar fyllda med bönder passera Charkov till tundrorna i norr. Kommunistfunktionärer mördades i byarna och motspänstiga bönder avrättades i stora mängder. Det påstods att bönderna slaktade ner boskapen och brände gårdarna som demonstrationer mot tvångskollektiviseringen. I Moskva utfärdades en förordning som belade otillåten nedslaktning av boskap med dödsstraff.

Järnvägsstationerna i staden vimlade av trasiga, hungriga bönder på flykt hemifrån. Bezprizorni, de hemlösa barnen, som förekommit så talrikt under inbördeskriget och hungersnöden, började åter dyka upp. Även tiggare syntes på gatorna, mestadels var det landsbygdsbefolkning men även en del stadsbor.

Samtidigt talade tidningarna om väldiga framsteg. Turkestan-Sibirienbanan var färdig. Stora industrianläggningar öppnades i Ural, i Sibirien, överallt. Kollektiviseringen genomfördes hundraprocentigt i den ena provinsen efter den andra. Det publicerades öppna brev till Stalin med tack för nya fabriker, nya bostadsområden. Delegationer från utlandet — ja, ända från Amerika och Australien — beundrade femårsplanens prestationer och uttryckte nästan hysteriskt sin förtjusning i intervjuerna. Hur dessa besökande kunde undgå att se medaljens frånsida var ett mysterium som vi ryssar aldrig löste.

7. Maskinens triumf

1.

MIN VISTELSE I CHARKOV avkortades hastigt genom ett beslut varom jag inte ens konsulterades. Jag hade först placerats på en avdelning för flygteknik, men överflyttades nu till metallurgiska institutet, först i Leningrad, sedan i min hemstad.

Min familj var förtjust att få återse mig. Jag kastade mig med största energi över studierna, jag hade en massa uppdrag i partiet att sköta och för att späda ut stipendiet en smula gav jag en del lektioner i nationalekonomi i tekniska skolan.

Jag bodde hemma och slapp därigenom ifrån studenthemmet, där besvärigheterna var om möjligt ännu större än i Giganten i Charkov. Jag återknöt förbindelserna med fabriken: ingenjörer och direktörer kände jag förut och jag skaffade mig nu också nya bekanskap bland arbetarna.

Petrovskij-Leninverken sysselsatte vid denna tid omkring 35 000 man och spelade en stor roll i femårsplanen.

Den nye direktören Golubenko visade sig vara en hederlig och intelligent man. Då han kände till mina gamla förbindelser med fabriken och mitt intresse för rationalisering och modernisering inbjöd han mig ofta till affärskonferenser och bad mig emellanåt ta hand om speciella utredningar för fabriken räkning.

Genom att jag bodde under samma tak som min far och umgicks med andra enkla arbetare kunde jag inte längre slippa ifrån att tänka på landsbygdens tragedi. När vi kommunister var för oss själva undvek vi ämnet eller använde sådana officiella fraser som ”bondefront”, ”kulakhot”, ”bysocialism” och ”klassmotstånd”. Vi måste sudda över verkligheten med sådana ord för att överhuvud taget stå ut.

Men vanliga arbetare kände inte detta tvång. Många av dem var själva från landet, nästan alla hade släktingar bland bönderna. De kunde inte betrakta kollektiviseringen ”vetenskapligt”. De talade öppet om våldshandlingar, grymhet, hunger och dödsfall — inte i generella ordalag utan som episoder berörande Ivan eller Stepan i en viss by. När de emellanåt talade om kannibalism i vår egen provins slog jag bort det som överdrifter, men det satte i alla fall skräck i mig.

I skolan utsändes varningar för ”partifientliga rykten”, utspridda av ”högeravfallingar, trotskijister och kulakagenter” och emellanåt arresterades en och annan ryktessmidare. Övervakandet av studenternas politiska moral tog till och med större energi i anspråk än själva de tekniska studierna.

Vid skolan fanns liksom vid varje fabrik och ämbetsverk en speciell GPU-avdelning som hade lagt upp en detaljerad dossié för varje student, till vilken inte ens rektorn eller partisekreteraren hade tillgång. A andra sidan hade partiet sina spioner som GPU-byrån inte kände till, för att inte tala om det hemliga underrättelseväsen som partistyrelsen i staden och i distriktet underhöll. Alla trådarna gick upp till politbyrån och Stalin.

Detta nät av spioneri, av partiet och mot partiet, av GPU och mot GPU, med i vissa fall sammanlöpande, i andra fall divergerande informationer, omslöt sovjetsamhällets liv nerifrån och upp och uppför och ner. Vi levde i en värld av osynliga ögon och öron. Systemets komplicerade beskaffenhet var en sak som jag först under årens lopp kom underfund med; vanliga människor hade en mycket obestämd föreställning därom, men de visste att ”väggarna hade öron” och att uppriktighet var säkraste vägen till fördärv.

Inte desto mindre spreds en hel del otillåtet vetande. Det är ett anmärkningsvärt bevis på den emotionella spänning som rådde under denna tid och även på ryssarnas längtan att få tala, att finna sympati, att få blotta sin själ. Under högtidliga tysthetslöften till varandra tog vi risken att ventilera våra tvivel, hela tiden pinade av fruktan att våra ord på ett eller annat sätt skulle finna vägen till de hemliga dossiéerna. Under de rensningsår som sedan följde skulle jag gång på gång konfronteras med yttranden som jag fällt i förbigående till förtrogna vänner eller tillfrågats varför jag inte hade rapporterat yttranden av andra som fällt i min närvaro. Underlåtenhet att ange parti- eller sovjetfientliga åsikter tolkades som samtycke eller medbrottslingenskap.

GPU-byrån hade inga betänkligheter beträffande de medel den använde för att förfölja sina ”fiender”. Många kände exempelvis till de knep som användes för att hålla ett öga på den gamle lärde akademikern, professor Dinnik, som undervisade i mekanisk teknologi. Viktigare än hans undervisning var hans laboratoriearbete om viktiga industriella konstruktioner som innefattade stora investeringar. I egenskap av icke-partiman, förrevolutionär intellektuell och specialist utan märkbara politiska intressen var han givetvis föremål för de allvarligaste misstankar. Hur skulle

hans verksamhet kunna kontrolleras, när den var så utpräglat teknisk att sabotage måste vara svårt att konstatera?

Lösningen gav professorns hustru som även tjänstgjorde som hans förste assistent på laboratoriet. Det var en lång mager blondin i mitten på trettioalet och följaktligen omkring trettio år yngre än sin man. Eftersom hon tydligen respekterade hans arbete och lärdom ansågs hon inte tillräckligt pålitlig för att tjänstgöra som agent för GPU. I stället infördes en oemotståndlig älskare i hennes liv, partivännen och ingenjören Pavlenko, en kraftig ”he-man” som snart lyckades kollra bort unga frun. Professor Dinnik var en av de få på institutet som inte visste att hans hustru hade en älskare och hans hustru var en av de få som inte misstänkte att hennes älskare bara var ett verktyg för GPU-byrån. Men hans uppoffring var förgäves, inte ett spår till sabotage kunde upptäckas i professorns laboratorium.

2.

I juni 1931 höll Stalin vid en konferens med ekonomiska funktionärer ett tal som rörde upp sovjetindustrin ända från botten och förändrade tillvaron för industrins alla arbetare och tjänstemän. Talet omfattade de berömda ”sex punkterna” för höjning av effektiviteten, av vilka de viktigaste innebar noggrann kostnadskalkyl, centraliserad ledning, strängare ansvar för misslyckanden och slöseri samt större differentiering av inkomster.

”Industrins rationalisering tycks för länge sedan ha blivit omodern”, klagade Stalin. ”Våra företag har slutat att räkna och kalkylera och uppgöra ordentliga balansräkningar för inkomster och utgifter ... Ingen tycks vara ansvarig för någonting ... Ledningen håller mun. Varför? Av allt att döma av rädsla för sanningen.”

Jag tyckte om en del av dessa tonfall. Jag betraktade dem på sätt och vis som en personlig seger eftersom jag länge i tal och skrift hade förordat en rationalisering. Men andra delar av talet oroade mig. De kunde uppfattas som en bekräftelse på min fars mest pessimistiska förutsägelser.

Likhet i inkomst, vilket hade varit ett sovjetideal, förvandlades plötsligt till ett brott. Uraivilovka, jämställdhet, utdömdes såsom ovärdigt ett socialistiskt samhälle. ”Partimaximeringen”, som innebar att en partimedlems inkomst inte nämnvärt fick överstiga den genomsnittliga, avskaffades, varigenom fritt spelrum gavs åt en egoistisk och hänsynslös konkurrens i funktionärskåren. Ackordsarbete infördes i hela näringslivet, även i sådana grenar där det var meningslöst för att inte säga omöjligt. Med den egendomliga benägenhet för ytterligheter som utmärker Sovjet avskaffades den olämpliga månghövdade kontrollen och ersattes av en enda, enväldig chef, varigenom sista resten av ”arbetarnas kontroll” kastades över bord.

Det var emellertid en sak att beordra reformer, en annan att genomdriva dem. Stalin hade rätt i sitt påstående att ledarna fruktade sanningen. De fruktade den därför att sanning var en nära nog kontrarevolutionär och alltid farlig lyx. En obestriddig felbedömning eller ett oklokt tekniskt experiment kunde stämpas som sabotage och bestraffas med landsflykt och fängelse. Det kunde innebära en omänsklighet att bestraffa en underordnad för ett misstag eftersom de polisinställda myndigheterna kunde väntas anklaga honom för avsiktligt sabotage. Flykten från ansvaret trasslade ohjälpligt till industrialiseringen.

Sent på hösten samma år kallades jag till distriktsstyrelsen tillsammans med rektorn för institutet, Tsipljakov, och en annan elev, Beretzkov. Sekreteraren stängde dörren och meddelade att han ville att vi skulle göra en undersökning i Nikopol, en stad några tiotal kilometer därifrån.

— Trots kamrat Stalins sex punkter går det dåligt med arbetet, sade han. Det är en massa bråk och möten, men produktionen ligger betydligt under de fastställda siffrorna. Disciplinen är slapp

och missnöjet ligger och jäser. Nikopol är ett typiskt fall. Som ni vet håller vi på att bygga ett stort metallverk där som kommer att kosta många miljoner rubel. Men av någon anledning går arbetet inte framåt och arbetskraftens rörlighet är fantastiskt stor.

Vid ankomsten till Nikopol fann vi att anläggningsarbetena, som påbörjats ungefär tre år tidigare, pågick på en öde stäpp tio kilometer från staden och flera kilometer från järnvägen, vilket givetvis medförde ökad obekvämlighet för arbetarna. Ingen tycktes veta varför just denna olämpliga plats hade valts. Om man hade hållit sig närmare staden så skulle bostadsproblemet blivit något lättat.

Chefen för fabriken, Peter Bratjko, var ny på sin post och hade följaktligen inga betänkligheter mot att avslöja den massa misstag och dumheter som begicks.

— Här var så smutsigt och rörigt när jag kom hit, att det var ett helt företag bara att sätta i gång arbetet, sade han med en suck. Det finns ingen balans mellan de olika uppgifterna i företaget. Ni vet ju, kamrater, att ett metallverk alltid är beroende av andra fabriker. Att uppföra en sådan anläggning utan hänsyn till de andra är vansinnigt. Det kan se fint ut i statistiken, men det är inte så fint när produktionen väl kommer i gång.

Till vår förfaran fann vi kringströdda överallt på det väldiga område som upptogs av verkstäder, hyttor, administrationsbyggnader och bostäder dyrbara importerade maskiner, mestadels tyska, som stod och rostade ute i det fria. Överallt stod halvfärdiga byggen där arbetet hade stoppats på olika stadier.

— Knappt har jag satt i gång ett bygge, berättade Bratjko, förrän det kan komma en order uppifrån att det måste stoppas och alla ansträngningar inriktas på någonting annat. Planerna har ändrats, kan tänka! Under sådana förhållanden är det omöjligt för arbetarna att uppnå de prestationer som beräknats för dem. Genom sjukdom och frånvaro förspills en oerhört lång tid. Arbetarna är irriterade, de lever under svåra förhållanden och sanningen att säga får de inte tillräckligt med mat för den här sortens arbete.

Men så tillade han med en suck av tillfredsställelse:

— Det förstås, jag är ju ny här. Detta är ett arv från den föregående ledningen.

Stackars Bratjko! Han kunde ju inte veta att han några år senare skulle få betala villervallan i Nikopol med sin frihet. För övrigt visste jag inte heller själv att jag en dag skulle tillhöra ledningen för detta metallverk.

Undersökningskommissionen förhörde ingenjörer, förmän och arbetare. Det blev tydligt att arbetet försiggick ryckvis och att det slösades med både pengar och arbetskraft. Detta berodde enligt min mening på två faktorer.

Den första var de ständiga småaktiga ingripandena utifrån. Detta väldiga företag var i sig själv ett led i en plan av sådan omfattning att människotanken vägrade att fatta den. En liten förändring - även en berättigad sådan - i den stora planen kunde betyda en hel omvändning i periferin. Avlägsna funktionärer kunde inte alltid förutse den genomgripande effekt som deras tillfälliga order kunde ha på det ena eller andra företaget. Lokala funktionärer hade endast att lyda och fick hoppas på det bästa. Ingripandena var till på köpet av politisk karaktär med ideliga arresteringar, förhör och hotelser, vilket skapade en atmosfär av fruktan och osäkerhet.

Den andra faktorn var nonchalerandet av det mänskliga inslaget i produktionsprocessen. Tiotals miljoner rubel slösades på oanvända maskiner och påbörjade men övergivna byggnadsföretag, medan lönerna var eländiga. Arbetarbostäder existerade i ritningar medan arbetarna packades

ihop i uppsmäckta baracker med otäta tak och drypande väggar och utan ens de primitivaste hygieniska anordningar. Tonvikten lades på produkten under ett oerhört förakt för människan bakom den.

Jag besökte en av barackerna, den var obeskrivlig. Jag frågade arbetarna varför de inte klagade; de berättade att de en gång hade försökt med påföljd att deras talesmän hade tagits om hand av GPU och försvunnit.

Jag lät kalla hela fabriksledningen till ett möte inför den lokala partistyrelsen i Nikopol och skrädde inte ord vid beskrivningen av vad jag hade sett. Jag förklarade att kommissionen tänkte stanna kvar i fem dagar för att se till att något blev gjort.

Det blev fem laddade dagar. Hundratals män skurade, tvättade och reparerade. Nya sängkläder eftertelefonerades från Charkov, ja till och med från Moskva. Elektriska ledningar började dras in i barackerna. Själva de funktionärer som hade tillåtit missförhållandena att utveckla sig var ivriga att delta.

— Vi gillar inte det som har varit, men vi har ingen makt att göra det bättre, sade en av dem. Ingen vill ta ansvaret. Den här rengöringen är möjlig bara därför att ni representerar distriktsstyrelsen. Det finns inga pengar upptagna i budgeten för reparationer och sängkläder och vem vågar tumma på budgeten?

Kvällen före vår avresa superade jag med en av chefsingenjörerna. Det var en äldre man som inte tillhörde partiet.

— Jag är inte en av er, sade han, utan bara en gammal rysk intellektuell. Jag vill inte lägga mig i era inre angelägenheter. Men jag är ingenjör och vill inte att mitt arbete ska tillspillo. Jag älskar mitt land och vill att det ska gå framåt. Allting som vi föreslår de centrala myndigheterna kritiserar. Det granskas inte ur teknisk utan ur ”politisk” synpunkt. Och vi måste rätta oss efter vad som beslutas även om det är meningslöst. När de centrala myndigheterna begår misstag är det vi som blir lidande, men vi får hålla mun och tacka Gud att inte vi får skulden.

— Nå, men får ni ingen hjälp av partimedlemmarna på platsen?

— Ack, kamrat Kravtjenko, det finns massor av institutioner för att övervaka oss, men inte många för att hjälpa oss. Partiets fabrikskommitte undersöker, partistyrelsen i staden undersöker, GPU undersöker, nu är ni här och undersöker. De undersöker oss och varandra. I själva verket bekymrar vi oss mer för vad den eller den ska tänka än om den tekniska driften. Jag är en gammal man så jag vågar tala ur skägget.

Det var med tungt hjärta jag reste från Nikopol. Det mest förvånande var emellertid att den stora anläggningen faktiskt till slut blev uppförd, åtminstone delvis. Det gick långsammare och kostade mer än som planerats och priset i människoliv och lidande var oerhört, men den kom i alla fall till stånd.

Vi skrev en utförlig rapport till partiet som i sin tur gjorde framställningar i Moskva. Vi utelämnade ingenting obehagligt, inte ens vagglössen och GPU:s arrestering av klagande arbetare, men om den sistnämnda punkten kom till Moskvans öron vet jag inte.

Besöket i Nikopol bidrog till förverkligandet av en plan som jag i flera månader hade umgått med. Jag skulle resa till Moskva och uppsöka Ordsjonikidse. Jag skulle tala ut med honom om de brister och de missförhållanden som jag hade iakttagit omkring mig. Eftersom denna plan kunde kombineras med uppdrag för Petrovskij-Lenin-fabriken fick jag direktör Golubenkos medgivande och han lovade att betala resan.

3.

Långt före den tid när jag hade fått lov att få företräde för kamrat Ordsjonikidse infann jag mig i väntrummet i kommissariatet för den tunga industrin. Jag mottogs av sekreteraren Semusjkin som var förberedd på mitt besök.

— Ni får vänta en stund, sade han. Kamrat Bucharin är inne hos kommissarien.

Bucharin! Det klack till i mig. Det var nästan som om han hade sagt Lenin. Bland revolutionens stora namn stod Bucharin närmast efter Lenin och Trotskij. När jag förberedde mig för inträdet i komsomol hade jag studerat hans ”Kommunismens ABC”. Visserligen hade Nikolaj Bucharin de senaste åren stämplat som ”högeravfalling”, berövats sina officiella uppdrag och fått sina böcker förbjudna. Men hans namn hade fortfarande en viss trollmakt och jag tyckte att det var oerhört spännande att veta att han var i rummet intill.

Efter en stund kom Semusjkin tillbaka.

— Bucharin är kvar, sade han, men kommissarien vill att han ska träffa er.

— Jaha, kamrat Kravtjenko, sade Ordsjonikidse fryntligt sedan han hade hälsat på mig, får vi nu höra lite om Nikopol!

— Först skulle jag vilja tala lite om Dnjepropetrovskanläggningen, sade jag. Jag har en del ideer om driften som jag gärna vill framföra.

— Varsågod!

Jag hade noga tänkt igenom vad jag skulle säga och svävade inte på målet. Vissa avdelningar behövde moderniseras och utvidgas. I iveren att bygga nya fabriker hade man försummat de gamla. Genom att investera några miljoner rubel för att förbättra de existerande fabriker kunde man få mer producerat än genom att investera tio gånger så mycket på nya fabriker.

Bucharin nickade instämmande. Alla visste att han var emot femårsplanens forcering och innan han tystades ner hade han utdömt en del därav som ”rena äventyrligheter”.

Ordsjonikidse gjorde några anteckningar och lovade ätt han skulle fundera på saken. Det kunde jag hälsa direktör Golubenko.

Jag fortsatte nu med mina intryck av Nikopol. Först höll jag mig till den torra, formella redogörelse som jag hade tänkt igenom, men så småningom blev jag medryckt av ämnet Och kunde inte dölja min indignation över slöseriet och oredan och framför allt arbetarnas olidliga förhållanden.

— Kamrat kommissarie, sade jag, om vi lägger ned några miljoner på att göra det bättre för arbetarna kan vi säkert spara enorma summor. Om vi nonchalerar det mänskliga inslaget så blir hela företaget på en sådan plats som Nikopol ett enda tragiskt slöseri.

— Bravo! insköt Bucharin, medan Ordsjonikidse gjorde ett misslyckat försök att kväva ett leende.

— Det viktigaste problemet är lönerna ända uppifrån och ner, fortfor jag. Det andra i ordningen är tillförseln av konsumtionsvaror, så att arbetarna kan få köpa vad de behöver både av mat och kläder och annat. När jag första gången träffade er, kamrat kommissarie, klagade jag över att det var så många som lade sig i administrationen av ett företag. Enhetlighet i ledning och ansvar är bara bra. Men nu har vi gått till den motsatta ytterligheten och arbetarna har ingenting att säga till om. De tas till och med om hand av GPU om de försöker protestera mot de förskräckliga för-

hållandena.

— Det är uppfriskande att höra någon tala ur skägget, sade Ordsjonikidse. Allting ni säger är alldeles sant. Tro bara inte att vi inte vet det. Jag försäkrar att kamrat Stalin tänker mycket exempelvis på löneproblemet. Men det är lättare att upptäcka ett ont än att bota det.

Samtalet varade nära en timme. Vid ett tillfälle frågade kommissarien om jag hade varit utomlands.

— Nej, sade jag, men jag har läst svenska, tyska och amerikanska tekniska tidskrifter. Vi har mycket att lära.

— När ni har slutat på tekniska institutet kanske vi kan skicka er till Amerika och Tyskland. Men låt oss nu lämna affärerna för ögonblicket. Har ni varit på teatern ännu? Eller på museum?

— Nej, men jag hoppas få se så mycket som möjligt.

— Ni får fem dagars ledigt för att titta på Moskva. Sitt ett slag i väntrummet så kommer Semusjkin och tar hand om er. Farväl så länge.

Jag var lite yr när jag kom ut och jag tyckte att folket i väntrummet betraktade mig med ohöjd nyfikenhet. En person som hade upptagit kommissariens tid en hel timme måste vara mycket inflytelserik. Semusjkin kom fram till mig.

— Gratulerar, kamrat! sade han. Era aktier stiger. Här är biljetter till Bolsjoj-teatern och Moskvas konstnärliga teater. Tänk inte på hotellräkningen, den klaras härifrån. Och här får ni tusen rubel i fickpengar från kamrat Ordsjonikidse. Lycka till! Om ni behöver något så ring upp mig.

Jag åkte till Metropol i en stor Lincoln. I restaurangen sjöng en zigenarkör på tjugو personer folkvisor som jag kände igen. Det var en stor, elegant lokal med tropiska växter i krukor och en fiskdamm mitt på golvet. En del av gästerna hade ryska blusar, men de flesta europeiska kläder. Några herrar i smoking med damer i urringade klänningar var tydligen utlänningar. Detta var Moskva. Men sammanträffandet med Bucharin och Ordsjonikidse kom mig nästan att känna mig hemmastadd. Hur lätt var det inte att vänja sig vid köttgrytorna! Hur länge skulle mitt samvete tyngas av minnena av eländet i Nikopol om jag också skulle bo i Moskva med pengar på fickan, med en bil till min disposition och jazzband att överrösta mina sj älvförebärrelser?

Under de följande kvällarna såg jag en balett och flera operor samt en föreställning på Vachtangov-teatern. På dagarna besökte jag Tretj akov-museet, revolutionsmuseet, Leninbiblioteket och andra obligatoriska sevärdheter. Vilken rikedom av skönhet och vetande erbjöd inte världen!

En dag uppsökte jag kamrat Lazarev, den föredragshållare som en gång nere i Donetzgruvorna hade dragit mig till partiet och dess ideal. Han kom ihåg mig och hälsade mig hjärtligt välkommen i sin lilla lägenhet i ett nytt bostadskomplex på andra sidan floden Moskva.

Han föreställde mig för sin hustru, en vacker ung kvinna som liksom han ivrigt deltog i partiarbetet. Vid de ångande teglasen berättade jag i korthet om mitt eget liv sedan vi träffades i gruvdistriktet och gav en entusiastisk skildring av mitt möte med Ordsjonikidse och Bucharin. Lazarev lyssnade utan att säga något och jag fick intrycket att min iver irriterade honom en smula.

— Tusen rubel, teaterbiljetter, Lincoln, Metropol, sade han vemodigt. Ja, det var så de gamla storhertigarna uppmuntrade sina favoriter. Det är bara namnen som har ändrats.

— Nu är ni inte riktigt rättvis, kamrat Lazarev, invände jag med en viss hetta. Det som gjorde

intryck på mig var att kommissarierna ville höra på vad jag sade. Han förstår säkert hur svårt vårt folk har det och i så fall måste Stalin också förstå det. Det var därför jag blev så uppmuntrad.

Lazarev hade en framstående post vid Moskvas universitet och tillhörde även mäktiga partikommittéer. Men under vårt samtal denna gång föreföll rollerna ombytta. Hans iver och entusiasm hade slocknat och det var jag som fick försvara partiet.

— Har ni varit ute på landsbygden nyligen? frågade han plötsligt.

— Nej, men jag vet en hel del av vad som försiggår.

— Att veta är en sak, att se det med egna ögon är en annan. Jag kom nyligen tillbaka från Ukraina. Jag var nere för att genomdriva kollektiviseringen i trakten av Odessa och jag fruktar, min vän, att jag inte kan tala lika lugnt som ni om kommissariernas generositet.

Lazarev berättade att han som betrodd partiman hade skickats till Odessa sedan de ledande på platsen misslyckats med sina uppgifter. Böndernas motstånd i detta område var särskilt hätskt och funktionärerna i Odessa hade inte den ”fasta hand” som behövdes. Läget var i själva verket så allvarligt att Molotov själv kom ner som representant för politbyrån för att sätta råg i ryggen på dem.

— Kamrat Molotov utlyste ett möte, berättade Lazarev, och talade fritt ur hjärtat. Arbetet måste utföras, även om det skulle kosta aldrig så många liv. Så länge det fanns miljontals små jordägare i landet så var revolutionen i fara, sade han. Om det blev krig kunde man alltid riskera att de ställde sig på fiendens sida för att försvara sin egendom. Man var tvungen att ta i med hårdhandskarna. Vi uppfattade honom som det var meningen. Efter en sådan varning, Viktor Andrejevitj, var det ingen gräns för gräsligheterna.

Lazarev slog händerna för ansiktet liksom för att utestänga de hemska minnena.

8. Terrorn på landsbygden

1.

DET DRÖJDE INTE MÅNGA veckor efter min hemkomst förrän jag fick tillfälle att personligen stifta bekantskap med den stora jordbrukskollektiviseringen. En dag fick jag order att anmäla mig hos distriktsstyrelsen: det skulle mobiliseras brigader för arbete i byarna.

Ett åttiotal unga män som hade fått samma order var samlade i möteslokalen när jag infann mig. En del kände jag från partiarbetet. Vi befann oss i stor spänning och en del kunde inte dölja sin oro. Vi skulle skickas ut på landet för att hjälpa till med skörden och spannmålsleveranserna, men vi kände det som om vi skulle ut i krig.

Kamrat Hatajevitj som var medlem av partiets centralstyrelse höll ett tal, som emellertid bara ökade vår nervositet. Vi hade närmast väntat en redogörelse för de tekniska och ekonomiska förhållandena i jordbruket och i stället fick vi höra en formlig stridsappell.

— Kamrater, sade han, ni ska ut på landet för en månad. Dnjepropetrovsk-distriktet har kommit efter. Partiet och kamrat Stalin hade befallt oss att ha kollektiviseringen klar i våras och nu är sommaren snart slut utan att arbetet är färdigt. Funktionärerna i byn behöver en injektion av bolsjevikiskt järn. Det är er uppgift att ge dem det. Ni måste gå till uppgiften med den starkaste känsla av ert ansvar mot partiet och utan någon blödighet eller rutton liberalism. Kasta alla borgerligt humanitära ideer på sophögen och handla som bolsjevik, värdiga kamrat Stalin. Slå ner kulak-agenten så snart han sticker upp huvudet. Här är det krig och det gäller de eller oss. De

sista multnade lämningarna av det kapitalistiska jordbruket måste till varje pris utplånas. Vidare, kamrater, är det absolut nödvändigt att följa myndigheternas plan för spannmålsleveranserna. Kulakerna, och även en del medelstora och ”fattiga” bönder, underlåter att lämna sin spannmål. De saboterar partiets politik. Och de lokala myndigheterna är ofta svaga och vacklande. Er uppgift är att få fram spannmålen till varje pris. Ta reda på den, vare sig den är gömd i ugnar, sängar eller källare eller nergrävd på bakgårdarna. Det är genom er, partibrigaderna, som byarna måste lära sig vad bolsjevikisk fasthet betyder. Ni måste hitta spannmålen och ni ska hitta den. Ert initiativ och er tjekaanda får tas i anspråk till det yttersta. Var inte rädda för ytterlighetsåtgärder. Partiet står bakom er i alla väder. Kamrat Stalin väntar det av er. Det är en kamp på liv och död. Bättre att göra för mycket än för lite. Er tredje uppgift är att avsluta tröskningen samt sätta i stånd verktyg, plogar, traktorer, skördemaskiner och annan utrustning. Klasskampen i byarna har tillspetsats till det yttersta. Kulak-agenter har smugit sig in i kollektivjordbruken där de saboterar arbetet och dödar boskapen. Av er krävs det snabbhet, hårdhet och mod, som det anstår en sann bolsjevik. Ni kommer säkert att handla efter partiets instruktioner och vår älskade ledares direktiv.

Slutorden som innehöll en förtäckt hotelse drunknade i en underdånig applåd.

— Några frågor? Är allting klart? Det blev inga frågor.

— Då får ni vänta här så länge. Ni blir snart inkallade till kamrat Brodskij i tur och ordning.

Jag frågade mig om detta var alla ”instruktioner” vi skulle få. Var det möjligt att en massa studenter och tjänstemän skulle kunna lösa jordbrukets väldiga ekonomiska och politiska problem enbart med ”bolsjevikisk fasthet”? Hur skulle vi okunniga ungdomar kunna avgöra hundratusentals bönders öde?

En ung man bredvid mig tycktes ha gissat mina tankar för han sade med låg röst:

68 69

— Kamrat Kravtjenko, vi ska väl få några andra instruktioner också? Jag menar praktiska.

— Jag vet inte, sade jag.

Jag kände igen honom, han gick på institutet, men det var också allt jag visste om honom. Jag hade ingen lust att börja utövandet av ”bolsjevikisk fasthet” genom att inlåta mig på en farlig diskussion med en främmande människa.

— Ser ni, kamrat, fortfor han, jag har aldrig bott på landet och har ingen aning om hur man ska sköta det stora uppdrag som sekreteraren gav oss. Och om vi misslyckas blir vi naturligtvis uteslutna ur partiet eller rent av nackade.

Jag blev irriterad. Antingen var karlen otroligt naiv eller försökte han provocera mig till ovarsamt tal.

— Förlåt, sade jag utan att dölja min irritation, men ni hade ju tillfälle att ställa frågor.

— Javisst, men när alla applåderade vågade jag inte stiga upp och förklara att ingenting var klart för mig. Men jag känner er från institutet, kamrat Kravtjenko, och litar på er. Om jag bara kunde komma i samma brigad som ni skulle det genast bli lite lugnare.

Jag såg honom rakt i ögonen och skämdes plötsligt för mina misstankar. Hans bekymmer verkade äkta. Han såg ut som en liten världsfrämmande gosse fastän han bara var några år yngre än jag.

— Gärna för mig om ni kan ordna det, sade jag. Men antagligen är vi väl redan uppdelade.

— Jag ska försöka, sade han hoppfullt. Jag heter Sergel Alexejevitj Tsvetkov.

Han gick. Om en stund inkallades jag till kamrat Brodskij. Det var en stor kraftig karl med en svart kalufs som satt vid sitt skrivbord.

— Kamrat Kravtjenko, började han, känner ni till något om lantbruk?

— Jag bodde i ett jordbrukskooperativ under inbördeskriget och 1920-21 gick jag i lantbruksskola.

— Utmärkt! Det är inte många av de här gossarna som känner skillnad på vete och bolmört.

Han ringde och befallde att två andra personer skulle införas. Den ene var Tsvetkov, som log blygt över sin framgång; den andre var en fyrtioårs man som jag inte kände.

— Hälsa nu på varandra, sade Brodskij, för ni ska arbeta ihop.

Ni får resa till byn Podgorodnoje. Kamrat Kravtjenko får kontrollera att tröskningen klaras och att alla maskiner sätts i gott skick. Kamrat Tsvetkov och kamrat Arsjinov får samla ihop spannmålen och påskynda kollektiviseringen. Kamrat Arsjinov blir chef. Han är gammal partivän och har poliserfarenhet också.

Arsjinov var en undersätsig man med slätrakat huvud och plirande ögon som överhuvud taget gjorde ett obehagligt intryck. När vi kom ut rådde han oss att ta med varma kläder och så mycket mat vi kunde få tag på samt ”naturligtvis”, tillade han, en revolver.

Jag följde med Tsvetkov hem ett slag och sammanträffandet med hans föräldrar och atmosfären i hans anspråkslösa hem avlägsnade alla tvivel om hans ärlighet, samtidigt som de bestyrkte mitt intryck av hans svaghet och oerfarenhet. Hans far var en äldre herre med glasögon och pipskägg, hans mor en liten gråhårig, bräcklig och vänlig dam.

Båda var som tagna ur en förrevolutionär bok och egendomligt oberörda av de våldsamma år som förflutit. De levde i en liten avskild värld för sig, dit yttervärldens onda inte nådde. Det verkade nästan otroligt att gubben Tsvetkov hade tillhört partiet redan före 1917, men det var en behaglig tanke att en ryss som var så ”god” i den gammalmodiga och nu nästan förgätta betydelsen kunde ha hållit sig kvar i partiet.

— Men Serjosja, klagade fru Tsvetkov, varför sa du inte att du skulle ut på landet? Man får ju höra de rysligaste saker ...

— Ack, kära du, invände hennes man, allt detta prat om grymheter vid kollektiviseringen är överdrivet. Det kan inte vara så illa som det utmålas. Jag är själv gammal partimedlem och jag inser att kollektiviseringen är vår enda möjlighet att lösa agrarproblemet. Det beror mycket på den som utför ordena. Jag hoppas att varken du, Sergej, eller kamrat Kravtjenko kommer att nedlåta sig till grymheter. Jag är säker på att partiet inte vill det.

2.

Samtalet i järnvägskupén på väg till Podgorodnoje kan inte kallas älskvärt. Vi blev genast på vår vakt när vi fick se hur Arsjinov bar sin revolver dinglande utanpå rocken och inte gjorde något försök att dölja sitt förakt för den ljusa, sympatiska ynglingen Tsvetkov. Vi undvek att nämna vårt gemensamma uppdrag.

— Viktor Andrejevitj, mina föräldrar hälsade till dig, sade Tsvetkov.

— Tack, Serjosja. Apropå det, var arbetar din far?

— På en järnvägsbyrå. Han är ingenjör. Han har varit där länge och han var medlem i partiet redan före 1917.

Arsjinov såg en smula häpen ut. Han hade tydligen trott att Tsvetkov var son till en liten tjänsteman utan inflytande. Med en gammal bolsjevik till far skulle han kanske bli svårhanterligare.

— Jaså, din far är partimedlem! sade han märkbart besvärat

— Javisst, varför frågar du det?

— Å, för ingenting.

Vi kom fram sent på eftermiddagen. Det duggregnade och vägen till byn var mycket dålig. Bönderna som vi mötte tittade knappt på oss. Endast Arsjinovs dinglande revolver drog uppmärksamheten till sig.

— Säg, kamrat Arsjinov, sade jag lågt, kan du inte stoppa revolvern under rocken? Det är ingen ide att skrämna folk.

— Det är min sak.

— Nej, kamrat, det är det inte. Vi har fått uppdraget tillsammans. Det angår oss och framför allt angår det partiet. Jag måste vidhålla min begäran, annars går jag inte i ditt sällskap in i byn.

— Kamrat Kravtjenko har rätt, sade Tsvetkov. Varför skrämna hästarna i onödan? Jag har också revolver, men jag bär den under rocken.

Arsjinov gav motvilligt med sig, men sade inte ett ord till oss på vägen till Folkets hus i byn. Det var ett stort, fult, förfallet trähus. Rummet hade en kamin och en svag fotogenlampa, det var fyllt med rök och golvet var bestrött med cigarettstumpar. Ett tjugotal bönder satt på golvet, de var tydligen vid dåligt humör.

— Var är sovjetens ordförande? frågade Arsjinov med hög röst, tydligen för att genast göra sin myndighet gällande.

— Inne på sitt kontor, sade en bonde och pekade på en dörr.

— Och vad gör ni här allihop? Har ni inget nyttigare att ta er för?

— Joo då, sade en annan bonde. Men vi har blivit efterskickade. De vill ha bröd av mig, men jag tigger bröd själv.

— Vi får tydligen fullt upp att göra i denna ruttna håla, fräste Arsjinov.

Inne på kontoret satt en mager och trött ung man och talade med en gammal bonde.

— Vi är partibrigaden och vi kommer på uppdrag, upplyste Arsjinov.

Ordföranden reste sig och hälsade oss välkomna, men han såg inte så värst glad ut över vår ankomst.

— Jag ska genast ta fram planen så kan vi börja, sade han.

— Vad väntar människorna på där ute? frågade Arsjinov.

— Jag har skickat efter dem. Bönderna har det svårt. De påstår att det inte finns någon spannmål och vad ska man då göra? Det har varit dålig skörd och alla är oroliga för vintern. Det är inte lätt att pressa av dem spannmål, kamrater. Och de vill inte ansluta sig till kollektiven. Hellre låter de slå ihjäl sig.

— Den saken ska vi nog ordna, sade Arsjinov med en grimas. Men eftersom ni har kallat hit dem är det bäst att ni expedierar dem så kommer vi igen i morgon bittida.

Den unge mannen kallade till sig en av sina assistenter och viskade något till honom. Han tog oss med ut i byn och anvisade oss kvarter, Arsjinov i ett stort hus som såg bättre ut än de andra och Tsvetkov och mig i en mindre gård vars invånare hade anslutit sig till kollektivjordbruket, Familjen satt och åt när vi kom in. Den bestod av en lång sextioårs man, slätrakad men med långa hängande mustascher i ukrainsk stil, en vänlig gammal bondkvinna i kulört schalet, en söt aderton års dotter och en åttaårig pojke. Vi bjöds på ångande het bortsj utan kött samt stekt potatis med inlagd dill. Brödet skars i tunna skivor och åts med samma andakt som om det varit oblater.

Eftersom jag visste att brödet var det viktigaste inslaget i bondens mathållning förstod jag att familjen satt trångt. Serjosja och jag växlade en blick och började duka upp de matpaket vi hade fört med oss. Vi bjöd familjen att dela korven och fisken och den kalla kycklingen vilket märkbart lättade den i början något stela atmosfären.

— Jag vet inte när vi sist såg korn och sötsaker, sade mannen. Vi har det bättre än de flesta i byn, men det är svårt nog ändå. Våra förråd kommer inte att räcka till nästa skörd. Ack, kamrater, vad har inte vårt Ukraina fått utstå! Den som har en bit bröd måste äta den så att inte grannen får se det.

— Vad heter er lille son? frågade jag och kastade en blick på gossen som satt onaturligt tyst och sorgsen och inte ens uppmuntrades av sötsakerna som vi bjöd på.

— Vasja, svarade gossen och reste sig och gick ut.

— Det är inte vår son, förklarade värden. Han är ... vad ska jag säga ... ett föräldralöst barn till kollektiviseringen.

— Hur så?

— Han är föräldralös, det är alltsammans. Men fråga inte pojken något. Han är fortfarande som bedövad av slaget. Varenda kväll går han tillbaka till det hus där han har bott och vankar omkring på gården i timtal. Vi försöker övertyga honom om att det inte är någon ide, men det hjälper inte.

— Kan vi få veta vad som har hänt?

— Jag vet inte om jag bör tala om det. Ni är nykomlingar och för övrigt representerar ni myndigheterna.

— A farbror, var inte rädd! Vi har inte kommit hit för att göra någon skada. Vi tycker om bönderna och vill hjälpa dem.

— Ja, jag tar väl risken. Ni ser hyggliga ut båda två. För övrigt är jag för gammal för att vara rädd. Det vore bara synd om någonting hände min dotter.

Han berättade en historia.

— Omkring tio hus härifrån bodde familjen Vorvans, bestående av man, hustru och ett barn, den Vasja som ni såg här. Det var en lycklig familj. Den arbetade flitigt. Det var goda människor. Inga kulaker, de hade ett par hästar, en ko, en gris och några höns liksom alla andra. Och de ville absolut inte ansluta sig till kollektivet hur mycket påtryckningar de än utsattes för. Hela deras spannmålslager togs ifrån dem. De fick höra övertalningar och hotelser, men ville inte vika, Det är min jord, sade Vorvan, mina djur och mitt hus, och jag tänker inte lämna dem till staten. Så kom folk från staden, folk som hade i uppdrag att driva bort hederliga människor från deras hem.

De gjorde upp en förteckning över egendomen och tog vartenda dugg, varenda gryta och varenda handduk, medan redskap och boskap överlämnades till kollektivet. Vorvan stämplades som kulak och kulakagent och på kvällen kom de och anhöll honom. Hans hustru och son började gråta och själv vägrade han att följa med. De slog honom till blods och släpade honom med sig hela bygatan till Folkets hus. Hustrun sprang efter gråtande och skrikande och anropade Gud och alla människor att hjälpa henne. Alla kom ut men kunde inte göra något mot den väpnade vakten. Men vi visste att Vorvan inte var kulak och alla tyckte om honom. En av GPU-männen knuffade till hustrun så att hon ramlade omkull medan de andra släpade Vorvan till boskapsvagnarna. Gud vet var han nu finns. Vi tog med oss hustrun hem och försökte trösta henne. Morgonen därpå kunde vi inte hitta henne. Hon hade gått ut i logen och hängt sig. Gumman och jag beslöt behålla Vasja eftersom vi inte hade några egna småbarn. Han har omväxlande tigit och gråtit en hel månad: varenda kväll går han. som jag sa, till det övergivna huset och kommer sent hem och lägger sig utan ett ord på ugnen och sover. Efter vad som hände Vorvans diskuterade gumman och jag saken och beslöt att ansluta oss till kolchosen — frivilligt.

Vi satt tysta en lång stund. Vorvans öde rörde mig på ett sätt som statistik över deportationer och avrättningar aldrig kunde göra.

— Tack ska ni ha, farbror, för att ni hade förtroende för oss, sade Tsvetkov slutligen. Ni kan vara trygga för att vi inte kommer att svika det. Tro inte att alla kommunister är likadana. En del bland oss är motståndare till sådana saker och det är partiet också.

— Ja, tack för er gästfrihet och ert förtroende, fortsatte jag. Vi ska bo här en månad och vi vill vara till så lite besvär som möjligt. Vi vill betala för oss, här är alla pengar vi har. Köp vad ni behöver och gör er inget besvär för vår skull.

— Jag är förbjuden att ta emot pengar.

— Bry er inte om det. Vi har fått pengar av distriktsstyrelsen för att kunna göra rätt för oss. Jag hoppas att ni ska kunna hjälpa oss. Ni känner byn och det gör inte vi.

När vi morgonen därpå infann oss i Folkets hus var Arsjinov redan där. Han var rasande för att han tilldelats ett kvarter där det inte fanns tillräckligt med mat och där värdfolket visserligen var korrekt, men inte välvilligt. Hela förmiddagen sysselsatte vi oss med att gå igenom papperen och av ordföranden inhämta upplysningar om förhållandena på de olika gårdarna. Vi delade upp byn i sektioner och utsåg kollektiviserade bönder att kontrollera att planen genomfördes i varje sektion.

Medan ordföranden, Arsjinov och Serjosja gick ut i byn för att orientera sig om situationen begav jag mig till kolchosen tillsammans med dess föreståndare.

Gården var ett förutvarande herresäte som nu var förfallet. Det glädde mig att se att säden var inkörd, vilket innebar att tröskningen skulle kunna bli klar på tio eller tolv dagar om alla lade manken till. Men det var också allt, i övrigt var allting bedrövligt försummat.

Stora mängder redskap och maskiner som de privata ägarna på sin tid hade vårdat som dyrbara klenoder låg kringströdda överallt på marken, nedrostade och i stort behov av reparation. På gårdsplanen lunkade utmärglade kor och hästar på vilka gödseln satt fast i stora kokor. Stora flockar höns, gäss och ankor åt av den otröskade säden. Inne i ladugården stod korna och hästarna till knäna i smutsen.

Jag blev bestört över denna syn, allt verkade så olikt den ukrainska bonden.

— Kalla samman kolchosens medlemmar omedelbart, befälde jag indignerat.

Om en halvtimme var de män och kvinnor som teoretiskt hade hand om kolchosen samlade på

gården. Deras utseenden var inte uppmuntrande.

— Nå, hur går det för er? började jag vänligt.

— Så där, vi hankar oss fram, sade en av dem buttert.

— Inte rika, inte fattiga, bara stackare, tillade en annan. Jag låtsades inte märka ironin.

— Jag kommer från partiets distriktsstyrelse för att hjälpa till med tröskningen, reparera maskiner och i allmänhet ställa i ordning. Säg mig först, vem är det som har utsett er föreståndare?

— Det har vi gjort själva.

— Varför ska ni då ställa till besvärligheter för honom? Förstår ni inte att han får ansvaret för all denna oreda? Se er omkring! Som bönder borde ni verkligen skämmas. Smutsiga kreatur. Oskyddad säd. Värdefulla redskap som ligger och rostar. Det vore ingen konst att bura in er föreståndare och hela styrelsen för detta. Men det är inte därför jag har kommit hit. Fängelse ger inget bröd. Vem skadar ni mest genom dessa rysliga försummelser: mig eller er själva? Jag har bott på landet. Jag har släktingar som är bönder. Men jag har aldrig sett något så bedrövligt som denna ladugård, denna loge, denna gård. Jag förstår hur en del av er känner det. Men varför ska korna och hästarna bli lidande? Jag skäms för er. Jag vet att ni fortfarande är goda lantbrukare och jag vädjar till er yrkesstolthet.

— Alldeles rätt! Den här kamraten pratar förnuftigt! ropade någon.

— Låt oss då komma till saken. Kamrat föreståndare, öppna sammanträdet. Utse folk till de olika uppgifterna. Vi antecknar namnen På dem och vad var och en ska göra.

Vi diskuterade och planlade i timmar. Många av bönderna vägrade att ta ansvar, men till slut accepterade varje styrelsemedlem en speciell uppgift, att organisera tröskningen, att rengöra ladugården, att inventera redskapen etc. Sammanträdet slutade under bästa stämning.

På kvällen berättade min värd att han hade träffat en del styrelsemedlemmar efteråt.

— De sa att ni började bra. De var nöjda med er, särskilt som ni inte röt och svor och hotade.

— Säg farbror, gjorde jag rätt i att begära att de ögonblickligen skulle ställa i ordning på kolchosen?

— Absolut. Bönderna inser själva att allt inte är som det ska vara. De går och grämer sig över att ha förlorat sin jord och sin boskap och sina maskiner. Men det hela måste ställas till rätta, livet måste gå vidare.

Efter kvällsvarden talade jag med Serjosja. Han såg olycklig ut.

— Nå, hur går det? frågade jag.

— Inte så värst bra. Jag arbetar efter Arsjinovs plan, men det blir inget nämnvärt resultat. Jag uppsökte den ena efter den andra av de försumliga spannmålsleverantörerna, men överallt var det samma historia. Bönderna tog av hatten och lyssnade vördnadsfullt, men då det var fråga om att de skulle leverera sina tolv pud eller vad det var, kom de med undanflykter och ville inte lämna mer än kanske två eller tre. De behövde mat de också, påpekade de, och skörden hade varit dålig. Jag fick ihop femtiotvå pud i dag, men det är en bråkdel av vad Arsjinov väntade. Jag kan inte åstadkomma mer. Folket är trött och ovilligt och skrämt. Kanske en del har mer spannmål än de vill erkänna, men de vågar inte lämna den ifrån sig med tanke på den långa vintern och de många munnar de har att mätta.

När jag morgonen därpå kom till kolchosen i sällskap med min värd fann jag till min förtjusning

arbetet i full gång. Redskapen rengjordes och oljades, gödseln skyfflades ut ur ladugården, tröskningen förbereddes. Arbetet pågick i flera dagar tills stället började verka nästan normalt. Och det som glädde mig nästan mest var att stämningen bland bönderna blev bättre. Flickorna gick omkring och sjöng gamla ukrainska folkvisor. I själ och hjärta älskade dessa enkla människor sitt arbete. Vädret var gott och de förstod till och med mer än jag att uppskatta värdet av varje regnfri dag.

Efter en vecka började reparationerna gå långsammare av brist på material, fastän bönderna använde hela sin uppfinningsförmåga för att klara sig ändå. Vi saknade också papper för redovisningarna varför jag beslöt att skicka Serjosja till Dnjepropetrovsk för att göra uppköp.

Den dag han var borta talade jag med Arsjinov. Han verkade avundsjuk på mina framgångar i arbetet och klagade förbittrat på den svage och mjäkige Tsvetkov. — Jag har visiterat en del hus som han har låtit slippa undan, sade han, och överallt hittade jag undangömd spannmål. Jag konfiskerade naturligtvis alltsammans. Tänk att de fähundarna vågar ljuga för sovjetmyndigheten! Men nu ska det bli annat av. Jag har varit hos distriktsstyrelsen och fått deras fullmakt. Om tisdag händer det något.

— Vad då?

— Det är min sak.

När Tsvetkov på kvällen kom hem — bland annat medförande er massa presenter till familjen som vi bodde hos, till allas stora förtjusning — och vi fram på natten hade kommit för oss själva frågade jag honom hur han kom överens med Arsjinov.

— Det är en förbannad sadist, sade han. Jag har inte velat nämna det tidigare, men nu kan jag inte låta bli. Det aset släpar bort folk på nätterna, skäller på dem och hotar dem och det påstås att han till och med slår dem.

— Varför har du inte berättat det förut? Det måste vi ta itu med genast.

Det lyste mellan fönsterluckorna i Folkets hus. Vid dörren stod en väpnad vakt och rummet var fullt av bönder som bevakades av en bypolis med revolver. Från kontoret hördes Arsjinovs svordomar och en skrikande bonde.

— Varför är alla dessa människor samlade mitt i natten? röt jag till bypolisen. Denne reste sig genast.

— Kamrat Arsjinov håller som vanligt på att pressa fram spannmål av dem som inte vill gå med i kolchosen. Från kontoret hördes en dov duns och en jämrande röst:

— Varför slår ni mig? Ni får inte slå mig! Och nu Arsjinov:

— Konstapel, sätt in honom i finkan! Jag ska nog lära dig, jävla kulak! Konstapeln skyndade fram, men jag grep honom i armén.

— Stanna här, sade jag. Jag ska gå själv.

Arsjinov spärrade upp ögonen när jag öppnade dörren. Han bet sig i läppen och gjorde en rörelse för att dölja sin pistol som låg på bordet. En gammal trasig bonde låg blodig i ansiktet på golvet. Jag tecknade åt honom att gå ut.

Jag var så förbittrad att jag fick behärska mig för att inte slå till Arsjinov.

— Låt bönderna gå! Ögonblickligen, hör du!

— Lagg dig inte i det här! Det är jag som är chef, kamrat Kravtjenko.

— Detta är en partiangelägenhet. Som kommunist protesterar jag mot att du sätter en fläck på Sovjets myndighet genom att uppträda som en sadist och barbar. Kamrat Tsvetkov, ropade jag genom dörren, anteckna namnet på den gamle man som har blivit slagen och på konstapel.

Min förbittring gjorde ett märkbart intryck på Arsjinov, men han sökte bibehålla sin fräckhet i det längsta.

— Vad är det här för provokationer? sade han. Är det meningen att misskreditera en representant för distriktsstyrelsen i massans ögon?

— Gör dig inte till! Det är såna som du som misskrediterar partiet

och landet. Konstapel, låt folket gå. Kamrater, om det är någon som har blivit slagen så kom ihåg att berätta det för mig. Det är olagligt. Därefter vände jag mig åter till Arsjinov. Förstår du egentligen vad du gör? frågade jag. Du har rättighet att fordra spannmål och göra husundersökningar om det behövs. Men du har inte rättighet att använda våld eller ställa till med nattliga förhör. Det är du så god och slutar med om du inte vill råka illa ut för distriktsstyrelsen. Jag kommer att avslöja dig vad det än ska kosta. Begriper du?

När jag kom hem var Serjosja inte återkommen och det dröjde en halvtimme innan han dök upp.

— Jag har varit hemma hos bonden som blev slagen, berättade

han. Han har en sjuk hustru, fem barn och inte en brödkant i huset. Och en sån kallar de kulak. Barnen var i trasor och spöklikt magra. På spisen stod en gryta med några potatisar, det var hela deras kvällsvard. Jag väddade till mannen att tänka på sin familj och till slut gick han med på att underteckna en inträdesansökan till kolchosen.

3.

På kolchosen gick allting väl i lås, bättre än jag hade hoppats. Tröskningen var i full gång, kreaturen sköttes, redskapen var i ordning.

Styrelsen beslöt på mitt förslag att hålla en fest när tröskningen var klar. Den skulle bli på onsdag och det skulle arbetas hela natten som en ordentlig slutspurt. På eftermiddagen gick jag ut på åkrarna där kvinnorna höll på att köra in säden. Jag deltog i arbetet — och instämde i sången — under några timmar och gladde mig åt känslan av kroppslig ansträngning. Men jag gnagdes av en viss oro för Arsjinov, som jag inte var säker på att ha fått under kontroll, trots mitt djärva ingripande.

När jag vid mörkrets inbrott återvände till byn märkte jag genast att någonting hade hänt. överallt stod grupper av upprörda människor och gråtande kvinnor. Jag skyndade till Folkets hus.

— Vad är det? frågade jag konstapeln.

— En ny razzia efter kulaker, sade han. Otäckheterna tycks aldrig ta slut. Det kom folk från GPU och distriktsstyrelsen i förmiddags.

På gården stod ett tjugotal unga och gamla bönder med knyten, bevakade av GPU-soldater med revolverar. Några grät, andra hade ett dystert, resignerat, hopplöst utseende.

Detta var alltså "likvideringen av kulakerna som klass"! En massa enkla bönder slets från sin fäderneärvda torva, berövades alla sina tillhörigheter och skickades i väg till något avlägset skogsarbete eller kanalbygge. Denna gång lämnades familjerna kvar av någon anledning. Deras klagan var hjärtslitande. Två soldater kom ledande en medelålders man, som tydligen blivit misshandlad. Hans ansikte var blåsvart, han gick och linkade och kläderna var sönderslitna.

Plötsligt hördes ett gällt kvinnskrik. Alla vände sig om och fick se en kvinna med upplöst hår slänga en brinnande halmkärve mot ett hus. Halmtaket fattade genast eld.

— Gudlösa mördare! skrek kvinnan. Vi har arbetat hela vårt liv för vårt hem. Ni ska inte få det. Hellre får det brinna upp. Skriket övergick i ett hysteriskt skratt.

Folk rusade till och började bära ut möbler ur det brinnande huset. Det var något makabert och överkligt över hela scenen: elden, den vansinniga kvinnan, bönderna som släpades i smutsen och föstes ihop för att deporteras. Det mest onaturliga var åsynen av Arsjinov och en GPU-officer som helt lugnt stod och tittade på, som om det hela gick fullkomligt efter programmet och elden var anlagd för deras höga nöje.

Jag stod alldeles förvirrad och visste knappt till mig. Jag kände en impuls att skjuta — vem som helst, vad som helst, helt enkelt för att bli kvitt den olidliga spänningen. Jag trevade under kavajen efter revolvern när någon tog ett fast tag om min arm. Det var min värd, Stupenko. Han hade kanske gissat mina tankar.

— Gör ingenting som ni kommer att ångra, Viktor Andrejevitj, sade han. Ni skadar bara er själv utan att hjälpa oss. Jag är en gammal man och jag vet det. Följ med mig hem. Ni är ju vit som ett lakan. För min del är jag van. Detta är väl ingenting. Då skulle ni ha sett de stora razziora i fjol.

Jag gick fram och tillbaka i mitt rum, alltmer upprörd och förtvivlad. Jag hade tänkt anmäla Arsjinov till distriktsstyrelsen, men här var ju representanter för styrelsen och GPU med om brutaliteten. Skammen hade varit lättare att bära om jag hade kunnat skylla enbart på Arsjinov eller några andra individer.

Festen försiggick nästa dag enligt planen, men den var inte rolig längre. Ingen kunde låta bli att tänka på ”kulak”-razzian.

Mitt förhållande till Arsjinov höll sig på det strängt officiella planet. Jag skrev ihop en detaljerad rapport om hans uppträdande och skickade den till distriktsstyrelsen. Efter razzian var det några som ”frivilligt” anslöt sig till kolchosen. Och vartenda pud spannmål i byn överlämnades — fortfarande ”frivilligt”. Människorna föredrog tydligen att svälta hemma framför att drivas bort till något okänt. Många av bönderna ansökte om att få sälja sin återstående boskap och till och med sina möbler för att köpa spannmål i staden och därmed kunna fylla myndigheternas krav på leveranser.

Kyrkan var förvandlad till spannmålmagasin och Arsjinov triumferade när den var fylld. Han skröt med sina framgångar och begagnade varje tillfälle att ge Tsvetkov en känga.

— Du kan lära av mig, sade han. Felet med dig är att du inte vet vad bolsjevikisk fasthet vill säga.

Dagen för vår avresa närmade sig. Arsjinov meddelade att han tänkte stanna fem dar till för en slutlig kontroll. Jag antog att han tänkte samla ”bevismaterial” mot Tsvetkov och mig. Sista dagen tillbragte jag på kolchosen, sysselsatt med att samla uppgifter för min slutrapport.

— Nu när hela skörden är inbärgad kan ni kanske räkna ut hur mycket ni får för ert arbete, sade jag till styrelsen.

— Ja, vi har räknat och räknat, sade föreståndaren och skakade bedrövat på huvudet. Det blir ungefär tolvhundra gram spannmål för varje dagsverke av en kollektivbonde. Vi har bara arbetat en del av året och denna ersättning ska räcka för bonden och hans familj ett helt år. Hur tolvhundra gram ska räcka att föda en familj till nästa höst är något som bara Gud — och kanske ert parti — kan säga.

— Vi kommer förstås att svälta ihjäl allihop, tillade en annan.

Han menade det antagligen inte bokstavligt; han kunde ju inte veta att hungersnöden nästa år skulle utplåna nästan hela befolkningen i byn Podgorodnoje och att staten skulle lägga beslag på även den spannmål som de var berättigade att erhålla för sitt arbete.

Vi skildes från byborna som vänner. De visade en verklig tillgivenhet för både Tsvetkov och mig. Även vårt värdfolk var ledset då vi reste. Under avskedsmåltiden kom Stupenko in med en stor flaska körsbärsbrännvin som han hade grävt upp på bakgården och som fortfarande bar spår av jord.

— Denna har jag sparat för något särskilt högtidligt tillfälle, förklarade han, till min dotters giftermål eller min egen begravning. Jag tänkte att folk då kunde dricka ett glas och säga ett gott ord om mig. Men nu tycker jag att ni förtjänar det bästa jag har. Se här, låt oss dricka en skål för vårt stackars sargade land.

Distriktsstyrelsen i Dnjepropetrovsk verkade belåten med mitt arbete. Men jag kunde inte väcka dess intresse för min rapport om Arsjinov.

— Han har sina fel, sade de, men det har vi ju alla. Och nia får säga till hans heder att han åtminstone når resultat.

Jag skrev en insändare till Pravda i Moskva om ett fall av bruta litet som misskrediterade partiet i byn. Den blev aldrig införd. Jag hade blivit efter med studierna till följd av min vistelse i b och jag fick ligga i mer än någonsin för att hinna fatt de andra. Ju mer jag fördjupade mig i tekniska böcker dess mindre tid fick jag för oroande tankar. Arbetet blev ett bedövningsmedel som jag tog i djupa klunkar.

4.

Under ett krig är det en märkbar skillnad mellan folket vid fronten och folket hemma, det är en psykisk skillnad, som inte kan utjämnas med bättre informationer och större förståelse.

De kommunister som direkt varit engagerade i kollektiviseringens fasor var i fortsättningen märkta. Vi hade sett det spöklika, vi hade ärren kvar. Det gick nästan att känna igen oss på vår tystlåtenhet, på vårt undvikande av alla diskussioner om "bondefronten". Vi kunde tala om saken när vi var för oss själva, men det var meningslöst att beröra den för de oinvigda. De hade inte samma bakgrund som vi.

Jag tänker här givetvis inte på sådana som Arsjinov. Bödlar och poliser finns i alla länder, oberoende av statsskicket. Jag tänker på de kommunister vilkas känslor inte var alldeles kvävda av cynism. Hur vi än försökte gick problemet inte jämnt ut: tusen offer i dag för att tillförsäkra tusen ofödda lyckan. Vi hade svårt att försvara terrorn på landsbygden.

— Vet du, Viktor Andrejevitj, sade Serjosja en dag, jag har gång på gång läst kamrat Stalins tal vid centralstyrelsens januarisammanträde (detta var 1933), och jag ryser när jag kommer till hans ord om förhållandena i byarna. Bönderna är "fria", "fattigdomen på landsbygden är avskaffad" etc. Och detta efter allt vad du och jag har sett! Nej, jag kan aldrig glömma fasorna i Podgorodnoje!

— Inte jag heller, Serjosja.

Stalins tal repeterades av partiets talare på alla möjliga distriktsmöten. Priset var högt, sade de, men tänk på alla nya företag som växte upp som svampar ur jorden! Magnitostroj, Dnjeprostroj. Stalingrads traktorsfabriker. Metallverken i Nikopol. Dussintals andra. Medan den kapitalistiska

världen gick från kris till kris, gick den sovjetsocialistiska framåt. Våra kriser var symtom på växande, inte på upplösning..

Världskapitalismens misslyckande, slutet på den ”temporära stabiliseringen” var den stora trösten under Rysslands födslovåndor.

Våra sjunkande livsmedelstillgångar ransonerades strängt. Hungersnöden härjade på landsbygden. Fängelser och koncentrationsläger var fyllda av ”folkets fiender”. Tusentals intellektuella — ingenjörer, ämbetsmän, till och med kända kommunister — likviderades som sabotörer och ”spioner för utländska makter”. Men den internationella arbetarklassen skulle resa sig. Eller som Stalin uttryckte det: ”Femårsplanens framgångar mobiliserar den revolutionära styrkan hos arbetarklassen i alla länder.”

Precis tjugutre dagar efter Stalins tal kom Hitler till makten i Tyskland. Den tröst vi skulle ha haft sprack som en såpbubbla.

I många år hade sovjetpropagandan pekat på Tyskland som det första av de stora kapitalistiska länder som skulle följa Sovjets exempel. Dag och natt hade partiet hållits uppe av denna förhoppning. Den tyska socialdemokratin, dessa ”borgerskapets lakejer”, var konkursmässig, medan kommunistpartiet samlade miljontals röstberättigade.

Inte underligt att vi stod som slagna av blixten. I flera dagar var det ingen som visste vad han skulle tro. Sedan satte propagandamaskineriet full fart. Moskva hade konstruerat en officiell förklaring som nu spreds i partiet över hela landet genom alla möjliga möten och föredrag.

Den innehöll i korthet att fascismens seger i Tyskland i själva verket var en förtäckt seger för världsrevolutionen. Den representerade kapitalismens sista skans, dess dödskamp. Det parlamentariska gyckelspelet med en falsk demokrati var förbi. Inte ens med hjälp av de socialistiska och liberala lakejerna kunde kapitalisterna hålla de missnöjda massorna i styr, utan de måste tillgripa fascismens ohöljda terror. Ju värre, dess bättre, var vår paroll.

Nederlaget i Tyskland förvandlades följaktligen till en seger för femårsplanen. När vi kom för oss själva var vi emellertid inte så säkra på vår sak. Det var ett faktum att inte bara kommunisterna i Tyskland utan även socialdemokrater och liberaler och reaktionära fackföreningsmän likviderades. Fanns det en spricka i partiets hypotes? Hade det verkligen varit nödvändigt att slösa all vår kraft på att bekämpa socialisterna och demokraterna när vi tillsammans kunde ha hållit nazisterna på mattan? Var det verkligen oundvikligt att de kapitalistiska länderna, särskilt England, skulle förena sig med Hitlers Tyskland i ett kommande krig mot Ryssland?

Svaret på dessa frågor fick vi försöka leta fram i de sparsamma och motsägande informationer som regeringen släppte ut. Vi var förbjudna att läsa utländska tidningar och tidskrifter. Visserligen fick partimedlemmarna genom speciella rapporter veta mer än den stora massan, men även dessa var strängt ransonerade.

Den officiella versionen av Hitlerkuppen gick inte i flertalet kommunister. Händelsen inträffade i ett kritiskt ögonblick av Sovjets tillvaro och ökade pessimismen bland partivännerna. Den speciella partipressen talade i hotfulla ordalag om ”en defaitistisk anda” som måste utrotas. Marken bereddes för en stor rensning inom partiet för att avlägsna de tvivlande och svaga, de som var övermätta på blod och lidanden.

9. Helvetesskörd

1.

FÖR AKTIVA KOMMUNISTER var världshändelserna och händelserna inom landet inga opersonliga saker, skilda från deras dagliga liv. Det existerade för oss knappast någon skillnad mellan enskilda och offentliga angelägenheter. Vårt dagliga liv fick sin färg av den politiska utvecklingen. Hitlers seger, kollektiviseringssiffrorna, den sista ledaren i Pravda var punkter i min personliga biografi.

Det kan låta otroligt för en utomstående, men faktum är att i mina minnen från denna tid intar de politiska händelserna större plats än mitt korta äktenskap med Zina.

Jag träffade Zina några månader före min expedition till byn. Hon var en mjuk, blomliknande skönhet och en inåtvänd natur, helt olik de vanliga mera robusta och utåtriktade sovjetflickorna. För henne existerade ingenting annat än hennes privata känslor och tycken. Mina vänner varnade mig för henne och kallade henne en ”borgartyp” och faktiskt var min förälskelse redan från början förknippad med en viss skuld känsla. Redan innan vi var gifta visade hon sig irriterad över mina många partiuppdrag.

— Du har aldrig tid för mig, klagade hon. Hon var också missbelåten med min dåliga ekonomi och med att vi måste bo hos min familj. Hennes släktingar dolde inte sin missräkning över att hon inte hade gjort ett gott parti.

Min kommendering till kollektiviseringsdistriktet kom följaktligen som en lättnad för oss båda. Det blev ett välkommet avbrott, men de få veckornas skilsmässa var tillräcklig för att förstöra äktenskapet. När jag ledsen och orolig kom tillbaka stöttes jag bort av Zinas bristande intresse för mina upplevelser. Först märkte jag inte att hon hade en ny sidenklänning och till och med smycken.

Skilsmässa var på den tiden en enkel sak. Vilken som helst av parterna kunde anmäla att han eller hon inte önskade fortsätta äktenskapet och underrätta den andra genom ett brevkort. Efter skilsmässan fick jag veta att Zina under min frånvaro hade fått ”intressanta” nya vänner. Hennes medfödda själviskhet hade lett henne åt rätt håll. Bland dessa vänner fanns en man i god ställning och med goda förbindelser till de mäktiga. Han kunde tillfredsställa hennes ”borgerliga smak”. Hon gifte sig med honom kort efter vår skilsmässa.

Zinas blomlika skönhet hade varit en för stor lyx för en utfattig student och ännu mer för en allvarlig kommunist. I flera år efteråt såg jag henne på teatrar och konserter. Alltid elegant och reserverad, var hon en av de människor som gjorde lycka i vår nya societet. Jag kunde till slut knappast tro att jag en gång hade varit gift med henne.

2.

Den första skörden av kollektiviseringen var dödens skörd. Det var en offentlig hemlighet att hungersnöden rasade i Sydryssland och Centralasien fastän inte ett ord om tragedin kom i tidningarna. Påtagliga fakta avfärdades som ”sovjetfientliga rykten”.

Trots drastiska polisåtgärder för att hålla offren hemma översvämmades Dnjepropetrovsk av utsvultna bönder. Många låg orörliga, för svaga att ens kunna tugga, kring järnvägsstationerna. Deras barn var föga mer än skelett med uppsvällda magar. Förr i tiden hade vänner och släktingar på landet skickat matpaket till städerna. Nu var det tvärtom. Men våra egna ransoner var så små och osäkra att det inte var många som vågade skänka något.

Eftersom hungersnöden sammanföll med femårsplanens framgångsrika fullbordande på fyra år skröt pressen hysteriskt med ”våra prestationer”. Men den högröstade propagandan kunde inte dränka de döendes stönanden. Många tyckte att hojtandet om det nya ”lyckliga livet” var spöklikt och mer skrämmande än själva hungersnöden.

Allting berodde på den nya skörden. Skulle de utsvultna bönderna orka och vilja skörda och tröska medan människorna dog som flugor omkring dem? För att säkerställa skörden, hindra de desperata kolchosbönderna att äta säden omogen, rädda lantbruket att bryta samman av misskötsel och bekämpa kollektiviseringens motståndare utrustades speciella politiska avdelningar i byarna bestående av pålitliga kommunister: militärer, ämbetsmän, NKVD-män, studenter. En arme på över hundratusen hårdföra personer, utvalda av partiets centralstyrelse, spreds över de kollektiviserade områdena och anförtroddes uppgiften att skydda den nya skörden. Jag hörde till denna mobiliserade styrka.

Vi var trehundra från olika organisationer som samlades i Folkets hus. Sekreteraren i distriktsstyrelsen, en av Ukrainas främsta kommunister, Hatajevitj, höll ett anförande där han inte dolde de svårigheter vi skulle möta i byarna och gång på gång nämnde den ”rensning” som partiet hade utsatt till längre fram på året. Vinken var för tydlig för att kunna missförstås. Vår politiska framtid hängde på huruvida vi lyckades eller misslyckades i hungerområdena.

Jag kom till Pjatichatskij-distriktet i sällskap med en vän och gammal skolkamrat vid namn Juri. De lokala funktionärerna hade tappat huvudet till följd av vad de genomgått. När vi frågade om den nya skörden svarade de med svälten, tyfusepidemin, kannibalismen.

De förstod att vi måste förbereda bärgningen och tröskningen av den nya skörden, men hur det skulle gå till kunde de inte föreställa sig. Polishäkterna och fångelserna var fulla av bönder som ertappats med att ta oskördad säd — ”sabotage” och ”stöld av statlig egendom” kallades det officiellt.

En kväll kom vi till den stora byn Petrovo. Där rådde en dov tystnad.

— Alla hundarna är uppätta, det är därför det är så tyst, sade den bonde som förde oss till Folkets hus. Folk orkar för övrigt inte gå ut, tillade han.

Vi inkvarterades hos en ung bondkvinna. Hon var spöklikt blek och utmärglad. I ett hörn av rummet låg två barn tysta som lik. Vi frågade var hennes man fanns.

— Jag vet inte, sade hon. Han blev arresterad och har troligen förts bort. Likadant med min far och min bror. Vi har tydligen lämnats kvar för att svälta ihjäl.

Juri och jag dukade upp av våra medförda förråd och åt själva så litet som möjligt för att kvinnan och barnen skulle bli mätta. Barnen åt hastigt och glupskt av fläsket och den torkade fisken och drack sitt te, som om de fruktade att godsakerna skulle försvinna på ett lika mystiskt sätt som de hade kommit. När de hade somnat började kvinnan berätta.

— Jag ska inte tala om de döda, sade hon, den saken känner ni säkert till. Det är nästan värst med de halvdöda. Det finns hundratals utsvultna människor i Petrovo. Jag vet inte hur många som dör om dagen. Åtskilliga är så svaga att de inte orkar ut. En vagn kör omkring och samlar ihop liken. Vi har ätit allt som vi har kunnat komma över: kattor, hundar, råttor, fåglar. När det blir ljus i morgon bittida ska ni få se att barken är avskalad på träden och uppäten. Och även hästgödseln äter man. Jag måtte ha sett ovanligt skeptisk ut, ty hon tillade: Hästgödseln, ja, den slåss vi om. Ibland finns där hela sädeskorn.

När vi morgonen därpå kom till Folkets hus träffade vi bara statsgodsets agrar där. Det visade sig

vara en gammal kamrat från Erastovka lantbruksskola. Återseendet var hjärtligt. Jag frågade efter hans medhjälpare, Jasja Gromov, som jag hade arbetat ihop med i fabriken.

— Han kommer snart. Tänker ni stanna i Petrovo eller fortsätta?

— Vi ska fortsätta lite till, sade jag. Vi har bara legat här över natten för att orientera oss en smula beträffande läget. Men jag måste be dig om en tjänst, kamrat Basjmakov. Har du någon mat till överlopps?

— Du menar åt dig själv?

— Ja, låt oss säga det. Jag betalar naturligtvis.

— Betalar? Som om pengar skulle ha någon betydelse! Kom med mig hem, jag bor inte långt härifrån, så ska vi se vad som finns.

På vägen sade han:

— Jag förstår naturligtvis att du vill ha mat åt några stackars uslingar och jag säger ingenting om det. Men, kamrat Kravtjenko, det tjänar ingenting till att låta medlidandet ta överhand. Du måste lära dig att äta själv, även om andra svälter ihjäl. Annars finns det ingen som bärgar skörden. Varje gång du frestas att låta känslorna nedtysta ditt omdöme så säg så här till dig själv: Enda sättet att få slut på hungersnöden är att få in den nya skörden. Du ska inte tro att det har varit en lätt sak att anpassa sig. Man är ju inte mer än människa.

Han gav mig emellertid lite skinka, en flaska olja och en påse mjöl. Jag tackade och tog paketet med mig till kvinnan hos vilken vi hade bott på natten. Hon var för överväldigad för att kunna tacka oss och jag flydde som om jag hade gjort något ont.

När Juri och jag gick genom byn frapperades vi åter av den onaturliga tystnaden. Plötsligt grep Juri mig i armén så hårt att det gjorde ont. Jag såg mig omkring. Överallt på torget som vi passerade låg döda män, kvinnor och barn med ett tunt lager av halm över sig. Jag räknade till sjutton. Medan vi stod där kom en vagn framkörande och två karlar började lasta liken på flaket.

Medan Juri gick till statsgodset för att ordna med transporterna återvände jag till Folkets hus för att tala med Gromov. Han var förtjust att få träffa mig — varje gäst från den märkvärdiga världen utanför hungerdistriktet var en välkommen påminnelse om att det åtminstone någonstans existerade ett normalt liv. Han tog mig med till statsgodset. Det var ett företag som ägdes och sköttes direkt av staten och brukades av lönearbetare i motsats till kolchosen eller kollektivjordbruket som drevs av delägarna gemensamt.

Jag berättade om vad jag hade sett på torget på morgonen.

— Ja, jag vet, sade han. Hur många var det i morse? Jaså, bara sjutton. Ibland är det fler. Men vad kan vi göra annat än samla ihop liken och begrava dem? Du förstår, i höstas pressade myndigheterna av dem varenda smula spannmål. Det som de fick för sitt arbete eller lyckades gömma har gått åt för länge sen. Det är hemskt och sorgligt. Kom hem till mig så får vi prata. Jag har varit ensam med mina tankar alldeles för länge.

Hungerdöd är ett enformigt ämne. Det ligger någonting makabert i att nödgas använda vanliga ord för att skildra infernaliska fakta. Det som Gromov berättade var ingenting annat än vad jag hade hört av bondhustrun kvällen förut och sett med egna ögon på morgonen. Jag började redan vänja mig vid skräcken, jag utvecklade ett inre motstånd mot realiteter som ännu dagen förut hade kommit mig att rysa.

Sent på kvällen kom vi till den by som var vår bestämmelseort. Chefen för politiska avdelningen,

Somanov, var överstelöjtnant vid artilleriet. Det var en undersätsig fyrtioårs man med lugnt och sympatiskt ansikte som jag genast fattade tycke för. Hans förste assistent var chef för en mekanisk verkstad i Donetzområdet. Han var välklädd, pratsam och humoristisk. Andre assistenten var en GPUofficer, en mörk ung man som såg bra ut, talade lite men lyssnade uppmärksamt. Den fjärde medlemmen var en redaktör från en stad i min provins.

Under måltiden sysselsatte vi oss med att studera varandra. Jag nämnde liksom i förbigående mina inflytelserika vänner och även min personliga bekantskap med kommissarien Ordsjonikidse. I den uppgift som låg framför mig behövde jag all den politiska prestige som jag kunde uppåda. Juri och jag informerades om planerna och om de olika funktionärerna i de kolchoser som vi skulle ta om hand. Skörden i trakten såg lyckligtvis ut att bli bra. Vår uppgift var att övervaka inbärgningen och se till att staten fick sitt.

Dagen därpå hade kamrat Somanov ett privat samtal med mig.

— Ni vet mer om jordbruk än de flesta auktoriserade ombud vi får hit, sade han, och det är en god sak. Men det är något jag vill varna er för. Ni kommer att få se en massa lidanden. Akta er för att bryta samman, då kommer ni att bli oduglig för er uppgift. Gör vad ni anser nödvändigt och slå ner varje hinder. Bara ni genomför planen i er sektion så kommer vad som helst att förlåtas. I annat fall — ja, då vet vi alla vad som blir konsekvensen. Jag ska hjälpa er allt vad jag kan. Föreståndarna för kolchoserna och sovjetordförandena i byarna väntar er. Lycka till.

Juri och jag begav oss åter på väg. Hans byar låg ungefär tolv kilometer från mina. När vi kom till Logina som skulle bli mitt högkvarter steg jag av vid Folkets hus och han fortsatte ensam.

Jag kom mitt upp i ett sammanträde, men jag bad att de skulle fortsätta förhandlingarna. Jag presenterades för de ledande, sovjetordföranden Belusov, partisekreteraren Kobzar och chefen för traktorstationen Karas.

Föreståndarna för kolchoserna fick ordet i tur och ordning. De påpekade att om inte bönderna fick något att äta skulle de inte orka med skörden.

Belusov och Kobzar svarade undvikande, anförde partiets direktiv och lämnade det allmänna intrycket att de varken visste ut eller in. De var kanske så vana vid svälten att de hade slöat till. Denna apati måste tydligen övervinnas om någonting skulle kunna uträttas.

Efter sammanträdet följde jag med en kolchosföreståndare vid namn Chadai. Han hade ett reservrum där jag kunde få bo. Chadai var en enkel man i fyrtioårsåldern med ett klokt och sympatiskt utseende. Jag bad honom att ärligt tala om hur folket hade det, hur planerna för skördearbetet såg ut och i vilket tillstånd maskinerna befann sig.

— Jag vet inte hur jag ska börja, kamrat Kravtjenko, sade han. Grödan är inte så dålig. Maskinerna är bra, men några delar saknas och utan dem är de oanvändbara.

— Gör upp en lista på vad som saknas så ska jag ordna det med politiska avdelningen i Petrovo.

— Tack, det skulle vara mycket bra. Så är det hästarna. Vi har inget foder åt dem. Bara det fanns någon havre ... Vi kunde naturligtvis slå lite av den nya, men det är förbjudet.

— Förbjudet och förbjudet! Vi gör det om det inte finns någon annan utväg. Jag tar ansvaret på mig.

— Vad säger då Belusov och Kobzar?

— Det blir min sak.

— Det värsta är i alla fall med folket själv. De dör som flugor. Och de som lever orkar inte röra sig. Vem ska bärga skörden? Jag bad sovjet att få låna lite spannmål. Till slut fick jag tvåhundra kilo. Men jag är ingen Moses eller Jesus som kan föda tusentals människor på tvåhundra kilo. Vet ni, kamrat, jag har sett blod och elände när jag var i kriget, men ingenting var så rysligt som det som nu försiggår här i byn mitt framför min näsa.

3.

Det var obeskrivliga saker jag fick se, när jag nästa morgon gjorde en rundtur i byn tillsammans med Chadai. På ett slagfält möter man döden hastigt, man kan kämpa mot den, man hålls uppe av kamratskapet och pliktkänslan. Men här dog människorna ensamma och långsamt utan någon känsla av att de offrade sig för en stor sak. De var infångade som djur och lämnade åt sitt öde genom ett politiskt beslut, fattat i en avlägsen huvudstad vid konferens- och bankettbord.

Det hemskaste var åsynen av de små barnen med kroppar uppsvällda som ballonger från vilka lemmarna dinglade skelettaktigt. Svälten hade utplånat varje spår av ungdom från deras ansikten och endast ögonen hade en barnslig blick.

Vi kom in i en stuga bestående av ett enda rum innanför en liten tambur. En ikonlampa var tänd över en stor säng på vilken låg en medelålders kvinna, iförd en ren, broderad ukrainsk blus och med händerna knäppta över bröstet. Vid sängen stod en gumma och två små gråtande barn, på ugnen låg en orörlig man. Gummans ben var uppsvällda till en otrolig tjocklek, medan mannen och barnen befann sig på svältens sista stadium. Jag drog mig hastigt tillbaka och skämdes själv över min brådska.

I nästa hus satt en fyrtioårs man med uppsvälld ansikte och lagade en sko. En liten pojke som såg ut som ett skelett läste i en bok medan en mager kvinna sysslade vid elden.

— Vad kokar ni för någonting, Nataalka? frågade Chadai.

— Det vet ni! svarade hon med undertryckt raseri i rösten. Chadai drog ut mig.

— Varför blev hon så ond? frågade jag.

— Ja, jag nästan skäms för att tala om det, Viktor Andrejevitj, men hon kokte hästgödsel och ogräs.

När vi hade varit inne i ett dussin hus tyckte Chadai att vi hade fått nog.

— Nu vet ni tillräckligt, sade han. Det är likadant överallt.

Det var alldeles klart vad som måste göras. I denna förtvivlade situation dugde inga halvmesyrrer. Jag var tvungen att överträda lagar och förordningar, oavsett följderna för mig själv. Om inte bönderna fick lite krafter var allt förlorat. Jag skrev ett brev till kamrat Somanov och skickade med ett bud. På kvällen kom svaret. Chefen för den politiska avdelningen skrev:

”Jag känner mycket väl till förhållandena. Jag råder er att överväga saken mycket noga. Ert förslag innebär ett allvarligt brott mot givna föreskrifter. Men om ni inte ser någon annan utväg så kan ni göra som ni finner nödvändigt. Jag skall försöka skaffa lite spannmål åt er, men jag har uppriktigt sagt föga hopp om att lyckas.”

Jag tyckte svaret var tillfredsställande. Han hade åtminstone inte sagt nej. Mitt förslag hade inneburit att vi skulle slå lite havre åt hästarna och lite korn vid dikesrenarna åt folket. Det var enligt Ivestija ”kulak-sabotage” och ”stöld av statens egendom” och bönder som gjorde sig skyldiga till sådana ”brott” arresterades och deporterades.

Jag kallade samman byns båda lärarinnor, den kvinnliga läkaren och några av de klokare och mera energiska kvinnorna i kolchosen och skickade samtidigt efter Belusov, Kobzar och Karas. Jag beordrade kvinnorna att gå omkring i husen och ta hand om barnen, klippa och tvätta dem och vaccinera dem mot tyfus. Därpå tog jag funktionärerna avsidet.

— Bli inte förskräckta nu, kamrater, sade jag. Jag känner förordningarna lika väl som ni, kanske bättre. Trots det tänker jag ge kollektivbönderna tillåtelse att slå havre för hästarnas räkning och samla korn vid kanterna av åkrarna. Börja tröska det genast och se till att varje familj får ett kilo om dagen. Ransonen ska undan för undan ökas så att folket orkar arbeta. Ni får också rättighet att slakta så många av kollektivets svin som behövs för att barnen ska få lite fett till gröten.

De stirrade på mig som om de höll på att tappa ögonen. Har kamraten blivit galen? läste jag i deras blickar. Tänker han låta skjuta oss alla och sig själv också?

— Men ... började Kobzar.

— Inga ”men”, avbröt jag. Gör som jag säger. Ansvaret är mitt.

— Det är min skyldighet att underrätta politiska avdelningen! utbrast Belusov och reste sig.

— Nej, kamrat Belusov, invände traktorstationens chef, om distriktsstyrelsens auktoriserade representant ger order om något, så har vi att tuga och lyda.

— Jag förbjuder er inte att underrätta byrån, sade jag, men om ni inte gör som jag säger ställer jag er till ansvar. Och ni, kamrat Kobzar, blir utesluten ur partiet om ni inte ser till att mina planer utförs utan dröjsmål. Ja, det var alltsammans, kamrater.

Efter sammanträdet kom en kolchosföreståndare vid namn Demtjenko fram och började ett samtal.

— Nu när ni har tagit fan i båten så kanske ni ska titta ett slag på den kooperativa affären, sade han. Följ med så ska jag föreställa er för butikschefen Makarenko.

Butiken var smutsig och försummad och hyllorna var tomma så när som på några gipsbyster av Stalin och en bunt porträtt av Stalin och andra ledare. Makarenko var en liten inställsam herre med opålitligt utseende. Jag underrättade honom kortfattat om min avsikt att ordna med mat åt barnen i byn och bad om hans hjälp.

— Jag vet att ni har en del livsmedel gömda. Dem måste ni lämna ifrån er. Ni får ersättning när den nya skörden kommer så att ingen ska behöva bli lidande.

Den lille mannen blev förskräckt. Han slets mellan en önskan att lyda ordena från högkvarteret och sin rädsla för att förnärma en partirepresentant.

— Ja, kamrat, jag har lite salt och socker, hundrasextiofem kilo gryn, lite rökt fisk och en smula tvål. Om kolchoserna vill ge en skriftlig förbindelse att betala igen i spannmål och hö så må det vara hänt. Men först måste jag få tillstånd från distriktsstyrelsen. Jag ska lämna svar i morgon. Men tillåt mig också att ge ett litet råd. Varför inte försöka med mejeriet?

— Vad menar ni?

— Det är dit vi lämnar all vår mjölk, förklarade Demtjenko. Mejeriet gör smör för export.

— För export?

— Ja, kamrat Kravtjenko, för export. Smöret läggs in i paket med utländska bokstäver. Ser ni, hungersnöd är en sak, utländsk valuta en annan.

Mejeriet låg ett stycke utanför byn. Chefen var partimedlem, han var mycket älskvärd och djupt olycklig. Han förde mig genom etablissemang. I ett av rummen styckades smöret och lades in i papper där det på engelska stod tryckt ”USSR BUTTER EXPORT”.

— Jag vet att bönderna svälter, sade han, och jag tycker att det är rysligt att smöret ska gå till välnärda utlänningar. Men vad ska jag göra? Jag har mina order. Jag är långt efter med leveranserna och får säkerligen mitt straff. Bönderna stjal mjölken, de är hungriga. Och korna mjölkar inte så mycket av brist på foder.

— Men finns det inga biprodukter som kan användas?

— Det är lätt för er att säga. Men jag liksom Makarenko ska inte bara leverera enligt planerna utan även underhålla funktionärerna på platsen. Det är de, Kobzar, Belusov och allt vad de heter, som tar min mjölk och mitt smör.

— Från och med i dag ska all den separerade mjölken gå till barnen, förklarade jag.

Vreden sjöd inom mig när jag åkte tillbaka till byn. Jaså, smör skickades utomlands mitt under hungersnöden. Jag tyckte mig se folket i London, Berlin och Paris äta det ryska smöret och säga: ”Det måste vara ett rikt folk som kan exportera smör” eller: ”Detta är ett bevis på praktisk socialism”.

Vid återkomsten till kolchoserna såg jag att skörden hade börjat. I byarna hopsamlades barn i hundratal för att tvättas och skötas. På kvällen fick jag rapport från de olika arbetsområdena att allt gick förträffligt i lås. Det visade sig emellertid inte räcka med den separerade mjölken, en del av barnen var så klena att de måste ha oskummad mjölk.

Jag funderade ett ögonblick. Jag hade redan gått så långt i överträdelse av förordningarna och i ”kulak-sabotage” att en sak mer eller mindre inte betydde något.

— Chadai, sade jag, jag uppdrar officiellt åt er i vittnens närvaro att behålla en tredjedel av mjölken för barnens räkning och att inte vidare leverera något åt de funktionärer som brukar få den. Säg åt Demtjenko att detsamma gäller för hans kolchos.

4.

Skörden närmade sig. Det rådde en helt annan stämning i byn än tidigare. En barnträdgård var inrättad där de flesta familjerna hade ett eller två barn. Gryn utdelades till alla kolchosens medlemmar. En morgon hade jag samlat bönderna till ett möte där jag höll tal för dem. Några stannade kvar och pratade, en tog fram en balalajka och en annan spelade dragspel. Jag blev varm om hjärtat när jag hörde de gamla ukrainska sångerna.

En ung man kom fram. Det var en svår hälsning han hade att framföra, ty han stammade och kunde knappt göra sig förstådd.

— Kamrat representant. Ni skulle komma till Folkets hus. Det är någon som vill tala med er. Det är ... det är från GPU. Sången tystnade omkring mig. De tre bokstäverna föll som ett slag. Nyheten att jag var kallad till hemliga polisen spred sig hastigt. Tystnaden sänkte sig. Jag visste av kolchosföreståndarna att man allmänt väntade i byn att jag skulle bli straffad för att jag lät folket få mat.

I Folkets hus väntade den unge GPU-officer som jag redan hade träffat på politiska avdelningen. Han var tillsammans med Kobzar och Belusov. Jag vände mig till Kobzar.

— Varför var ni inte på mötet i morse? frågade jag. Jag sa ändå till er.

— Förlåt, men jag hade annat att göra, sade han buttert.

— Får jag tala ett slag privat med er, kamrat Kravtjenko, sade GPU-mannen.

Vi pratade en stund om byns angelägenheter, om utsikterna till en god skörd och liknande.

— Kamrat Skopin, sade jag slutligen, låt oss komma till saken.

— Vi har fått flera både officiella och andra uppgifter om er verksamhet här, sade han. Alla går ut på att ni bryter mot förordningarna, nonchalerar partiets order och är självrådiga mot de lokala myndigheterna.

— Vilka menar ni med ”vi”? Menar ni chefen för avdelningen? Är ni här på hans uppdrag?

— Det hör inte hit.

— Jo, det är huvudsaken. Har ni fullmakt att förhöra mig?

— Detta är inget förhör. Det är bara ett vänligt samtal.

— Kamrat Skopin, jag gör vad jag tycker är rätt och jag kan inte diskutera mina åtgärder med er. Det är bara chefen för politiska avdelningen som kan förhöra mig. Jag kommer hit med fullmakt från distriktsstyrelsen och är bara ansvarig inför den. De lokala myndigheterna har skyldighet att hjälpa mig. I stället gör de inte ett dugg; de bara frossar medan folket svälter ihjäl. Jag har en lista på vad varje funktionär har tagit från kolchoserna och byns lager för sitt privata bruk. Jag vet mycket väl vem det är som skickar in angivelser mot mig. Men jag vet också att de vältrar sig i dryckenskap. Jag har lärt mig en hel del.

— Sanningen att säga, kamrat Kravtjenko, kommer jag helt och hållet på eget initiativ. Chefen vet ingenting om det. Jag tänkte jag skulle prata lite med er innan jag lade fram handlingarna för honom. Jag fick höra att ni tog varor från mejeriet och kooperativa affären, att ni tog undan sådant som skulle levereras till staten och att ni skördade innan tiden var inne. Det är allvarliga saker.

— Varsågod och skriv en rapport till politiska avdelningen. Säg dem att jag står för allt vad jag har gjort. I morgon anmäler jag mig själv där. Har ni lust att titta lite på byn, kamrat Skopin?

— Nej, jag har inte tid. Jag har bara gjort min plikt så som jag uppfattar den.

— Adjö, kamrat! Vi träffas i morgon. Dagen därpå anmälde jag mig för kamrat Somanov.

— Det var alldeles riktigt att ni vägrade att tala med Skopin utan mitt samtycke, sade han. De där latmaskarna i era byar skickar in angivelser för att ha något att peka på om ni råkar illa ut. Jag vet att ni har gjort ett duktigt arbete. Jag vet att ni tar stora risker, och jag får naturligtvis också bära ansvaret. Om vi klarar skörden och leveranserna till staten inom föreskriven tid så är allting räddat. Om inte så blir vi båda två ett huvud kortare.

— Jag har varit fullt uppriktig mot er, kamrat Somanov. Jag har hållit er informerad om alla mina åtgärder. Men jag vill bära bördan själv. Här får ni det brev där ni praktiskt taget bemyndigade mig att göra som jag ville. Varsågod.

Han tog brevet och stoppade det i fickan. Så ropade han på kamrat Skopin.

— Ta hit dossiéen om kamrat Kravtjenko, sade han.

Skopin kom in med en tjock portfölj som Somanov i sin tur räckte mig. Han väntade medan jag läste den. Jag antecknade namnen på de GPU-tjänstemän som hade rapporterat mig och de lokala funktionärer som hade skickat in angivelser. Somanov lovade att förstöra dossiéen och lade den

tills vidare i sitt privata kassaskåp. Han skulle komma till Logina dagen därpå och skälla ut vederbörande.

Vid återkomsten till byn kollationerade jag förteckningarna på rapportörerna med mantalslängden. Jag fann att de var omsorgsfullt fördelade över hela distriktet. En tjänstgjorde i den kooperativa affären, en annan i mejeriet, en tredje i kolchosstyrelsen, en fjärde som chaufför på traktorstationen. GPU hade fördelat sitt folk så att de kunde se och höra allting. Jag upptäckte att det bakom ryggen på de administrativa och ekonomiska funktionärerna fanns ett nät av spioner — både för det hemliga polisväsendet och för partiet, men båda grupperna okända för varandra. De representerade den verkliga regeringen bakom den formella.

Dagen därpå infann sig Somanov som han hade lovat. Det var ord och inga visor som de lokala funktionärerna fick höra när de hade samlats i Folkets hus.

— Kamrat Kravtjenko är den som bestämmer här, sade chefen för politiska avdelningen. Hans befallningar är lag. Tiden är kort och vi har inte råd att slösa krafter på era dumheter. Ge er i väg och hjälp honom. Gå själv ut på fältet. Det mår ni bara bra av.

Han tryckte min hand med en värme som inte förfelade att göra intryck på mina fiender.

— Viktor Andrejevitj, sade han efteråt, jag är själv av bondestam och folkets lidanden smärtar mig djupt. Tårar, blod, död, landsflykt. Och hur kommer det sig? Jorden är bördig, folket är strävsamt. Måste vi låta dem svälta och gå under? Ju mer jag tänker på saken, dess mer förvirrad blir jag. Men jag ska skicka lite mjöl endera dagen. Dessutom reservdelar för tröskverket.

Två dagar efteråt var allt klart för skörden. I gryningen red jag ut på fälten.

Kolchosmedlemmarna, både manliga och kvinnliga, var redan där, sysselsatta med att slå och binda. Så småningom kom också funktionärerna och erbjöd sig att hjälpa till — läxan hade tydligen fastnat. Förråd av mat och vatten var utkörda på fälten och tält resta för småbarnen. Som vanligt skulle bönderna vistas dygnet om i det fria tills skörden var färdig.

På kvällen upptäckte jag att min plånbok var borta. Förlusten av pengarna — allt vad jag ägde i världen — bekymrade mig mindre än förlusten av min fullmakt och mitt medlemskort i partiet. Vi letade hela kvällen och påföljande dag utan att hitta plånboken. Jag rapporterade förlusten till politiska avdelningen och distriktsstyrelsen. Den skulle vålla mig trassel i många år framåt.

En annan obehaglig episod var en order från högre ort att kyrkan skulle tagas i anspråk för lagring av den statliga spannmålen och vara utrymd inom fyrtioåtta timmar. Jag visste att bönderna skulle bli förbittrade, vilket var mycket ovälkommet vid denna kritiska tidpunkt. Men Kobzar, Belusov och de andra var förtjusta och tog genast itu med att plundra kyrkan på dess ikoner och dyrbarheter. De hade så småningom kommit i en direkt motsatsställning till befolkningen och begagnade varje tillfälle att förarga byborna.

Nyheten spred sig som en löpeld över fälten. En massa bönder upphörde med arbetet och sprang hem till byn, gråtande och svärande över helgerånet.

— De har tagit ifrån oss allting, klagade en gammal bonde, och nu tar de vår sista tillflykt. Var ska vi döpa våra barn och begrava våra döda? Var ska vi söka tröst i våra sorger? Vilka gudlösa bovar!

Knappt hade jag lyckats få dem lugna över denna sak förrän en ny händelse inträffade som kullkastade alltsammans. Sekreteraren i platsens komsomol, en finning yngling med dumt utseende vid namn Tjisj, visade sig nästa söndag på bygatan tillsammans med en flicka. De spelade balalajka och sjöng religionsfientliga visor. Detta var inte så ovanligt, men vad som

väckte uppmärksamhet var deras utstyrsel. Båda två hade klarröda kjolar som de hade bundit om livet med fransade guldsnodder. Byborna kände genast igen kyrkoskrudarna. Deras indignation steg till kokpunkten och de båda komsomolerna sprang till den kooperativa butiken för att få skydd för mängdens raseri.

När jag fick höra talas om episoden skickade jag efter Tjisj.

— Varför stal du kyrkoskrudarna? röt jag.

— Jag stal dem inte. Jag tog dem fullt öppet. Det var andra kamrater som gjorde likadant.

— Ja, nu får du och dina kamrater ögonblickligen gå tillbaka med vad ni har tagit. Hör du? I annat fall låter jag polisen ta hand om både er och de skurkar som försvarar er. Och en annan sak: så länge jag finns i byn vill jag inte veta av några religionsfientliga tilltag inför offentligheten. Det är en order.

En gång slaktade kolchosen en stor oxe. Köttet saltades ner och lades i en iskällare för framtida användning. På kvällen meddelade Chadai att en del av köttet var stulet. Jag tillkallade kamrat Karas från traktorstationen. Han lovade att hjälpa mig. Vi väntade tills klockan blev tolv. Chadai och Karas hade jaktgevär. Jag hade min browning. Vi hyste vissa misstankar om vilka tjuvarna var och beslöt att kontrollera saken utan dröjsmål.

— Vi stannar på vägen och hämtar sekreterare Kobzar, sade jag.

Han bör veta vad som försiggår på hans ämbetsområde.

Det var mörkt hemma hos Kobzar. Chadai knackade. När han inte fick något svar öppnade han dörren. Jag steg in och tände min elektriska ficklampa. En kvinna skrek till. Jag riktade ljuset mot henne. Det var en spritt naken ung flicka som försökte dra en klänning över huvudet. Galltjutande av förskräckelse sprang hon ut i mörkret.

Jag tände lampan på bordet. Där stod en butelj vodka, två glas och en tallrik biffstek. Kobzar satt halvnaken och förvirrad på sängkanten. I ett träfat låg en stor bit oxhjärta.

— Var har ni fått det här köttet ifrån? frågade jag.

— Jag ... jag har köpt det ... i kooperativa affären ... det kan de intyga där ...

Med Chadai i spetsen begav vi oss till ett hus i utkanten av byn, som enligt bybornas indignerade uppgifter var skådeplatsen för ”orgier”. Vi smög oss närmare och genom en springa mellan fönsterluckorna tittade jag in i ett stort rum. Bordet var dukat med buteljer, kött, bröd och grönsaker. I intima grupper satt där magasin sföreståndaren, biträdande föreståndaren för den kooperativa affären samt mjölnaren tillsammans med tre halvnakna kvinnor.

Karas ställde sig vid främre dörren och Chadai vid den bortre, medan jag knackade på fönstret.

— Vem är det? ropade en förskräckt röst.

— Den auktoriserade representanten. Öppna, annars skjuter jag.

Dörren öppnades. Den uppsluppna stämningen förvandlades till oro och förskräckelse. Kvinnorna började gråta.

— Jag kom bara för att jag var hungrig, klagade en av dem.

— De tvang mig att komma hit, grät en annan.

Jag tillsade dem att klä sig och gå därifrån. Därpå befallde jag mina medhjälpare att visitera huset. De hittade femton kilo kött, en massa fett, gryn och honung samt flera säckar mjöl.

— Era grannar svälter ihjäl medan ni, era oduglingar, stjälar maten ur mun på dem! röt jag i fullt raseri. Och ni ska kalla er kommunister! Ta matvarorna på ryggen och så marsch i väg till Folkets hus!

Jag gick bakom de tre männen tills vi kom fram till Folkets hus.

På morgonen kom soldater och förde de tre tjuvarna till Pjaticatkij för rannsaking. Förbittringen var stor bland bönderna när saken blev känd.

— Ni skulle inte ha skickat dem till rannsaking, sade de. Vi vet bättre än domstolen hur de ska behandlas.

När det första av den nya skörden levererades till spannmålsmagasinet vid järnvägsstationen gjorde jag en upptäckt som kom mig att darra av indignation. Inom dess murar fanns tiotusentals kilo av föregående års skörd. Det var den statliga reserven för distriktet som funktionärerna hade dolt för de svältande. Hundratals män, kvinnor och barn hade dött av hunger i dessa byar, fastän spannmål fanns upplagrad alldeles utanför deras dörrar.

Senare fick jag veta att myndigheterna på många håll i landet upplagrade väldiga reserver medan bönderna runt omkring svält ihjäl. Anledningen därtill kände endast Stalins byrå — och den talade inte om någonting.

5.

Skörden var praktiskt taget bärgad tio dagar före den utsatta tiden. Jag skrev en rapport till politiska avdelningen där jag även nämnde arresteringen av tjuvarna och föreslog att Kobzar, Tjissj och flera andra funktionärer skulle avlägsnas.

Några dagar senare, när jag var ute på en inspektion, stannade en stor fin bil bredvid mig. Ett halvt dussin personer steg ut, bland vilka jag kände igen kamrat Hatajevitj. Vi hälsade och han frågade med sträng röst:

— Kamrat Kravtjenko, när var ni färdig med skörden?

— För tre dagar sedan. Det är tio dagar tidigare än vad som har fastställts för detta distrikt.

— Jag har hört det. Men jag har också hört andra saker. Vem har exempelvis givit er lov att slå korn och havre och ta de statliga mjölkkvantiteterna i anspråk? Varför har ni förbjudit religionsfientlig agitation? Är ni en disciplinerad partimedlem eller något slags anarkist?

— Kamrat Hatajevitj, sade jag lugnt, jag kunde inte göra på annat sätt. Barnen dog. Hästarna dog. Kolchosbönderna orkade inte med något skördearbete. Staten har fått sin spannmål i ordentlig ordning och före den fastställda tiden. Det har visserligen kostat mig några tusen kilo säd. Men genom att satsa denna kvantitet har jag räddat många tusen. Om det är ett brott är jag beredd att svara för det.

Hatajevitj tog mig under armén och tryckte den på ett vänligt sätt som stred mot hans stränga ton, vilken tydligen var officiell och anlagd för sällskapet skull. Han gick ett stycke avsides med mig.

— Ni ska visst bli ingenjör, sade han, och ni är en god partiman. Men jag är inte riktigt säker på att ni förstår det här. Det pågår en skoningslös kamp mellan bönderna och regimen. Det är en kamp på liv och död. Detta år har varit ett prov för vår styrka och uthållighet. Det behövdes en hungersnöd för att visa vem som var herre. Den har kostat miljontals människoliv, men kolchossystemet är befast. Vi har segrat. Jag tror att ert hjärta skenar i väg med ert förstånd, kamrat Kravtjenko. Om alla var lika vekhjärtade som ni skulle vi inte ha vunnit. Märk väl: jag

grälar inte på er. Ni har skött er förträffligt. Oss emellan sagt blöder även mitt hjärta för de stackars bönderna. Men jag vill att ni ska minnas min kritik, och om det blir några frågor så tänk på att jag har försökt korrigera er.

Till och med den mäktige Hatajevitj föreföll bekymrad över sin meritlista — och den kommande ”upprensningen”.

På hemvägen undrade jag vem som hade angivit mig för Hatajevitj. Jag var säker på att Somanov inte var skyldig till ett sådant brott mot vänskapen. Det måste ha varit Skopin. Formellt lydde han under Somanov, men i verkligheten under GPU, den verkliga makthavaren i vårt land. Denne hade säkerligen skrivit av angivelserna. Att mitt antagande var riktigt visade sig när det blev min tur att ställas inför rensningskommissionen.

Jag var färdig till uppbrott. Glädjen över den lyckade skörden började dunsta bort och bönderna knotade redan över hur liten andel de själva fick. Efter att ha betalt för användningen av maskinerna, efter att ha reserverat utsädet och levererat den fastställda procenten av den totala skörden till staten återstod två kilo spannmål per person och arbetsdag. Det räckte inte alls att föda en familj och ännu mindre att köpa kläder och andra nödvändighetsvaror under året.

Därtill kom visserligen en del solrosfrö och grönsaker. Men vad kunde de köpa för sitt arbetsprodukter? De enklaste skor kostade vid denna tid åttio rubel, den enklaste bomullskostym hundra. Med det pris som staten betalade för spannmålen fick kolchosbönderna så litet för sitt arbete att en kostym och ett par skor representerade nästan en hel årsinkomst. Eftersom det var samma regim som köpte spannmålen och sålde skorna, i båda fallen till priser som passade den själv, blev det i verkligheten en dubbelsidig utpressning, vars effektivitet partibyråkraterna och den hemliga polisen garanterade.

— Och detta ska kallas socialism! fräste bönderna. Stöld är ett bättre namn. Jag hade flera gånger under denna tid träffat Juri. En gång lade jag mig ut för honom i politiska avdelningen. Han var nedslagen av sina upplevelser och hans skörd låg efter min. Jag kände stor sympati för honom och anade inte att han skulle tillhöra mina angivare när jag längre fram skulle råka i politiska besvärigheter. Men jag tvivlar inte på att han blev utsatt för påtryckningar som han inte kunde motstå.

Nästan hela byn kom för att ta adjö av mig. Tårar rann utmed mångas kinder. Chadai och hans familj ville att jag skulle skriva till dem. Jag vinkade åt alla när kusken piskade på hästarna och vagnen rullade därifrån.

10. Min första upprensning

1.

DET VAR INTE LÄTT att anpassa sig efter de vardagliga förhållandena efter återkomsten från hungerdistriktet. Studierna, fabrikskonferenserna, cellmötena, till och med hemlivet verkade tråkigt och banalt. Jag var nervös och otålig. Far gjorde några fåfänga försök att få ur mig en sammanhängande berättelse om mina upplevelser. Kommunisterna blir så småningom immuna för det politiska struntpratet i pressen och radion och på mötena, men nu irriterade det mig så att jag kände en nästan fysisk smärta.

När jag tänker tillbaka på denna tid undrar jag om jag inte i mitt inre redan hade börjat bryta med partiet. Skräcksynerna på landsbygden hade lämnat efter sig sår som aldrig ville läkas. Men just därför ansträngde jag mig medvetet för att få ett alibi, för att kompromissa med samvetet. För att

överhuvud taget kunna fortsätta att existera måste man ju anpassa sig efter en verklighet som inte gick att komma ifrån.

Man kunde inte helt enkelt ”utträda” ur partiet. Man kunde inte ens slappna av i sin verksamhet eller visa tecken på klenrognhet. Den som hade gått in i partiet var fast för all framtid. Han kunde bli utesluten, vilket var en katastrof, men han kunde inte själv gå ur. Om jag hade gjort en antydning om hur jag kände det, skulle jag ha blivit relegerad från institutet, utsatt för förföljelser och kanske till slut hamnat i ett koncentrationsläger.

Det var absolut nödvändigt att tränga ner sådana känslor till det undermedvetna. Jag bemödade mig att på nytt bli så lojal som möjligt. Detta var ännu viktigare med hänsyn till den förestående upprensningen.

Hundratals uppreningskommissioner var utsedda. De skulle snart börja sina offentliga sammanträden i fabriker, på kontor, i skolor och institutioner. Varenda kommunist i landet skulle få springa gatlopp i ett inkvisitoriskt förhör. Mer än någonsin var vi medvetna om de osynliga ögonen och öronen, de tjocka dossiéer där vårt privatliv och våra reaktioner var registrerade, de personliga fiender som skulle begagna tillfället att avslöja våra verkliga eller inbillade försyndelser.

Skall jag komma helskinnad igenom prövningen? Denna fråga spökade hos mig liksom hos alla kommunister. Den låg bakom allt vad vi gjorde, allt vad vi sade. Vi gjorde inte längre upp några planer för framtiden — det skulle inte bli någon framtid om vi inte lyckades ta hindret.

I varje våning i metallurgiska institutet var en låda uppsatt där undertecknade eller anonyma uppgifter om kommunister kunde lämnas. Bakom lyckta dörrar arbetade kommissionen dygnet om med att sortera, ordna, jämföra. Under upprensningstiden var det tillåten jakt på sådant vilt som man hyste personligt agg mot. Det var en stor dag för de avundsjuka, de missbelåtna, tallriksslickarna.

En rensningskommission brukade bestå av två eller tre medlemmar och en ordförande, alla oförvitliga partimän. Den bildade ett slags domstol, men var på samma gång åklagare. Ordförande för kommissionen vid institutet var kamrat Galembó som sedermera steg högt i graderna i kommissariatet för järnindustrin.

De som befanns för lätta fråntogs sina medlemskort i partiet. De blev ”f. d. partimedlemmar”, vilket inte var detsamma som ”icke partimedlemmar”. En f. d. partimedlem är en som blivit utesluten. Han är i framtiden misstrodd, han kan inte få någon befordran, han blir vid kritiska tidpunkter omhändertagen som ”potentiell fiende till folket”. Uteslutning var det värsta som kunde drabba en partimedlem. Han blev politiskt spetälsk, han skyddes av sina vänner och desavuerades av sina släktingar. Den som träffade honom löpte risk att bli politiskt smittad.

Den skräck som vilade över institutet när rensningen i slutet av 1933 närmade sig var alltså väl motiverad. Den hade ett stänk av hysteri. Var och en som ville sätta en fläck på en annan kunde helt enkelt skicka in en angivelse till kommissionen och det mänskliga begäret att hudflänga dem som kommit sig upp uppmuntrades på ett försåtligt sätt.

Det första villkoret för att få behålla medlemskapet var givetvis obrottslig trohet mot programmet och framförallt mot Stalin. Även en antydning till ”avvikelse” var ödesdiger. Men även vederbörandes privatliv och åsikter om allt möjligt kunde utsättas för offentliga angrepp. Förhandlingarna var den värsta tänkbara kombination av tredjegradsförhör, bikt och hetsjakt med kommunisten som offer. För publiken var det ett spännande skådespel. Alla partimedlemmar var tvungna att övervara förhandlingarna och man såg gärna att även icke-partimedlemmar infann sig.

Man blev inte i förväg underrättad om vilka anklagelser som skulle framställas. Ovissheten var kanske det mest upprörande. Man famlade i mörkret och sökte bereda sig på överraskningar. Man gick gång på gång igenom sitt förflutna och undrade var faran kunde ligga.

Hade man pratat lite för mycket i det där glada sällskapet en kväll för tre år sedan? Kanske någon av de goda kamraterna hade rapporterat ett tanklöst yttrande ... En farbror hade varit officer i tsararmén; man hade visserligen aldrig träffat honom, men någon kanske hade frambesvurit hans ande och man kunde anklagas för att ha "dolt" honom för partiet. En förutvarande älskarinna hade senare arresterats som högeravfälling. Pavlov kommer troligen att uteslutas — hur ska man kunna lösgöra sig från honom innan han drar en med i fördärvet? Rädde sig den som kan — det är livet som står på spel.

Upprensningen vid institutet öppnades mycket formellt med ett långt och pinsamt tråkigt tal av ordföranden Galembo. Han förklarade att vårt älskade parti var infiltrerat med "främmande element", med hycklande fiender, opportunisterna, maskerade avfällingar och direkta klassfiender. Det var vår uppgift att röka ut dem, rycka av dem masken och avslöja deras fördärv. Landet hade nu genomfört kollektiviseringen och likvideringen av kulakerna som klass. Första femårsplanen var lyckligt fullbordad och den andra påbörjad. Den som tvivlade på att vi befann oss på vägen till en fullständig socialism och ett lyckligt liv för alla var en skurk och en agent för fienden. Han måste utrotas till fromma för partiets sundhet och dess store ledare och fader, vår älskade kamrat Stalin.

Stormande applåder hälsade omnämmandet av ledarens namn.

Förhandlingarna tog sin början. Så här gick det till. Kommissionen satt på en estrad vid ett bord med en röd duk som var prydd med en byst av Stalin, omgiven av porträtt av politbyråns medlemmar.

Den som skulle förhöras fick stiga upp på estraden. Han lämnade sitt medlemskort till ordföranden och drog sin historia. Det var en politisk och andlig avklädningsakt: han fick redogöra för sin familj, sin karriär och sina intressen och framförallt bekänna sina synder och misstag. Det var alltid bäst att dra upp dem själv om man misstänkte att kommissionen kände till dem; att "dölja" någonting för partiet betraktades som en försvårande omständighet.

Efter bekännelsen utfrågades vederbörande av kommissionen och av vem som ville bland publiken. Han påmindes om saker som han hade uteslutit och lockades till motsägelser. Kamrater talade väl eller illa om honom. Om kommissionen verkade vänligt inställd blev proceduren kort och rutinmässig. Men om publiken märkte att vederbörande var i onåd eller att hans ställning var vacklande begagnade

100 den genast tillfället att störta sig över honom och inte minst hans förskräckta vänner och medhjälpare skyndade sig att delta i denna lynchning med ord för att därmed skydda sig själva. Förhöret kunde räcka en halvtimme eller en hel eftermiddag. Offret kunde strida, argumentera, vädja, framlägga bevis på sin oskuld, gråta — men han kunde också plattas till, invecklas i tvetalan och sjunka i en förkrossad tystnad.

De som passerat provet återfick sina medlemskort. Deras vänner kom fram och gratulerade dem och kände sig lättade för sin egen skull. I en del fall uppsköt kommissionen sitt beslut för att forska vidare. De uteslutna ignorerades och undveks. De stod ensamma. Världen hade störtat samman kring dem och de kände sig som utstötta när de smög sig ut ur salen. Själv mord var inte sällsynta bland de uteslutna.

Överallt i det stora sovjetlandet, i storstäderna lika väl som på landsbygden, pågick dylika

upprepningar. Tidningarna och radion publicerade referat av de otaliga avslöjandena. Det hela framställdes som ett exempel på ”partidemokrati”.

2.

— Kamrat Sanin, varsågod och stig fram, säger ordföranden Galembo.

En ljushårig man i trettioårsåldern stiger raskt upp på estraden och lämnar sitt kort. Han är mager och gänblig, han har glasögon och ser trevlig ut. Vi känner honom och tycker om honom, han är lärare i matematik och populär därför att han inte är så sträng. Han berättar sin historia. Han är bondson och började sin bana i partiet som medlem av komsomol. Han var hantlangare på en fabrik innan han kom till institutet, där han först studerade och så småningom blev lärare.

Det verkar som en exemplarisk karriär. Den fångar inte publikens intresse. Men så börjar förhöret. Det får i stort sett följande förlopp:

— Kamrat Sanin, säger han lugnt, undertecknade ni inte ett trotskijistiskt dokument på er studenttid?

Det blir rörelse i salen. Man viskar och utbyter blickar.

— Jo, det gjorde jag, men det har jag avsvurit mig för länge sen.

— Ni nekar alltså inte till att ni undertecknade det?

— Naturligtvis inte. Det har jag aldrig gjort någon hemlighet av.

Partiet och alla mina kolleger vet att jag begick ett misstag och det har jag också bekant.

— Kanske det, kamrat Sanin. Jag undrar i alla fall om allting är

bekant. Jag undrar om det är bekant att ni fortfarande har vissa åsikter som partiet och Sovjet fördömer.

Ivern i salen stiger märkbart. Publiken vädrar blod. Sanins kamrater börjar bli oroliga. Den ene efter den andre slänger frågor till honom, tydligen för att sätta fast honom och rädda sitt eget skinn. Ju närmare de har stått honom, dess angelägnare är de att anklaga honom och visa sin rättmätiga avsky för hans ”brott”. De känner hans svagheter och utnyttjar dem. Sanin trasslar in sig och säger inte alltid vad han tänkt.

— Kamrater i kommissionen, säger han, jag har för länge sedan fördömt mitt misstag. Jag stödde aldrig på allvar trotskijisterna. Jag var aldrig med i deras organisation. Det var i ett svagt ögonblick jag förmåddes att underteckna det där dokumentet, men jag avsvor mig det snart. Det vet de här människorna som anklagar mig mycket väl. Jag förstår inte varför de säger sådant som inte är sant ...

Han avbryts av en snäsning från ordföranden.

— Åja, vi vet mycket väl hur ni trotskijister, ni partifiender ändrar färg. Vi har uppgifter som visar att ni i grund och botten är densamme som förr och det är en viktig sak att era mest närstående kamrater tvivlar.

Det är inget tvivel om att Sanins öde är beseglat. Hans vänner skyndar sig att knuffa ner honom i avgrunden. De förklarar med en mun att Sanin är en bedragare, att han utvändigt är lojal mot partiet, invändigt en usel avfälling. Fördömandet sker i rituella fraser utan att några bestämda fakta framlägges.

Men nu begär en ingenjör som är känd och aktad i hela institutet ordet.

— Jag har lyssnat uppmärksamt till allt vad som har sagts, börjar han, men jag har inte funnit något som verkligen är att ta fasta på. Kamrater, här ska vi besluta om en partimedlems öde, om han ska leva eller dö politiskt. Hur ser de konkreta anklagelsepunkterna ut?

Jag bara frågar.

Men det är som att kasta nytt bränsle på elden. Passionerna väcks.

Uppmuntrade av kommissionen som utan tvivel har fattat sitt beslut i förväg fortsätter Sanins kolleger att anklaga och smutskasta honom.

Han utesluts ur partiet.

Nästa gång hör vi en student, en mörk ung man med yvigt svart hår och semitiska drag, berätta sin historia. Han är ung och har inte mycket att berätta och man är snart framme vid förhöret.

— Säg, kamrat Sjulman, vad hade era föräldrar för samhällsställning före revolutionen?

— Min pappa var skräddare, min mamma en vanlig husmor.

— Sjulman ljuger, skriker någon bland publiken. Stämningen tättnar. Detta ser ut att bli intressant. Sjulman är en inbunden bokmal som inte har många vänner.

— Hur kan ni bevisa att denne partimedlem söker föra kommissionen och partiet bakom ljuset? frågar Galembo den man som gjort inpasset.

— Jo, Sjulman och jag är från samma stad, Tjerkassij. Jag har inte träffat honom förrän jag nyligen började på institutet, men jag känner hans familj. Pappan var skräddare men han hade flera anställda arbetare. Han var en utsugare. Verkstaden låg på Alexandrovskij-gatan. Som son till en exploatör bör Sjulman uteslutas ur vårt älskade parti.

Den förhörde bleknar och vet inte vad han ska säga.

— Är ni från Tjerkassij? frågar ordföranden strängt.

— Javisst. Det sa jag ju.

— Hade er far skräddarverkstad på den gata som nämndes?

— Ja, men han var ingen arbetsgivare. De andra arbetarna var medlemmar i en artel. Han var bara ordförande. Det var ett slags kooperativt företag. Jag betyder, kamrater! För övrigt hade jag ingenting med saken att göra. Jag arbetade på en fabrik i en annan stad.

— Var han inte er far?

— Jo, visst var han min far.

— Då har ni dolt för partiet att ni tillhör en familj av exploatörer?

— Jag har inte dolt någonting. Det var en artel, ett kooperativt företag. Jag arbetade på en fabrik och har en prickfri meritlista som partiman och student.

Han har sättet emot sig. Ju ivrigare han blir, dess tjockare låter hans judiska accent. Man skrattar i salen.

— Ut med honom! skriker någon. Ut med honom, han har lurat partiet!

Sjulman stapplar ner från estraden med tårfyllda ögon. Alla förstår att han nu måste bort från institutet, att det är slut med hans karriär.

De närmast följande fallen är rent rutinmässiga. Vederbörande återfår utan dröjsmål sina kort från Galembo. Så blir det kamrat Tsarevs tur. Fastän han är närmare fyrtio år studerar han fortfarande. Han har djupa rynkor i pannan. Hans hållning är stram och militärisk och det visar sig snart att han varit i armén många år och vunnit utmärkelser i inbördeskriget. Så småningom blev han tjänsteman vid en fabrik och för två år sedan började han på institutet. Han är gift och har två barn.

— Får vi nu höra, kamrat Tsarev, säger ordföranden, vad ni tänker om kollektiviseringen. Hurdan är er verkliga uppfattning?

— Jag har arbetat i byarna, kamrat, och hjälpt till att likvidera kulakerna som klass. Jag medger att vissa åtgärder var en smula pinsamma och obehagliga, men i princip var jag med.

— Ni tycks inte förstå min fråga, kamrat Tsarev, eller ni kanske låtsas inte förstå den. Ni är inte den ende som har funnit detta stora företag obehagligt. Jag vill veta era politiska reaktioner.

— Jag har aldrig opponerat mig mot partiet.

— Det är tyvärr inte sant, säger ordföranden och viftar med några mystiska papper. Vi har uppgifter här som visar att ni under likvidationen av kulakerna med gillande citerade Bucharins kritik mot kamrat Stalins politik. Vill kamraterna Kasarik och Somov kanske komma fram och bekräfta era förklaringar till kommissionen?

Vi känner de båda studenterna, de tillhör det slags folk som läser litet men pratar mycket. De träder fram och upprepar att medan de var ute i byarna med Tsarev hade han uttalat sig kritiskt mot hela kollektiviseringspolitiken. De citerar hans ord i detalj. Tsarev försöker förgäves avbryta dem. Det är tydligt att hans fall är hopplöst.

Jag kallsvettas. Tsarevs uppträdande i byarna, ja, själva hans ord påminner om vad jag själv har gjort mig skyldig till.

— Nå, Tsarev, fortsätter ordföranden och vänder sig till honom, förnekar ni fortfarande att ni har ogillat partiet?

— Ja, det gör jag. De överdriver. För övrigt innebär kritik inte nödvändigtvis ogillande. Man är väl inte mer än en människa. Det var så mycket lidanden omkring mig.

Galembo tystar ner honom, rädd att han skall säga för mycket.

— Lojala partimedlemmar litat på sin centralstyrelse och på vår älskade ledare, kamrat Stalin. Applåder från publiken. Det finns inte plats i partiet för sådana som ni som har oförskämdheten att förneka sina misstag. Flera applåder. Utesluten!

— Jag vädjar till centralstyrelsen, utropar Tsarev. Min meritlista från kriget talar för sig själv och mitt arbete i byarna var framgångsrikt. Jag har gjutit mitt blod för revolutionen. Ni har ingen rättighet att förstöra min framtid.

Men kommissionsmedlemmarna hör inte på honom. De plockar redan fram papperen för nästa man. Tsarev har varit en av de populäraste vid institutet, men alla drar sig undan när han kommer ner från estraden. Han kan knappt tro vad som har hänt och att det just har hänt honom!

Den som efterträder honom på estraden heter Duchovtsev. Han har arbetat med sina händer sedan han var åtta år gammal, han avancerade till förman och utsågs bland dem som skulle utbildas till ingenjörer. Han gör ett förträffligt intryck. Hans svar på de politiska frågorna och de försåtliga frågorna om partiets historia är utan vank.

— Är ni gift, kamrat Duchovtsev? frågar Galembo liksom i förbigående.

— Ja.

— När gifte ni er och med vem?

— I fjol. Min hustru är dotter till en bokhållare och är nu sjuksköterska på ett sjukhus.

— Hur inregistrerades ert äktenskap.

Duchovtsev rodnar. Han förstår plötsligt frågans vikt. Publiken blir uppmärksam. Det är dödyst i salen. Till slut erkänner den unge mannen med låg röst den fruktansvärda sanningen:

— Det var kyrklig vigsel.

Spänningen upplöses i en skrattsalva.

— Ja, jag vet att det låter löjligt, säger Duchovtsev och försöker överrösta skrattet. Jag erkänner att det är löjligt. Den kyrkliga ceremonin betyder ingenting för mig. Men jag älskade min hustru och hennes föräldrar ville inte låta oss gifta oss utan denna kyrkliga komedi. De är efterblivna människor. Min hustru är lika lite vidskeplig som jag, men hon är enda dottern och ville inte såra sina gamla föräldrar. Jag tiggde och bad henne och påpekade att det inte kunde leda till något gott. Till slut kom vi överens om att viga oss i hemlighet i en avlägsen bykyrka. På hemvägen gömde jag slöjan och blommorna i min portfölj.

Publiken vrålar av skratt. Ordföranden bjuder tystnad, men utan resultat. Duchovtsev som nu tappat fattningen totalt skriker:

— Vi är inga troende, jag försäkrar! Min hustru arbetar, jag studerar, vi har ett barn. Kamrater, jag ber er förlåta mitt misstag! Jag erkänner mig skyldig att ha dolt detta brott för partiet.

Fastän många uppträder till hans försvar blir han utesluten. Det beror inte på den kyrkliga vigseln i och för sig själv, utan på att han underlåtit att rapportera en så allvarlig överträdelse för sina överordnade.

På detta sätt fortsätter rensningen dag efter dag. Sessionerna börjar omedelbart efter lektionernas slut, det vill säga vid femtiden på eftermiddagen och fortsätter till långt frampå natten. Mot slutet av den första veckan när förhandlingarna började bli ett enformigt positiv som vevades till ackompanjemang av tårar, skratt och orimligheter fick vi en liten uppräckning. En talangfull lärare och forskare Peter Jolkin inkallas. Vi vet att hans far har varit präst, vilket gör hans ställning osäker. Men fadern har naturligtvis utträtt ur kyrkan och till och med ingått i de gudlösas samfund för att avtvå fläcken från sina barns meritlista. Utan detta skulle Peter aldrig ha antagits till partimedlem trots sina vetenskapliga förtjänster. Mannen går osjälviskt upp i sina forskningar. Han arbetar hela dagarna som konsulterande i diverse fabriker, i sitt laboratorium, i skolorna.

Nu står han inför ett ovanligt stort auditorium och berättar sina levnadsöden. Han har en viss talang för bekännelse, det kanske beror på hans prästerliga släkt. Han har aldrig dolt denna skamfläck i sitt liv, förklarar han, och för övrigt har fadern offentligt, i tidningarna, brutit med religionen. Det har inte varit lätt att utplåna det gamla och lämna rum för det nya, det har varit ett långvarigt och mödosamt arbete att avtvå varje spår av barnaårens vidskepelse. Men han har gjort det, kamrater, och nu ägnar han sig uteslutande åt forskningen. På detta sätt anser han sig bäst tjäna partiet och Stalin. Förhöret får ungefär följande gång:

— Säg, kamrat Jolkin, frågar ordföranden Galembo, har ni känt Sanin länge?

— Ja vi var klasskamrater, vi gick tillsammans genom institutet och nu undervisar vi här båda två.

— Visste ni att Sanin hade undertecknat ett trotskijistiskt dokument?

— Ja, det visste jag lika bra som alla andra bär.

— Jag frågar om er, inte om de andra.

— Ja, jag visste det, det nekar jag inte till.

— Varför underrättade ni i så fall inte rensningskommissionen om att ni visste det? frågar Galembo med höjd röst.

— Det tyckte jag inte fanns någon anledning till. Saken var ju allmänt bekant och jag kom inte att tänka på den. Sanin har själv offentligt avsvurit sig sin villfarelse och det hela inträffade för länge sen.

— Ni kan inte neka till att ni var nära bekant med Sanin. Ni är en upplyst partimedlem. Ni borde veta hur partiets fiender både till vänster och höger döljer sitt sanna ansikte. Har ni visat en bolsjevikisk vaksamhet? Har ni rapporterat de saker som vi vet att Sanin har sagt?

— Han sa aldrig något i min närvaro. Jag har ingenting att tillägga.

— Ni känner kanske Ponomerev? inskjuter en annan medlem av kommissionen.

— Ja. Han undertecknade också det trotskijistiska uppropet.

— Underrättade ni rensningskommissionen om det?

— Nej, det gjorde jag inte. Och det av samma anledning som i fallet Sanin.

— Ni hade med andra ord inte bara trotskijistiska vänner utan dolde deras snuskiga verksamhet för partiet.

— Först och främst är dessa personer inga personliga vänner utan kolleger liksom de övriga lärarna. För det andra har ingen av dem gjort någon hemlighet av sitt förflutna.

— Ni vet tydligen inte att partiet för en strid mot avfällingen.

Ni tycks ta saken ganska lätt. Tänk om era vänner är maskerade trotskijister! Det rör er tydligen inte. Hur tror ni att vi ska kunna lita på er?

— Jag förstår inte på vad sätt jag är skyldig, säger Jolkin med stadig röst.

— Så mycket värre för er, replikerar Galembo.

Förhöret tar en dålig vändning för Peter. Många av de närvarande som märker varåt vinden blåser skyndar sig att hålla hans huvud under vattnet. En av dem blir emellertid plötsligt överväldigad av sin ohederlighet, hejdar sig mitt i en mening och utbrister:

— Men här står jag och pratar smörja. Kamrat Jolkin är en underbar kamrat och en stor man.

Det blir dödyst i salen inför denna djärva bekännelse. Kommissionen behöver fem minuters retorik för att hetsa upp sig till tillbörlig vrede igen. Jolkin berövas till allas förvåning sitt medlemskort.

Jag fick senare veta att hans familj krossades av katastrofen. Till råga på olyckan blev hans syster, som studerade vid en annan institution, utesluten enbart till följd av broderns onåd. Faderns uppoffring hade alltså inte tjänat någonting till, två användbara människor hade utstötts.

Efter många månaders överklagande återfick emellertid Jolkin sitt medlemskap sedan många framstående partivänner som hade tagit intryck av hans geni hade lagt sig ut för honom. Automatiskt rehabiliterades därmed även hans syster.

Förhandlingarna fortsätter. Fyra eller fem kamrater går igenom förhöret utan följder. Så framkallas en ung kvinnlig student som vi alla beundrar för hennes intelligens och entusiasm. Det är en brun-hårig flicka med blixtrande ögon och klangfull röst, en av de kvinnor som är tilldragande utan att ha minsta skönhet. Hon berättar att hennes far är timmerman, att hon vid tretton-fjorton års ålder började på en fabrik, att hon studerade på kvällarna och slutligen utvaldes till ingenjörsutbildning. Och så följer en replikväxling av detta slag:

— Är ni gift, kamrat Granik? frågar ordföranden.

— Ja.

— Sedan hur länge?

— Jag har varit gift i fem år.

— Vem är er man?

— Han har varit arbetare. Jag träffade honom på fabriken. Sen blev han förman i en hytta.

— Är han partimedlem?

— Inte nu längre.

Publiken vädrar plötsligt blod. De som har varit ute i korridoren och rökt återtar sina platser. Alla sträcker fram huvudena.

— Varför gick han ur partiet? Eller blev han kanske utesluten?

— Min man blev utesluten därför att han deltog i arbetarnas oppositionsrörelse, säger Granik lugnt.

— Har ni begärt skilsmässa från honom?

— Nej.

— Var är er make nu?

— Han är arresterad. Han sitter i ett GPU-fängelse.

Spänningen är oerhörd. Detta är ett verkligt drama: partihustrun med en kättersk make är ett omtyckt ämne i sovjetpjäser, där hon alltid med författarens hjälp väljer partiet framför kärleken.

— Är det första gången er man är arresterad?

— Nej, andra.

— Och ni har ändå inte skilt er?

— Nej.

— Har ni besökt honom i fängelset?

— Jag går till honom en gång i veckan.

— Varför det?

— Varför? För att lämna honom mat, tvätt, cigaretter.

— Finns det ingen annan som kan göra det?

— Jo, kanske. Han har en mor och en syster.

— Berätta då varför ni besöker honom i fängelset. Ni är ju partimedlem. Har ni inga betänkligheter mot att hjälpa en man som är fiende till partiet?

— Han är min man.

— Är då inte partiets trygghet viktigare än trångsynta personliga hänsyn?

— Jag delar inte hans politiska uppfattning. Jag har diskuterat med honom och sökt visa honom att han har fel. Varje gång vi träffas diskuterar vi så att vi nästan råkar i gräl.

— Jaså, ni går till fängelset bara för att agitera! Spänningen löses vid Galembos ironiska inpass. Här och där hörs skratt och rop: ”Det är nog! Uteslut henne!”

— Förlåt, kamrat ordförande, säger den unga kvinnan med höjd röst, är detta en partirensning eller är det en cirkus? Jag anhåller att ni anför de politiska anklagelserna mot mig och inte låter publiken gyckla med mina personliga förhållanden.

— Svara då ordentligt och låt oss veta varför ni varje vecka besöker en klassfiende och en avfälling.

— Det har jag talat om. Han är min make, men han är också människa. Det skulle vara fegt och illojalt att skiljas från honom när han råkar i olycka. Jag fördömer hans åsikter. Men vi har arbetat tillsammans, vi har studerat tillsammans, vi har levt tillsammans. Vi har utpräglade känslor för varandra. Kort sagt, vi älskar varandra.

Högljutt skratt från publiken. En kommunist som är kär i en GPU-fånge!

Galembos sammanfattar.

— Trots att ni är partimedlem erkänner ni inte ens det fel ni begår genom att umgås med en folkets fiende. Jag finner saken klar. Medborgare Granik förtjänar inte att kvarstå i partiets led. Hon tillåtes inte längre att tumma på vårt lands intressen.

Applåder. Rop: ”Det är rätt! Ut med henne!” Men en våg av sympati går genom hopen när den unga kvinnan med högburet huvud och darrande läppar stiger ner från estraden och går längs mittgången ut i korridoren. En kamrat bredvid mig viskar:

— Jag håller inte på Granik. Men det är i alla fall en personlig sak som inte borde ha behandlats på detta sätt.

Jag säger ingenting. Jag vet ju inte om min granne är ärligt upprörd eller har något lågt motiv, kanske att locka mig till någon farlig anmärkning.

3.

När Serjosja Tsvetkov ropas upp börjar mitt hjärta bulta. Hans berättelse kommer säkerligen att tangera händelserna i byn. Den kan komma att beröra mig. Jag vet att han är en känslig natur och fruktar för hans och min egen säkerhet.

Han verkar ung och hjälplös där han står på estraden med alla blickar riktade mot sig. Hans ungdom verkar nästan som en utmaning i denna makabra miljö. Han är tydligen nervös. Men han berättar sin historia sammanhängande. Han tittar oupphörligt bort mot salen, jag följer hans blick och ser hans far småle uppmuntrande. En gång snuddar Serjosjas blick vid min, jag nickar också uppmuntrande. När han börjar tala om arbetet i byn avbryts han av ordföranden:

— Kamrat Tsvetkov, är er far partimedlem?

— Ja, och han har redan genomgått rensningsproceduren.

— Berätta hur ni kände det under kollektiviseringen i byn! Jag ser hur Serjosja bleknar. Han ser åt mitt håll.

— Jag utförde den uppgift som distriktsstyrelsen hade uppdragit åt mig, men jag erkänner att jag reagerade negativt för vissa saker som hände i byn.

— Enligt uppgifter som vi har fått var ni inte tillräckligt fast och visade vid flera tillfällen vacklan och obeslutsamhet, säger ordföranden. Vad har ni att svara på det?

Jag förstår att Tsvetkov skulle falla om han inte fick någon hjälp. Det är absolut nödvändigt att han får tid att samla sig. Jag reser mig impulsivt och begär ordet.

— Vad är det ni vill? frågar ordföranden.

— Jag skulle vilja veta namnet på den som har anklagat denne kamrat.

— Han är från åklagarbyrån.

— Det är möjligt, men det är namnet som är det viktiga. Jag var i byn tillsammans med kamrat Tsvetkov och jag känner till alla fakta.

— Nåja, säger ordföranden, han hette Arsjinov.

— Jag kunde just tro det, säger jag med en triumferande röst som ger Serjosja en uppslagsända. Intermezzot har givit honom tid att lugna sig. Arsjinovs namn väcker hans förbittring och återställer hans självförtroende.

— Arsjinov! säger han. Jag kan upplysa om att denne mans uppgifter är oriktiga och värdelösa. De är dikterade av personliga hänsyn. Han skyndar sig att ange mig av fruktan att jag ska tala om vad jag vet om honom. Det var första gången jag var ute på landet. Jag hade ingen erfarenhet och det kan hända att jag var lite tafatt. A andra sidan använde Arsjinov skamliga metoder, sådana metoder som partiet sedan har desavuerat och angripit. Vid min återkomst rapporterade jag honom för distriktsstyrelsen. Det är denne Arsjinov och inte jag som är skyldig.

— Men är det inte riktigt att Arsjinov fick fram spannmål vid flera tillfällen när ni hade misslyckats?

— Jo, det är riktigt. Men därav följer inte att jag skulle bryta mot partiets instruktioner och uppträda som han.

— Är det någon som vill yttra sig?

Jag reste mig och ordföranden vinkade åt mig att komma fram.

— Jag arbetade tillsammans med kamrat Tsvetkov och kamrat Arsjinov i Podgorodnoje. Jag ska berätta detaljerna när det blir min tur. För ögonblicket vill jag bara säga att jag har funnit kamrat Tsvetkov vara en hederlig och samvetsgrann kommunist som det är lätt att samarbeta med. Det är en hygglig karl i största allmänhet, fast han är lite oerfaren. Man bör inte offra honom för den där Arsjinovs metoder; om Arsjinov vore här skulle jag göra mos av honom. Om ni tillåter kan jag berätta något om Arsjinovs ”resultat”.

— Låt höra! Fortsätt! ropas det från publiken men ordföranden börjar tydligen dra öronen åt sig. Han vill inte höra talas om skräckscenerna i byarna.

— Kamrater, vi undersöker Tsvetkovs och inte Arsjinovs meritlista. Kamraten som har ordet kan

lämna sina uppgifter privat till kommissionen.

Jag stiger närmare och redogör med låg röst för en del av Arsjinovs brutaliteter. Kommissionsmedlemmarna gör anteckningar. Jag vet inte om de spelar denna scen för publikens skull eller verkligen inte känner till fakta. Jag hade rapporterat dem detaljerat, men det var ju alltid möjligt att Arsjinov hade mäktiga vänner som kunde undanhålla dem för rensningskommissionen.

Mitt försvar för Serjosja uppmuntrar andra. Tre män och två kvinnor uppträder till hans försvar. Han återfår sitt medlemskort. Han kommer rakt ner till min plats. Han trycker min hand med tårar i ögonen. Därpå går han bort till sin far som omfamnar honom.

Jag hade hoppats att bli framkallad omedelbart efter Tsvetkov, varvid jag kunde ha utnyttjat det fördelaktiga intryck han tycktes ha gjort. Men den som uppropas är kamrat Grintjenko, lärare i marxism och leninism vid institutet. Om det är någon där som skall stå över kritik bör det vara denne man. Vi tycker att han är tråkig som lärare, men som människa är han beundransvärd.

Grintjenko talar på sitt modersmål ukrainska, trots att de gamla språkexcesserna numera har släppts och till och med fördömts som ”nationalistiska avvikelser”. Han är fanatisk kommunist och som vi känner en smula av hans föregående lyssnar vi särskilt uppmärksamt till hans bekännelse.

Han berättar att han är son till en fattig bonde och före revolutionen arbetade som stallpojke på ett stort gods. Han var nitton år när tsaren föll. Han anslöt sig genast till bolsjevikerna. Han avancerade till kompanichef i röda armén och blev flera gånger sårade. Efter kriget gick han igenom ett institut för kommunistisk teori och föreläser nu om leninism. Det är alltså en fläckfri sovjetkarriär.

— Jag måste emellertid för kommissionen och de församlade kamraterna bekänna min felaktiga nationalistiska avvikelse, säger han till slut. Jag följde Skripnik och andra som avvek från partiprogrammet i detta avseende. Det tillhör mitt dystra förflutna, som jag ångrar och som nu är glömt.

— Jaså, det är glömt! säger ordföranden på sitt mest försåtliga sätt. Alla spetsar öronen. Träffar ni fortfarande ... här nämner han tre eller fyra namn.

— Ja, jag stöter på dem emellanåt. Det kan jag inte undgå. De var ukrainska nationalisterna och jag står inte på god fot med dem.

— Har ni korresponderat med dem?

— Nej.

— Har ni träffat dessa personer sedan partiet ädelmodigt förlät er synd?

— Nej. Men om jag inte minns fel träffade jag en gång en gemensam bekant. Vi talade inte politik.

— Vet ni var dessa nationalisterna är nu?

— Jag har hört att en del är arresterade, men jag vet inte vilka.

— Vem har sagt det?

— Den gemensamma bekant som jag träffade av en slump.

— Men ni sa ju att ni inte talade politik. Hur kom det sig att han då underrättade er om arresteringarna?

— Man kan inte säga att han underrättade mig. Han nämnde bara saken i förbigående.

— Ni är naiv, kamrat Grintjenko, om ni tror att ni kan slå blå dunster i ögonen på oss. Vi vet exempelvis att ni blev förbittrad när ni fick kännedom om deras arrestering.

— Då måste någon ha ljugit för er.

— Tvärtom. Vi har fått bekräftat ur många källor att ni fortfarande är ukrainare i första rummet och leninist i andra. Vi har vittnesmål från ett par av era närmaste kamrater ... han nämnde åter några namn.

Grintjenko är förstummad. Vi förstår att de nämnda personerna inte längre är på fri fot.

— Jag förstår inte hur de kan säga något sådant, mumlar Grintjenko. De var dock mina bästa vänner.

— Och ni har väl aldrig talat mot kollektiviseringen, kamrat Grintjenko? säger en kommissionsmedlem.

— Nej. Jag kanske har uttalat mig mot vissa överdrifter, men aldrig, aldrig mot partiets beslut.

— Det räcker. Låt oss nu höra kamraterna bland åhörarna. Den ena efter den andra av föreläsarna i marxism och leninism reser sig för att ge sin kollega en åsnespark. De håller tal om det som Kaganovitj gjorde gällande, att partiet var ”rensat” och att det nu var fullt ”monolitiskt”.

Jag själv utgjorde ett bevis på motsatsen. Fastän jag hade genomgått provet var jag utan tvivel mer skeptisk, mer osäker än tusentals av de personer som politiskt sett hade kastats på sophögen. Detsamma gällde tiotusentals andra. Ledarna kunde söka intala sig att ”de sista resterna av avvikelser och missbelåtenhet likviderats”. De djupa leden visste bättre.

11. Helenas hemlighet

1.

EN MASSA KÄNDA ANSIKTEN försvann från institutet efter rensningen. De kvarvarande arbetade friare och mer energiskt när hotet inte trevade med sina fingrar efter deras strupar. Jag gick mitt sista studieår. Efter examen väntade jag att få en ledande post i den expanderande metallindustrin.

Inte långt efter rensningen träffade jag Helena, som genom kärlekens mystiska makt kom att utöva ett genomgripande inflytande på mitt privata liv.

Vi hade sett varandra på spårvagnen några gånger och blev presenterade av en gemensam bekant, en kvinnlig läkare, en kväll efter ett långt sammanträde i distriktsstyrelsen. Vi gjorde sällskap därifrån och gick i nästan en timme och pratade. Helena berättade att hon för fyra år sedan hade utexaminerats som arkitekt från konsthögskolan i Charkov. Hon var gift, men hennes make var sjuk och fastän hon vårdade honom ömt var äktenskapet helt platoniskt.

Hon kände sig följaktligen ensam.

Vi började gå på teatrar och restauranger tillsammans, och till slut införde jag Helena i min familj där hon snart blev som barn i huset. Alla beundrade henne och hon lyste upp hela huset.

En kväll stannade hon kvar efter middagen. Vi läste tillsammans och lyssnade på radio. Vi visste båda, utan att säga det, att hon inte skulle gå hem.

— Detta är vår bröllopsnatt, Viktor, sade hon. Jag älskar dig med hela min varelse. Du är den

förste och ende mannen i mitt liv sedan jag upphörde att älska min make.

2.

Den ena månaden gick efter den andra. Jag var lycklig, men jag kunde inte komma ifrån att det var någonting i Helenas liv som hon dolde för mig. Ibland fick jag intrycket att hon levde i en ständig oro. En kväll fick jag se henne sitta elegant klädd på en restaurang tillsammans med två herrar som tydligen var utlänningar. När hon dagen därpå kom hem nämnde hon i förbigående att hennes byrå hade bett henne ta hand om ett par gäster. Jag nämnde inte att jag hade sett henne. Medan hon var ute i köket ett ögonblick fick jag se att hennes handväska stod öppen. Där låg några handlingar. Jag ögnade hastigt igenom dem. Ett blad var på tyska, jag förstod inte språket, men jag såg att innehållet var tekniskt. Det andra var på ryska. Det började: ”Med hänvisning till bilagda rapport” etc. I samma ögonblick hörde jag Helenas steg och skyndade mig att lägga tillbaka papperen.

Jag var säker på att dessa handlingar hade sammanhang med de båda utlänningarna och att hela episoden i sin tur innehöll nyckeln till hennes livs mysterium. När vi sent på kvällen skildes frågade jag när vi kunde träffas igen.

— Fredag kväll, sade hon.

— Jag har tyvärr en föreläsning på fredag. Kan vi inte säga torsdag?

— Det var tråkigt, älskling, men på torsdag är jag upptagen av ett angeläget arbete.

Mina misstankar skärpte min slutledningsförmåga och plötsligt mindes jag att Helena i flera månader hade varit upptagen på torsdagarna. Jag beslöt att skugga henne nästa torsdag och söka avslöja henne.

Torsdagskvällen var mörk och regnig, vilket underlättade mitt amatörspioneri. Jag följde henne på spårvagnen och såg henne gå av och ringa på en port i centrum av staden. Porten öppnades av en uniformerad man som släppte in henne efter att försiktigt ha sett sig omkring.

Jag ställde mig i en portgång där jag hade god utsikt över huset. Jag stod där i två timmar och såg åtskilliga personer komma och gå. Varje gång den uniformerade mannen öppnade porten kastade han en försiktig blick åt båda sidor av gatan för att förvissa sig om att det inte fanns några iakttagare. De flesta av besökarna var damer, av vilka jag kände igen några. En var en förtjusande värdinna, maka till en framstående gynekolog, en annan var operasångerska och bland de övriga sågs flera välkända societetsdamer. Bland herrarna kände jag igen en berömd ingenjör som jag ofta sett på tekniska konferenser.

Till slut kom Helena ut, åtföljd av två herrar i regnrock. Den ene knäppte upp regnrocken för att ta fram en cigarrett, och jag såg då att han var i GPU-uniform. Nu visste jag allt vad jag behövde veta. Helena tillhörde den grupp spioner som arbetade i vår sovjetsocietet.

Jag var i fullständigt upplösningstillstånd och låg hela natten utan att kunna somna. Jag försökte få någon reda i mina tankar. I egenskap av kommunist kunde jag ju teoretiskt inte ogilla GPU:s övervakningsverksamhet. Det var ingen nyhet för mig att tusentals personer var sysselsatta med spioneri under skylten av annan verksamhet. Men att den kvinna jag älskade var GPU-agent gjorde mig djupt bestört.

Nästa torsdag — jag hade då under veckan undvikit Helena - stod jag åter i mitt gömställe och bevakade det mystiska huset. Denna gång blev det hela klarare. Alla gästerna, bland vilka befann sig hustrur till kända ämbetsmän, avlade rapport om veckans arbete och fick nya instruktioner.

Det var lättare och säkrare att besöka ett privathus än GPU:s högkvarter.

Vid hemkomsten skrev jag till Helena, att jag av skäl som jag inte kunde uppge inte kunde träffa henne mer. Efter några obeskrivliga dagar, då jag varken kunde arbeta eller tänka klart, fick jag hennes svar. Hon bad att jag skulle träffa henne klockan sex på eftermiddagen på stationen. ”Kom som en sista tjänst innan vi skiljs för evigt”, skrev hon.

Jag stod och väntade och såg henne komma med en liten resväska i handen. Det skar i mig när jag såg hennes ansikte som tydligt vittnade om hur hon hade lidit.

— Vi far till Samar-floden, sade hon, så får vi äta och prata ute i det fria.

Vi anlände till en liten station och gick landsvägen tills vi kom till flodstranden. Vi undvek alla allvarliga samtalsämnen för att uppskjuta avgörandet så långt som möjligt. Kvällen var kvav och åskan mullrade på avstånd.

— Vi tar ett bad innan ovädret bryter ut, föreslog jag.

Vi kastade av oss kläderna och hoppade i floden. Efter en uppfriskande simtur klädde vi oss och dukade upp maten på en servett. Helena hade också tagit med en flaska Napareuli-vin.

— En gång för länge sen drack vi för vårt sammanträffande, sade hon med tårar i ögonen. Låt oss nu dricka för vår skilsmässa. Vi drack, men vi rörde inte maten.

— Nå, Vitja, får jag nu höra vad som har hänt. Varför älskar du mig inte längre?

— Jag älskar dig lika mycket som förut. Det är därför jag har kommit. Jag litar på din ärlighet, Helena. Kan du anförtro mig din hemlighet? Jag vill inte bli dragen vid näsan som en annan dum-snut.

— Vad är det du vill veta? Är det om min man?

— Nej, det är om dig. Jag vet att du går ut med utlänningar. Jag känner till dina sammanträffanden på torsdagskvällarna. Hon brast i gråt.

— Ä, herregud, vad ska jag göra, vad ska jag göra? utropade hon.

Det började blixtra. De första regndropparna kom. Vi sökte skydd i en sjöbod strax intill. Vi satte oss i mörkret på en hög doftande hö och Helena berättade sin historia:

3.

— Vi bodde i Kijev. Min mor hade varit lärarinna, min far var ingenjör, han hade plats på en stor fabrik och hade goda inkomster, jag var enda dottern. Min barndom var lycklig. Jag saknade ingenting.

Jag fick lära musik och språk och hade inga bekymmer. Bäst tyckte jag om att rita.

Våra grannar hade en son, Sergej, som gick i tekniska högskolan i Charkov. Han brukade komma hem på somrarna. Vi var goda vänner. När jag blev äldre mognade vänskapen till kärlek. Jag var bara litet mer än sjutton år när han friade. Vi gifte oss och flyttade till Charkov. Där fick jag min önskan uppfylld att få gå i konsthögskolan. Jag utexaminerades 1930.

Du minns att det var detta år som många ingenjörer och specialister anklagades för sabotage. Jag råkade vara i mitt föräldrahem i Kijev när GPU kom för att arrestera min far. De gjorde en grundlig husundersökning och sprättade till och med upp möblerna men utan att hitta något. Det var en fantastisk ide att min snälla far skulle vara sabotör. Mor och jag tröstade oss med att han snart skulle bli fri.

Jag stannade naturligtvis kvar i Kijev för att bistå henne i hennes sorg. Vår lyckliga tid var slut. Vi hade ingen aning om vad de anklagade far för. Vi fick inte lov att besöka honom. Vecka efter vecka, månad efter månad gick jag med livsmedelspaket till fängelseporten. Jag stod i kö i regn och rusk tillsammans med hundratals andra sörjande kvinnor. Jag besökte också GPU-byråerna i ett desperat hopp att kunna hjälpa min far.

En gång blev jag insläppt till en byråchef. Det var en medelålders herre med ett artigt och bestämt sätt. Han hörde tyst på medan jag bad för min far. Därpå sade han:

— Hör nu på mig ett slag. Ni är en vacker kvinna, Helena Petrovna. Ni är kultiverad och förstår att föra er. Det är företräden som kan vara till nytta för ert land — för att inte tala om er själv och er far. Vi kan hjälpa er, förutsatt att ni hjälper oss. Jag ser att ni är en intelligent kvinna, så jag behöver kanske inte säga mer. Nu ska ni inte göra en grimas och rygga tillbaka. Det som jag föreslår är inte lika smutsigt som livet självt. Jag begär inte att ni ska ligga med någon. Vi har såna damer också och en del av dem har en mycket ansedd ställning i sällskapslivet. Ni är användbarare som en ren, oåtkomlig kvinna. Vi ska se till att ni träffar de rätta människorna där ni kan få höra en hel del som våra myndigheter behöver veta. Vi betalar naturligtvis bra och beskyddar inte bara er utan även era närmaste.

Han bjöd mig en cigarrett som jag avböjde. Då sköt han fram en konfektask i stället.

— Ni vill med andra ord, sade jag, att jag ska överlämna några människoliv till er, kanske vänner och bekanta till min far, för att ni ska få lite fler sensationella rättsfall. I så fall släpper ni min far. Har jag förstått er rätt? Och så lite konfekt på köpet.

Han skrattade.

— Det är en väl kraftig förenkling.

— Förlåt, men jag måste avböja.

— Ta lite tid på er, Helena Petrovna. Vi har ingen brådska.

Tänk på saken och kom tillbaka. Om någon får en aning om detta samtal så sätter vi den lilla fågeln i bur för en lång, lång tid. Var snäll och underteckna här.

Han räckte mig ett formulär där jag förband mig att inte tala om samtalet för någon och underkastade mig ett strängt straff i händelse jag gjorde det.

Tiden gick. Jag var djupt förtvivlad. Jag kände mig nästan skyldig till fars fortsatta fängelsevistelse, sedan jag hade fått ett tillfälle att köpa hans frihet genom att bli spion. Lyckligtvis visste jag att han var den siste som skulle klandra mig för det. Jag var trött till själ och kropp. Så blev jag åter kallad till GPU-chefen. Denna gång var det slut med artigheten. Han bjöd varken på cigaretter eller konfekt.

Han satt och bläddrade i sina papper när jag inträdde och låtsades inte märka mig. Medan jag stod där i en pinsam väntan hörde jag genomträngande skrik från ett annat rum. Jag gav ofrivilligt upp ett förskräckt rop. Han såg på mig.

— Jaså, ni är här igen? sade han. Är ni besvärad av det obehagliga ljudet där ute? Det är någon vars minne behöver friskas upp ... Ja, vi har en svår uppgift att fylla. Den kräver nerver av stål. Nå, antar ni mitt förslag?

— Nej, det kan jag inte.

— Är det ert sista ord?

— Ja.

— I så fall beklagar jag mycket både er och er far. Men jag tror att ni kommer att ändra er. Adjö. Han böjde sig åter över handlingarna. Jag gick min väg.

När jag på kvällen kom med mitt paket blev det inte mottaget.

Jag försökte förgäves få veta anledningen. Jag gick till en lucka med skylten ”Upplysningar”, uppgav mitt namn och frågade vad det var med min far. Mannen ringde upp någon, jag uppfattade ordet ”sjukhus”, men han vägrade att meddela något.

Jag släpade mig hem. För att inte oroa mor gav jag matpaketet till en tiggare. Dagen därpå sökte jag få reda på någon läkare som tjänstgjorde på fängelsesjukhuset i en obestämd förhoppning att få veta något om far. Jag började med flera läkare som var vänner till vår familj. Jag skickades från den ena till den andra. Till slut kom jag till en som släppte in mig i tro att jag var patient. Så snart dörren till mottagningsrummet var stängd bakom mig föll jag på knä och framförde under tårar mitt ärende. Doktorn var en snäll människa, men han blev vettskrämd när han hörde mig. Han bad mig gå genast. Det var en hemlighet att han var på fängelsesjukhuset och han kunde inte meddela något.

— Tänk på att jag har hustru och barn! sade han. Jag kan inte ta någon risk. Jag är mycket ledsen, men jag kan verkligen inte säga något.

Men jag vägrade att gå min väg. Jag grät och talade tills han blev uttröttad. Han lovade att ta reda på om min far var på fängelsesjukhuset. Jag skulle ringa honom efter tre dagar.

Mor fortsatte att göra i ordning matpaketet som jag regelbundet gav till tiggare. Jag väntade till den utsatta dagen. Till slut kom doktorn i telefon.

— Försök att behärska er, sade han. Jag har sorgliga nyheter. Er far ligger på sjukhuset. Hans tillstånd är hopplöst. Han har lunginflammation. Dessutom, fortfor han tvekande, är han ganska illa slagen. Jag är mycket ledsen. Adjö.

Jag gick med dröjande steg till GPU och anmälde mig. Jag blev insläppt nästan genast. Chefen mötte mig i dörren med ett älskvärt leende.

— Vad nytt? sade han. Har ni äntligen bestämt er?

— Nej, sade jag, jag måste träffa min far innan jag bestämmer något.

— Det blir svårt att ordna. Jag vill inte oroa er, men er far är på sjukhus — och han är inte riktigt presentabel.

— Snälla ni, låt mig få se honom! Ni är väl i alla fall en mänsklig varelse!

— Här finns inga mänskliga varelser, Helena Petrovna, endast revolutionens ödmjuka väktare. Vi har inte plats för några känslor.

Våra verktyg mot statens fiender är plågor och död. Ju förr ni upptäcker det, dess bättre. Jag ska låta er träffa er far, men det är bara för att jag behöver er hjälp. Gå till fängelset så ska jag låta meddela dem i förväg. Och tänk på mitt anbud under tiden. Var nu inte dum!

Jag fördes till en sjuksal. Min far hade flyttats till ett enskilt rum för att ta emot mitt besök. Han låg orörlig i en järnsäng. Han hade fått grått skägg under de månader som gått sedan vi sist träffades. Han var bara skinn och ben. Pannan och de utmärglade kinderna vanpryddes av fula, blå valkar. Fingrarna och armarna hade bandage. Jag gick fram till sängen. Han var för trött för att ens kunna le mot mig. När han började tala såg jag till min fasa att hans framtänder var

utslagna.

— Gråt inte, Jolotjka, viskade han.

Jag hade blivit tillsagd att endast tala om familjeangelägenheter och undvika politiken. Men tjevakakten rördes av denna scen. Han vände ryggen till som ett tecken på att han inte tänkte lyssna. Min far tecknade åt mig att komma närmare, jag böjde mig ner och han viskade i mitt öra:

— Du märker hur jag ser ut, Jolotjka. De har slagit mig dag efter dag. Tortyren är deras yrke. Hundratals människor i fängelset piskas med våta handdukar i fängelsets källare, hålls vakna i veckotal eller stängs in i iskalla celler. De har slagit mig obarmhärtigt för att förmå mig att röja mina ”medkonspiratörer”. Hur skulle jag kunna göra det när det inte fanns någon konspiration? Det är bara deras egna osunda fantasier. De ser spöken mitt på ljusan dag. Ibland önskade jag att jag hade någonting att bekänna. Jag mindes vanliga misstag och skildrade dem som sabotage. Jag hittade på saker och ting. Men de fortsatte att slå mig, därför att mina påhitt var för genomskinliga. Men vad tjänar det till att berätta det. Jag hade hört talas om GPU och dess metoder, men ingenting var jämförligt med den hemska verkligheten. Det är inte människor, det är vidunder.

— Du ska bli bra igen, far, och jag ska skaffa dig ifrån detta helvete. Jag lovar ...

— Nej, det är hopplöst, mitt barn. Doktorn har varit mycket uppriktigt. Såren efter tortyren kan kanske läkas. Men ”köldbehandlingen” har givit mig lunginflammation. I mitt tillstånd och vid min ålder kan jag inte bli frisk. Om några dagar finns jag inte längre till. Försök att glömma. Arbeta vidare som om ingenting hade hänt. Var snäll mot mor och Sergej.

— Medborgarinna, de fem minuterna är slut. Ni måste gå. Några dagar senare dog far. Jag återvände till min man i Charkov.

4.

Jag avbröt Helenas berättelse.

— Bry dig inte om det längre, älskling. Jag vill inte veta mer.

Jag tycker synd om dig och skäms för mig själv. Förlåt att jag har varit dum.

— Nej, nu när jag väl har börjat måste du höra alltsammans, sade hon. Jag vill att du ska veta och förstå. Detta är bara början på fasorna.

Och hon fortsatte sin makabra berättelse.

— 1931 och en stor del av 1932 passerade. Min man hade nu avlagt sin examen och arbetade på en stor fabrik. Liksom alla ingenjörer på denna tid gick han i en ständig fruktan för att bli arresterad. Han hade ingenting på sitt samvete, men han kunde inte bli fri från denna ändlösa, meningslösa rädsla när han såg den ene efter den andre av sina kolleger släpas bort.

Och när han verkligen blev arresterad kunde jag knappt tro det. Jag kände alla hans vänner, alla hans tankar, alla hans handlingar. Han var totalt oförmögen ens till en fientlig tanke. Återigen stod jag i de sorgliga köerna i regn och rusk tillsammans med tusentals andra kvinnor för att lämna paket till fången.

Jag blev avskedad från min plats under någon löjlig förevändning. Det var tydligt att mina arbetsgivare inte ville ha hos sig en som var gift med en arresterad ingenjör. Jag sålde så småningom allt vad jag ägde, bit för bit, för att få mat till mig och min fängslade make. Jag gav musiklektioner. Några goda vänner hjälpte mig med pengar, men alltid på villkoret att jag inte

skulle avslöja att de hade träffat mig eller visat mig vänlighet. Som hustru till en ”statsfiende” hade jag blivit utstött, smittad.

Några dagar efter Sergejs arrestering fick jag mitt paket avvisat när jag skulle lämna det. Det var den gamla skräckfilmen som rullades upp på nytt. Jag begärde att få träffa chefen. Efter två timmars väntan infördes jag till kamrat T., en av assistenterna hos GPU-chefen i Charkov. Han var lång och ljus och såg bra ut. Han formligen utstrålade charm.

— Jag väntade nästan att jag skulle få besök, sade han och bjöd mig artigt en stol. Jag tycker om besök av vackra kvinnor. För övrigt har jag fått rapport om er från Kijev. Så synd att vi skulle träffas under sådana här — vad ska jag säga? — officiella omständigheter! I varje fall är jag tacksam för tillfället.

— Ni menar att ni arrangerade tillfället genom att vägra att ta emot ett paket till min man? sade jag.

— Vad säger ni? Ville de inte ta emot paketet? Sådana drumlar! Det ska jag klara ögonblickligen.

Han ringde och en elegant officer inträdde. Denne fick order att se till att alla paket lämnades till min man.

— Förlåt, Helena Petrovna, men jag beklagar verkligen de obehag ni har utsatts för. Men det är egentligen ert eget fel. Det anbud som ni fick i Kijev för två år sen står fortfarande fast. Vi tjeckister håller ord.

— Varför håller ni kvar min man? frågade jag. Ni vet lika väl som jag att han är oskyldig. Om ni har en mor eller en syster bör ni ha medlidande med mig. Jag kan inte bli spion åt er. Det ligger inte för mig. Hellre dör jag. Men jag gör vad som helst annat för att rädda min man. Jag står helt enkelt inte ut med att veta att han lider.

Jag talade länge, jag återkom till samma saker, jag tiggde och bad, jag anklagade. Han lyssnade tåligt. När jag till slut tystnade alldeles uttröttad kom han fram och klappade mig nästan faderligt på axeln.

— Livet är grymt, Helena Petrovna, sade han, och därför måste man vara praktisk. Ni borde tänka på er själva i första hand. Varför är ni så envis? Varför kommer ni inte till oss?

— Det ska ni få veta. Mordet på min oskyldige far är en orsak, mordet på tusentals andra likadana som han en annan. Inte ens för min makes skull vill jag ha andra hustrurs och mödrars blod och tårar på mitt samvete. Där hör ni!

— Jag förstår era känslor i fråga om blod och tårar, sade han. Men försök att vara förnuftig. Vi ska inte ge er såna uppdrag som medför blod och tårar. Vi vill att ni ska arbeta bland utlänningar.

Vårt land är omgivet av kapitalistiska hyenor som tjuvar efter revolutionens blod. Jag vill inte utsätta er för några påtryckningar just nu. Men ni kan komma till mig när ni vill. Jag står alltid till er disposition. Er far är död. Det kan inte göras ogjort. Men ni kan fortfarande rädda er man. Det är inte min sak utan er.

Han lovade emellertid att Sergej skulle få ta emot mina paket tills han blev formligen dömd och deporterad. Några veckor senare fick jag veta att han hade fått tio års tvångsarbete och skickats till ett koncentrationsläger i Ural.

Jag kämpade länge med frestelsen att börja arbeta för GPU. Jag längtade efter Sergej. Jag var uttröttad på kampen. I en tid av så mycken falskhet och orättvisa tjänade det kanske ingenting till att uppträda som en Don Quijote. Många gånger beslöt jag mig för det ödesdigra steget. Men

varje gång var det någonting djupt inom mig som hejdade mig i sista ögonblicket. Det var motbjudande att spionera, att leda en föregiven vän till slaktbänken. Jag mådde fysiskt illa vid tanken.

I nästan ett år höll jag på att skriva petitioner till olika regeringsdepartement om resning i målet mot min make. Det tjänade naturligtvis ingenting till. Men så hände något. Jag var på en ukrainsk konstutställning tillsammans med en gammal vän från konsthögskolan. Plötsligt fick jag se kamrat T. Han var i sällskap med en strålande skönhet. Hans sätt mot henne visade att han låg i händerna på henne och inte tvärtom. Jag iakttog dem noga. Hon var nyckfull, han var uppmärksam och lydig som en skolpojke. Detta gav mig en ide. Den var så fantastisk att jag inte kunde låta bli att rodna, men jag beslöt att pröva den.

Det var inte svårt att få reda på vem kamrat T:s väninna var eller var hon bodde. Jag uppsökte henne, grep hennes hand och tvang henne att lyssna till mina bekymmer. Hon kunde utverka tillstånd åt mig att besöka min man. Det var det enda jag ännu kunde göra för honom. Min ångest var så djup att den smittade kvinnan. Hon började gråta.

Så började hon ställa en massa frågor till mig.

— Helena Petrovna, sade hon till slut, jag lovar att försöka, men det är också allt. Ni förstår givetvis att ni aldrig får nämna detta besök, inte ens när vi talar med varandra i telefon.

Hon kysste mig med en vänlighet som gjorde mig förvånad. Hon kanske inte var så lycklig eller inte så världslig som hon såg ut. Den dagen gick jag till en kyrka och bad länge. Jag är inte religiös, Vitja, men i kritiska ögonblick återvänder jag till min barndoms vanor. Därpå telefonerade jag till T:s älskarinna och fick veta att min bön hade blivit hörd. Hon ville att jag genast skulle komma upp till henne.

När jag kom grät jag av glädje och kysste hennes händer. Hon tillsade mig att skriva en ny ansökan om tillstånd att få träffa min man och försäkrade att den denna gång skulle bli bifallen.

Några veckor senare satt jag på ett tåg till Ural. Jag medförde en stor packning. Jag hade använt vartenda öre till mat, varma underkläder, skor, tobak. Jag drömde om vårt möte, om Sergejs glädje, om de få ögonblicken av lycka. På andra sidan Sverdlovsk steg jag av vid en liten station. Det regnade och jag tycktes ha kommit till en värld av tristhet och gyttja. Koncentrationslägret låg långt från stationen, och jag hade svårt att få tag på någon som ville köra mig dit. Vägen gick genom skog och mellan höga klippor. Slutligen kom vi till en stor öppen plats omgiven av ett högt taggtrådsstängsel.

Bakom taggtråden syntes långa rader av baracker med små gallerförsedda fönster. Vakter gick fram och tillbaka, en del med ilska hundar i hälar. Medan jag stod vid porten i regnet och väntade på att få slippa in kom en trupp på trehundra fångar marscherande från skogen med fyra man i bredd. Aldrig i livet har jag sett så eländiga människor. Det var motbjudande, trasiga, smutsiga karikatyrer av mänskliga varelser. De var skäggiga och utmärklade och släpade fötterna efter sig.

I vaktrummet visade jag mina papper. En kvinna visiterade mig in på bara kroppen, hon tog ifrån mig penna och papper och till och med en liten nagelsax i min handväska. Av paketens innehåll fick jag bara ta med lös tobak, cigaretter och tvål.

— Det här är ingen sommarkurort, medborgarinna, fräste tjekisten. Vi ger dem mat och kläder så att det räcker. De är fiender till staten.

Jag satt i det smutsiga lilla rummet och väntade på Sergej. På väggarna hängde flugsmutsade

porträtt av Stalin, Dsjersjinskij och Jagoda. Jag såg ut genom fönstret. En utmärkt gammal man närmade sig, åtföljd av en tjekist med dragen revolver. Mannen hade grått, ovårdat skägg och vitt hår och var ryslig att se på. Över ena ögat hade han en smutsig trasa. Jag rördes till medlidande med den eländige varelsen och vände mig till tjekamannen i rummet.

— Säg, kamrat, ser ni gubben där ute? Var snäll och ge honom det här cigarettpaketet.

Det var det enda jag kunde göra för att visa min sympati. Officeren brast i skratt och slog sig på låren.

— Sitter ni och skojar med mig eller känner ni verkligen inte igen er egen man?

Jag var som förlamad av skräck. Dörren öppnades och den gamle mannen kom in. När han närmade sig såg jag att det verkligen var Sergej, nedbruten, åldrad, knappt mänsklig. Det var alldeles otroligt. Jag gick fram och tog honom i famn och viskade:

— Sergosja, älskling! Stackars Sergosja!

Han såg förvirrat på mig och hans plågade ansikte darrade av rörelse. Plötsligt föll han på knä. snyftade, kysste min klänning, mina knän, mina händer. Jag sökte lugna honom och förmådde honom att sätta sig på bänken bredvid mig. Efter den långa resan över halva Ryssland hade jag bara fått tio minuter att vara tillsammans med honom, och vi var tillsagda att endast tala om personliga saker. Knappt hade vi satt oss och börjat prata förrän vi hörde:

— Tiden är slut! En minut att ta adjö på.

— Helena, käraste, viskade den stackars Sergej, rädda mig om du möjligtvis kan. Livet här är hemskare än någon där ute kan föreställa sig, hemskare än jag någonsin drömde om. Vi behandlas som djur och inte som människor. Fångarna dör dagligen som flugor. Vi misshandlas och får svälta. Helena, Helena, rädda mig! Jag står inte ut med ett år till i detta helvete!

— Håll käften, ditt as! röt tjekisten till honom.

Jag lovade Sergej att göra vad jag kunde. Den hemska synen plågade mig på hela återfärden till Charkov. All tvekan hade försvunnit. Jag kunde inte lämna honom kvar där bara för att rädda min egen stolthet och moraliska integritet. Jag begav mig till kamrat T. och vi kom överens om att jag skulle bli GPU:s slav för att tillförsäkra Sergej friheten.

— Jag försäkrar på hedersord, Helena Petrovna, att ni aldrig kommer att få ett uppdrag som medför ”blod och tårar”, som ni sa en gång. Å andra sidan kostar det ert huvud om någon får en aning om er förbindelse med oss.

— Kom alltid ihåg, svarade jag, att jag inte tänker rädda min man för att utsätta någon annan kvinnas make eller fader eller broder för ett liknande öde. Ni vet mycket väl att Sergej är oskyldig liksom de flesta andra i detta helvete. Hellre låter jag döda mig än att jag medverkar till någon sådan orättvisa. Dessutom måste jag ha rätt att lämna tjänsten. Det vill jag ha skriftligt på.

— Jag förstår. Ni har redan mitt ord på det, men ni kan inte få något skriftligt. Ni måste lita på mig. Ni får privilegiet att dra er tillbaka. Låt oss nu besegla överenskommelsen. Fyll i detta formulär.

Det var ett frågeformulär på tio sidor. Ingenting beträffande mitt, mina anhörigas och vänners liv och åsikter var förbigånget. Jag tog god tid på mig för att gå igenom det och undertecknade slutligen. GPU-chefen, kamrat T., gjorde några anteckningar och lade sedan in det i sitt kassaskåp.

— Vad ska jag göra först? frågade jag.

— Ni ska stanna i Charkov några månader. Det är många saker ni behöver lära er. Sen är det bestämt att ni ska resa till Dnjepropetrovsk. Det är en vacker stad. Till följd av den stora dammanläggningen och andra anläggningar finns där en massa utlänningar, ingenjörer och specialister från Amerika och Tyskland och så vidare. Där är en massa att göra. Kom ihåg att jag har rekommenderat er personligen, vilket betyder att jag har ansvar för er. Om ni försöker några trick blir det jag som får skulden. Ni kanske tror att jag har er i min makt, men det är alldeles tvärtom. Jag är i er makt. Om ni gör något förklarligt misstag får ni förlåtelse. Men gud nåde er om ni försöker gå bakom ryggen på oss! Nu ska jag ge er några goda råd. Träna upp ert minne, framför allt ert synminne. Skriv aldrig ner något. Papper och anteckningar är farliga. Memorera allt vad ni behöver, namn, adresser, telefonnummer, fakta. Öva er i främmande språk. Det är ett värdefullt verktyg. Och utnyttja ert utseende. Ni är en av de vackraste kvinnor vi har i vår tjänst och en del av er uppgift är att hålla er åtråvärd. Var inte snål med kläder och skönhetsmedel, det går på omkostnads-kontot. Ni träffar andra av våra medarbetare då och då. Anförtro dem aldrig något. Nämn aldrig, inte ens i förbigående, er ställning. Om ni i och för någon uppgift måste samarbeta med andra GPU-män, så följ de instruktioner som gäller er, även om ni tycker att de är orimliga. Och en annan sak. Drick aldrig något såvida det inte serveras i er närvaro och såvida inte den som bjuder dricker först. Och knyt inte vänskapsförbindelse med någon man i tjänsten utan uttrycklig tillåtelse från er chef. Rapportera varje ny bekantskap, även en tillfällig och likgiltig sådan. Ni får tillgång till våra speciella butiker och erhåller kuponger för mat och kläder utöver vanliga medborgare.

— Bara en fråga, avbröt jag. När kommer min make hem?

— Var inte orolig för den saken. Vi ska hålla ord. Han ska få en god plats i Dnjepropetrovsk och ni ska få arbeta som arkitekt.

Sergej återkom efter ett par månader. Det är en klok och god man. Han märkte att jag bara kände medlidande med honom och att någon intim kärlek i den gamla bemärkelsen inte kunde komma till fråga. Denna sida i vårt förhållande hade sovjetregimen tagit död på. Han frågade aldrig hur jag lyckades få honom fri — hans misstankar kanske var ännu hemskare än den rysliga sanningen.

Det var ett fruktansvärt avgörande för mig, Vitja. Men om du hade sett koncentrationslägret och Sergejs fasansfulla förvandling skulle du förstå varför jag efter åratals motstånd slutligen gav med mig. Jag är bara en i en arme på tusental som på detta sätt tvingats av GPU. Vi får inte ha någon kontakt med varandra. I det hus du lade märke till får ingen av gästerna träffa någon annan. Vi förs in i var sitt rum, och det är en slump om vi ser varandra. En del av dessa människor har jag emellertid träffat i tjänsten. Där finns flera framstående personer och damer som är gifta med höga ämbetsmän.

En del har fallit offer för någon oförsiktighet och tvingats av GPU

att åta sig uppdraget. En del har förförts av någon GPU-agent som sedan hotat att förråda dem för deras män om de inte gav efter. Det finns hundratals, ja tusentals fula trick för att skapa en arme av spioner, Vitja. Det är inte många som gör det av kärlek till pengarna och makten. Vanligen sker det under något oemotståndligt tryck. Det är så brutalt att man mår illa.

— Det var alltså därför du kom till Dnjepropetrovsk?

— Ja, Vitja. Och jag rapporterade vår bekantskap, jag var tvungen. Men ingenting annat, älskade Vitja!

— Har dina chefer berättat något om mig?

— Givetvis. Men ingenting komprometterande. Du tycks ha klara papper med GPU. Är du fortfarande bestört över att jag är GPU-spion?

— Ja, det är jag verkligen. Det kommer att ta lite tid att hämta mig från chocken.

— Och ändå är du kommunist, Vitja. Som kommunist har du skyldighet att rapportera allt som kan vara till skada för partiet, vare sig du vill eller inte. Är det då så stor skillnad mellan dessa miljontals villiga rapportörer och de som tvingas att spionera. Är vi inte båda fast i samma otäcka nät?

— Det ligger en viss sanning i vad du säger, även om jämförelsen är lite primitiv. Det är ett faktum att vi båda försvarar regimen, vare sig vi gör det villigt eller ovilligt.

— Nu när jag har tagit det ödesdigra steget att anförtro mig åt dig, ligger mitt liv i dina händer, som god kommunist är du skyldig att rapportera mig. Men jag vet mycket väl att du inte kommer att göra det. Jag skulle kunna fara till världens ända för att komma ur GPU:s klor, men de har långa armar. Enda räddningen är döden. Jag tänker ofta på att ta livet av mig. Men var försiktig, älskade Vitja! Vi lever i ett land där alla människor går omkring med mask för ansiktet. Anförtro ingen, nej ingen, vad du tänker! Jag tänker nu inte på portvakter och dörrlyssnare, utan på de mest respektabla människor i staden. Det enda säkra är att utgå ifrån att alla människor utan undantag rapporterar, rapporterar, rapporterar ...

O, Vitja, jag är så trött och förtvivlad! Jag kommer alltid att älska dig, även om du kastar bort mig!

— Var inte dum, Helena! sade jag i ett anfall av ömhet för denna unga kvinna som befann sig i en sådan ohjälplig knipa. Jag är ledsen bara därför att jag inte kan hjälpa dig. Det är hemskt för en man att inte kunna hjälpa den kvinna han älskar.

— Låt oss bada ett slag igen, föreslog Helena. Jag känner mig

klibbig över hela kroppen, bara jag tänker på vad jag har gått igenom.

Det var varmt i vattnet. Vi simmade i mörkret och regnet medan det blixtrade och åskade över våra huvuden. Det var dåraktigt och våghalsigt, men det tycktes på något sätt tvätta bort den fasa som hennes historia hade väckt. Jag bar henne in i sjöboden och torkade henne som ett barn. Därpå lade jag henne i det doftande höet.

Utröttad av denna upprörda dag somnade hon nästan ögonblickligen.

Nästa morgon tog vi tåget tillbaka till staden.

— Vet du, Vitja, viskade hon, jag känner mig mycket bättre och renare när den förfärliga hemligheten inte längre står emellan oss.

Om du bara fortsätter att älska mig kommer jag att vara lyckligare än någonsin.

12. Som ingenjör i Nikopol

1.

HÖGSTA KLASSEN PÅ INSTITUTET arbetade ivrigt på den förestående examen. Vad vi framför allt behövde var lite lugn och ro från politiken. Men ödet ville annorlunda — dessa slutmånader blev just fyllda av ett hektiskt politiskt drama.

Även i bästa fall förekom inte något nämnvärt akademiskt lugn vid institutet. Vår energi togs i

anspråk av diverse uppdrag, för att inte tala om rensningarna. Ibland verkade det som om studierna var en bisak. Nu stördes även det lugn som för tillfället rådde: ett revolverskott uppe i det avlägsna Leningrad den 1 december 1934 skakade vår tillvaro i Dnjepropetrovsk som ett jordskalv.

Skottet avlossades i vestibulen till förutvarande Smolnij-institutet, numera Folkets hus i Leningrad, av en ung kommunist vid namn Nikolajev. Sergej Kirov, medlem av politbyrå och praktiskt taget diktator i norra Ryssland, föll död till Nikolajevs fötter. Ekot av detta skott skulle ljuda i många år. Hundratusentals människoliv skulle förstöras och utsläckas innan det tystnade. Själv skulle jag med åratals lidanden få betala den okände unge mannens terrorhandling.

Stalin och Vorosjilov skyndade till Leningrad. Enligt rykten i partiet övervakade Stalin personligen de intensiva förhören med Nikolajev. Givetvis erfor ingen utomstående vad han fick veta, men att döma av Stalins fortsatta uppträdande bör han ha blivit paniskt förskräckt.

Hundratals misstänkta i Leningrad infångades och sköts utan dom och rannsakan. Hundratals andra släpades från fängelseceller där de hade suttit inspärrade i årtal och avrättades som en officiell hämndeakt mot partiets fiender. Fångelserna fylldes till bristningsgränsen. Godståg förde tusentals ”politiskt främmande element” från staden till avlägsna deportationsorter. Den nya terrorn spreds till Moskva, Kijev, Charkov och slutligen till hela landet.

Den första versionen av Kirovs död innehöll att mördaren hade tjänstgjort som verktyg för usla utläningar — estländare, polacker, tyskar och slutligen briter. Så kom en rad officiella rapporter som på ett svävande sätt satte Nikolajev i samband med nuvarande och föregående anhängare till Trotskij, Zinovjev, Kamenev och andra avvikande gamla bolsjeviker. Timme efter timme vidgades denna krets av direkt eller ”moraliskt” inblandade personer tills den slutligen omfattade varenda människa som hade uttalat något tvivel på någon av Stalins åtgärder.

Propagandamaskineriet gick för högtryck. Glömska av gårdags-skrytet om det ”monolitiska” partiets oöverträffade enighet skrek ledarna och deras press hysteriskt att partiet innehöll förrädare, avfallingar, dubbelspelande angivare och sabotörer. Det gjordes dunkla antydningar om komplotter och konspirationer i samförstånd med en kapitalistisk värld som förberedde krig mot det socialistiska fäderneslandet. De som hade en smula politiskt väderkorn visste att ett blodbad i Djingis Khan-skala var i antågande. Och vi hade rätt: de närmaste åren skulle medföra den hemskaste officiella terror som någonsin hade förekommit i Rysslands historia.

Ett rykte spreds i partikretsar att Nikolajevs gärning överhuvud taget inte hade varit politisk utan berott på svartsjuka: Kirov skulle nämligen ha förfört hans vackra hustru. Sådana otillåtna viskningar bidrog i förening med den planmässiga propagandan till att insvepa attentatet i en slöja av mystik som ännu i denna dag inte har lyfts. På slutna möten med de aktivaste partimedlemmarna i landet föredrogs en konfidentiell skrivelse som framställde mordet på Kirov som ett led i en vittgående aktion mot partiets politik och ledare från revolutionens fiender.

Men oavsett den direkta anledningen eller de djupare motiven till Nikolajevs gärning uppfattades den av tänkande kommunister som en symbol på den desperation som rådde under den släta ytan. Alla kände bitterhet och förtvivlan i hjärtat. Ibland vågade vi yppa våra tvivel på tu eller tre man hand. Det behövdes ett mord på en av Stalins närmaste medarbetare för att det skulle gå upp för oss att våra privata bekymmer var partiklar i en stor underjordisk flod av missnöje som strömmade genom hela det stora landet.

Utåt var allting lugnt. Kritikerna till höger och vänster hade Stalin krossat. Vår sol sken välsignande över ett enat parti. Bönderna hade genom hungersnöd och arkebuseringsplutoner piskats till underkastelse. Inga halvhöga protester hördes längre mot industrialiseringens

mördande tempo, livsmedelsbristen, försakelserna, de många arresteringarna. Men under ytan sjöd missnöjet hos många i partiet och hos folket. Under den förstelnade skorpan av tyst förtvivlan brusade en lava av primitiv förbittring.

Detta måste göras klart för världen för att det ryska folket skall få tillbörlig rättvisa. Detta folk var vanmäktigt i sitt lidande, försvagat av tjugu års krig, revolution, undernäring och systematiska förföljelser, bedövat av slagord, omtöcknat av lögner och helt avskuret från yttervärlden. Men det godkände aldrig sina härskares brutalitet. Bitterheten var skarpast inom själva partiet, därför att den där var blandad med en känsla av skuld och irriterande hjälplöshet.

Det var ingen tillfällighet att Nikolajev och de som anklagades för direkt delaktighet i hans brott var unga människor och själva produkter av den sovjetska epoken. Mest var det studenter. Universitetet i Ryssland har traditioner som plantskolor för revolutionär idealism. Denna idealism kallades nu kontrarevolutionär, men traditionen var densamma.

Utan att ett ord därom nådde pressen var det en offentlig hemlighet bland kommunister att tusentals studenter hade arresterats och hundratals dömts till döden efter Kirov-affären. Det behövdes bara att några studenter samlades en kväll hemma hos någon kamrat för att dansa och roa sig för att GPU skulle fatta misstankar.

Vid vårt institut var det ingenting ovanligt att studenter plötsligt försvann. Vi ställde inga frågor. Vi låtsades inte märka det. Men våra sympatier var hos de fängslade studenterna, inte hos polisen. Vi beslöt i hemlighet att vakta vår tunga bätte, ty att föra öppet språk var att tala i ”antikommunistisk anda”.

Min personliga besvikelse var redan nu djupare än jag vågade erkänna för mig själv och naturligtvis ännu mindre för andra. För den skull undvek jag att låta dra mig in i politiska diskussioner. Men eftersom jag inte var mer än människa, och ryss till på köpet, yttrade jag både ett och annat till vänner som jag litade på — med påföljd att jag i flera veckor kunde gå och oroa mig för att någon av dem kanske hade rapporterat mig.

Attentatet i Leningrad framkallade en ilning av romantiska förhoppningar i studentkåren. Kunde det verkligen vara uttryck för en verklig folkrörelse? Var det möjligt att GPU trots all sin skicklighet inte hade lyckats utrota den underjordiska oppositionen? Vi tillhörde ju dock en nation med traditioner från hemliga revolutionära kretsar, politiska sammansvärjningar och bombattentat för frihetens sak!

Men vi kände också en ilning av skräck. Nya upprepningar var oundvikliga. Första tecknet på politbyråns avsikter fick vi i form av en förordning att alla medlemskort i partiet skulle kontrolleras och förnyas. Utan att det öppet kallades för en tjistka eller en rensning skulle vi i verkligheten granskas på nytt, mindre än ett år efter den stora politiska rengöringen.

Min klasskamrat M. var en av de få kommunister som jag ibland tillät mig att tala öppet med om politiska angelägenheter. Vi kände en viss andlig samhörighet som gjorde oss djärva när vi var tillsammans. En tid efter Kirovs död föreslog M. att jag skulle följa med honom och träffa några andra kamrater hemma hos Andrej S., en student som jag inte var närmare bekant med.

Andrej var en lång trettioårs man med frimodigt utseende och djupt liggande blå ögon. Han var mycket beläst och kunde bli vältalig även om ett så föga inspirerande ämne som stålproduktion. Han var allmänt omtyckt och aktad.

Förutom M. och jag utgjordes gästerna av två studenter från andra högskolor. Vi satt kring samovaren och pratade hit och dit och sökte komma underfund med varandra. Jag upptäckte till min förvåning att de andra tilltalade varandra med fingerade namn. Det skapade en på samma

gång skrämmande och fascinerande atmosfär av konspiration. Lek med elden är en omtyckt sysselsättning för ryssar.

Jag var nybörjare i detta riskabla företag att prata politik, men de andra verkade mycket hemmastadda. Efter en stund var all försiktighet bortglömd och när vi kom in på Kirov-attentatet kom det glöd i blickarna och iver i rösterna. Vi hetsade upp oss och talade snart om ”tyrannen i Kreml” och ”det förtryckta ryska folket”. Det var för mig som att återuppliva ett barndomsminne: jag såg framför mig min far och hans revolutionära vänner i vårt vardagsrum vid Pusjkin Prospekt, inbegripna i en hetsig diskussion om det tsaristiska förtrycket.

— Vi anser för vår del att Nikolajevs skott var en provokation, sade Andrej. Detta ”vi” lät hotfullt, och jag hade inte minsta aning om vilka han menade. Ja, just en provokation! Det var onödigt och skadligt. Stalin måste få tag på en förevändning för en utrotnings-pogrom mot partiets fronderande sektion och här fick han den utan vidare. Frågan gäller inte längre Nikolaj ev. Han och hans vänner är förlorade. Det avgörande är att ligan i Kreml nu har en utmärkt förevändning att likvidera sina kritiker och motståndare till sista man. Sanna mina ord, kamrater, många tusen, ja kanske miljoner

kommer att få gälta Nikolajevs skott. Om vi hittills har kunnat drömma om frihet och demokrati i partiet så är den drömmen slut. Det sista hoppet är grusat. Ryssland kommer snart att förblöda.

Han gick fram och tillbaka i rummet under stigande upphetsning. Vi smittades av hans häftighet. Vi kände oss som människor på ett sjunkande skepp där vattnet stiger obevekligt. Andrej tystnade, vajade av och an som en drucken och fortsatte:

— Stalin och Vorosjilov var närvarande när Nikolajev torterades, det råkar jag veta, kamrater. De ville ha namn, namn och åter namn för att kunna mata sina arkebuseringsplutoner. Men det betyder ingenting vad tjekisterna pressade ur Nikolajev. De kommer att skriva den sortens bekännelse som Stalin behöver och sedan fortsätter blodbadet utan några hinder och teoretiska motiv.

Den yngste av de närvarande var en liten blodfattig student som emellertid verkade riktigt skön i sin bräcklighet när han plötsligt reste sig och började deklamera dekabrist-skalden Rylejevs dikt ”Credo”. Hans magra ansikte blev som förvandlat. Han verkade som en figur ur en av Dostojevskijs eller Gorkijs revolutionsscener. Fastän det hela var vackert och inspirerande ångrade jag att jag hade låtit locka mig till detta möte. Det var så oroande naivt, opraktiskt, meningslöst. Jag förstod inte avsikten. Det upplästes ett förbjudet hektograferat flygblad av en ledande oppositionsman — Slepkov — som skarpt angrep diktatorn i Kreml och hans klick. Detta var det enda intressanta nya som jag fick veta på det egendomliga mötet. Jag kunde inte föreställa mig hur Andrej hade fått tag på det farliga dokumentet. Enbart läsningen av ett sådant flygblad hade varit tillräckligt för att skicka mig till Sibirien om GPU hade fått veta det.

Vi bröt inte upp förrän det började dagas. Först när jag kom ut i det bleka morgonljuset och pulsade hemåt i snön gick det upp för mig vilken oerhörd sak jag hade gjort. Jag hade deltagit i ett konspirationsmöte av samma slag som tusentals andra studenter i Ryssland fick betala för med sin frihet och sitt liv. Om myndigheterna fick nys om det var jag förlorad. Hela förmiddagen höll jag utkik efter Andrej på institutet. Jag drogs till honom, inte trots faran utan på grund av den. Jag var angelägen att få veta vilka han menade med ”vi” som han hade nämnt på natten.

Klockan ett kallades jag till partibyran. Där var även min vän M. Partisekreteraren såg allvarlig ut när han stängde dörren. Jag befarade det värsta.

— Kamrater, sade han, jag har en sorglig nyhet. Jag tyckte att det var bäst att ni fick veta det

direkt. En av våra bästa kamrater begick självmord i morse, här i detta rum. Det var antagligen en kärlekshistoria eller någon annan personlig tragedi.

— Vem var det? frågade jag.

— Andrej S. Han var en god student och en god kamrat. Mycket synd

När vi gick ut grep M. min hand och tryckte den. Tårarna rullade utmed kinderna på honom. Andrejs passionerade pessimism hade alltså inte varit en pose. ”Det sista hoppet är grusat. Ryssland kommer snart att förblöda.” Hans ord genljöd i flera månader i mitt minne. Det var tur för oss andra att det nattliga sammanträffandet förblev en hemlighet under de följande rensningsåren.

Kontrollen av medlemskortet var i motsats till rensningen inte offentlig. Den hade karaktären av en polisundersökning. Vi inkallades och utfrågades en och en. Förhöret med mig pågick i en timmes tid. Man ville särskilt veta vilka som hade rekommenderat mig till inträde i partiet. Jag uppgav deras namn.

— Är de fortfarande partimedlemmar?

— Ja, såvitt jag vet, sade jag.

— Tillhörde någon av dem något slags oppositionsrörelse?

— Inte som jag kände till.

— Kamrat Kravtjenko, är det inte egendomligt att ni är den ende i er familj som tillhör partiet? Varför står era bröder och er far utanför våra led?

— Varför är det egendomligt? Det finns ju fler här i landet utanför än innanför partiet. Här ingrep den närvarande GPU-mannen.

— Hans far var politiskt verksam före revolutionen, men bolsjevismen är tydligen inte i hans smak.

— Förlåt, kamrater, sade jag, det är inte rättvist att göra sådana antaganden bara därför att en person inte har gått in i partiet.

— Det var inte min mening att göra någon anmärkning på er far. Jag bara påpekade ett faktum, sade mannen med ett ironiskt leende.

Min säkerhet ökades under förhörets gång. Min meritlista var tydligen alltjämt fläckfri. Jag kände mig trygg. Medlemskortet återlämnades till mig efter förhöret. Men förhöret hade efterlämnat en bitter smak i munnen på mig. Teoretiskt var vi kommunister landets härskare, de bästa i kretsen av dem som byggde en ny värld. I praktiken var vi hjälplösa brickor i ett spel som en polisregim spelade i enlighet med sina egna regler.

Tusentals kommunister i vår stad uteslöts ur partiet. Detsamma gällde alla städer i landet. Vid denna tid betydde uteslutning ofta omedelbar arrestering.

2.

Min examensuppgift — som gällde beskrivning och ritningar till en ny rörvalsningssmaskin av min egen uppfinning — blev inte endast godkänd utan hedrades även med patent. Fastän maskinen aldrig tillverkades kom jag därmed åtminstone teoretiskt i de tekniska uppfinnarnas kategori.

Äntligen var jag utexaminerad ingenjör. Fyra år tidigare hade detta mål stått omgivet av en nimbus, men denna hade nu skingrats. Det berodde på terrorn på landsbygden och hungersnöden,

partirensningen och den våg av cynism som steg runt omkring mig. Den sista gnistan hade släckts av Helenas historia och Andrejs självmord och den desperation och meningslöshet som de var uttryck för.

För en arbetarfamilj som min var det en källa till stolthet att ha en högre ingenjör i familjen. Jag låtsade en glädje som jag inte kände. Mor märkte det utan tvivel men lät ingenting förstå. Far visste mycket väl att en sovjetingenjörs bana var kantad med politiska fallgropar; han var reserverad och rent av bekymrad. Mina bröder Eugen och Konstantin var likgiltiga för politiken; för dem betydde mitt diplom helt enkelt en möjlighet att förbättra min ekonomiska ställning.

Helenas stolthet hade en melankolisk färgton. Hennes tillgivenhet och sympati bidrog att lugna mitt eget oroliga sinne. Hon väntade att bli förflyttad till Charkov och det såg ut som om jag skulle bli placerad vid något avlägset metallverk. Ingen av oss var fri. Vårt förhållande svängde mellan extas och förtvivlan och var bestämt att genomgå en lång rad prövningar. Trots alla energiska besvärjelseförsök från min sida var medvetandet att hon var polissspion en hemlig gäst vid alla våra sammankomster.

Jag skickade en kopia av min examensuppgift till kommissarie Ordsjonikidse och fick ett varmt tack till svar. Jag hade bibehållit kontakten med honom under skoltiden och det officiella förhållandet hade långsamt och omärkligt utvecklats till en personlig vänskap.

En gång, det var 1933, hade jag fått en idé att åstadkomma en permanent sovjetisk industriutställning. Jag framlade förslaget i tidningarna som slog upp det med mitt porträtt, ledare etc. som ett exempel på "bolsjeviskt initiativ". Jag utarbetade sedan en detaljerad plan, kompletterad med ritningar, och skickade till Ordsjonikidse. Projektet ledde inte till något resultat, men min beskyddare i Kreml var mycket belåten och lät mig veta det på sitt varmhjärtade kaukasiska sätt. Jag fortsatte med ett liknande förslag till en lantbruksutställning vilket rönt ett bättre öde; det förverkligades faktiskt en tid fastän det aldrig nämndes att initiativet var mitt.

Jag kunde ha vänt mig direkt till Ordsjonikidse, som var nummer ett inom sovjetindustrin, för att få en anställning, men jag föredrog att inte utnyttja hans vänskap. Jag hänvisades till Trubstal, den trust som hade hand om tillverkningen av stålrör och vissa andra stålprodukter i hela landet. Dess chef var Jakob Ivantjenko som en tid hade varit direktör i Petrovskij-Lenin-verken och följaktligen kände mig mycket väl. Vid en konferens på hans kontor i Charkov beslöts att skicka mig till de nya metallverken i Nikopol som enligt planen skulle börja sin verksamhet i april.

Jag hade inte glömt vilken smuts och oreda jag hade funnit i Nikopol den gång jag skickades dit som kontrollant för partiets räkning — det var ett mycket deprimerande minne. Det föreföll otroligt att anläggningen med hänsyn till allt detta slöseri, alla dessa mänskliga lidanden, någonsin skulle kunna börja produktionen. Jag tyckte att Nikopol var symboliskt för hela industrialiseringen: slösaktigt med människoliv och material och barbariskt ineffektivt men ändå på sätt och vis under utveckling.

Mitt liv inträdde nu i en ny period. Jag var tjugunio år gammal, vilket var en hög ålder för att starta en ingenjörskarriär, men jag hade den stora fördelen att få börja långt uppe i toppen som en av cheferna för ett stort industriföretag. På en gång hade jag förflyttats till sovjetsamhällets elit, jag tillhörde den miljon parti- och polisfunktionärer och industrimän som bildade Rysslands nya aristokrati.

Nikopol är en gammal stad vid Dnjepr, omgiven av stora skogar och vetejord. Området är känt som en av världens rikaste mangan-förekomster, förutom att där finns stora järnfyndigheter, vilket gör det till ett naturligt centrum för en metallindustri.

Olyckligtvis låg själva fabriksanläggningen i en trist och öde trakt ett gott stycke från staden. De femtusen arbetarna var till större delen hopträngda i primitiva baracker, bättre än vid mitt första besök, men fortfarande mer lämpade för djur än människor. De vanliga arbetarna åt i ett väldigt, ohälsosamt, illaluktande marketenteri; en renare och mer välförsedd restaurang var avsedd för verkmästare och ingenjörer, medan en tredje fullt modern stod till förfogande för de högsta funktionärerna, som dessutom hade tillåtelse att skicka hem av de produkter som odlades på fabriken jord. Denna skarpa klasskillnad var en tradition i Ryssland och endast utlänningar fann den paradoxal i ett "proletärt" land.

För egen del fick jag till mitt förfogande en rymlig femrumsvilla ett par kilometer från fabriken — ett av de åtta hus som var reserverade för de högsta cheferna. Den hade badrum, radio och kylskåp, en vacker trädgård samt garage med bil, varjämte ett par fina ridhästar stod till min disposition. Till huset hörde chaufför och stalldräng varjämte jag engagerade en bondkvinna som hushållerska.

Min inkomst varierade mellan 1 500 och 1 800 rubel i månaden, men kunde med tantiem stiga till 2 000 och högre. Som jämförelse kan nämnas att förmän och yrkesarbetare sällan kom över 400 rubel, medan grovarbetare och kvinnor inte förtjänade mer än 120 å 175, för att inte tala om att dessa proletärer inte åtnjöt några av mina privilegier.

Jag arbetade intensivt och alltid under ett fruktansvärt tryck. De dagar jag tillbragte mindre än tolv timmar på fabriken var nästan högtidsdagar, och det hände att jag höll på två eller tre dygn i ett sträck, med undantag av en eller annan liten lur på kontorssoffan. Trots detta kände jag mig stundom skuldmedveten när jag satt i min fina villa, medan den frodiga Pasja lagade god mat åt mig i köket, medan den statsanställda trädgårdsmästaren vattnade min trädgård och medan kylskåpet var fullt av färska grönsaker, meloner, kaviar och sur grädde.

Jag tänkte på människorna i barackerna, på deras barn, på deras trista tillvaro. Det var inte så märkvärdigt om de avundades eller till och med hatade mig som en av deras novi barij, nya herrar. Hur skulle jag kunna övertyga dem om att denna kontrast mellan deras elände och min komfort inte var mitt eget val, att jag också var en hjälplös kugge i en oerhörd maskin, att mitt välstånd var en gåva av staten och kunde försvinna på ett ögonblick utan föregående varning.

Jag strävade ärligt att komma i ett gott och uppriktigt förhållande till arbetarna. Jag förstod deras behov och förhoppningar. Men det smakade för mycket av beskydd om en ingenjör i min ställning skulle fraternisera med arbetarna, det tillät inte deras stolthet. För övrigt skulle ledningen ogilla det såsom skadligt för disciplinen. I teorin representerade vi "arbetarnas makt", men i praktiken var vi en klass för oss själva. En djup klyfta gapade mellan slagordens och verklighetens värld.

Samme kamrat Bratjko som hade lett fabriken anläggning var nu dess chef, och det var endast han och överingenjör Visjnev som stod över mig. Jag tänker då inte på de politiska representanterna, ordföranden i partistyrelsen inom fabriken Alexej Kozlov och ordföranden i fackföreningen Starostin.

Kozlov var en äldre man, riktigt mänsklig och uppriktigt intresserad för arbetarnas välbefinnande. Men Starostin var en karriärist av renaste vatten och till på köpet dum. Lyckligtvis hade han som fackföreningsfunktionär inte så mycket att säga till om. Fackföreningsfolket fick numera inte öppna mun utan partiets tillåtelse.

Hela fackföreningsrörelsen under diktaturen var för övrigt en kuriös rest från en för länge sedan försvunnen tid. Den var inte ens en bluff, ty ingen, allra minst arbetarna, lät lura sig av komedin med möten och beslut. Det var endast fackföreningsavgifterna som skulle betalas av de usla

lönerna som hade någon realitet. Starostins inflytande var så obetydligt att de högre funktionärerna gott kunde ignorera honom, men vad Kozlov sade var lag.

Vi ledare kom helt naturligt att hänvisas till varandra i stor utsträckning. Vi blev obehagligt medvetna om varandras svagheter och egenheter. Sekreteraren i Nikopols lokalavdelning av partiet Brodskij höll också ett öga på fabriken och chefen för Nikopols hemliga polis Dorogan höll tusen ögon på oss — genom speciella departementet, hemliga departementet i fabriken och massor av professionella, frivilliga och tvingade rapportörer i varje verkstad, på varje kontor.

Dorogan var en brysk och brutal herre med bulldoggsansikte, en man som tycktes skapad till polis under vilken regim som helst jag mindes typen från den tid min far jagades av tsarens hemliga polis. GPU hade nyligen omorganiserats till ett slags inrikesdepartement och döpts till NKVD, men vare sig den kallades tjekan, GPU eller NKVD var dess metoder och rykte desamma som förut. Dess funktionärer kallades fortfarande tjekister och namnet GPU användes i dagligt tal årtal efter det officiella avskaffandet.

Vår kontakt med NKVD på platsen gick mindre genom chefen Dorogan än genom hans energiske assistent Gersjgorn, som hade hand om den ekonomiska sektionen. Det var en man som jag i fortsättningen skulle få anledning att ha ett gott öga till. Hans irrande grisögon var inbäddade i ett lager av fett och den rakade hjässan höjde sig som en bergstopp. Han var omväxlande rå och insmickrande, beroende på vem han talade till, och om det fanns något mänskligt drag hos honom, upptäckte jag det aldrig under vår fleråriga och obehagliga bekantskap.

De första månaderna var jag huvudsakligen sysselsatt med att forsla fram maskiner och på annat sätt förbereda produktionen. Det fanns två rörvalsverk, vart och ett med omkring femtonhundra manliga och kvinnliga arbetare, och jag blev chef för ett av dessa. I slutet på juni var produktionen i gång. Jag tyckte om ansvaret, trots alla dess risker; arbetet pågick dygnet om i tre skift och jag gav mig knappt tid att sova för att kunna övervaka det.

Ibland när jag gick genom fabriken och såg att allting gick som om det hade varit smort, kände jag mig obeskrivligt lycklig; då kände jag ända in i själen vad som menades med ”arbetsglädje”. Om det bara inte hade funnits så många spioner, så mycken misstänksamhet! Jag visste mycket väl att vartenda steg jag tog övervakades och registrerades, och detta inte bara under arbetstiden utan även i mitt privata liv. Jag tog för givet att min privatsekreterare, en surmulen men duktig medelålders kvinna vid namn Tuvina, lämnade rapporter om mig; likaså min chaufför och minst en, kanske fler av mina assistenter. Jag försökte att inte tänka på det, men det låg och gnagde inom mig.

Upprepade gånger upptäckte jag att vartenda ord som yttrats vid någon rutinmässig konferens var känt av chefen för speciella departementet Hantovitj och genom honom naturligtvis av Gersjgorn. Det fanns ingenting hemligt eller märkvärdigt med dessa konferenser och jag skulle gärna ha lagt fram protokollen. Det var spioneriets teknik som väckte min avsmak. Just för att jag aldrig betraktade mig som en potentiell ”sabotör” fann jag detta spioneri förolämpande.

En industriell process fungerar aldrig absolut perfekt. Maskiner går sönder, misstag görs, trötta arbetare blir vårdslösa, produktionsplaner går på sned. Detta gäller särskilt splitter nya fabriker som använder utländska maskiner och vilkas arbetarstam till större delen är rekryterad av oerfarna människor från landet. Men varje motighet kom NKVD att vädra ”sabotage”. Då blev det öppna förhör på hemliga departementets kontor och ofta hemliga nattliga skrämselförhör hos NKVD i staden.

Jag hade sagt till att jag ögonblickligen skulle tillkallas, även om jag låg hemma och sov, så snart något aldrig så litet missöde inträffade. Men hur fort jag än kom till platsen var NKVD:s hejdukar

där i förväg, misstänksamma, ironiska, anklagande.

Det var i en sådan atmosfär vi började vårt arbete. De äldre tekniska och administrativa funktionärerna betraktade det som sovjetindustrins naturliga klimat och skämtade om de hemliga observatörerna. Men jag kunde aldrig vänja mig. Och förhållandena blev värre för varje månad när den stora upprensningen efter Kirovs död närmade sig. Efter ett år var Nikopol mindre en industrianläggning än en jaktmark för polisen och dess hemliga rapportörer.

3.

Min mor kom på besök. Hon var imponerad av den eleganta villan, de fina möblerna, den moderna komforten och särskilt över att jag hade alla fem rummen för egen räkning. Hennes andre son hade verkligen slagit sig fram i världen. Köket med dess rymliga kylskåp och stora förråd drog henne till sig som en magnet. När jag bjöd hem några kolleger på supé till hennes ära ville hon nödvändigt laga maten själv. Pasja såg beundrande på hur hennes arbetsgivares mor tillagade hans barndoms älsklingsrätter.

Efter supén kom flera gäster, däribland en förman och några arbetare från fabriken. Alla var mycket artiga mot den lilla smärta, grå-håriga damen. En gång viskade hon till mig:

— Du är mycket populär bland ditt folk, Vitja. Det ser jag på deras sätt. Det är bra, mycket bra.

När jag morgonen därpå gick till mitt arbete förberedde jag mor på att jag skulle komma hem lite sent, varför hon fick roa sig bäst hon kunde. Jag anade föga vad hon hade för planer. Den första vinken fick jag frampå eftermiddagen när en av ingenjörerna nämnde att han hade sett min mor i marketenteriet i samspråk med köks- och serveringspersonalen. Någon hade tydligen givit henne en passersedel och den kvinnliga nyfikenheten hade fört henne raka vägen till köket.

Mor hade redan gått och lagt sig när jag kom hem på kvällen. Nästa dag fick jag veta att mor gick omkring i fabriken och ”snokade med anteckningsbok i handen”, som min rapportör uttryckte det.

Hon hade varit i verkstäderna, i de kooperativa affärerna, i barnkrubborna. Jag hade så mycket att göra på kontoret att jag inte fick tid att fundera över mors ”snokande”.

På kvällen när jag kom hem satt hon vid skrivbordet iförd sina stålbågade glasögon och skrev flitigt. Jag sade ingenting utan väntade en smula oroligt på att hon skulle ta initiativet. När Pasja hade dukat ut efter kvällsvarden började mor.

— Och nu skulle jag vilja tala lite allvar med dig, Vitja.

— Vad då om, snälla mor?

Precis som en föredragande inför en styrelse började hon redogöra för den grundliga inspektion som hon hade företagit inom fabriksområdet: den gällde bostäder, barnkrubbor, samlingslokaler, bad och hygieniska anordningar. Hennes röst var fylld av förebråelser.

— Jag blev bestört över vad jag såg, sade hon. Har du klart för dig hur dina arbetare behandlas? Ni direktörer och ingenjörer har så det räcker av allting, men för de vanliga arbetarna finns bara smuts och vanvård. Köket är snuskigt. Matsedeln är dödande enförmig. Och vad barackerna beträffar — ja, tycker du verkligen att de lämpar sig för sovjetarbetare?

— Ja, skyll inte på mig! Det är inte jag som har ansvaret, men jag gör så gott jag kan.

— Du är en av ledarna här, Vitja, och du borde känna ditt ansvar. Titta på hur du själv lever — får du inte samvetskval när du tänker på kontrasten?

— Det där begriper du inte riktigt, mor. Vi funktionärer är inte chefer i den gamla bemärkelsen. Orderna kommer uppifrån och vi är bundna till händer och fötter. Jag har låtit måla marketenteriet, och jag har sagt till om att det ska skuras tre gånger om dagen, efter varje skift. Men med undantag av sådana småsaker är jag hjälplös. Allt sådant som löner, bostadsbyggen, priset på kläder och skodon bestäms i Moskva. Jag har fullt upp att göra med rörfabrikationen.

— Jag tyckte åtminstone att du borde känna till själva fakta. Jag har gjort lite anteckningar, här är de. Vet du att kvinnorna måste gå eller åka sju å åtta kilometer till stan för att göra sina inköp? Varför finns här inget torg, dit kolchosbönderna kan föra sina produkter? Du har ett härligt vitt badrum för egen räkning. Men de tusentals arbetarna har bara ett smutsigt hål som knappt förtjänar namnet bad, och inte ens det fungerar. I ett sånt här företag som kostar tiotals miljoner borde det finnas hyggliga badhus både för män och kvinnor. Och en annan sak, Vitja: barnkrubborna. Där finns inte tillräckligt med linne, inte tillräckligt med medicin, inte tillräckligt med nånting.

— Du målar bilden svartare än den är, sade jag undfallande, fastän jag visste att mor hade rätt.

— Jag klandrar dig inte, min son, men om du och de andra direktörerna kände till allt det här skulle kanske någonting kunna göras.

Några dagar efter mors hemresa sammankallade kamrat Kozlov ingenjörerna samt parti- och fackföreningsledarna till en konferens. Det stod bara en punkt på dagordningen, nämligen arbetarnas levnadsförhållanden. Vilken lycklig tillfällighet! tänkte jag.

Många av de närvarande hade ordet, men de uttalade sig endast i allmänna ordalag. Förhållandena var naturligtvis rysliga, men vad kunde man göra? När det blev min tur hade jag tillfälle att framlägga fakta, jag hade fortfarande ett livligt minne av vad mor hade sagt. Jag påpekade att det fanns mycket vi kunde göra inom ramen för vår bestämmanderätt om vi inte var så upptagna av våra egna angelägenheter.

— Var har Kravtjenko fått reda på allt det där? frågade någon.

— Asch, det är hans mamma, sade fackföreningsordföranden Sta-rostin med ett stänk av hån i rösten. Hon har gått här och snokat som en annan godsägarfru. Den fina damen tror att hon äger Nikopol för att hennes son är en av cheferna. Å, det där känner vi till! Hon söker slå mynt av sin son.

Det blev allmän upphetsning och alla talade i mun på varandra. Jag var stum av förbittring och Kozlov tryckte min arm för att lugna mig.

— Tyst, kamrater! sade han och slog klubban i bordet. Kamrat Starostin pratar smörja. Han vet mycket väl att Kravtjenkos mor inte är någon barina. Hon är hustru till en gammal arbetare, en veteran från 1905 som har suttit i fängelse för revolutionär verksamhet. Han borde skämmas för att angripa henne! Men det beror kanske på att han vill dölja sin egen likgiltighet för arbetarnas förhållanden.

Det blev ett gapskratt i hela salen. Fackföreningsordföranden föraktades allmänt och man ville inte försumma detta tillfälle att förlöjliga honom med partisekreterarens auktorisering.

— Jag råkar veta att den gamla damen sökte er, kamrat Starostin, men att ni inte ville ta emot henne, fortfor Kozlov. Ni ville förstås inte besväras med sådana småsaker som vägglöss i barackerna och smutsiga nappar i barnkrubborna. Men jag talade med henne — hon visade verkligen det slags sovjetinitiativ som kommer att gå långt.

Detta hade mor inte talat om för mig. Konferensen var alltså inte en tillfällighet utan en direkt

följd av hennes ”snokande”.

Under de följande månaderna bar mors naiva ingripande vissa frukter. Ett torg där kolchobönderna kunde sälja sina produkter ordnades inte långt från fabriken. Barnkrubborna rengjordes och försågs med mer linne. Planer till ett nytt badhus uppgjordes. En del andra mindre förbättringar företogs. Ryktet om gamla fru Kravtjenkos kampanj spreds bland arbetarna och hennes son fick dela den blygsamma äran.

4.

En kväll när jag var inne i staden fick jag se min sekreterare Tuvina komma ut från NKVD-huset. Jag hade aldrig tvivlat på att hon spionerade på mig, det tillhörde sekreterarnas viktigaste uppgifter, men nu hade jag bevis. Dagen därpå anhöll jag hos personalavdelningen att få byta sekreterare; jag ville helst ha en manlig.

Några dagar senare kom en trettiotvå års man till mig med rekommendation från personalchefen. Han såg ut som en riktig fågelskrämma. Kläder och skor var alldeles trasiga och även med hänsyn till våra sovjetförhållanden verkade han anmärkningsvärt förfallen. Men hans utmärklade ansikte var välformat och förtroendeingivande.

— Ja, jag vet hur jag ser ut, kamrat Kravtjenko, sade han, men jag hoppas att ni inte fäster er vid det. Ni förstår, jag kommer direkt från fyra år i ett fångläger. Det vet personalchefen. Om ni ger mig en chans, så kommer ni inte att ångra det.

Han talade som en bildad man och min första motvilja vändes till medlidande. Den stackars mannen hade tydligen haft det fruktansvärt. Jag ringde efter te och smörgåsar. Han försökte behärska sig och äta långsamt och obesvärat, men det var tydligt att han var utsvulten. Under tiden ringde det i min telefon. Det var Romanov, en inflytelserik och sympatisk tjänsteman på en annan avdelning. Fastän icke partiman åtnjöt Romanov fullt förtroende i hela administrationen, ända från Kozlov och neråt.

— Viktor Andrejevitj, sade han, ni skulle göra mig en personlig tjänst om ni anställde medborgare Groman som nu är hos er. Trots sina olyckor är han en pålitlig man.

— Har ni känt honom länge?

— Nej, men jag kan gå i god för honom.

— Tack, det var hyggligt av er att låta mig veta det.

Medan Groman satt ute i väntrummet ringde jag NKVD och fick tala med Gersjgorn. Det var min skyldighet att underrätta honom eftersom min sekreterare skulle få hand om viktiga officiella handlingar. Jag framlade saken för honom, han bad mig vänta ett ögonblick och återkom därefter och förklarade att han inte hade något att invända om mannen i övrigt var acceptabel.

Groman visade sig snart vara en både intelligent och effektiv tjänsteman. Han tog hand om många detaljer som jag förut hade fått sköta själv. När han blivit uppklädd och började få kött på benen såg han ut som en ny människa. Han kom ofta hem till mig och arbetade och ibland körde jag honom hem i bil när han var färdig. Vi umgicks mycket obesvärat. Jag tackade Romanov för hans rekommendation. Det gick många veckor. En morgon kom inte Groman. Jag antog att han var sjuk. När han inte heller nästa dag visade sig skickade jag ett bud hem till honom för att höra hur det var fatt. Han hade ingen telefon. Medan jag gick igenom en hög papper på mitt skrivbord fick jag tag på några handskrivna, hopfästa blad. Jag kände igen Gromans stil. Jag kastade en blick på dem och läste de första orden. De lydde:

”Bäste Viktor Andrejevitj! När ni läser detta finns jag inte längre i Nikopol. Jag försöker komma bort från detta fasans land. Till och med döden är bättre än ett liv i slaveri ...”

Jag började kallsvettas och låste nervöst dörren. Jag hade instinktivt undvikit att vidröra brevet, men nu tog jag på mig handskar och började läsa det i dess helhet. Det var ett uppseendeväckande dokument. Fastän jag inte minns det ordagrant, står innehållet outplånligt inristat i mitt minne.

”Jag tackar er ur djupet av ett ärligt ryskt hjärta för allt vad ni har gjort för mig. Er godhet har väckt inom mig känslor av mänsklighet som jag trodde var oåterkalleligen döda. Detta är i själva verket en av anledningarna till att jag har beslutat fly. Med Guds hjälp hoppas jag kunna komma över gränsen. Om jag blir fasttagen blir jag givetvis skjuten.

Jag hyser ett brinnande hat till sovjetregimen och dess polis. Utan att ha begått något brott — såvida inte kärlek till friheten är ett brott — har jag fått stifta bekantskap med dess tortyrkamrar och isoleringsceller. När jag släpptes förstod jag att min frihet skulle bli kortvarig och att jag inte ens kunde få arbete såvida jag inte gick i tjänst hos mina plågoandar.

Dagen innan jag träffade er hade jag just anlänt till Nikopol från koncentrationslägret. Jag uppsökte NKVD och fördes till Gersjgorn.

Det var så jag kom till er. Alltsammans — inklusive Romanovs rekommendation — ingick i en ohygglig komedi som utspelades på er bekostnad.

Jag hade ingenting emot att arbeta som spion. Eftersom jag hatade alla kommunister tyckte jag mig kunna få hämnd genom att sätta några av dem i klistret, ju värre dess bättre. Jag betraktade er som mitt första offer. Men mycket snart kom jag att högakta er och avskydde mig själv när jag mindes vad jag hade tänkt göra er.

Ni bör veta att jag snart kom att bli den viktigaste rapportören på er. En människa som har gått igenom NKVD:s helvete litar de på.

De djävlarerna vet att fruktan tvingar deras mänskliga verktyg till lojalitet. De andra agenterna i er fabrik och på ert kontor avgav sina rapporter till mig. En gång i veckan sammanställde jag deras upplysningar till en utförlig rapport om ert arbete, era yttranden, ert umgänge och till och med ert ansiktsuttryck jämte bristerna i arbetet i er fabrik.

Dessa spioner kände inte varandra, men jag kände dem alla. Det minsta jag kan göra som erkänsla för er sympati är att avslöja dem för er.”

Nu följde en lista, som bland annat upptog Romanov — den gemytliga Romanov som alla tyckte om för hans vänliga faderliga sätt! — och dessutom flera av mina närmaste medarbetare, förmän, arbetare, kontorister etc. Nätet av rapportörer omfattade varenda verkstad, vartenda kontor, och täckte alla stadier i den tekniska processen.

”Akta er för dessa människor, Viktor Andrejevitj! De har ingen respekt för sanningen. Deras karriär beror på möjligheten att göra avslöjanden och de är ständigt frestade att hitta på något att avslöja. Ni bör veta att de människor som blivit fysiskt nedbrutna och psykiskt demoraliserade av tjekisterna är beredda att göra allting, bekänna allting, anklaga alla. Det finns flera sådana i er närhet” här nämnde han åter en del namn — ”ty jag var inte den ende.

Antagligen kommer ni att misstänka att detta brev är en fälla. Det säger jag ingenting om. Jag kan bara svära vid Gud och min saliga moder att jag säger sanningen, att jag försöker göra bot för många veckors spioneri på en person som har varit vänlig mot mig och har vårdat gnistan av mänsklighet inom mig. Jag överlämnar åt er instinkt om ni vill tro mig eller inte.

Om ni överlämnar detta brev till Gersjgorn så kommer han att säga att jag ljuger och omorganiserar ögonblickligen sitt nät av rapportörer. Men om ni kan förmå er att lita på mig så ska ni förstöra detta brev och låtsas vara indignerad över mitt mystiska försvinnande och de kommer aldrig att misstänka att jag har förrått dem.

Vad ni än beslutar så ber jag er vid allt vad heligt är att åtminstone ge mig en dags frist innan ni rapporterar min frånvaro. Denna dag kan kanske rädda mitt liv. Jag tigger er på mina bara knän, käre Viktor Andrejevitj!

Tack för allt vad ni har gjort för mig. Tack för att ni har hjälpt till att återupprätta den mänskliga varelse som plågoandarna nästan hade utplånat. Om jag förblir bland de levandes antal skall jag alltid bedja för er.”

En instinkt förmådde mig att lita på flyktingen. Jag hade kanske fått förtroende för den mentalitet som han givit uttryck åt under våra sporadiska samtal de gångna veckorna. Trots min inre förtröstan hade jag en känsla av att spela med livet som insats när jag skrev av de namn han hade antecknat. Därpå brände jag brevet och avlägsnade omsorgsfullt varje spår av askan.

Frampå eftermiddagen skickade jag ett bud hem till Gromans bostad. Påföljande morgon fick jag höra att han inte hade varit hemma på två dagar. Jag ringde upp personalavdelningen och undrade med låtsad förargelse varför de inte kunde skaffa mig en pålitlig sekreterare. Detta var den tredje som hade försvunnit utan ett ord till förklaring, sade jag.

Det dröjde inte en timme innan Gersjgorn själv infann sig i sällskap med en uniformsklädd man. Han var alldeles ifrån sig. De ställde frågor, de undersökte Gromans skrivbord och avlägsnade sig därpå. Huruvida flyktingen undkom fick jag aldrig veta. Utsikten att komma över Sovjets gränser är mycket liten, men hundratals människor har lyckats.

Upplysningarna om de spioner som omgav mig var mycket nyttiga. Det gjorde det möjligt för mig att skydda mig själv och emellanåt beskydda andra. Om jag ville att någonting utan dröjsmål skulle nå polisens öron behövde jag bara nämna det i förbigående i närvaro av en av spionerna, exempelvis ingenjör Makarov, förman Judavin, fackföreningsfunktionären Ivanov som var Starostins närmaste man etc. Umgänget med Romanov blev en pinsam sak, men jag kunde inte upphöra med det utan att väcka misstankar.

Gromans efterträdare var en ung, söt och energisk komsomol. Hon tog utan tvivel upp spionagestrådarna där den olycklige Groman hade släppt dem.

Att min chaufför stod på Gromans lista förvånade mig knappast. Han avlämnade rapporter direkt till NKVD och inte till Gersjgorns ekonomiska sektion. Men min hushållerska Pasjas namn var inte på listan. Längre fram fick jag emellertid veta att detta var ett förbiseende eller att Groman helt enkelt inte kände till henne.

En dag när Pasja hade varit hos mig nära ett år kom jag tillbaka från ett besök i Moskva och hade med mig några presenter åt henne, en schal, några bomullsstrumpor, ett par tofflor. Hon tog emot dem med en viss tvekan och samma kväll kom hon och ville lämna tillbaka dem. När jag frågade om anledningen brast hon i gråt och efter många om och men fick jag ur henne att hon inte ansåg sig kunna ta emot något av en hygglig man som hon spionerade på.

— Ända sen jag kom hit har jag en gång i veckan lämnat rapport till NKVD, sade hon. Jag går till ett privathus i Nikopol och berättar allt vad jag vet, särskilt vilka som kommer hit och vad de säger. Man frågar mig om de talar illa om regeringen och då gör jag korstecknet och säger: ”Nej, tvärtom!” De skrattar när jag gör korstecknet, de ogudaktiga människorna!

Pasja fortfor att lämna rapporter så länge hon stannade hos mig. Vi nämnde aldrig den pinsamma punkten, men några gånger undrade hon i förtäckta ordalag om hon borde rapportera vissa episoder. Jag klargjorde att jag inte hade någonting att dölja och att det som hon utelämnade i varje fall skulle rapporteras av andra.

5.

Det fanns i regel några stycken utländska ingenjörer i Nikopol, det var amerikaner och tyskar som hade hand om monteringen av importerade maskiner. Bland ryssarna, höga som låga, var de föremål för nyfikenhet och fruktan. Det var farligt att umgås med dem — att söka ”kontakt med klassfiender” — men just denna risk gav något visst spännande åt dem. Med sina fina kläder, sitt ogenerade tal och sätt, verkade de som varelser från en annan planet. Även deras fullständiga oräddhet — som om det inte hade funnits någon NKVD, någon Gersjgorn, några spioner — var något märkligt.

Jag blev förskräckt när kamrat Bratjko föreslog att jag skulle ta emot två amerikaner som skulle vistas i Nikopol i flera månader. Hotellet var snuskigt och som ungarl med ett stort hus för egen räkning kunde jag inte gärna neka. Men jag hyste farhågor för följderna.

Larry och Joe var långa, blonda, godmodiga män. De berörde aldrig politiska frågor. Denna likgiltighet verkade otrolig, för att inte säga onaturlig för en sovjetmedborgare för vilken liv och politik är nästan samma sak. Amerikanerna var helt inriktade på sitt arbete. När de tekniska samtalsämnena var uttömda berättade de historier, spelade kort och sökte sällskap. De var mycket frispråkiga i sitt umgänge med andra människor och kunde inte förstå varför de så sällan blev hembjudna till de ingenjörer de samarbetade med på fabriken.

Efter några veckor ringde Gersjgorn till mig en morgon.

— Era amerikaner ska ut och jaga i dag, sade han. Låt mig veta när de ger sig i väg. Ge er hushållerska ledigt för dagen och säg åt henne att inte komma hem före klockan fem.

Vid elvatiden infann sig Gersjgorn i sällskap med en kollega. De rörde sig ogenerat i mitt hus som om det hade varit deras och som om de hade känt till varje vrå. En oroande tanke flög genom min hjärna: Här har de tydligen visiterat många gånger under min frånvaro.

Gästernas rum undersöktes med den mest minutiösa noggrannhet. De letade i fickorna, de vände ut och in på manschetter och rockkuppel, undersökte skosulor, ja överhuvud taget allt som kunde tänkas använt som gömställe. Alla böcker, tidningar, anteckningsböcker och brev blev noga genomgångna. En del saker fotograferades, vartenda telefonnummer och namn uppskrevs. Gersjgorns kamrat var från annat håll och kunde tydligen engelska.

Klockan fyra var visitationen färdig utan att poliserna hade funnit något.

— Ni förstår givetvis, kamrat Kravtjenko, att detta inte får bli bekant, sade Gersjgorn. Om någonting sipprar ut kommer NKVD att hålla er personligen ansvarig.

Jag fick underteckna en ”frivillig” förbindelse att hålla mun. När männen hade gått vankade jag nedstämd omkring i rummen och kände mig som en främling i mitt eget hus.

Amerikanerna hade säkerligen inte den ringaste misstanke att deras tillhörigheter hade undersökts eller överhuvud taget att varje minut av deras vistelse i Ryssland var kontrollerad. Långt efter deras avresa visade mig Gersjgorn en gång i ett ögonblick av gott humör deras dossié. Den innehöll bland annat fotografier av de båda utlänningarna i en komprometterande situation med två kvinnor på ett hotell i Moskva. Gersjgorn smackade med läpparna när han lade fram den ena

färgfotografen efter den andra.

— Men vad ska det här tjäna till? frågade jag. Männen är ju tillbaka i Amerika.

— Ja, de är tillbaka i Amerika. Men var säker på att de inte kommer att skriva några nedrigheter om vårt socialistiska fosterland som en del andra amerikanska fähundar brukar göra när de har varit här och tagit emot våra pengar och ätit vår bästa mat.

13. Fortare, fortare!

1.

I SEPTEMBER 1935 INTRÄFFADE ett ”mirakel” i Donetzbassängens koldistrikt. En arbetare vid namn Stachanov bröt 102 ton kol i ett skift, fjorton gånger mer än den normala brytningen per arbetare. Få tilldragelser i vår tids historia har hälsats med sådant ihållande, hysteriskt, konstlat bifall. Det var i själva verket ett mycket världsligt mirakel som knappt tålde att synas i sömmarna. För en praktiskt erfaren ingenjör var fusket ganska genomskinligt. Det var uppenbart att det var speciella omständigheter, speciella verktyg och hjälpmedel som hade gjort det möjligt för Stachanov att uppnå detta rekord. Det var ett av Kreml beställt och levererat mirakel, avsett som introduktion till en ny religion, forceringens religion.

Det som Stachanov hade gjort kunde alla gruvarbetare göra. Det som gruvarbetare kunde göra, kunde alla andra industrier göra. Där har ni den nya religionen i ett nötskal! Den som tvivlade behövde inte vänta på ett kommande liv för att få smaka på helvetet. Tekniker som gjorde praktiska invändningar var defaitister och fiender till stachanovismen. Arbetare som inte kunde komma upp till Donetzgruvarbetarens prestation var slöfockar.

Moskva tjöt ut de nya stachanoviska parollerna. Telegrafiska order började strömma in till Nikopol från Charkov och Moskva. Varje order var en öppen hotelse. Vi måste genast bilda stachanovitbrigader som skulle ange takten för de långsamma. Ingenjörer och direktörer som gjorde invändningar skulle behandlas som sabotörer.

Vår anläggning hade ännu inte varit i gång sex månader. Vi arbetade i tre skift och under många svårigheter. Råvaror fanns inte i tillräcklig mängd och stålet var dessutom av dålig kvalitet. Arbetarna var mestadels okunniga, funktionärerna oerfarna. Till följd av undernäring och dåliga bostadsförhållanden var personalen fysiskt undermålig. Vi behövde glida in på ett smidigt sätt i produktionsprocessen och ögonblicket var det sämsta tänkbara för en överbelastning av vare sig folk eller maskiner. Rytmiskt arbete i lag och inte rekordförsök var förutsättningen för en jämn produktion. Femtonhundra arbetare som var sysselsatta med en gemensam uppgift där alla operationer var inflätade i varandra kunde inte godtyckligt forcera sina ansträngningar utan att det hela skulle råka ur jämvikt och kaos uppstå.

Men order är order. Partiledaren Kozlov och direktör Bratjko sammankallade ingenjörerna och avdelningscheferna. Kamrat Brodskij representerade partistyrelsen i staden. Brodskij och Kozlov kunde kanske som lekmän ha vissa illusioner beträffande möjligheten att tillämpa stachanovismen på våra fabriker, Bratjko var praktisk industriman och insåg lika väl som jag hur orimligt det var. Men det var ingen annan råd än att bilda stachanovitbrigader, oavsett vad det kostade i fråga om ordning och effektivitet.

— Vill kamrat Bratjko tillåta en fråga? sade en av ingenjörerna.

— Varsågod, Lazar Petrovitj.

— Jag har 180 man under mig. Om några av dem arbetar fortare än de andra knyter sig hela arbetsprocessen. Kan jag få veta vad jag praktiskt bör göra för att tillämpa stachanovismen?

Bratjko kunde givetvis inte ge honom någon upplysning. Han kunde bara upprepa de slagord som utsänts från Moskva och invecklade sig i ett meningslöst politiskt struntprat. Jag tyckte synd om honom. Han var lika mycket som vi offer för den orimliga planeringen ovanifrån.

På min avdelning var jag tvungen att tillgripa artificiella forceringsmetoder som jag i själ och hjärta betraktade som ett brott mot både maskiner och arbetare. På direkt order från partistyrelsen omgrupperade jag arbetarna och placerade de bästa arbetarna, förmännen och ingenjörerna i ett skift. Det bästa vi hade av verktyg och material reserverades för detta skift. Efter att på detta sätt ha blandat leken gav vi signal att spelet kunde börja.

Klockan elva en kväll startade ”stachanovit”-skiftet i närvaro av tidningsmän och fotografer. Som väntat var översteg arbetsresultatet med åtta procent det normala. Det blev sensationella rubriker i tidningarna. Det kom gratulationer från högre ort. Alla drog en lättnadens suck — vi hade avvärjt blixtnedslaget. I egenskap av teknisk chef fick jag en stor del av äran.

Men denna ”seger” på den industriella fronten gjorde mig bara eländig till mods. Den berodde i grund och botten på fusk och var dessutom en bumerang. De båda andra skiften, vilka berövats sin bästa personal och sina bästa verktyg, förlorade mer än den favoriserade gruppen hade vunnit. De arbetare som vid en jämförelse verkade ineffektiva, för att inte säga lata, var givetvis förargade över att bli syndabockar.

I hela Sovjet framkallade den rasande forceringskampanjen en välkänd atmosfär av fruktan och förtryck. Tusentals funktionärer avskedades, många arresterades för sabotage mot den nya ”socialistiska produktionen” och för ”försummelse att skapa lämpliga stachanovitiska förhållanden”. Varje eftersläpning i leveranserna skylldes på ingenjörerna. Allmänheten inbillades att arbetarna var ivriga att öka produktionen men att de avsiktligt hölls tillbaka av sina illistiga chefer.

En kil drevs på detta sätt in mellan arbetarna och den tekniska ledningen.

Även den enklaste fabriks- eller gruvarbetare begrep att de nya rekord som forceringen hade uppnått snart skulle fastställas som normer för alla.

När kampanjen i november var på sin höjdpunkt sammankallades alla ledande stachanoviter till ett möte i Moskva. Stalin höll tal, överöste dem med smicker och ställde deras nit i motsats till de andra arbetarnas efterblivenhet. I fortsättningen blev i själva verket stachanoviterna en elit bland arbetarna som förtjänade mycket mer än sina kamrater och åtnjöt en massa privilegier, särskilt i fråga om kläder och mat, som inte stod arbetarklassen i dess helhet till buds.

Och därmed hade Kreml drivit in en kil mellan olika kategorier arbetare. Den gamla tekniken ”söndra och härska” tillämpades på en hel nation under förevändning att man ville ”bygga upp socialismen”.

Det dröjde inte länge innan arbetarnas värsta farhågor besannades. Bestämda order kom att de produktionsnormer efter vilka lönerna beräknades skulle regleras uppåt med 10 å 20 procent. Det var helt enkelt en order att ta ut 10 å 20 procent mer arbete för samma lön. I min verkstad på 1 500 man var det kanske tvåhundra som fyllde fordringarna på en stachanovit. För de övriga betydde helt enkelt omräkningen en kraftig lönesänkning. Man kunde inte missta sig på det allmänna, tysta missnöjet.

Till råga på allt måste de nya normerna accepteras av arbetarna själva, inte bara ”frivilligt” utan

även entusiastiskt. Denna fars utspelades på en rad möten. Först hölls ett stort möte med partiet, ingenjörer och fackföreningsledare samt ”aktivister” av alla grader. Det var deras uppgift att förmå den stora massan arbetare att förstå och acceptera de nya normerna.

Allting var förberett och inövat i förväg. Stalins tal med beröm för stachanoviterna upplästes. Starostin såsom representant för fackföreningarna, Kozlov för partiet, andra för den tekniska personalen förklarade ogenerat att de låga normer som gällde utgjorde en förolämpning mot vårt partis och vår fabriks socialistiska nit och produktionsförmåga. Årelystna kommunister som ville avancera begagnade tillfället att ge uttryck åt sin vördnad för Stalin i tal som gav eko i tidningarna och radion.

Till slut framlades en resolution som föreslog en kraftig höjning av produktionsnormen. Den antogs ”med acklamation”.

Därpå sammankallades separata möten för de olika avdelningarna, där alla arbetare var närvarande. Tekniska och politiska ledare framförde med hjälp av ”aktivister” de inlärd slagorden och förslagen. Vid mötet med min avdelning satt arbetarna tysta och sura och ointresserade. De applåderade automatiskt varje gång Stalins namn nämndes. Partiets svettiga klackörer som var utströdda överallt i salen kunde inte driva upp den önskade entusiasmen. De flesta av de närvarande kom från åtta timmars hårt arbete. De var trötta och utledsna och önskade mest av allt att spektaklet skulle ta slut så att de fick gå hem. En redogörelse för stachanoviternas utomordentliga prestationer lästes upp och de nya normerna tillkännagavs. Några i förväg preparerade fackföreningsledare begärde ordet och tillstyrkte antagandet.

— Kamrater, jag föreslår att resolutionen enhälligt godkänns, skrek ordföranden enligt sina instruktioner.

Vem röstar för? En massa händer räcks upp. Vem röstar mot? Ingen. Plötsligt hörs en kvinnas röst:

— Kamrat ordförande, Kirjusjkin röstade inte.

För första gången blir det liv i mötet. En rebell mitt ibland dem? Ett lejon bland hararna? Någon obetydlig Kirjusjkin, vem det nu kunde vara, hade vågat låta bli att lyfta handen och detta brott mot socialismen hade ögonblickligen avslöjats. Upprorsanda å ena sidan, vaksamhet å den andra, landet räddat i sista ögonblicket!

— Röstar ni inte, kamrat Kirjusjkin? frågade ordföranden. En mager, anspråkslös man reste sig. Hans oljefläckade ansikte hade ett lugnt och värdigt uttryck.

— Varför skulle jag rösta? sade han och ryckte på axlarna. Normerna blir i alla fall genomförda. Det är min uppgift att arbeta och jag arbetar. Vad vill ni mer? Ska jag visa min hand? Varsågod, här är min hand. Han sträckte upp en valkig hand. Min hustru och mina barn vill att jag ska förtjäna lite mer och det här betyder att jag kommer att förtjäna ännu mindre ...

En del av de närvarande skrattade, men i stort sett var publiken imponerad av mannens ord och uppträdande.

— Kamrater, Kirjusjkin komprometterar mötet och smutskastar den stora stachanovitrörelsen! skrek någon. Han är inte klassmedveten.

— Klassmedveten? upprepade Kirjusjkin och ryckte på axlarna. Jag förstår inte vad ni menar. Jag är medveten om att jag bara förtjänar 140 rubel i månaden och har hustru och tre barn att försörja.

— Låt oss göra slut på denna komedi! avbröt ordföranden. Antages resolutionen? Men den lille

arbetaren tycktes ha fått blodad tand.

— Vad menar ni med komedi? sade han och höjde oväntat rösten. Se på mig! Dessa arbetskläder är de enda jag har. Snart faller de sönder alldeles. Mina 140 rubel i månaden räcker inte att mätta min familj. Om detta är en komedi, vad är då en tragedi?

Han satte sig. Spridda skratt hördes.

Det var min uppgift att förklara för mötet att de nya normerna ur teknisk synpunkt var både möjliga och rättvisa. Jag hade inget annat alternativ. Medan jag talade lyckades jag nästan övertyga mig själv, om också inte mina åhörare, att vi alla kunde vänta ett nytt och rikare liv när vi väl hade lärt oss att arbeta och producera ordentligt. Det var århundradens slöhet och efterblivenhet som måste tas igen på en enda generation, sade jag. Jag tyckte synd om mig själv och dessa jäktade män och kvinnor som var mina landsmän, med rätt eller orätt tillhörde vi en generation som av historien utvalts att offras och lida.

Men medan jag värmdes upp av ämnet låg hela tiden en tanke och gnagde i min hjärna: Jag måste hjälpa Kirjusjkin

Sammanträdet slutade med strödda applåder. Publiken skingrades.

Dagen därpå skickade jag efter Kirjusjkin. Han kom när hans skift var slut. Han berättade att han hade börjat på fabriken för två år sedan när hans gård på landet hade kollektiviserats. Förut hade han varit i armen. Han hade medfört sina få tillhörigheter och sålt dem vid behov.

— Min hustru går och skurar hemma hos några av cheferna och det hjälper till lite. Hon tar emot tvätt också. Men vi har tre små barn och det är inte lätt. Men det tjänar ju ingenting till att klaga, det är inte många arbetare som har det bättre än jag.

Han talade långsamt och övervägt och lämnade mig inte med blicken. Det fanns varken fruktan eller trots i hans uppförande, bara en oändlig, fatalistisk sorg.

— Ja, Viktor Andrejevitj, vad är det att tala om? Ni är chef. Ni lever gott. Ni lever i er värld, jag lever i min. Ni kommer aldrig att förstå sådana som jag.

— Var inte så säker på det, kamrat Kirjusjkin. Jag kanske förstår er bättre än ni tror. Men vad skulle ni säga om att få komma till en annan maskin? Där kunde ni förtjäna 220 rubel i månaden och skulle få arbetskläder gratis.

— Gärna det. Man måste ju leva.

2.

Klasskillnaden mellan en Kirjusjkin och en stachanovit kändes mycket värre än avståndet mellan arbetare och ledning, därför att Kirjusjkin och stachanoviten hade daglig beröring med varandra. Den officiella politiken ville av allt att döma vidga denna klyfta och överhuvud taget väcka spänning och antagonism och misstänksamhet där det var nödvändigt.

Ingenjörer och direktörer klandrades dag efter dag för ”konservatism” och för försök att ”hålla tillbaka” dem som ville öka takten. Partifunktionärer deltog i denna förföljelse mot specialisterna för att skydda sin egen rygg. Vår auktoritet minskades mer och mer. En del verkmästare och förmän och till och med vanliga arbetare, som såg att de flöt ovanpå, kunde vidta godtyckliga åtgärder för att öka sin ackordsförtjänst, ofta med ödesdigra resultat för produktionen i dess helhet.

Kommunister och polisfunktionärer hade ofta avgörandet gentemot ingenjörer och direktörer,

även när det gällde rent tekniska saker. Industrin befann sig mitt i en period av anarki och inbördeskrig. Jag slets mellan instruktionerna från Moskva och misstänksamheten från arbetarna och den nervösa spänningen blev nära nog en normal företeelse.

En natt väcktes jag av en telefonpåringning. En maskin hade gått sönder, varigenom halva verkstaden stoppats. När jag kom till fabriken var där fullt med funktionärer. Själve NKVD-chefen i Nikopol var där tillsammans med Gersjgorn och andra assistenter. Kozlov, Starostin och flera ingenjörer sprang hit och dit; inne på mitt kontor satt polisen och höll förhör.

Det stod genast klart för mig vad som hade hänt. Några stachanovit-entusiaster och en ingenjör hade på eget bevåg sökt öka rotationshastigheten med påföljd att ett rör som inte var härdat hade brustit och en av maskinerna hade råkat ur funktion. Saken var ganska allvarlig, maskinen som var av tyskt fabrikat kunde inte repareras eller ersättas på lång tid.

Den polisinspirerade svärmen av funktionärer var emellertid mindre angelägen att få arbetet i gång än att finna en syndabock. Det myllrade av utredningsmän i hela fabriken. Privata förhör pågick på NKVD:s högkvarter till ackompanjemang av hotelser och svordomar. Flera gånger inkallades jag för förhör, och efter en sådan natt dugde jag knappt någonting till på fabriken. Enkla och tydliga förklaringar gjorde inget intryck på den försåtliga, okunnige Gersjgorn. Han skummade av förbittring och begärde ”bevis” mot den eller den personen. Varje gång han nämnde ett namn kom en dossié fram. Inte bara ingenjörer utan även enkla fabriksarbetare stod under övervakning.

— Ni samarbetar inte med oss, Kravtjenko, skrek Gersjgorn. De ska ni få betala, var säker på det! För er egen skull måste ni hjälpa till att hitta sabotörerna.

Mitt i all denna villervalla kom verkmästare Dubinskij och hans assistent Sjpatjinskij till mig. Medan de andra höll på att gräla och snoka hade dessa båda erfarna mekaniker företagit hållfasthets- och värmeexperiment och uppgjort ritningar. De trodde att de skulle kunna tillverka dubletter av de trasiga delarna, men ville ha visshet om att förlusten av tid och material inte skulle skyllas på dem om de misslyckades.

Jag studerade noga projektet och fann att försöket var värt att göra. För att skydda männen och mig själv underrättade jag Bratjko, Kozlov och Brodskij om mitt beslut och skickade även en fullständig redogörelse till Trubostal i Charkov.

Trots alla mina politiska försiktighetsmått var jag mycket bekymrad. Jag hade av gången av NKVD:s undersökningar kommit underfund med att just Dubinskij var starkt misstänkt på officiellt håll. Han var en lugn, värdig och duglig äldre man som alla beundrade. Han var självlärd och beläst, en typisk representant för de förrevolutionära intellektuella, alltså en sådan som a priori kunde misstänkas för politiskt kätter. Under tsartiden hade Dubinskij varit medlem av det socialdemokratiska partiets mensjevnikiska flygel och aderton års hängivet arbete under Sovjet hade inte utplånat denna fruktansvärda fläck.

Jag stannade i fyra dygn kvar på fabriken tillsammans med Dubinskij och Sjpatjinskij. NKVD:s rapportörer bevakade oss på avstånd, färdiga att ange oss om något skulle gå på tok. Äntligen var vi så långt komna att vi kunde provköra maskinen med de nytillverkade delarna. Det var ett spännande ögonblick. Den gick! Produktionen kom åter i gång.

Detta hindrade inte att undersökningen fortsatte i veckotal. Polisen som misslyckats att finna en syndabock var förargad och besviken. Mina aktier hos dem höjdes knappast av episoden. Jag hade inte dolt min uppfattning att hela saken var ett obetydligt missöde som inte var värt denna uppmärksamhet.

Inte heller mitt förhållande till fackföreningen och partiaktivisterna förbättrades. Det gick sällan en vecka när inte deras politiska iver kolliderade med mitt praktiska förnuft. Av dussintals episoder skall jag välja några på en slump.

En morgon när jag kom ner i verkstaden fann jag atmosfären på ett obehagligt sätt laddad. På en synlig plats på väggen var uppsatt en lista med namn på, som det hette, sådana ”som hindrade stachanovitrörelsen”. Det hade upptäckts ett felaktigt rör och det arbetslag som var ansvarigt därför skulle på detta sätt offentligt brännmärkas. Jag visste att männen var lojala genomsnittsarbetare, och den upptäckta felaktigheten berodde antagligen på orenhet i stålet.

Jag befallde att listan skulle tas ner. Starostin blev rasande. Han beskyllde mig för att ingripa i hans uppgift att ”politiskt uppfostra” fackföreningsmedlemmarna och gjorde dunkla antydningar om anmälningar till ”vederbörande instanser”.

En tid efteråt upptäckte jag att en gammal gråhårig svarvare vid namn Makajev, vilkens arbete jag uppskattade, stod och grät tyst. När jag frågade honom hur det var fatt, pekade han på väggen, där en karikatyr av honom var uppsatt med underskriften ”En som fördärvar stachanovismen”.

— Viktor Andrejevitj, befria mig från denna skymf! bad han. Jag medger att jag har gjort ett misstag. Men det beror på att min gumma är sjuk och jag har inte sovit en blund på flera nätter. Man är ju inte mer än en människa. Är det inte nog att jag får avdrag på lönen, måste jag bli förlöjligad offentligt också?

Jag ropade på förmannen.

— Vem har satt upp den där? frågade jag.

— Fackföreningsordföranden på vår sektion.

— Ta ner den och skicka in den på mitt kontor.

— Det kan jag inte, kamrat Kravtjenko. Då råkar jag illa ut.

— Säg att jag har befallt det och att jag tar hela ansvaret på mig.

Den skymfliga teckningen avlägsnades. Om några minuter omringades jag av en hop fackföreningsfunktionärer och partiaktivister. De pratade i mun på varandra. Jag hindrade den ”politiska fackföreningens auktoritet”. De skulle klaga på mig i Charkov, ja, till och med i Moskva.

— Ja, klaga ni, kamrater, sade jag. Klaga av hjärtans lust. Jag har emellertid den uppfattningen att det är ni som lägger stenar i vägen för arbetet genom att förolämpa min personal och fördärva stämningen på arbetsplatsen. Jag är chef här och ni har skyldighet att samarbeta med mig i stället för att gå bakom min rygg. En del av er skulle för övrigt vara i arbete just nu i stället för att stå här och gaffla.

Senare på dagen skickade Kozlov efter mig. Klagomålen över den ”stora” makajevska affären hade nått honom. Jag framlade min uppfattning och hade glädjen konstatera att han instämde med mig. Han lovade att stödja mig om den dumma episoden nådde högre upp. Att jag ställde mig på arbetarnas sida mot partifanatikerna väckte sensation och ökade min popularitet bland arbetarna, men förargade ett antal funktionärer och inflytelserika partimedlemmar.

En tysk maskin hade gått sönder, vilket medförde stopp i min verkstad i tre eller fyra dagar. Ännu en gång översvämmades vi av polismän och andra bistra myndighetspersoner.

Jag märkte genast hur det hade gått till. Olyckan hade inträffat på natten. Det var dålig belysning

i verkstaden och någon hade av misstag fått tag på en bit oriktigt stål. Maskinen var inställd för stål med låg kolhalt och när ett stål med 18 å 20 procent krom och två procent nickel sattes in brast lagret. Märkvärdigare var det inte.

NKVD var otillfredsställd med min förklaring och lät göra egna analyser av stålet, förhörde dussintals arbetare, tillkallade specialister från staden och införskaffade utlåtande från en professor i metallurgi vid tekniska högskolan i Dnjepropetrovsk. Polisen fann det egendomligt att alla utlåtandena var så enhälliga. Var jag och professorn kanske goda vänner? Jag fick sitta en hel natt och försöka övertyga dem, rädd att jag på något sätt skulle försäga mig, vilket skulle ha störtat flera arbetare och ingenjörer, för att inte tala om mig själv i olycka. Liksom förut försökte Gersjgorn förtvivlat att rikta anklagelserna mot Dubinskij som jag emellertid skyddade på varje punkt.

Vi fick en brådskande order, undertecknad av Ordsjonikidse, på rostfria rör. Vår fabrik var inte utrustad för sådana arbeten och vi hade ingen erfarenhet därav, varför vi åtog oss uppdraget först efter att ha förberett myndigheterna på att de inte kunde vänta för mycket. Vi fick hjälp av en speciell delegation från Moskva, bestående av experter som kände till både detta slags rör och den kemiska industri vari de användes. I delegationen fanns en metallspecialist vid namn Timosjenko, son till en berömd professor Timosjenko som vistades i Förenta staterna.

I början gick arbetet långsamt, vilket inte var annat än vad man kunde vänta. De först tillverkade rören var obrukbara och det fanns dagar då hela produktionen slog fel. Specialister kom från olika håll för att ge oss råd. Vi hade långa konferenser om temperaturen, produktionshastigheten, ståltyper, amalgamer. Alla var angelägna att fullgöra ordern och förargade över dröjsmålet, och oavsett våra politiska åsikter förstod vi att Rysslands framtid som industriland stod på spel. Men för spionerna som svärmade överallt berodde svårigheterna bara på en enda sak, nämligen sabotage.

Till slut kunde vi lösa de tekniska problemen. De rostfria rören tillverkades och levererades till Kemerovos kemiska anläggningar som godkände dem. Stora premier utdelades. Men Gersjgorn och hans medhjälpare trodde att de hade fått tag på något som de inte ville släppa. Det var naturligtvis den unge mannen Timosjenko som tillsammans med några ingenjörer hade skickats till oss från Charkov. Under ett upprört nattligt sammanträde sprutade Gersjgorn etter över mig. Varför ”protegerade” jag sonen till en usel emigrant? Visste jag inte att Timosjenko stod i kontakt med sin far som hade ”sålt sig till kapitalisterna”?

— Jag vet bara att den unge mannen är duktig och nitisk och att han gjorde sin plikt, sade jag. Vi hade en massa bekymmer men jag försäkrar att det inte var hans fel.

— Ni leker med elden, Kravtjenko. Kom ihåg att detta gäller den kemiska industrin, det gäller landets försvar. Och ändå rör ni inte ett finger för att hjälpa oss att utrota sabotörerna.

Först när jag i ren desperation hotade att telefonera till Ordsjonikidse och avslöja polisens inblandning i mitt arbete slog Gersjgorn till reträtt. Jag hade fördel av att ha en mäktig beskyddare i en situation där en ingenjör utan inflytande för länge sedan skulle ha suttit i fängelse eller skickats till ett tvångsarbetsläger.

I början på 1936 skickade kamrat Ordsjonikidse efter mig till Moskva. Det kom som en försynens skickelse. Mitt förhållande till NKVD var spänt och min tillvaro i Nikopol började bli olidlig därför att jag vägrade att hjälpa polisen att förfölja oskyldiga människor.

Ordsjonikidse hälsade vänligt och förklarade varför han ville tala med mig. Det var trängande behov av ett speciellt slags rör för oljeindustrin i Baku. Hela oljeplanen hängde på våra

möjligheter att inom en viss tid leverera dessa rör.

— Jag vänder mig till er, min vän, sade han, därför att jag vet att jag kan lita på er. Ni ska få allt vad ni behöver i fråga om verktyg, material och extra arbetskraft. Om ni lyckas får ni en bil och en orden som belöning och era medhjälpare får premier.

— Jag ska naturligtvis göra vad jag kan och det gläder mig att ni förstår att jag saknar vissa verktyg. Men, Grigorij Konstantinovitj, ni bör veta att NKVD håller på att göra livet surt för mig. Jag är alldeles förtvivlad.

— Vad menar ni?

Jag gav honom en detaljerad skildring av det spionage- och angivarsystem och de förföljelser som gjorde min fabrik liksom alla övriga företag i Nikopol till ett helvete. Jag berättade om Dorogans och Gersjgorns försök att förvandla vanliga missöden till sabotage och om tricken för att sätta fast sådana oskyldiga individer som Timosjenko och Dubinskij.

— Jag tycker inte om att tala om sådana saker, sade jag till slut, men jag kan inte tala längre. Är det kommissariatet för den tunga industrin som sköter metallindustrin eller är det NKVD? Hur ska vi kunna försöka något nytt, hur ska vi kunna utföra order som nödvändiggör vissa experiment, hur ska vi kunna göra några framsteg om varje misslyckande tolkas som sabotage? Hur ska en människa överhuvud taget kunna arbeta när hon ständigt övervakas av poliser, partikommissioner, fackföreningsbrigader, stachanoviter och hundratals andra? Varför kan vi inte få slut på detta spioneri och låta folket arbeta i fred? Den gamla generationen av ingenjörer och specialister är till större delen död eller likviderad. Vi är sovjetfolk och har fått vår uppfostran i partiet. Om vi inte kan tilltros att arbeta hederligt, vad kan vi då ha för förhoppningar om landets framtid? För min del kan jag inte längre arbeta under sådana förhållanden, kamrat kommissarie. De där fähundarna håller en i gång som en snurra. Hur ska man kunna utträtta något när det ständigt går runt för en?

Ordsjonikidse såg allvarlig ut. Han bet sig i läppen. Han hade åldrats mycket de båda senaste åren. Han hade inte så lätt att le som förr, han utstrålade inte samma förtroende och energi. Oavsett vad han tänkte kunde han knappt avslöja det för en obetydlig ingenjör. Han tillhörde ju politbyrån och var en av det dussintal män som stod Stalin närmast.

— Lugna er, min vän, sade han stillsamt. Jag har ingenting emot att ni säger som ni tycker. Det är mycket man inte kan iaktta från denna post. Jag vill inte dölja att det är hundratals framstående ingenjörer och partimedlemmar som har framställt samma klagomål. Vad er personligen beträffar lovar jag att så länge jag lever och ni arbetar renhårigt ska ingen röra er. Det har ni mitt ord på.

I min närvaro ringde han till kamrat Hatajevitj, sekreterare i distriktsstyrelsen i Dnjepropetrovsk, dit Nikopol hörde, och gav order att Nikopols NKVD inte skulle få trakassera kamrat Kravtjenko utan att rapportera det för honom.

Från denna dag och till Ordsjonikidses plötsliga död blev jag aldrig inkallad eller förhörd av NKVD. Rapportörerna — Makarov, Romanov, Judavin och hundratals andra — var lika energiska som förut, men mig rörde man inte. Även om hemliga polisen hyste agg eller misstankar mot mig höll den sig tills vidare i skinnet på order från min beskyddare i Moskva. En dag skulle dammen sprängas och de skulle störta sig över mig.

Vid återkomsten till Nikopol sammankallade jag fabriksledningen och framlade den uppgift som Ordsjonikidse hade anförtrott mig. Material och verktyg anlände och arbetet var snart i gång. Under de närmaste veckorna tillbragte jag nätterna lika ofta på mitt kontor som hemma. Rören till Baku levererades före den fastställda tiden. Återigen kom lyckönskningar från Charkov och

Moskva till fabriken, mitt porträtt kom i tidningarna, Ivantjenko flög från Charkov och tackade mig personligen.

Under sitt besök i Nikopol bjöd Ivantjenko mig en dag på middag. Vi hade känt varandra i många år. Jag litade på honom. Jag hade nu över ett år varit på fabriken. Genom kommissariens ingripande hade mina privata förhållanden blivit bättre. Ändå sprattlade jag i ett nät av spioneri. Jag gav Ivantjenko det ena exemplet efter det andra på hur polisingripandena och sabotagepaniken strypte initiativet och hämmade produktionen.

— Jag förstår hur ni känner det, Viktor Andrejevitj, sade han. Men tro inte att det är bättre högre upp i graderna. Se på mig, jag är chef för en av de största trusterna, medlem av regeringen, gammal kommunist och deltagare i stormningen av Vinterpalatset under oktoberrevolutionen. Tror ni att man litar på mig? Visst inte. Dessa termiter och myror har ynglat av sig till den grad att jag är rädd för dem — jag som aldrig var rädd att riskera mitt liv i kriget! Jag blir så irriterad över deras förhör och misstankar att jag till slut vet varken ut eller in. Vad ska alltsammans tjäna till? Det vet antagligen bara ledaren ...

3.

Den tillfälliga lättningen i polistrakasserierna gav mig en kortvarig illusion av personlig självständighet, vilket i sin tur gjorde mig till optimist beträffande den vid denna tid proklamerade nya konstitutionen. Den omständigheten att makten låg kvar i händerna på ett enda parti föreföll mindre betydelsefull än de uttryckliga garantierna för medborgerliga rättigheter och framför allt inskränkningen i möjligheten att beröva någon friheten. Om det nya dokumentet var ett uttryck för hur man tänkte på högre ort skulle onekligen den värsta terrorn vara över.

Hoppet är lika väl som den friska luften ett livsvillkor för människan. Jag och miljontals andra bländades av löftena om större mänskliga rättigheter för vanliga sovjetmedborgare. Vi grep efter ett halmstrå för att inte sjunka i förtvivlans dy. Särskilt kommunisterna längtade efter att få tro — med undantag av en minoritet illusionslösa cyniker för vilka konstitutionen var en bluff liksom allt annat.

Nikopolanläggningen utvidgades. Massor av byggnadsarbetare strömmade dit, vilket ansträngde livsmedels- och bostadsförhållandena mer än någonsin. En dag upptäckte jag en trupp beväpnade NKVD-soldater kring det nya byggnadsområdet; det kunde bara betyda en sak: att tvångsarbetare hade ditförts.

Mycket riktigt: fyra- eller femhundra utmärglade män och kvinnor arbetade under väpnad uppsikt. Något så tragiskt hade jag aldrig förr bevittnat. Den dystra tystnaden var om möjligt ännu mer fasaväckande än trasorna, smutsen och den fysiska förnedringen. Dessa människor var för apatiska för att ägna någon uppmärksamhet åt sin omgivning eller bekanta sig med de fria arbetare som de hade intill sig.

Vid arbetstidens slut ställdes fångarna upp och fick gå till en fångbarack några kilometer därifrån. Jag gjorde diskreta förfrågningar och fick veta att entreprenören hade ”förhyrt” dessa arbetare efter formliga förhandlingar med NKVD som fick en viss summa per fånge, ungefär motsvarande lönen för en arbetsdag. NKVD hyrde alltså ut sin överskottsarbetskraft som slavar till andra sovjetföretag, förutom att de använde miljontals man direkt för arbete i salt- och guldgruvor, för järnvägsbyggen, skogshyggen, utdikningar, hamnanläggningar.

En lördag på sommaren gjorde jag tillsammans med en god vän en motorbåtstur ett stycke nerför Dnjepr. Vi hade mat och vin med oss och slog läger på en sval plats under träden vid stranden, efter måltiden tog vi en promenad. Plötsligt fick vi se några hundra män och kvinnor under

militärbevakning i arbete på ett vidsträckt sumpområde.

Jag kände det som om jag hade blivit vittne till något oanständigt. Min första impuls var att dra mig tillbaka och låtsas att jag inte hade sett något. Men jag kunde inte slita mig från scenen. Dessa trasiga arbetare som stod till knäna i vatten och gyttja såg knappt ut som människor. Hela moln av mygg svärmade över dem. Vakterna hade gjort upp eld för att driva bort insekterna, men fångarna föreföll vana vid myggplågan. Jag fick syn på en ung kvinna med insjunkna drag; hennes händer och ansikte var svarta av mygg, men hon förde sin spade apatiskt som om hon inte märkte att hon blev levande uppäten.

En officer närmade sig.

— Vad har ni här att göra, medborgare? sade han. Detta är inget folknöje.

— Jag är partimedlem och chef för en fabrik, sade jag. Detta intresserar mig rent tekniskt. Vad gör de?

— Vi utdikar ett träsk.

— Ett NKVD-företag? frågade jag.

— Nej, det är Nikopols sovjet som har hand om arbetet och de har hyrt NKVD-arbetare.

Vi återvände tysta till vår motorbåt och begav oss hemåt. Vi tyckte det var rent av opassande att fortsätta vår utflykt efter vad vi hade sett. Hela förmiddagen hade vi talat om konstitutionen och möjligheten av att dess löften skulle vara verkliga. Vi återupptog inte diskussionen.

4.

Mellan min far och mig hade det uppstått en viss spänning sedan jag gick in i partiet. I hans närvaro kände jag ett behov att släta över och bortförklara den politik som jag i mitt inre fördömde och avskydde. Jag irriterades på något sätt av hans högtställda anspråk, hans envisa humanism, hans oförmåga att kompromissa. När jag ser tillbaka på denna tid måste jag konstatera riktigheten av vad jag då endast misstänkte, nämligen att min far hade blivit mitt förkroppsligade samvete. När jag försonades med mitt samvete skulle jag bli försonad med honom.

Under mina besök brukade far berätta om personer som vi hade känt sedan årtal tillbaka i fabriken i Dnjepropetrovsk och som hade försvunnit. Jag fick intrycket att han ville göra mig i egenskap av partimedlem personligen ansvarig för alla orättvisor. Jag nämnde ingenting om liknande arresteringar i Nikopol, om tvångsarbetar-kontingenten, om det spioneri jag var utsatt för.

Jag ville inte gärna att han skulle besöka mig i Nikopol. Jag önskade inte att hans allvarliga blickar skulle granska den lyx vari jag levde. Men jag kunde inte låta bli att inbjuda honom och till slut samtyckte han till att komma. Jag blev mer och mer nervös när jag visade honom min stora villa med trädgården och garaget.

— Du lever som en pomesjik, som en godsägare, sade far.

Lika förlägen blev jag när han bad att få se fabriken. Jag ville inte gärna att förhållandena där skulle granskas av fars kritiska blickar. Men jag kunde inte neka honom en passersedel. De närmaste dagarna såg jag inte mycket till honom. Han gjorde sig omtyckt var han kom. Denne älskvärde åldring med det ståtliga utseendet och de ungdomliga, allvarliga ögonen blev genast hemmastadd bland arbetarna. De accepterade honom instinktivt som en av sina egna. I flera månader efter hans besök kom arbetarna enkelt och trohjärtat och frågade efter honom.

En dag när far hade gått omkring i fabriken bad han att få se avlöningslistorna. Han hade i flera dagar iakttagit arbetsprocessen och ville nu veta hur mycket smeder, svarvare, valsare, elektriker etc. förtjänade. Han ville också ha reda på hur många som hade vistats på de offentliga semesterhemmen eller åtnjutit andra förmåner föregående år. Eftersom ingenting av detta var hemligt ringde jag på huvudbokföraren och tillsade honom att framlägga uppgifterna för min far.

Samma kväll när vi hade ätit och slagit oss till ro med våra cigaretter började far ett ”allvarligt” samtal med mig.

— Jag erkänner, Vitja, sade han, att du känner till dagspolitiken betydligt bättre än jag. Du är aktiv partimedlem och inflytelserik funktionär. Du har femtonhundra man under dig och du tillverkar för tiotals miljoner rubel. Trots detta tror jag mig veta mer om hur vanliga människor, bönder och arbetare, lever än du. Man kommer ifrån dem. Man börjar se folket genom fel ända i kikaren. Du har en massa pengar, bekvämligheter, bilar, tjänare och så vidare.

— Jag förstår inte riktigt vart du vill komma. Jag är bara en liten kugge i ett stort maskineri. Jag är faktiskt så upptagen av mina sysslor att jag inte har tid att tänka på våra grundprinciper. Ska jag gå ut på gatan och skrika: Hjälp! Mord! Är det så du menar? Det finns dock positiva element också, nya fabriker, nya gruvor, järnvägar ...

— Javisst, Viktor! Men man gör inte revolutioner för fabriker och järnvägar, utan för folket. Det viktigaste är medborgarens fri- och rättigheter. Om människovärdet saknas är folket slavar, oavsett hur industrialiserat deras fängelse kan vara. När ni kommunister skryter om nya fabriker så underförstås det att folket lever ett bättre liv. Nå, är det så?

— Ja, jämfört med de eländiga förhållandena under tsaren.

Vitja, tänk på vad du säger! Minns du hur det var hemma hos farfar och även hos oss när du var liten? Vi var inte rika, men vi saknade varken bröd eller mjölk eller kläder. Du och dina bröder hade till och med en dadda. Vi levde hyggligt, ja till och med luxuöst i jämförelse med arbetarfamiljerna nu för tiden. Hur många arbetare har ett sådant hem som vi hade? Det var endast ett litet fåtal på den tiden som var så utsvultna och hopplösa som de flesta numera är.

— Det var inte utan anledning som jag i dag bad att få lite siffror från din fabrik, fortfor far. Jag råkar ha motsvarande siffror från tiden före revolutionen i gott minne. En smed i Nikopol förtjänar nu mellan 145 och 200 rubel i månaden. Före 1917 hade han bara 35 å 50 rubel. En yrkesskicklig valsare förtjänar 200 å 350 mot 45 å 85 förut. Om man tar hänsyn även till svarvare, smältare och kranskötare är genomsnittslönen nu 240 rubel i månaden medan den förr i världen var 55 rubel. Det låter ju inte så illa. Men vad för slags rubel var det då och vad för slags rubel är det nu? Före revolutionen kostade ett kilo bröd fem kopek. Nu kostar det 1: 20 å 2 rubel. Ett kilo kött kostade 15 å 20 kopek, nu kostar det 12 rubel — om man överhuvud taget kan komma över något kött vilket är sextio gånger så mycket. Vad betalade du för kostymen du har på dig?

— Åttahundra rubel.

— Det är tre eller fyra månaders lön för en yrkeskunnig smältare. Vet du vad den skulle ha kostat förr i världen? Femton, högst tjugu rubel. Där ser du alltså: penninglönerna har stigit tre å fem gånger, vilket utropas som ett stort ekonomiskt framsteg. Men levnadskostnaderna är femton, fyrtio, femtio gånger högre. Den smed som förut gjorde sig 50 rubel i månaden ansågs vara en välbärgad arbetare. I dag förtjänar han 200 rubel och är en eländig fattiglapp.

— Men tänk på alla förmåner han får nu: fri semester, läkarvård, barnkrubbor

— Ja, låt oss tänka på dem. Du kallar dem ”fria”, men du vet att det skärs av en stor bit på lönen för att täcka dessa privilegier.

Inklusive fackföreningsavgifter, tvångslån etc. innehålls 20 å 25 procent av en arbetares förtjänster. För 20 å 25 procent av lönen kunde en arbetare förr i världen skaffa all läkarhjälp och semester han behövde. Och varför behöver vi barnkrubbor? Därför att så få hustrur har råd att stanna hemma och ta hand om barnen. På 50 rubel i månaden kunde en arbetare ge barnen en hygglig uppfotran. Nu när han har 200 rubel måste han skicka sin hustru och sina vuxna barn i arbete för att få debet och kredit att gå ihop. Och läkarvårdens kvalitet ska vi tala tyst om. Går du själv till den offentliga kliniken när du blir sjuk, Vitja?

Nej, jag skickar efter doktor Gorkin.

— Naturligtvis. Det gör alla som har råd. Du vet lika väl som jag att enda sättet att få en hygglig behandling är att betala för den. Läkarvården är liksom allt annat fördärvad av byråkrati och genomsyrad av slöhet. Nå, hur är det med de semesterhem som kommunisttidningarna alltid skryter om? Du har femtonhundra arbetare på din fabrik, Vitja. Vet du hur många av dem som var på semesterhem i fjol?

— Nej. Kanske några hundra.

— Nej du! Jag kontrollerade siffrorna i dag. 57 från hela fabriken. Alla femtonhundra betalade för privilegiet, men bara 57 fick njuta av det. Semesterhemmen var fullbelagda hela tiden, men med direktörer, partifunktionärer, stachanoviter och andra statens gullgossar. Jag är givetvis anhängare av socialförsäkring, läkarvård och allt det andra, under förutsättning att det finansieras genom de inkomster staten som ensam ägare av fabrikerna inhöstar på dem och som motsvarar de forna kapitalisternas profit och inte genom arbetarnas egna förtjänster. Men vart har dessa profiter tagit vägen? Hela er industri går med förlust. Och det är vi, medborgarna, som måste täcka dessa förluster. Det smärtsamma är, min son, att ni framställer bagatellartade framsteg som om de vore något häpnadsväckande. Jag är ledsen att behöva säga att den ekonomiska utvecklingen är liten om man tar hänsyn till investeringar och offer. Endast troskyldiga utlänningar och unga människor utan något minne av det förflutna tror på sagor. För mig är materiella fakta viktigare än politiska och psykologiska. Men å andra sidan lägger ni hela er propaganda på materiella prestationer, varför jag kan mäta med er egen måttstock.

— Nå, men far, om allt var så bra förut, varför arbetade du då för en revolution och lät sätta dig i fängelse?

— Prata inga dumheter! Du vet att jag inte ångrar någonting och att jag skulle göra det en gång till. Vi kämpade mot ett ont. Vi satte vårt liv på spel för att störta politiskt tyranni och ekonomiskt förtryck. Men just därför kan vi inte vara stolta över samma onda när det uppträder under ett annat namn. Det är ett simpelt demagogiskt trick att försvara de nuvarande orättvisorna med hänvisning till ett dåligt förflutet.

— Men nu tillhör alltsammans folket. Det finns inte kapitalister, inga utsugare.

Jag blev mer och mer irriterad under samtalets gång, därför att jag i själ och hjärta delade fars mening på så många punkter.

— Gör dig inte dummare än du är, Vitja! En arbetare som är undernärld, trots att han och ofta även andra i hans familj har anställning, bryr sig inte om vem som exploaterar honom, om det är en privatperson eller staten. När han släpas i fängelse eller landsflykt är det en mager tröst om det sker i hans eget namn. Om den kapitalistiska arbetsgivaren inte betalade mig tillräckligt eller underlät att bjuda mig hyggliga arbetsförhållanden kunde jag byta plats. Jag kunde göra

propaganda bland mina arbetskamrater, jag kunde utlysa protestmöten, jag kunde strejka, jag kunde ansluta mig till politiska partier, jag kunde utge oppositionslitteratur. Om jag försöker något liknande i dag så hamnar jag i ett fångläger om inte något ännu värre. Var säker på att vi hade större möjligheter att klara hundratusen kapitalistiska arbetsgivare än vi nu har att klara

en arbetsgivare, staten. Och varför? Jo, därför att staten har en arme och en hemlig polis och obegränsad makt. Hela mitt liv har jag kämpat mot kapitalismen och jag är fortfarande fiende till den, men det betyder inte att jag hurrar för en polis-socialism.

Jag var svarslös.

— Åtminstone kunde vi tänka vad vi behagade. Det fanns många politiska partier och riktningar, många åsikter. Trots sin hårdhet verkade absolutismen liberal i motsats till den nuvarande regimen. Visserligen brukade tsarens polis misshandla och ibland skjuta strejkande och det hände ofta att deporterade revolutionärer blev skjutna. Men hela skalan var en annan. De politiska fångarna räknades i tusental, inte som nu i miljoner. Och varje orättvisa framkallade protester, demonstrationer, möten. I dag råder gravens tystnad. Tag våra så kallade fackföreningar. Vad är de annat än verktyg för att genomdriva regeringens beslut och pressa av oss mera arbete? Det fanns en tid när fackföreningarna var arbetarnas verkliga talesmän. De var politiska skolor där vi lärde oss att kräva vår rätt och kämpa för den. Vem vågar i dag protestera mot något? Pressen som uppträder som språkrör för den allmänna opinionen är partiets och statens egendom och avspeglar bara deras åsikter. En annan sak, min son. Du vet att jag aldrig har varit religiös. Men jag har alltid satt värde på människors rättighet att tillbedja den Gud som de önskade. Hur mycket kvarstår av denna rätt? Vilka utsikter har man att få behålla sin plats om man råkar vara kyrkobesökare? Ingen. Även på romanovernas värsta tid kunde folk lämna landet. Nu är vi instängda och de som försöker passera gränsen blir skjutna som hundar. Inte bara de själva, utan även deras familjer blir straffade. Lämna landet? Arbetarna och bönderna är fjättrade som livegna vid sina maskiner.

— Är då jag detsamma som NKVD eller politbyrå? utbrast jag. Annars är du realist, far, men du tycks inte fatta att även ansvariga kommunister, inte bara vanliga, är lika maktlösa som folket i övrigt. Kanske mer.

— Jag vill inte vara orättvis, Vitja. Jag vet hur lite en vanlig människa kan göra. Jag vill inte att du ska gå ut och skrika: Hjälp! Mord! Men det vore åtminstone skönt att veta att mina försök att uppfostra dig inte har varit alldeles misslyckade, utan att du har sanningen klar för dig.

— Ja, det har jag mer än du tror, det kan du vara lugn för. Men jag klamrar mig alltjämt fast vid ett hoppets halmstrå. Den nya författningen exempelvis. Vi kanske till slut i alla fall får större frihet ...

— Jag önskar att jag kunde dela din optimism. Men vad har skrivna ord för värde så länge den hemliga polisen kan styra och ställa som den behagar och så länge bara ett parti kan existera, ett parti som har sin egen press, sin egen gud — Stalin — och sina egna domstolar och behandlar alla avvikande meningar som brott? Jag är för gammal för att leva på illusionen. Först när jag ser att terrorn släpper efter en smula och den verkliga friheten gryr ska jag hälsa den med verklig glädje. Men hittills ser jag inga tecken därtill. Du ska inte tro att det är någon glädje att se sin son bland de nya utpressarna, även om han inte själv har skulden ... Men det kommer kanske en dag när vi ska förstå varandra bättre ...

Den dagen kom tidigare än någon av oss hade väntat.

14. Storrensning

1.

EFTER ETT SAMMANTRÄDE med partiets lokalstyrelse i Nikopol åkte jag hem tillsammans med en god vän ur fabriksledningen. Han hade samma dag återvänt från Moskva där han hade goda förbindelser och kunde väntas ha med sig nyheter. Zinovjev, Kamenev och andra gamla bolsjeviker var just arresterade och väntade på rannsakan, varför jag liksom alla andra var nyfiken. Medlemmar av den leninska ”revolutionsstaben” i fängelse och hotade med avrättning! Det var en orimlig, otrolig tanke!

Att döma av reaktionen bland arbetarna i Nikopol var folket i allmänhet ganska likgiltigt för saken, vilken betraktades som ett familjegräl bland de nya herrarna. Det tragiska öde som drabbade Lenins gamla medarbetare väckte ingen särskild sympati.

Men partimedlemmarna och även icke-partimedlemmar i den nya eliten var djupt oroad. Dittills hade det leninska gamla gardet betraktats som sakrosankt. De kunde bli desavuerade, bannlysta, smutskastade, men deras liv ansågs okränkbara. Till och med Leon Trotskij hade efter sitt fall endast förvisats till Alma Ata i Centralasien och sedan deporterats till Turkiet. Men nu ställdes Gregorj Zinovjev, förutvarande chef för den kommunistiska internationalen, en man som bara genom ett brev (möjligen förfalskat till på köpet) hade avgjort ett val i England, inför rätta och hade en dödsdom hängande över sig. Detta var inget lokalt oväder utan inledningen till en cyklon som skulle svepa genom hela partiet, hela byråkratin och dra med sig en ohygglig död och förödelse.

— I Moskva råder fullständig villervalla och det påstås att det är likadant i Leningrad, berättade min kollega. Folk arresteras i tusental utan att man gör något försök att dölja det. Kommunister och partilösa hämtas från sina kontor i allas åsyn. Ett halvt dussin inflytelserika partimän som jag brukar söka upp i Moskva var på något mystiskt sätt försvunna. NKVD sträcker sig till de allra högsta kretsarna och infångar kommissarier, trustchefer, folk inom själva Kreml. Alla går omkring förlamade av skräck. En del kamrater är övertygade om att Zinovjev och Kamenev kommer att dödas och att massor av andra ska följa efter. Det är svårt att tro. Det verkar så meningslöst. Vi behandlas faktiskt som kulaker och vita. Vi kommer sannolikt inte att sparas, vi heller. Jag menar vi räddas inte genom vår relativt anspråkslösa ställning. I går kväll togs två av våra ingenjörer (här nämnde han ett par namn). Det skulle låtsas vara en stor hemlighet. Direktör Bratjko fick befallning att skicka dem till Moskva med extratåg. I Zaporosje togs de av tåget av NKVD-män och kördes i väg i en täckt bil. En bekant till mig råkade vara på stationen och fick se det. Nu kommer det att gå undan ska du få se!

Det gick undan. Knappt hade jag kommit på kontoret nästa dag förrän jag fick bekräftat de båda ingenjörernas arrestering. Liksom så många andra sovjet-”hemligheter” hade nyheten spritts i fabriken. På förmiddagen ringde Lenskij, vice sekreterare i partistyrelsen i fabriken, och bad mig komma till honom omedelbart.

— Kamrat Kravtjenko, började han, jag skulle vilja tala med er om en mycket ömtålig sak. Det gäller Arkadj Limanskij. Ni har iakttagit hans arbete. Ni har umgåtts med honom. Brukar han tala politik med er? Har han exempelvis berättat om sitt politiska förflutna i Leningrad?

— Nej, vi talar sällan om annat än arbetet. Hans och min verkstad måste koordinera driften i stor utsträckning varför vi har mycket med varandra att göra. Men jag kan inte minnas några politiska samtal.

Detta var praktiskt taget sant. Under sovjetförhållandena blir man sällan så förtrolig med någon kollega att man diskuterar ”ömtåliga” saker. I varje fall hade Limanskij och jag inte nått det stadiet. Lenskij blev besviken och tecknade sig säkerligen till minnes att jag sökte ”skydda” en misstänkt. På kvällen skulle det bli partistyrelsemöte om den ”limanskijska saken” upplyste han. Jag fick inte tala om att jag hade tillfrågats.

Limanskij kom till kvällens möte vid utmärkt humör. Han hade inte en aning om att det angelägna ärendet rörde honom. Det var en korpulent herre i trettiofemårsåldern som tyckte om att klä sig elegant. Han hade en gång varit i utlandet, i Tyskland, som medlem av en inköpskommission och han betraktade sig sedan dess som en smula kosmopolit och såg ner på det landsortsmässiga Nikopol.

Möteslokalen var tjock av cigarrettrök. Lenskij satt som ordförande. Bredvid honom satt en okänd person, en fet man med rakad hjässa och argt utseende. Fastän han var civilklädd hade han det bestämda, påpassliga uppträdande som utmärker en tränad tjekist. Hans sätt att fatta tag i sin portfölj bådade inte gott.

— Kamrater, detta möte är sammankallat på order, började Lenskij. På dagordningen står endast en fråga: avdelningschefen, medlemmen i det kommunistiska partiet Arkadj Vassilievitj Limanskij.

— Jag! utropade Limanskij och sprang upp. Slaget var så häftigt att han i första ögonblicket endast reagerade med ett fånigt leende.

— Ni ja! Sitt ner tills ni blir tillfrågad.

Limanskij satte sig långsamt. Varenda blodsdroppe försvann plötsligt från hans ansikte. Han torkade pannan med näsduken.

— Kamrater, vill någon säga något i fråga om förhöret? Inget svar.

— Res er då, Limanskij, och redogör i korthet för er verksamhet, särskilt i Leningrad.

Den stackars Limanskij darrade i alla lemmar. Annars talade han lätt och ledigt, men nu hade han svårt att hålla ihop tråden. Han berättade stammande om sin levnad och kom bland annat in på sitt äktenskap. Den okände mannen blev otålig.

— Vi är inte intresserade av ert privatliv, sade han. Vi vill ha reda på ert politiska förflutna.

— Ja, kamrater det är ingen hemlighet ... Jag har berättat det hundra gånger ... Jag menar om Leningrad. Jag var lite osäker.

.. Jag visste inte på vilket ben jag skulle stå och så råkade jag komma ihop med några trotskijister. Det är ingen hemlighet och partiet har varit så ädelmodigt att det har förlåtit mig. Ja, jag har åtnjutit förtroende och har kunnat göra nytta. Fråga vem som helst. Förresten var det så länge sen, kamrater ...

— Länge sen! snäste Lenskij. Zinovjevs och Trotskijs snuskiga verksamhet pågick också för länge sen. Ett sådant alibi är inte längre tillräckligt att rädda en folkets fiende. Säg, Limanskij, har ni någon gång talat emot centralstyrelsen och vår älskade ledare, kamrat Stalin?

— Naturligtvis inte.

Lenskij gav en vink åt tjekisten.

— Medborgare Limanskij, ni ljuger partiet mitt upp i ansiktet! röt denne. Gafflade ni inte nånting på ett aktivistmöte i augusti i N?

Ombytet av tilltalsord från kamrat till medborgare var olycksbådande.

— Jo, nu börjar jag minnas, mumlade Limanskij och grep krampaktigt om stolsryggen för att hålla sig uppe.

— Det är bäst att minnas lite till. Vilka kände ni i Leningrad som också var en smula osäkra?

— Jag kommer inte riktigt ihåg ... efter så många år ... Men låt mig se ... Här nämnde han ett halvt dussin namn.

— Och var finns dessa värda herrar nu?

— Det har jag ingen aning om. De arbetar väl antagligen.

— Då ska jag tala om för er att de är arresterade varenda en. Apropos det, har ni undertecknat något oppositionsdokument tillsammans med dem?

— Visst inte ... Jag menar, det tror jag inte.

— Då ska jag uppfriska ert minne. Här är en fotografisk kopia. Kom fram och titta! Känner ni igen den? Er namnteckning? Limanskij såg på papperet och vacklade tillbaka till sin plats.

— Det var ett privat papper, inte alls politiskt, och det hände ju för så många år sedan ...

Förhöret fortsatte en halvtimme. Limanskij som nu var alldeles tillplattad förnekade i onödan oviktiga detaljer och erkände när bevisen framlades för honom. Punkterna hade var för sig ingen större betydelse, men de fick det när de lades ihop och framställdes på ett menande sätt av tjekisten eller Lenskij.

En stunds pinsam diskussion följde. Några vädjade för mannen, flera fördömde honom. Till slut uttalade sig mötet med acklamation för hans uteslutning ur partiet och anmodade partistyrelsen i staden att bekräfta det. Vi gick tysta därifrån och undvek att se på varandra.

På hemvägen fick jag se att det lyste i Limanskijs kontor och i en plötslig impuls steg jag in utan att knacka. Han satt vid skrivbordet med huvudet vilande på armarna och ryggen skakande av snyftningar. En timme tidigare hade han varit en kraftig, självsäker herre, inte utan en viss byråkratisk arrogans, nu hade han plötsligt förvandlats till ett ömkligt vrak.

— Viktor Andrejevitj! utbrast han och såg förvånad upp. Tack för att ni kom. Nu är det klippt! Uteslutning, arrestering och sen ...? Min hustru ... Å, min Gud, jag borde helst skjuta mig!

Han ville inte låta trösta sig och det var också svårt att finna några tröstegrunder. Styrelsen bekräftade hans uteslutning. Limanskij överflyttades till en obetydlig post i trusten i Charkov och blev kort därpå arresterad. Sedan förlorade vi spåren av honom.

Någon vecka senare hade jag ett ärende till Bratjkos assistent, en partimedlem vid namn Alexej Suchin. När jag skulle gå in på hans kontor hejdades jag av sekreteraren.

— Var snäll och vänta ett ögonblick, kamrat Kravtjenko. Kamrat Suchin har mycket bråttom.

— Det har jag också, svarade jag förargad och öppnade häftigt dörren.

Jag stannade på tröskeln. Suchin satt vid sitt skrivbord och bredvid honom satt den fete, svettige Gersjgorn med ett hångrin på läpparna. Längs väggarna satt tio eller tolv ingenjörer, bland dem några partimedlemmar. I min förlägenhet hälsade jag med hög röst. Endast Suchin svarade. Jag märkte då att ingenjörerna bevakades av fyra uniformerade NKVD-män.

Jag drog mig förvirrad tillbaka och begav mig till Bratjkos kontor.

— Vad står på, Pjotr Petrovitj? frågade jag.

— Jag begriper ingenting. Tolv man på en dag. Åtta i går. Om det ska hålla på ... Men det går runt i huvudet på mig, Viktor Andrejevitch.

Bratjko hade åldrats märkbart de sista dagarna. Hans ögon var onaturligt stora som om han inte hade fått tillräckligt med sömn

Från Bratjko begav jag mig till bokföringsavdelningen för att få några siffror jag behövde. Jag stannade där omkring tio minuter.

Plötsligt uppgav en av tjänstemännen som satt vid fönstret ett utrop. Vi rusade genast dit. Utanför porten stod en av de dystra NKVDbilar utan fönster som folket kallade ”svarta korpar”. De ingenjörer som varit samlade på Suchins kontor kom i gåsmarsch ut genom dörren och kördes upp i bilen av tjekister med dragna revolverar.

Bland arbetarna på min verkstad befann sig en tysk jude, en kommunist som hade sökt sin tillflykt till Ryssland efter det Hitler hade kommit till makten. Det var en liten man med blekt, magert

ansikte. Han hette Zelman. Av någon anledning hade han frantagits sitt medlemskort av Kominterns Moskva-byrå — utländska kommunister möttes inte med något förtroende i kommunismens hemland; deras trohet mot Stalin drogs alltid i tvivelsmål. Zelman var en tyst och anspråkslös person med ett ständigt förskrämt utseende.

Han hade gift sig med en sovjetflicka och föreföll nöjd med sin lott i Nikopol. Han var en utomordentligt duglig förman och jag hade stor nytta av honom vid utbildningen av nya arbetare.

En dag kallades Zelman till NKVD. När han efter några timmar återkom var han dödsblek och darrade. Han berättade på sin brutna tyska att han hade fått befallning att omedelbart lämna landet och återvända till Tyskland!

— Hjälp mig, kamrat Kravtjenko. Till Tyskland! Förstår ni vad det betyder? Jag är inte bara jude utan också kommunist, inte bara kommunist utan också jude. De kan sätta mig i fängelse eller skicka mig till Sibirien, men inte till Tyskland, inte till Tyskland!

Dagen därpå kom Zelman inte till arbetet. Jag gjorde några försiktiga förfrågningar, men ingen visste något säkert annat än att mannen och hans hustru hade skickats bort från Nikopol.

2.

Atmosfären blev för varje dag mer tryckande. Partisekreteraren Kozlov ”förflyttades” till Krivoj Rog och snart fick vi höra att han var arresterad. Den ene tjänstemannen efter den andre uteblev och deras föregivna ”sjukdomar” visade sig vara kroniska.

De vanliga arbetarna intog till en början den ståndpunkten att dessa egendomliga händelser inte angick dem. Men snart började män och kvinnor ur deras egna led, kamrater på verkstäderna, att försvinna. Det var en annan sak. Och nu blev skräcken så intensiv på alla håll att den påverkade produktionsresultatet.

När ett extra sammanträde utlystes i Nikopol gick vi dit med döden i hjärtat. Våra papper granskades noga vid dörren fastän alla kände varandra. Den gamla känslan av kamratskap var försvunnen.

Kamrat Brodskij, sekreteraren i stadens lokalavdelning, som vanligen var så energisk och säker, såg ut som om han inte hade sovit på länge. Hans ögon var röda och hans händer darrade. Rösten

lät ihålig. Det var inte många som misstänkte att detta var Brodskijs sista offentliga uppträdande, att den kraftiga, lidelsefulla Brodskij snart skulle sitta i någon NKVD-källare tillsammans med en massa andra som nu stod på maktens höjder.

Brodskij meddelade att mötet sammankallats med anledning av ett konfidentiellt brev som han hade erhållit från centralstyrelsen i Moskva. Han läste det långsamt och eftertryckligt, angelägen att visa sitt gillande. Detta var några dagar innan Zinovjev, Kamenev och de andra dömdes och avrättades. Meddelandet från Moskva var tydligen avsett att förbereda partiet på chocken och sätta skräck i de tvivlande.

”Det var nu bevisat”, hette det i brevet, att de trotskijsk-zinovjevskas odjuren hade samarbetat med utländska spioner, provokatörer, kulaker, avfallingar, vita, sabotörer och kapitalistagenter i sin kamp mot sovjetmakten. Alla partimedlemmar måste förstå nödvändigheten av den yttersta vaksamhet. Tecknet på en sann bolsjevik skulle i fortsättningen vara hans förmåga att igenkänna och skoningslöst avslöja de folkfiender som gömde sig bakom medlemskortet. Det fanns inte längre plats för någon ”rutton liberalism” eller ”borgerlig sentimentalitet”.

Brodskij talade länge om betydelsen av denna konfidentiella order. Jag pressade naglarna i händerna tills blodet trängde fram. Andra begärde ordet för att anklaga sig själva och partiet i Nikopol för ”bristande vaksamhet” och ”godtrogenhet inför faran”. Man tävlade om att förklara och nedsätta sig.

Från och med nu blev det en hederssak att avslöja och ange förklädda fiender till partiet. Man tvekade att tala med sina närmaste kamrater. Man isolerade sig från vänner och släktingar och kolleger.

För varje ledande person som arresterades följde automatiskt utrensning av hans tjänstemän. Efter Brodskijs arrestering tog NKVD hand om hela hans personal samt personer som han hade skaffat anställning på andra håll i Nikopol. Bland dem som arresterades befann sig kommandanten i Nikopols garnison, allmänne åklagaren och ordföranden i Nikopols sovjet. Banken, tidningen och handelshuset rensades. Nya personer placerades på de ledande posterna, men även de blev ofta arresterade efter en vecka eller en månad.

Kozlov ersattes på fabriken av en man från annat håll vid namn Los. Han var dum, rå och fanatisk och den sista resten av kamratskap försvann under hans jakt efter syndare. När ingenjörer och partiledare mötte varandra i fabriken såg de förvånade på varandra. ”Såå, lever du än?” tycktes blickarna säga.

På NKVD:s högkvarter vid en av stadens huvudgator lyste det numera hela nätterna. Dorogan, Gersjgorn och de andra var i sitt ässe. De arresterade sändes undan för undan till Dnjepropetrovsk och därifrån till Charkov eller andra storstäder för att lämna plats för fler.

Nikopol var endast en liten del av området för den stora räfsen. Skrivelser från vår trust Trubostal och från kommissariatet i Moskva befanns allt oftare undertecknade med nya namn. Hatajevitj och många av hans kolleger i den gamla distriktsstyrelsen arresterades.

Utanför NKVD:s högkvarter i Nikopol vimlade det hela dagarna trots den skarpa kölden av kvinnor och barn. Om de skingrades av polisen kom de snart igen; de grät, skrek och ropade namnen på sina fäder, äkta män och bröder. Många av de olyckliga var stadsbor men andra kom från landsbygden där pogromen drabbade sovjetordförande, partisekreterare, komsomolledare och kolchosföreståndare. Scenerna utanför NKVD går aldrig ur mitt minne. En stor teaterregissör skulle inte ha kunnat återge sådana makabra uttryck för sorg och bottenlös förtvivlan.

Mitt i denna storm, mitt under de slagas och plågades tjut förkunnade tidningarna och radion det

formella antagandet av ”världens mest demokratiska konstitution” i november 1936.

Vad kunde Stalin och politbyrån mena? Det var en fråga som jag inte kunde bli kvitt. Och nu gjorde jag något dåraktigt och meningslöst. Eftersom jag kände en medlem av politbyrån personligen beslöt jag att fråga honom om meningen. I flera kvällar satt jag och arbetade med ett brev till kommissarien Ordsjonikidse.

Så lugnt som möjligt och ungefär som om jag hade sammanställt en teknisk rapport skildrade jag vad som hände i Nikopol, Dnjepropetrovsk, Krivoj Rog och andra orter i vår provins. Jag nämnde namn. Jag gick i god för personer som hade ryckts från sina anställningar. Jag påpekade att om detta skulle fortsätta skulle det snart inte finnas något dugligt folk kvar att sköta industrin. Produktionen var redan desorganiserad, ingen vågade ta initiativ till något arbete, ingen vågade fatta beslut.

Jag skickade brevet på privata vägar och vet bestämt att det kom i kommissariens händer. Men jag fick aldrig något svar. När jag själv drabbades av rensningen blev jag inte tillfrågad om brevet och jag förstod följaktligen att Ordsjonikidse inte hade överlämnat det till polisen. Varenda mening skulle annars ha varit tillräcklig för att snabbt göra mig ett huvud kortare.

3.

Min tur kom i november 1936.

Den kom lika plötsligt som Limanskijs, men jag hade den psykologiska fördelen att jag väntade slaget och hade genomgått många repetitioner med andra kamrater på ledande poster. Jag förstod att det viktigaste var att inte tappa huvudet. Under många sömnlösa nätter hade jag legat och försökt tänka ut vad jag kunde bli anklagad för. Var det något jag hade sagt för ett år sedan, för fem år sedan? Hade det avseende på arbetet i fabriken?

Med undantag av mina hemliga tvivel och den djupa sorg som fyllde mitt hjärta var jag inte medveten om något brott mot sovjetstaten. När anklagelserna till slut framställdes hade de ingen likhet med mina föregående gissningar.

Vi hade ett partisammanträde i fabriksklubbens möteslokal. Det var en oväderskväll och golvet var vått och smutsigt. Luften var fylld av blå cigarrettrök. Lokalen, kvällen, smutsen kommer för evigt att stanna i mitt minne. De förföljde mig som en mardröm och angav tonen för det förhör, vars huvuddrag ännu står som levande repliker för mig.

Strax före mötets slut reste sig Los.

— Kamrater, började han, jag föreslår att vi diskuterar fallet Viktor Andrejevitj Kravtjenko, direktören för rörvalsverket. Vi har rapporter med allvarliga anklagelser om hans förflutna och nuvarande verksamhet.

— Låt angivarna få ordet! skrek någon bland publiken.

— Alldeles rätt, sade Los. Ingenjör Gregorj Makarov har ordet.

Jag kände Makarov från min högskoletid. Han var en oduglig, hjälplös människa som förstod att utnyttja andras sympati. Jag hade skaffat honom plats och bostad i Nikopol och trodde i min naivitet att han skulle vara mig tacksam.

— Jag har känt Kravtjenko i många år, sade Makarov nu. Han tillhörde partistyrelsens kommitté vid metallurgiska institutet. De flesta medlemmar i denna kommitté är arresterade, bland annat Beretzkov, en vän till honom, samt Katz. Jag undrar om detta är en tillfällighet, kamrater. Denne

Kravtjenko har många vänner och "förbindelser" i Moskva och kom till institutet på rekommendation av kamrat Ordsjonikidse själv. I förbigående sagt har många av dessa förbindelser avslöjats som fiender till folket. Men vad jag vill ha sagt är att under alla sina år som partimedlem har Kravtjenko ljugit för partiet. Han har dolt för partiet ett mycket viktigt faktum, nämligen sin fars politiska förflutna. Han har inte erkänt att hans far var aktiv mensjevnik före revolutionen och ända sedan dess har uppvisat de partilösa arbetarna mot vår älskade ledare.

— Tala om Kravtjenko, inte om hans far! inföll någon.

— Äpplet faller inte långt från trädet, skrek kamrat Los. Fortsätt, kamrat Makarov.

— Det är rätt, äpplet faller inte långt från trädet, fortfor Makarov. Kravtjenko är inte bättre än sin far. Han har omgivit sig med främmande element. Tror ni att det är en tillfällighet att han har samlat så många icke-partimän på sin avdelning? Vilka är hans assistenter? Vilka är hans förmän? Vem är den arresterade mensjeviken Dubinskij? Vem är den arresterade tyske fascisterna Zelman? Jag kunde nämna många andra. Alla är de icke-partimän eller direkta fiender vilkas sabotage har avslöjats av NKVD.

— Kamrat, Zelman är jude och tysk kommunist. Hur kan ni kalla honom fascist? avbröt en arbetare.

— Har inte Hitler skickat hit tusentals spioner? Kan en spion ha en bättre förklädnad än som jude och kommunist? Kan han ha bättre skydd än under en Kravtjenko med hans viktiga förbindelser?

— Kamrat Los, inföll direktör Bratjko, jag föreslår att talaren håller sig till fakta och slutar att prata smörja.

— Ni ska få fakta, kamrat Bratjko, så många ni vill. Kommer ni ihåg den gången när vi beslöt de nya normerna efter starten av vår härliga stachanovitrörelse? Stod det inte klart för alla att Kravtjenko var emot förändringen? Det var bara en arbetare som var otacksam nog att angripa normerna, det var en som hette Kirjusjkin. Vad gjorde nu denne ädelmodige människovän Kravtjenko? Jo, han belönade Kirjusjkin med en bättre plats. Ja, jag anklagar honom för att skydda alla antisovjetska element ibland oss och jag anklagar honom framför allt för att ha fört vårt ärorika parti bakom ljuset genom att förtiga sin fars mensjevism.

När han steg ner från estraden hälsades han av rop: "Bra!" "Utmärkt!" men även: "Lögn!" "Löjligt!"

— Medlemmen av partiet ingenjör Sjakjevitj har ordet, sade Los. Sjakjevitj var en liten karl med skrumpet ap-ansikte och skärande falsettröst.

— Kamrater, även jag har skickat in en angivelse mot kamrat Kravtjenko, sade han. Jag har noga iakttagit honom en lång tid. Det är sant att tidningarna och radion har höjt honom till skyarna. Hur många gånger har han inte haft sin bild i tidningen? Men tänk om allt det där om hans förtjänster åt landet bara är en rökriddå för hans usla manipulationer!

— Får vi be om fakta! utropade Bratjko. Inget prat!

— Kravtjenko är en sån som tvivlar! skrek talaren med ännu gällare röst. På institutet kritiserade han kollektiveringen. Det vet alla människor. Och samma sak på fabriken, alltid sura miner, ingenting som passar hans fina smak. Till och med hans mor kom och snokade och anförde klagomål. Varför har han överhuvud taget en så hög ställning? Jo, därför att han har vänner i Moskva och Charkov. Inte duglighet, bara förbindelser.

— Det är lögn, kamrater! ropade Bratjko. Kravtjenko anställdes av kamrat Ivantjenko som först

rådfrågade mig. Han är en av de bästa ingenjörer vi har i Trubostal och kommissarien själv har ofta anförtrott honom viktiga specialuppdrag.

— Men ni kan inte neka till, kamrat Bratjko, att han är son till en antisovjetsk far och har dolt detta för oss! skrek mannen triumferande. Alla Stalins trogna och hängivna anhängare på hans avdelning har varit utestängda från befordran ...

Nu mindes jag. Jag hade tyckt synd om den virrige, olycklige lille Sjajkevitj och försökt släta över hans misstag. Men till slut hade jag efter överläggning med Bratjko flyttat honom till en avdelning där det inte ställdes så stora fordringar på honom.

Nästa angivare var Judavin. Jag visste att han var polisspion och hade undvikit honom, men detta fick jag nu äta upp.

— Kamrater, sade han, jag inte bara instämmer med de föregående talarna, utan har själv en mycket allvarlig punkt att komma med! Kravtjenko är sabotör. Han har avsiktligt förstört material för en miljon rubel i sovjetvaluta och ett obestämt belopp i utländsk valuta. Det har gått till så att han har beställt alla möjliga dyrbara maskiner för sin avdelning och sedan inte använt dem. Hans avdelning är full med dyra maskindelar av vilka somliga inte ens har packats upp.

Jag drog en lättnadens suck. Denna beskyllning var så långsökt att jag tyckte att den borde falla till marken av sig själv. Jag samlade all min viljekraft och besteg estraden.

— Kamrater, partimedlemmar, sade jag, jag vill tala öppet till er, oavsett följderna. Jag har varit i partiet i åtta år. Min meritlista talar för sig själv. Jag är inte mer än en människa, jag har begått misstag. Jag kanske har befordrat personer som inte har förtjänat det eller avskedat sådana som hade bort få stanna. Men på en ansvarig post måste man fatta beslut och eftersom man inte är mer än människa måste besluten ibland bli oriktiga. Ni vet alla att Makarov och Sjajkevitj är missnöjda för egen del. Det är ju ingen idé att gå in på en sak som varenda människa på fabriken känner till. Men jag är inte skyldig till någonting. Jag är heller inte rädd för någonting. Jag ber bara om en sak. Låt mig få tid att bevisa att dessa anklagelser är illvilliga påhitt. Tillsätt en kommitté för att undersöka anklagelserna. Om jag inte lyckas övertyga kommittén så ska jag villigt ta konsekvenserna. Hela stormen har väckts därför att min far påstås vara mensjevik. Jag vill att ni ska ha fullkomligt klart för er att jag inte desavuerar min far. Jag älskar och beundrar honom. Det var han som inympade i mig de proletära ideal som först förde mig till komsomol, sedan till partiet. Han tillhör inte själv partiet, men alla vet vilka tjänster han har gjort arbetarklassen. Han är allmänt uppskattad av de arbetare som känner honom bäst, arbetarna i Dnjepropetrovsk. Det är ett faktum att han aldrig i livet har varit mensjevik eller tillhört något parti. Han var helt enkelt en ärlig revolutionär som kämpade mot tsaren och kapitalisterna utan partietikett. Han kämpade på barrikaderna 1905. Han samarbetade med mensjevikerna — men också med bolsjevikerna — och delade fängelsecell med alla möjliga revolutionskämpar. Allt detta kan jag bevisa om jag får tid på mig. Pratet om sabotage är helt enkelt löjligt. Jag har visserligen en massa material på min avdelning, men vartenda dugg är känt av kommissariatet. Jag rapporterar lagret regelbundet och det står när som helst till trustens förfogande. Varje beställning har gjorts för att möta ett aktuellt behov. Vad beror det på att jag har så många specialverktyg och maskindelar, av vilka en del sällan används? Jo, det beror på att jag ofta anförtros sådana uppgifter som kräver speciella verktyg. Ni kanske minns den gången vi fick en brådskande order på rör för Bakus oljefält. En del av den första ordern inhiberades sedermera till följd av att planerna hade förändrats. På så sätt kom dyrbara verktyg att bli liggande. Vi har behållit dem i händelse de plötsligt skulle behövas. Men allt detta har behandlats och beslutats öppet och inte under hand som mina angivare insinuerar. Besluten är Moskvas och inte mina. Det

är orimligt att tolka detta som sabotage, kamrater. Jag kan bevisa med dokument hur och när och varför varje särskild sak har anskaffats. Det övriga som har sagts är rena löjligheten. Jag vill inte ta ert tålmod i anspråk med ett detaljerat svar. Jag anhåller att få tillåtelse att bevisa min oskuld — men här i denna sal, inte någon annanstans. Men vad som än händer, kom ihåg att jag är oskyldig!

Det hördes spridda applåder när jag satte mig, men även rop: ”Uteslut honom!” ”Mensjevik!” ”Han chansar på sina förbindelser!”

En arbetare vid namn Silinin, en man i sextioårsåldern som jag bara var flyktigt bekant med, begärde ordet.

— Så länge kamrat Kravtjenko fortfarande är chef för sin avdelning på fabriken skulle det vara dumt att avbryta hans arbete. Eftersom hans sak förefaller ganska tveksam finns det ju ingen anledning att handla i panik. Det blir nog tid för uteslutning och administrativa åtgärder. Jag tycker att Kravtjenkos förslag är gott. Jag föreslår att vi hemställer till partistyrelsen i staden att tillsätta en undersökningskommission och att kamraten får framlägga sina bevis för denna kommission.

Förslaget antogs mot Judavins, Sjakjevitjs, Makarovs och några andras röster. Endast Bratjko och Silinin vågade tala med mig när jag lämnade lokalen. Från detta ögonblick och tills min provotid var slut över halvtannat år efteråt skyddes jag som pesten.

15. Min provotid börjar

1.

NÄR JAG MORGONEN DÄRPÅ slog upp tidningen fann jag mig överöst av en störtskur av smädelser. ”Enligt tillförlitliga uppgifter”, hette det, ”har den skumma figuren Kravtjenko under alla dessa år lyckats dölja att hans far var en stor godsägare och utsugare”. Jag beskylldes för att vara ”vit”; jag var ”lakej” åt folkets fiender; jag hade beskyddat mot partiet fiendliga element; jag hade varit sysselsatt med sabotageverksamhet.

Medan jag satt och åt frukost fick jag till min förvåning telefon från Brodskijs efterträdare i partiets lokalavdelning, en man vid namn Filline.

— Vi har fått en fullständig redogörelse för gårdagens möte och har läst morgontidningarna, sade han. Var inte orolig, kamrat Kravtjenko. Fortsätt ert arbete och se till att produktionssiffrorna hålls. Tillsvidare kommer ingen att röra er.

Jag tackade honom och kände en stor lättnad. Filline skulle inte ha vågat lugna mig om inte han och hans medarbetare hade funnit anklagelsen mot mig svag.

När jag anlände till fabriken fann jag undersökningskommissionen, som Filline hade tillsatt, redan i arbete. Den bestod av Los, vilket inte var vidare uppmuntrande, direktör Bratjko, vilket var mycket bättre, samt chefsingenjör Visjnev. De befann sig i lagerlokalerna och undersökte de ”upplagda” verktygen.

— God morgon, sade Los kyligt och med en ton av allmän åklagare. Låt oss genast komma till saken. Är det ni som har beställt de här verktygen?

— Ja.

— Vem attesterade beställningen?

— Chefsingenjör Visjnev. Visjnev ryckte till.

— Det kommer jag verkligen inte ihåg, sade han nervöst. I så fall måste det ha varit på order uppifrån.

— Vem gjorde upp förteckningen på de verktyg som skulle beställas?

— Det gjorde verkmästare Kiznamenko på kamrat Visjnevs befallning.

Visjnev som var mer förvirrad än jag förklarade återigen att han ingenting mindes.

— Nåja, det kan vi ju se av papperen, sade Bratjko.

— Jag ska försöka få reda på dem, sade jag. Jag hoppas bara att kopiorna finns här eller att jag kan få tag på originalen i Charkov och Moskva.

Det skulle bli min huvudsakliga sysselsättning under många veckor att leta efter dessa dokument. De fick något spöklikt över sig. Med dem i min hand kunde jag visa att verktygen — särskilt en stor sändning från Amerika som aldrig hade använts — hade varit nödvändiga för att utföra en viss order från Moskva och att antalet var noga beräknat med hänsyn till den kvantitet rör som skulle tillverkas.

Jag kom aldrig underfund med huruvida kopiorna hade kommit bort eller avsiktligt förstörts. Med tillstånd av Bratjko och Filline begav jag mig samma dag till Charkov för att eventuellt fortsätta till Moskva och leta efter bevisen. Fillines välvilja var den enda ljuspunkten. Jag nämnde för honom att jag tänkte stanna i Dnjepropetrovsk för att få intyg om att min far inte hade tillhört mensjevikerna.

Denna gång anförtrorde jag mig oförbehållsamt åt min familj. Den psykologiska spänningen mellan min far och mig hade äntligen släppt. Jag kände mig lika nära mina föräldrar som då jag var liten pojke. Jag var inte längre en ”fast” bolsjevik.

Far var nu pensionerad, men upprätthöll fortfarande förbindelsen med sina gamla kamrater och kände till terrorn bland den administrativa och tekniska personalen på fabriken. Han visste att i nittionio fall av hundra var den anklagade förlorad. Men vi hoppades förtvivlat att jag skulle utgöra det hundra fallet.

Far tyckte visserligen inte att det var något brott även att ha varit mensjevik — många av de tappreste revolutionärerna var mensjeviker — men han begav sig i alla fall till några ansedda kommunister i staden av hans egen generation och fick officiellt intyg på att Kravtjenko den äldre inte hade tillhört något särskilt parti. Därpå begav vi oss tillsammans till dr Karavajevs änka.

Det var en lång, smärt, gråhårig och intelligent gammal dam. Hennes man hade varit medlem i duman och upphovsman till jordbruksreformen. Han hade i hemlighet mördats i sitt hem av tsaragenter. Änkan levde på en sovjetpension och räknade många av de ledande bolsjevikerna bland sina vänner. Hon hade känt far i över trettio år och mottog honom med verklig glädje. Alla revolutionärer från hennes makes krets stod för henne i ett förklarat skimmer.

Till en början ville hon helt enkelt inte tro att vi behövde ”bevis” för att far inte hade varit mensjevik.

— Otroligt löjligt! utbrast hon. Att vara mensjevik på den tiden krävde mer än vanligt mod. Det betydde att man dagligen satte sitt liv på spel. Men jag är tydligen för gammal för att begripa hur folk resonerar nuförtiden. Jag måste tala med Krupskaja om det nästa gång jag kommer till Moskva.

Men hon satte sig och skrev ett långt brev till partistyrelsen i Nikopol, där hon redogjorde för fars modiga revolutionära verksamhet och intygade att han alltid hade varit en fribytare som vägrat att

gå under partidisciplinens ok.

Under tiden besökte mor partiarkivet i Dnjepropetrovsk och försökte förmå tjänstemännen att ur polisregistren från tsartiden plocka fram uppgifterna om hennes makes arresteringar och fängelsevistelser. De vågade inte göra det utan en anhållan från partiet, varför jag vände mig till Filline, som i sin tur ringde partiet i Dnjepropetrovsk och begärde uppgifterna.

— Det är alltså tsarens gendarmar som ska rädda min son från ”socialismens” gendarmar, anmärkte far med ett bistert leende.

I Trubostals högkvarter i Charkov rådde full förvirring. Alla var stela av skräck. Ingen visste om det skulle vara hans sista dag på kontoret, hans sista dag på fri fot. Flera funktionärer som hade följt mitt arbete sedan flera år tillbaka gjorde allvarliga försök att hjälpa mig men kunde inte hitta de dokument jag behövde. De ringde Moskva, men fick veta att den ende som kunde göra något, kommissarie Ordsjonikidse, låg sjuk och inte fick störas. Jag ringde förtvivlad hem till Bratjko i Nikopol.

— Pjotr Petrovitj, jag har inte hittat ett dugg, sade jag. Den vanliga villervallan här har blivit ännu värre genom rensningen. Ska jag fortsätta och försöka min lycka i Moskva?

— Nej, nej, kom genast tillbaka.

— Men varför det? Vad har hänt?

— Det kan jag inte nämna i telefon. Kom tillbaka så snart ni kan. Det är mycket viktigt. Dagen därpå var jag tillbaka på min fabrik.

2.

Kamrat Bratjkos oro var berättigad. Fanatikerna och mina personliga fiender hade utnyttjat min frånvaro.

Till en början hade NKVD rensat upp min personal och arresterat Dubinskij, Sjpatjinskij, ingenjör Bako och över ett dussintal andra. Arbetarna var som förlamade. Vidare hade sekreteraren i min egen particell, Jasenev, givetvis med bemyndigande från högre ort, försökt utöva påtryckning på olika arbetare att ange mig. Det gick under den eufemistiska benämningen att ”samla material”.

Många arbetare som varit länge på min avdelning kom enskilt till mig och bekände i blygsel och sorg att de hade undertecknat papper mot mig som utgjorde en enda vävnad av lögner och gissningar. Det hade skett under hot om ”svåra följder”. Jag fick också veta att den outtröttlige Los hade skickat personer till Dnjepropetrovsk för att samla komprometterande material om mig och min far. Han ville bland annat visa att jag hade stått på intim fot med Katz, Beretzkoj, Perlin, Richter, Borisov och andra studenter vid högskolan som nu var i NKVD:s klor och följaktligen fiender till folket.

Los forcerade sina förföljelser allt vad han kunde. Han måste klara affären Kravtjenko utan onödig tidspillan. Min onåd skulle nämligen bli utgångspunkten för en rad anklagelser mot personer som på ett eller annat sätt hade stått i kontakt med mig. Det dröjde inte många dagar förrän ett nytt möte sammankallades med fabriken partistyrelse för att behandla min sak.

Atmosfären på mötet var ogästvänlig. Trots alla mina föresatser att hålla huvudet kallt kände jag en rysning när jag märkte hur isolerad jag var. Det var bara två kamrater som vågade komma fram till mig, Silinin och Gusjkin, ett par till åren komna arbetare. Det var kanske deras ålder som hade räddat dem från bolsjevismens ”fasta hand”.

— Var inte orolig, kamrat Kravtjenko, sade Gusjkin och tryckte min hand. Om de skulle göra något mot er så kommer partistyrelsen i staden att rehabilitera er eller också distriktsstyrelsen såvida de inte har arresterat er.

Los inledde förhandlingarna. Hans tal var ett mästerstycke av insinuationer och demagogik. Min skuld hade ”till stor del” bevisats, yttrade han. Att min far var ”sovjetfientligt inställd” var ”otvivelaktigt”. Detaljerna i mitt sabotage skulle fastställas ”med andra medel” och ”på annan ort”. Men var det inte egendomligt att så många av mina medarbetare och vänner på fabriken, på institutet, i vår trust, hade drabbats av revolutionens, av NKVD:s blottade svärd?

— Vi har ännu inte alla fakta som behövs för att bevisa att Kravtjenko var deras medbrottsling, men allt vad vi har fått reda på tyder på att Kravtjenko är en listigt maskerad fiende till folket, att han sparkar ut kommunister och omger sig med klassfiender.

Makarov, Sjakjevitj och Judavin begärde ordet och drog sina i förväg iordninggjorda historier. Till dem anslöt sig Jasenev samt fackföreningsrepresentanten i min avdelning, Balabin, som aldrig hade förlåtit att jag ”saboterat” hans ”politiska pedagogik” och rivit ner affischer för att skydda stachanovismens fiender. Talen åtföljdes av väl inövade bifallsrop: ”Det är rätt!” ”Ut med honom!”

Nu reste sig Gusjkin för att tala till mitt försvar.

— Hela anklagelsen mot denne unge och duglige kamrat är foster av en överhettad hjärna, sade han. Kravtjenko är son till en gammal revolutionär arbetare. Allt som sägs om hans far är lögn. Dessutom är han vuxen och har bara ansvaret för sig själv. Men det är en annan sak också. Jag kan berätta att Jasenev kom in på mitt kontor och fordrade att jag skulle skriva en angivelse mot Kravtjenko. När jag vägrade hotade han mig och svor. Där ser ni vilket värde man kan tillmätta dessa angivelser!

— Det är lögn! skrek Jasenev.

— Lögn! Vilken fräckhet! kom det som ett eko från Makarov och hans klick.

— Nej, det är sanning, kamrater. Jag är en gammal bolsjevik och jag hittar inte på sådana saker. Jag är arbetare och jag håller på partiet, men jag tycker att det är en skandal att en av våra bästa och hederligaste kamrater ska förföljas på detta sätt.

Bratjko försvarade mig mot anklagelsen för sabotage. Alla verktyg som beställts från min avdelning hade behövts, och att en del till följd av förändringar i produktionsplanen inte hade kommit till användning var inte mitt fel.

— Om Kravtjenko är skyldig, så är jag det också i egenskap av hans överordnade och Visjnev i egenskap av chefsingenjör och Trubostal i Charkov och folkkommisariatet i Moskva i egenskap av högsta bestämmande myndigheter.

— Kamrater, utbrast Bratjko till slut, jag skäms för er när jag ser mig omkring. Är detta ett partimöte eller en blodtörstig pöbelhop? Är vi Lenins lärjungar eller en massa sadister? Och vem är det som har tillåtit spritservering i kväll medan ett partimöte pågår? Jag ber, kamrater, försök att resonera förnuftigt. Detta är inte en komedi, utan en fråga om liv och död för en kamrat.

— Sentimentalt prat, kamrat Bratjko! hördes en dånande röst från dörren. Där stod Dorogan, chef för NKVD i Nikopol, en stor, korpulent man med kalla, uttrycksfulla ögon och ett olycksbådande leende på läpparna. Vänstra handen vilade på pistolen, den högra höll en cigarrett.

Han såg sig omkring i salen. Bratjko slutade hastigt och en smula lamt sitt tal. Los påskyndade

förhandlingarna. Liksom de flesta andra närvarande antog han att Dorogan hade kommit för att arresteras när farsen var slut.

— Kravtjenko har rätt att få sista ordet om han vill, sade Los. Han har fem minuter på sig. Jag besteg talarstolen.

— Jag blygs inte för min far, jag är stolt över honom, slutade jag mitt tal. Jag har ingen anledning att ursäktas för de upplagrade verktygen. De kan vara ett bevis på ineffektivitet, från min eller andra personers sida, men är inget sabotage. Om jag är skyldig så är hela trusten, hela kommissariatet skyldiga. Det är de som bestämmer hur stora kvantiteter som ska tillverkas. Men låt mig säga som avslutning: Detta är en sak som inte gäller bara Kravtjenko. Det avgörande är att ni krossar oskyldiga människor. Jag förklarar att jag är oskyldig. Ge mig bara tio dar så att jag får tillfälle bevisa det!

Omröstningen började. Redan Dorogans närvaro var ett hot. Endast ett halvt dussin röstade mot utslutning. Los ignorerade dem.

— Detta möte har med acklamation beslutat hemställa hos partistyrelsen i staden att Viktor Andrejevitj Kravtjenko måtte utslutas, förklarade Los.

— Nå, tänker ni överklaga? frågade Dorogan.

— Javisst, svarade jag. Jag ska telegrafera till kamrat Ordsjonikidse och inlämna protest i Charkov och Moskva och i morgon ska jag vädja till partistyrelsen i staden.

Jag gick ut i mörkret. Det var bitande kallt men jag brydde mig inte om att knäppa ytterrocken. Jag var oemottaglig för fysiska känslor. Jag såg mig omkring och väntade att en NKVD-bil skulle vänta utanför för att föra bort mig. Några andra rusade ut för att se på hur jag arresterades. De var förvånade och till och med besvikna över att ingenting hände. På hemvägen fick jag se ett par som stod under en lyktstolpe. Jag hejdade mig ett ögonblick.

— Viktor Andrejevitj, det är vi, dina vänner, sade en av männen. Det var Gusjkin och Silinin.

— Tack, sade jag. Det är verkligen vänskap att vänta på mig i ett sådant ögonblick.

De följde mig ett stycke på väg, uttryckte sina sympatier och försökte lugna mig. Vid hemkomsten skrev jag ett telegram till Ordsjonikidse, men rev sönder det. Jag var ju bara en bland miljoner. På vad sätt var mitt läge värre än deras? Vad kunde jag säga en medlem av Stalins politbyrå som han inte redan visste?

Det ringde på dörren. Jaså, de har kommit för att hämta mig i alla fall! tänkte jag. Jag öppnade dörren, men i stället för den uniformerade tjekist som jag hade väntat stod där arbetaren Kirjusjkin, den tystlåtna förutvarande bonden och soldaten som hade vågat underlåta att rösta för de nya normerna.

Kirjusjkin erbjöd mig sina tjänster.

— Jag har mitt bakom mig, sade han, jag är för obetydlig för att någon skulle uppmärksamma mig. Eftersom jag inte har något att förlora så har jag ingenting att frukta. Hur är det ni kommunister säger: ingenting att förlora annat än mina bojar. Ibland kan en råtta göra det som ett lejon inte förmår. Ja, Viktor Andrejevitj, denna gång är det min tur att hjälpa er och det är därför jag har kommit hit. Jag tänkte för mig själv att nu behöver han en trogen vän. Jag är ingen hjälte, men jag är beredd att ta risker om det behövs. Ni kanske vill gömma något eller skicka några farliga papper eller hälsningar till någon. Jag förstår mig inte på politiken teoretiskt, men jag gör det praktiskt och jag står till ert förfogande. Ni kan lita på mig.

Jag kunde inte låta bli att skratta trots mina bekymmer. Vilken godhet, vilken känslighet fanns det inte hos denne enkle, blygsamme arbetare! I sin trohjärtade själ antog han att jag hade något att dölja, att jag behövde en medhjälpare.

— Vet ni, Kirjusjkin, jag är verkligen ingen sabotör, sade jag. Jag har intet att dölja. Tjekisterna kan gärna få komma. Det finns ingenting komprometterande här hemma och jag har rent samvete.

— Jag har väl inte sagt att ni var sabotör? Men utifall att ...

— Ni har redan gjort mycket för mig, Kirjusjkin. Ert besök är det dyrbaraste minne jag kommer att föra med mig från Nikopol.

Han ville gå, men jag höll kvar honom, bjöd på te och satt en timme och lät honom berätta om sitt liv och sina arbetskamrater. Flera gånger ringde det i telefon. Det var anonyma röster från fabriken som ville höra hur jag hade det och om jag fortfarande var hemma.

Samtalet med Kirjusjkin och hans kuriösa erbjudande hade haft en stimulerande inverkan på mig och jag beslöt att ännu en gång, den sista, leta igenom huset efter de förbaskade papperen. I ett skåp med en massa bortkastat skräp låg en portfölj som jag hade använt under en resa till huvudstaden några månader tidigare, men sedan tömt och slängt undan. Nu öppnade jag den åter och se — i ett sidofack låg några skrynkliga, nedsmutsade papper: det var de orderkopior som jag hade letat så förtvivlat efter. De var som jag trodde attesterade av Visjnev. Där fanns också kopior av de av oljetrustens chef uppgjorda kalkylerna, som var baserade på sedermera inhägnade planer. Dessa visade för varje nyktert tänkande människa att den beställda kvantiteten reservdelar och specialverktyg motsvarade det ursprungligen beräknade behovet.

Tidigt nästa morgon var jag hos Bratjko.

— Viktor Andrejevitj, sade han när han hade tittat igenom papperen, ni är sannerligen född under en lycklig stjärna. Vi måste genast underrätta stackars Visjnev, han är alldeles ifrån sig.

Jag lät göra fotografiska kopior av de dyrbara papperen. Bratjko fick en uppsättning, Visjnev en annan; en tredje placerade jag hos en pålitlig vän tillsammans med en utförlig redogörelse för anklagelserna mot mig och dokumentens betydelse som motbevis. Jag bad honom att i händelse av min arrestering förelägga centralstyrelsen i Moskva dessa bevis på min oskuld.

Jag skrev till kommissarien Ordsjonikidse och Trubostalchefen Ivantjenko och underrättade dem om de falska anklagelserna mot mig. Jag skrev till partistyrelsen i staden och anhöll att den skulle avslå fabrikskommitténs hemställan. Kamrat Filline utlyste omedelbart ett styrelsesammanträde.

Fallet Kravtjenko hade vid denna tid kommit i var mans mun i Nikopol. Detta berodde till en del på min ställning som chef för det största rörvalsverket, men även på mitt energiska försvar, vilket var något sällsynt. Jag undrar om det inte var denna ryktbarhet som till slut räddade mig. Förföljelsen hade inletts inför offentligheten, och det blev allt svårare för polisen och partiet att mörklägga den. Angreppet var ett strategiskt misstag, vilket Dorogan, Los och deras hejdukar inte tvekade att erkänna för mig.

Partistyrelsen i Nikopol sammanträdde alltså i Folkets hus. Med undantag av Dorogan och Bratjko bestod den av nytt folk. På mindre än två månader hade rensningen sopat bort det högsta partiorganet i ett viktigt industriområde.

Los framlade anklagelsen mot mig och började med min mensjevikiske fader. Filline hörde honom till slut och läste så upp de brev och intyg som far hade anskaffat.

— Dessa uppgifter härstammar från goda kommunister som ogillar Kravtjenko den äldres politiska uppfattning, sade han, vilket emellertid ger ökad vikt åt deras uttalande. Här har jag också en del intressant arkivmaterial, utdrag ur den hemliga tsarpolisens register och fångrullor, varav framgår att denne kamrats far är en fläckfri revolutionshjälte och ingen mensjevnik.

Los övergick därefter till huvudanklagelsen. Både Kravtjenko och Bratjko hade talat om dokument som skulle motbevisa sabotaget, men de kunde inte lägga fram dem, påpekade han.

— Jo, det kan vi visst, kamrat Los, avbröt Bratjko. Här är de. Dorogan och Los var mållösa av häpnad och Filline kunde inte dölja sin belåtenhet.

— Det här tycker jag tydligt och klart frikänner Kravtjenko, sade han.

Förhandlingarna pågick i flera timmar. Los drog en massa namn på arresterade ingenjörer och tjänstemän som han påstod vara vänner till mig. Det märktes på honom hur besviken han var över att den fina fångsten synbarligen gick honom ur händerna.

Sedan ”bevisningen” var framlagd uttalade sig de olika styrelsemedlemmarna. De flesta förordade min rehabilitering. Men den sorgliga sanningen var att det inte var de dokumentariska bevisen och anklagelsens löslighet som bestämde dem, utan den fasta hållning som Filline intog. Han angav tonen och de andra instämde försiktigtvis.

Man beslöt avslå fabrikskommitténs anhållan att jag skulle bli utesluten. Dorogan och Los nedlade sina röster. Därpå föreslog någon att Kravtjenko skulle få en reprimand för ohövligt uppträdande mot partiets och fackföreningens funktionärer. Det var tydligen avsett som plåster på såret för Dorogan.

Till min förvåning röstade till och med Filline för detta förslag. Jag kunde endast förklara det med att han som en klok kommunist nu ville försona sig med NKVD sedan han förut hade ställt sig på min sida. Jag protesterade mot reprimanden, men förgäves.

Bratjko och jag gjorde sällskap i bilen hem. Vi var mycket belåtna med utgången, men reprimanden sved. Den var en fläck på min meritlista som inte skulle bli lätt att utplåna.

Samma kväll skrev jag till mina vänner, till min familj, till mina överordnade i Charkov och Moskva och underrättade dem om den tur jag hade haft. Men jag var måttfull i min optimism och jag vågade inte hoppas att NKVD skulle lämna mig i fred.

3.

Den lyckliga utgången i mitt fall var ett undantag. I hela Ryssland fortgick rensningen med ökat raseri. Demonstrationsprocesserna mot Radek, Sokolnikov, Pjatakov och andra gamla bolsjeviker pågick i Moskva. I sju dagar hade tidningarna hela sidor med ”bekännelser”. Så kom de oundvikliga domarna och avrättningarna.

Om det var någon i Ryssland som på allvar trodde på dessa fantastiska ”bekännelser” så tillhörde jag för min del inte dem. Men när jag många år senare kom till utlandet upptäckte jag att utlänningar, särskilt ”liberala” amerikaner, hade svårt det makabra lockbetet med hull och hår. Ett kapitalistiskt filmbolag hade rent av tillverkat en dum och okunnig film med utgångspunkt från att NKVD:s påhitt var sanna.

Bland de anklagade i den sista av Moskvarättegångarna kände jag bäst Pjatakov som hade varit Ordsjonikidses närmaste medhjälpare. Jag hade många gånger besökt honom i affärer och deltagit i konferenser där han varit ordförande. Pjatakov var en högväxt man med värdigt utseende, långt skägg och hög tänkarpanna. De beslut han fattade, privat eller vid konferenser, var genomtänkta

och hederliga. Han nöjde sig aldrig med andrahandsinformationer i tekniska angelägenheter utan tog alltid fram sin räknesticka för att kontrollera siffrorna innan han attesterade några utgifter.

Den Pjatakov jag kände hade inte den ringaste likhet med den ”brottsling” som framställdes i rättegången eller i det dravel jag sedermera läste i en konstig amerikansk bok med titeln ”På uppdrag i Moskva”. Till följd av mitt arbete och mina tekniska förbindelser träffade jag bokstavligen hundratals personer som hade intima förbindelser med de industrier och de fabriker där Pjatakovs föregivna ”sabotage” skulle ha begåtts.

De ”sabotage” som Pjatakov bekände låg huvudsakligen i konstruktionsindustrin. Den som under Pjatakov hade kontrollen över denna var C. Z. Ginsburg. Alla detaljer passerade genom dennes händer. Att sabotage av den omfattning som åklagaren Visjinskij angav skulle ha kunnat bedrivas år efter år utan Ginsburgs vetskap och aktiva medverkan var fysiskt omöjligt.

Men Ginsburg blev inte arresterad. Hans namn hölls omsorgsfullt borta från rättsförhandlingarna, trots att projekt som stått under hans personliga ledning diskuterades i detalj. Och efter rättegången utnämnde Stalin honom till kommissarie för konstruktionsindustrin. Sista gången jag såg Ginsburg hade han bröstet täckt med dekorationer. Inom vår industri togs det för givet att Ginsburg hade spelat rollen av högste provokatör och att hans viktigaste konstruktionsarbete gällt bevisningen i den stora processen. Han var sufflör åt åklagaren Visjinskij.

En annan person som figurerade i rättegången och som jag personligen kände i många år var Nikolaj Gobulenko. Han avrättades i Charkov utan att man gjorde sig besvär med dom och rannsaking. Han hade tilldelats den fiktiva rollen som chef för ett ”terrorcentrum” som skulle mörda medlemmar i politbyrå. Han skulle särskilt ha bekänt en komplott att mörda medlemmen i politbyrå Kossjor och sekreteraren i det ukrainska kommunistpartiet Postisjev. Kort efter det att Gobulenko blivit skjuten för detta brott arresterade NKVD både Kossjor och Postisjev.

Gobulenko hade en tid varit chef för Petrovskij-Lenin-verken i Dnjepropetrovsk. Jag träffade och talade med honom ofta. Han var en modig och öppenhjärtig människa, vilkens enda brott bestod i att han var motståndare till de ständiga blodbadet. Sista gången jag såg honom — han var då ordförande i sovjet i Dnjepropetrovsk var han som ett levande lik: han visste redan att han var dömd. Endast detta förklarar att han talade med mig så oförblommerat som han gjorde.

Han ansåg att kommunistpartiets pogrom endast var sista steget för utrotande av alla självständiga tankar och åsikter i landet. Stalin ledde en målmedveten kontrarevolution: de rester av makt som partiets centralstyrelse fortfarande hade, de rester av prestige och inflytande hos folket som ännu fanns hos revolutionens generation skulle utplånas och politbyrå — det vill säga Stalin — skulle bli enväldig diktator.

Gobulenko ledde ingen ”terroristorganisation”. Hade det funnits en sådan organisation borde den ha begått åtminstone något attentat. Men han var motståndare till kontrarevolutionen och avskydde diktatorn. Att han officiellt mördades var därför ingen tanklös eller lättsinnig handling. Det var en krigshandling i Stalins slutliga, blodiga kamp om obegränsad makt.

Gobulenko, Pjatakov, kanske Kossjor och Postisjev, var skyldiga endast så till vida som de inte ödmjukt fogade sig i Stalins absolutism. De anonyma miljonerna, kommunister och partilösa, som likviderades under den stora rensningen, var inte ens skyldiga till detta ”brott”. Jag blev förskräckt när jag flera år efteråt i utlandet fick höra samvetslösa och dåraktiga människor framställa dem som femtekolonnare. Det är ju groteskt att föreställa sig en femtekolonn på nio å tio miljoner människor, innefattande 60 å 80 procent av de ledande männen i partiet, komsomol, krigsmakten, regeringen industrin, jordbruket och kulturen.

Vid rättegången mot Pjatakov anklagades en viss Sjestov för en komplott att mörda sekreteraren i det sibiriska partiet P. Eiche.

Sjestov avrättades och kort efteråt arresterades hans tilltänkta offer Eiche. Åklagaren Visjinskijs energiska assistent Matulevitj inriktade sig hänsynslöst och skickligt på att få de anklagade fällda. Kort efter rättegången blev Matulevitj själv likviderad. Hela processen var hopkokad av Henrik Jagoda, NKVD:s omänskliga ledare, men snart var det Jagodas och hans främsta medhjälparens tur att bli arresterade och skjutna. De flesta av dem som hade utarbetat Stalins författning var döda eller i fängelse. Snart ”rannsakades” röda arméns chefer, bland annat den världsberömde general Tuchatjevskij, inom lyckta dörrar och sköts, och kort därpå sköts alla deras ”domare” i sin tur. ”Femte kolonnen” omfattade tydligen alla utom Stalin, Molotov och Förenta staternas ambassadör Davies.

Fastän jag själv med undantag av reprimanden hade klarat mig, pinades jag av alla skräckscener omkring mig och av de oupphörliga arresteringarna och försvinnandena i mina verkstäder och kontor. Jag störtade mig huvudstupa i arbetet och höll på fjorton, aderton, tjugu timmar i sträck för att slippa tänka, för att rädda mig från vansinnet. Jag hade ingen personlig tillvaro, jag kände ingen tillfredsställelse i mitt arbete, jag hyste inga förhoppningar om min egen eller landets framtid.

Och nu inföll den tragiska februaridagen 1937. Jag satt vid mitt skrivbord och skrev på en produktionsrapport, avsedd för Ivantjenko i Charkov och Ordsjonikidse i Moskva, när en av mina assistenter med tårar i ögonen kom instörtande.

— Viktor Andrejevitj, flåsade han, Sergo Ordsjonikidse är död! Vilken olycka!

Jag satt orörlig, mållös, nästan förlamad. Tårarna rann utmed kinderna på mig. Jag hade förlorat en vän och beskyddare. Dagen därpå ringde Gersjgorn.

— Vilken tragedi! sade han. Er beskyddare i Moskva är död. Kanske vi snart skulle träffas och prata om ett och annat? Fördämningen var bruten. Vattnet störtade över mig.

16. På jakt efter rättvisa

1.

JAG OMBADS ATT TALA vid en minnesfest i fabriken över Ordsjonikidse. Det var enda gången jag i en sovjetförsamling kunde tala ur hjärtat. Det hade gått sju år sedan Ordsjonikidse utsåg mig till utbildning för ”vår egen tekniska intelligens”. Under denna tid hade han uppmuntrat mig och beskyddat mig med en nästan faderlig omsorg och jag visste att jag bara var en av de tusental han hade beskyddat och utnyttjat för landets intresse.

Jag måste ha smittat åhörarna med mina känslor, för det var många som grät öppet. De massor som dystra och motvilliga gav sitt obligatoriska bifall till känna över blodsrettgångarna och humbugsförfattningen var mäktiga en äkta känsla. Den gamla ryska känslighetens källor var ännu inte uttorkade.

I tidningarna lästes ett långt lovtal över den döde kommissarien, undertecknat av Stalin och nitton andra av de högsta ledarna. Politbyrån utsåg en kommitté på sju framstående industri- och ämbetsmän för att ordna den statliga begravningen. Fyra berömda läkare intygade att dödsorsaken hade varit ”hjärtförlamning”. Dessa siffror har stannat i mitt minne som uttryck för periodens makabra retorik. Innan året var slut var endast nio av de tjugu undertecknarna vid liv och på fri fot. De andra var skjutna, hade begått självmord eller ruttade bort i fängelser. Av de

sju i begravningskommittén fanns bara två kvar: tre var avrättade, en hade begått självmord och en var levande begravnen i ett tvångsarbetsläger. Av de fyra läkarna överlevde endast en och han gick i ständig fruktan för likvidering.

Varför var det så nödvändigt med denna omsorgsfulla attest på Ordsjonikidses död? Jo, det var därför att ryska folket i allmänhet och partimedlemmarna i synnerhet inte trodde att någon som satt vid makten kunde dö en naturlig död. De hade blivit cyniska vid bevittnandet av många besynnerliga händelser. Ett exempel var Nadesjda Allelujevas dödsfall några år efteråt.

Nadesjda Allelujeva var Stalins hustru. Ivriga ansträngningar gjordes att dölja omständigheterna kring hennes plötsliga frånfälle. Men man kunde inte hindra att många sensationella fakta blev kända och spreds, åtminstone i de högre kretsarna.

Allelujeva var dotter till en revolutionär från tiden före 1917 och hade tydligen ärvt en del av hans omoderna humanitära fördomar mot massterror. Den brutala kollektiviseringen var mer än hon kunde stå ut med, även av fadern till hennes båda barn. Hon lät inte sin fasa stanna inom familjekretsen, utan angrep upprepade gånger sin makes politik på partimöten vid akademien där hon gick på en teknisk kurs.

Enbart antydningen om sådana fakta var tillräckligt för att föra en människa i fängelse, men nu var den högre byråkratin, där skandaler, sensationer och intriger frodas lika rikt som i det gamla romanovska hovet, genomsyrad därav. När Allelujevas död tillkännagavs uppstod helt naturligt rykten om att hon begått självmord eller blivit förgiftad.

Trots de fyra läkarnas intyg spreds också en massa rykten om Ordsjonikidses död. Jag råkar känna till en del av de verkliga omständigheterna. Tidpunkten är ännu inte inne för att jag skall kunna ange mina sagesmän — det skulle betyda tortyr och död för dem. Men eftersom denne kommissaries sista år var så intimt förknippade med min egen tillvaro anser jag det vara min plikt att i korthet redogöra för fakta.

Ordsjonikidse hade länge lidit av astma, varjämte hans högra njure var ur funktion. Han brukade ofta skämta om sina krämpor. En gång såg jag honom nästan på gränsen till sammanbrott, sedan han trots svåra plågor hade arbetat en hel dag. När den stora rensningen 1936 började och tusentals av hans närmaste vänner och kolleger i partiet och den tunga industrin sopades bort, protesterade han hos Stalin, ställde till upprörda scener vid politbyråns sammanträden och kämpade som en tiger mot NKVD. Detta tålde inte hans hälsa och när hans närmaste medarbetare Pjatakov arresterades blev han svårt sjuk.

En bekant till mig var på hans kontor när nyheten om Pjatakovs arrestering kom. Kommissarien blev purpurröd i ansiktet, hans ögon såg ut att vilja tränga ut ur sina hålor och han svor och förbannade som endast en temperamentsfull georgier kunde göra. NKVDchefen Jagoda, som hade arrangerat de första rensningsprocesserna, var vid denna tid skjuten och hade ersatts med den hatade Jesjov. Ordsjonikidse ringde Jesjov och anhöll i osminkade ordalag att få veta varför Pjatakov hade arresterats utan hans tillåtelse.

— Hur vågar ni göra en sån sak, förbannade lilla snorgärs! skrek han. Skicka hit handlingarna genast, hör ni! Allesammans!

Därpå ringde han Stalin på deras direkta linje. Hans händer darrade, hans ögon var blodsprängda och han tryckte ena handen mot ryggen där han kände av sin onda njure.

— Koba! skrek han i telefon (Koba är Stalins förtroliga smeknamn). Koba, varför låter du NKVD arresteras mitt folk utan att underrätta mig?

Det blev en lång stunds tystnad medan Stalin talade i andra änden av tråden. Därpå sade Ordsjonikidse:

— Jag fordrar att dessa autoritära fasoner tar slut. Jag är fortfarande medlem av politbyrån. Jag tänker ställa till ett jävla spektakel, Koba, även om det blir det sista jag gör här i livet.

Han slängde ner luren och satt i maktlös förbittring och stirrade framför sig.

Sådana scener inträffade nästan dagligen. De sög musten ur georgiern. Han verkställde sin hotelse och gjorde skandal på politbyråns sammanträden. Han brukade få stöd av Kossjor, Rudzutak, Chubar och Antipov — alla fyra blev sedermera arresterade och försvann under rensningen. Efter en tid blev han så klen att han inte kunde bevista sammanträdena. Men han hade telefon i sitt sjukrum och fortsatte att telefonera för att rädda livet och friheten för dem som arbetade under honom och som han hade förtroende för.

Under sin sista sjukdom fick han inte ta emot besök av sin hustru Zinajda, som han var varmt fäst vid. NKVD-vakterna som skenbart ställts ut för att skydda honom hindrade hans vänner från att komma in i sjukrummet. De enda som släpptes dit var Mikojan och Vorosjilov, båda medlemmar av politbyrån. De försökte upprepade gånger övertala den sjuke att försona sig med Stalin och erkänna nödvändigheten av den stora upprensningen. Dessa besök slutade emellertid alltid med hetsiga gräl.

Fastän Ordsjonikidse var för sjuk att gå uppe var han ingalunda döende. Han kunde ha levat ännu många år, om också som invalid. Från sin säng dikterade han brev till centralstyrelsen och politbyrån, där han kritiserade Stalin och krävde att centralstyrelsen in pleno skulle sammankallas för att diskutera landets läge och hejda floden av mord och förstörelse. Hans brev var hållna i lidelsefulla ordalag. Om han hade levat skulle framtidens historiker ha fått läsa ett utförligt angrepp mot den stalinska kontrarevolutionen från den man som genomförde den första femårsplanen.

Två dagar senare var Ordsjonikidse död till familjens och läkar nas häpnad. Det finns de som tror att han i ett ögonblick av för tvivlan tog gift. Det finns andra som tror att han förgiftades av doktor Levin, samme läkare som senare bekände att han hade förgiftat Maxim Gorkij. Att han inte dog en naturlig död, därom ä mina sagesmän fullt förvissade.

Om de har rätt så var den högtidliga begravningen och all de vältalighet som östes över den döde en föraktlig fars. På bildern i tidningarna såg man änkan — som hade hindrats från att träffa sin man — stå bredvid Stalin vid begravningen. Under de närmast åren nämndes Ordsjonikidse allt mer sällan. Städer, gator och fabriker som var uppkallade efter honom blev omdöpta. Den yngsta generationen av kommunister känner i allmänhet inte till honom.

Den kommissarie som efterträdde Ordsjonikidse var Valerian Mesjlauk. Jag blev förvånad när han i ett personligt brev kallade mig till Moskva. Mesjlauk inventerade tydligen den tillgängliga tekniska personalen som kraftigt reducerats genom rensningen.

Mesjlauk var kraftigt byggd och såg bra ut, han hade vistats utomlands och uppträdde som en europé. Han var en duglig administratör, men hade inte mycket politiskt inflytande. Stalin ville tydligen inte riskera någon ”självständig” kommissarie på denna post.

— Jag funderar på att göra er till chef för en av våra största anläggningar, kamrat Kravtjenko, sade han. Ni har ju en utmärkt meritlista från Nikopol. Vad säger ni om det?

— Tillåt mig fråga, kamrat kommissarie, vem som har rekommenderat mig?

— Varför vill ni veta det?

— Jo, ni förstår, jag har haft en massa politiska besvärigheter i Nikopol, jag har blivit beskylld för sabotage och allt möjligt. Det kanske ni bör ha reda på innan ni befördrar mig till en ansvarsfullare post.

Jag gav en någorlunda detaljerad redogörelse för mina senaste tråkigheter.

— Egendomligt att ingen har sagt mig det, sade Mesjlauk och ryckte på axlarna. Jag vet att Ordsjonikidse satte stort värde på er. Men ni kanske har rätt. Vi låter saken vila för ögonblicket.

Sedermera hade jag anledning att glädjas över min goda tur. Det dröjde inte länge innan Mesjlauk var arresterad och försvann som om han blivit uppslukad av jorden. Han följdes snart av sin bror Ivan. Om han hade utnämnt mig till en viktig post skulle jag säkerligen ha fått betala det dyrt.

I början på mars höll Stalin vid ett centralstyrelsemöte ett långt tal som publicerades in extenso.

Sabotörernas och diversionisternas verksamhet omfattade i större eller mindre grad praktiskt taget alla våra organisationer, yttrade han. Ett gott arbete, ja, även lysande prestationer fick inte accepteras som alibi för den som var svag i tron. ”Den äkta sabotören måste emellanåt framvisa goda resultat för annars kan han inte behålla sin syssla ... Vi måste utrota dessa människor, spåra upp och krossa dem oförtrutet och hänsynslöst, ty de är fiender till arbetarklassen, förrädare mot vårt fosterland.”

Sadisterna och fanatikerna överallt i landet fick därmed ett lösenord och det dröjde inte länge innan vi fick känna verkningarna på vår egen ort. Några dagar efter publiceringen av Stalins tal arresterades chefen för en stor lanbruksmaskinfabrik och alla hans medarbetare. Vid Nikopols mangangruvor och vid vartenda industriföretag i distriktet reducerades den administrativa och tekniska personalen kraftigt.

En dag fick jag höra att sekreteraren i partiets lokalavdelning i staden, Filline, var arresterad.

Mina prövningar, som jag trott vara slut, skulle börja på nytt.

2.

Det ”lilla samtalet” med Gersjgorn lät inte vänta på sig.

Jag kallades en kväll klockan elva till NKVD:s byrå, men först klockan ett på natten infann sig Gersjgorn, nyrakad, nypudrad och full av energi och arbetslust.

Denna natt — den första av många liknande — gick Gersjgorn huvudsakligen igenom det material som tidigare hade behandlats offentligt. Han drog upp missöden i fabriken, tillfälliga förseningar i leveranserna, mitt förhållande till olika personer som sedermera hade arresterats eller likviderats. Överallt vädrade han sabotage och sökte på ett försåtligt sätt locka mig till medgivanden och motsägelser.

Förhöret pågick till klockan fyra. Det rörde sig huvudsakligen om andra personer i metallindustrin. Det var meningen att genom mig få fram fakta som kunde användas mot arresterade funktionärer, liksom de säkerligen pumpades på komprometterande saker om mig.

Om dessa olyckliga människor verkligen hade varit invecklade i sabotage skulle jag ha märkt det. Deras planer, deras arbetsresultat och deras misstag påverkade min avdelning. Men jag hade inte sett ett spår av sabotage. Det hade varit en massa fall av oduglighet och oreda och förseningar, men sådant hör till en ny industris barnsjukdomar. Hur mycket jag än försökte kunde jag inte förvrida fakta till bevis på avsiktligt sabotage.

Gersjgorn var förargad över min ”envishet”. Ju längre det led frampå natten, desto otåligare och

ohövligare blev han. Han blev rent av oförskämd och behandlade mig som om jag själv hade varit offret.

Det dagades när jag kom från NKVD. Dnjeprs yta var som lent, vattrat siden. Man kunde kasta sig i floden och utplånas. Varje gång jag lämnade detta hus tänkte jag på hur skönt det skulle vara att få dö. Varför kunde de inte låta mig vara i fred? Jag ville ju bara arbeta, jag ville ge det bästa jag kunde. Varför fick jag inte vara i fred? Ja, varför? Mina tankar irrade hit och dit. De kunde lika litet som min kropp följa en rak kosa. Den som såg mig ragla fram på gatan denna kyliga, dimmiga morgon måste tro att jag var drucken ...

Efter några timmars sömn kom jag ner på fabriken. Jag gick som i dvala. Det bultade i tinningarna. Jag längtade till kvällen. Men sent på eftermiddagen ringde Gersjgorn åter. Jag måste komma ner igen vid samma tid, klockan elva, för att fortsätta vårt lilla ”samtal”. Jag kom som jag blivit befalld, trött, nervös och nedstämd. Med endast ett avbrott pågick förhöret nästan en månad. Det var inledningen till en fasansfull sömnlöshetsperiod som ingen kan förstå som inte själv har upplevat den.

Vargarna i Nikopol — Dorogan, Gersjgorn, Los och de andra törstade efter mitt blod. De ville slita sönder mig i småbitar. Man kunde nästan se hur saliven dröp ur mungiporna på dem när de tänkte på den stundande festmåltiden. Varför? Varför? Vad kunde de ha emot mig? Jag hade ju inte gjort dem personligt något illa?

Det fanns logiska svar på dessa frågor. Efter likvideringen av tjugtals personer, i vår fabrik och på andra håll, personer vilkas verksamhet var intimt förbunden med min, krävde rena konsekvensen att mitt huvud också föll. Så länge jag var fri, så länge inte denna lucka i rensningsprogrammet var fylld, kunde det hos folket uppstå vissa tvivel på de andras skuld. Och sedan saken mot mig anhängiggjorts med buller och bång skulle det vara skadligt ur politisk synpunkt att låta mig slippa undan. Deras ”auktoritet skulle undergrävas”, för att använda den standardiserade sovjetfrasen.

Men de logiska förklaringarna ligger endast på ytan. Den egentliga anledningen till denna skenbart meningslösa förföljelse måste sökas i de djupaste lagren av mänsklig perversitet. Saken hade utvecklats till en spännande jakt och jägarna ville inte gå miste om sitt byte. De hade otvivelaktigt börjat utan någon speciell inställning mot mig, men under jaktens hetta och då de gång på gång gäckades började de hata mig. De ville lyckas, de ville öka sina blodiga troféer med min skalp.

Samtidigt visade jägarna en pervers benägenhet att iaktta jaktens yttre former. Om de helt enkelt hade arresterat och skjutit mig i en av sina fuktiga källare skulle de ha gjort sig löjliga i Nikopol. I mitt fall måste likvideringen ske öppet och efter offentlig bekännelse.

Under dessa veckor när jag hölls vaken, plågades och skymfades under hemliga förhör, rullades den offentliga sidan av saken upp på nytt. Återigen blev det undersökningskommissioner, partisammanträden med en oändlig massa prat, smädelser i tidningarna.

Nya anklagelser fogades till de gamla. Sabotagehistorien utvidgades och spädades på, sedan de speciella anklagelserna hade blivit en smula malätta. Nu lades inte så mycket tonvikten på vad jag personligen hade gjort, utan i stället på att jag varit medbrottsling till avslöjade sabotörer eller åtminstone visat en brottslig släpphänthet mot dem. Ju mer svävande anklagelserna blev, dess svårare blev det naturligtvis att bemöta dem.

För att åtminstone få ett litet avbrott i de monotona förföljelserna och komma ifrån de nattliga förhören hos Gersjgorn beslöt jag att söka rättvisa på annat sätt. Jag framlade min plan för

direktör Bratjko.

— Pjotr Petrovitj, sade jag, jag är dödstrött. Det går runt i

huvudet på mig och mina nerver är på bristningspunkten. Jag kan varken arbeta eller äta eller sova. Någonstans måste det väl finnas ett spår kvar av sanningsenlighet och enkel rättvisa och jag tänker söka efter det. Jag ska vända mig till distriktsstyrelsen, till centralstyrelsen, till enskilda kamrater. Jag ska berätta min sorgliga historia för alla som vill höra på. Kanske någon kan ge mig råd och hjälp. Jag har ju dock inte begått något brott. Varför ska jag jagas som en förbrytare? Jag har ju blivit frikänd en gång, varför måste jag gå igenom samma fasor en andra, en tredje gång? Ja, jag tänker söka svaren på dessa frågor.

Bratjko oroades av mitt tillstånd och mitt förslag. Han hade ingen aning om de nattliga förhören, jag hade fått avge stränga skriftliga försäkringar att inte yppa något. Men han förstod att det fanns något skäl till min förtvivlan som inte märktes på ytan.

— Det är en dåraktig och meningslös plan, sade han. För övrigt är det inte klokt att resa från Nikopol just nu. De kommer att utnyttja er frånvaro. A andra sidan ser ni mycket medtagen ut, varför ni kanske borde komma bort ett slag. Om ni nödvändigt vill kan jag ge er ett uppdrag att resa någonstans.

Och så började jag min hjärtslitande jakt efter rättvisa. Jag skulle träffa massor av människor och uppsöka flera organisationer utan att finna rätt forum.

Jag började i min födelsestad Dnjepropetrovsk. En f. d. skolkamrat Sosjnikov var vice sekreterare i distriktsstyrelsen och följaktligen en person med ett visst politiskt inflytande. Två kamrater från tekniska institutet var anställda där. En av dem var Suvorov. Han hade varit utfattig under skoltiden och mor brukade ta hem honom för att ge honom ett mål mat och laga hans kläder. Den andra var Ulassjevitj. Han hade inga anlag för studier, varför jag jämte andra kamrater brukade sitta i timtal och hjälpa honom att gå igenom uppgifterna.

Nu satt alla tre i Folkets hus och strödde visdom över ”massan” Det kunde vara nyttigt att få intyg av dessa tre om min partipålitlighet.

Sosjnikov hade blivit fet och bekväm av sig sedan sist. Han satt vid ett stort skrivbord i ett luxuöst, mattbelagt rum under ett porträtt av den småleende ledaren.

— Jaså det är ni, kamrat Kravtjenko? Vad kan jag göra för er

Vi hade varit du under skoltiden och jag sade:

— Vad tusan nu? Har du återtagit titlarna. Varför ska du tala som en Herrens smorde?

Sosjnikov ursäktade sig förlägen och hänvisade till trötthet och överansträngning. Jag beslöt att genast komma till saken.

— Jag är i knipa, sade jag.

— Jag har hört det.

— Säg mig nu uppriktigt, märkte du något sabotage från min sida på den tid vi var kamrater på universitetet?

— Naturligtvis inte! Vad är det för dumheter?

— Då skulle jag be att du tillsammans med Suvorov och Ulassjevitj avger en försäkran därom till partistyrelsen i Nikopol.

Han vred sig och svettades och försökte tala om något annat. Till slut ringde han efter de båda andra. De hade också tydligen hört något. Deras hälsningar var försiktiga, mycket försiktiga. Efter mycket prat hit och dit föreslog de att jag skulle försöka högre upp; det passade sig inte för sådana blygsamma individer som de att lägga sig i saker som rörde hela landets existens och säkerhet.

— Tack för ert råd. Jag hoppas ni själva märker hur usla och fega ni är, sade jag och gick min väg.

Denna trio visste tydligen rätta sättet att klara sig. Någon tid efteråt blev Sosjnikov chef för NKVD i provinsen Tjeljabinsk,

Ulassjevitj blev sekreterare i en partistyreelse i västra Ukraina och även Suvorov blev befördrad.

När jag kom ut i korridoren och letade efter den nye sekreteraren kamrat Margolins rum var det någon som ropade på mig.

— Hej, Viktor Andrejevitj! Hur står det till? Roligt att se dig igen.

Det var Ivan Zolkin som jag hade varit kamrat med på PetrovskijLenin-verken. Det var en skön känsla att träffa någon från dessa okomplicerade ungdomsår innan man hade blivit ingenjör och ”ansvarig arbetare”. Han verkade förtjust över det oväntade mötet.

— Hur går det för dig, Vitja? frågade han. Du ser så blek och medtagen ut. Har du varit dålig?

— På sätt och vis. Den vanliga epidemin. Anklagelser för sabotage och jag vet inte vad.

— O så förskräckligt! Ja, det är hemskt. Men nu måste jag kila, jag är lite upptagen. Jag hoppas du ursäktar ...

Han dröp av. Jag blev inte förvånad när jag tre år senare träffade honom i Kreml; det korta replikskiftet i Dnjepropetrovsk hade övertygat mig om att Ivan Zolkin skulle gå långt i det förlovade landet. Sist jag hörde något från honom var han chef för en viktig byrå i partiets centralstyrelse.

Sekreterare Margolins väldiga mottagningsrum bevakades av tjekister med eller utan uniform. Alla som kom och gick granskades noga. Jag tillfrågades om jag hade några vapen och man såg misstänksamt efter om jag hade någon utsvällning på kläderna.

När jag satt i Hatajevitjs förutvarande väntrum mindes jag att han också hade varit så noggrant skyddad när jag sista gången såg honom på partimötet i Nikopol. Var fanns han nu? Jag visste att han var arresterad, men var han alltjämt i livet? Jag hade känt många av hans personal, men såg nu inte till några; de hade utan tvivel delat sin chefs öde.

Jag visste ingenting om Hatajevitjs efterträdare. Jag hade aldrig träffat honom förut. Jag hade upplevat många besvikelser och stålsatte mig mot en ny. Men till min häpnad visade sig Margolin riktigt mänsklig. Han inte bara hörde mig till slut utan tvekade inte att öppet ge uttryck för sin sympati.

— Jag måste be er hjälpa mig, kamrat Margolin, sade jag vädjande. Varför skulle undersökningen mot mig upptas bara därför att Filline blev arresterad? Vad har jag med honom att göra? Jag blev frikänd på basis av dokumenten.

— Tålmod, kamrat, sade Margolin med låg röst. Det är inte så farligt för er som för många andra. Vi är i en kritisk period av revolutionen. Det är vår plikt att hjälpa partiet, inte att kritisera. Men jag ska ge styrelsen i Nikopol direktiv om er sak.

— Tack, tack! Om ni håller ert löfte ska jag vara er mycket tacksam.

— Tacka inte mig, kamrat. Ingen av oss vet var vi är i morgon.

De sista orden yttrades i en cyniskt skämtsam ton, men i hans ögon fanns inte ett spår av humor. Vid återkomsten till Nikopol fick jag höra att Margolin hade hållit sitt löfte, han hade skrivit och påyrkat korrekthet och rättvisa. Men då var han själv arresterad och hans ingripande skulle länge ligga mig i fatet. Det skulle betraktas som ännu ett ”bevis” på min intimitet med klassfienderna.

Den andra etappen på min jakt efter rättvisa var Charkov. Jag räknade mycket på Ivantjenkos hjälp. Han var en av de tio eller tolv mest framstående industricheferna i landet. Trots sin stränghet och skärpa när det gällde att få fram ett gott arbete och straffa lättja och oduglighet var han en känslig och godhjärtad man och jag visste att han inte tvekade att stödja en underordnad som hade rätten på sin sida.

Men i Trubostal rådde full panik. Ivantjenko, revolutionshjälten som överösts med alla hedersbetygelser som Kreml kunde utdela och långvarig medlem av regeringen, hade kallats till Moskva under förebärande av affärer. Där väntades han av NKVD som satte honom i fängelse. Arresteringen företogs i Moskva med hänsyn till hans stora popularitet i Charkov. Samtidigt infångades hans främsta medhjälpare i Trubostal, Sjpeltij, Strepetov, Spring och andra.

Jag träffade inte många som jag kunde tala med. Nya män satt på byråerna och såg sig förskrämda omkring. Men jag berättad' min historia för en förståendefull ingenjör. Han hörde mig till slut skakade sedan på huvudet och sade:

— Tycker ni att det är något att bråka om, kamrat Kravtjenko? Då skulle ni veta hur det har gått med Konstantin Sjpeltij eller gubben Spring.

Både Sjpeltij och Spring var framstående ingenjörer. Jag hade läst och studerat deras arbeten. Deras namn hade en magisk klang för unga sovjettekniker. Nu fick jag höra att de hade släpats ur sängen, skymfats av råa gendarmer och trängts in i en bil tillsammans med nyarresterade. Jag lämnade Trubostal som man lämnar en kyrkogård — men en kyrkogård där en del av liken fortfarande vankar omkring och låtsas att de lever.

Tåget till Moskva skulle inte gå förrän sent på kvällen. Biljetten var redan köpt. Jag kom att tänka på Helena. Var hon manne fortfarande i staden? Jag ringde upp henne. Hon svarade själv. Men till min förvåning gjorde hennes röst inte det intryck på mig som jag hade väntat. Mina lidanden och min förtvivlan tycktes ha gjort slut på alla ömmare känslor.

Helena kom upp på hotellet. Hon var fortfarande vacker, men såg äldre ut och vemodet i blicken var mera märkbart än förr. Hon berättade att hennes man hade arresterats och sänts till ett koncentrationsläger och att hon bodde hos sin mor. Hon hade en anspråkslös plats på ett arkitektkontor. Jag frågade henne inte om hon fortfarande arbetade för NKVD.

— Ack, Vitja, sade hon suckande, det går bakåt och inte framåt. Jag känner till dina lidanden. Varje gång jag kommer till Dnjepropetrovsk — det är inte så ofta — försöker jag träffa våra gemensamma vänner. Du har glömt mig, men inte de. Det är underbart att träffa folk som under alla dessa smutsiga år har bevarat sig rena och obefläckade. Det är ett mirakel.

Hon följde mig till tåget och vi kom överens om att träffas igen. Vi visste båda att det inte skulle bli av.

3.

Jag aktade mig för att ta in på ett hotell vid ankomsten till Moskva. Det skulle vara som att sticka

huvudet direkt i gapet på NKVD. I stället bad jag kamrat Misja och hans hustru att få bo hos dem några dagar.

Misja var en berömd gammal revolutionär och numera en av de ledande i ”Föreningen av förutvarande tsaristiska politiska fångar”. Staten höll honom med en bekväm våning och en pension som var tillräcklig för det gamla paret. Han hade kämpat på barrikaderna tillsammans med min far. Han hade legat över tio år i bojer i fängelset i Alexandrovsk innan han befriades vid revolutionen. Kamrat Misja och hans gumma hade alltid behandlat mig som en son och var överlyckliga att få ta emot mig, men de blev förskräckta över mitt tärda och oroliga utseende.

— Och hur står det till med min käre Andrej? Är han fortfarande på benen?

— Ja, far lever och är lika förbittrad över ett och annat som någonsin.

— Det är en slitstark generation han och jag tillhör. Jag önskar att vi kunde få träffas någon gång och prata om gamla tider.

Vid middagen berättade jag om mitt ärende i Moskva. Jag dolde ingenting. Kamrat Misja hade känt Lenin, Bucharin och de andra revolutionsjättarna personligen. Han kallade nuvarande ledarna, från Stalin och nedåt, vid förnamn. Han träffade ofta Lenins änka Krupskaja. De nya herrarna hade behandlat honom som en av sina egna, åtminstone före den stora rensningen.

När jag berättade min historia och särskilt om anklagelserna mot far, hans kamrat från barrikaderna, blev han rasande. Han steg upp från bordet och öppnade ett skåp, varifrån han tog fram en tung, rostig kedja. Han lyfte den rasslande kedjan med båda händerna över sin snövita hjässa och skakade den i full förbittring.

— Jag bar dessa bojer i tio år därför att jag höll på sanning och rättvisa och ett bättre liv, skrek han. Och nu håller de skurkar som kallar sig revolutionärer på att tortera våra barn. At helvete med dem! At helvete med de sadister som dränker vårt Ryssland i blod!

Misja var en lång, mager och bräcklig man, men när han stod där med de rostiga bojorna lyfta över huvudet var han hemsk att skåda Hans hustru och jag sökte lugna honom.

— En sak som jag inte förstår, kamrat Misja, sade jag lite senare är att denna terror ska vara nödvändig. Hela folket — utom polit byrån — kan ju inte vara spioner eller sabotörer ...

— Ä prat, det finns inga undantag. Det är många i själva polit byrån som har blivit arresterade och över tre fjärdedelar av cen tralstyrelsen är likviderad. Kossjor, Rudzutak, Chubar och Postisjev sitter i fängelse. En massa politbyrå närliggande, Antipov, Mesjlauk, Bubnov och andra, är försvunna. Även Jakovlev och Stetskij, ja nästan alla de bästa i centralstyrelsen. Pogromen är lika blodig i toppen som i de lägre graderna. Stalin och hans klick vill ha ett parti som inte tänker, en centralstyrelse som lyder order blint, en politbyrå som på alla punkter delar hans mening. Och det får han också. Han löser problemet på samma sätt som Peter den store, genom att hugga av huvudena.

Under kvällens lopp diskuterade vi vem jag skulle anmoda att intervensera till min förmån. Krupskaja var ur räkningen. Endast den omständigheten att hon var Lenins änka räddade henne från att arresteras. Det var allmänt känt att hon avskydde Stalin och hans metoder och den som hon lade ett gott ord för skulle få sota för det.

Andra intima vänner till kamrat Misja befann sig själva i en ömtålig situation. Men plötsligt fick han en idé.

— Jaroslavskij! utbrast han. Ja, om Emilian inte är fullständigt fördärvad så måste han höra på

vad vi har att säga.

Jaroslavskij var en av de få gamla bolsjeviker som fortfarande satt vid makten. Han betraktades som partiets officiella teoretiker och Stalins överstepräst. Han var ordförande i de gudlösa samfund och skrev långa artiklar där han förklarade och försvarade Stalins alla nya excesser. För min del hoppades jag inte mycket från ett sådant håll, men kamrat Misja var optimistisk. Han och Jaroslavskij hade ju känt varandra i många, många år. De hade kämpat tillsammans mot tsaren, de hade suttit i fängelse tillsammans.

Dagen därpå ringde kamrat Misja och ordnade om ett sammanträffande. Redan detta var en stor sak. Passersedlar låg och väntade när vi infann oss på centralstyrelsen. Jaroslavskij var klädd i en rysk blus. Han omfamnade och kysste kamrat Misja och skakade hjärtligt hand med mig. En gnista av hopp tändes i mitt hjärta. Här var en man av den gamla stammen, en man av min fars idealistiska generation.

Men knappt hade kamrat Misja börjat framföra vårt ärende, förrän Jaroslavskijs ansikte mörknade. Han tuggade sina nikotinfläckade mustaschspetsar under stigande nervositet.

— Jaha, Emilian, det var alltsammans, slutade kamrat Misja. Om du hjälper oss ska jag älska dig som min egen broder. Om du inte gör det så vet jag att du, till och med du, Emilian, är förlorad.

— Förlåt mig, Misja, sade Jaroslavskij i en ton som nu hade blivit officiell, att komma till mig som en gammal vän är en sak, att komma till mig som ansvarig partiman är en annan. Det är min plikt att skydda partiet och dess ledare mot fiender. Då finns det ingen plats för vänskap och tillmötesgående. Vi har inte råd att visa någon svaghet. Förstår du?

— Ja, jag förstår. Men varför så högtidligt! Du behöver inte hålla tal som på ett folkmöte eller läsa upp en ledare i Bezbosjnik. Vill du hjälpa oss eller vill du inte? Säg rent ut!

— Lugna dig lite, gamle vän. Kanske kamrat Kravtjenko vill gå ut ett slag så att vi kan tala ogenerat.

— Nej, han stannar här! utbrast kamrat Misja. Jag vill inte veta av några nymodiga intriger. Är vi kamrater eller inte?

— Som du vill, sade Jaroslavskij och ryckte på axlarna. Nedstämda och förkrossade gick vi hemåt. Kamrat Misjas ögon var skymda av tårar och han måste stödja sig på min arm.

— Jaså, till och med Emilian är död, sade han. Jag menar den modiga och öppenhjärtiga Emilian som jag en gång var kamrat med. Ack, Vitja, jag är glad att jag är en gammal man och inte behöver bevittna de här otäckheterna länge till.

Det enda Jaroslavskij gick med på att göra för gammal vänskaps skull var att hänvisa till några inflytelserika funktionärer i centralstyrelsen och ge mig tillåtelse att referera till honom. Under de närmaste dagarna uppsökte jag dessa personer. Deras formellt vänliga, men stela sätt kom mig att misstänka att Jaroslavskij hade givit dem en vink om att behandla mig väl men inte göra något. Inte ens Stalins närstående kunde tydligen kosta på sig att ge hjälp och tröst åt en ”sabotör”.

Jag gick igenom min lista på adresser i Moskva. Fanns där någon som jag borde söka upp? Jag strök många av namnen: en var död, en annan hade tagit livet av sig, flera var arresterade. Slutligen fastnade jag för ett namn. Lazarev!

Det var ju han som på sätt och vis hade givit mig impulsen till den karriär som nu höll på att gå i stöpet. Det var han som hade lockat mig in i komsomol nere i gruvsamhället i Donetzbassängen.

När jag ringde på hans dörr öppnades den av två äldre kvinnor. De stirrade förskräckta på mig när

jag frågade efter Lazarev och den ena började gråta.

— Min stackars gosse är borta ... Det är nästan ett år sedan han försvann ... Visste ni inte det? De påstod att han var fiende till folket. De gudlösa! De plågoandarna!

Nedstämd av dagens sorger och misslyckanden beslöt jag slutligen att göra ett försök med familjen A. Jag kunde alltid få en trevlig pratstund med fru A. och hennes förtjusande dotter Tanja. Trots många tragedier hade de bevarat en smula av sin sunda livsglädje. Kamrat A. hade med sin hustru och en liten son 1905 flytt till Amerika för att undkomma tsarens polis. I Amerika utökades familjen med en pojke och två flickor som växte upp som typiska amerikaner.

Efter revolutionen återvände familjen till Ryssland. Lenin tog själv emot dem. A. spelade en framstående roll i inbördeskriget. Han blev tillfångatagen av de vita och japanerna i Östasien medan han förde befäl över en röd partisanstyrka. Han höggs i småbitar och brändes medan de andra fångarna tittade på. Efter inbördeskriget flyttade familjen till Moskva där Lenin ställde en våning till dess förfogande och utanordnade en pension som ett erkännande åt A:s tapperhet. Den äldste sonen blev ingenjör — det var genom honom jag hade blivit bekant med familjen. Han sattes i koncentrationsläger vid rensningen några år tidigare. Kvinnorna var ensamma.

När jag omisstänksamt kom till deras hus fick jag se att dörren var förseglad. Jag stavade mig till de fruktade initialerna: NKVD. Någon öppnade en dörr intill och stack ut huvudet.

— Gud hjälpe oss, unge man! Medborgarinnan A. och hennes dotter har arresterats och utvisats.

Kvinnan stängde hastigt dörren, rädd att ha sagt för mycket. Jag gick uppskakad min väg. Jag hade inte gått många steg förrän jag upptäckte att jag var skuggad. Min förföljare var civilklädd, men jag behövde bara kasta en blick på hans stövlar för att förstå att det var en NKVD-man. En rapport om att jag hade varit på besök hos en likviderad familj var just vad som behövdes för att råga mina olyckors mått.

Lyckligtvis kom en gammal taxi förbi i samma ögonblick. Jag hejdade den och tillsade chauffören att köra så fort han kunde till järnvägsstationen. Där betalade jag och steg ur och fick tag på en annan bil som förde mig några kvarter hem till kamrat Misja.

Jag avslutade denna fåfänga jakt efter rättvisa med ett besök hos kommissariatet för den tunga industrin. Där rådde en stämning av hopplöshet och paralyse som ingen gjorde sig besvär med att dölja. Det var inte många av mina bekanta som fanns kvar, men av de få som vågade tala med mig fick jag veta lite om omfattningen av NKVD:s ingripande mot sovjetindustrin. Den person som hade anförtrotts utvecklingen av landets oljetillgångar, Barinov, var likviderad tillsammans med sin personal. Likaså chefen för verkstadsindustrin Alperovitj och hans assistent Stepanov. Nästan alla av Ordsjonikidses närmaste män, Alexander Gourevitj, Ruchimovitj, Pavlinovskij med flera, var arresterade. Gourevitj hade varit högste chef för landets metallindustri — jag fick senare höra att han hade blivit blind i fängelset och dött där. Hans medhjälpare Anton Trotjinskij som ansågs som en av Rysslands främsta ingenjörer var också arresterad. Det var inte många av de högre ämbetsmännen i kommissariatet och cheferna för truster och institut som hade undgått att drabbas av terrorn.

På hemresan från Moskva träffade jag min vän Jakob Vesnik, direktör för metallverken i Krivoj Rog. Han var en gammal bolsjevik som stod nära Ordsjonikidse, Molotov och andra av de ledande i Kreml. Han hade ofta representerat Sovjet i utlandet vid viktiga ekonomiska underhandlingar.

Det visade sig att Vesnik också hade varit i Moskva för att gardera sig mot arrestering. Hans vackra fru, Eugenia, som själv hade skapat sig ett namn, hade nyligen varit fotograferad

tillsammans med Stalin i Kreml, och publiceringen av denna bild tyckte man skulle vara en garanti för hennes och hennes makes immunitet. Men Vesnik gjorde sig inga illusioner.

— Jag väntar mig att bli arresterad när jag kommer tillbaka till Krivoj Rog. I Moskva kunde jag inte få någon hjälp. Alltsammans kommer från själva toppen. Man kan få höra oss, det gamla leninska gardet, överösta med beskyllningar om fantastiska internationella komplotter och brännmärkta som förrädare och fiender till folket. Men dessa beskyllningar är en skylt för någonting annat. Stalin och Partiet kan inte låta den stora massan veta sanningen, nämligen att det är en konflikt inom partiet. Då skulle massan få lust att välja och Stalin fruktar att majoriteten skulle vinna.

Vi samtalade länge. Hans många resor utomlands kom på tal. Han såg mig i ögonen.

— Viktor Andrejevitj, sade han, om ni någonsin får tillfälle att upplysa yttervärlden om den terror som råder här, är det er skyldighet att göra det. En ryss som älskar sitt land och sitt folk kan i denna situation inte göra dem en större tjänst. Kampen för Rysslands befrielse kan och får inte sluta.

Han gissade rätt beträffande sin arrestering. Även hans fru arresterades trots sin kortvariga triumf att ha blivit fotograferad tillsammans med ledaren.

4.

Det var kväll när jag efter den lönlösa resan återkom till Nikopol. Jag kände mig nedstämd, hopplös. Det var mörkt i villan. Jag undrade var Pasja höll hus. Jag hade skrivit till henne att jag skulle komma och hon borde vara där. Jag kände på dörren. Den var låst. Jag knackade. Jag knackade hårdare. Inget svar. Skräckens fingrar började treva om min strupe.

Jag gick till ett grannhus, men min röst var så tjock att jag knappt kunde göra mig förstådd. Grannen, en tjänsteman på fabriken, stirrade ytterligt häpen på mig.

— Viktor Andrejevitj, är det verkligen ni? sade han. Och vid liv till på köpet? Inte arresterad? Gud vare lov!

— Vad har hänt? Var är Pasja? Jag har bara varit i Moskva i affärer.

— Vet ni inte det, Viktor Andrejevitj? Ni är avskedad från fabriken och utkörd ur ert hus. Jag vet inte var era saker finns. En flyttvagn körde bort dem ...

Jag bad att få ringa till Bratjko.

— Det var roligt att ni är tillbaka, sade direktören.

— Men, Pjotr Petrovitj, vad har hänt? Varför har jag blivit utstängd från mitt hus?

— Var inte orolig. Sansa er. Jag var tvungen att entlediga er på order från partistyrelsen i staden. Jag ska låta er ta hand om de tekniska avdelningen på fabriken. Ni förstår att jag inte har något alternativ. Jag är alldeles förkrossad.

— Visst förstår jag, Pjotr Petrovitj. Var ska jag ligga i natt?

— Jag har reserverat rum åt er på fabriken hotell i Nikopol. Det är inget vidare, men bättre än intet.

Jag åkte tillbaka till staden. Hotellvärderna väntade mig. Han var mycket förstående. Han förstod hur det måste kännas för mig att lämna min lyxvilla med dess garage och trädgård och ursäktade sig när han visade mig rummet. Denna lilla cell med dess trasiga tapeter skulle bli mitt "hem"

under återstoden av min vistelse i Nikopol.

Mina böcker och andra tillhörigheter var vräkt på golvet. Förutom sängen fanns det ett litet bord, ett klädskåp, en liten spegel samt ett bleknat porträtt av Stalin på väggen. Det saknades badrum, till och med rinnande vatten.

Men jag var trött, alldeles för trött för att vare sig tänka eller känna något. Jag sov länge nästa morgon.

17. Tortyr efter midnatt

1.

MITT MOD SJÖNK NÄR JAG HÖRDE Gersjorns röst i telefon.

— Jaså, vår lilla fågel har kommit tillbaka från sin långa resa! Jag hoppas ni tycker om ert nya rum på hotellet. Kom till mig klockan tolv i kväll.

Jag fick som vanligt vänta på honom. Det var min första dag som chef för den tekniska avdelningen på fabriken. Jag hade arbetat till sent på kvällen och varit på benen mest hela dagen. Den psykiska spänning som degraderingen och utdrivandet från mitt hus innebar hade tagit mer på mig än den fysiska ansträngningen. I varje fall var jag utmattad och halvt bedövad när Gersjorn slutligen släppte in mig.

— Jaha, Kravtjenko, började han med ett torrt leende, jag hoppas resan har varit givande. Vi tycker inte om att få våra utredningar avbrutna på detta sätt.

— Jag reste med vederbörligt tillstånd, sade jag.

— Ja, jag vet det. Och jag förstår att ni reste för att få ”protektion” — hos såna som Ivantjenko och Margolin, inte sant? Nu är tyvärr båda två arresterade som fiender till folket.

— Det är alldeles riktigt, kamrat Gersjorn, att jag sökte hjälp hos Ivantjenko. Och varför inte? Han har i många år varit min överordnade och var medlem av regeringen. Vad Margolin beträffar råkade han vara distriktssekreterare för ögonblicket. Det var heller inte jag som utnämnde dem till dessa poster.

— Naturligtvis inte. Men är det inte en egendomlig tillfällighet att alla era vänner och beskyddare har visat sig vara förrädare? Filline, Margolin, Ivantjenko och många andra. Hur kom det sig exempelvis att Margolin skrev ett rekommendationsbrev åt er till Partistyrelsen i staden? Han var väl gammal vän till er?

— Jag har bara sett människan en enda gång, det var på hans kontor.

— Det är jag inte så säker på. Men vi låter den saken vara för ögonblicket. Jag är mer intresserad av den ruskige sabotören Ivantjenko. Ni har känt förrädaren länge ...

— Ja, men jag visste inte att han var förrädare.

— Ni som samarbetade så intimt med honom och var så god vän till honom, märkte ni aldrig några sabotagehandlingar från hans sida?

— Nej, aldrig.

— Berätta lite om hans verksamhet i den mån den gällde rörvälsningsindustrin.

Jag berättade vad jag visste, vad hela landet visste.

Gersjgorns flottiga, skinande ansikte gjorde en ful grimas och hans feta, välmanikurerade fingrar trummade otåligt på bordsskivan.

— Försök inte göra er kvick, Kravtjenko. Ni vet att det inte är detta jag vill veta.

— Det är det enda jag har reda på.

— Å, vi ska nog få er att minnas en massa andra saker innan vi har slutat mangla er. Vi har haft att göra med såna envisa figurer tidigare. Vad vet ni om Ivantjenkos förhållande till Kabakov?

— Kabakov var innan han arresterades partisekreterare i Ural och medlem av partiets centralstyrelse. Det var klart att Ivantjenko och han ofta träffades. Men jag känner inte till något särskilt eller ovanligt.

— Ni vill med andra ord inte ut med språket.

— Om jag visste något skulle jag gärna säga det, men ni vill väl inte att jag ska hitta på saker och ting.

Genom fönstret såg man hur det började dagas, men Gersjgorn var outtröttlig.

— Säg kamrat Kravtjenko, avbröt han sig plötsligt, varför är ni så rädd att bli arresterad? Varför far ni omkring och söker hjälp, till och med från kamrat Jaroslavskij? Kanske ni känner er skyldig innerst inne?

— Förlåt, men klockan är nu fem och klockan åtta måste jag vara i arbete. Om jag inte är arresterad kan tiden knappast sägas vara lämplig att börja en filosofisk diskussion.

— Alldeles rätt. Vi ska ha många nätter tillsammans för att penetrera detta ämne. Jag är psykolog på mitt sätt. Ni som ingenjör prövar motståndskraften, smidigheten och andra egenskaper hos metaller. Jag som tjekist prövar motståndskraften, den politiska böjligheten etc, hos människor. Adjö så länge.

Jag reste mig. Jag var så trött att jag knappt kunde stå på benen. Jag stödde mig mot skrivbordet och sade:

— Säg, Gersjgorn, vi har känt varandra i många år, tror ni verkligen på allvar att jag är sabotör? Var snäll och svara mig på det!

— Jag ska visst svara. Vi tjekister utgår ifrån att anklagelserna är sanna. Annars skulle vi inte komma någon vart. För mig är alla skyldiga som inte kan bevisa sin oskuld. Men nu är det nog för denna gången. Ni kan gå.

Sent på eftermiddagen satt jag vid mitt skrivbord i det nya, främmande kontoret. Det värkte i hela kroppen på mig och det sved i ögonen av sömnlöshet. Jag gjorde förtvivlade ansträngningar att inrikta mig på de tekniska rapporter som låg framför mig. Det ringde

telefon. Det var Bratjko, men hans röst var så vanställd att jag knappt kände igen den.

— Viktor Andrejevitj, nu är det min tur. Styrelsen för partiavdelningen i fabriken har just haft sammanträde och har uteslutit mig ur partiet. Uteslutit — efter över tjugu år!

— Det är inte möjligt!

— Jo, och i kväll ska lokalavdelningen ha enskilt möte för att bekräfta det. Jag skulle vilja be er — ja, hur ska jag uttrycka det? Men ni förstår säkert vad jag menar. Jag vill inte att ni ska tala för mig. Det skulle bara göra saken sju resor värre. Han ringde av.

Efter några timmars orolig sömn gick jag på mötet. Den nye sekreteraren i stadens lokalavdelning

Kondrasjin hade varit ingenjör på min sektion. Det var en slug, försiktig man. Han hade denna förmåga att undvika att ta ansvar som var så oerhört värdefull under sovjetförhållanden. Han lät kamrat Los, den unge maktlystne mannen, föra talan mot Bratjko.

I ett långt, hetsigt och fullkomligt osammanhängande tal vräkte Los över den anklagade alla försyndelser som den stora rensningen kände till. De dåliga bostadsförhållandena, den höga procenten felaktigheter, de låga lönerna, alla arresteringarna på olika avdelningar i fabriken, allt var i Los' sjukliga fantasi Bratjkos fel och bevis på ett systematiskt, djävulskt sabotage.

— Ut med honom! ropades det bland de närvarande. Det är på tiden att göra slut på sabotörerna.

Jag observerade att bland de mest högljudda befann sig flera arbetare. Det låg i sakens natur att de ingenting kände till om en stor verkchefs arbete — själva var de bara obetydliga kuggar. De endast begagnade tillfället att lufta sitt privata missnöje när de kunde göra det mot själva chefen. De tänkte inte på att såväl löner som hyror och annat fastställdes av myndigheterna i Moskva.

— Är det någon som begär ordet? frågar Los.

Den ene partimedlemmen efter den andre kräver uteslutning. Alla vill dra ett strå till stacken av orimliga anklagelser. Så uppträder en arbeterska, vars ärlighet det inte finns någon anledning att tvivla på.

— Kamrater, jag arbetar på Nikopols metallverk. Nu har det äntligen gått upp för mig varför vi lever så eländigt, varför det inte finns några bostäder för oss arbetare, varför vi inte har några ordentliga kläder. De där Bratjkos vältrar sig i lyx och proletariatets nöd angår dem inte. Ut med sabotörerna! De har hånat oss länge nog! Stormande applåder och instämmanden.

Till slut tar Bratjko till orda. Han vet att hans sak är hopplös, att hans ord inte kan göra något intryck på det upprörda mötet. Dessa människor törstar efter hämnd, de behöver en legitim syndabock för sina privata missnöjesanledningar. Bratjko börjar med att berätta om sina tjugu år som lojal kommunist. Han nämner att han före revolutionen var officer och hemlig bolsjevik och vann soldaterna för arbetarnas sak. Han avbryts av hänfulla tillrop.

— Stå inte där och var demagogisk. Nog med struntprat! Sparka ut honom!

Tårarna rullar utmed Bratjkos insjunkna kinder. Men epitetet väcker hans motståndskraft och han höjer rösten. En pinsam, skuldmedveten tystnad uppstår. Han skakar knytnävarna i luften.

— Jag, Bratjko, stormade med dessa mina båda händer de ryska tsarernas Vinterpalats. Jag kämpade mot de vita och de intervenerande utländska makterna. Jag har ett dussin ärr som minne av revolutionen. Sedan har jag i femton år arbetat dag och natt för att bygga upp, trots fruktansvärda svårigheter. Och nu är ni färdiga att slita mig i stycken. Varför? Ni vill störta det som jag har byggt upp. Ni klandrar mig för förhållanden som jag av alla krafter har kämpat emot. Jag begär ingenting. Jag väntar ingenting. Fortsätt med ert snuskiga jobb. Jag har klart för mig att jag är färdig, oavsett vad ni beslutar här. Men jag uppmanar er att tänka på vad ni gör. Mitt öde kommer på ert samvete. Allt vad ni säger, alla förolämpningar ni överöser mig med, kan inte ändra det faktum att jag är fullständigt oskyldig. Tro mig, kamrater, jag älskar mitt folk. Jag har tusen gånger satt livet på spel för detta folk, och om det nu belönar mig genom att slita sönder mig med egna händer bär jag det som en soldat. Det är allt vad jag har att säga.

Beslutet om uteslutning var nästan enhälligt.

Jag åkte hem till Bratjko och väntade där på honom. När han anlände var han som en skugga av sig själv och axlarna skakade av tårlösa snyftningar.

— Jag anade nästan att ni skulle vänta på mig, Viktor Andrejevitj. Jag tackar er innerligt. Glöm inte om ni får tillfälle en gång — om denna galenskap någonsin lägger sig — att förklara för dem som vill lyssna att det var vansinniga lögner som berättades om mig.

Han ville inte låta mig stanna mer än några minuter. Det skulle vara farligt för oss båda två om tjekesterna fann oss tillsammans. Han tvivlade inte på att han skulle bli arresterad.

Dagen därpå visade sig Bratjko inte på fabriken. Jag fick veta att han hade beslutat att resa till Dnjepropetrovsk för att vädja till distriktsstyrelsen. I Zaporosje blev han avlägsnad från tåget. Jag träffade honom aldrig mer och vet ännu i dag inte vad det blev av honom. Två dagar senare blev hans hustru, hans svägerska och hans sekreterare arresterade. Endast hans gamla mor och en sexårig systerdotter som bodde hos dem lämnades kvar men de fick flytta från huset. Gumman, vilkens hjärna fick en knäpp genom tragedin, gick i flera månader omkring på gatorna i Nikopol och frågade om någon hade sett till hennes "lilla Pjotr" som hade "kommit bort". Sedan försvann hon också.

2.

Samma vecka tog stadens partistyreelse upp "fallet Kravtjenko" på nytt. Det antogs allmänt att jag nu var förlorad. Men min goda tur hade inte övergivit mig. Samma dag stod en stor artikel i tidningarna i Nikopol där några ingenjörer på vår fabrik beskylldes för diverse politiska försyndelser, bland annat brutalitet mot arbetarna. De mest komprometterade var mina främsta angivare, Makarov och Sjaajkevitj.

Los fann det tydligen förargligt att dra sina utnötta anklagelser mot mig när hans båda huvudvittnen hade råkat i klistret och styrelsen ägnade sig uteslutande åt den nya sensationen. Både Makarov och Sjaajkevitj uteslöts ur partiet. Senare fick jag veta att det inte var en tillfällighet att artikeln som räddade mig hade införts just då, utan att Silinin och andra vänner till mig hade haft ett finger med i spelet.

Bratjkos arrestering rev upp en svallvåg av fruktan i fabriken. Det var oundvikligt att många av hans närmaste medarbetare skulle sättas fast. Chefsingenjör Visjnevs gick omkring i nattsvart melankoli. Jag var tvungen att tala med honom om några saker på min avdelning. Redan efter några ord märkte jag att hans hjärna inte längre fungerade normalt. Han satt vid skrivbordet i sin bästa kostym med Leninorden på rockuppslaget och grät som ett barn.

— Ser ni, Viktor Andrejevitj, sade han, när de kommer för att arresterera mig så arresterar de också Lenin. Ingen talar med mig längre. Jag erkänns inte längre som chefsingenjör. Det är bara Lenin som talar till mig.

Av en gemensam bekant fick jag två år senare höra att Visjnevs redan omtöcknade psyke fullständigt brutit samman under tortyren. Hemliga polisen uppfattade hans svagsinhet som simulerad och fortsatte att tortera honom tills de blev förvissade om att den var äkta.

Några veckor senare väcktes jag en natt av hälsningen att det var telefon till mig. Jag klädde mig och gick ner i hotellhallen. Det var Gersjgorn som ville tala med mig. Han befallde mig att genast komma till NKVD.

— Jag hoppas ni är lite mer samarbetsvillig den här gången, började han när jag åter satt på hans kontor som liknade en operationssal.

— Vad vill ni veta?

Gersjgorn slog näven i bordet och knöt den sedan under min näsa.

— Här är det vi som ställer frågor! röt han. Ni har bara att svara. Förstår ni?

— Jag förstår. Men jag är inte arresterad, jag är fortfarande partiman på en ansvarig post ...

— Det angår oss inte. För oss är ni sabotör. Jag frågar ännu en gång vad ni vet om Ivantjenkos sabotageverksamhet. Ni har haft god tid att tänka över saken.

— Jag vet ingenting.

— Hör på, Kravtjenko, det skulle vara bättre för er själv och bespara mig en massa besvär om ni talade. Vi har medel att få folk att tala. Vi kan få dem lena som sammet och mjuka som smör. Begriper ni? Hans röst hade en vällustig, nästan erotisk klang. Om ni sätter värde på er ansiktsform — och ni ser inte illa ut — skulle ni vara hjälpsammare ...

— Jag är fullt uppriktig. Jag kan inte tala om saker som jag inte vet eller som inte existerar.

I detta ögonblick ringde det i telefon. Gersjgorn sade att det var Dorogan som ville tala med honom. Jag skulle vänta ute i korridoren. Vi gick ut genom dörren och jag överlämnades åt en uniformerad tjekist.

— Låt den här medborgaren vänta på mig, sade han. Fyra eller fem män stod i korridoren vända mot väggen och med händerna knäppta på ryggen.

— Medborgare, gå och ställ er som de andra, sade tjekisten.

— Men jag är inte arresterad. Jag är här på kamrat Gersjgorns begäran.

— Håll mun och gör som jag säger. Ställ er mot väggen med händerna på ryggen och understå er inte att vända er. Och luta inte huvudet mot väggen heller.

Jag ställde mig i raden. Vi kunde inte se varandra i den svaga belysningen och visste inte vad som hände bakom oss. Under de fyra timmar jag stod där ökades raden undan för undan. Jag hade hört talas om denna tortyr, som var en av de mildaste formerna hos NKVD; nu fick jag själv känna på den.

Den som inte har tvungits att stå i en och samma ställning mot en tom vägg, timme efter timme, kan inte göra sig en föreställning om hurdant det är. Händer, armar, fötter blir tyngre och tyngre för varje minut. Man börjar känna varenda del av kroppen, vartenda finger, varenda fingerled som en separat vikt. Man vet att man inte står ut, men ändå står man ut ...

Hjärtskärande skrik hördes från rummen längs korridoren, nödrop och svordomar, ljudet av slag och av människokroppar som föll i golvet. Människor förhördes, misshandlades, hotades. Jag vet inte hur länge jag hade stått där när jag hörde steg och röster i ena änden av korridoren. Någon började sjunga.

— Håll käften! röt en tjekist.

— Det är ingen ide att skrika åt honom, sade en annan, han är spritt galen.

Jag kallsvettades. Tårar av förödmjukelse började mig ovetande rinna utmed kinderna. Det kröp i hela kroppen. När jag rörde händerna för att klia mig befallde vakten mig att knäppa dem igen, annars skulle han slå in skallen på mig. Och som en illustration till hans hotelse hördes ett ohyggligt, knappt mänskligt skrik någonstans bakom mig ... Dagsljuset började sippra in i korridoren. Jag såg det reflekteras på den grå väggen.

— Kom nu, Kravtjenko. Förlåt att ni har fått vänta. Men man har ju så mycket att stå i ...

Det var Gersjgorn. Jag följde honom in på kontoret. Jag satte mig på en stol men kände ingen

vila. Tröttheten tyngde på mig som tontals av sten. Jag uppfattade bara spridda ord av Gersjgorns frågor.

— Nåja, gå hem med er och sov lite. Det kan ni behöva. Jag ringer till er igen ... snart. Och apropå det, de här små samtalen angår ingen annan än er och mig. De är vår lilla hemlighet. Om ni skvallrar för någon kommer ni att ångra det.

När jag kom tillbaka till hotellet tvättade jag mig med iskallt vatten och lade mig i den obäddade sängen tills det blev tid att gå till arbetet. Där väntade mig en order från NKVD: vid midnatt skulle jag åter vara där ...

Denna gång var Gersjgorn salvelsefullt artig och nästan hjärtlig i början. Han ville bjuda mig på te och kakor vilket jag emellertid avböjde.

— I natt kan ni göra oss en liten tjänst, Kravtjenko, som både NKVD och partiet skulle uppskatta. Ni märker att vi inte har stora fordringar.

— Vad är det?

— Bara att ni fritt och öppet undertecknar ett papper som ingenjör, sovjetdirektör och lojal partimedlem. Det är en allvarlig sak som har med försvaret att göra. Er fabrik har levererat rör med orent material för försvarets kemiska fabriker. Det är naturligtvis inte ert fel. Ni gör ju inte metallen. Det är tydligen organiserat sabotage, högre upp, i Moskva, som har trängt ner först till Charkov och sedan till Zaporosje-fabriken, där chefen, folkets fiende Rogotjevskij, nu är arresterad och där stålet till era rör smältes.

Jag märkte genast att det var en avskryvård polisfantasi. Det stål vi mottog var ofta av dålig kvalitet. Jag hade upprepade gånger rapporterat det och protesterat. Ibland hade Bratjko och Visjnev varit rent av förtvivlade. Men både Ordsjonikidse, Pjatakov och Ivantjenko kände till vad det berodde på; det var enkla tekniska faktorer som sammanhängde med misstag och oerfarenhet i smältverken.

— Först och främst, kamrat Gersjgorn, är jag inte alls säker på att orenheten och den dåliga kvaliteten beror på sabotage, sade jag. För det andra skulle jag vilja läsa det dokument som ni vill att jag ska underteckna.

— Naturligtvis, här är det.

Han räckte mig en bunt på ett tjugotal maskinskrivna sidor.

Jag läste långsamt. Det tog nästan en timme. Jag kände mig omväxlande varm och kall. Det var en anmärkningsvärd blandning av halvsanningar och direkta lögner som skickligt och omsorgsfullt var sammanställda till ett dramatiskt mönster. Dokumentet var fyllt med namn på personer, av vilka jag kände en del, det var namn på berömda chefer för kemiska fabriker och metallverk, ingenjörer och förmän. Där fanns Ivantjenko och Bratjko, ämbetsmän i ett halvt dussin kommissariat, Pjatakov — en förvånansvärd blandning av inflytelserika och okända personer.

Det fanns en viss logik, en viss konsekvens i historien, förutsatt att man accepterade utgångspunkten att alla inblandade, från de ledande männen i kommissariaten i Moskva till smältarna i Zapo rosje och förmännen i Nikopol, utgjorde en disciplinerad, djärv och diaboliskt skicklig kår av sammansvurna.

— Detta kan jag inte underteckna, sade jag när jag hade slutat läsningen. Jag har tillverkat rör av stål som jag har fått. Ibland har stålet varit orent. Det är allt vad jag vet och allt som jag

möjligtvis kan underteckna.

Ni ser att våra berömdaste professorer och industrichefer har undertecknat. Anser ni er vara större expert än de?

Dokumentet var i själva verket undertecknat av framstående sojetämbetsmän och tekniker. Den kollektiva förklaringen gick ut "sabotage". Jag kunde lätt förstå hur dessa underskrifter hade frampressats. Men jag kunde bara upprepa att jag inte ville intyga något som jag inte hade personlig kännedom om.

— Om ni så vill, kan jag intyga att metallen var oren.

— Driver ni med mig, Kravtjenko? Har ni glömt var ni är? Ore Det behöver vi inget intyg om. Vad vi behöver är er bekräftelse att det har förekommit sabotage. Rörtillverkningen stod under er ledning.

Jag teg. Gersjgorn sökte övertala mig, skrek och levde hela natten. Han läste upp olika punkter ur dokumentet och påpekade att sabotage hade varit alldeles tydligt. Det enda som var tydligt för mig till och med i mitt bedövade trötthetstillstånd var att NKVD i Nikopol hade fått befallning att frampressa något som i verkligheten var en indirekt bekännelse från mig. När jag väl hade samtyckt att tillhandahålla länken skulle jag snart vara strypt i kedjan. Det var inte för att jag var särskilt tapper som jag vägrade att underteckna, utan därför att jag visste att jag skulle sätta mitt namn under min egen dödsdom.

Till slut fick jag gå under en ström av svordomar och en skarp uppmaning att tänka på saken.

Natt efter natt i flera månaders tid blev jag tillkallad, utfrågad, hotad och lockad. Man räknade med att sömnlösheten skulle ta kål på mig. Jag arbetade hela dagarna och kunde inte tillåta mig någon slapphet på min nya post, eftersom varje misstag eller misslyckande skulle tolkas som ytterligare bevis på sabotage.

Under tiden fortsatte partikvarnen att mala. En ny undersökningskommission rapporterade motvilligt att de ursprungliga anklagelserna hade motbevisats genom dokument. Det utslag som Filline fällt stadfästes av Kondrasjin. Fastän den nye sekreteraren var en feg opportunist var han inte missnöjd med utgången och när ingen fanns i närheten tryckte han min hand och lyckönskade mig. Jag var fortfarande partimedlem, teoretiskt en av "de bästa bland de bästa", en av landets härskande elit.

Men den olidliga nattliga pinan fortsatte utan uppehåll. Varendra natt slungades nya anklagelser mot mig. Vilka förbindelser hade jag med de "vilda hundarna" Margolin, Bratjko, Visjnev, Ivantjenko, Filline, Rosengoltz? Var det sant att jag hade umgåtts med den "mensjevikiske spionen" Dunbinskij? Hade jag inte hjälpt "fascistspionen" Zelman? Varje nytt namn eller nytt ämne gav Gersjgorn material för tiotal av förhör och hotelser.

En natt när jag i fyra eller fem timmar hade fått stå i korridoren med ansiktet mot väggen skickade Gersjgorn hem mig utan förhör. Men nästa natt följde en splitter ny anklagelse.

— Kravtjenko, ni hade en gång två amerikaner boende hos er.

— Ja. De hjälpte till med några amerikanska maskiner.

— Varför placerade förrädaren Bratjko dem just hos er och inte hos någon annan?

— Antagligen därför att jag är ungarl. Och jag hade ett stort hus för mig själv.

— Förekom det att ni klagade på sovjetregimen inför dessa utläningar?

— Naturligtvis inte. De är fortfarande kvar i Ryssland så ni kan kontrollera det.

— Ni behöver inte upplysa mig om vad jag kan göra. Jag börjar tröttna på er oförskämdhet. Vilka politiska förbindelser hade ni med dessa amerikaner?

— Inga alls. Jag behandlade dem vänligt, vilket jag hade skyldighet till.

— Men det var ju Ivantjenko som beställde de där maskinerna från Förenta staterna?

— Ja.

— Det är alltså mycket möjligt att det förelåg sabotageplaner mellan Ivantjenko och den amerikanska firman?

— Det kunde jag inte ta reda på.

— Inte det? Gud, en sån oskyldig liten sötnos! Men ni hälsade på hos de där amerikanerna i Charkov, inte sant?

— Jag träffade en av dem på gatan; han ville nödvändigt att jag skulle följa med till Krasnaja hotell och jag kunde inte gärna neka.

— Sedan träffade ni dem på ett hotell i Moskva?

— Nej, men när jag en kväll satt ensam och åt middag på Metropol fick jag se dem tillsammans med ett par flickor vid ett annat bord. De hojtade på mig tvärs över matsalen och jag var tvungen att gå fram och dricka ett glas med dem. Jag satt där bara fem minuter.

— Och hur kom det sig att en av era amerikaner plötsligt flög till Stockholm? Och varför hade han med sig hem en present åt er?

— Efter vad jag vet reste han i personliga angelägenheter. Han hade ingen anledning att tala om det för mig. Vad presenten beträffar var det en bit specialstål och visst material för värmeprov som vi inte kunde åstadkomma här. Det var ett tillmötesgående mot mig och vår fabrik.

— Men han hade väl också med sig sovjetfientliga direktiv åt Ivantjenko från kontrarevolutionärernas centrum i Stockholm?

— Det vet jag ingenting om.

Förhöret om amerikanerna tog flera timmar. Plötsligt öppnades dörren. Dorogan rusade in sjudande av ilska. Hans tjocka läppar var förvridna till en ful grimas. Gersjgorn reste sig vördnadsfullt.

— Gersjgorn, hur länge tänker ni låta denne sabotör driva med er? Är ni en tjekist eller en jävla potta? Det var förbannat synd att vi inte arresterade honom för ett år sen i stället för att låta lokalstyrelsen bråka med honom.

Gersjgorn såg förskräckt ut. Han darrade inför sin chef.

— Kamrat chef, jag har gjort mitt bästa. Jag har arbetat med honom varenda natt i en månads tid. Men om ni vill att jag ska använda fastare metoder ...

Dorogan ignorerade honom och öste sin ilska över mig.

— Pass på, Kravtjenko, så att ni inte råkar illa ut!

Han gick sin väg och slog igen dörren efter sig. När Gersjgorn någon timme efteråt släppte mig beslöt jag att tala med Dorogan. Jag lät anmäla mig och blev insläppt.

— Va i helvete vill ni? skrek Dorogan.

— Jag skulle vilja veta vart ni vill komma. Nu har jag pinats tillräckligt länge. Varenda natt hittar man på nya anklagelser. Kamrat Dorogan, ni är medlem av lokalstyrelsen. Ni vet att jag två gånger har blivit frikänd. Jag frågar er som kommunist ...

— Som kommunist! röt han och rusade på mig som en ilsken tjur. Han gav mig en örfil, först på ena kinden, sedan på den andra. Han grep mig om strupen och ruskade mig häftigt. Han var stark, hans händer var som järn och det började svartna för ögonen på mig ...

— Ge er i väg innan jag dödar er! hörde jag honom skrika när han knuffade ut mig genom dörren.

3.

En dag vid ett-tiden öppnades dörren till mitt rum på kontoret

och Gersjgorn steg in och skakade snön från sin militärkappa. Nu kommer han efter mig! tänkte jag.

— Hej, Kravtjenko! (Detta ”hej” var lugnande.) Var har ni ingenjör Valentin Bitjkov, chefen för ert kemiska laboratorium?

— Han är nere i gjuteriet. De arbetar med den elektriska gjutningen.

— Skicka efter honom genast men säg inte varför. Jag ringde ner till Bitjkov och bad honom komma in ett slag.

Han kunde inte lämna smältningsproceduren och bad att få sluta med vad han hade för händer.

— Det går tyvärr inte. Det är en viktig sak. Jag ringde av.

— Kan jag få fråga vad ni vill Bitjkov? sade jag. Han står i alla fall under mig.

— Säg, Kravtjenko, räckte det inte med vad ni fick av Dorogan

häromkvällen? Ni tir faktiskt svår att få bukt med. Apropå det så kan ni komma ner till mig i kväll klockan elva.

— Kan jag inte få sova en enda natt?

— Om ni undertecknar det där papperet och samarbetar en smula så får ni sova hur mycket ni vill.

Bitjkov inträdde, intet ont anande. Han var svettig och oljig och klädd i overall.

— God dag, Viktor Andrejevitj, sade han utan att märka att jag hade besök. God dag, kamrat Gersjgorn, tillade han när han fick syn på denne.

Han räckte Gersjgorn handen, men denne låtsades inte se det.

— Kalla mig inte kamrat, sabotör där?

— Vad nu då, kamrat Gersjgorn? Känner ni mig inte?

— Åjo, jag känner er mycket väl. Vad heter ni?

— Bitjkov.

— Förnamn och farsnamn?

— Valentin Ivanovitj.

— Ni är arresterad som sabotör. Kom nu!

— Vad är det som har hänt? Jag begriper inte ett dugg.

— Håll käften! Marsch!

Gersjgorn drog sin revolver och pekade på fången.

Den häpne unge ingenjören gick, följd av NKVD-mannen.

Jag låste dörren. Jag orkade inte längre. Jag kanske borde underteckna vad som helst som de begärde. Vad var det för mening med det hela? Vad hade jag för möjligheter mot dessa maktberusade sadister?

Efter en timme kom Bitjkovs vackra unga fru tillsammans med deras tvååriga dotter. Hon grät hysteriskt. Även barnet grät. Jag försökte lugna och trösta dem ...

Om tre eller fyra dagar kom fru Bitjkov tillbaka. Hon berättade att en kamera, ett stoppur och en del annan fabriken tillhörig egendom som hennes make hade förvarat på sitt kontor var försvunna. Innan de var återställda vägrade kassan att utbetala den arresterade mannens lön. Jag kallade in Bitjkovs assistent. Han bedyrade att han ingenting visste om sakerna, men jag misstänkte starkt att han hade stulit dem. Kvinnans och barnets nödställda belägenhet förmodade mig att ringa Gersjgorn.

— Var snäll fråga Bitjkov var han har lagt kameran, klockan och de andra sakerna, bad jag.

— Fråga honom själv, svarade Gersjgorn. Kom hit så får ni tala med honom.

Jag undrade varför han var så villig att låta mig träffa den arresterade kemiska ingenjören. Efter en timme var jag hos NKVD. Gersjgorn ringde på vaken och befallde honom att hämta upp fången ”ur källaren”. Snart kom två tjekister släpande med den knappt igenkännlige Bitjkov. Jag ryste när jag fick se honom. Hela ansiktet var uppsvullet. Ena ögat var igenmurat. Hans overall — densamma som han hade haft på sig vid arresteringen — var söndersliten och blodig. Hans händer var täckta av levrat blod. Det luktade unket — fängelse och sjukdom — om honom.

Jag förstod genast varför Gersjgorn hade velat att jag skulle komma. Han ville visa mig vad som hände dem som inte ville ”samarbeta” med honom.

— Valentin Ivanovitj, sade jag och vände bort blicken från den nedstämmande synen, var har ni gjort av kameran, stoppuret och de andra sakerna?

— Min assistent har dem, svarade han med darrande, plågad röst.

Han använde dem i laboratoriet.

— Tack, det var allt vad jag ville veta.

— Viktor Andrejevitj ... min hustru och min dotter ... min stackars Mariusa ... Här började han gråta högt.

— Tyst, Bitjkov! skrek Gersjgorn och dängde sin håriga näve bordet. Inga uppträden, om jag får be, annars ska vi ge er en omgång till! Ni grät inte när ni förgiftade arbetarna på er avdelning.

Ut med er!

Jaså, detta var anklagelsen mot Bitjkov! Han hade nyligen arbetat på rör av rostfritt stål som etsades med salpetersyra i provisoriska träkar. Bitjkov hade befallt arbetarna att följa de meddelade instruktionerna, men fyra arbetare hade överträtt dem, blivit brända och förts till

sjukhuset. Nu anklagades Bitjkov tydligen för att avsiktligt ha ”förgiftat” arbetarna. Det var den mest moderna anklagelsetypen eftersom den avsåg att sätta upp arbetarna mot ingenjören. Anklagelsen var inte bara långsökt, utan även vanvettig.

När jag kom tillbaka till fabriken kallade jag in Bitjkovs assistent, som i motsats till Bitjkov själv råkade vara partimedlem. Jag hotade

att överlämna honom till NKVD för stöld om inte de saknade föremålen låg på mitt skrivbord inom tio minuter. De kom också inom utsatt tid.

Under större delen av hösten blev jag endast tillfälligtvis inkallad till nattliga förhör, men mot slutet av 1937 tog undersökningen ny fart. Det tog aldrig slut på ämnen för dessa ”samtal” — varenda uppsättning nya likvideringar i industrin erbjöd komplikationer där mitt vittnesmål ansågs vara av yttersta vikt. Det var nu jag tog ett steg som jag länge hade dragit mig för av fruktan att stöta mig med inkvisitorerna.

Jag skrev till centralstyrelsens kontrollkommission i Dnjepropetrovsk och klagade över att jag plågades med orättvisa beskyllningar för sabotage. Jag nämnde inte NKVD eftersom jag hundra gånger hade varnats för att avslöja de hemliga förhören ens för partiet. Åtminstone teoretiskt höll kontrollkommissionen ett öga på partimedlemmarnas rättigheter. Formellt anknöt jag min hänvändelse till den reprimand som jag en gång hade mottagit och anhöll att kontrollkommissionen skulle avlägsna denna fläck.

Efter några dagar infann sig en utredningsman. Vad bråkade jag om, frågade han, när jag hade blivit frikänd av lokalstyrelsen?

— Reprimanden kvarstår, sade jag. Den bör upphävas. Jag skulle vilja att partiets kontrollkommission undersökte anklagelserna mot mig.

Jag framlade de huvudanklagelser som natt efter natt slungades mig i ansiktet.

Utredningsmannen gick omkring i flera dagar, talade med olika personer i partiadministrationen och fabriken och reste därefter. De nattliga förhören fortsatte med få avbrott. Jag förlorade i vikt. Mina ögon var kroniskt inflammerade. Bekanta som inte hade sett mig på länge hade svårt att känna igen mig.

Överallt i Nikopol syntes vid denna tid affischer om det första ”demokratiska valet” i Ryssland under sovjetförfattningen. Den 12 december 1937 skulle Rysslands folk få utöva sin stolta rättighet att genom en ”hemlig” valförrättning utse medlemmar i högsta sovjet. Affischerna, tidningarna och högtalarna på Nikopols gator och i metallfabrikerna och mangangruvorna förkunnade högljutt det glada budskapet.

För mig och miljoner andra lidande var det ett hån. Ingen tog naturligtvis detta ”val” på allvar. Det var liksom massmötena och resolutionerna en ritual som man gick igenom av rädsla, men utan att dölja att man tråkades ut av den. Vid denna tid företogs nya arresteringar i fabriken, de drabbade chefen för ekonomiska avdelningen B, chefen för elektriska avdelningen Romantjenko och andra.

Valdagen var allmän fridag. Gersjgorn firade den genom att låta mig stå flera timmar i korridoren och genom att visa särskild brutalitet vid förhören. Av hans frågor framgick att Ivantjenko anklagades för sabotage i rörvalsningsindustrin och att det var nödvändigt för att NKVD skulle få avrunda bilden att jag skulle bekänna mig skyldig till att ha medverkat.

Men jag kunde ju inte bekänna något som jag inte hade gjort.

Det var vid denna tidpunkt gamle Silinin kom upp till mig på hotellet. Hade han gissat att min motståndskraft höll på att ta slut? Han hade iakttagit mig på avstånd och upptäckt att jag behövde moraliskt stöd.

— Varför ser ni så dålig ut? började den gamle mannen. Berätta för mig hur det är. Jag fruktar i alla fall det värsta. Ni kan lita på mig.

Han behövde inte be mig länge. Behovet att öppna mitt sargade hjärta för en människa var oemotståndligt. Jag berättade allt: hur de hade hållit mig vaken i flera månader, hur de hade sökt tvinga mig att underteckna diverse komprometterande dokument.

— Jag ber er, kamrat, att inte underteckna, sade Silinin. När ni har hållit ut så länge, så håll ut till slutet. Ni blir inte räddad genom att underteckna. Det är bara en fälla som kommer att definitivt slå igen om er.

— Men hur länge kan en människas kropp och nerver stå ut med detta?

— Jag vet att det är svårt, käre vän. Jag har sett en massa under mitt långa liv och jag har egen erfarenhet av lidande. Men jag tycker det ser ut som om rensningen höll på att lättas. Det finns inte många kvar att rensa bort, omkring fyrtio procent av kommunisterna i Nikopol-distriktet är utstötta eller arresterade och för varje utrensad partimedlem har minst åtta partilösa arresterats. Jag har hört av en medlem i lokalstyrelsen — fastän jag inte kan garantera att det är sant — att nya direktiv har utsänts: kommunisterna ska inte kunna arresteras utan partiets samtycke. Håll för Guds skull ut lite till! Dorogan har minst fem gånger tagit upp frågan om er arrestering i lokalstyrelsen. Han är rasande. Om ni ger efter för de skurkarna så sviker ni oss allihop.

Jag lovade. Det var mindre hans optimism och hans råd än hans tro på mig som hejade mig i ögonblicket före kapitulationen.

Under de första dagarna på det nya året tog arresteringarna i fabriken ny fart. Ibland såg pogromen ut att mattas av, men det var endast fråga om en andhämtningspaus. Med Ordsjonikidses död hade alla bromsar lossats. Hans efterträdare Kaganovitj hade ingenting av hans skrupler. Han ”samarbetade” med påföljd att arresteringarna av tekniker och industrimän hastigt ökades. Bland dem som nu avlägsnades från vår fabrik var affärschefen Myron Ragoza. Första veckan i januari framlade Gersjgorn ett nytt dokument. Det var en ”frivillig förklaring”, det vill säga i verkligheten en bekännelse. Det var ett långt och försåtligt formulerat dokument, fullt av tvetydigheter och förtäckta medgivanden. Det redogjorde i djärva drag för mina vänners, mina överordnades och mina underordnades brott, medan min egen del av ansvaret gleds över och fick läsas mellan raderna. Detta skulle göra min kapitulation lättare och mer frestande.

— Ni ska ha klart för er, sade Gersjgorn, medan jag läste sida efter sida av denna tekniska fabel, att detta är det allra minsta som NKVD begär av er. Det finns ingen prutmån. Om ni vägrar så är det en krigsförklaring mot NKVD med alla dess konsekvenser. Jag är lika trött på dessa oändliga förhör som ni och jag ber er nu vara förnuftig. Ska ni ha en penna?

— Nej tack. En del som sägs i denna skrivelse är inte sant, resten är sådant som jag inte känner till. Jag har inte gjort sådana erkännanden som ni lägger i min mun.

— Men jag säger att ni kommer att underteckna, ni sabotör där! Ni kommer att underteckna lika väl som Bitjkov och Ivantjenko.

— Gör vad ni vill. Jag tänker inte bekänna brott som jag inte har begått.

Gersjgorn sprang i full förbittring upp från stolen och rusade emot mig.

— Sabotör, skurk! Här ska ni få! Hans väldiga knytnävar träffade mitt ansikte som ett par pistonger. Blodet sprutade ur näsan på mig, den varma äckliga blodvätskan fyllde min mun. Nå, ska ni underteckna? Återigen en skur av slag och sparkar. Jag kunde knappt se till följd av att blodet från ett sår i pannan rann ner över ögonen på mig.

Jag hörde snarare än såg Dorogan komma in i rummet. Mina nerver hade vant sig vid att inregistrera hans tunga steg. Även han började bearbeta mig med knytnävarna. Jag ramlade omkull och rullade ihop mig till en boll för att på detta sätt bättre kunna skydda mig mot sparkarna från fyra stövelklädda fötter.

Jag skrek av smärta. Gersjgorn ringde efter vakterna.

— Bort med den skurken! skrek Dorogan. Kasta ut honom.

Jag fick ett knytnävsslag i bakhuvudet när jag släpades ut genom dörren. Jag stängdes in i ett litet rum där jag fick plåstra om mig. Jag satt där en timme, kanske två. Tiden var en plåga utan dimensioner. Jag kunde inte samla mina tankar. Jag var inte ens ond. Så kom Gersjgorn in.

— Nå, har ni tänkt på saken eller behöver ni lite mer övertalning. Vi har mycket bättre argument än dem ni har smakat på i natt. — Nej, jag undertecknar inte. Hellre får ni slå ihjäl mig.

— Ni får tre dagars betänketid. Ut med er!

Jag gick min väg — men fortfarande med medlemskortet i fickan.

Jag stapplade upp på mitt hotellrum och kastade mig på sängen. Jag låg som i dvala, men halvt omedvetet lyssnade jag efter steg nere i hallen. I natt skulle de komma och ta mig. Visste jag inte det? Det var verkligen steg. De kom närmare. Det knackade på dörren. Jag öppnade med möda mina igensvullna ögon och vacklade bort till dörren för att öppna. Jag höll i låsvredet några ögonblick — mina sista ögonblick i frihet ... Så öppnade jag dörren.

I halvmörkret stod en gråhårig liten kvinna med snö på vinterkappan. Hon hade en resväska i handen. Först förstod jag ingenting. Jag tyckte att det var en dröm. Så klarnade det för mig.

— Mor, älskade mor! utbrast jag och sjönk i hennes armar.

4.

Mor tvättade och skötte mina sår. Hon grät inte. Hon frågade inte. I stället talade hon om sig själv. Instinktivt överförde hon min medömkan från mina bekymmer till sina. Hon var en kvinna med oerhörd viljekraft.

— Förlåt att jag kommer så här oanmäld, Vitja, sade hon. Men jag kände på mig att någonting var på tik.. Modershjärtat, ser du! Jag har gått sju kilometer från stationen i detta rysliga väder. Jag kunde inte få tag på en bil eller ens en bondskjuts. De bilar som körde förbi såg inte att jag vinkade. Sju kilometer i snöstorm är mycket, helst om man har en väska att släpa på. Det trodde du kanske inte din gamla mor om, Vitjenka?

Hon hade med sig yllestrumpor, en filt, några tjocka skjortor, sådana saker man behöver i fängelse eller koncentrationsläger. Jag hade inte meddelat min familj om mina provningar. Men mor visste det. Hon behövde inte fråga.

— Ja, Vitja, jag har erfarenhet, suckade mor när hon packade upp väskan. Jag brukade plocka ihop samma saker åt far när han skulle i fängelse ... Åren går men fängelset består. Här är ett par skinnhandskar ... Må Gud hjälpa oss!

På väggen ovanför min säng hängde Stalins porträtt och såg ner på oss. Jag greps plötsligt av en häftig vrede. Medan mor ett ögonblick var ute tog jag ner porträttet från väggen och började långsamt och omsorgsfullt, som om jag utförde en svår men livsviktig ritual, att riva det i småbitar. Bitarna bar jag sedan ut på toaletten och spolade bort dem.

Medan jag stod och lyssnade till vattnets gurglande förstod jag att jag aldrig, aldrig mer skulle känna detsamma som förut för partiet, för ledaren, för den stora saken. Den navelsträng som trots allt hela tiden hade bundit mig vid dessa idéer och symboler var definitivt avskuren. Jag skulle arbeta för staten, jag skulle ta emot viktiga partiuppdrag, jag skulle hålla tal. Men det skulle vara spel och taktik och hela tiden skulle jag tåligt vänta på en möjlighet att bli fri. Jag tänkte på detta, inte som ett slut på kampen utan som ett tillfälle att börja kampen på allvar.

5.

På fabriken sökte jag förklara mina blånader och igensvullna ögon med antydningar om en olyckshändelse, men jag såg i allas ögon att det inte gick i någon. Jag fick meddelande från Dnjepropetrovsk att kontrollkommissionen skulle ta upp min sak och begärde min närvaro. Den nye direktören för fabriken, kamrat Šjalachov, vägrade mig permission, men jag beslöt att resa ändå.

På kvällen följde jag mor till tåget, jag lugnade henne bäst jag kunde och lovade att komma hem och hälsa på om två dar.

Utan att säga något om förhöret inför kontrollkommissionen avreste jag till Dnjepropetrovsk. Denna kväll, då den utmätta nådetiden utgick, skulle kamrat Gersjgorn få vänta på mig förgäves. De två nätternas sömn hade givit mig nya krafter och därmed nya förhoppningar.

I kontrollkommissionens mottagningsrum i Folkets hus stod en tjekist på vakt. Jag tänkte med en plötslig skräck på att på andra sidan de stora dubbeldörrarna skulle främmande människor avgöra mitt öde. Åtta eller tio personer satt i väntrummet. Av deras dystra blickar förstod jag att de brottades med problem som inte var olika mitt eget. Den utredningsman som hade varit i Nikopol kom ut. Han kände igen mig.

— Det gläder mig att ni kunde komma, kamrat Kravtjenko, sade han och smålog på ett sätt som lugnade mina nerver en smula.

En annan tjänsteman kom ut och ropade ett namn. En lång, distingerad fyrtio års man med skägg och ljust hår reste sig ivrigt. Det dröjde nära en timme innan han kom ut igen; då var han dödsblek och darrade och torkade ideligen sin svettiga panna. Han återtog sin plats bland de väntande.

Plötsligt kom två uniformerade NKVD-män in i rummet med dragna revolverar. En av dem ropade samma namn som vi hade hört förut. Den skäggige herrn reste sig förvirrad.

— Ni är arresterad, förklarade NKVD-mannen. Kom med.

— Men det är omöjligt ... Det måste vara något misstag ... Kommissionen diskuterar min sak ...

— Följ med genast, annars får vi bära er härifrån.

Tjekisterna gick med sin fånge. Vi andra satt tysta utan att våga se på varandra.

Till slut inkallades jag till kommissionen. I ett stort ljust rum satt fem herrar vid ett långt bord med en röd duk.

— God dag, kamrat Kravtjenko, sade ordföranden, var så god och sitt. Svara kort och klart på våra frågor. Och var inte orolig.

Jag satte mig och kastade en hastig blick på de fem ansiktena. De såg hotfulla ut. Nej, nu var det en som log och nickade igenkännande åt mig. Gud vare lov! Det var Gregorjev Gregorjev var en gammal bolsjevik av förrevolutionär tappning. Han kände mig sen min barndom. Han hade varit kamrat med far på Petrovskij-Lenin-verken (nu hette de bara Lenin-verken; Petrovskij hade försvunnit). Det var som om en tyngd hade lyfts från mitt bröst. Här var åtminstone en som skulle förstå, som skulle veta att jag inte var en människa som blev sabotör, som hade reda på att min far aldrig hade varit mensjevik. Jag hade något att klänga mig fast vid. Jag kunde tala både modigare, och klarare.

I över en timmes tid besvarade jag frågor. En av männen en mörk, magsur georgier med sträv röst, föreföll fientligt inställd till mig. Ordföranden och arbetaren Gregorjev verkade förstående. Jag besvarade frågor om min far, om de ”upplagrade” verktygen, om mitt förhållande till en massa ”folkfiender”. Eftersom jag inte hade något att dölja svarade jag rakt på sak.

Vid ett tillfälle frångick Gregorjev plötsligt den formella åklagartekniken och sade plötsligt:

— Kamrat Kravtjenko, jag har känt er och er familj länge. Säg oss uppriktigt, vad ni anser om saker och ting?

— Uppriktigt sagt, kamrater, känner jag mig ruskig. Jag har blivit torterad i över ett års tid. Torterad, förstår ni, kamrater. Instinktivt förde jag handen till mitt blåslagna ansikte. Ni ska veta att jag har kommit hit utan tillstånd och jag har klart för mig vad som väntar när jag kommer tillbaka.

— Och vem är det som torterar er? frågade den mörke georgiern.

— Det kan jag inte säga ...

— Låt oss inte tala om det, insköt ordföranden hastigt. Vi fortsätter förhöret.

Snart satt jag åter i väntrummet. Varje gång ytterdörren öppnades var jag säker på att det var NKVD som kom för att hämta mig. Efter femton outhärdliga minuter inkallades jag åter.

— Kamrat Kravtjenko, sade ordföranden, denna gång med ett öppet leende, kommissionen har beslutat att bekräfta lokalstyrelsens i Nikopol beslut och dessutom upphäva reprimanden. Ni kan återgå till ert arbete. Ingen kommer att besvära er i fortsättningen. Men jag tillåter mig föreslå att ni ändrar arbetsplats och börjar på nytt någon annanstans. Lita på partiet och ledaren. Adjö, kamrat, och lycka till!

Vid denna tidpunkt visste givetvis ingen att både ordföranden och Gregorjev två månader senare skulle vara arresterade som ”fiender till folket”.

Alla fem tog mig i hand. Jag gick ut. Men jag var inte så översvallande lycklig som jag hade varit efter min första upprensning på institutet. Jag var fri och trygg, men jag hade förlorat min gamla tro. Denna hade ersatts med en klump av hat.

Jag sov gott hela natten hemma hos min familj. På morgonen telefonerade jag till en av mina överordnade i Glavtrubostal i Moskva. Jag meddelade att jag blivit fullt frikänd av kontrollkommissionen och att jag på dess förslag önskade förflyttning till en annan stad. Han förstod mig och lovade att telegrafera till min chef i Nikopol, att jag var kallad till en konferens i Moskva.

I Nikopol fick jag i fortsättningen vara i fred för Gersjgorn. Direktör Sjalachov blundade för mitt disciplinbrott att resa min väg utan tillstånd. Han hade skrämmts upp av telegrammet från Moskva. Efter att ha satt i gång en del försummade arbeten på min avdelning avreste jag till huvudstaden.

Lazar Kaganovitj, medlem av politbyrån och som det påstods en av de få medarbetare Stalin hade

förtroende för, beklädde nu Ordsjonikidses gamla post. Glavtrubostal hade introducerat mig hos honom, och sent en kväll insläpptes jag till kommissarien efter att ha suttit många timmar i ett överfyllt väntrum.

Jag redogjorde i korthet för mina besvärigheter i Nikopol, vilka nu tydligen hade upphört.

— Partiet och folket rensar ut sina fiender, deklamerade Kaganovitj myndigt. Det är oundvikligt att slagen ibland träffar på fel ställe.

— Det gör inte saken lättare för mig.

— En bolsjevik måste vara hård, tapper och oböjlig och beredd att offra sig för partiet. Ja, beredd att offra inte bara sitt liv, utan sina känslor och sin självaktning. Tänk på att vi är omgivna av kapitalisthajar. Gång på gång måste vi undersöka våra led och rensa dem från kapitalistagenter, med eld och svärd om så erfordras.

Kommissarien föreslog först att jag skulle bli chefsingenjör i Nikopolverken, men till slut lyckades jag övertyga honom om att jag inte skulle kunna göra mitt bästa på en plats som var fylld av så många dystra minnen. Han lovade då att överlämna saken till Glavtrubostal, och innan jag reste från Moskva hade jag blivit placerad på Andrejevs metallverk i Taganrog.

Vid återkomsten till Nikopol begav jag mig till lokalstyrelsen för att få mitt medlemskort överflyttat till Taganrog. Sekreteraren Kondrasjin var äckligt älskvärd. Han underrättade mig i viskande ton att han modigt hade motsatt sig Dorogans enträgna framställningar att få arresteras mig. Han ville att jag skulle ha klart för mig hans insats. Ingen visste om inte den misshandlade Kravtjenko en dag kunde vara i tillfälle att göra honom en tjänst i gengäld. I det nya Ryssland samlar man i ladorna i politisk bemärkelse. Utanför Folkets hus stötte jag på Dorogan.

— Jaså, ni tänker smita till Taganrog, sade han hånfullt. Men var lugn, ni kommer aldrig utom räckhåll för oss. Det finns inte en plats på jorden där vi inte kan komma åt er om vi blir tvungna.

— Det är er sak, sade jag.

— Det var synd att jag inte lät er åka in direkt i stället för att låta de idioterna börja en offentlig uteslutningsprocess

— Säg, Dorogan, varför hatar ni mig egentligen? Jag har väl aldrig gjort er något ont personligt.

— Det är min sak, fräste han och gick sin väg.

Jag tog adjö av mina arbetare på fabriken. Jag var djupt rörd över deras okonstlade tillgivenhet. Fastän de inte visste några detaljer anade de djupet av mitt lidande och kände starkt med mig. Silinin omfamnade mig, likaså Gusjkin. Kirjusjkin torkade händerna på förskinnets tryckte min hand.

— Adjö, Viktor Andrejevitj, sade han, Gud välsigne er! Vad som än händer kom ihåg att miljoner sådana som jag alltid står på er sida, även om vi är hjälplösa.

Jag hade kommit till Nikopol i början på 1935, ivrig och optimistisk att som ingenjör och industriman få göra min insats för landet och folket. Jag lämnade platsen tre år senare, utan något hopp, utan några ambitioner, kränkt i djupet av min själ. Jag skulle med förtjusning ha utbytt min högre inkomst och mina så kallade privilegier mot ett liv i obemärkthet i den trälände mänsklighetens gråa hjord.

Vad hade jag egentligen åstadkommit under dessa tre år? Endast detta att jag hade förblivit fri och vid liv, medan miljontals andra som var lika oskyldiga som jag hade dödats, satts till

slavarbete för en skoningslös stat eller avskedats från sina platser.

Det fanns en tid när mitt lands industrialisering hade satt min själ i brand. Jag älskade tekniken, den intensiva, ordnade, aldrig avstannande produktionsrytmen som började med råmaterialet och slutade med den färdiga produkten. Skaparglädjen hade piskats ur mig. Mina djärva tekniska planer hade krossats av fruktan, försiktighet, misstänksamhet. Min specialutbildning och mina tekniska färdigheter hade, blivit till en obarmhärtig fälla, där jag var fångad för all framtid och dömd att bära ansvar som inte innefattade någon glädje utan endast fara.

18. Arbete: fri och slav

1.

TAGANROG LIGGER i provinsen Rostov vid Azovska sjön. Förut var det en renlig, vacker stad med stora trädgårdar, men under femårsplanen har den förvandlats till en trång, rökig, sotig fabriksstad, förpestad av fisklukta från de nya konservfabrikerna och utbredande sig åt alla håll med massor av arbetarkaserner kring flygplans-, motorcykel-, metall- och skofabriker.

Andrejev-verken, uppkallade efter en medlem av politbyrån, tillverkade järnvägsvagnshjul, plåt, rör och andra stålprodukter. Jag skulle givetvis ha hand om röravdelningen. Jag tilldelades en komfortabel våning i det bostadsområde som var reserverat för eliten.

Om de som planlade detta område avsiktligt hade velat markera kontrasten mellan överklass och underklass i Sovjet kunde de inte ha gjort det på ett mera drastiskt sätt. Lummiga trädgrupper dolde fabrikerna och arbetarkasernerna. Välvårdade syrenalléer förde till en reserverad badstrand. Det fanns också tennis- och krocketplaner, biljarder och en vacker matsal.

Det enda som saknades i denna prakt var i själva verket en vänlig, leende uppsyn hos människorna. Det värsta av rensningshysterin hade gått över, men sviterna verkade fortfarande. Nästan hälften av den administrativa personalen, såväl inom som utom partiet, hade sopats bort och de kvarlämnade var rädda och nervösa och skämdes nästan över sin räddning. Rostovs provinsstyrelse hade fått en ny sekreterare, Dvinskij, som kom direkt från Stalins eget sekretariat, och verken hade fått en ny direktör vid namn Simon Resnikov. Men de likviderade ledarna spökade överallt.

Ordsjonikidse brukade säga när han skulle ge råd till ingenjörer: ”Lär er teknisk kultur och renlighet av Boris Kolesjnikov”. Kolesjnikov hade i många år varit direktör för Taganrogs metallverk, som var hans ögonsten. Han hade vistats i Förenta staterna och gjort sitt allra bästa för att införa amerikansk organisation och effektivitet. Han drev sin ”amerikanisering” så långt att han blev besvärlig att samarbeta med. Nu var han och hans hustru arresterade — till och med skjutna, påstods det — och deras barn insatta i ungdomsfängelset i Charkov.

Fastän endast några månader hade gått efter Kolesjnikovs avlägsnande återstod inte mycket av hans intensiva amerikanisering. Det verk som hade inbragt honom så många lovord och utmärkelser låg i ruiner. Överallt rådde slapphet och förvirring. Produktionen hade spruckit fullständigt. Det var en överväldigande uppgift direktör Resnikov och jag stod inför.

När jag sammanträffade med partifunktionärerna på platsen upptäckte jag att mitt rykte hade gått före mig. Nikopolstyrelsen och Dorogan hade skickat dit hela sitt ”material”. Jag skulle inte tillåtas att börja med en fläckfri meritlista. Partiledarna lät mig genast veta att jag hade kommit dit på prov och att jag var beroende av deras nåd. De letade efter svaga punkter hos mig och sökte slå ner på mig när jag inte var på min vakt.

Det var inte precis någon uppmuntrande början. Min sinnesstämning förbättrades knappast av upptäckten att tvångsarbete förekom i mycket större utsträckning än i Nikopol. En stor kontingent av NKVD-slavar gjorde det mesta av det tunga lossnings- och lastningsarbetet från våra lager. De arbetade tio å tolv timmar om dagen under väpnad bevakning. En ännu större kontingent var sysselsatt med att uppföra Sulinskijs närbelägna metallverk, och man träffade ideligen slavgång på autostradan mellan Taganrog och Rostov.

Åsynen av dessa skelettliknande, knappt mänskliga varelser i deras smutsiga trasor släckte varje gnista av entusiasm i mitt hjärta. Tanken på att miljontals sådana slavar arbetade och led och dog som flugor över hela Ryssland var så pinsam att jag ideligen måste tränga undan den. Varje ny konfrontation med den brutala verkligheten blev en chock som inte mildrades av vetskapen om att jag, om det hade velat sig illa, själv skulle ha varit med bland dessa fördömda.

Ungefär fjorton dagar efter min ankomst, innan jag ännu haft tid att sätta mig in i arbetet, blev jag en kväll kallad till NKVD i Taganrogs folkets hus. Ställföreträdande chefen för ekonomiska avdelningen, vilkens namn jag inte längre erinrar mig, tog emot mig. Han var korrekt men reserverad. Jag såg på hans skrivbord det ”material” som hans kolleger i Nikopol hade gjort i ordning mot mig.

— Jag har till speciellt uppdrag att hålla ett öga på rörvalsningsverkstaden, sade han, så jag tyckte det var lika bra att vi blir bekanta. Berätta nu lite om er själv.

— Vad ska jag då berätta? Ni tycks veta allting redan.

— Nej, min käre Kravtjenko, man vet aldrig allting. Kan ni till exempel tala om hur länge ni har känt ingenjör Nikolai M. och hur ni har blivit bekant med honom?

M. var biträdande chefsingenjör på fabriken. Vi hade samarbetat vid åtskilliga tillfällen och jag hade en hög tanke om honom.

— På vad sätt har han att göra med er anställning här? fortfor tjekisten.

— Den har han inte alls haft att göra med. Jag visste inte ens att han tjänstgjorde här.

— Varför uttalade sig M. så entusiastiskt om er inför Resnikov?

— Det har jag ingen aning om. Han nämnde väl att han kände mig, det tycker jag är helt naturligt.

— NKVD finner det inte naturligt. Tvärtom finner jag det mycket märkvärdigt att ni som partimedlem ska beskyddas av en ickekommunist vilkens lojalitet oss emellan sagt är en smula tvivelaktig.

Han övergick till att fråga om den förre direktören Kolesjnikov.

— Hör på, kamrat, sade jag en smula häftigt, jag har besvarat dessa frågor hundratals gånger under nära ett och ett halvt år medan jag var föremål för utrensning. Jag har besvarat dem vid NKVDförhör, i lokalstyrelsen, inför kontrollkommissionen, tills jag är alldeles utled på dem. Jag har skickats hit från Moskva för att arbeta. Jag har blivit frikänd. Kan ni inte lämna mig i fred?

— Såja, lugna er, kamrat Kravtjenko, sade han och tittade nyfiket på mig som om jag varit någon vidrig djurart i en flaska. Kom ihåg att det inträffar att en person är frikänd efter hela linjen, och så framkommer det nytt material mot honom och han blir plötsligt arresterad.

Jag fattade vinken. Jag upprepade de utnötta upplysningarna från månadslånga förhör. Denne polistjänsteman lekte med mig timme efter timme som ett okynligt barn leker med en fluga och

efter vad jag kunde märka på ett lika meningslöst sätt.

Jag fann av hans frågor att här liksom i Nikopol var varenda ingenjör och direktör omgiven av spioner både i arbetet och i sitt hem. Det var också uppenbart att NKVD i Taganrog höll på att laga ihop en anklagelse mot denne M.

Efter endast ett par tre timmars sömn infann jag mig i fabriken på morgonen och var tvungen att fatta beslut som rörde miljontals rubels värde. Vilken grym ironi!

2.

Min vistelse vid Azovska sjön blev anmärkningsvärt kortvarig. Utan någon förklaring kallades jag till Glavtrubostal i Moskva. Chefen för organisationen, Merkulov, meddelade i närvaro av sin assistent Kosjevnikov att kommissarien Kaganovitj och partiet tänkte visa mig en stor ära.

— Rörverken Novo-Trubni i Ural har länge varit utsatta för oupphörliga sabotage, sade han. De flesta av skurkarna har blivit utrensade och de andra blir snart omhändertagna. Vi måste förstärka administrationen med dugligt, kvalificerat och politiskt pålitligt folk.

— Då ska ni inte välja mig, sade jag småleende. Jag är en syndare, kamrat Merkulov. Jag har gått igenom utrensning och blivit frikänd, men jag är nedsmetad från topp till tå med fula anklagelser.

— Vi vet allting om er, men vi litar på er.

— Nu ska ni inte vara stött för vad som har varit, Viktor Andrejevitj, tillade Kosjevnikov.

— I varje fall tänker vi utnämna er till chef för den största rörfabriken inte bara i Sovjetryssland, utan i hela Europa, fortfor Merkulov.

— Men jag vill inte till Ural! Jag är trött. Varför ska jag behöva komma till det rysliga stället?

Novo-Trubni-verken i Pervouralsk, ett sjuttiototal kilometer från Sverdlovsk, var beryktade. De låg långt borta från all ära och redlighet, omgivna av träskmarker, barrskogar och koncentrationsläger. Driften hade börjat alldeles för tidigt, innan viktiga avdelningar var färdigställda och innan kraftleveransen var tillräcklig. Under sådana omständigheter hade produktionen varit liten och dålig. De olyckliga som skickades att sköta den ofullbordade fabriken fick med sin frihet betala de misstag som gjorts vid planläggningen i Moskva.

— Vi vet att Pervouralsk ligger i lägervall och tänker därför ge er vårt fulla stöd, lovade Merkulov. Kamrat Kaganovitj själv håller er om ryggen. Ni får högsta lön jämte tantiem, en ny bil och allt vad ni begär.

— Jag begär bara att få stanna i Taganrog.

— Det var tråkigt. Jag hade väntat att ni skulle visa större uppskattning av partiets förtroende. Er utnämning står fast. Den har passerat centralstyrelsen.

När jag sedan blev ensam med Kosjevnikov kunde jag inte låta bli att anmärka:

— Eftersom ni tror att framtingad kärlek ska bära frukt och eftersom ni hotar mig med disciplinära åtgärder så tar jag emot utnämningen och ska göra mitt bästa.

— Utmärkt, alldeles utmärkt! skrattade han. Kärleken är som ni vet en vanesak. Först kommer tvånget, sedan vanan och slutligen kärleken. Saken är alltså avgjord. Låt oss nu ta itu med arbetet.

Jag träffade den nyutnämnde direktören för rörverken, Jakov Osadtji, som skulle bli min ende överordnade på den nya posten, och andra nya medarbetare. En helt ny administration höll på att organiseras i Moskva, utan att den personal som skötte fabriken ännu hade en aning om det. Jag

motsåg det nya uppdraget med allvarliga farhågor. Novo-Trubni producerade endast 35 å 40 procent av den fastställda kvoten, det anfördes ofta i tidningar och i officiella tal som ett avskräckande exempel på misskötsel och sabotage. Det var ett av de värsta arv inom metallindustrin jag kunde få.

Atmosfären i Moskva just då var liksom beräknad att förvärpa min pessimism. Det var andra veckan i mars 1938, den vecka när den tredje och sensationellaste av de stora blodprocesserna ägde rum. Landet var nu vant vid de groteska anklagelserna mot revolutionens fäder och de ännu groteskare ”bekännelserna”. Men det blev slaget med häpnad när de anklagade visade sig omfatta Bucharin, Rykov, Krestinskij och andra som hade stått Lenin nära.

Nikolaj Bucharin, det spirituella, asketiska ”bolsjevikhelgonet”, hade varit en ungdomsidol för kommunister av min generation. Jag mindes vårt sammanträffande för länge sedan hos Ordsjonikidse och senare sammanträffanden på hans eget kontor. Även sedan Bucharin uteslutits från politbyrå och kommit i onåd hyllades han på mötena med en entusiasm som annars endast ägnades Stalin. Alexej Rykov hade varit Lenins efterträdare som ordförande i folkkommissariernas råd. Han såg ut som en fanatiker med sitt stripiga skägg och sina brinnande ögon, och inte ens hans notoriska svaghet för flaskan minskade hans popularitet. Nu stod dessa personer och andra liknande och smutskastade sig själva och desavuerade oss som hade dyrkat dem. Nu blev de skjutna som spioner, kapitalistagenter och förrädare.

Jag kan intyga att ingen människa av dem jag träffade i Moskva fäste ringaste vikt vid deras bekännelser. De hade gått med på att låta nyttja sig som marionetter i en politisk moralitet utan ringaste relation till sanningen. Stalin krossade sina personliga motståndare och lyckades förmå dem att själva biträda vid proceduren. Vi undrade vilken teknik han hade använt. Men inte ens partifolket ansåg sig skyldigt att bokstavligen tro bekännelserna. Det skulle ha varit att erkänna sig som obotlig idiot. På sin höjd accepterade vi dessa fantasier i en symbolisk, allegorisk betydelse.

Jag gjorde ett besök hos gamle kamrat Misja och fann honom alldeles nedbruten. Han hade känt de avrättade ledarna intimt både före och efter revolutionen. Han förklarade bekännelserna på ett sätt som visserligen var långt ifrån tillfredsställande, men likväl visade en viss logisk bedömning. Han hade sina informationer från sina många vänner i Kreml.

— Till en början, Vitja, får man komma ihåg att en lögn inte blir annat än en lögn, även om aldrig så många bekänner sig till den. Bucharin, Rykov och de andra var trots sitt tappra förflutna inte mer än människor. Du berättade själv hur nära det var att du undertecknade en massa lögner under de påtryckningar du var utsatt för i Nikopol. Men det var en barnlek mot det moraliska och kanske även fysiska tvång som användes mot dessa ledare.

— Men samma personer, kamrat Misja, höll ut när de på sin tid hotades och förföljdes av tsarens polis!

— Olyckligtvis kan dessa båda saker inte jämföras. Den tsaristiska ochranans hemliga polis var primitiv och ovetenskaplig och inte så djävulsk som det nuvarande systemet. Jag undrar hur många av oss gamla revolutionärer som hade klarat oss om ochranan hade utsatt oss för NKVD:s vetenskapliga sadism. Det är en annan viktig sak också. Den tiden hade människorna en fast tro till stöd. Människorna är beredda att offra både sig själva och — vilket är ännu svårare — sina kära för en brinnande tro och ett lidelsefullt hopp. Vad hade de för något att bygga på under NKVD:s tortyr och i de ensamma fängelsecellerna? Varken hopp eller tro. De var desillusionerade. Deras livsverk låg krossat omkring dem, omöjligt att återställa. Vad tjänade det till att uppträda som hjälte för en död sak? Varför fortsätta att kämpa när det inte fanns en gnista av

hopp? Tänk på det, och du ska förstå varför gårdagens hjältar har blivit veka och böjliga och förlorat all värdighet.

— Tror ni på historierna om avtal som träffats mellan offren och åklagarna?

— Ja, det tror jag och det på basis av mycket förtroliga informationer. Du vet att NKVD sällan likviderar en människa utan att samtidigt likvidera hans familj. Tror du verkligen att det är en tillfällighet att Rykovs dotter, som han älskar över allt annat, är vid liv och på fri fot? Eller att Bucharins far, Rosengoltz' hustru och andra släktingar inte har blivit rörda? Jag anser det givet att dessa människor har förödmjukat sig själva och spelat sina påtvingade roller i tragikomedin för att rädda dem de älskar. Jag ska berätta vad jag har fått veta av kamrater som har intima förbindelser med Jesjov, den man som efter Jagodas likvidering har hand om dessa motbjudande angelägenheter. Isensättningen gjordes av NKVD på Stalins personliga order. Varje skådespelare — åklagare, svarande, vittnen, domare — kunde sin roll utantill när ridån gick upp. De anklagade som inte ville samarbeta döddes i hemlighet. De andra köpte sina barns, hustrurs, föräldrars och intima vänners liv. De fick också löfte om att få överklaga domen i högre instanser, till och med hos politbyrån. Under sådana omständigheter kan man komma långt med en gnista av hopp. Men i fallen Bucharin, Rykov och Krestinskij var avtalen mer specificerade. De fick löfte om att få dödsdomarna förvandlade till landsförvisning om de läste upp sina roller. Stalin utnyttjade till och med deras fåfänga. Han kunde inte tillåta att de sköts, sade han, när deras namn hade en sådan historisk betydelse. Nå, offren höll sin del av överenskommelsen, men Stalin gjorde det inte. Det hade han tydligen aldrig tänkt. Några timmar efter rättegångens avslutande började avrättningarna. Bucharin och Rykov dog med förbannelser mot Stalin på läpparna. Och de dog stående, inte kravlande på källargolvet och gråtande om nåd som Zinovjev och Kamenev. Och en sak till som jag har fått reda på. Stalin har tillsatt en kommission för att skriva en ny partihistoria. Historien ska revideras och händelserna vridas och vändas så att de passar dessa fantastiska rättegångar. Du och jag kan skratta eller gråta åt förvrängningarna. Men det växer upp en ny generation utan minne av det förflutna. Biblioteken är redan rensade på böcker och tidningsartiklar som motsäger de dumma konstruktionerna vid processerna. Mardrömmen kommer att stanna kvar som en officiell sanning. Lögnen har segrat. Ack, Vitja, och för detta har jag tillbragt tio år i kedjor i tsarens fuktiga fängelsehålor

Sådant var tillståndet i Moskva när jag reste därifrån för att rensa upp i Augiasstallet i Ural.

3.

På stationen i Sverdlovsk (förut Jekaterinburg, känd som den stad där den siste tsaren och hans familj mördades) möttes jag av en funktionär från Novo-Trubni-fabriken. Lyckligtvis var det en man som jag kände en smula i förväg och som följaktligen kunde språka någorlunda oförbehållsamt medan vi körde de sjuttio kilometrerna till Pervouralsk. Mina värsta farhågor besannades.

Jag skulle reda ut en materiell och moralisk kollaps och söka få produktionen i gång. Ungefär sextusen arbetare — inklusive familjer mellan sjutton- och adertontusen människor — levde under primitiva förhållanden. De enda som kunde beräknas stanna var de som var födda i trakten eller tillhörde tvångsarbetarkontingenterna. Den tekniska personalen, det vill säga den som fanns kvar efter rensningarna, var demoraliserad och ville givetvis inte ta något ansvar. Till följd av de ohälsosamma bostads- och arbetsförhållandena kände de sig själva landsförvisade och hoppades att så snart som möjligt bli förflyttade.

Knappt tolv kilometer från Pervouralsk passerade vi ett taggtrådsinhegnat koncentrationsläger

som låg några hundra meter från vägen. Vi stannade för att titta. Lägret, en dyster barackstad i en uthuggning i skogen, var sexsidigt med vaktorn med strålkastare och kulsprutor i varje hörn. För ögonblicket var det tyst och övergivet.

— Var är fångarna? frågade jag.

— De är i arbete vid denna tid på dagen, sade min kamrat. En del jobbar på vår fabrik, andra på andra fabriker, i gruvor eller vid anläggningsarbeten. Det märks att ni är nykomling i Ural. Det är bäst att ni vänjer er vid att träffa på fångar överallt.

Vi åkte vidare. Just en vacker introduktion till mitt nya liv!

Den nye direktören Osadtji var redan på sin post. En enda blick På anläggningen hade varit tillräcklig för att släcka den entusiasm han hade visat i Moskva.

Det kommer att dröja år innan denna anläggning är självförsörjande, sade han när vi gjorde en rundtur genom fabrikslokalerna. Vi har inga elektriska ugnar för tillverkning av verktyg. Det finns ingen termoelektrisk sektion och ingen ordentlig mekanisk verkstad. Den elektriska kraften räcker inte på långt när för våra behov, och det kommer att dröja länge innan gasverket är färdigt. Det finns ingen möjlighet att förkroma verktygen. Med andra ord, detta är ännu ingen fabrik, det är bara början till en fabrik.

Jag kunde med egna ögon konstatera riktigheten av hans uppfattning. Den mekaniska avdelningen kunde inte tas på allvar. Galvaniseringsverkstaden var ovärdig sitt namn. Lagerlokalerna var ännu inte färdiga och tusentals ton stål och annan metall låg ute i det fria. Metaller av alla typer och kvaliteter var hopade på varandra utan minsta försök till uppdelning. Rörvalsningmaskinerna var av modernaste tyska och amerikanska fabrikat och representerade miljontals rubels värde. Men vad tjänade de till utan nödvändiga hjälpmaskiner? Även de importerade maskinerna var smutsiga och tarvade reparation. Överallt stack dyrbara verktyg och maskindelar fram ur gyttjan, där de låg och rostade.

En inspektion av arbetarbostäderna ökade det dystra intrycket. Dessa eländiga, smutsiga och fuktiga träkåkar där de fria arbetarna var inhysta till trängsel skilde sig inte så mycket från barackerna bakom koncentrationslägrets taggtrådsstängsel.

Jag försökte prata med några av husmödrarna. De var buttra och tystlåtna. De betraktade oss inte som kamrater utan såsom de som hade skulden för deras bekymmer. Det förekom inte mycket jordbruk i denna del av Ural, och endast ett halvt dussin av de högsta funktionärerna som hade bilar till sitt förfogande kunde skaffa livsmedel i Sverdlovsk. Arbetarna levde huvudsakligen på bröd, en del grönsaker som växte på platsen samt konserver. Under den korta sommaren var barackerna heta som bakugnar och taken var så otäta att det regnade in. Under den långa uraliska vintern gav de inget skydd mot den bitande kölden.

Efter några timmars vistelse i barackerna rodnade jag av blygsel när jag kom till min egen fyrarumsvåning i ett av de trevånings-stenhus som var uppförda bland träden på andra sidan fabriksområdet. På andra håll, även i Nikopol och Taganrog, skulle den ha betraktats som en trist bostad. Men i Pervouralsk var den sista ordet i fråga om lyx med sitt privata badrum, sina mattbelagda golv, sina gedigna möbler och sitt goda kök. Tillsammans med våningen övertog jag Dunja, en långsam, medelålders bondkvinna som lagade mat och städade.

Den utlovade lyxbilen fanns där och även en liten Ford, vilken var mer användbar under den våta årstiden när vägarna var upp-blötta. Jag hade även goda hästar uteslutande för min räkning. Min grundlön var 1 500 rubel i månaden, men med tantiem och andra tillskott närmade den sig 3 000. Som jämförelse kan nämnas att en icke yrkesarbetare förtjänade omkring 150, en mekaniker 250

och en kvalificerad ingenjör 600.

För en ingenjör gick hela månadslönen åt till en kostym kläder, men detta hade endast teoretiskt intresse eftersom inga kläder fanns att få i Pervouralsk och sällan i Sverdlovsk. Den som hade tillfälle att göra en och annan affärsresa till Moskva eller Leningrad köpte skor och kläder där. För de övriga stod ett begränsat förråd till förfogande som fabriksledningen utdelade till förtjänta ingenjörer, förmän och arbetare.

När jag hade varit på min plats i nära två veckor framlade huvudbokhållaren en dag den halvmånatliga avlöningslistan för attestering.

Jag gick igenom den och upptäckte därvid en egendomlig post, nämligen en anseelig summa ”till NKVD”.

— Vad är det för? frågade jag förvånad.

— Det är för våra kontrakterade arbetare. Halva deras lön går till NKVD.

— Är de från något av koncentrationslägren?

— Nej, de tillhör en annan avdelning inom NKVD. De kontrakterade arbetarna bor här på platsen liksom de fria arbetarna men har egna baracker. Det är personer som har deporterats för olika brott.

Senare fick jag veta av cheferna för andra avdelningar att dessa också hade kontingenter av samma slags tvångsarbetare, 250 på en verkstad, 80 på en annan, 50 på en tredje. De fria arbetarna umgicks inte med dem och de var alltid lätta att känna igen på sitt ömkliga utseende.

En dag pratade jag lite med en av dessa kontrakterade arbetare i min rörvalsverkstad. Han var liten och utmärkt glad och visade sig mycket svår att få ett ord ur; de eländiga varelserna har sträng befallning att hålla mun. Men jag fick veta att han hade varit förman på en fabrik i Leningrad som hade likviderats tre år tidigare.

— Hur kommer det sig att ni inte rymmer? frågade jag. Han skakade resignerat på huvudet.

— Vart skulle jag då ta vägen? Var skulle jag kunna gömma mig? Hur länge skulle jag kunna hålla mig gömd? Och jag kanske får påpeka att ett sånt här samtal inte är hälsosamt för vare sig er eller mig.

Vi tog itu med det väldiga arbetet att söka få ordning i villervallan. Elektriska ugnar låg bortglömda. Vi rengjorde dem och efter flera veckors ihärdigt arbete — vi betraktade det som en helgdag när vi kunde arbeta mindre än fjorton timmar om dagen — var en av ugnarna i drift. Jag organiserade en termoelektrisk och en stor mekanisk avdelning och satte dit kvalificerade arbetare som instruktörer för de andra. Avdelningen för tillverkning av rostfritt stål uppbyggdes och försågs med skrot. Produktionen hade tidigare försänkats genom bristen på fabrikstelefon, och jag lade nu in en sådan. Vi satte upp nödvändiga ugnar, kranar och arbetsbänkar.

Förutom sådana minimala tekniska installationer satte jag hundratals manliga och kvinnliga arbetare till att forsla bort hopsamlad smuts och rengöra och måla lokalerna. Jag ansåg att det fanns utsikter att öka produktionen om vi lyckades åstadkomma en elementär ordning och renlighet. Sabotage? Jag tyckte det var ett mirakel att fabriken hade lyckats producera ens 35 å 50 procent av vad som krävdes av den.

Två månader senare var platsen knappast att känna igen. Mina kolleger hade smittats av min energi och arbetsivern hade trängt ner till enklaste hjälpkarl. I maj hade vi inte bara kvantitativt ökat produktionen till 80 procent — en prestation som föreföll omöjlig när jag anlände — utan

även förbättrat kvaliteten. Orenheten i rören sjönk från i medeltal 12 till 5 å 6 procent.

Denna jätteansträngning lämnade mig inget tillfälle till något privatliv. Jag var ansvarig inte bara för produktionen, utan även för mina tvåtusen arbetares bostäder, livsmedelstillgång, läkarvård och yrkesutbildning. Fastän jag hade mycken hjälp, delvis duglig sådan, var det yttersta ansvaret mitt eget, och det gick sällan en dag utan att min uppmärksamhet avleddes till frågor som inte hade direkt med produktionen att göra.

Till råga på allt var rensningshysterin ännu långt ifrån slut. Värdefulla krafter rycktes bort när jag behövde dem som bäst, och de som slapp ifrån direkta angrepp levde och arbetade i en atmosfär av ständig ängslan. Jag hade numera lärt mig att ignorera myllret av spioner och massan av angivelser. Jag hade tränat min hjärna att inrikta sig på det arbete jag hade för händer och inte slösa nervenergi på meningslös förgelse. Det hindrade emellertid inte att jag fortfarande kände mig uppskakad och ibland paralyserad när jag i viktiga ögonblick upptäckte att NKVD:s ekonomiska departement kände till detaljer i arbetet och de tekniska avgörandena till och med innan jag själv gjorde det. Jag kände mig naken och oskyddad.

Det speciella departementet på vår fabrik under kamraterna Kolbin och Stoffin tjänade som öga och öra åt hemliga polisen. De fick kopior på alla order och tekniska rapporter och hade ombud i varenda verkstad och vartenda kontor. Detta var emellertid bara den rutinmässiga övervakningen. Därtill kom att företaget besvärades av massor av speciella undersökningskommissioner, kontrollbrigader och individuella inspektörer. De kom, antingen lugnt och stilla eller med officiella fanfarer, från distriktsstyrelsen, centralstyrelsen i Moskva, Glavtrubostal i Moskva, kommissariatet för den tunga industrin och ett dussintal andra organisationer.

Och inte nog med det. Ordern på rör kom visserligen genom Moskva men härstammade från andra industrier, vilka skickade kommissioner för att kontrollera tillverkningen. Vi tillverkade rör för stridsvagnar, flygplan, artilleri, fartyg, oljeinstallationer, bilfabriker och en massa andra ändamål. Eftersom ordena alltid var för stora för våra möjligheter och slutprodukten sällan exakt överensstämde med specifikationerna kom det protester från vederbörande

industrier och vapenslag, vilka i sin tur framkallade nya inspektioner, undersökningar och naturligtvis nya epidemier av NKVD:s "vaksamhet".

Det gick knappt en vecka utan att det kom en rad kontrollanter och representanter från än den ena, än den andra byrån med näsborrarna darrande av iver att spåra upp "sabotörer". De upptog min tid, stampade och svor på mitt kontor och gav upphov till ett otal konferenser. Många fann emellertid livet trist på denna gudsförgätna ort och skämdes över sina dumma uppdrag, varför de tog sig för att dränka sorgerna i vodka och skingra depressionen med hasardspel.

När jag efter fjorton eller sexton timmars arbetsdag äntligen kom i säng, kunde jag sällan räkna på att få sova i fred. Det kom interurbansamtal från Moskva med hot och vädjanden. Det kom samtal från polisen i samband med de oupphörliga arresteringarna. Jag hade knappt hunnit slumra till förrän någon på nattsiftet ringde om olyckshändelser, förkomna verktyg, förstörda produkter.

Av de samtal som fördes i fabriken kunde jag göra mig en föreställning om den fruktansvärda villervalla som rensningen före min ankomst hade framkallat både i Novo-Trubni och i andra gruvor och fabriker i trakten. Historien om Semj on Magrilov, chef för en annan metallfabrik i själva Pervouralsk, gjorde ett outplånligt intryck på mig.

Hans fabrik var kanske den äldsta i Ryssland, och det sades på platsen att den hade anlagts av Peter den store själv. Arbetarna stannade där från generation till generation. De hade trevliga små stugor med trädgårdstäppor, höll grisar och fjäderfä och levde i stort sett på en förrevolutionär

levnadsstandard. Det var i själva verket en sinekur för Magrilov när partiet satte honom till chef på denna fabrik. Han var relativt till åren kommen, partimedlem sedan länge, nära bekant med Lenins änka och Lenins syster Maria Uljanova och betraktades som den inflytelserikaste personen i distriktet.

Men rensningscyklonen gick inte förbi honom. NKVD på platsen överhopade honom med anklagelser. Han var sabotör, han beskyddade andra sabotörer. Efter några månaders förföljelser gav han upp spelet. Han låste in sig på sitt kontor och sköt sig. Han efterlämnade ett långt brev där han bedyrade sin oskuld och protesterade mot terrorn. NKVD lade vantarna på brevet, men på något sätt blev innehållet känt för arbetarna på fabriken. En del av Magrilovs närmaste medarbetare som misstänktes för att ha läst brevet försvann spårlöst.

Magrilovtragedin var unik endast med tanke på offrets framstående ställning. Jag hörde talas om bokstavligen hundratals arresteringar, förhör under tortyr och självmord. Men jag kunde inte låta dem påverka mitt arbete. Jag lärde mig att uttradera allt oroande vetande. Det är inte lätt att komma därefter, men endast en som behärskar denna konst kan stå kvar som industriledare i Sovjetunionen.

Moskva tog de märkliga förbättringarna i Novo-Trubni ad notam. Ett möte i Moskva i närvaro av Kaganovitj berömde mitt arbete. Enligt tidningsreferaten hade fabriken befunnit sig i dåligt skick men alltsammans hade blivit förändrat efter ankomsten av ”Kravtjenko, den energiske unge ingenjören och partimedlemmen”.

4.

Chefen för NKVD i Pervouralsk, kamrat Parsjin, kom på besök. Jag hade förut träffat honom på partikonferenser. Han var full av beröm över de ”mirakler” jag hade åstadkommit. Men efter polisens vanliga vana slösade han många timmar av min tid med frågor om vilka order vi hade inne och vilken ”politisk sinnesstämning” vissa av mina underordnade befann sig i. Jag kunde knappt dölja min förargelse över att han hade så detaljerade kunskaper om mitt arbete. Det gav det avgörande beviset på att jag var omgiven av spioner.

— Ni har otvivelaktigt avlägsnat spåren av era företrädares sabotage, sade han, vilket ur hans mun var största tänkbara beröm. Jag drar mig därför för att ta er tid i anspråk, men ni skulle kunna göra mig en stor tjänst i kväll. Jag ringer senare.

”I kväll” visade sig vara klockan två på natten. Trots den sena timmen lyste det i alla fönster i NKVD:s högkvarter i Pervouralsk och inomhus rådde liv och rörelse.

— Jo, så här är det, började chefen sedan han hade släppt in mig på sitt kontor. Vi har en durkdriven sabotör arresterad. Han bär till stor del skulden för oordningen på er fabrik när ni kom dit. Men det är en envis rackare. Nu tänker jag förhöra honom i er närvaro. Om en fackman hör på, får han svårt att lura mig.

— Sånt där tycker jag uppriktigt sagt inte om, sade jag.

— Det var egendomligt? Var det inte Lenin själv som sa att en god kommunist alltid måste vara tjekist?

Två vakter med dragna revolverar inträdde med en människospillra mellan sig. Vakterna gick ut och vi var ensamma med fången. Han såg ut som ett skelett uppklätt i trasor. Det gråvita ansiktet var som en dödsmask. Ett färskt sår täckt med levrat blod gick från tinningen ner till hakan. Han stod med huvudet böjt och händerna på ryggen.

Tjekisten började läsa upp anklagelseakten för att sätta mig in i saken. Mannen hade varit arresterad i tretton månader. Han såg ut som en sextioåring men var bara några och fyrtio. Han hade varit chefsingenjör vid anläggningen av Novo-Trubnifabriken innan driften började.

— Kamrat Parsjin, sade jag med låg röst, kan ni inte låta fången sitta?

— Det är min sak, svarade han. NKVD är inte någon rekreationsort.

Efter att ha slutat uppläsningen började Parsjin med rytande ton förhöret.

— Varför lät ni i egenskap av chefsingenjör för byggnadsarbetena lägga trätak över ugnarna, vilket var eldfarligt?

Fången svarade med en, i betraktande av hans fysiska tillstånd, anmärkningsvärd precision.

— Enligt planen skulle taken vara av plåt. Men det kom en order från regeringen genom kommissarie Ordsjonikidse själv att det skulle användas trä till följd av den stora järnbrist som rådde på den tiden. Denna order gällde inte bara vår utan även en massa andra fabriker. Det kan lätt kontrolleras i kommissariatets böcker. Jag ansåg det oklokt ur teknisk synpunkt, men jag hade ingen möjlighet att motsätta mig kommissariens uttryckliga order, helst som jag kände till metallbristen.

— Vad säger ni? frågade chefen och vände sig till mig.

— Medborgaren ... började jag.

— Han är ingen medborgare, utan en folkfiende.

— Nåja. Fången har alldeles rätt. Vi hade trätak i Nikopolfabriken av precis samma anledning. Jag råkade vara närvarande vid en konferens hos kamrat Ginsburg när han med Ordsjonikidses samtycke godkände trätak för alla fabriker utom smält- och Martin-ugnar.

Tjekisten föreföll en smula bragt ur fattningen.

— Var god kom ihåg att ni kommer att hållas ansvarig för ert vittnesmål, sade han.

— Det har jag alldeles klart för mig.

— Den andra frågan. Varför byggde ni ett stort rörvalsverk utan galvaniska, termoelektriska och mekaniska avdelningar, utan reparationsverkstad och utan möjlighet att tillverka nödvändiga precisionsverktyg?

— Planen upptog en stor, modern anläggning, svarade fången. Alla de avdelningar ni nämnde skulle utgöra specialanläggningar skilda från huvudfabriken. Den statliga planeringskommissionen och kommissariatet ställde inte pengar, material och utrustning till förfogande för dessa specialfabriker. Följden blev att huvudfabriken var färdig när de andra knappt var påbörjade. Till vår förvåning fick vi befallning att börja produktionen, vilket jag ansåg i hög grad oklokt, och sen blev jag arresterad.

En förstklassig teknikerhjärna! tänkte jag. Trots tretton månaders lidanden fungerar den perfekt.

— Fången har alldeles rätt, sade jag. Fabriken igångsattes långt före den i planen upptagna tidpunkten. Inte ens nu är den fullt färdig. Om vi skulle vänta på att allting blev klart enligt den ursprungliga planen skulle vi inte kunna starta än på ett år. För min personliga del anser jag att specialavdelningarna borde ha lagts inom huvudfabriken, men det var Moskva som beslutade på den punkten. Att de inte blev färdiga förrän efter huvudfabriken var absolut inget sabotage.

— Är ni säkra på det?

— Ja ... Får jag bjuda fången en cigarrett?

— Varsågod.

Jag räckte mannen hela cigarrettpaketet, men det ville chefen inte vara med om.

— Det räcker med en cigarrett, röt han. Om han undertecknar en bekännelse om sitt sabotage får han röka så mycket han vill.

När ingenjören sträckte fram handen som han förut hade hållit bakom ryggen såg jag att den var omlindad med blodiga trasor.

Förhöret pågick i flera timmar. På varje punkt kunde jag fullt uppriktigt ställa mig på ingenjörens sida mot polisfunktionären. Vid halv sextiden sjönk fången ihop mitt under en harang från Parsjin. Jag såg honom långsamt glida ner liksom i en ultrarapid film. Vakterna stänkte kallt vatten över honom för att återkalla honom till medvetande och satte honom på en stol. Förhöret fortsatte och klockan var över sex innan den olycklige fördes ut. Jag glömmer aldrig den tacksamma avskedsblick han gav mig.

— Jag ska uppsätta ett protokoll över förhöret, sade Parsjin och skicka till er om några dagar för undertecknande. Förlåt att jag uppehållit er så länge.

— Eftersom det i alla fall är för sent att gå till sängs kanske ni kan visa mig omkring lite, sade jag. Han tvekade, en smula förbryllad över denna ovanliga begäran.

— Här finns inget intressant, sade han slutligen. Men om ni så önskar ... Det kanske kan ge er en klarare blick för hur viktigt det är att svara korrekt och sannfärdigt.

Han kammade till håret, tog på sin officersmössa och stack revolvern i fickan. Åtföljda av en vakt gjorde vi en rundtur som jag skall minnas till döddagar. Vi kom ut på en gård, en järndörr öppnades och vi steg ner för en brant källartrappa. Jag kände stanken som ett slag i ansiktet. En svag lampa brann i korridoren.

Jag lade märke till att vakten, som gjorde ställningssteg när vi inträdde, hade suttit och läst "Partiets historia"; den gick som följetong i Pravda. Jag undrade ett ögonblick över hur denne man som dagligen upplevde stalinismen i praktiken kunde vara så intresserad av att studera dess teori ...

Det blev rörelse i alla celler utmed korridoren.

— Viktiga besökande! skrek någon.

Vakten öppnade en av dörrarna och kommenderade:

— Res er upp!

Ett tjugotal män reste sig. De var orakade och såg obeskrivligt eländiga ut; flera av dem bar märken efter misshandel. "Möblemanget" i rummet bestod av några grova träbritsar, en hylla som var överfylld med fångarnas knyten, en vattenhink med en skopa samt en toaletthink. Cellen gav knappast rum åt fem personer, mycket mindre tjugu.

De övriga cellerna var lika hemska. Jag tappade lusten att se fler. En del var reserverade för kvinnor.

— Ventilationen fungerar inte, sade chefen till den unge tjekisten vid dörren när vi gick därifrån. Här blir ni själv förpestad. Jag tar alltid ett bad innan jag går hem, fortfor han i konversationston till

mig, annars släpper gumman inte in mig. Ventilationssystemet har inte fungerat på länge.

Min chaufför satt och sov vid ratten.

— Ni var så länge borta att jag började undra, sade han. Ser ni, Viktor Andrejevitj, när vi kör framstående personer hit vet vi aldrig om vi får köra hem dem.

På eftermiddagen kom min förste assistent och begärde tre timmars permission. Några frågor avslöjade att han hade fått en kallelse till NKVD.

— Jag kan inte vara av med er under arbetstiden, sade jag. Ring och säg att ni kommer efter sex. Och när ni har varit där kan ni gärna komma in till mig.

Han kom sent på kvällen, men kunde inte berätta vad han hade varit med om då han var förbjuden att säga något. Under samtalet fick jag idén att det gällde samma sak.

— Kände ni chefsingenjören för konstruktionsarbetet innan han arresterats? frågade jag liksom i förbigående.

— Ja, och vet ni, Viktor Andrejevitj, jag kände inte igen honom ...

Han hejdade sig när han upptäckte att han höll på att förråda hemligheten.

Två dagar senare kom Stoffin med det utlovade protokollet.

— Det är bara att underteckna, så skyndar jag i väg till Pervouralsk med det.

— Först och främst tänker jag inte underteckna förrän jag har läst igenom det mycket noga. För det andra kan jag inte avbryta mitt viktiga arbete. Jag ska läsa det i kväll.

— Men jag har order att inte lämna det ifrån mig och ...

— Ring då er chef och referera vad jag har sagt, så slipper ni ansvar.

Darrande ringde han upp NKVD. Parsjin var rasande. Till slut tog jag själv luren av medlidande med den stackars förskrämda Stoffin.

— Kravtjenko, ni är så god och visar aktning för NKVD! skrek Parsjin. Särskilt efter besöket i vår källare.

— Och ni är så god och visar aktning för chefen för denna fabrik, sade jag. Om ni inte slutar att besvära mig så ringer jag Kaganovitj direkt och meddelar vem som hindrar driften här.

Hotelsen tog skruv. Plötsligt började Parsjin ursäkta sig. Han var utarbetad och jag fick inte tänka illa om honom. Jag fick naturligtvis läsa protokollet och ta god tid på mig.

Medan Stoff in satt och väntade på sitt kontor tog jag efter arbetstidens slut itu med det så kallade protokollet över mitt vittnesmål inför NKVD. Håret reste sig på mig. Alla mina yttranden hade godtyckligt förvrängts till sin motsats. Komprometterande ord hade lagts i min mun. Fångens svar och mina kommentarer var refererade på sådant sätt att anklagelserna för avsiktligt sabotage blev bestyrkta.

På varje blad stod med stora bokstäver ett förbud mot att göra ändringar. Trots detta doppade jag min penna i rött bläck och granskade protokollet mening efter mening. I många fall fick jag till och med skriva om frågorna, vilka förvrängts så att svaren kommit att betyda något annat. Flera gånger behövde jag bara insätta ordet ”icke” för att meningen skulle bli riktig.

Stoffins ögon stod på skaft när jag räckte honom protokollet där varje sida var mera röd än svart. Ett sådant helgerån hade aldrig förekommit i hans erfarenhet. Han blev dödsblek.

— Det är inte tillåtet, kamrat direktör, klagade han. Det är ju förskräckligt!

— Lämna det till er chef. Jag tar ansvaret på mig.

Jag hörde ingenting vidare om saken. Men varje gång jag träffade Parsjin fick hans långa hästansikte en förlägen och plågad min. Ungefär tre veckor därefter spred sig ett rykte i fabriken att den förutvarande konstruktionschefen hade frigivits efter fjorton månader i NKVD:s stinkande källare. Det berodde naturligtvis inte på mitt ingripande, många andra måste ha lämnat liknande uppgifter. Men de dumma och omänskliga polismän som hade förödmjukat och torterat honom över ett år fick inte ens någon varning. De fortsatte med sina godtyckliga häktningar.

5.

En av mina samvetsgrannaste kolleger var den unge ingenjören Panov som hade hand om mitt nattskift. Han var blygsam och tystlåten, såg bra ut och gjorde ett gott intryck på folk. Han var mycket bekymrad över att hans skift låg efter med produktionen och arbetade ofta över för att få upp arbetstakten.

Det som väckte min nyfikenhet beträffande Panov var att han såg så eländig ut. Han var blek och mager och verkade i hög grad undernärd. Hans enda kostym var trådsliten och han gick i alla väder omkring i smärtingskor. Vid närmare undersökning upptäckte jag anledningen till hans fattigdom. Av de 550 rubel i månaden som han förtjänade drogs 150 av för skatter, lån och diverse avgifter. På de återstående 400 skulle han försörja hustru, ett litet barn och en gammal mor som bodde hos dem i en tvårumslägenhet i tjänstemannabostäderna.

Jag ordnade så att Panov fick skor och en arbetskostym från fabriken. Rörd av denna omtänksamhet tog han mod till sig att anförtro mig sina bekymmer.

Han bad att få komma ifrån fabriken. Han hade en del förbindelser och hoppades få en ingenjörspost vid armén, men därtill behövde han även min hjälp.

— Men varför är ni missnöjd här, Panov? frågade jag. Ni är ung. Ni har fått en värdefull utbildning under svåra förhållanden. Vet ni inte vad en sådan flykt från en svår uppgift kallas i partiterminologin?

— Jo, det vet jag, opportunism, feghet etc. Men försök att se saken från min synpunkt. Jag svält och frös mig genom tekniska högskolan under fem år. Jag hade redan gift mig och min hustru såg med stora förväntningar fram mot det ögonblick då jag skulle vara färdig. Men hur har jag fått det? Svält och fattigdom och ensamhet även i fortsättningen. Jag ser hur hennes kärlek försvinner under dessa påfrestningar, och jag vill rädda vad som finns kvar. Jag vill rädda vår lilla flicka som inte kan få tillräckligt med mjölk. Är det att undra på att jag försöker rädda vår familj?

— För min del förstår jag er, Panov.

— I armén får jag 750 rubel, förutom uniform, fri bostad och fri mat. Jag kan lämna nästan allt vad jag förtjänar till min familj.

För övrigt vill jag ägna mig åt försvaret som också är en viktig sak.

Till slut lovade jag att hjälpa honom att komma från fabriken. Flera år efteråt såg jag i tidningarna att han hade utmärkt sig under kriget. Hade han stannat i Ural skulle han inom kort ha blivit bitter och nedbruten. Det stod klart för mig att även andra personer i grund och botten ett gott människomaterial — fördärvades genom den meningslösa tonvikt som lades på produktionen, med ignorering av alla anspråk på bekvämlighet och hälsa från de personer som stod bakom produktionen.

Lika fördärliga som de fysiska påfrestningarna var de ständiga tvivel på ens heder som man utsattes för. Oavsett hur man knogade var hela systemet byggt på antagandet att vi var skurkar och förrädare som skulle förstöra vårt eget verk om vi inte hölls under uppsikt tjugufyra timmar om dygnet.

En gång fick jag besök av en specialkommission i samband med en order för försvarets räkning. Den avsåg rör med utomordentliga fordringar på precision, fordringar som vi knappast var utrustade för att fylla. Flera andra rörvalsverk hade avböjt beställningen av samma anledning.

Jag sammankallade mina souschefer och framlade saken i närvaro av försvarets representanter. Vi hade alla den uppfattningen att även om vi åtog oss uppdraget skulle risken för misslyckande vara ofantlig. Det skulle erfordra en helt ny verktygsuppsättning, specialstål och ett oerhört intensivt arbete.

Jag tog emot ordern mot en skriftlig försäkran att resultatet inte behövde garanteras. Jag fick 20 000 rubel att utdela i premier om leveransen skedde i tid. Inte bara den tekniska staben, utan även arbetarna som insåg uppgiftens betydelse ägnade sig med liv och själ åt den.

Vi var klara på femton dagar. Det förekom att jag stannade i fabriken tre och fyra dagar i sträck, kastade i mig lite mat på kontoret och tog några timmars sömn mitt under maskinbullret. Mina medhjälpare arbetade lika hårt. Det kunde inte råda något tvivel om våra ärliga avsikter. Men trots detta gick NKVD:s och försvarsväsendets spioner omkring varenda dag och snokade efter sabotage. Det var en kränkning av både vårt människovärde och vår yrkesstolthet. Varken premierna eller lyckönskningstelegrammen kunde avlägsna den sura smaken i munnen.

Kolbin, Stoffin, NKVD:s ekonomiska departement och till och med sekreteraren i stadens lokalavdelning, Dovbenko, var uppblåsta över triumfen. Det verkade på dem som om det varit deras irriterande uppsikt och inte ingenjörernas och arbetarnas skicklighet och möda som var orsak till framgången.

— Det här ger ekonomiska avdelningen en ny uppgift, anförtrodde mig Parsjin. Nu måste vi ta reda på varför de andra fabrikena vägrade att acceptera ordern. Vi har visat att den var utförbar. Det är möjligt att de andra direktörerna inte kunde det, men det är också möjligt att de saboterade försvarsindustrin. Ni märker alltså hur viktig vår uppgift är.

Även andra specialuppdrag utfördes prompt — alltid dock i en hektisk atmosfär av tvivel och hotelser och närgånget spioneri. NovoTrubnis anseende steg hastigt. Fackpressen och andra tidningar hade entusiastiska artiklar om hur ”sabotageresterna” ”likviderades” i Uralfabriken. Men produktionen låg fortfarande omkring 85 procent och Moskva som ville demonstrera sin ”bolsjevikinka fasthet” tryckte på hundra procent.

6.

Jag hade ofta tillfälle att minnas det råd jag hade fått vid min ankomst, nämligen att vänja mig vid anblicken av fångar, koncentrationsläger och tvångsarbetarkolonier. Pervouralsk och dess omgivning var medelpunkten för ett av de stora slavdistrikten i det ”socialistiska” Ryssland. Man kunde inte åka långt på landsvägen i någon riktning utan att konfronteras med skräcksyner.

På andra håll kunde ämnet omges av en diskret tystnad, men här var verkligheten så påträngande att detta inte gick att genomföra. Man kunde helt nonchalant säga att ”det nappar bra i Chusovajaflo den en kilometer hitom NKVD-kolonin” eller ”det är bättre att följa vägen till vänster förbi koncentrationslägret”.

Vårt gasverk eldades med torv som levererades av Uralturftrusten. En gång när jag hade

anledning att klaga på gasleveranserna ringde Uralturf upp NKVD för att få en förklaring. Tusentals manliga och kvinnliga fångar tog upp torv i Sverdlovskområdet. Torven användes även som drivmaterial för den elektriska trusten, Uralenergo.

En dag när jag var ute med en kollega kom vi till en mosse där omkring trehundra fångar, mestadels kvinnor, arbetade. De olyckliga var obeskrivligt smutsiga och groteskt klädda och många stod till knäna i dyn. De arbetade under dödstystnad med de primitivaste redskap och verkade totalt likgiltiga för de två främlingarnas närvaro. På vägen till och från Sverdlovsk fick jag vänja mig vid åsynen av det stora läger som hade frapperat mig första dagen. Huvudentrén på den sida av sexhörningen som vette åt vägen var prydd med en modernistisk trätransparang, i vilken var innefattat ett ovalt porträtt av Stalin. Ofta såg man röda skynken med de gängse parollerna spända över porten. Porträttet och skynkena upplystes under de mörka timmarna av små kulörta elektriska ljusglober.

En främling som åkte förbi i sin bil kunde lätt tro att något fint socialistiskt etablissemanng doldes bakom denna utsmyckade entré. Vi som bodde i distriktet visste att i denna skräckens sexhörning var 2 500 människor inspärrade. Från de sex vaktornen lyste strålkastare som fyror och svepte automatiskt över området. Det var en vacker syn att se dem spela över natthimlen — bara man inte visste vad de hade för uppgift.

Fångarna arbetade i fabriker och gruvor och vid anläggningar i hela trakten, de kunde få gå till fots tio kilometer och mer till och från arbetet i alla väder. Detta betydde tre timmar utöver den tio å tolv timmar långa arbetstiden och det var inte många som hade lämplig fotbeklädnad för sådana ansträngande marscher.

Inte långt från Pervouralsk ligger staden Rjevda med en stor metallfabrik. Varje gång jag for dit passerade jag ett koncentrationsläger för omkring tvåtusen fångar. En stor del av dessa arbetade på fabriken, som ännu var under anläggning, och de övriga vid vägbyggen eller i traktens koppargruvor.

Vid stranden av Chusovaja, en vacker, snabbt rinnande flod med ett pittoreskt läge i det kuperade, barrskogklädda landskapet, låg ett annat koncentrationsläger för endast ett tusental fångar. Under somrarna brukade våra ingenjörer och tjänstemän göra utflykter med sina familjer uppåt floden, men de höll sig då försiktigtvis på ett ordentligt avstånd från lägret för att inte störa den goda stämningen.

Då jag hörde så många tala om flodens skönhet beslöt jag en gång ätt själv stifta bekantskap med den. Jag och ett par kamrater, båda partimedlemmar men nykomlingar till distriktet, körde dit i min Ford utan att känna till existensen av detta speciella läger. Vi samtalade om fabriken angelägenheter, då vi plötsligt från en liten kulle fick se ett taggtrådsinhägnat område i skogen. Det var fyrkantigt med som vanligt ett vaktorn i vardera hörnet. Vakter med påsatta bajonetter syntes överallt, och i bortre delen av inhägnaden var flera hundra manliga och kvinnliga fångar sysselsatta med uppförandet av nya baracker.

Detta gjorde ett brått slut på vår utflykt. Vår lust att se floden hade slocknat och vi åkte tysta tillbaka till Pervouralsk. Det är ett faktum att även de trofastaste och tanklösaste kommunister i sjö och hjärta avskyr och blygs över slavarbetarsystemet. Själva de hetsighet varmed de mer fanatiska kamraterna försvarar systemet avslöjar deras osäkerhet. De skäller offren för kulaker, sabotörer, avskum etc., liksom för att överrösta sin inre motvilja. De vet mycket väl att en ny vändning av politikens hjul, en ny kris eller rensning kan placera dem själva bland dessa utstötta, vilkas släp och slit befäster vår kuriösa version av socialism.

19. Medan historien skrives

1.

NÄR JAG TÄNKER TILLBAKA på min vistelse i Ural, så fyll av pinsamma minnen, är det särskilt en dyster episod som avtecknar sig mot de övriga.

Det hela var en enda vävnad av lögner, varmed den allmänna opinionen i Ryssland fördes bakom ljuset, en enastående vävnad av lögner, vari lägre och högre tjänstemän i Moskva och Pervoura samarbetade för att dupera allmänheten. De gjorde det skickligt och fogade samman sina lögner med sådan förslagenhet, att ännu i denna dag ”den stora segern i Novo-Trubni-fabriken” brukar anföras som ett exempel på de underverk, som den ”socialistiska entusiasmen” åstadkommer.

Händelserna började med den bullersamma ankomsten till våra spridda utposter i Ural av en brigad stöttrupper från Moskva med uppdrag att driva upp en stachanov-produktion vid vår anläggning för utvalsning av stålrör. Nu, då vår produktion kommit upp till 85 procent av planen, skulle en kraftig framstöt i Moskvans anda ”lyfta oss över vågkammen” upp till 100 procent eller mer. Där det blott finns vilja, där finns alltid utvägar. Det finns intet fäste, som inte vi bolsjeviker kan storma. Samarbete skall göra det. Alla på en gång, kamrater, för vår Ledare och Lärare ...

Innan de lämnade huvudstaden hade stötbrigadens medlemmar mottagits av kommissarie Lazar Kaganovitj i närvaro av representanter för pressen. De anlände till Pervouralsk utrustade med extraordinära befogenheter och med en överlägsenhet, som vittnade om en suverän okunnighet om våra problem. Den produktionsrytm, som jag haft så stor möda att ernå, slogs på en gång i stycken. Brigaden sammankallade massmöten och konferenser med teknikerna och överöste oss alla med långa agitatoriska haranger. Väggarna i alla våra butiker och kontorslokaler, matrum och klubbbrum fylldes med röda slagord. Snart var det ingen som längre talade, de skrek allesammans.

Arbetarna ryckte på axlarna och iakttog en tjurig tystnad inför allt detta oväsen. Men ingenjörerna och förmännen råkade i en nervös upphetsning. Ännu i går hade vi fått lovord för att vi kommit upp till 85 procent — nu användes yttre påtryckning för att driva upp oss till 100. Vi kände skammens rodnad stiga inom oss. Direktör Osadtji gick omkring lång i synen.

— Vi måste göra något extra, Viktor Andrejevitj, suckade han. Moskvapressen tänker göra ett stort nummer av den här stachanovuppvisningen och vi får inte misslyckas. Mitt huvud — och förresten ert också — står på spel.

Osadtji var en industriledare av en typ, som blott är alltför vanlig i vårt land. Hos honom var det alltid politikern som kom i första rummet framför fackmannen. Officiellt erkännande intresserade honom mer än den verkliga produktionen, siffror mera än kvalitet. Vad som fattades honom i teknisk kompetens uppvägdes mer än väl av hans ”goda relationer” på högre ort. Han var en smula sybarit med en viss förkärlek för de sverdlovskas flickorna.

— Men vad kan vi egentligen göra? sade jag. Ni vet lika väl som jag att det är omöjligt för oss att pressa fram en större produktion än vi redan har. Fraser kan inte ersätta maskiner och metall.

Men Osadtji hade redan en lysande idé. Han bad mig skaffa honom detaljerade uppgifter om de färdiga stålrör som redan fanns på lager i våra magasin. Det visade sig, att kvantiteten var betydande. Vi hade t. ex. föregående år producerat på lager utan speciella order. Jag gav honom siffrorna.

Först senare förstod jag, varför han behövde dessa uppgifter, och blev bestört. I maskopi med brigaden sände Osadtji en speciell agent till Moskva, och denne ernådde en hemlig överenskommelse med Kosjevnikov, den nuvarande chefen för Glavtrubostal. Kosjevnikov i sin

tur träffade vissa anordningar med den centrala administrationen för tilldelning av metaller till industrin. Vår agent återvände till Pervouralsk med en packe order på olika typer av rör, som behövdes överallt i landet.

Men genom en sällsam ödets nyck råkade ordena precis sammanfalla med de typer och kvantiteter av rör, som fanns i våra lager. Vi behövde bara rengöra, olja och packa in dem — och utge dem för att vara tillverkade omedelbart. Genom en skicklig bokföring kunde leveranserna göras den rätta dagen eller rättare sagt månaden.

Det var ett rent bedrägeri. Men Osadtji, stadskommittén, distriktskommittén, stötbrigaden, ja alla var förtjusta. Och alla låtsades blinda för skandalen. Endast tjeckamännen log i mjugg, ty de hade klart för sig, att detta bedrägeri gav dem en hållhake på ännu en medlem av den industriella ”eliten” i deras distrikt. Segern — icke blott en hundra procentig utan hur stor som helst — var inom räckhåll.

Den stora månaden juni tog sin början. Ända från första dagen uppnådde dagsproduktionen en lysande ”stachanov-nivå”. ”Fortsätt med ert förträffliga arbete”, manade mig röster från Moskva. Vi gjorde det också ihärdigt, men icke ett ord yttrades om det faktum, att vissa dagar mer än 25 procent av den påstådda produktionen var rena bluffen, emedan stålrören hämtades från lagren. Förmännen och arbetarna lät naturligtvis inte lura sig. De läste dags- och veckorapporterna ... men de kände till det faktiska förhållandet.

Allt eftersom månaden skred framåt, började emellertid konspiratörernas förtjusning blanda sig med en viss oro. De var en smula förskräckta över sitt eget verk, särskilt över den stora publicitet, som deras ”framgång” fick i pressen och radion. De förstod alla, att man en vacker dag skulle kunna begagna sig av deras knep att anklaga dem för ”bedrägeri mot regimen och partiet”. De närmade sig varandra — stötbrigaden från Moskva och de lokala tjänstemännen — i känslan av gemensam skuld och fara.

Jag vägrade bestämt att låta mig dras in i deras förehavande. När allt kom omkring ansåg jag det säkrast att icke ha något att skaffa med detta jonglerande med siffror. Särskilt förstod jag, att den exceptionellt höga totalsiffran av produktionen under juni hädanefter skulle begagnas som en norm, som det skulle bli omöjligt för mig att uppfylla. När slutet på den stora stachanovmånaden närmade sig samlade jag därför de viktigaste aktstyckena och avfattade en rapport, vari bedrägeriet till fullo avslöjades. Jag sände den till Kaganovitj, Kosjevnikov i Glavtrubostal, Osadtji och kamrat Dov-benko, partisekreterare i stadskommittén i Pervouralsk, och tog för säkerhets skull kopior för mitt privata bruk.

Osadtji och Dovbenko blev djupt förolämpade. Såsom jag erfor telefonerade de genast till sina medsammanvarna i Moskva och Glavtrubostal. Sedan de försäkrat sig om stöd på högre ort kallad de mig till stadskommittén.

— Är ni tokig, Kravtjenko? röt Dovbenko. Allt går ju förträffligt. Kaganovitj är i extas över våra framsteg, och ni vill sätta en käpp i hjulet. Vad betyder det, om vi använder ett eller annat litet knep, när målet är att höja moralen hos de arbetande massorna? Har ni då ingen känsla för er plikt?

Han gick uppbragt av och an på sitt ämbetsrum. Osadtji knep ihop läpparna för att dölja sin rättmätiga harm.

— Tyvärr är jag av annan mening, sade jag. Jag hade ingen andel i planen och vill inte ikläda mig något ansvar för den. Jag måste varna er och framhålla, att vi, när entusiasmen dött bort, kommer att sjunka tillbaka till de gamla siffrorna, och då får vi uppbara klander för att vi inte kunnat hålla

juniproduktionen.

— Den svårigheten skall vi förbanne mig klara, när tiden är inne, förklarade Dovbenko. Ni är på en farlig väg, Kravtjenko, när ni litar mera på ert eget omdöme än på andras. Ni misstänkliggör brigaden, som kommissarien, en medlem av politbyrån, sänt oss. Det är att leka med elden.

— Ibland är samvetsömhet detsamma som dumhet, insköt Osadtji. Vi behöver litet större förslagenhet.

Jag vägrade att ta tillbaka min rapport.

Kort därpå slutade den stora månaden med en lysande totalproduktion av 114 procent. Moskva, Sverdlovsk, Pervouralsk svällde av segerjubel. Skildringar av ”den lysande triumfen vid Novo-Trubni-fabrikerna” fyllde spalterna. På morgonen den 1 juni fick jag ett telegram från Moskva:

— Hjärtliga lyckönskningar till er stora seger. Vi delar er glädje.

Vi ger er härmed befogenhet att utdela belöningar till individuella arbetare. Vi hoppas, att planen fortfarande regelbundet kommer att överskridas.

Reporter kom med flygplan från Moskva och bilar från Sverdlovsk för att skildra underverket med stachanovrörelsen i aktion. Novo-Trubni, som för blott några månader sedan till följd av sitt sabotage mot ledningen endast kommit upp till 35 eller 40 procent, stod där nu och briljerade med sina 114 procent under sin nye lojale bolsjevistiske ledare, kamrat Kravtjenko. Delegationer från andra fabriker i Pervouralsk kom för att hylla sina segerrika kamrater.

Glädje rådde överallt, men i mitt hjärta smög sig förtvivlan in. Mot min vilja hade jag blivit delaktig i ett bedrägeri och försatts i en ställning, där jag måste ta emot tacksägelser och kontanta belöningar för den roll jag spelat vid genomförandet av det. Bakom stängda dörrar beräknade jag med tillhjälp av mina tre assistenter och förste bokhållaren månadens verkliga produktionsresultat. Om man icke inräknade den förfalskade ”produktionen” av rör, slutade siffran på 87 procent, d. v. s. en aning högre än den normala. Gång på gång avbröts jag under dessa dystra beräkningar av påringningar från avlägsna platser, som ville lyckönska mig. Lyckönskingstelegrammen hopade sig. Ett av dem var från Kaganovitj själv.

Samma kväll började jag utarbeta en noggrann och mycket detaljerad rapport till Kaganovitj om bedrägeriet.

Under tiden anordnades ett massmöte med hela fabriken för att fira segern. En talarstol, draperad i rött och prydd med väldiga porträtt av ledarna i Kreml, uppställdes i fabriken. En blåsorkester spelade oavbrutet. Tusentals arbetare och anställda — av vilka många kände väl till bedrägeriet — samlades framför talarstolen. Jag förstod den avsiktliga ironien, när de applåderade och hurrade med ovanlig iver, när Osadtji, Dovbenko, representanter för partidistriktet och ledare för brigaden talade.

Osadtji föredrog några av hyllningsadresserna. Arbetarna, sade han, hade genom sin underbara prestation denna månad förbryllat skeptikerna och kritikerna. De hade gett de gemena sabotörerna och defaitisterna ett rungande svar. Nu skrek han:

— Länge leve partiet och dess dyre, älskade ledare, lärare, fader och kamrat, vår kamrat Stalin!
”Hurra!” ekade det från tusentals strupar, och orkestern spelade ”Internationalen”.

Jag stod på podiet och lyckönskade mig till att ha sluppit skärselden att nödgas tala. Men det var tydligen Dovbenkos avsikt att offentligt göra mig delaktig i ”segern”.

— Och nu, tillkännagav han, låt oss lyssna till den kamrat, vars ledarskap betydde så mycket då vi lyckades uppnå det lysande resultatet av 114 procent — kamrat Kravtjenko!

Jag reste mig. Jag gjorde ingen antydning om juniproduktionen utan talade i stället om de svåra problem vi den kommande tiden måste bemästra och om att därtill krävdes energiska och väl organiserade ansträngningar. Jag tackade arbetarna för vad de gjort och framhöll, att en tillfällig spurt icke var tillräcklig utan att produktionen måste bibehållas vid samma höga nivå. Mitt tal mottogs med stora ovationer, och jag lämnade podiet med en känsla av att åtminstone några av åhörarna hade förstått mig.

Innan mötet upplöstes tilldelades min avdelning av fabriken röda fanans orden, vilken jag mottog med gravlikt allvar av en representant för partidistriktet.

Vid sin ankomst till Moskva mottogs brigaden i audiens av kommissarierna, även denna gång i närvaro av representanter för pressen. Den tilldelades ordnar och belöningar i massor. Tidningen "För industrialiseringen" ägnade en hel sida åt underverket i Novo-Trubni och även andra tidningar gav oss i sina ledare sin välsignelse. Jag mottog ännu lyckönskningstelegram, när jag avsånde min rapport till Lazar Kaganovitj.

Ett par veckor senare reste jag under någon förevändning till Moskva för att söka förmå Glavtrubostal att ställa sig på min sida i vad jag fruktade en vacker dag skulle bli en allmän riksskandal.

Kosjevnikov dolde icke sitt missnöje med mig. Som en av förgrundsfigurerna i bedrägeriet stod hela hans framtid på spel.

— Försök att förstå mig, bad jag bevekande. Hur kan jag se arbetarna och den tekniska personalen i vitögat, när de alla vet eller misstänker att den stora segern bara var en stor bluff? Ni vet mycket väl själv, att vi under de kommande månaderna icke kan uppnå detta artificiella rekord. Arbetarna har ingenting att vinna på detta. Vad är det för mening med det hela?

— Ta det lugnt, Viktor Andrejevitch, svarade han syrligt. Er inställning är, om jag så får säga, mycket naiv. Ni borde se på sådant på lång sikt. Om partiet anser det nödvändigt att förskaffa vissa rörelser — i detta fall stachanovrörelsen — popularitet, så blir det en politisk uppgift, där ändamålet helgar medlen. Därför är det dumt, att ni känner er upprörd.

— Ni misstar er, envisades jag. Vi kan inte bygga på en grund av lögn. Det blir bumeranger. Kosjevnikov förlorade tålamodet.

— Jag skall ge er ett gott råd, kamrat Kravtjenko. Låt bli att göra någon affär av det här. Ni skadar er själv därmed.

Jag ringde därpå upp redaktören för "För industrialiseringen". Han låtsades bli bestört över de fakta om bedrägeriet jag avslöjade och uppmanade mig enträget att skriva en artikel om det innan jag lämnade Moskva. Jag gjorde detta och sände en kopia till Pravda. Jag hörde aldrig ett ord, varken från dessa tidningar eller från Kaganovitj.

Vid min återkomst till fabriken fann jag arbetarna, förmännen och den lägre tekniska personalen i en stämning av dov förbittring. Det hade varit mycket tal om belöningar, men dessa människor hade fått betalt enligt den vanliga ackordsberäkningen. Eftersom de i verkligheten icke producerat mer än vanligt, blev deras enda belöning att de fick sin del i det allmänna bifallet och dekorerades med "röda fanan". Men förvaltningsstaben, däribland Osadtji och jag själv, fick stora premier — 150 procents tillägg på vår grundlön. Detta kom min lön under juni att stiga till mer än 4 000 rubel — en vacker belöning för ett bedrägeri som jag utan framgång sökt avslöja.

Rykten om mina förehavanden hade nått Pervouralsk, och tjänstemännen var våldsamt upprörda. Inför stadskommittén — betecknande nog i närvaro av Pasjin från NKVD — anklagades jag för att ”undergräva deras anseende”. Varför försökte jag lägga hinder i vägen för dem alla? Varför ”underblåste jag en eld, som redan hade hållit på att slockna?”

Det dröjde flera månader, innan dessa tjänstemän och kolleger vid fabriken glömde mitt ”förräderi” och åter log vänligt mot mig. Men jag ångrade icke mitt handlings sätt. Vad som än skulle ske var min rapport obestridlig. I själva verket hände det ingenting. Alltför många inflytelserika byråkrater var invecklade i detta gyckelspel. Den ”lysande segern” figurerades snart med högtidligt allvar i den officiella historieskrivningen.

2.

Den nya officiella upplagan av Kommunistiska partiets historia markerade, att de stora upprensningarnas skede började att lida mot sitt slut.

Jag menar icke därmed, att terrorn upphörde, att de ”svarta korparna” blev arbetslösa. ”Normala” häktningar i tusental, avrättningar utan dom och rannsaking, godtycklig deportering av ”icke-önskvärda element”, vars arbetskraft behövdes i avlägsna delar, tortyr och inkquisition fortsatte. Det antal, som befolkade koncentrationslägren och kolonierna för tvångsarbete, ökades som aldrig förr. Redan uppskattade man viskande bland kommunisterna kring tronen i Kreml slavarbetarna till femton miljoner; under de närmast följande åren skulle denna uppskattning komma närmare tjugo.

Jag tänker blott på den speciella kampanjen för utrensning inom partiet och byråkratien efter mordet på Kirov. Den var nu i det närmaste avslutad. Det fanns icke ett ämbetsverk eller ett företag, en ekonomisk eller kulturell sammanslutning, en distriktsstyrelse eller en sektion av partiet eller ett militärt ämbetsverk, som icke till stor del befann sig i nya händer. Om en främmande erövrare övertagit ledningen i Sovjetunionen och satt nytt folk vid styret, skulle förändringen knappast ha kunnat vara grundligare eller mera brutal.

Fasornas hela vidd har aldrig blivit förstådd i utlandet; kanske var den för stor för att överhuvud kunna fattas. Ryssland var ett slagfält, bestrött med lik, späckt med väldiga inhägnader, där miljontals eländiga ”krigsfångar” framläpade sitt liv, led och dog. Men hur kan fantasien någonsin fatta något så oerhört? Man kan blott kasta en blick på den eller den platsen och av enskildheter bedöma det hela. Genom mina förbindelser med Kreml lyckades jag erhålla några officiella siffror. De ger ingen föreställning om verkligheten i dess hela omfattning, utan blott antydningar om dess vidd och, fasa.

I folkkommisariernas råd kvarstod endast Molotov. Alla de övriga var döda, i fängelse eller degraderade. Partiets centralkommitté, teoretiskt sett den härskande klickens hjärta och själ, räknar 138 medlemmar och suppleanter; blott omkring ett dussin av dem fanns kvar, när utrensningen var fullbordad. Av de 757 medlemmarna av Tzik, den centrala exekutivkommittén, i utlandet ibland betecknad som ”Rysslands parlament”, hade endast ett par dussin lyckats rida ut stormen.

Förödelsen var ännu blodigare i de s. k. autonoma ”republikerna” och distrikten. Utan undantag hade alla de ledande i deras regeringar och partiorganisationer likviderats på order från Moskva - ett förhållande, som säger tillräckligt om deras påstådda autonomi. Inom industrien och tekniken, inom konsten och uppfostringsväsendet, pressen och militären — överallt genomfördes en omvälvning. Ledarna och de mest begåvade personligheterna sköts, fängslades eller drevs i bästa fall i landsflykt och berövades allt inflytande.

När man tänker på de fasor, som hopade sig, frestas man lätt att alltför mycket fästa sig vid de namnkunniga och ryktbara offren, medan pogromen utsträcktes till hela folket. Ur det härskande partiet utstöttes 1 800 000 medlemmar och kandidater, vilket var mer än halva antalet; och i de flesta fall betydde detta koncentrationsläger eller något ännu värre. Åtminstone ytterligare åtta miljoner, medlemmar av komsomolerna och partilösa, likviderades — ett ord, som kunde betyda allt, från avrättning till landsflykt, eller att de berövades sin anställning.

Men inte ens dessa väldiga siffror ger någon bild av tragedien. De är stora men kalla. Själva deras storlek gör att de på något sätt förefaller överkliga. Man måste tänka på offren, inte i sådana operosonliga siffror utan som levande människor. Man måste tänka på att alla dessa hade släktingar, vänner, folk som var beroende av dem och fick lida för dem; att de hade sina förhoppningar, planer och verk, som grusades. För morgondagens historiker, för sociologen av i dag är det blott fråga om statistik. Men för mig, som genomlevde det, har de alla kroppar och själar, som led, misshandlades och förödmjukades.

Jag vet dessutom, att miljontals som lyckades undgå utrensningen genomgick en själslig tortyr, från vilken de aldrig hämtade sig, till följd av de fasor och grymheter bland vilka de levde. Vad den skala beträffar, vari utrensningen bedrevs, känner jag icke till något i hela världshistorien, som kan jämföras med denna avsiktliga och skoningslösa förföljelse under vilken tio miljoner ryssar direkt eller indirekt blev lidande. Djingis-khan var en amatör, en fuskare i jämförelse med Stalin. Klicken i Kreml hade genomfört ett skoningslöst krig mot sitt eget land och folk.

Det var slutet på detta långvariga krig som bebådades genom utgivandet av den nya historien. Den visade sig vara ett dokument, som troligen saknar motstycke. På ett skamlöst sätt och utan ens någon närmare förklaring lade den ett halvt sekel av Rysslands historia tillrätta. Jag syftar därmed inte bara på att den förfalskade vissa fakta och gav händelseförloppet en ny tolkning. Jag syftar på att den med berätt mod ställde historien på huvudet, förteg händelser och konstruerade upp andra. Den vanställde det senaste händelseförloppet — som ännu var i färskt minne hos miljoner — och gav det nya och bisarra former, för att det skulle stämma överens med den version av händelserna som givits vid de blodiga processerna och av den propaganda som beledsagade dem.

Det hela bestod av fräcka, bestickande och samvetslösa lögner. Den saknade icke en viss storslagenhet, denna ohämmade cynism med sin utmaning mot ryska folkets sunda förnuft. De roller, som de ledande historiska gestalterna spelade, omändrades eller förtegs helt och hållet. Leo Trotskij, en av röda arméns skapare, framställdes som en djävulsk agent för utländska kapitalister, som försökt sälja sitt land i maskopi med Rykov, Bucharin, Zinovjev, Kamenev, Bubnov, Krestinskij, Pjatakov och praktiskt taget hela revolutionens gamla garde. Josef Stalin figurerade naturligtvis som den ende ledaren i själva Ryssland före revolutionen och sedan som Lenins ende nära och pålitlige bundsförvant. Alla böcker, artiklar, aktstycken, museiföremål, som stod i strid med dessa extravaganta fantasier, som utgavs för historieskrivning — och det betyder nästan alla historiska och politiska skrifter och aktstycken — försvann över hela landet.

Ja än mer, så långt det var möjligt avlägsnades också de levande vittnena.

Den ledande staben i Marx-Engels-Lenininstitutet i Moskva, den ideologiska sanningens tempel, avlägsnades och dess mera betydande medlemmar fängslades eller avrättades. Samma behandling vederfors institutets filialer i olika delar av landet. Jag råkar känna väl till historien om en av institutets mest framstående medlemmar, professor Sorin, och den synes mig ge en förtätad bild av hela denna gemena och mörka tid med sina frampressade falsarier.

Sorin hade vid ett tillfälle offentligt brännmärkts av Stalin, emedan han haft djärvheten skriva, att

”proletariatets diktatur” i Ryssland betydde detsamma som ”partiets diktatur”. Men brottslingen tillstod i vederbörlig ordning sitt ”misstag” och fungerade som en av Stalins lärare i marxismens teorier, varvid han skrev tal och artiklar, som Stalin auktoriserade med sitt namn. Han blev biträdande direktör för Marx-Engels-Lenininstitutet och grävde ivrigt fram dokument och citat, som kunde användas som stöd för varje politik, som Stalin behagade pracka på landet, och föreföll väl ”anpassad”.

Men slutligen kom man till en punkt, där den servile Sorin vägrade vara med längre. Han var villig att leta upp och anföra de texter man behövde — men han vägrade, när man begärde, att han skulle hitta på aktstycken och förfalska citat. Och därför kom en vinternatt en bil, tillhörig NKVD, till professor Sorins fina våning och hämtade honom. Han var spårlöst försvunnen. Hustru och barn vräktes från hemmet och fick reda sig på egen hand bäst de kunde. Alla professors böcker, aktstycken och manuskript beslagtogs av NKVD.

Andra anställda vid institutet, som kände till för mycket om kommunismens teori och historia för att acceptera den förfalskade versionen, oskadliggjordes även, bland dem högste chefen, Adoratskij. Ledaren för partiets avdelning för propagandan, Stetskij, arresterades.

Tusentals andra från de historiska, politiska eller litterära ”fronterna” sändes till ”det obekanta landet varifrån man icke återvänder”. På så sätt avlägsnades alla hinder för en förfalskning utan mått och gränser. Den nya ”historien” möjliggjordes.

För att ännu djupare bränna in skammens märke i våra själar gjordes ”studiet” av historien i den nya versionen obligatoriskt för alla partimedlemmar i ansvarig ställning. Studiecirklar i historia samlades nästan varje kväll under denna period, och föreläsare från Sverdlovsk besökte oss för att hamra in lögnerna i oss, medan de flesta av oss invärtes sjöd av förbittring. Varje gnista av mänsklig värdighet, som fanns kvar hos oss, förödmjukades. Men t. o. m. den mest groteska lögn slår rot, om den blott tillräckligt ofta upprepas. Stalin förstod detta innan Hitler upptäckte det. Så småningom kunde jag lägga märke till hur de mest upprörande förfalskningar, som till en början accepterades under påtryckning, vann insteg som ”välkända fakta”, särskilt bland de yngre, som icke besvärades av någon personlig erfarenhet av deras lögnaktighet.

Vad som särskilt bör intressera utlandet i denna historieförfalskning är de direktiv, som ges i inledningen till denna handbok. ”Studiet av det kommunistiska partiets historia”, säges det där, ”stärker vår förvisning om den slutliga segern för Lenins och Stalins parti — kommunismens seger i hela världen”. Trots den nya ryska nationalismens styrka kvarstår detta direktiv oförändrat. T. o. m. när den kommunistiska internationalen uppgavs vara ”avskaffad”, reviderade man icke eller tog avstånd från idén om en stalinistisk världsrevolution. Den historiska handboken är alltså officiell, icke blott för kommunisterna i Ryssland utan för kommunisterna i Amerika, England, Kina och överallt.

Det föll på min lott att hålla en ”föreläsning” om ett avsnitt av partihistorien inför ansvariga partimedlemmar i Pervouralskdistriktet. Jag genomgick den pinsamma farsen — naturligtvis endast emedan det skedde på order från stadskommittén, som jag icke vågade bryta mot. Mitt ämne löd: ”Det kommunistiska partiet i kampen för jordbrukets kollektivisering.” Jag proppade i mig vad som stod härom i partihistorien, läste upp Stalins tal i frågan och stod därpå, härtill nödd och tvungen, och ljög mer än en timme inför en fulltalig publik.

Varför underkastade jag mig, varför underkastade sig publiken denna förödmjukelse? Av samma skäl som ni lämnar plånboken till en stråtrövare, som siktar på er med laddad revolver. Må ingen utomstående i trygg besittning av sina mänskliga rättigheter förhäva sig över de ryssar, som i likhet med mig var tvungna att ”föreläsa” eller i likhet med min publik att applådera.

Förutom till sin ”uppfostran” av partimedlemmar och partilösa i enlighet med den förfälskade bilden av historien satte de officiella Propagandisterna sin lit till två från utlandet hämtade slagnummer.

Det första var de ensidiga och förvrängda skildringarna av livet i de kapitalistiska länderna, särskilt i Förenta staterna och England.

Föreläsaren brukade visa bilder hämtade från utlandspressen, där polisen högg in på strejkande, upplopp av de arbetslösa bekämpades med eldsprutor, tårgasbomber kastades mot proletariatet. Framställt såsom en målande bild av kapitalismen gjorde detta material djupt intryck. Det föreföll autentiskt, väldokumenterat och ovederläggigt.

Det andra slagnumret bestod i att citera angrepp på Sovjetunionen av fientligt stämnda utländska författare, vari det förekom förklenande eller kränkande yttranden om ryska folket. Dessa författare försummade att dra någon klar gräns mellan sovjetregimen och ryska folket. Deras ord var en utmaning både mot auditoriets mänskliga självaktning och nationalkänsla.

En annan följd av den stora utrensningen förtjänar omnämnas. Varje kommunist bär ett medlemskort på sig. Det är hans personliga pass, hans politiska fribrev. Jämte personliga data är medlemskortet försett med de lokala partifunktionärernas underskrift. Emedan de flesta partifunktionärer i mera framskjuten ställning utrensats, började det sippra ut, att de flesta kommunister hade fått sina privilegier bekräftade av ”folkets fiender”. Kreml kunde icke tolerera denna ironi. I syfte att utplåna de dödas och fängslades underskrifter anbefalldes en ny inregistrering av kommunisterna 1938. I de fall där korten undertecknats av likviderade ”folkets fiender” utställdes nya.

Denna process förvandlades till en ny ehuru mindre utrensning. Varje kommunist måste på nytt inställa sig inför en tremannakommission och undergå nya långvariga korsförhör. Det var dessutom svårare att få de nya korten än förut. De måste nu vara försedda med ett fotografi. Dessutom uppgjordes nu ett speciellt kortregister över varje kommunist i två exemplar, innehållande detaljerade biografiska data, uppgifter om vad han utträttat, om belöningar och bestraffningar. Det ena exemplaret deponerades hos hans stadskommitté, det andra hos centralkommittén i Moskva. Det hela liknade mera ett polisregister än en förteckning över medlemmarna i en politisk organisation. Det sista skenet av att vi var medlemmar i en frivillig sammanslutning av kamrater försvann.

För att man icke skulle göra sig några illusioner i detta avseende utfärdades en ny förordning. Hädanefter måste varje kommunist, som ville lämna en stad eller ett distrikt för att bosätta sig på någon annan plats — även om det skedde på order från högre ort — först vänta på ett formligt beslut från stadskommittén, som gav honom tillstånd att flytta. Det härskande partiet blev i själva verket ett nytt fängelse — försett med bekvämligheter och tusentals privilegier som icke tillhörde det större fängelse, som kallades Ryssland, men likafullt var ett fängelse.

En dag, då just de första kalla vindarna bebådade en ny vinter i Ural, underrättade mig sekreterare Dovbenko, att jag skulle få äran att spela en ledande roll vid de stundande valen till högsta sovjet. Partiets centralkommitté hade utsett kamrat Kuzmin till kandidat för Pervouralskdistriktet vid valen till högsta sovjet, och det skulle bli mitt privilegium att formellt ”nominera” honom vid en generalförsamling med de röstberättigade.

— Men varför just Kuzmin? frågade jag. Han har aldrig bott här och ingen här känner honom. Som vicekommisarie för den tunga industrin bor han och arbetar i Moskva. För övrigt känner jag honom knappast själv.

Mina invändningar sköts åt sidan. Då min fabrik hade kommit i rampljuset såsom utmärkt med röda fanans orden ansågs jag vara

den bäst lämpade att introducera Kuzmin hos de fria väljarna. Han skulle naturligtvis bli den ende kandidaten. Idén att det kunde finnas någon motkandidat, som konkurrerade med den av partiet utsedde, föll inte ens någon in; den låg utanför den nuvarande generationens erfarenhet.

Utrustad med vederbörliga informationer om ”min” kandidat ägnade jag flera kvällar åt att utarbeta det tal, varmed jag skulle introducera honom. I sovjetdemagogiens vanliga officiella fraser lovordade jag Kuzmin, ”en värdig son av partiet och folket”, för hans tjänster mot revolutionen och hans trohet mot Ledaren. Dovbenko och hans kolleger läste manuskriptet, gjorde vissa ändringar och förklarade sig nöjda.

Åtskilliga dagar senare körde en kolonn eleganta bilar upp framför vår fabrik. ”Min kandidat”, om vars existens jag ända tills för en vecka sedan blott hade haft dimmiga begrepp, steg ur, omgiven av sitt garde av tjeckamän och sin svit från partiet. Kuzmin företedde en iögonenfallande anblick — en grovhuggen karl med dags gammal skäggstubb och illa åtgångna kläder. Hans broderade ryska blus var försedd med en krage; på huvudet satt en mössa sådan arbetarna brukade ha, och han var iförd röda arméns stövlar. Han hade kort sagt anlät, utklädd till proletär.

Jag greps av vämjelse inför denna maskerad och blodet steg mig åt huvudet vid tanken på min egen andel i denna fars. Klockan fyra gick valmötet av stapeln på Pervouralsks förnämsta torg. Från alla de kringliggande fabrikerna kom delegationer med fanor och musik.

Komsomolkontingenterna marscherade in på scenen och sjöng med sina unga kraftiga stämmor. Det i rött draperade podiet var prytt med bilder av Stalin, Molotov, Kalinin, Vorosjilov och andra. Jag tog plats på podiet tillsammans med Dovbenko, Osadtji, Kuzmin Och andra dignitärer, medan en orkester spelade Internationalen och andra kampsånger.

I vederbörlig ordning hasplade jag ur mig mitt tal och prisade Kuzmin såsom ”den bäste bland de bästa”. Folkmassorna hurrade och musiken blåste fanfarer. Ett par andra talare uppträdde med standardiserade anföranden. Slutligen trädde Kuzmin själv fram för att tacka folket för det ”förtroende” det visat honom och försäkra det, att han hängivet skulle tjäna dess sak, ”om det valde honom”.

”Länge leve partiets och Sovjetunionens hjärna, hjärta och styrka, vår älskade ledare och lärare, kamrat Stalin!” slutade han, och musiken underströk än en gång bifallet.

När vi lämnade podiet för att bege oss till den galamiddag, som väntade de högsta funktionärerna, tog mig Kuzmin i hand.

— Ni talade bra, kamrat Kravtjenko, sade han. Ni ska ha hjärtligt

tack! När ni kommer till Moskva så glöm inte att hälsa på mig.

Jag skall alltid med nöje stå er till tjänst.

Då vi skakade hand kunde jag inte undgå att märka, att hans naglar var väl manikurerade.

Kort därpå reste jag till Moskva i affärer, där Kuzmin kunnat vara mig till nytta, om han velat. Hans ämbetsrum var stort och vackert möblerat. Jag blev en smula förvånad över att jag fick vänta så länge. När jag slutligen blev insläppt i hans privata rum, stod jag inför en man, som blott hade en avlägsen likhet med proletären på podiet i Pervouralsk. Kuzmin bar europeiska kläder, och pricken över i-et var en uppseendeväckande slips. Det fanns inte ett spår av den vårdslöst klädda mannen med uppträdande som en man av folket hos denne typiske uppblåste, välnärde, övergödde politiker.

— Vad vill ni, kamrat? sade han irriterat och stirrade mig rakt i synen.

Då förstod jag plötsligt, att han redan fullständigt glömt sin förespråkare, den man, som introducerat honom hos hans ”väljare”. Det var kronan på verket på detta farsartade val med ett enda parti, en enda kandidat under ”världens mest demokratiska författning”.

3.

Jag har inte talat mycket om mitt privata liv i Ural och dessförinnan i Taganrog och Nikopol. Jag är själv medveten om att det är en brist i min skildring. Jag tycker mig nästan höra läsarens fråga: ”Är då en industriledare i Sovjet bara en maskin utan någon personlig färg över sitt liv?”

Jag skulle överdriva, om jag utan vidare besvarade frågan med ja. Vi ryssar är ett sällskapligt folk, tillgängliga och pratsamma och snara att ingå vänskap. Vi bär hjärtat utanpå rocken. Jag är i det avseendet intet undantag.

Faktum är att jag under dessa år förvärvade dussintals, ja hundratals vänner. Man bör hålla i minnet, att jag för tusentals män och kvinnor var en betydande person, en av dem, som partiet utvalt. Det lönade sig att stå väl med mig. Under mitt tak rådde välstånd och trevnad — där fanns tillgång till sådant, som alla utom en handfull människor led beklaglig brist på. Min livsföring var enkel, ja torftig i jämförelse med personers i samma ställning som min i Amerika. Men i Nikopol, Taganrog, Pervouralsk, ja t. o. m. i Moskva var deras levnadsstandard så ofantligt mycket högre än genomsnittets, så skyhögt ovan arbetarklassens, att jag tycktes leva i en värld för sig. Få av dem, som avundades sina novi barii, sina nya herrar, förstod hela den börda av ångest, av brist på personlig frihet och rörelsefrihet i arbetet, den ständiga otrygghet, under vilken vi åtnjöt våra personliga förmåner.

Ja, jag förvärvade vänner och då och då trädde även romantiken över mina trösklar. Men när jag blickar tillbaka förefaller mig totalbilden fattig och dyster. De rent mänskliga förhållandena under denna tid var för personer i min ställning av underordnad vikt och drunknade i jäktet i arbetet och i den larmande politiken. Romantikens fladdrande lågor flämtade och slocknade i ångestens vinddrag. Få av oss kände sig trygga och rotfasta. Vi förde ett liv, där vi ständigt kände oss jagade och hemlösa — som människor, som för en tid stannat vid en hållplats på väg till andra eller till det plötsliga mörkret. När vi slöt vänskap kände vi oss som passagerare, som för en kort stund sammanträffar vid en station i väntan på tåg, som skall föra dem i motsatta riktningar.

Men detta är bara en sida av saken. Om dessa år, trots att händelserna störtade över oss, förefaller mig så fattiga, så är det därför att jag levde i ett andligt tomrum. Sedan jag förlorat tron på det ”stora experimentet” hade jag ingenting att klamra mig fast vid ingenting annat än arbetet och det obestämda, osannolika hoppet att kunna fly. Hur skulle man kunna bibehålla sin inre värdighet, när ens personlighet utan föregående varning kunde utplånas genom en nyck av någon partipamp i Moskva eller genom någon lokal partifunktionärs eller hemlig polisagents tjänstenit. Jag läste också en hel del — skönlitteratur för mitt eget nöjes skull och nationalekonomiska arbeten som partiet ålade oss att läsa. Man fick icke ligga av sig i Lenins, Stalins, Marx' och Engels' skrifter.

Kolpovskijs — Konstantin Mikhailovitj, som var vår överingenjör, hans vackra hustru Vera och Ninotjka, deras sjuåriga dotter — var den enda familj, som kunde tillfredsställa min längtan efter ett lugnt och normalt hemliv. De tycktes så fast förenade i en självklar kärlek utan slitningar, att man knappast kunde tänka på någon av dem utan att ta de övriga med. Jag brukade då och då hälsa på dem, och för Ninotjka blev jag ”farbror Vitja”, med en omtyckt farbrors rättigheter och skyldigheter.

När Kolpovskij mot slutet av sommaren reste till Moskva i affärer bad han mig att hålla ett öga

på familjen. Kvällen före hans återkomst hälsade Vera och dottern på i mitt hem, drack te och mumsade zakuski. Konstantin hade varit borta nära fjorton dagar och familjen kunde knappast dölja sin glädje och spänning över att han skulle komma tillbaka i morgon. De kunde inte tala om något annat.

Jag hade bett direktör Osadtji titta in ett slag, och efter en stund kom han. Han hälsade på fru Kolpovskij och den lilla flickan på ett nervöst, ja ovänligt sätt, som om han varit irriterad över att de befann sig där. Jag tillmätte inte hans dåliga lynne någon särskild betydelse; det var väl bara några frågor, som rörde arbetet, som bekymrade honom. Men snart hittade han på någon förevändning att ta mig med sig ut på balkongen. Det var en ljum kväll, fylld av en skarp furudoft från de kringliggande skogarna.

— Varför har ni inte talat om för mig, att Kolpovskijs skulle komma hit? frågade han med en hes viskning.

— Varför frågar ni det? Det spelar väl ingen roll.

— Ni förstår mig inte, Viktor Andrejevitj. Det är mycket tråkigt, men Kolbin anförtrodde mig i största hemlighet ...

— Anförtrodde er vad?

— Jo, ni får inte säga ett knyst, men ni bör kanske ändå ha reda på det. Kolbin och flera partimedlemmar från Sverdlovsk möter expresståget från Moskva i Sverdlovsk i morgon. De har order att arresteras Kolpovskij.

— Det är omöjligt! Stackars Vera, stackars Ninotjka! Men varför i all världen?

— Det vet jag lika litet som ni. Ni vet ju hur det är. Men det är bäst vi går in igen. Annars börjar de att undra, vad vi gör.

Om några minuter mumlade Osadtji någon ursäkt och avlägsnade sig. Vera och Ninotjka stannade ännu en timme — pratsamma, uppslupna, otåligt väntande morgondagen och med huvudet fullt av planer på sin resa till Sverdlovsk.

— Konstantin låtsar alltid att han inte väntade oss och att han är stum av överraskning, sade Vera skrattande.

— Och förstår du, farbror Vitja, pappa har säkert med sig en fin docka till mig och en bilderbok och karameller och en massa annat, sade Ninotjka. Hon omfamnade mig i sin förtjusning. Han är den bästa pappa i hela världen och jag ska plocka en bukett åt honom. Jag ska plocka den själv.

Att bibehålla fattningen och låtsas delta i deras glädje fordrade hela min viljestyrka. När de till slut gick, sjönk jag utmattad ner i en stol. Tanken på vad som väntade dem skar mig i hjärtat. Det hade inte tjänat något till att varna dem utan skulle bara ha kunnat medföra allvarliga svårigheter för dem, för Osadtji och för mig själv.

Vid midnatt ringde det i telefon.

— Viktor Andrejevitj, det är Kolbin. Får jag låna din Ford i morgon. Jag måste absolut köra till Sverdlovsk.

— Nej, Kolbin, det är förargligt, men jag behöver den själv, svarade jag bryskt. Jag hade ingen lust att låna ut min bil till detta skamliga uppdrag.

— Men ni har ju den nya bilen. Ni får inte göra svårigheter. Denna begäran är en ren formalitet — jag har redan för alla eventualiteter Osadtjis tillåtelse.

Vetskapen, att det var min egen bil som fört en av dem, som skulle företa häktningen, till stationen, ökade min beklämning nästa morgon. Inte ens under arbetet kunde jag hålla tankarna helt borta från den dystra scenen. Och verkligheten motsvarade tämligen väl vad jag tänkt mig. Kolbin själv beskrev med oförställd skadeglädje, hur det gick till.

När tåget rullade in, stod mor och dotter och väntade. De hade tagit på sig sina bästa kläder, de log och var lyckliga och hade blommor i händerna.

— Där är han! skrek Ninotjka, och de rusade Kolpovskij till mötes, då han steg av bärande två kappsäckar. Han var en ståtlig, bredaxlad man med yvigt mörkt hår. Hans drag upplystes av ett leende, när han fick syn på sina ”två flickor”, som han alltid brukade kalla dem.

Men tre uniformsklädda NKVD-män med revolverar i händerna trädde emellan. De meddelade den häpne ingenjören, att han var häktad, tog hans kappsäckar och föste honom in i en täckt bil, som väntade. De gav honom inte ens tid att ta avsked av eller kyssa hustrun och dottern. Fru Kolpovskij och barnet grät hysteriskt. En NKVD-man steg upp i bilen tillsammans med dem — det skulle bli husundersökning hos dem för att Vera inte skulle gömma undan något.

Efter den tiden vågade ingen visa sig i sällskap med Kolpovskijs hustru, och Ninotjkas lekkamrater retade henne på barns grymma sätt. ”Din pappa är en fiende till folket och vi leker aldrig med dig”, sjöng de i korus. Ett pinsamt minne vaknade hos mig från en fjärran tid, då småpojkar i Jekaterinoslav brukade retas med mig för att min far var i fängelse. Kolpovskijs vräktes naturligtvis från den våning, som företaget upplåtit åt dem.

Överingenjörens häktning skapade oro bland hela den tekniska personalen. Alla möjliga rykten var i omlopp. Eftersom jag haft nära förbindelser med Kolpovskij väntade man att även jag skulle bli häktad, och jag blev verkligen förvånad över att så icke skedde. Ännu i dag har jag ingen aning om vad anklagelsen mot honom rörde sig om — i sitt arbete hade han visat sig mycket dugande och lojal, och han gick helt och hållet upp i det. Han var partimedlem men brydde sig föga om politik.

Jag erfor senare, att Kolpovskij efter ett par månaders fängelse blev ”rehabiliterad” och återfick sitt medlemskap i partiet. Han gjorde en lysande karriär i sitt fack och dekorerades t. o. m. så småningom av regeringen. Men denna svåra tid hade undergrävt hans hälsa. Hans forna vitalitet, hans forna livsglädje var borta.

4.

För en utomstående kan en sovjetjästemans privata historia blott få den tredje dimension, som tillkommer verkligheten, om man aldrig utsuddar eller glömmer bort bakgrunden — denna bakgrund av halvsvultna, trasiga, eländiga och föraktade massor, som berövas alla politiska och ekonomiska rättigheter.

Knappast en dag förgick utan att någon arbetare eller hans hustru kom till mig med en historia om svält och sjukdom. Jag gjorde vad jag kunde för dem, men det var alltid beklagligt litet. Ibland lyckades jag skaffa litet tyg och lädervaror, så att de som var i mest behov därav kunde få arbetskläder eller ett par skor. Ibland lyckades jag förmå sjukvårdspersonalen att ingripa, när ett barns liv var i fara.

Men nöden var alltför stor och djup för att kunna lindras, än mindre avskaffas genom att några vekhjärtade tjänstemän här och där ingrep. När jag blickar tillbaka på det förefaller mig det värsta av alltsammans vara, att folkets elände uppfattades som något självklart. Det accepterades såsom något naturligt och oundvikligt liksom smutsen på väggarna och de bistra vindarna i Ural.

Trots alla myndigheternas åtgärder för att hålla arbetarna kvar vid sitt arbete var omsättningen på arbetskraft oroande stor. I min egen avdelning försvann två å trehundra varje månad, inalles omkring sjuttonhundra. Hur störande detta inverkade på produktionens kontinuitet och effektivitet behöver ingen närmare förklaring.

Endast verkliga förbättringar i levnadsförhållandena skulle ha kunnat lösa problemet. De arbetare som packade ihop sina fattiga ägodelar och gav sig ut att söka arbete på annat håll drevs av ren förtvivlan. Kanske hade de hört rykten om att de och deras familjer på något annat håll kunde få större löner och ransoner, snyggare hus att bo i. Men våra nya herrar föredrog att icke bekymra sig om orsakerna utan i stället söka förebygga följderna. Den officiella propagandan uppfann en massa skymfliga tillmälen mot dem, som sökte ernå en bättre levnadsstandard. De kallades dagdrivare, desertörer från arbetsfronten, asociala element. Och den ordinerade en större dos av den medicin, som sovjetregimen använde mot allt socialt missnöje — tvånget.

Detta större tvång antog formen av en ny ”arbetsbok” för alla arbetare. Ehuru lagen härom formellt utfärdades först den 15 januari 1939, började utdelningen av de nya arbetsböckerna åtskilliga veckor tidigare. Den hälsades i pressen såsom ett nytt vittnesbörd om ”höjandet av arbetarklassen och dess ökade lojalitet mot sitt socialistiska fädernesland”. Ehuru beslutet hade fattats av politbyrån och påtvingits massorna, som däri blott såg ett nytt lås för sitt fängelse, framställdes det såsom arbetarnas eget vapen i kampen mot ”lättjefulla desorganisatorer av produktionen”.

Arbetsboken blev för arbetarnas djupa led vad medlemskortet blivit för det kommunistiska partiet. De kunde hädanefter icke lämna sitt arbete utan en skriftlig anteckning i boken, som gav dem uttryckligt tillstånd att göra det. De kunde icke få något annat arbete utan att de med boken kunde bevisa, att de permitterats från sitt föregående. Dessutom antecknades i boken varje klander eller bestraffning, som innehavaren erhållit vid för sen ankomst, bristande duglighet i arbetet eller andra förseelser. På så sätt måste arbetaren släpa med sig hela sitt förflutna, vart han än begav sig. Han hade icke längre något hopp att kunna börja på nytt i en främmande stad eller i en annan fabrik.

Jag talade med dussintals män och kvinnor i Novo-Trubnifabriken vid den tid, då den nya arbetsboken utfärdades. Utan undantag avskydde de den. Den enklaste icke-yrkesutbildade arbetare betraktade den som ett nytt tjuvknep från högre ort. T. o. m. de, som inte hade någon tanke på att lämna sitt arbete, kände sig som fångade i en fälla.

— Vem vill väl lämna en fabrik, om bara livet där är någorlunda drägligt? brukade de säga. På vad sätt skiljer vi oss nu egentligen från dem som är i koncentrationslägren här i trakten?

Men enligt det vanliga bruket i Sovjetunionen tvangs offren att ta emot sina nya bojer, inte bara ”frivilligt” utan ”med entusiasm”. Det räckte inte att känna piskslagen, man måste också kyssa piskan och hurra. Fackföreningsfunktionärerna ledde en ”uppfostringskampanj” om den nya ”disciplinens” välsignelser. De anordnade massmöten, där utvalt partifolk bland partiets trogna lakejer i fabriken orerade om de nya välgärningarna mot arbetarklassen och där skrikiga resolutioner antogs. som på förhand tillverkats av stadskommittén enligt direktiv från Moskva.

En undersökningskommission anlände till våra fabriker för att förvissa sig om att Stalins nya arbetsböcker i vederbörlig ordning utdelats där. En av dess medlemmar visade sig vara en studiekamrat till mig från institutet. Vid en liten supé i min egen privata våning korn frågan om arbetsböckerna på tal. Min vän, som rest omkring till många fabriker, verkade deprimerad. Han hade inte kunnat undgå att ta intryck av den allmänna förbittringen bland arbetarna.

— Ja, jag har hållit flammande tal om den här nya välsignelsen Sovjetunionen, suckade han, men

Vitja, jag har inte talat ur hjärtat. Först poliskort för partimedlemmar och sedan ”gula kort” åt arbetarna.

Lustigt nog hörde jag alldeles samma uttryck från ett annat håll. En av mina medhjälpare kom in på kontoret.

— Nå, Viktor Andrejevitj, sade han med ett bistert leende, ni kan lyckönska mig. Liksom de prostituerade har jag just fått mitt gula kort.

Efter att ha infört dessa bestämmelser, som skulle hindra proletärerna från att rymma från sin arbetsplats, tog regeringen ett nytt steg på väg mot ”socialisering”. Den förordnade om en revidering av arbetsnormerna. Fackföreningarna engagerades åter i saken, och revisionen innebar naturligtvis överallt större krav på prestationerna. Åter antog arbetarna och de anställda i de olika avdelningarna vid offentliga möten ”frivilliga” resolutioner, som innebar ökad produktion och i realiteten lönesänkningar. Tidningarna i Pervouralsk gav lyriska skildringar av den stora entusiasm, som därvid rått, ehuru ingen av de närvarande sett något annat än att händerna maskinmässigt lyftes och de maskinmässiga applåderna följde.

Efter att ha bundit arbetarna vid sina maskiner och pressat ut mer arbete ur dem för samma lön, var vi redo för det nästa och mest förödmjukande vittnesbördet om ”arbetets värdighet” under proletariatets diktatur. Först inleddes propagandan med ett sadistiskt vrål om lättja och dagdriveri. I många städer igångsattes ”demonstrationsprocesser” mot ”dagdrivarna”. Om en intelligent varelse från Mars råkat dimpa ned på jorden vid denna tid och på denna plats, skulle han fått den uppfattningen, att vi ryssar var ett folk av latmaskar som låg och drog oss i våra mjuka sängar tills solen stod högt på himlen. I vår lättja skulle han ha sett den enkla förklaringen till våra dåliga produktionsresultat.

Därpå följde en drakonisk förordning om ”en strängare socialistisk arbetsdisciplin”. Utlänningen, som i sin oskuld i Ryssland tror sig se ”ekonomisk demokrati” och ett ”arbetarnas eget samhälle” borde närmare studera detta aktstycke. Må han fråga sig, om de förtryckta arbetarna i hans eget skumma land skulle tolerera en sådan behandling.

Enligt den nya lagen måste envar, som kom mer än tjugo minuter för sent till arbetet, automatiskt anmälas inför allmänne åklagaren. Han måste därpå undergå förhör, och befanns han skyldig, dömdes han till fängelse eller tvångsarbete. För att inte ”vekhjärtade tjänstemän” och ”ruttna liberala borgare” vid de lokala domstolarna skulle vara släpphänta, stadgades fängelse och stränga straff för tjänstemän eller andra, som försummade att ange eller på andra sätt höll de ”brottsliga” sölkorvarna om ryggen. Endast svår sjukdom, formellt intygad av läkarna vid fabriken, eller en familjemedlems död ansågs som giltigt förfall. Att man råkat försova sig eller att man haft svårigheter att komma i tid till följd av förseningar på tåg eller spårvagnar gällde icke som någon ursäkt.

Under mina år som industriledare har jag sett många hårda slag falla på arbetarnas olyckliga huvuden. Men intet var så otroligt, så häpnadsväckande som detta. Först trodde många, att denna förordning var alltför drastisk för att kunna genomföras. Men vi förstod snart, att Stalin menade allvar. Tjugo minuter var den marginal, som skilde de ”fria” arbetarnas relativa slavarbete från det totala slaveriet i tvångsarbetslägren.

Varje morgon lades på mitt skrivbord en förteckning över dem, som kommit för sent, jämte exakta uppgifter på hur många minuter de försummat. Parti- och fackföreningsfunktionärer i fabriken fick kopior av detta aktstycke. Jag hade intet annat val än att underteckna det och överlämna det till direktören, som i sin tur sände det till allmänne åklagaren. Det dröjde inte länge innan ”brottslingarna” kallades att stå till svars. Vi hade svårt att tro, att familjeförsörjarna

på så lösa grunder slets från sin familj och dömdes till tvångsarbete i ett år eller längre. Men tyvärr hade vi misstagit oss. Jämte de varningar, som lagen själv innehöll, hade domstolarna erhållit stränga instruktioner att icke visa någon förskoning. De gjorde sin plikt, om det också fanns få av åklagarna eller domarna som kunde dölja sin skamkänsla.

Under de tre första månaderna anklagades omkring en miljon arbetare och anställda i hela Ryssland för lättja eller för att ha överskridit de tjugo minuternas nådatid och de flesta av dem förklarades skyldiga. Fäder och mödrar släpades bort från hemmen och fick lämna sina små barn att svälta eller intagas på barnhus, bara för att de försovit sig eller för att deras sjukdom av tjänsteläkarna icke ansågs tillräckligt allvarlig. I min egen avdelning dömdes dussintals arbetare varje dag. En våg av jämmer och förtvivlan steg över de grå barackerna och arbetarbostäderna, men den var icke tillräckligt stark för att nå politbyråns öron. Ännu i dag har ingen av dessa dårar hört den, som vill låta även andra länder bli delaktiga av denna "ekonomiska demokratis" välsignelser. En gammal svarvare uppsökte mig. Jag kände honom som en flitig och duktig arbetare. Han grät. Innan han sagt ett ord, visste jag vad det var fråga om. Jag hade sett hans namn på den svarta listan för dagen.

— Jag kom en halvtimme för sent, medgav han. Men jag är en gammal man. Med dessa händer har jag arbetat i fyrtio år. Hur skall det gå med min hustru och mina barn? Hjälp mig, kamrat direktör!

— Varför kom ni för sent?

— Jag hade svår tandvärk. Den höll mig vaken hela natten. Slutligen somnade jag framemot morgonen och vaknade inte i tid. Jag rusade halvklädd till fabriken som om jag haft fan i hämlarna. Men jag hann inte i tid.

Jag tror er, kamrat, men jag har själv intet val. Om jag strök ert namn, skulle jag själv komma i fängelse. Det enda jag kan göra är att skicka en skrivelse till läkaren och be honom hjälpa er.

Jag gjorde det, men tydligen var läkaren rädd om sitt eget skinn. Den gamle mannen ställdes inför domstol.

En arbeterska sköt mina sekreterare åt sidan och rusade in på kontoret. Hon grät högt som ryska bönder brukar göra.

— Sitt ned och försök lugna er litet, bad jag.

Det visade sig, att hon kommit nära en halvtimme för sent och redan erhållit en kallelse till domstolen. Hon var änka och försörjde med sitt arbete på fabriken två barn, en elvaårig dotter och en tvååring. Dottern, sade hon, var mycket sjuk. Hon hade skickat bud på en läkare, men medan han kom och undersökte patienten försummade hon sig och hann icke i rätt tid till arbetet.

Jag lovade att tala med läkaren. Tyvärr var den lilla flickan enligt hans mening inte så sjuk som modern inbillade sig. Han kunde icke med gott samvete intyga, att hennes sjukdom var något giltigt skäl till moderns sena ankomst. Modern dömdes till tvångsarbete på en avdelning vid vår fabrik.

I ett annat fall uppgav en arbetare som skäl, att han icke hade någon klocka utan brukat rätta tiden för sin uppstigning efter solen. En ovanligt mörk och mulen morgon hade varit orsaken till att han kommit för sent. Denna förklaring godtog icke.

Jag förstod snart, att lagen icke blott hade till syfte att förhindra, att arbetarna kom för sent. Ett annat och kanske viktigare mål var att öka den folkmängd, som rekryterade tvångsarbetet. Domstolarna hade speciella instruktioner. "Rättsväsendet" fungerade med stor precision. "Fria"

arbetare stoppades i tio- och hundratusental in vid den ena ändan av maskineriet och tvångsarbetare kom ut vid den andra.

Dessa stränga disciplinära åtgärder mot de breda lagren, som utplånade den sista resten av mänsklig värdighet, råkade införas samtidigt med en ovanligt sträng vinter. Slavarna i NKVD:s kolonier i Ural arbetade utomhus trots den bittra kölden, frostskaadade, angripna av kallbrand, eländiga. I koncentrationslägren i vårt grannskap frös ofta män och kvinnor ihjäl i skogarna och i de oeldade barackerna och lerkojorna bakom taggråden. I våra baracker var nöden stor. Allt som allt var Pervouralsk inte just någon munter plats i vårt omskrutna ”socialistiska paradiset”.

Antydningar från Moskva, att jag kanske skulle förflyttas till ett annat företag, hälsade jag därför med tillfredsställelse. Man kunde alltid hänge sig åt illusionen, att förhållandena på någon annan plats var, om inte bättre så åtminstone mindre beklämmande.

Under flera månader hade i metallindustrin cirkulerat rykten om storslagna anläggningar för framställning av stålrör i Sibirien, särskilt i Stalinsk (förut Kuznetsk), där nya gigantiska industriföretag redan var i arbete. Det sades gälla anläggningar för över hundra miljoner rubel. Enligt det vanliga tillvägagångssättet i Sovjet hade det redan på förhand gjorts en våldsamt reklam med dessa planer. Jag hade tagit del av rapporterna och delvis läst reklamen utan att beröras personligen därav — då allt detta plötsligt för mig fick en djupt personlig innebörd. Utan att fråga efter mina önskningar hade kommissariatet och partiets centralkommitté utsett mig att leda uppförandet av hela denna nya anläggning i Stalinsk.

20. Den sibiriska bluffen

1.

”FOLKKOMMISSARIEN FÖR METALLINDUSTRIN har utnämnt kamrat V. A. Kravtjenko till direktör för det metallverk, som skall byggas i staden Stalinsk i Sibirien”, tillkännagav ”För industrialiseringen” i Moskva den 28 februari 1939.

Uppgiften gällde det stora nya företaget i Stalinsk i Sibirien, som planlagts för en årsproduktion av 170 000 ton stålrör. Molotov själv hade i sina ”teser” till den stundande åttonde kommunistiska partikongressen framhållit betydelsen av det nya sibiriska företaget. Byggandet, sade han, skulle börja inom kort och den första avdelningen skulle kunna tagas i bruk redan 1941.

Att mitt namn sålunda sattes i samband med ett gigantiskt industriföretag, som ådragit sig Molotovs — och därmed tydligen även Stalins — uppmärksamhet, gav mig redan en viss gloria. Nyheten om min utnämning publicerades som ett led i förberedelserna till kongressen. Detta var av större betydelse än själva uppdraget. Det innebar att jag ”kommit mig upp”, att jag nu tillhörde de högre kretsarna i den ekonomiska och politiska aristokratien. Vänner och bekanta, som undvikit mig under de svåra år då utrensningen pågick, erinrade sig plötsligt att de kände mig och skyndade att låta mig veta, hur glada de var över min framgång.

Förberedelserna för arbetet i Sibirien medförde, att jag hade åtskilligt att bestyra i Moskva, där jag fick ett fint rum på Hotel Metro-Pol, alla utgifter betalda av staten och fullt upp med pengar. Jag kunde få allt vad jag önskade. Det är sannerligen ingen småsak att stå högt i gunst hos partiet. Hela diktaturen ter sig i själva verket annorlunda, mindre bister, mindre despotisk från en utsiktspunkt nära dess topp.

Det var otvivelaktigt detta min far tänkte på, när han halvt på allvar halvt ironiskt varnade mig för att förlora kontakten med det lägre folket nu då jag kommit mig upp bland ”de höga och

mäktiga”, ”Låt dem inte köpa dig med titlar och utmärkelser”, skrev han. Jag märkte med tillfredsställelse, att tiden icke hade förändrat hans hållning till dem, som satt vid makten. Jag skulle känt mig besviken, om han gjort ett undantag för sin son.

När nyheten om min utnämning nådde min födelsestads press, ansåg min mor det vara ett gott och förunderligt tecken att förföljelseernas skärseld äntligen låg bakom mig.

”Må Gud ge dig hälsa, lycka och framgång, min käre son”, skrev hon. ”Sök glömma de förödmjukelser du lidit. Nu måste du se framåt. Vad oss beträffar så har vi det som vanligt. Förlåt mig att jag nämner det, men kommer du och hälsar på oss, så tag med dig vad du kan från Moskva — smör, socker, fisk, te ... Ack, här har vi ingenting. Jag skulle inte tala om det, ifall inte förhållandena vore så hemska.”

Fars brev underströk hennes bön. I en parentes, liksom blott i förbigående, skrev han: ”Man säger oss, min son, att vi har fått ett 'lyckligt liv'. Men låt inte sådana fraser hindra dig, om du kan få tag i ett par skor åt din mor. På ett eller annat sätt har det 'lyckliga livet' råkat glömma bort Dnjepropetrovsk.”

Min nya ställning som betrodd industriledare befriade mig naturligtvis icke från den vanliga uppmärksamheten från NKVD-gossar sida. När jag återkom till hotellet kunde jag ofta finna värtaliga vittnesbörd om att mina resväskor och garderober hade genomsnokats. Nu som alltid försökte nya bekantskaper att dra mig in i farliga politiska diskussioner. Lyckligtvis hade jag lärt mig konsten att lukta mig till provokatörerna; ett slags sjätte sinne, som jag förvärvat under de nattliga sammankomsterna i Nikopol, förmådde mig att hålla mig tyst, när folk visade sig alltför ivriga att ”öppna sitt hjärta”.

Jag hade också lärt mig att vakta min ungarlsvärdighet mot uppmärksamheten från dessa ständiga gäster på lyxhotellen, som vi kallade ”Ljubjankadamer” (Ljubjanka var NKVD:s högkvarter i huvudstaden). Dessa flickor hade utvalts av finsmakare på kvinnlig charm och utstyrt med den högsta elegans och dyrbara pälsverk.

— allt på det trasiga proletariats bekostnad. De som kunde rådbråka främmande språk specialiserade sig på att förföra utlänningar

— diplomater, amerikanska och tyska ingenjörer, tidningskorrespondenter. De andra levde högt på sådana höga ämbetsmän, som längtade efter sällskap och intog en ställning, som satte dem i stånd att hyra rum på lyxhotellen.

En kväll satt jag t. ex. på mitt rum och läste en ingenjörsvetenskaplig tidskrift, när det ringde i telefonen.

— Pjotr Ivanovitj, klagade en kvinnlig stämma, varför har du inte ringt upp mig på länge? Jag längtar så efter dig, älskade.

— Jag beklagar, men här finns ingen med det namnet, svarade jag bryskt. Låt bli att skoja, Petja! Tror du inte jag känner igen din röst?

— Jag är inte er Petja. Var god låt mig vara i fred!

— Jaså, du har en annan flicka hos dig. Nå, jag ska komma själv och se efter.

Efter bortåt tjugo minuter knackade det på min dörr. En lång, smärt, frappant blondin stod i dörren. Snödroppar glittrade på hennes lilla koketta pälsmössa. Hon låtsade sig förvånad men log förföriskt.

— Är Pjotr Ivanovitj hemma?

— Hör på, min lilla duva, jag bor här och här finns ingen Pjotr Ivanovitj. Var snäll och lämna mig i fred.

— Men varför så avvisande, min bästa herre? En man med ett intressant utseende som ni borde tala hövligare med en vacker dam.

— Jag är upptagen. Förlåt, men jag måste säga farväl.

— Aha — skenet bedrar så ofta. Ni föreföll som en riktig gentleman och ber inte ens en dam slå sig ned.

— Adjö, svarade jag kort. När jag stängde dörren kunde jag inte låta bli att tillägga: Ni har ännu inte den rätta tekniken. Ni behövde lite mer övning ...

Eftersom jag måste rådgöra med några tjänstemän inom metallindustrin i Dnjepropetrovsk kunde jag på statens bekostnad göra ett besök där. Jag fick en särskild kupé i första klass eller i den s. k. ”internationella vagnen”. Jag var välklädd och reste på det bekvämast tänkbara sättet. Varje medborgare kunde redan vid en flyktig blick se, att jag var en välbeställd byråkrat. Konduktören var fjäskig. Jag kände mig irriterad över att på detta sätt uppfattas just som en symbol för den stora rangskillnad, som jag avskydde.

De s. k. ”hårda” tredjeklassvagnarna i andra ändan av tåget bortom vår ”internationella” restaurangvagn var fullpackade med vanliga dödliga på dubbla bänkrader av trä. När jag gick ut vid stationerna för att sträcka på benen, tyckte jag, att jag överallt möttes av fientliga blickar från de trasiga bönder, som förde litet grönsaker, torkad fisk och mjölk till torgs.

Snart befann vi oss i mitt hemland Ukraina. Själva landskapet föreföll mig vänligare än i de norra provinserna i Ryssland. Men mitt hjärta pressades samman av sorg, när jag såg den fattigdom och det elände, som överallt blickade mig till mötes.

När vi körde in på en station bortom Charkov satt jag i restaurangvagnen. Jag väcktes ur mina funderingar av att många små ansikten tittade in genom fönstret med sorgsna, hungriga och lystna blickar. Det var bezprizorni, de hemlösa pojarna och flickorna i stora skaror. De stirrade på en av sina ”socialistiska farbröder”, som satt där i upphöjd ro under proletariats diktatur.

Detta var alltså Ukraina, som en gång i tiden försörjde icke blott sin egen befolkning utan stora delar av Europa. Jag greps av en Plötslig beklämning, betalade i hast min räkning och störtade ut ur restaurangvagnen. Vilken klyfta gapade inte mellan Ryssland, sådant det framställdes i propagandan och den officiella statistiken, och det verkliga Ryssland! Vilket sällsamt ting är inte människosjälen, som kan utestänga verkligheten med murar, byggda av papperssegrar och tomma slagord!

Vid Sinelnikovos station gick jag åter ut och promenerade i den bitande kölden. I dörren till en första klass väntsal stod en tjekaman i uniform och föste undan en bondfamilj — man, hustru och flera barn, alla lastade med tunga bördor.

— Ni hör hemma där borta i tredje klassens väntsal, medborgare, sade han, och de lommade slokörade i väg.

Det föll lika litet dem som gendarmen in, att av släp och slit utpinade människor skulle kunna få komma inom ett område som tillhörde första klassen i vårt ”klasslösa samhälle”.

Åtskilliga unga flickor med trevligt och lantligt utseende och med brokiga schalar om huvudet hade kommit ned för att se på tåget. Det hörde otvivelaktigt till de ting, som gav livet en smula färg i en provinnsstad som Sinelnikovo. De tittade ivrigt och nyfiket in i förstaklassvagnarna,

fnittrade och nickade åt varandra. Kanske drömde de om att någon sagoprins bland förstaklasspassagerarna med medlemskort i partiet och leninorden, rik och mäktig, skulle få syn på dem, förälska sig i dem vid första ögonkastet och ta dem med sig till det fjärran sagolandet Moskva.

Stationen i Dnjepropetrovsk var snygg och välskött. Min bror Konstantin väntade på mig på den överfyllda, larmande perrongen, och i hans sällskap var hustrun. Då jag varit borta hemifrån över ett år hade jag aldrig förr träffat denna nya släkting. Jag omfamnade och kysste dem båda. De hjälpte mig med de stora paket med mat och kläder jag haft med mig från Moskva, och vi befann oss snart på hemväg med bagaget i en bil och oss alla tre i en annan. Det gjorde mig gott att återse de välkända gatorna och byggnaderna, höljda i sitt snötäcke så som jag alltid kommer att minnas dem.

— Åh, Vitja, du ser ut som ett riktigt högdjur från Moskva, som en Stalin i miniatyr, skrattade Konstantin. Sa' jag dig kanske inte, Klava, att min bror är en mäktiga betydande man?

Jag tyckte mig förnimma en biton av allvar under skämtet. Ju äldre min bror blev, desto mer liknade han min far. Han hade samma klara och vänliga blick, samma glimt av ironi.

— Varför säger du det, Kotja?

— Du får inte bli stött, lille bror. Men du ser imponerande ut för mina landsortsmässiga blickar. Hur skall jag uttrycka mig? Du har kanske fått något av den självbelåtna min, som utmärker den proletäre ledaren efter ett helt liv i försakelse ...

— Tyst med dig nu, Kotja, inföll hustrun. Du har väntat lika ivrigt på Viktor Andrejevitj som om han varit din fästmo, och det första du gör när han kommer är att såra honom.

— Men kära Klava, sade han ursäktande, detta är det första och troligen sista tillfälle jag har att säga någon liten Stalin sanningen mitt upp i ansiktet.

Vi skrattade allesammans. Jag kände min bror utan och innan och kunde icke slå bort hans skämt lika lättvindigt som hustrun. Som om han anat mina tankar tryckte han vänligt min arm, precis som han brukat göra, när vi var barn. Hans bittra ironi gällde icke mig utan hela svärmen av viktiga, välfödda och förslagna byråkrater. Hans skämt föreföll mig som ett eko av den cynism, som genomsyrade arbetarklassens liv.

Den ståndaktige Konstantin var i många avseenden en typ för de ryska intellektuella. Han hade stått emot alla påtryckningar för att få honom in i partiet. Men han hyste en stark kärlek till vårt land och vårt folk. Flera år senare, när tyskarna anföll vårt land, var han bland de första att gå ut till fronten, och slutligen gav han såsom officer sitt liv för Ryssland. Vad än pressen sade om sådana män, så visste jag, när underrättelsen om hans död nådde mig i Moskva, att det icke var för Stalin och hans regim utan för sitt land och folk som han kämpat och stupat.

Hade han kanske en föraning om sitt eget och om miljoners öde? Under våra samtal vid detta besök sade han en gång:

— Vårt land är en sak, Vitja, regimen en helt annan ... Låt oss inte blanda ihop dem.

Vid det tillfället fäste jag mig inte särskilt vid hans ord — ehuru de uttryckte vad jag själv kände — men längre fram kom de ständigt för mig.

2.

Mina föräldrar hade båda åldrats märkbart sedan vårt senaste sammanträffande. Med ekonomiskt

understöd från tre söner hade de det vida bättre än de flesta av sina grannar. Ändå förde de en bekymmersam tillvaro. Inte ens för pengar kunde de få sådan mat som de behövde på sin ålderdom. Min far led därtill bittert av varje slag, som drabbade arbetarna — arbetsboken, förordningen om dem, som kom för sent, de uppdrivna produktionsnormerna, det ökade tvångsarbetet. Hela sitt liv hade han känt sig så helt som ett med folkets breda lager, att varje ny förödmjukelse träffade honom in i hjärteroten, trots att han själv hade sitt på det torra.

Mor föreföll bräckligare än förr. Jag kände mig ängslig för henne. Godheten föreföll som något oskiljaktigt från hennes väsen. Den lyste upp hela hennes anlete och gjorde det vackert på ett sätt, som inga ord kan beskriva. Jag tröttnade aldrig att betrakta henne medan hon lagade mat åt oss eller pysslade om sina manfolk. På något sätt beredde det mig tillfredsställelse, att lamporna ännu brann under hennes ikoner, sådana jag mindes dem från barndomen. De vittnade om att hon ägde en osviklig källa till förtröstan. Hon var övertygad om att det var hennes böner som räddat mig under rensningsaktionerna, och jag motsade henne ej.

På kvällen kom min bror Eugen med sin hustru. Det blev ett återseende, rikt på minnen. Min far, som aldrig lärt sig att helt koppla av och glömma världen och dess bekymmer, försökte gång på gång att tala politik, men fick alltid mothugg av sina tre söner. Det fanns så mycket att tala om. Konstantins hustru var ingenjör, Eugens lärarinna, och vi alla hade därför nära beröring med de vardagliga realiteterna.

Följande dag förde mig mitt arbete till Lenin-fabriken. Dess förvaltningsstab var alltigenom ny. Det skulle varit dumdrigt att ens nämna Birman eller Ivantjenko eller någon av de andra, som tidigare stått i spetsen för detta stora industriföretag. Inte ens Petrovskij, vars namn figurerat tillsammans med Lenins i fabriken namn, fick lov att nämnas. Men bland arbetarna träffade jag män, som känt mig för tio eller femton år sedan. De hälsade på mig med stor hjärtlighet och samlades omkring mig.

— Nu har ni själv ett stort namn, Viktor Andrejevitj, sade en av dem, och jag gläder mig av hela mitt hjärta över det.

— Ja, gamle Kravtjenkos pojke blir till slut folkkommissarie, om han får tid på sig, sade en annan skrattande.

Men innan jag lämnade fabriken talade två äldre män med mig i en allvarligare ton. De var inte bara beklämda utan djupt kränkta över de nya förordningarna.

— Nu är vi fjättrade vid våra maskiner liksom våra förfäder under livegenskapen var bundna vid torvan, suckade gamle Larin. Ah, Vitja, livet är bittert och blir värre för var dag som går.

— Nå, säg oss nu, ni som är uppe i smöret, när vi äntligen får börja leva som människor. Vi har väntat på det i tjugotvå år.

Vad kunde jag göra annat än försöka lugna dem med de vanliga fraserna i pressen? Lyckligtvis väntade sig dessa män inte något tillfredsställande svar av mig. De visste, att jag var lika hjälplös som den ringaste bland dem, bara en annan och mera dyrbar kugge i samma maskineri.

När jag återvände hem satt min far och väntade på mig. Han ville inte låta sig berövas nöjet att få ett allvarligt politiskt samtal med den ende av sina tre söner, som fått en smula av hans intresse för politiken i arv. Dessutom misstänkte jag, att han ansåg det som sin faderliga plikt att leda mig på den rätta vägen. Vad han mest fruktade var, att även jag skulle falla för maktens frestelser, att jag skulle förråda den klass, från vilken jag utgått, för diktaturens köttgrytor.

På den punkten kunde jag lugna honom. Vi pratade i flera timmar. Han var när allt kom omkring

en av de få människor, för vilka jag kunde öppna mitt blödande hjärta utan att riskera att bli angiven. Själv hade han med djup besvikelse iakttagit händelsernas utveckling. Jag gick likväl mycket längre. Min tveksamhet hade övergått

till en djup förbittring mot de nya härskarna, till ett grundmurat förakt för deras socialistiska floskler, en skräck för deras med maskinmässig precision arbetande sadistiska terror.

— Och jag är inte den ende, som känner det så, pappa. Stalins utrensningar har inte stärkt hans ställning. Visserligen har en hop ärelystna nykomlingar trängt sig fram för att avlägga glödande tro-hetseder och fylla de avrättades och fängslades behagliga platser. De har helt och hållet utrensningen att tacka för sin karriär. Men Stalins fiender i partiet är alltså många. Ja, de finns i varje ämbetsverk, i varje trust, i själva Kreml. Man kan inte döda och tortera så många människor utan att lämna efter sig blodiga spår av hat och bitter hämndlusta.

Naturligtvis, fortsatte jag, finns det också en ny generation av kommunister omkring Stalin, som på fullt allvar tror, att alla deras föregångare var förrädare och fiender till partiet. Det är det slags folk, som älskar och litar på honom och skulle kunna gå genom eld och vatten för honom. De är Stalins styrka och landets olycka.

Far påminde mig om sin egen revolutionära ungdom. Han ville veta, vad som egentligen skett med det ryska folket. Fanns det inte längre unga män med glödande ideal, med mod till opposition?

— Det finns många av oss som skulle vilja tala, ja ropa ut inför världen hur det är, sade jag. Men vi vet, att det är omöjligt. Döden drabbar alltför snabbt dem, som försöker göra det. Bara det fåtal, som lyckas fly till utlandet, kan säga sanningen. Här är terrorn alltför fullständig, alltför omfattande. Jag tystnade och såg min far i ögonen. Om jag någonsin lyckades lämna landet och beslöte mig för att säga sanningen ohöjlt, förstår du då, pappa, hur det skulle gå för dig och mamma?

En dröm hade börjat ta form djupt nere i min själ — drömmen att fly.

Jag längtade efter att få kasta av oket, inte bara för min egen skull utan för det lands och det folks skull, som jag älskade. Om jag kunde berätta för yttervärlden hela den fruktansvärda sanningen, skulle man då kunna undgå att lyssna och förstå? Jag är inte säker på att drömmen i detta ögonblick redan antagit en så bestämd form. Men den fråga jag ställde till min far var ett bevis på att den redan rörde sig i djupet av mitt hjärta.

— Oroa dig inte för oss, svarade min far. Vi är gamla och har livet bakom oss. Tänk alltid bara på vad som är din plikt, Vitja. Det är det enda som betyder något. Det spelar ingen roll, om man själv får lida. Det är svårare att bära på känslan att man förorsakat andra lidande. Du må tro att jag känner till den, min son. Tror du kanske, att det var en lätt sak för mig att gå i fängelse och låta min älskade hustru och mina barn svälta.

När jag reste till Moskva följde min mor mig. Det behövdes mycken övertalning och hela familjs stöd för att förmå henne att resa till Moskva. Hon hade aldrig varit i huvudstaden, och det beredde mig stor glädje att få visa henne denna stad i stor stil. Jag tyckte också, att hon behövde litet vila från arbetet i hushållet. Trots min försäkran, att det fanns gott om mat i första klassens restaurangvagn, lade hon i alla fall ner en riklig matsäck i sin väska.

Lyxen i den ”internationella” vagnen och de eleganta rummen på hotellet i Moskva, som väntade oss, gjorde henne stum av häpnad. Under nära två lyckliga veckor såg jag Moskva med hennes oförvillade ögon. Vi såg skådespel på den konstnärliga teatern i Moskva och på Malyteatern, operor, baletter, idrottstävlingar på Stadion, konstmuseerna, kulturparken och allt det andra.

Vanligen var Irina, en kvinna, vars bekantskap jag gjort för flera månader sedan, i vårt sällskap.

— Vitja, varför var du så envis att jag skulle följa med dig till Moskva? frågade min mor plötsligt som en blixtn från klar himmel en kväll, då vi satt och åt i hotellets matsal.

— En sådan fråga, mamma! Det var ju bara en liten present som jag ville ge dig för att visa, hur mycket jag håller av dig.

— Javisst, javisst! Men kanske — hon betraktade mig med ett förstulet leende — kanske var det också för att du ville visa mig Irina? Nå, du behöver inte rodna, Vitjenka. Jag ser ju, att ni är förälskade i varandra.

— Jag medger, att du har rätt, mamma. Fast egentligen är jag kanske inte så mycket förälskad. Det är bara det, att jag är trött på ensamheten och jag hyser stor beundran för Irina.

— Jag kan bara säga, att du har riktigt god smak. Är ni gifta ännu?

— Nej, men allt är klart. Irina har ett arbete, som hon inte kan lämna, och jag är i grunden glad över det. Jag skulle inte vilja börja mitt liv som gift långt borta i Sibirien.

Irina var reslig och såg bra ut med sina blå ögon och sitt ljusbruna hår. Hon var dotter till en fransk far och en rysk mor och förtjänade sitt uppehälle på att översätta skönlitteratur från tyska och franska för olika organisationer i Moskva. Jag träffade henne vid en stor tillställning, till vilken en vän i hög ställning tog mig med. Någonting hos henne — var det kanske hennes milda väsen, hennes vackra röst, hennes lugna, behagliga uppträdande? — gjorde djupt intryck på mig. Jag bytte knappt ett enda ord med henne den kvällen, fastän jag i varje ögonblick kände hennes närvaro. Och då jag frågade henne, om jag fick följa henne hem, när sällskapet upplöstes, visade hon ingen förvåning. Det föreföll som om hon hela tiden väntat det.

Det hade inte varit något dramatiskt i vårt sammanträffande, ingen feberaktig spänning, inga sådana glödande utgjutelser som vid mitt första möte med Julia eller Helena för många år sedan. Och dock visste vi efter några veckor, att vi skulle bli oupplösligt knutna till varandra. Vårt förhållande var som ett djupt men lugnt vatten. Jag hade motsett hennes första sammanträffande med min mor med stor iver, ty jag var övertygad om att de genast skulle tycka om varandra. Ehuru hennes härkomst och uppfostran och hela idévärld var så helt annorlunda, föreföll mig Irina på ett eller annat sätt som en människa av samma slag som min mor. Vad de hade gemensamt var en godhet så omedveten, så osjälvisk, att alla deras ord och handlingar därmed fick en själslig skönhet.

När Irina efter middagen slöt sig till oss — vi skulle gå och se Furst Igor den kvällen — omfamnade och kysste min mor henne. Det behövdes inga ord.

Till en början var min mor lika entusiastisk för Moskva som en ung flicka, men efter en tid blev hon betänksam, ja stundom melankolisk. Det föreföll henne orättvist att vi — och andra — skulle slösa bort hundratals rubel på hotellrum och fina måltider och förströelser, medan andra inte ens hade mat för dagen. Jag hade köpt de tre biljetterna till Furst Igor av en mellanhand.

— Hundratjugo rubel! utbrast hon, när jag sade henne vad de kostat. Det är ju vad en kvinnlig konduktör på spårvagnarna i Dnjepropetrovsk tjänar på en månad. Det kan aldrig vara rätt, nej barn, det kan aldrig vara rätt! Och se bara på publiken här. Jag har aldrig sedan revolutionen sett så många välfödda och elegant klädda människor samlade på en plats. Och jag som hela tiden trott, att det försiggått en revolution.

— Lugna dig nu mamosjka, sade Irina småleende, låt oss försöka glömma politiken och njuta av operan.

— Ja, men 120 rubel!

En eftermiddag tog jag min mor med mig till lantbruksutställningen. Hon tittade på allt med största intresse — jordbruksmaskinerna, rashästarna, de prisbelönda korna och svinen. Hon tog av sig glasögonen för att kunna läsa de paroller och statistiska uppgifter, som fanns uppslagna på alla väggar.

— Nå, vad tyckte du om det, mamma? frågade jag, när vi åkte tillbaka till hotellet. Varför är du så tyst.

— Vitja, du får kalla mig en enfaldig gammal gumma, om du vill, men alltsammans föreföll mig som en maskerad. Vem har någon glädje av allt det här? Om det finns så många kor i landet, varför har vi då inget kött i Dnjepropetrovsk? Finns det så mycket ull, varför kan jag då inte köpa så mycket som en skjorta åt din far? Det är en maskerad, Vitja, och de som ställt till med den borde blygas över sig själva.

Jag svarade icke.

Hade det inte varit för Irinas skull, sade min mor, önskar jag nästan, att jag fått gå i min grav utan att ha sett Moskva. Det är en stad med två ansikten. Några lyxhotell, teatrar, museer, restauranger, men avlägsnar man sig bara en smula från huvudgatorna är det samma fattigdom som i landsorten. Ja, just två ansikten! Från tornen i Kreml kan man kalla det en revolution, men bara några kvarter längre bort bor folk utan rättigheter och i djupaste elände.

— Mamma, du har ju de här båda veckorna hunnit bli riktigt intresserad för politik ... Säg ingenting till pappa; han skulle bli upprörd. Jag tror verkligen, att han tycker särskilt mycket om dig för din gammaldags politiska oskuldsfullhet.

3.

Det västsibiriska området var av vital betydelse för landets försvar, ty det låg så, att det kunde utgöra en bas för både det europeiska och asiatiska Ryssland, om krig skulle bryta ut på någon av de båda fronterna. Vid planläggningen av detta områdes industriella utveckling hade krigskommissariatet spelat lika stor roll som industrikommissariatet. Och Stalinsk betraktades som en nyckelposition i försvarssystemet. I Västsibirien knöts många maskor i det nya industrialiseringsnätet. Där anlades maskinindustrier, motorindustrier, flygfabriker, kemiska fabriker och metallverk.

I våra dagars Ryssland, där symbolerna ofta betyder mer än verkligheten, var det ett förhållande av största vikt, att den gamla väst-sibiriska staden Kuznetsk vid floden Tom hade omdöpts till Stalinsk. Man anropade aldrig fåfängt den allsmäktige georgiern i sin himmel i Kreml. Det betydde, att platsen hade utsetts att inta en lysande ställning. Och i själva verket gjorde man ofta i den nationella propagandan större nummer av småsaker, som utträttats i Stalinsk, än av stora ting på annat håll.

Det verkade därför nästan som en hädelse, när jag yrkade på att få undersöka läget av den planerade stålrörsfabriken i Stalinsk, innan jag satte i gång med att bygga den. Kamrat Kosjevnikov, som nu var chef för Glavtrubostal, blev uppbragt och skickade mig som ett skott till kamrat Merkulov, som vid denna tid blivit kommissarie för metallindustrin.

— Vad tänker ni på, Viktor Andrejevitj, sade Merkulov. Det ser ut som om ni personligen tänkte motsätta er ett beslut, som fattats av kommissariatet, den statliga planeringskommissionen, institutet för metallurgiska anläggningar, krigskommissariatet, partiets centralkommitté och politbyrå. Är ni från vettet?

När det framställdes på detta sätt föreföll mitt förslag djärvt. Men erfarenheten hade lärt mig att vara på min vakt. Att i blindo ikläda sig ansvar var för en industriledare i Sovjet den säkraste vägen till undergång. I ett kapitalistiskt samhälle riskerar man bara sina pengar på ett företag; under de i Sovjet rådande förhållandena riskerar man livet.

— Då man anförtrott mig hundrafemtio miljoner rubel för uppförandet av anläggningen, invände jag, borde man åtminstone sätta mig i stånd att studera platsen, där anläggningen planerats, undersöka tillgången på arbetskraft och byggnadsmaterial och överhuvud de förhållanden, som rör byggnadsföretaget.

— Kapital för anläggningen har ställts till förfogande i tillräcklig mängd. Institutet för metallurgiska anläggningar har i flera månader arbetat med ritningarna. Men eftersom det inte kan göra någon skada, skall jag ge er befogenhet att resa. Kom bara ihåg, Viktor Andrejevitj, att ni inte kan ändra på något beslut av partiet.

Efter fyra dagars tågresa kom jag i sällskap med min överingenjör, Gerardov, till Stalinsk. Den lilla smutsiga stationen överensstämde knappast med stadens uppreklamerade rykte. Smuts och oordning tycktes i själva verket vara något karakteristiskt för denna sibiriska utpost. På sex kilometers omkrets såg jag nybyggnader, som befann sig på olika stadier. Som vanligt hade man börjat stora industriella anläggningar med föga eller ingen tanke på att skapa sådana anordningar, att arbetarna kunde få ett drägligt liv.

Redan hade mer än 150 000 människor hopats i en stad, som för blott några år sedan inte hade mer än 30 000. Arbetskraften i Stalinsk utgjordes dessutom till icke ringa del av tvångsarbetare; omkring 8 000 slavar från de kringliggande koncentrationslägren stod till förfogande. Några av de nyuppförda förvaltningsbyggnaderna och bostäderna för arbetarna tillhörande det högre skiktet som i största hast uppförts, huvudsakligen av fångar, såg redan hopsjunkna och fallfärdiga ut. Varje hus och ruckel i den gamla staden vimlade av folk. Bakom de ståtliga förvaltningsbyggnaderna och de nya bostäderna för kvalificerade arbetare låg de illaluktande slumkvarteren. De kallades ”sjanghai”, och de var verkligen lika smutsiga och överbefolkade som de värsta orientaliska myrstackar.

Långa rader av baracker hade skjutit upp som svampar ur jorden i utkanten av den gamla staden. Tusentals hemlösa familjer bodde i fuktiga jordkulor som vi kallade zemlyanki. Dessa enkla hålör i jorden, täckta med hemmagjorda, med gavlar försedda tak, var tyvärr en vanlig anblick kring de nya företagen i Sovjetunionen, där bostadsbygget icke kunde hålla jämna steg med befolkningens tillväxt. De var vanligen sexton till aderton fot långa, åtta till tio fot breda och sex till åtta fot djupa — en sovplats, någorlunda tillräcklig för två personer. De brutna taken var vanligen uppförda av bräder, täckta med grannris, halm, lera eller vad man nu kunde få tag i. Om turen var god hade man även lyckats klä jordväggarna och det fuktiga golvet med plank.

I Sovjet brukar man alltid först bygga de nya fabrikerna och förvaltningsbyggnaderna, och bostäderna för de vanliga arbetarna kommer i andra rummet. Vilken kontrast, tänkte jag, när jag strövade igenom Stalinsk, mellan detta ”shanghai”, dessa eländiga ”hem”, och propagandabilderna på våra filmer och i våra tidskrifter! Hur föga likhet mellan det officiella skenet och den inofficiella sanningen.

Stadens fäder i Stalinsk gav oss ett hjärtligt, ja entusiastiskt mottagande. De var stolta över att deras stad kommit i brännpunkten och såg gärna, att ännu en anläggning bidrog till dess industriella expansion. Men redan under mina första samtal med dem märkte jag en viss oro, när de konkreta detaljerna i min byggnadsplan kom på tal. Gerardov och jag förstod snart, att denna oro var välmotiverad.

Förutsättningarna för att här uppföra en anläggning för stål-rörsproduktion var icke blott dåliga eller ogynnsamma, de var så gott som obefintliga. De fabriker, som redan höll på att byggas, laborerade med brist på trä, cement, tegel, bränsle. Trots fånglägren fanns det varken tillräckligt med arbetare eller några försörjningsmöjligheter för dem. Myndigheterna måste vidtaga stränga åtgärder för att hindra, att de som ledde de olika arbetena stal arbetskraft från varandra. Den tillgängliga arbetskraften var otillräcklig för det nuvarande behovet, för att nu inte tala om de nya arbeten, som planerades.

När vi såg den plats, där vår fabrik skulle byggas, blev vi förfärade. Det var en stor, ödslig sträcka av sank mark vid flodstranden på betydande avstånd från staden, utan elektriska ledningar eller gas, utan järnvägs- eller spårvagnsförbindelser, utan så mycket som en framkomlig landsväg. Vår uppgift bestod snarare i att bygga en ny stad i ödemarken än en ny fabrik i ett redan i funktion varande industrisamhälle. Varken de medel, som ställts till vårt förfogande, eller den tid, som tillmätts oss, kunde förslå.

Värst av allt var, att terrängen var fullständigt olämplig för ett metallverk. Man behövde icke vara någon byggnadsingenjör för att förstå, att marken icke skulle kunna bära de stora byggnader och tunga maskiner, som behövdes för produktion av stål-rör. Gerardov och jag såg på varandra och ryckte på axlarna. Hur i all världen hade så många ingenjörer och kommissioner kunnat godkänna platsen och planerna? Vem hade fört kommissariatet och centralkommittén bakom ljuset? Vem hade gett sitt tillstånd till att miljontals rubel utbetalades i förskott till ett företag, som på förhand var dömt att misslyckas?

Vi kände icke svaret på dessa frågor. Men vi förstod, att det vore liktydigt med självmord, om vi åtog oss uppgiften. Den sista skymten av tvivel härpå skingrades vid vårt besök i en förvaltningsbyggnad i närheten, uppförd på samma slags terräng. Källarna där var över-svämmande, murarna dröp av fukt och hela byggnaden hade satt sig, fastän den inte var två år gammal.

Försedda med fotografier, kartor och annat material återvände vi till Moskva. Det var en svår uppgift jag stod inför — att påvisa för regeringen omöjligheten av ett mycket uppreklamerat företag, som hade fått de högsta myndigheternas sanktion. Det betydde att tjugotals högre och lägre tjänstemän, vilkas byråkratiska slentrian eller tekniska okunnighet var skuld till det dåraktiga företaget, riskerade sitt anseende, kanske sin frihet.

Nu följde veckor av stormiga sammankomster, under vilka ständigt beslöjade hotelser utslungades, att det skulle kunna kosta mig huvudet, om jag gjorde för mycket affär av saken. Men jag stod emot alla påtryckningar att åta mig uppdraget, ehuru jag visste, att det innebar att en massa energi och miljontals rubel slösats bort. Till slut fann man en lösning, d. v. s. en, som räddade byråkratins ansikte och dolde det oerhörda missgreppet för vidare kretsar.

I Kemerovo, ungefär tjugofem mil från Stalinsk, likaledes vid Tom, höll ett annat viktigt industricentrum på att utvecklas. Vid den tid, då vårt projekt hade planerats, hade man även talat om denna plats som ett lämpligt läge för en stål-rörsfabrik. Jagad av fruktan arbetade sig nu den byråkratiska apparaten upp till högtryck, och snart inriktades all den entusiasm, som mobiliserats för Stalinsk räkning, på Kemerovo.

Över hela linjen upptäckte plötsligt planeringsbyråer och akademier, partifunktionärer och tekniska experter, att man måste ge Kemerovo företräde framför Stalinsk. De ”utrikespolitiska konjunkturerna” — varmed avsågs det spända förhållandet till Japan — och den sibiriska industrialiseringens intressen överhuvud krävde nu, enligt vad det visade sig, att man skulle ge Kemerovo företräde. Stalinsk kunde vänta — för alltid, såsom jag blott alltför väl visste, ehuru

ingen vid den tiden vågade öppet erkänna det.

Och på så sätt sipprade det ut under den förvirring, som syntes oundviklig vid en planering i så stor skala, att min utnämning till ledare för företaget i Stalinsk plötsligt överförts till Kemerovo. Åter begärde jag, att man skulle bereda mig tillfälle att undersöka förhållandena, och denna gång kunde kommissariatet och Glavtrubostal icke göra några invändningar.

Lyckligtvis visade sig förhållandena i Kemerovo mycket tillfredsställande. Det var en stad på 125 000 invånare med breda gator, rymliga parker och stora massor av nybyggnader, varav de för förvaltningsändamål och till bostäder åt tjänstemännen avsedda var särskilt fina. Som vanligt fanns det stora områden med dåliga baracker i utkanten och även några eländiga zemlyanki, men på det hela taget var förhållandena ovanligt goda. Jag såg blott ett enda slumkvarter, som kunde göra skäl för namnet "sjanghai". På salutorget, dit kolchosbönderna i distriktet förde produkter från sina privata trädgårdar, rådde god tillförsel av färska grönsaker, kött, mjölk, smör, fjäderfän; Priserna var betydligt lägre än i Moskva. I jämförelse med Ural föreföll detta som en försmak av paradiset.

Platsen för vår planerade fabrik hade tydligen varit avsedd för något annat projekt, som man nu övergivit. Några byggnader var redan färdiga, till andra hade man lagt grunden; det fanns en järnvägslinje, gas och elektriska ledningar, vattenledningar och andra anläggningar, som i hög grad underlättade vårt arbete. Dessutom befann vi oss här alldeles invid stadsgränsen, vilket i hög grad förenklade bostadsfrågan och transportproblemet för våra arbetare. Gerardov och jag var överlyckliga.

Myndigheterna i Kemerovo tävlade om att vara oss behjälpliga. Vår ankomst innebar, att ytterligare omkring 150 miljoner rubel skulle tillföras staden, och ortspressen formligen skrek sig hes av hänförelse över det nya företaget. Ehuru Kemerovo hade en anläggning för produktion av koks, kolgruvor och krigsindustrier, vilade dess rykte (bortsett från den ryktbarhet det erhöll genom de blods-processer i Moskva, till vilka jag längre fram skall återkomma) i främsta rummet på dess kemiska industri. Det var en offentlig hemlighet, att det kemiska kombinatet, ett av de största i världen, huvudsakligen producerade för krigsändamål.

Vi fick ett hjärtligt mottagande av kamrat Sifurov, en ingenjör, som nu tjänstgjorde såsom sekreterare i partiets stadskommitté. Som av en tillfällighet var två partifunktionärer närvarande vid vårt första samtal. Deras frågor gjorde det klart för mig, att de genomskådat den nedtystade skandalen bakom den plötsliga förflyttningen av anläggningen från Stalinsk till deras egen stad. Vare sig Merkulov, Kosjevnikov och andra kände till den eller ej, hade den hemliga polisen hela tiden haft ögon och öron med sig. Stadskommitténs byrå samtyckte till att anläggningen överflyttades till deras stad.

Jag återvände till Moskva. Därpå tillbragte jag flera veckor i Leningrad, där jag samarbetade med institutet för metallindustri, som hade uppgett sina planer på Stalinsk och nu i en hast uppgjorde ritningar för anläggningarna i Kemerovo. En betydande summa deponerades för vår räkning i Kemerovos bank, och jag begav mig i väg med min stab till min nya post.

Irina följde mig till stationen i Moskva. Sorgen över skilsmässan mildrades av vetskapen, att mitt arbete ofta skulle föra mig tillbaka till huvudstaden.

4.

Hårt arbete skingrar bekymren. Åtminstone var det så i mitt fall. Jag ägnade mig åt de stora uppgifterna i Kemerovo med en iver, som till stor del härrörde ur förtvivlan. Ju mer jag tvang mig att arbeta, desto bättre sov jag på nätterna. I det jag använde dessa närliggande uppgifter som ett

bedövningsmedel, lyckades jag hålla de dystra tankarna på mitt lands läge på avstånd. Ju djupare min förbittring mot hela denna terrorregim var, desto mera lojalt kon centerade jag mig i själva verket på mitt omedelbara arbete.

Ehuru jag anförtrots ett arbete, som till slut skulle kosta staten många miljoner, hade man icke vågat låta mig utse min egen medhjälparstab. De högsta tjänstemännen utnämndes direkt av kommissariatet och chefen för Glavtrubostal utan att man ens tillfrågade mig om min mening. Detta system gick ut på att förmå ämbetsmännen att övervaka varandra och hade en benägenhet att skapa ömsesidig misstro bland de personer, som samarbetade på en gemensam uppgift. Det var rena turen, att Gerardov visade sig som en både dugande och sympatisk överingenjör, men båda måste vi dras med vissa medhjälpare, som varken var dugliga eller trevliga att ha att göra med. Några av de lokala tjänstemän som tilldelats oss var rena spioner för distriktskommitténs i Novosibirsk, stadskommitténs i Kemerovo, den ekonomiska sektionens i NKVD och Glavtrubostals räkning.

Redan från första början vållade oss den byråkratiska stupiditeten trassel och svårigheter i vårt arbete. Jag måste anskaffa material och verktyg och sörja för deras transport och lagring. Tusentals yrkesutbildade och icke yrkesutbildade arbetare måste anskaffas och förses med bostäder och det allra nödvändigaste för uppehållet. Under normala förhållanden skulle sådana problem icke ha inneburit oöverkomliga svårigheter. Under sovjetsystemet behövdes för varje åtgärd formliga beslut av otaliga instanser, som var och en ivrigt bevakade sina rättigheter och hyste en dödlig förskräckelse för att ta något eget initiativ. Upprepade gånger vållade oss struntsaker svårigheter, som ingen vågade göra något åt utan vederbörliga instruktioner från Moskva. Vi levde och arbetade i en djungel av frågeformulär, blanketter och rapporter i sju kopior.

Jag skall förskona läsaren från tekniska detaljer. Men ett par exempel kan kanske ge en antydning om den planlöshet, som med ett eufemistiskt uttryck kallas planhushållning.

Vi var i trängande behov av tegel. Hundratals fångar marscherade från sina avlägsna läger för att arbeta hårt fjorton timmar om dagen för att tillgodose det behov av detta byggnadsmaterial, som fanns vid olika anläggningar i Kemerovo. Men samtidigt stod två stora och med betydande lager försedda tegelbruk stilla. De råkade tillhöra ett annat kommissariat, som ”höll dem i reserv” för något annat framtida, legendariskt syfte. Jag bad och hotade och sände bud till Moskva för att lösgöra dessa lager, men byråkratien triumferade över sunda förnuftet. Teglet låg hela tiden där det låg under min vistelse i staden.

Medan vi gjorde de mest frenetiska ansträngningar för att skaffa bostäder åt arbetarna stod det liksom för att håna oss hela rader av ofullbordade och obegagnade nya bostäder i Kemerovos utkant. De krediter, som ställts till förfogande för dessa byggnader, hade enligt vad det framgick uttömts innan de hunnit bli färdiga. Jag hade tillräckligt med pengar för att köpa och fullborda dessa byggnader men lyckades aldrig tränga igenom de byråkratiska slöjornas mysterier. Den organisation, som påbörjat byggnaderna, var villig att sälja dem. Alla tycktes i själva verket villiga och man talade jämt om att ett officiellt tillstånd höll på att utverkas — det var bara det, att vi aldrig fick det.

En spårväg av vital betydelse, som gick över vårt område, var i det närmaste fullbordad. Det skulle bara behövs några tiotusentals rubel för att sätta den i gång, och det fanns medel. Men till följd av något trassel med budgeten vågade stadens fäder aldrig frige dem utan tillstånd från högre ort. Jag skrev dussintals brev, vari jag framhöll den absoluta nödvändigheten av att spårvägslinjen sattes i funktion. Det förekom stormiga uppträden om frågan i partiets

stadskommitté och Kemerovos sovjet. Men månad efter månad förflöt utan att något inträffade. Under tiden tillbragte tusentals trötta män och kvinnor två till tre timmar med att släpa sig till och från arbetet.

Sådana besvärligheter var det ingen ände på, och de hopade sig ständigt. Varje mindre uppgift blev därmed ett stort problem. De sysselsatte hundratals onyttiga tjänstemän med meningslösa arbeten och gav dem på så sätt ett visst ekonomiskt intresse av att dra ut på och förlänga svårigheterna. Varje konflikt och byråkratisk angelägenhet förvärrades ytterligare genom ivrigt spioneri, angivarsystem och övervakning.

Jag kunde icke med full uppriktighet ge den bristande viljan skulden till svårigheterna och dröjsmålet, om också sinnet stundom rann på mig och hårda ord växlades. Men den verkliga förklaringen låg i den genomgående skräck, som paralyserade både enskilda tjänstemän och hela organisationer.

Kemerovo hade lidit mer än vanligt av terrorn under utrensningen och återhämtade sig därför långsammare. Få av dess högre tekniker och tjänstemän hade ännu riktigt hunnit hämta sig efter de fruktansvärda minnena av blodbadet. Staden hade på ett sensationellt sätt figurerat i processerna i Moskva. Dess kemiska fabriker och kolgruvor hade utpekats såsom tillhörande de värsta härdarna för sabotörernas verksamhet, och det var i Kemerovo som en ”hemlig tryckpress” påstods ha installerats för att tas i bruk av oppositionsledarna.

Den främste ”konspiratören” i denna stad uppgavs ha varit kamrat Norkin, som var en av de anklagade i Pjatakovprocessen och även arkebuserades några timmar efter dess slut. Han arbetade i Kemerovo såsom representant för kommissariatet för den tunga industrin. För mina synders skull måste jag nu sitta i samma ämbetslokal, från vilken Norkin, om man finge sätta tilltro till hans vansinniga bekännelse, hade dirigerat sina brottsliga förehavanden. Jag kom i daglig beröring med några av dem, som arbetat tillsammans med honom, och med några, som uppträtt som vittnen mot honom.

När jag blev närmare bekant med dessa personer, kunde det inte undvikas, att Norkins namn då och då nämndes vid våra samtal.

Ofelbart råkade de då i stor förlägenhet och — så föreföll det mig åtminstone — överfölls av en djup skamkänsla. De behövde knappast säga mig — ehuru det åtminstone var en som gjorde det — att de under påtryckning från NKVD ljugit för att rädda sitt eget skinn. Flera gånger visade sig deras samvetskval starkare än deras fruktan för att yppa hemligheter.

En gång, just då ett allvarligt olycksfall inträffat i de kemiska fabriker, råkade jag vara ensam med en framstående kommunist, som var anställd där. Sedan han delgett mig vissa detaljer om olyckan, utbrast han plötsligt:

— Och det var just för sådant som kamrat Norkin och en massa andra blev avrättade. ”Sabotörerna” och ”skadegörarna” är döda, men olyckorna fortfar. Jag förmodar, att de ställer till dem från sina okända gravar ...

Samtalet fortsatte och fick ungefär följande förlopp:

— Men vad tror ni om Norkins egen bekännelse, kamrat L—?

— Nu är ni naiv, Viktor Andrejevitj. Om de där ingenjörerna verkligen velat göra skada, skulle de ha kunnat spränga hela kombinatet i luften. Varför skulle de då avsiktligt ha begränsat sig till små skador och obetydliga hinder för produktionen? Varför skulle de ha förgiftat enskilda arbetare? Bekännelser! Amsagor för utländska idioter!

Det stod klart för varje ingenjör, att de kemiska fabriken liksom så många andra av Sovjets nya industriprojekt arbetade med stora svårigheter. Byggnaderna var dåliga och i många avseenden bristfälliga. Montaget var ofta under all kritik. Arbetarnas yrkesutbildning var otillräcklig. Verkliga förhållandet var, att bristande erfarenhet och missgrepp, som gjordes i god tro, låg till grund för olycksfallen här före utrensningen och alltjämt fortfor att vålla olyckor även sedan ”folkets fiender” likviderats.

— Kommissariatet för den tunga industrin har högar av rapporter om förhållanden, som lätt kan medföra olycksfall, sade kamrat L—. Många av dessa rapporter skrevs av samma män, som sedan bekände, att de var sabotörer. Är det något förnuft i att ingenjörer skulle varna för olyckor, som de själva tänker ställa till?

— Nej, ni har väl rätt i det.

— Och besinna bara följande. Vilket inflytande på den allmänna opinionen skulle det haft, om regeringen offentliggjort dessa rapporter vid processen. Men jag gjorde väl klokare i att hålla tyst. ”Varav hjärtat är fullt ...”

Vad som gällde om den kemiska fabriken hade även sin tillämpning På kolgruvorna. En dag kallade mig sekreterare Sifurov till sin byrå i partikommittén. Samma morgon hade det varit en översvämning i en av gruvorna. Nyheten om olyckan hade kommit ut i hela staden och Sifurov var mycket orolig.

— Kamrat Kravtjenko, sade han, vi behöver flera hundra par gummistövlar åt dem, som pumpar läns gruvan. Det har sagts mig, att ni har ett förråd av stövlar, och jag behöver er medverkan.

Jag gick naturligtvis med på att låna ut våra stövlar åt honom. Därpå ledde jag samtalet in på orsakerna till olyckan. Kunde det möjligen på nytt vara fråga om sabotage.

— Det är nonsens att dra sådana förhastade slutsatser, sade Sifurov. Kan ni nämna någon kolgruva här eller utomlands, där det inte då och då inträffar en explosion, ett ras eller en översvämning? Det ligger i själva arbetets natur, särskilt här, där anordningarna ännu är tämligen primitiva.

— Likafullt, envisades jag, vet vi ju genom processerna, att det vimlade av sabotörer och skadegörare i gruvorna i Kemerovo.

Sekreteraren betraktade mig en lång stund, log i mjugg och bytte om samtalsämne.

Någon tid därpå sammanträffade jag i den lokala koltrustens högkvarter med en tjänsteman, med vilken jag kommit på vänskaplig fot. Våra förhandlingar räckte längre än den vanliga arbetstiden, och till slut blev vi ensamma. Plötsligt gick han, då jag råkade fälla ett yttrande, in i ett angränsande rum och drog ut en låda, som han utan ett ord lämnade mig. Jag öppnade den och började på måfå bläddra i kopior av rapporter till förvaltningen för kolgruvorna i Moskva.

Det var rapporter, som avfattats långt före de explosioner och andra olyckor, som senare kallats sabotage. Däri framhölls energiskt och stundom med uttryck, som gränsade till desperation, att skyddsåtgärder utan dröjsmål måste vidtagas om man ville undvika skador på liv och egendom. Meningen med dessa varningar var tydlig nog. Sabotörer skulle svårligen ha framställt så energiska krav, att åtgärder skulle vidtagas för att förhindra de brott de själva planlade ...

Norkins bekännelse om det underjordiska tryckeri, som skulle ha upprättats, bekräftades av andra fångar vid processer i Kemerovo och Novosibirsk och anklagelsen stödde sig därtill på fotografier av pressen och kopior av mot Sovjetunionen riktade flygblad. Det var en av de få bekännelser, som verkligen tycktes dokumentariskt bekräftad. Jag var nyfiken på saken och

försummade aldrig ett tillfälle att få en smula ljus över den, nu då jag befann mig på platsen för ”brottet”.

Under nära ett års vistelse i Kemerovo kunde jag bit för bit foga samman fakta, och de visade sig verkligen sällsynt vidriga. Jag kan icke avslöja, hur jag under en lång tid erhöll mina underrättelser, den ena efter den andra, ty därmed skulle jag äventyra hederliga människors liv. Jag stod slutligen inför den nakna, hemska sanningen en sanning så fasansfull att jag vägrade tro den, tills jag hade fullt ovedersägliga bevis.

Ett hemligt tryckeri existerade verkligen. Många gånger var jag i den källare där det funnits. Det fanns ännu spår efter det. Flygblad, som angrep Stalin och manade till uppror, hade verkligen tryckts av NKVD själv. För att förvissa sig om att ingen skulle kunna prata bredvid munnen, hade förövarna av det gemena bedrägeriet endast använt arbetare, för vilka detta skulle bli en fysisk omöjlighet — fångar, som bidade sin avrättning eller som dömts till långvariga fängelsestraff. Arbetet utfördes under skydd av natten. Fångarna stod naturligtvis under ständig bevakning, och de tekniska detaljerna i arbetet leddes av tjeckmän, som var specialutbildade för sådana uppdrag. — Nå, men hur förhöll det sig med flygbladen? frågade jag en man, som kände till allt detta. Det påstås, att de distribuerades här i tusental.

— Vilket nonsens! svarade han. Ni förstår väl, att envar, som ertappats med ett sådant flygblad, skulle ha arresterats. Men jag har inte hört talas om någon enda arrestering av denna orsak — och ingen annan här heller. Ingen av arbetarna tycks någonsin före processerna ha sett till eller hört talas om de ryktbara flygbladen. Kanske konspiratörerna tryckte dem som kvällslektyr för eget bruk.

I varje fall lämnade den omständigheten, att Kemerovo — dess kolgruvor, dess kemiska fabrik, dess byggnadstrust — tilldelats en framträdande roll i processen efter sig en skugga av namnlös skräck. Ingen vågade företa sig något utan att ha klara order av myndigheterna i Novosibirsk och Moskva. Vad som när jag ser tillbaka på den tiden förefaller mig mest otroligt är, att vi i alla fall lyckades åstadkomma så pass mycket som vi gjorde innan hela företaget upphörde genom en annan mysteriös förändring i sovjetpolitiken. Men därmed har jag redan gått historien i förväg.

21. Medan Europa befinner sig i kamp

1.

VÄNSKAPSPAKTEN MELLAN ADOLF HITLER och Josef Stalin, som påskyndade kriget i Europa, kommer alltid att i mitt minne vara förbundet med den stad i det avlägsna Sibirien, där jag vid den tiden hade mitt arbete. Det var i Kemerovo som jag såg hur denna pakt som en meteor flammade upp på vår himmel och med sin våldsamma explosion åstadkom förvirring och bestörtning hos Partimedlemmarna. Vi var alla stumma av häpnad, vi stod där rådvilla och visste inte, vad vi skulle tro.

Den korta sibiriska sommaren nalkades sitt slut, medan rykten om sammanstötningar med Japan vid gränserna korsade varandra. Den spänning, som föregående år nått sin höjdpunkt under München-överenskommelserna, hade ännu icke helt upphört. De bland oss som tänkte över dessa frågor hade en känsla av att vi hotades från två håll. Att det fascistiska Tyskland skulle kunna träffa en överenskommelse med USSR och rikta sin krigiska aggression mot något annat håll ingick aldrig i våra beräkningar. Vi hade alltför länge ansett det som självklart, att nazisterna blott hade en enda verklig fiende, sovjetregimen.

Jag ansåg Kreml i stånd till vilka vanvettiga åtgärder som helst. Dess metoder föreföll mig vid denna tid föga bättre än nazismens, särskilt vad beträffar dess sätt att behandla sitt eget folk och formerna för dess organisationer. När jag läste eller hörde antihitlersk propaganda, kunde jag inte låta bli att stillatigande fråga mig: ”I vilket avseende skiljer sig egentligen detta från terrorn hos oss?” Likafullt vägrade jag att sätta tilltro till nyheten om en pakt med Sovjet, som gav Hitler fria händer att börja krig mot Polen och det övriga Europa. Det måste vara något misstag, trodde jag, och alla i min omgivning var lika tvivlande.

När allt kom omkring hade man år efter år hamrat i oss ett dödligt hat mot nazismen. Vi hade bevittnat, hur våra främsta generaler, bland dem Tuchatjevskij, arkebuserats, enligt vad det påstods emedan de inlåtit sig på hemliga stämplingar med Hitlers ”Reichswehr”. De stora förräderiprocesserna, som kostade de flesta av Lenins närmaste medarbetare livet, hade byggt på den förutsättningen, att det nazistiska Tyskland och dess ”axelvänner”, Italien och Japan, förberedde ett anfall på oss. Dessa länder ansågs i själva verket blott som stöttrupperna i en världskoalition av kapitalister, som svurit vårt socialistiska fäderneslands undergång. Terrorn under utrensningarna hade i stor utsträckning motiverats med det överhängande hot, som ett angrepp under nazistisk ledning innebar.

Hitlers skurkaktighet hade i vårt land nära nog blivit en lika helig trosartikel som Stalins ofelbarhet. Barnen i Sovjet brukade leka kommunister och fascister. ”Fascisterna”, som alltid hade tyska namn, fick regelbundet stryk, och de segrande kamraterna slutade alltid med att sjunga pionjärens sång *Vsegda gatóv! Alltid redo!* På skjutbanorna utgjordes måltavlorna ofta av pappfigurer, som föreställde nazister i bruna, skjortor, viftande med hakkorset.

Bara några veckor före pakten hade vi vid ett partimöte hört en föreläsning om världsläget, där de gamla fraserna till leda tuggades om. Som alltid figurerade Hitler som ärkeboven i stycket, som världsplutokratiens kreatur och lakej, som förberedde ett anfall på oss. När talaren sade, att Hitler och hans parti var diktatorer, att ledaren och hans klick upphöjdes till gudar, att det i det nazistiska Tyskland icke fanns yttrande- eller pressfrihet, att alla där levde i ångest och skräck, då var det många av oss som inte kunde underlåta att tycka, att han gav en trogen bild av vår egen regim.

Den gamla antinazistiska filmen Professor Mamlock spelades alltjämt på biografen vid Kemerovos huvudgata. Den skildrade Hitlers regering som ett band av sadistiska odjur och rövare, besatta av hat mot Sovjetunionen.

Inte förrän vi läste kommentarerna i tidningarna och såg bilderna, som visade en leende Stalin skakande hand med von Ribbentrop, började vi sätta tilltro till det otroliga. Hakkorset och hammaren och skäran vajade sida vid sida i Moskva! Och kort därpå förklarade Molotov för oss, att fascismen, när allt kom omkring, var en ”smaksak”. Stalin hade i entusiastiska ordalag talat om en vänskap med den nazistiska diktaturen som ”beseglats med blod”!

För att till fullo förstå vår häpnad måste man ha klart för sig den allmänna kommunistiska ”linjen” i förhållande till nazismen och fascismen ända till det ögonblick, då pakten ingicks. Man sade oss, att fascismen icke skilde sig från kapitalismen till arten utan blott till graden. Den var kapitalismen i dess sista skede, kapitalismen utan något camouflage av ”demokrati”, en kapitalism, som öppet släppt loss mot arbetarna den terror, som i beslöjade former kom till an vändning i Amerika, England och annorstädes. Det var i själva verket bara en tidsfråga, när den övriga kapitalistiska världen, ställd mot väggen av sina egna ekonomiska försyndelser, också skulle överge sin falska demokrati och bli fascistisk.

Hitlerismen, lärde man oss, var sålunda blott hela den plutokratiska och imperialistiska världens

pansrade näve. Ett krig mellan det nazistiska Tyskland och dess kapitalistiska skyddsherrar var otänkbart, en självmotsägelse. Nu, då i alla fall ett sådant krig utbrutit, föreföll det oss lika vansinnigt som vänskapspakten mellan USSR och Tyskland — en pakt, som hellre bort uppkallas efter Stalin och politbyrån än efter USSR, då man varken rådfört sig med partiet eller med folket.

Men det finns intet ideologiskt falsarium, som inte en regim förmår genomföra, som har absolut kontroll över pressen, radion, skolan och talarstolarna och som är försedd med en polismakt, som kan framtvunga likriktning. När den första chocken väl gått över, accepterade man allmänt den nya versionen av världshändelserna. Man upprepade nu i det oändliga, att franska och brittiska imperialister, stödda av storfinanserna i Amerika och godsägarna i Polen, hade börjat ett krig för att krossa den tyska imperialismen och att det icke angick ett ”socialistiskt” folk. De av oss, som hyste något tvivel om riktigheten av denna framställning, gömde det i sitt hjärtas djup, där det var oåtkomligt för de spioner och angivare som överallt lurade på oss.

Professor Mamlock försvann från biograferna i sällskap med Oppenheims och alla de andra antifascistiska filmerna. Ur biblioteken rensades den antifascistiska litteraturen ut. Voks, sällskapet för kulturella förbindelser med utlandet, upptäckte genast, hur underbar den tyska kulturen var. Då jag besökte Moskva i affärer erfor jag, att många utställningar, som visade nazistisk konst, nazismens märkliga ekonomiska prestationer och den nazistiska krigsmaskinens höga kvalitet, öppnats eller höll på att anordnas.

Teatrarna i huvudstaden visade stort intresse för tysk dramatik. I själva verket var allt tyskt på modet. En brutal John Bull och en Onkel Sam, som tronade på penningpåsar, figurerade i propagandan, men den förlöjligade icke längre nazismen. Hundratals tyska officerare och affärsmän såg man på hotellen och i fabriker i Moskva. De var engagerade i det gigantiska program, enligt vilket Sovjet skulle ge Hitler ekonomiskt bistånd i hans korståg mot de ”ruttna demokratierna”.

Sovjethierarkien behöver icke några övertygande argument för att linjera upp tänkesättet inom partiet. Det är nog att vädja till självbevarelseinstinkten. För att inte råka i svårigheter, inte bara tror man utan tror med djup och glödande entusiasm vilken absurditet som helst, som dikteras uppifrån. Den store Stalin vet vad han gör — i sista hand var detta huvudsumman av partiets sätt att reagera.

Vi talade om den nya vändning händelserna tagit, inte bara vid officiella möten inom olika grupper av partiet utan även privat i våra hem och på våra ämbetsrum. Hur kan vi här i Kemerovo, sade eller antydde vi, drista oss att ha någon mening i så svåra frågor? Vår sak är det att bygga och sköta fabriker och att leda deras arbetare och stärka dem i tron, att vår älskade Ledare icke kan begå några misstag. Det var bara ett tredskande fåtal inom partiet som fortsatte att fundera över saken. De övriga var lika apatiska som folkets stora massa. När man levat tjugotvå år under en diktatur är någon verklig folkopinion otänkbar.

Det enda vi med säkerhet visste var, att vårt land lyckats hålla sig utanför ett blodigt krig, som ödelade det övriga Europa, och det tycktes vara något att vara tacksam över. Ja, än mer — vi fick en del av krigsbytet — halva Polen, Bessarabien och senare de tre baltiska länderna som en belöning för Kremles välvilliga neutralitet.

Det var inte många av oss som förutsåg, att Ryssland till slut själv skulle indras i striden, än mindre, att det skulle få vidkännas större förluster i liv och materiella värden än alla andra länder tillsammans. Vi trodde fullt och fast, att de krigförande länderna med tiden skulle förblöda i kampen och att USSR därmed skulle bli herre i Europa. Medan kapitalisterna utkämpade sitt krig skulle vi — så hette det i den politiska propagandan — bli allt starkare, upprusta och dra nytta av

lärdomarna av de andra folken. När kapitalismen och fascismen inbördes försvagat varandra, skulle vi kasta tjugo miljoner man, väpnade till tänderna, i historiens vågskål. Vid den tiden skulle revolutionen i många av Europas länder ha övergått från ide till verklighet.

Denna cyniska uppfattning kallade våra ledare ”bolsjevistisk realism”. Hos en del av oss mottogs den med blygsel och oro. Det stred mot vår djupaste moraliska känsla att tilldelas rollen av en gam, som livnär sig av as från en döende kontinent. Vi sökte i stället väcka till liv en gnista av romantiken från de första revolutionsåren. Vi tröstade oss med att de arbetande massorna vid något skede i kampen skulle resa sig mot sina exploatörer. Då skulle det imperialistiska kriget övergå till inbördeskrig, och en revolution som sträckte sig över hela Europa skulle kanske kunna återskänka även vårt land den revolutionära andan och glöden ...

Ehuru alla accepterade den nya vänskapen med nazismen och de blixtanfall på andra europeiska länder, som följde på den, kan jag betyga, att man ingenstades kunde spåra någon entusiasm för detta. Man stod som en förbryllad åskådare av det hela. Våra politiska möten, vid vilka talare med instruktioner från högsta ledningen sökte klarlägga situationen, präglades av spänning och nervositet. Detta blev särskilt fallet efter USSR:s angrepp på Finland i slutet av november. När David kämpar med Goliat, grips även Goliats vänner av en hemlig sympati med den lille värnlöse David. Hur skulle väl den enklaste arbetare vid våra massmöten kunna sätta tro till fabeln, att det obetydliga Finland företagit ett oprovocerat angrepp på sin kolossale granne? Och att vi måste köpa en liten remsa träskmarker i finska Karelen med hundratusentals döda, sårade, frostskaadade och fångar lade, innan denna episod var slut, mycken förödmjukelse till den impopularitet som hela företaget åtnjöt.

Med hänsyn till den kommande händelseutvecklingen bör man ha en sak klart för sig. Stalin ingick på fullt allvar sin pakt med Hitler. Hade Kreml lekt med tanken, att vi under alla förhållanden till sist måste slåss med tyskarna, skulle något av den forna förbittringen mot nazismen ha kvarstått; vår antifascistiska propaganda skulle inte ha upphört så fullständigt och ersatts med en ”antiimperialistisk” (d. v. s. en mot England och Amerika riktad) propaganda. Åtminstone de djupast invigda partifunktionärerna i själva Kreml, av vilka jag var nära bekant med många, skulle ha förstått den annalkande faran från nazismen.

Ingenting tyder därpå. Tvärtom behandlades varje viskning mot Tyskland, varje ord av medkänsla med Hitlers offer som ett nytt uttryck för kontrarevolutionära stämplingar. De franska, engelska och norska ”krigshetsarna” fick sina fiskar varma.

Påståendet, att Stalin blott ville ”vinna tid”, medan en feberaktig upprustning mot nazismen pågick, uppfanns långt senare för att överskylla det tragiska misstag man begått i Kreml, då man litat på Tyskland. Det var ett så genomskinligt påstående, att man inte hörde mycket talas om det i själva Ryssland under det tysk-ryska kriget. Det var först när jag kom ut i den fria världen jag fick höra det på allvar framkastat och vinna tilltro. Det var en uppfattning, som bortsåg från de mest karakteristiska sidorna i uppgörelsen mellan Stalin och Hitler — de ekonomiska åtgärder i stor skala, som berövade USSR de produkter, de material och den produktionskapacitet det behövde för sin egen försvarsberedskap.

Den nakna sanningen är den, att Sovjetunionen icke begagnade tidsfristen för att på ett effektivt sätt upprusta. Jag hade alltför mycket att göra med krigsindustrierna för att inte märka, att deras produktion avtog efter pakten. Den allmänna känslan, som återspeglade stämningen i de högsta officiella kretsarna, var att vi tack vare Stalins statsmannageni kunde känna oss trygga. Först vid Frankrikes fall började man bli betänksam; det var först då, som krigsansträngningarna åter började ökas.

2.

Fyrtiosju miljoner rubel hade ställts till mitt förfogande för arbetena i Kemerovo under 1940. Mot slutet av 1939 hade de viktigaste förberedelserna vidtagits och vi stod redo att sätta igång med arbetet på huvudbyggnaderna till vår planerade fabrik.

I enlighet med bruket i Sovjet överlämnades själva byggnadsarbetena genom ett entreprenadkontrakt till byggnadstrusten Kemerovostroj. Den var alltså ansvarig för att ett tillräckligt antal byggnadsarbetare anskaffades. Men då det var av största vikt för mig, att arbetet gick så fort och blev så väl utfört som möjligt, tog jag givetvis del i alla förhandlingar om arbetskraft.

Och det var på så sätt jag för första gången på nära håll stiftade bekantskap med de metoder, varmed man utnyttjade slavarbetet i stor skala.

Både distriktssekreteraren för partiet i Novosibirsk, kamrat Barkov, och vår sekreterare i Kemerovo, Sifurov, hjälpte trusten att anskaffa tillräckligt med arbetskraft. Även sovjeten i Kemerovo gav oss sitt bistånd. Ett ansevärt antal fria arbetare skulle användas, men i huvudsak räknade man med fångarnas arbete. NKVD:s distriktsrepresentation gav sitt tillstånd till att till en början tvåtusen fångar användes. Detta antal skulle utökas till våren, då större byggnadsföretag skulle komma i gång. Detaljerna ordnades vid upprepade sammankomster med funktionärerna i Kemerovostroj och med NKVD:s högkvarter. Det fördes åtskilliga cyniska underhandlingar om slavarnas kvalifikationer och om det pris, som skulle erläggas. En utomstående, som kommit in under dessa överläggningar, skulle ha trott, att de rörde sig om hästar eller mulåsnor, icke om levande män och kvinnor.

Vid det första sammanträdet hörde jag på och sade föga. Jag tänkte: Sådan ser alltså socialismen i praktiken ut i det lyckliga, klasslösa samhället ... Det är alltså de nya förhållanden, som vi i detta ögonblick söker påtvinga Finland ... En rysning genomför mig, och jag måste ha bleknat. Sifurov betraktade mig med förbryllad uppsyn.

— Mår ni inte bra, Viktor Andrejevitj?

— Jo visst, det fattas mig ingenting, jag har bara sovit för litet den sista veckan.

NKVD:s talesman förklarade, att det inte rådde någon brist på fångar, däri inbegripen den erforderliga procenten yrkesutbildade arbetare och förmän. Han kunde förse oss med femtusen, tiotusen, hur stort antal vi önskade. En omisskännlig yrkesstolthet talade ur hans anförande — en hästuppfödarens stolthet över sitt stall. De olika koncentrationslägren i det omedelbara Kemerovodistriktet hade nu omkring femtontusen och han betvivlade, att fler kunde stoppas in i dem.

Kunde man kanske tillräckligt hastigt upprätta och utrusta ett nytt läger för vårt ändamål? Eller kunde man kanske i hast uppföra nya baracker i de läger, som redan fanns? Vi beslöt slutligen att inspektera en av de största inhägnaderna på platsen, innan vi vidtog några definitiva åtgärder.

En bitande kall och blåsig morgon gav vi oss ut i en limousin för att med egna ögon övertyga oss. Vi var fyra i sällskapet: en funktionär från NKVD, en representant för trusten, en sekreterare från stadskommittén och jag. Vi måste köra långsamt genom snön, men efter omkring tjugo minuter hade vi nått bestämmelseorten.

Lägret befann sig på en plats, där strandbädden höjde sig över en av Toms flodarmar. Det var en nästan kvadratisk inhägnad, omgiven av en hög, med taggtråd försedd palissad med utsiktstorn i alla fyra hörnen och en vaktkur vid ingången, där vi nu stannade. Träbarackerna låg parallellt

med inhägnadens sidor och bildade en stor fyrkant med en rymlig öppen plats i mitten, som liknade ett exercisfält. Den låg inom direkt skothåll för maskingevären i alla tornen, så att man från alla håll kunde öppna en koncentrerad eld i händelse av en revolt. Nära ingången stod ett antal välbyggda hus, som inrymde förvaltningsbyggnader och bostäder för fångvaktarna.

Vi var väntade och fördes omedelbart in i den centrala förvaltningsbyggnaden, där lägerchefen mötte oss. Han mottog oss inte bara hjärtligt utan nästan servilt. Han var en liten undersätsig, ljuslagd man med ganska behagliga, väderbitna drag. Det var tydligt, att han hyste stor fruktan för stadskommittén och de lokala tjänstemännen i NKVD. Orsaken därtill förstod jag senare. Det visade sig, att han intagit en framskjuten ställning i kommunistiska partiet men förvisats från Moskva. Ehuru han satts i spetsen för ett läger, var han själv en förvisad och stod under ständig övervakning såsom misstänkt för bristande politisk lojalitet. Därför höll partifunktionärerna och NKVD i Kemerovo ett öga på honom och avgav regelbundna rapporter om hans uppträdande i lägret.

Vid åtskilliga föregående tillfällen hade jag varit innanför ett koncentrationsläger, men jag hade ännu icke hunnit vänja mig vid denna erfarenhet. Jag hyste alltjämt en sjuklig nyfikenhet på alla lägerlivets enskildheter. Endast den, som inspekterar ett fängelse, där han väntar sig att en vacker dag själv bli internerad, kan förstå hur jag kände det.

När jag tittade ut genom fönstret såg jag ungefär femton fångar, på ett groteskt sätt inbyltade till skydd mot kölden. De höll på att lägga upp en vedstapel i närheten av en av tegelbyggnaderna. En av dem hade huvudet ombundet med en säck. Flera av de andra hade händerna invirade i trasor i stället för vantar. Snart fick jag syn på ytterligare fyra kvinnor, som bar stora rykande spannar.

Ett samtal utspann sig, vars förlopp i stort sett var följande:

— Vad gör de? frågade jag och vände mig till lägerchefen.

— Utfodrar svinen och hönsen, sade han och tillade därpå med en viss stolthet: Vi förser oss här själva med kött.

— At alla fångarna?

— Fångarna! sade han skrattande, som om han sagt något spirituellt. Ni tror väl ändå inte, att folkets fiender får kött? Det här är inte precis någon kurort eller restaurang. Men ni kan tro mig, att frågan att skaffa oss själva och fångvaktarna mat heller inte är så lättlöst.

— Och vad är de tre gubbarna där borta för några? Jag pekade på tre skäggiga män i trasiga överrockar och med huvudena ombundna med schalar. De arbetade med en hög sten.

— Två präster och en rabbin. De är för klena att gå de åtta kilometerna till fabrikerna i Kemerovo, men de tjänar sitt uppehälle med arbete i lägret.

— Lustigt att se, anmärkte representanten för trusten, hur bra präster och rabbiner kan trivas samman, när de där kontrarevolutionärerna väl befinner sig bakom taggtråden. Jag har lagt märke till det i många läger.

— Det är alldeles riktigt, och jag har själv gjort samma reflexion, instämde lägerchefen.

Sittande på kontoret diskuterade vi våra problem. Ehuru lägret med sina omkring tre tusen människor redan var överbefolkat, ansåg han det möjligt att placera ännu ett tusental där, även om det icke skulle bli lätt. Några av barackerna, förklarade han, gjorde redan dubbel tjänst, i det att ett skift sov där, medan det andra var ute i arbete. Tyvärr var det icke alltid lätt att ordna det

så, då mycket berodde av vad slags arbete fångarna användes till. En tänkbar lösning ansåg han vara att placera en tredje rad ”sängar” i barackerna.

— Det skulle nog bli lite trångt, men de som ligger i mitten skulle få det varmare. Han skrattade åter.

För att bättre kunna visa, hur det skulle gå till, bad han oss att följa med till någon av barackerna. Vi tog på oss hatt och överrock och följde honom.

Tjekamän med gevär och påsatta bajonetter var utposterade med jämna mellanrum. Barackerna, som var uppförda av omålade furuplankor och tätade med sågspån, var låsta och förbommade utifrån.

— Hur många bor i en sådan? frågade jag.

— Det beror på. I vanliga fall mellan 300 och 350. Den här, sade lägerchefen, medan en vakt öppnade dörren, den här rymmer 310 kvinnor.

— Stå upp! röt chefen in mot den långsträckta, låga och mörka salen.

Fångarna lydde blint, och de som befann sig i den övre raden klättrade med panikartad hastighet ned. De var bara tre eller fyra som förblev liggande; de var tydligen för sjuka att kunna röra sig. Där fanns kvinnor i alla åldrar och av alla nationaliteter, unga och gamla, men alla såg de lika trasiga och utmärklade ut. Den kvava lukten av utdunstningar och otömda latrinkärl framkallade hos mig lindriga kväljningar. Mycket litet dagsljus sipprade in genom de smutsiga, gallerförsedda fönstren. Några små glödlampor hängde ned från taket, men de brann icke nu.

Barackerna var så kalla, att andedräkten syntes, men många av kvinnorna var blott halvklädda. Här och var sökte någon, överraskad av det oväntade besöket, skyla bröstet med kläderna, men de flesta iakttog en trumpen likgiltighet; den sista skymten av naturlig blygsamhet hade försvunnit. Många anleten var mycket ungdomliga, fler var gamla och skrumpna men den stora massan föreföll mig vara i tjugo- och trettioårsåldern. Många av dem var att döma av utseendet och av vad som fanns kvar av deras gamla kläder intellektuella; trots smutsen och utmattningen kunde jag se spår av bildning och kultur i deras drag.

”Sängarna” var britsar, kanske fyra fot breda, uppburna av tunga bjälkar i två rader — bara rader av dubbla hyllor utan sängkläder av något slag. Här sov fångarna, en på var hylla, i kläderna och lade några trasiga bylten under huvudet till kuddar. Nära salens mitt stod en liten eldstad för ved, ömkligt liten för en barack av denna storlek. Bortsett från ett par klosettspannar för fångarnas naturbehov i närheten av utgången, fanns det inga möbler, inga bänkar, inga bord, bokstavligt talat ingenting.

Vid deras ankomst till lägret fråntog man fångarna alla brev, alla fotografier av anhöriga och vänner och alla andra minnen från den fria världen därute. Sänglinne och t. o. m. sådana elementära toalettsaker som tandborstar och saxar togs ifrån dem. De fick bägare och skålar av metall och en träsked. Dessa tillhörigheter låg på deras ”sängar” eller hängde på väggen. Böcker, papper och pennor var strängt förbjudna, och det behöver inte tilläggas, att det inte fanns några radioapparater. Någon brevväxling med anhöriga var varken tillåten eller ens möjlig.

Längs en av de låga väggarna löpte emellertid en ränna av plåt, och ovanför den fanns en vask med droppande kranar. Vår ciceron talade om den såsom deras ”tvättinrättning”. Han återkom därpå till sin idé, att man skulle kunna anbringa ännu en rad ”sängar” salen, varigenom den skulle kunna rymma ytterligare hundra kvinnor. Han uttryckte sig som om han talat om boskap och utan ringaste hänsyn till fångarna, som stod där och tigande åhörde vårt samtal. På en av väggarna

lade jag märke till ett trasigt rött tygstycke, på vilket stod målat med vita bokstäver: Arbete — vägen till rehabilitering.

— Är samtliga dessa fångar kriminella? frågade jag, då vi gick ut.

— Nej, sade lägerchefen, de är allesammans politiska fångar — kulaker och andra kontrarevolutionärer. I barackerna för män brukar vi blanda dem, men i fråga om kvinnorna har vi märkt att det är bäst att skilja på de kriminella och de prostituerade och de politiska fångarna. Det är mycket svårare att upprätthålla disciplinen bland de kvinnliga fångarna.

Tjekamännen släppte in oss i en annan något mindre barack. Här var enligt vad lägerchefen upplyste alla kvinnorna kriminella element, somliga tillhörande de prostituerade. Han tycktes ana, att jag intresserade mig mera för lägret än för de underhandlingar, som föranlett vårt besök, och stod gärna till tjänst med upplysningar.

Åter stod fångarna i givakt. Jag tror inte att det för en normalt funtad människa kan finnas någon mera beklämmande anblick än ett par hundra trasiga och smutsiga kvinnor med sjukligt utseende. Den djupt inrotade romantiska läggningen hos en man gör att han vid en sådan anblick kan gripas av raseri.

— Starosta, kom hit, kommenderade lägerchefen.

Starostan, d. v. s. den kvinna som hade övervakningen av baracken om hand, trädde fram. Hon tycktes vara i mitten av trettioalet och var iförd en trasig och fläckig klänning, som en gång i tiden varit elegant. Hon stod i stram givakt.

— Allt här är i ordning, kommandant, rapporterade hon med hög men uttryckslös röst. En sjuk. Övriga färdiga för måltid och instruktioner för arbetet.

— Bra! Försvinn!

Jag fick syn på ett anslag på väggen i närheten av ingången, där vi stod. Jag läste det. Det var ordningsregler, som inskräppte vikten av renlighet och blind lydnad. Det slutade med straffbestämmelserna, tryckta med stora, svarta bokstäver: vid första överträdelsen av bestämmelserna — två dagar utan mat; vid andra överträdelsen isolering i ensam cell minst en vecka; vid tredje — efter befälets bestämmelse förlängning av isolationen eller ”den högsta graden av samhällets försvar” (detta är formeln för arkebusering i Sovjet).

När vi lämnade baracken frågade jag vår värd, om han behövt tillämpa dödsstraffet på fångarna.

— Icke sedan myteriet i fjol, svarade han. Tydligt förutsatte han, att jag såsom tjänsteman i Kemerovo skulle känna till vad han talade om.

Barackerna för män, som han nu förde oss till, var exakt lika kvinnornas. Då jag något hunnit vänja mig vid lukten och anblicken, kunde jag ta fångarna i något närmare betraktande. Ehuru de flesta av dem var ryssar, fanns det även många uzbeker, turkmener, tatarer, armenier, judar, polacker och även ett par kineser. Trots att de alla var orakade och obeskrivligt smutsiga och utmärglade, lade jag märke till några fysionomier, som föreföll mig intelligenta, ja vackra. Kanske var det ingenjörer, professorer, författare, degraderade partiledare, tänkte jag. Jag lade märke till en högväxt, bredaxlad fånge, som stod kapprak och såg mig skarpt i ögonen. Jag kände mig lika säker på att han var officer som om han varit iförd uniform. Men den stora massan var naturligtvis vanliga arbetare och bönder.

I en av barackerna befann sig överuppsyningsmannen, en kraftigt byggd karl med inslagen näsa och små, stickande ögon.

— Det är en schtjelkuntjik, förklarade lägerchefen. Ordet betyder ”nötknäckare”.

— Varför kallar ni honom nötknäckare? frågade jag.

— Jo, han är en ryktbar slagskämpe och känd under sitt öknamn i ett halvt dussin provinser, sade han skrattande. Kriminella fångar är bättre som övervakare i barackerna än politiska. De är inte så vecka av sig.

— De flesta av dem föraktar de politiska fångarna, tillade NKVDmannen leende. Ni förstår, de är ju inte folkets fiender ... bara skurkar, som kommit på kant med lagen.

— Hur stor procent är kriminella i förhållande till de politiska? frågade någon av oss.

— Det är vanligen inte mer än 10 eller 15 procent av fångarna här som är kriminella, och då räknar vi även med de prostituerade. Men naturligtvis behandlas de alla på samma sätt.

På hemvägen fick jag veta ytterligare några detaljer av partifunktionären. Jag erfor, att fångarna inte får röka i barackerna. Endast i sällsynta undantagsfall får deras anhöriga någon vetskap om vart de förts. De som dömts till kortvariga frihetsstraff får vanligen avtjäna dem i fångelser eller arbetskolonier, varför lägren huvudsakligen rymmer män och kvinnor, som dömts till fem, åtta, tio års eller till livstids straffarbete.

Tiden spelar i verkligheten mycket liten roll, då flertalet aldrig återfår friheten. Vid strafftidens utgång försattes de inte automatiskt på fri fot utan först på speciella order från NKVD i Moskva, som vanligen godtyckligt förlänger strafftiden för att den tvångsmässiga arbetskraften skall bli fulltalig. De som frigges får sällan eller aldrig tillstånd att återvända till sin forna hemort. I stället måste de bosätta sig inom föreskrivna områden, vanligen avlägsna orter i Sibirien, långt österut eller långt norrut. Där finns i själva verket stora samhällen, som så gott som uteslutande består av f. d. fångar.

De värst beryktade lägren långt i norr och öster och på den sibiriska tundran har vardera ända till trettio eller fyrtio tusen fångar.

Då dödligheten där är oerhört stor, finns det i dessa läger vissa brigader av fångar, vars hela arbete tolv till fjorton timmar om dagen består i att begrava de döda.

I det läger vi nyss besökt utgjordes brödransonerna för fångarna — och bröd är deras huvudsakliga föda — av 300 till 800 gram om dagen, beroende på vad slags arbete de tilldelats, beskaffenheten av deras brott och deras arbetsprestationer. Utom bröd fick de två gånger om dagen en tunn, varm soppa på potatis och grönsaker, gröt och då och då litet torkad fisk. Uraktlåtenhet att fullgöra de föreskrivna arbetsprestationerna straffades med inknappning av ransonerna. Skörbjugg, dysenteri och andra bristsjukdomar liksom frostsador är vanliga i lägren. Det fanns inte många av de fångar som jag såg, som inte hade öppna sår, inflammerade ögon och andra påtagliga tecken till sjukdom. Under en verklig slavhushållning, liknande den som fanns i Förenta staterna före inbördeskriget, representerar slaven ett ekonomiskt värde och är därför åtminstone föremål för samma omsorg som ett dragdjur. Slavens ställning i Sovjet

är ojämförligt mycket värre. Tillgången är nästan outtömlig, och slavägaren, d. v. s. Sovjetstaten, anser det tydligen mera ekonomiskt att låta slaverna dö hoptals än att föda och kläda dem.

— Vad var det för ett myteri han talade om? frågade jag.

— Jo det hände i slutet av 1938, svarade partisekreteraren med stor tjänstvillighet. Några av fångarna vägrade att gå till arbetet ... det var något fel på maten. Befälet ingrep naturligtvis med kraft.

Fjorton av upprorsledarna, tolv män och två kvinnor, arkebuserades. Avrättningarna ägde rum i lägret, där alla fångarna stod uppställda för att bevittna dem. Därpå avdelades några män från varje barack att gräva gravarna alldeles utanför taggtråden. Det fanns inte stor utsikt till någon ny revolt, så länge dessa händelser var i färskt minne. Naturligtvis har kommandanten i varje läger makt över samtliga fångars liv och död. Det är inte tider för någon rutten liberalism, när man handskas med folkets fiender.

De sista orden tillade han tydligen för att ingen skulle missta sig på hans politiska rättrogenhet. Vår NKVD-man var partisekreterarens närmaste vän, men varför ta några risker?

Innan vi hunnit lösa frågan om bostäder åt tvåtusen slavar, avskrevs hela företaget — eller ”konserverades”, som det heter på det byråkratiska språket.

3.

Då jag inte hade minsta aning om att allt vad jag åstadkommit i Kemerovo skulle kastas på skräphögen, blev jag glad över en plötslig kallelse till Moskva i slutet av december. Jag skulle på så sätt kunna fira nyår i sällskap med Irina. Jag trodde, att det inte rörde sig om något mera allvarsamt än de sista överläggningarna om våra planer för 1940. Men när jag träffade kamrat Kosjevnikov, såg han mycket allvarsam ut. Samtalet som följde har särskilt inpräglat sig i mitt minne.

— Jag har dåliga nyheter för er, Viktor Andrejevitj, sade han. Centralkommittén och sovnråd har beslutat att för närvarande inställa arbetena med stålrörsverket i Kemerovo. Anslaget har skurits ned till en miljon rubel, nätt och jämnt tillräckligt för att underhålla vad som redan gjorts.

Jag stirrade på honom stum av häpnad.

— Men det är absolut omöjligt! Vi har arbetat så hårt. Allt har nu börjat gå så bra i lås. Hur hänger det egentligen ihop?

— Fråga inte mig. Jag är bara chef för Glavtrubostal. Ingen frågade mig till råds — jag fick bara meddelande om saken. Oss emellan är jag lika överraskad som ni.

— Miljoner har redan investerats i förberedelserna, fortfor jag. Våldiga mängder byggnadsmaterial ligger och väntar. Var och en som känner till den sibiriska industrin vet, att företaget är mycket viktigt. Vad i all världen ligger bakom det hela?

— Såvitt jag förstår är det den nya internationella situationen. Nu sedan vi blivit vänner med Tyskland hastar det icke med de militära förberedelserna. Vi har fått andrum.

— Men stod inte Kemerovoplanen i nära samband med krigsfaran i öster? Vi måste ju fortfarande räkna med Japan.

— Nåja, det är frågor som rör den högre politiken, och det är nog bäst för oss att inte lägga näsan i blöt. Efter den tysk-ryska pakten antar jag att faran från Japan heller inte längre anses så stor.

— Men vad skall jag då ta mig till, kamrat Kosjevnikov? När allt kommer omkring är det ju jag som är den ansvarige ledaren, och jag har redan använt miljontals rubler på de förberedande arbetena. Skall jag låta partiet veta, hur jag uppfattar dess beslut?

Mina erfarenheter från den stora utrensningen hade gjort mig vaksam mot faran. Jag förstod hur lätt oskyldiga tjänstemän skulle kunna bli syndabockar för misstag, som begåtts på högre ort — och att uppgöret i Kemerovo föreföll mig vara ett fruktansvärt missgrepp.

— Jag skulle föreslå att ni håller er lugn, Viktor Andrejevitj. Avveckla bara historien i Kemerovo

och kom sedan hit igen. Kemerovostroj har redan fått order att inställa arbetet.

Skulle jag följa hans råd och tigande finna mig i beslutet? Jag brottades med frågan i flera veckor. En opinionsyttring från min sida skulle stöta de byråkrater för huvudet, som var ansvariga för beslutet. Den skulle skaffa mig fiender på halsen. Å andra sidan skulle en passiv hållning vid en framtida utrensning kunna anföras som bevis på liknöjdhet, på bristande bolsjevistiskt nit. När allt kom omkring hade företaget stor militär betydelse. Jag hade skäl att frukta, att man, om det internationella läget undergick någon förändring, skulle söka syndabocker för att företaget uppgivits, nya "folkets fiender" att straffa. Man skulle varken klandra centralkommittén eller sovnamkom — de är enligt sin natur utan skuld — utan sådana, som i likhet med mig ingenting haft med beslutet att skaffa. Dessutom spelade min känsla av besvikelse en viss roll för mitt sätt att tänka över frågan.

T. o. m. under den statliga planeringens självdödande och opersonliga system har man dock en viss benägenhet att identifiera sig med sin uppgift. Jag hade hänsynslöst satt in alla mina krafter på företaget i Kemerovo. Dess omfattning och betydelse för Sibiriens framtid hade kommit mig att bli djupt engagerad i det. Jag hade arbetat och planerat och haft ständigt trassel med tjänstemän av alla slag, men i andanom såg jag det stora företaget resa sig på den plats, som anvisats. Nu var det inte lätt för mig att acceptera, att hela företaget blivit ett fiasko.

Mina tvivel om hur jag borde handla försvann vid min återkomst till Kemerovo. Jag fann, att stadens fäder var mycket bekymrade över den vändning händelserna tagit. Både stadskommittén och distriktskommittén avgav formella rapporter till Moskva och anhöll att beslutet skulle återupptagas till förnyad prövning. Planerna hade, framhöll de, redan fortskridit långt och många viktiga anläggningar hade kalkylerat med denna nya tillgång på stålrör. I båda rapporterna omtalades i berömande ordalag det sätt, varpå arbetena skötts och särskilt mig såsom deras ledare.

Jag ansåg, att jag inte hade annat val än att stödja denna begäran — ett missgrepp, som en lång tid skulle vålla mig obehag. I ett memorandum, ställt till partiets centralkommitté och till kamrat Merkulov, kommissarien för järnindustrin, anhöll jag att byggnadsarbetena i Kemerovo måtte få fortgå.

Vid min återkomst till Moskva erfor jag snart, att mitt handlingsätt åsamkat mig större fiendskap än jag trott vara möjligt. Varje sovjetorganisation är ett drivhus för personliga stridigheter, rivaliserande klickar, förgiftande avundsjuka. Detta är nästan oundvikligt i en atmosfär, där människor värderas främst efter sina politiska meriter och sitt politiska inflytande. Kosjevnikov var stött över att jag icke följt hans råd. Hans medhjälpare, Golovanenko, som jag varit i delo med rörande åtskilliga tekniska frågor, hade tydligen länge varit uppbragt på mig. Nu hade han en förevändning att öppet lägga sin förbittring i dagen.

Kommissarie Merkulov tycktes verkligen vara den ende, som gillade mitt handlingsätt. Men hans ställning var knappast sådan, att han kunde ge mig något verksamt stöd. I förtroende lät han mig veta, att hela järnindustrin på nytt befann sig under utredning av en speciell kommission inom partiets centralkommitté med Malenkov som ordförande. Ivan Tevosian, en armenier, som stod högt i gunst hos Stalin, tillhörde kommissionen. Merkulov antydde, att det tydligen var han, som utsetts till syndabock för de många missgreppen i industrin. Kort därpå avsattes han också och efterträddes av Tevosian.

Mer än en månad förflöt utan att det kom något svar på mitt memorandum till centralkommittén. Jag började känna mig illa till mods. På inrådan av några politiskt välinformerade vänner sände jag en kopia till Stalins personliga sekretariat. Ehuru detta steg kanske skyddade mig mot direkta

straffåtgärder från de tjänstemän i kommissariatet, som kände sig sårade eller uppbragta, ökade det i deras ögon min brottslighet.

De fick sin hämnd i rikligt mått och med dryg ränta. Genom att koka ihop en lumpen och långsökt anklagelseakt mot mig — jag skall återkomma till den — lyckades de få mig indragen i en fantastisk process, som räckte i två år. Men de lyckades icke få mig i fängelse, och slutligen blev jag fullständigt frikänd i den högsta instansen. Men de skaffade mig många oroliga månader och kom mig att stifta bekantskap med rättsväsendet i Sovjet på alltför nära håll.

Medan jag väntade på ett nytt uppdrag stod jag kvar på Glavtrubostals avlöningslista. Det var skönt med den för mig ovanliga fritiden. Kväll efter kväll gick jag i sällskap med Irina på teatrar, konserter, opera och balett. I likhet med de flesta ryssar tyckte jag bäst om Moskva i dess tysta vinterskrud med korta dagar och kristallklara nätter, då allt är inhöljt i ett tjockt snötäcke. Under de första månaderna av 1940 var Moskva en av de få huvudstäder i Europa, som icke var mörklagd genom kriget. Detta förhållande framhölls i det oändliga såsom vittnesbörd om klokheten hos vår älskade Ledare och Lärare. Krigsnyheterna omtalades blott med fin stil på tidningarnas sista sida, som om de i grunden icke angått oss. Likväl var det dem man först och ivrigast läste. Instinktivt tvivlade man på de officiella förklaringarna, att vårt land för alltid skulle kunna hålla sig utanför världsbranden, som grep omkring sig alltmer. Kanske var det denna känsla av ovisshet, som förlänade det konstnärliga livet och sällskapslivet i huvudstaden denna vinter en speciell prägel, ett slags hektisk glöd.

Middagsbjudningarna föreföll talrikare än vanligt. Gatubelysningen och de fåtaliga bågglamporna tycktes stråla mera utmanande än eljest. De tyska tjänstemännen och officerarna — särskilt på de finare hotellen och restaurangerna — gav en viss martialisk anstrykning åt sceneriet.

Krigets följder gjorde sig även på annat sätt märkbara i denna neutrala huvudstad. Den s. k. öppna handeln, där staten sålde varor till alla som kunde betala okontrollerade priser, överflödade plötsligt av varor som man förut icke var van vid — kostymer, dräkter, skor, cigaretter, choklad, fyrverkeripjäser, ost, konserver och hundratals andra varor, som tydligen icke var av ryskt ursprung. Detta var överflödsvaror från de områden vid fronten, som ockuperats av röda armén. I början kom denna utländska lyx från Polen och från vissa trakter av Finland. Längre fram på året började bytet, först från de baltiska länderna och senare från Bessarabien, att dyka upp.

Enligt propagandan var vi i färd med att ”befria” dessa områden från deras utarmning genom kapitalisternas exploatering. I verkligheten var befolkningen i Moskva förtjust över att kunna köpa dessa underverk av kapitalistisk produktion i den ”socialistiska” huvudstaden. Tusentals sovjettjänstemän skröt med sin rövade lyx och med häpnadsväckande, stundom otvivelaktigt överdrivna historier om alla de förträffliga ting, som de sovjetryska befriarna kunde förskaffa sig i de ockuperade områdena.

Glavtrubostal funderade på något uppdrag, som kunde lämpa sig för mig. Varje medborgare i Sovjet kan naturligtvis tilldelas vilket uppdrag som helst, godtyckligt och utan att ens underrättas på förhand. Men när det gäller mycket ansvarsfulla uppdrag, brukar man klokt nog så mycket som möjligt göra dem frivilliga. Kommissariatet erbjöd mig högsta ledningen för ett metallverk i Transbajkaldistriktet i östra Sibirien. Man talade också om ett uppdrag som överingenjör vid en anläggning i Ural. Vid ett tillfälle övervägde man att ge mig anställning som chef för ett metallverk i Gorkij distriktet. Men ingen av dessa planer förverkligades.

För egen del hade jag tröttnat på dessa ständiga förflyttningar och längtade av hela mitt hjärta efter att få slå mig ned varaktigt och grunda ett hem. Jag ville helst stanna kvar i Moskva. Staden föreföll mig som ett paradiset i jämförelse med förhållandena i andra delar av landet. Det fordrades

en viss skicklighet att manövrera och även vissa hemliga politiska inflytanden, där en medlem av politbyrån, Andrejev, var mig till hjälp, men till slut fick jag arbete i Moskva — i metallverken i Fili i utkanten av huvudstaden. Det var en blygsam post, betydligt lägre än den jag förut innehaft, men då jag därigenom kunde få stanna i huvudstaden var jag tillfreds.

Anläggningen tillhörde tiden före revolutionen men hade under senare år utvidgats och moderniserats; den sysselsatte omkring tusentalet arbetare och hade samma namn som trusten, Glavtrubostal. Stålblåt och stålrör var dess viktigaste produkter. Som biträdande överingenjör hade jag huvudansvaret för produktionen.

De tjänstemän, som utgjorde den högsta ledningen, hade arbetat tillsammans i denna fabrik under en längre tid. Där fanns en direktör vid namn Manturov, en högväxt, rödbrusig man med hela ansiktet översållat med finnar. Han var en råbarkad man som skaffat sig sin bildning på egen hand och sökte dölja sin totala okunnighet i alla tekniska frågor under en förvirrad svada. Han hade förvärvat en viss berömmelse som partisanekämpe under inbördeskriget och levde ännu högt på sitt politiska anseende. Ehuru han under många år stått i spetsen för industriföretag, förblev deras sätt att arbeta en gåta för honom, och ibland var han faktiskt förargad på ingenjörerna, när de lyckades klara ut en situation.

Hans stallbroder och förnämsta stöd var kamrat Jegorov, fabriken partisekreterare och på samma gång chef för dess specialavdelningar. Det var en liten, undersätsig, medelålders man med stora buskiga ögonbryn. Han var i egna ögon en högst betydande person, ty han stod i intima förbindelser med den ekonomiska sektionen av NKVD. När han med näsan i vädret stegade igenom fabriken och kontorslokalerna kunde man ibland höra arbetarna bakom hans rygg mumla något om ”vår lille Stalin”. Hans bistra uppsyn kastade en mörk skugga över hela mitt lynne under det år jag arbetade i hans närhet. Den tredje medlemmen av denna inre cirkel var ordföranden i den fackliga avdelningen, kamrat Papashvilli, en svartmusig georgier med en inrotad fallenhet för intriger. Redaktören för fabriken tidning och några andra aktiva kommunister höll sig väl med de tre pamparna och bildade tillsammans med dem en rörande endräktig familj.

Under den nye kommissarien, Stalins vän Tevosian, gjorde man ivriga ansträngningar att höja produktionen. Stora extra belöningar utlovades för fullgörande av ordena och kontanta tillägg åt förvaltningen för varje procent, varmed planen överskreds. Då den inre klicken icke kunde tillerkänna sig själv belöningar utan att även låta nådens sol lysa över de högsta tekniska ledarna, tjänade jag rikligt med pengar. Vissa månader uppgick min lön jämte premier till över 4 500 rubel. Irinas översättningsarbete inbragte henne omkring tusen rubel i månaden. Våra gemensamma inkomster uppgick därför när de var som störst till det tjugo- eller tjugofemdubbla av en genomsnittsarbetares.

Trots denna rikedom bestod vår ”våning” av två små rum i översta våningen i ett trevåningshus i stadens mitt, nr 5 Rozhdesvenkagatan. Byggnaden hade en gång i tiden varit ett hotell. Nu hade en massa familjer slagit sig ned i rummen i samma korridor som vi med sitt bohag, sina tjänare och sina många svårigheter.

Till mina grannar hörde en f. d. balettdansös och hennes vuxna dotter; en förman i en fabrik och hans hustru; en slamsig och trasgrann köpmansänka i de trådslitna resterna av sin forna elegans; en högre tjänsteman i något kommissariat. Några av dem hade egna tjänare. Vi hade blott en hjälpreda, som kom till oss varje dag men icke bodde hos oss.

Ehuru vi under flera år bodde mitt uppe i denna brokiga samling av moskvabor — så tätt inpå varandra, att vi gick i vägen för varandra och irriterade varandra — lärde vi i grunden aldrig känna dessa människor. Misstänksamheten låg som en mara över oss, liksom det alltid var fallet

med sådana grupper, där man levde i ett tvunget och irriterande grannskap. Den som hyser den romantiska uppfattningen, att gemensamma problem närmar människor till varandra, har aldrig bott i ett överbefolkat kollektivhus i Moskva. Våra många hushåll måste dela två kök, ett badrum, en toalett och den enda telefon, som fanns i vår gemensamma korridor. Vi gjorde oss döva för de gräl, den kärlekshandel, de dispyter, som försiggick omkring oss. När det ringde i telefonen rusade alla dit för att svara. Det rådde också en ständig misstanke, att det kunde finnas angivare bland våra grannar.

I vår våning visade sig rapportören till NKVD — detta upptäckte jag först senare, under kriget — vara den enda person, som vi inte hade misstänkt. Det var Silina, köpmansänkan. Hon hörde på våra telefonsamtal, tjuvlyssnade vid våra dörrar och avlade regelbundna rapporter. Otvivelaktigt hade hon dragits in i denna verksamhet av fruktan, för att undgå att deporteras till någon avlägsen ort såsom ”en klassfiende”. Ibland undrade vi, hur hon lyckades förskaffa sig extra ransoner. När jag upptäckte vad hon sysslade med i vår gemensamma korridor, fick jag förklaring därpå.

Bortsett från denna kvinna var vi emellertid tämligen goda grannar. Som alla typiska ryssar glömde vi lätt små förtretligheter. När olyckan klappade på någons dörr var vi alla beredda att hjälpa.

Ingen må likväl tro, att vi var illa ställda om man besinnar de vanliga förhållanden, under vilka folk lever i de ryska städerna. Irina var glad att ha kommit över en sådan våning i en fin stadsdel i Moskva och jag delade hennes glädje, medan jag snokade efter och på allt sätt försökte få tag i en våning i de nya kvarteren i staden. Vi hade ett ordentligt piano, präktiga mahognymöbler, dyrbara mattor, några tavlor. Mindre lyckligt ställda vänner, som besökte oss, talade med verklig avund om vårt liv.

Bortsett från de kortare tider då jag tjänstgjorde i röda armén skulle jag bo här i mer än tre år. Längre kom jag aldrig i mina mogna år i min strävan att skapa ett lugnt hemliv. I Glavtrubostal i Fili arbetade jag dagen lång, ofta från halv åtta på morgonen till tio eller tolv på kvällen. Men på fridagarna och när jag då och då kunde gå hem tidigt, hade Irina och jag en känsla av att vi till slut ändå fått ett verkligt hem.

Ibland roade vi oss. Mina vänner var nästan alla från partiet, tjänstemän i Kreml och centralkommittén och ingenjörer, medan Irinas närmaste umgängeskrets tillhörde den konstnärliga och litterära världen i Moskva. Dessa båda kretsar gick inte särskilt väl ihop, och vi sökte så mycket som möjligt hålla dem isär. Kanske var denna splittring karakteristisk för vårt äktenskap, som aldrig mognade till en djupare, hela vårt liv omspannande gemenskap. Jag gjorde den erfarenheten, att två människor kan hysa verklig kärlek till varandra och ömsesidigt respektera varandra utan att likväl deras liv uppgår i någon enhet.

Mitt arbete på fabriken, min verksamhet i partiet, mina politiska föreläsningar och möten, mina intressen såsom ingenjör — allt detta var för Irina en främmande värld. Våra båda världar tangerade varandra blott flyktigt. Därtill kom, att sovjetjtjänstemännen som en skyddsåtgärd sökte hålla sina hustrur utanför sina tjänsteärenden och politiska angelägenheter. Erfarenheten hade lärt dem, att familjen i det långa loppet är desto tryggare, ju mindre den känner till om mannens verksamhet och problem. Då hotet om utrensning och fängelse alltid svävar över deras huvuden, söker den allsmäktiga statens tjänare att betrygga sina anhörigas ställning genom att icke inviga dem i sina bekymmer.

Hur som helst talade jag sällan med Irina om mitt arbete som industriledare och aldrig om mina politiska tänkesätt eller tvivel på regimen, och detta ehuru hon var en intelligent och för sina medmänniskor varmt kännande kvinna. Ofta längtade jag efter att få anförtro henne mina

bekymmer, att få tala fritt ur hjärtat, men tanken, att hon därigenom på sätt och vis skulle kunna bli delaktig i mina ”farliga” politiska åsikter, band alltid min tunga.

— Men säg mig då, min egen Vitja, vad det är som bekymrar dig? bad hon ofta bevekande. Varför ser du så nedstämd ut? Är det mitt fel? Finns det ingenting, som jag kan göra för dig? Säg mig det, är du snäll.

— Nej, min älskling, det har ingenting med dig att göra. Jag tror bara att det beror på att jag arbetat för mycket. Ingenting att bry sig om ...

Hur kan någon väl hoppas på ett normalt hemliv under den totalitära statens andliga terror?

4.

En dag i juni fick jag ett brev från Glavtrubostal, vari man anhöll om förklaring på vissa utbetalningar, som gjorts av min räkenskapsförare i Kemerovo. Jag blev förvånad men icke orolig. Jag förstod inte genast, att detta var en slug hämndeakt, som planerats av Golovanenko och andra, som jag ofrivilligt stött mig med.

Enligt förordningarna i Sovjet hade vissa ansvariga tjänstemän, som fått viktiga uppdrag i avlägsna delar av landet, t. ex. i Fjärran östern och Sibirien, rätt att verkställa avsevärda utbetalningar utöver de beräknade för att täcka transportkostnader och annat. Dessa utbetalningar göres på grundval av individuella kontrakt med de företag, som anställer dem. Nu visade det sig, att det i flera fall icke fanns sådana kontrakt, som täckte de utbetalningar som gjorts för mitt företags räkning.

Min assistent och min förste räkenskapsförare hade därför icke ansett det nödvändigt att avsluta några sådana kontrakt. Förordningar, som var försedda med Kosjevnikovs underskrift, hade enligt deras mening varit tillräckliga. För egen del hade jag varken anställt dessa personer eller gett mitt tillstånd till utbetalningarna. Icke desto mindre gjordes jag nu såsom företagets ledare personligen ansvarig för kontrollen och anklagades för olagliga utbetalningar av allmänna medel, ett brott, som kunde straffas med tre års fängelse.

Planen att dra mig in i en långsökt process hade tydligen uttänkts utan Kosjevnikovs vetskap. Han föreföll förvånad och förbryllad när jag störtade upp till honom med brevet. Men han ansåg anklagelsen vara rena nonsens och ingenting, som jag behövde oro mig för. Likväl framhöll han, att han icke själv kunde blanda sig i saken utan att få skenet emot sig. Det skulle se ut som om han hölle slapphet inom sin egen organisation bakom ryggen.

— Besvara bara brevet så gott ni kan, sade han, och tänk sedan inte vidare på saken. Jag tror inte att den kommer att drivas längre. Den är alltför barock.

Men han hade orätt. Jag tog för givet, att anklagelsen mot mig hade återkallats. Men plötsligt underrättades jag, att kommissariate för järnindustrin i Ivan Tevosians eget namn hade ingivit en formell anklagelseskraft mot mig till folkdomstolen. Sålunda befann jag mig plötsligt som anklagad i ett allvarligt brottmål inför den vanliga civildomstolen, beskyldd för ett ”brott”, som jag själv icke haft den avlägsnaste aning om. Min förste räkenskapsförare i Kemerovo, Matevejev, var min medanklagade. Min assistent, som i verkligheten gjort utbetalningarna, tillhörde icke de anklagade.

Jag lyckades komma i förbindelse med flera tjänstemän vid domstolen och sökte få processen nedlagd. De medgav, att den vid första påseende kunde tyckas meningslös, men när allt kom omkring hade anklagelseakten gått genom Tevosian, som icke blott var folkkommissarie utan, något som betydde mer, en uppgående stjärna på Stalins himmel. ”Rättsförfarandet” kunde icke

undvikas. Jag måste inställa mig inför domstolen. I själva verket uppfattade alla läget såsom mycket allvarsamt. När den ene medborgaren anklagas av den andre kan han hysa vissa förhoppningar på en rättvis dom vid en sovjetdomstol. Men när en enskild person står anklagad av regeringen är hans utsikter vanligen mycket små. Vad rättsväsendet i Sovjet åsyftar är icke något abstrakt rättstillstånd utan ”att värna om proletarietets diktatur”, d. v. s. den härskande regimen.

Först underkastades jag en rad förberedande rannsakingar, vari jag enträget uppmanades att erkänna mitt brott.

— Var nu inte dum, kamrat Kravtjenko, sade en av åklagarna från NKVD. Ni undgår obehaget av en process och får ert straff. Domen kommer på så sätt att bli mycket mildare.

— Men hur skall jag kunna erkänna ett brott, som jag inte ens haft någon kännedom om? Jag ämnar inte erkänna mig brottslig därför att man begått ett formellt fel. Summorna utbetalades efter officiellt tillstånd från Glavtrubostal.

Jag hade icke trott att rannsakingen i ett sådant mål skulle ledas av NKVD, utan av någon ämbetsman vid domstolen. Anklagelsen berörde inga politiska frågor. Men där det är ett parti som både stiftar lagarna och försätter dem i kraft, bör man inte förvåna sig över något.

— I så fall får ni svara inför domstol.

Fyra dagar innan målet skulle förekomma bad jag att få en advokat från ”statens försvarsadvokaters kollegium”. Det finns i vårt land ingen privat rättshjälp. Man måste vända sig till det närmaste kollegiet, nöja sig med den advokat man får och betala den föreskrivna avgiften till kollegiet. Då advokaterna är uselt avlönade, är naturligtvis det vanliga, att man ersätter dem privat, om de är medgörliga, och aktar sig väl för att låta någon veta det.

En uttråkad kvinna, som gäspade mig mitt upp i ansiktet, åhörde med ett halvt öra min berättelse och uppfattade kanske en del av den.

— Petrov, ropade hon tvärs över rummet till en man, som gömde sig bakom högar av papper. En process enligt paragraf 109! Målet kommer upp om fyra dagar. Kan du åta dig det?

— Nej, jag är upptagen, svarade Petrov.

— Nå, då skall jag skaffa en annan, sade hon.

Den första bekantskapen med den advokat hon till slut lyckades få att åta sig min sak, var just inte ägnad att stärka mina förhoppningar. Det var en ganska hygglig liten karl med skrämmd blick och infallna kinder. Han uppträdde ödmjukt som om han bett om ursäkt för att han fanns till. När han erfor, att anklagelseakten hade undertecknats av Tevosian, fick hans förut bekymrade min en prägel av förtvivlan. En advokat i Sovjet måste för att inte själv råka i svårigheter sätta partiets och statens intressen högre än sin klients. Min lille förskrämd försvarsadvokat ryggade tillbaka för tanken att opponera sig mot en folkkommissarie. Nej, han ämnade inte åta sig en så riskabel uppgift ...

Folkdomstolen sammanträdde i en smutsig, dåligt ventilerad lokal i andra våningen av vad som tydligen en gång varit ett skolhus. Flugsmuts syntes överallt på den gula färgen på väggarna, där denna icke flagnat av. Bilder av Stalin och andra ledare hängde naturligtvis överallt på väggarna. Jag väntade tillsammans med Matvejev och våra respektive advokater bland det tjugotal människor, vilkas mål stod på dagordningen.

— Domstolen har infunnit sig. Res er upp! ropade en tjänsteman, så högt han orkade.

Vi reste oss upp, medan två män och en kvinna trädde in genom en dörr i fonden och intog sina platser bakom ett bord med röd duk på en estrad. Jag åhörde de övriga målen. Den presiderande domaren är en fast anställd tjänsteman och det är han som leder förhöret. De båda andra är "folkets representanter", ett slags motsvarighet till juryn i de anglosaxiska länderna. I detta fall utgjordes folkets representanter av en ung arbetare, nervös och viktig i känslan av sin värdighet, och en äldre kvinna, som såg ut att vara sekreterare i något ämbetsverk. Ingen av dem sade ett enda ord.

Efter förhöret av domaren höll åklagaren och försvarsadvokaten patetiska anföranden — sådana hör till traditionen i det sovjetryska rättsväsendet — och domstolens tre ledamöter drog sig tillbaka. Efter några minuter återvände de och utslaget avkunnades.

Förhöret av Matvejev och mig försiggick enligt samma metoder som den förberedande rannsakingen. Dittills hade jag vägrat att tro, att jag verkligen skulle ådömas fängelse på en så vanvettig anklagelse. Men allteftersom förhöret fortskred sjönk mina förhoppningar. Min subjektiva oskuld tycktes inte betyda något. Objektivt sett hade jag "förslösat allmänna medel". Kommissariatet hade själv avgett sitt utlåtande härom och hela saken syntes klarlagd.

När domen fällts tyckte jag, att fängelsemurarna slöt sig omkring mig. Åklagaren tog mig i hand. Han var en kraftig karl med en stor svart kalufs. Jag märkte, att han med bitterhet betraktade mitt välnärda yttre, som om det på ett eller annat sätt varit mitt fel, att han måste försörja en familj på 600 rubel i månaden.

— Hur mycket förtjänade ni i Kemerovo? frågade han mig en gång under förhöret.

— Min månadsinkomst uppgick i genomsnitt till 2 500 rubel, ibland till mer.

Han skakade sitt rufsiga huvud som om han fått ett viktigt bevis mot mig i sina händer och kastade en menande blick på domaren.

— Och hur mycket förtjänar ni nu?

— Tre, fyra, ibland ända upp till fem tusen ... det beror på.

Åter nickade åklagaren menande och formade sina läppar till en ironisk anklagelse, Han hade förirrat sig in i någon dunkel tankegång, som efter vad jag förstod hade mera att skaffa med hans egen bittra fattigdom än med det mål som handlades.

— Där ser ni själv, kamrat domare, under vilka förhållanden den anklagade lever.

— Men vad har det att göra med anklagelsen? Jag kunde inte längre styra mig. Jag är ledare för en stor fabrik och uppbär lön enligt förordningarna.

— Den anklagade torde vara god att icke avbryta oss! förmanade domaren. Vi litar mer på folkskommisariatet, som framställt den anklagelse, som domaren återgett, än på er.

Åklagaren talade högt och ivrigt. Han gjorde vilda gester. Han sökte i litteraturen och i Ledarens tal efter grälla färger, vari han kunde utmåla dessa båda "odjur", som hade "förslösat folkets pengar". En utomstående skulle ha kunnat tro, att den stackars Matvejev och jag hade förskingrat miljoner och satt kronan på verket genom mord. Talaren yrkade på tre och ett halvt års fängelse. Varför han just stannade vid tre och ett halvt år, varför han icke yrkade på fem år eller på dödsstraff glömde han att närmare förklara. Det hela liknade till den grad en mardröm, att jag började undra, när jag skulle vakna.

Om man besinnar att min försvarsadvokat var medlem av partiet måste man säga, att han verkligen gjorde en heroisk ansträngning att hjälpa mig. Men man hade en känsla av att han

ansåg sig besegrad redan innan han börjat, att det hela blott var en formalitet. Han bestred icke mitt brott — även för honom tycktes det uppenbart — men betonade blott, att jag hade rent samvete och att detta var en förmildrande omständighet.

Domstolens överläggning varade kanske i tio minuter. Den återvände med utslaget: tre års fängelse med rätt att inom sju dagar vädja till högre instans. Jag var en överbevisad ”brottsling”, emedan någon i ett av Glavtrubostals ämbetsverk i Moskva hade gillrat en fälla. En kommissarie hade undertecknat ett papper, som någon nitisk underhuggare lagt på hans bord, och sedan hade allt utvecklats sig nästan av sig själv. Den presiderande domaren och åklagaren var först och främst partimedlemmar. De hade att göra med en anklagelse, som ingivits icke blott av en folkkommissarie utan av en medlem av partiets centralkommitté. Vilka möjligheter kunde väl rättvisan ha under sådana förhållanden?

En vädjan i min sak ingavs i vederbörlig ordning, och därigenom kom min häktning att uppskjutas. Flera gånger kallades jag med ett par månaders mellanrum till förhör inför olika rättsinstanser, och tidigt på våren 1941 stod jag till svars inför Moskvas högsta domstol. På nytt vägrade jag att erkänna mig skyldig. Domstolen drog sig tillbaka för överläggning och kungjorde efter ungefär en halv timme sitt utslag. Domen nedsattes till ett års ”tvångsarbete på min nuvarande arbetsplats”.

Detta är en säregen bestraffningsform i det sovjetryska rättsväsendet. Den dömde fortfar att bo och arbeta i frihet — men 10 eller 20 procent av hans lön tillfaller NKVD. Tiotusentals ryssar måste till följd av denna egendomliga bestämmelse avstå en del av sin inkomst till hemliga polisen under förevändning att de undergår bestraffning för något brott.

Räkenskapsföraren i min fabrik underrättades om förhållandet.

Från den tiden och ända till dess högsta domstolen ogillat anklagelsen mot mig avdrogs 10 procent av min lön och mina premier och inlevererades till NKVD:s skattkammare.

Jag går här händelserna i förväg och berättar i ett sammanhang hur historien om min ”brottslighet” utvecklade sig. Jag vädjade omedelbart till högsta domstolen. Men vid den tid, då den var redo att uppta mitt mål, hade kriget redan brutit ut, Moskva låg under nazisternas bombardemang och domstolen hade evakuerats till Ural. Under flyttningen hade domstolsarkivet råkat i en sådan oordning, att inte ett spår av min vädjan kunde återfinnas.

Medan jag tjänstgjorde i röda armén såsom kapten vid ett ingenjörsförband och såsom politisk kommissarie, fortsatte Irina att arbeta för min rehabilitering. De 10 procenten spelade ingen roll. Men det gällde att utplåna fläcken på mitt anseende. Kort efter det min tjänstgöring vid armén upphört, i början av 1942, tog högsta domstolen upp Kravtjenko-målet till förnyad prövning. Den upphävde domen i de lägre instanserna, frikände mig fullständigt och förklarade målet avskrivet.

Om jag icke frikänts, skulle jag troligen aldrig ha fått arbeta för folkkommissariernas råd (sovnarkom) och säkerligen aldrig fått tillstånd att lämna landet. Den förbittring, som låg till grund för anklagelsen mot mig, var för länge sedan glömd. När jag stötte på Golovanenko i Glavtrubostals ämbetsverk, kunde han blott erinra sig, att han en gång i tiden varit uppbragt på mig. Men sedan oviljan en gång sluppit lös, arbetade den vidare enligt sin egen inneboende natur och hade så när ödelagt mitt liv.

22. Det oväntade kriget

1.

PÅ MORGONEN DEN 22 JUNI 1941 hade redan städer och aerodromer i Sovjet bombats, och dess arméer befann sig redan på panikartat återtåg för de tyska pansardivisionerna längs en väldig frontlinje. Tysklands plötsliga invasion av Ryssland omtalades med jätterubriker i hela världspressen. Redan före soluppgången samma morgon började hemliga polisen överallt i landet en razzia efter "icke önskvärda" element i tiotusental.

Men jag visste ingenting om den katastrof, som brutit in över mitt lands tvåhundra miljoner människor. Så var inte heller fallet med någon annan, när jag denna morgon kom till fabriken. Gårdagens krigsnyheter talade ännu med tillfredsställelse om nya framsteg av Hitlers arméer, om desorganisationen bland hans fiender, de "kapitalistiska schakalerna" och "plutokratiska krigshetsarna".

Den officiella propagandan hade under de senaste månaderna icke på något sätt ändrat sitt tonfall. Det hade icke förekommit något obetänksamt ord av medkänsla med de nationer, som ockuperats av nazisterna, eller några riskabla yttranden av klander mot Hitlers rövertåg. Ehuru miljontals ryssar hyste det djupaste medlidande med offren för Hitlers angrepp, vågade vi icke öppet lägga våra känslor i dagen. Blott några dagar före denna ödesdigra morgon hade jag i sektionen för maskinimport i kommissariatet för utrikeshandeln haft en överläggning med delegater från Tyskland. Vi överenskom om vissa tekniska detaljer rörande tyska leveranser av elektriska svetsningsmaskiner till Sovjetunionen.

Den 20 juni, två dagar före invasionen, hade jag vid ett politiskt möte med arbetare och anställda talat om det "imperialistiska kriget". Mitt anförande följde den utstakade linjen. Tyskland, upprepade jag, ville gärna ha fred, men de brittiska imperialisterna sökte med den amerikanska storfinansens bistånd förlänga kriget.

Varken jag eller någon annan utanför den inre cirkeln i Kreml visste, att utrikesdepartementet i Washington redan i januari hade gett vår ambassadör, Konstantin Oumaskij, en vink om att Hitler förberedde ett angrepp på Ryssland. Varningen upprepades fem veckor senare av Sumner Welles och underströks av liknande antydningar från England. De avfärdades alla som kapitalistiska intriger, avsedda att störa den broderliga endräkt, som alltsedan pakten mellan Hitler och Stalin rådde mellan Tyskland och Ryssland.

Även sovjetagenter i Tyskland hade sökt fästa sina överordnades uppmärksamhet på läget. De inrapporterade misstänkta trupprörelser österut i alltför stor skala för att blott vara avsedda till polistjänst. Då jag hade en stor bekantskapskrets bland tjänstemän i de kommissariat och fabriker, som levererade varor till den tyska krigsmaskinen, hade jag ofta kommit i beröring med handelsdelegater som nyss återkommit från Berlin. De hade erhållit varningar om Hitlers planer. Det fanns tyskar, som ibland öppet sagt dem, att ett krig var oundvikligt. Men allt detta avfärdades av Stalin och hans hov som illvilligt förtal. De föreföll hypnotiserade av sin egen propaganda.

Fick man tro de officiella meddelanden, som ryska folkets stora massa fick ta del av, var samarbetet mellan Sovjet och nazismen en rörande idyll. Att tvivla på detta skulle ha varit detsamma som att tvivla på Stalins ofelbarhet. Att påstå, att det skulle ligga inom möjlighetens gränser att Tyskland sveke vår Ledares förtroende skulle varit att göra sig misstänkt för kontrarevolutionära stämplingar. Att öppet visa sin sympati med den bruna pestens offer skulle ha renderat vederbörande fängelse.

Och på så sätt randades den historiska dagen utan att så mycket som ett rykte störde vårt arbete. Arbetet på vår fabrik var redan i full gång, när det tillkännagavs, att vi skulle göra en paus för att åhöra ett viktigt anförande i radio av kommissarie Molotov. Detta var något ovanligt, och hela fabriken greps av oro och onda aningar. Vi hängav oss åt vilda gissningar om vad kommissarien skulle tala om, men ingen anade den förfärande sanningen.

Molotovs stammande och tårdränkta ord slog oss alla med häpnad. Vad kunde vi dra för slutsats av denna nyhet? Den baksluge och bedräglige, gemene och dåraktige Führern hade släppt lös sitt välkända blixtkrig mot det land, som under nära två års tid själv försakat livsmedel, bränsle, metaller, olja och vapen, som det var i så trängande behov av, för att hjälpa honom att underkuva Europa. Vi hade samvetsgrant uppfyllt våra förpliktelser. Vi hade understött nazisterna, inte bara med varor utan med en världsomspännande propaganda och med diplomatiska påtryckningar. Belöningen var detta perfida angrepp.

Om några timmar anlände talare från partiet. Alla våra arbetare sammankallades till ett möte under lunchpausen. Jag satt på estraden tillsammans med direktör Manturov och ordföranden i fabriken partikommitté, Jegorov. Jag betraktade våra arbetares trötta, surmulna miner, när talaren utslungade vilda smädelser över den tyske diktatorns förräderi och höjde vår egen diktators hederlighet till skyarna. Jag såg förbittring, häpnad men också trötthet, villrådighet och sorg. Några av kvinnorna grät.

Både Manturov och Jegorov höll anföranden, vari de i matta, stammande och osäkra ordalag upprepade de nya slagorden. Det föll sig ännu inte så lätt för någon av oss att tala om de ”demokratiska länderna” utan en ironisk biton eller att angripa Tyskland, som ännu i går hade varit ett oskyldigt offer för de imperialistiska krigshetsarna. Det föreföll fantastiskt att så plötsligt börja tala om England och Frankrike som allierade i en gemensam sak, när vi så länge ansett dem som det värsta hotet mot vår nationella säkerhet.

Stumma av häpnad över nyheterna applåderade arbetarna endast matt vid de pauser, som gjordes i detta syfte, och återgick därpå rådvilla till sina maskiner, bord och ritbräden. Vi arbetade som vanligt ända till dagens slut. Och dock är det troligt, att det förestående kriget väckte många ur deras apatiska stämning. Där var t. ex. Sergej Golovljov, en elektroingenjör och partimedlem. Efter mötet kom han fram till mig.

— Nu är det alltså vår tur, sade han. Det är ett hårt liv vi fört alla dessa år, Viktor Andrejevitj. Krig, revolution, ödeläggelse, femårsplaner, svält och utrensningar — och nu är vi tillbaks vid kriget! När skall vi äntligen få leva som andra människor?

— Vi måste arbeta och arbeta vidare, kamrat Golovljov, svarade jag. Det finns ingen annan väg.

— Ja, ni har rätt. Vi måste arbeta och kämpa. Men man kan inte låta bli att tycka ...

— Det är bäst ni går tillbaka till arbetet. Jag anlade en ämbetsmannamässig ton bara för att själv verka lugn. Vi får tala om det här en annan gång.

På mitt kontor fick jag samma eftermiddag meddelande, att kontrollanten över skiftarbetet, Vadim Alexandrovitj Smoljaninov, icke hade avgett några rapporter över arbetet och var oanträffbar per telefon. Jag tog mikrofonen och begärde hans nummer.

— Är det Smoljaninovs avdelning? frågade jag.

— Ja, den avdelning som förut letts av Smoljaninov, upplyste mig någon bryskt.

— Var god bed Vadim Alexandrovitj komma till telefonen.

— Vem är ni?

— Det är biträdande överingenjören i denna fabrik som talar.

— Han finns inte här och kommer inte längre hit.

— Vem är det jag talar med? Det är en officiell order.

— Min order är också officiell. Jag är tjänsteman från NKVD.

Jag lade på mikrofonen. Jaså, min vän Smoljaninov hade blivit arresterad! Vilket tragiskt slut på en revolutionär bana! Smoljaninov var en duktig ingenjör och en kunnig man. Han hade varit mycket aktiv under revolutionen och befordrats till Lenins privatsekreterare. Längre fram tjänstgjorde han som ordförande i folkkommisariernas råd, som chef för anläggningarna i Magnitostroj, som ledare för en handelsdelegation till Förenta staterna, direktör för Gipromez, ett institut för metallindustrin av vital betydelse. Han hade kort sagt varit en förgrundsfigur i sovjetregimen.

Under den stora utrensningen hade han emellertid blivit utesluten ur partiet och degraderad till biträdande förman vid vår fabrik. Så småningom hade denne Lenins förutvarande sekreterare blivit förman och slutligen kontrollant över skiften. Nyligen hade han åter upptagits i partiet. Hans ende son, en sergeant i röda armén, befann sig vid fronten. Nu hade alltså Smoljaninov blivit häktad.

Han var bara det första offret för den skoningslösa terrorn under kriget, som jag fick kännedom om. Dussintals andra i min närmaste omgivning försvann de följande dagarna. Redan långt tidigare hade en vän från NKVD sagt mig, att alla ”farliga element” skulle oskadliggöras i händelse av krig. I varje by, småstad och stad låg svarta listor i beredskap: hundratals och tusentals skulle tas i förvar. Han hade icke överdrivit. Likvideringen av ”de inre fienderna” var faktiskt det enda led i krigsansträngningarna som verkade snabbt och effektivt under det första fruktansvärda skedet av kriget. Det var en utrensning av återstoden på order av Stalin själv i enlighet med en på förhand uppgjord detaljerad plan.

Åtskilliga år senare fick jag i Amerika höra ett häpnadsväckande nonsens — som tydligen godtogs även av tänkande människor där — om att det ”icke fanns någon femte kolonn i Ryssland”, emedan alla ”förrädare” genom de blodiga utrensningarna på förhand hade oskadliggjorts. Jag läste denna tanklösa absurditet i en halvt litterär bok av förutvarande ambassadören Joseph Davies och i andra skrifter av författare, som anses för experter trots sin djupa okunnighet om arten av Stalins politik och regim. Jag kunde endast häpna över att denna barnsliga propaganda, som tydligen exporterats från Moskva, visat sig framgångsrik.

Jag sade ”exporterats”, emedan regeringen i sin inre politik följde en rakt motsatt linje. Den utgick från att det överallt hos oss myllrade av femtekolonnare. Från första dagen dundrade pressen, radion och folktalarna mot de inre fiender, spioner, orosstiftare, ryktessmidare, sabotörer, fascistiska agenter, som det påstods vimla av, och krävde deras liv. Och NKVD tillmötesgick detta krav med massarresteringar och avrättningar. Åtminstone under den första tiden hade vi det intrycket, att Kreml lika mycket darrade för sina egna undersåtar som för inkräktarna.

Vi hade ingen femte kolonn i betydelsen av förrädare som arbetade för tyskarna — detta trots de blodiga utrensningarna. Men vi hade miljontals patrioter, som avskydde Stalins despotiska regim och alla dess illdåd. I så måtto var den härskande klickens fruktan välmotiverad.

Det brutala tillvägagångssättet under kollektiviseringen, den hungersnöd, som framkallats genom

regimens åtgärder 1931-32, de fruktansvärda grymheterna under utrensningssåren — allt detta hade slagit djupa sår. Det fanns knappast en familj, som icke fått vidkännas olyckor under regimen brutala inskridande mot massorna. Stalin och hans kumpaner hyste ingen oro för någon bristande lojalitet mot Ryssland; de oroade sig, och detta på goda grunder, för lojaliteten mot dem själva. Kanske såg de i sina skräckdrömmar hur plötsligen tjugo miljoner slavar bröt sig ur sina fångelser och taggtrådsstängsel och hur en flod av hat och hämnd vällde fram över landet ...

I varje fall intog strävan att skoningslöst undertrycka all tänkbar opposition främsta rummet i regeringens planer. Den tog mera energi i anspråk än det militära försvaret. Sovjetryska medborgare av tysk härkomst, oavsett hur långt bort i tiden den sträckte sig, arresterades så gott som till sista man. Hela befolkningen i den tyska Volgarepubliken, nära en halv miljon män, kvinnor och barn, fördrevs från det område den bebott ända sedan Katarina II:s tid och skingrades i Sibirien och Fjärran östern. Därpå kom turen till polackerna, balterna och många andra nationella grupper, som hade fått leva i fred före kriget. Koncentrationsläger och tvångsarbetsläger överfylldes med nya miljoner. Våra härskare betedde sig som en uppskrämd vargflock.

Flera dagar efter krigsutbrottet infördes ”ståndrätt” i Moskva under ledning av förutvarande presidenten i högsta domstolen, kamrat Vasnev. Filialer av denna nya terrororganisation växte som svampar ur jorden i hela huvudstaden och alla dess förstäder. Detsamma var förhållandet i alla andra städer. Hela livet i Sovjet genomsyrades av denna organisation, som var försedd med extraordinära fullmakter att arresteras, företaga hemliga rannsakingar, utmäta dödsstraff. Det fanns speciella domstolar för järnvägarna, för flodtransporterna, för armén — en över hela landet vittförgrenad inkquisition under NKVD:s ledning, specialister, som anförtrotts den ädla uppgiften att kväva missnöjet i blod. Det var tydligt, att regeringen råkat i paniktillstånd.

Uppgiften för de nya organisationerna, som ökade men icke ersatte de redan i funktion varande organisationerna för övervakning och terror, sammanfattades av Stalin själv tolv dagar efter invasionens början i följande ord:

”Vi måste organisera en skoningslös kampanj mot alla sabotörer bakom fronten, desertörer, panikspridare, pultroner, ryktesspridare... Det är nödvändigt att omedelbart till militärdomstolarna överlämna alla, som genom att utså panik och defaitism försvagar landets för-svar, utan hänsyn till vilka de är.”

Varför denna febrila fruktan för ”sabotörer bakom fronten” i ett land, som så nyligen ”enats” genom utrensningar och som så ofta sagts vara ”sammansvetsat till ett enda block”? Var inte denna bild av ett helt land i upplösning och defaitism, som frammanades av Stalins hotelser, i och för sig ägnad att väcka panik i stor skala? Tydligt var fienderna på hemmafronten alltför många för att NKVD:s hundratusentals poliser skulle kunna hålla dem stängna, så att man hade måst inrätta nya domstolar. Hur kunde sådant ske i ett land, där man ständigt sjöng om det ”lyckliga livet” under ”solskenet från Stalins författning”?

Det är ju möjligt att herrar Davies och Duranty kan lösa dessa gåtor. Men när jag hörde Stalins heta varningar, långsamt framsagda med hans georgiska accent, kunde jag för min del icke tycka annat än att de illa överensstämde med bilden av ett folk, som rensats från förrädare i strömmar av blod. Och alla de ogärningar,

som de gav signal till, utgjorde en ännu mera skärande kontrast till bilden än Stalins ord.

Enbart i Moskva arkebuserades under de första sex månaderna tusentals medborgare inför ståndrätt. Ett enda ord av tvivel, fruktan eller oro var ofta tillräckligt för att släpa den brottslige inför krigsrätt. Tusentals spioner hade ögon och öron på vid gavel i köerna framför

livsmedelsbutikerna, på torgen, i teatrarna, i spårvagnarna, På stationerna och avlyssnade varje mummel av ängslan, varje knyst av oro eller kritik. I varje hus måste man avlägga rapporter över hyresgästerna, varje tjänare spionerade på sin husbonde. Det gick så långt, att man icke vågade tala om att man var hungrig för att icke utsätta sig för anklagelsen att man betvivlade Stalins ofelbarhet eller inte tog hänsyn till svårigheterna i krigstid.

Det blev känt i vida kretsar bland kommunisterna i Moskva, att tusentals män och kvinnor, som under många år befunnit sig i fängelser eller arbetsläger, då fienden alltmer närmade sig Moskva summariskt arkebuserades. Det rörde sig om de politiska fångar ur de vänsterfraktioner, som spelat någon större roll — socialister, bucharinister, socialrevolutionärer, anarkister, f. d. kommunister. Det var detta slags folk som Kreml fruktade mest, ty i händelse av en revolution kunde de bli ledare för de oorganiserade massorna. Det var åter mardrömmen om de tjugo miljoner slavarna, som sprängde sina bojor ...

Det var ingen hemlighet att även den militära mobiliseringsapparaten användes för att krossa dem, som hade för liten tilltro till sovjetregimen. NKVD bottenskrapade sina dossiéer. Listor över misstänkta — sådana gränsfall, där arrestering föreföll överflödigt — fanns tillgängliga för varje militärkommando. De som man ansåg lämpligt att så snart som möjligt göra sig av med inkallades omedelbart och sändes utan tillräcklig förberedelse till de farligaste punkterna vid fronten. Det var ett slags indirekt utrensning.

Man kan icke överdriva den omfattning, som terrorn hade i Ryssland. Den var liktydig med ett krig under själva kriget. Den var ett uttryck för Kremls nervösa misstro till det ryska folket. Ett annat uttryck för samma sak var, att man plötsligt upphörde att använda de flesta av de ”socialistiska” fraser, under vilka vi levat och lidit under tjugofyra år. Efter ett kvartssekel av kommunistiskt renlighetsnit återgick regimen i farans stund till den traditionella vädjan till den ryska nationalismen, till lojaliteten mot den slaviska rasen, till kärleken till jorden, ja senare även till religionen. Vi manades icke att försvara ”socialismens” land utan det ryska fäderneslandet, det slaviska kulturarvet, den ortodoxa kyrkans Gud.

Ett mera fullständigt avståndstagande från allt vad vi levat på — låt vara att det framtvingades av läget och blott var av övergående natur — är svårt att föreställa sig. Socialism? Kollektivisering? Det klasslösa samhället? Världsrevolutionen? Ju större områden tyskarna ockuperade, desto mindre hörde vi om dessa idéer, under vilka landet lidit. Det var först långt senare, när invasionsvågen hade hejdats, som de välkända ryska slagorden började uppträda på nytt. Det fanns otvivelaktigt miljontals ryssar ur folkens breda lager, som bibehöll sin tro på sovjetsystemet och de tänkesätt, som motsvarade det. Men denna tro delades av allt att döma icke av deras herrar i Kreml.

2.

Men jag återgår till krigets första dag.

I direktörens ämbetsrum träffade jag samma kväll Manturov själv, Jegorov och direktören för en underavdelning i fabriken, Larinov. Vi talade om kriget. Radion var på, ty vi ville gärna höra nyheter. Plötsligt bröt en stämma genom den krigiska musiken. På god ryska vrålade den:

— Ryska medborgare! Rysslands folk! Hallå, hallå! Här talar tyska arméns högkvarter. Vi tittade oroligt på varandra.

— Vore det inte bäst att stänga av eländet? sade Manturov.

— Åt helvete med honom! Låt oss höra vad den uslingen har att säga! inföll Jegorov.

— I tjugofyra år har ni levat under svält och terror. Man lovade er ett fritt liv, och ni fick slaveriet. Man lovade er bröd och ni fick svält. Ni är slavar utan några mänskliga rättigheter. Tusentals ryssar dör varje dag i koncentrationsläger och på Sibiriens frusna slätter. Ni är icke herrar i ert eget land eller över edra egna liv. Er herre är Stalin. Ni drives värre än galärslavar. Miljontals människor hos er är i detta ögonblick i fångelser eller tvångsarbetsläger. Edra härskare har avskaffat den ortodoxa tron och ersatt den med dyrkan av Stalin. Vad har det blivit av er yttrandefrihet och tryckfrihet? Död åt det ryska folkets parasiter! Störta edra tyranner!

Därpå följde en störtflod av smädelser, antisemitiska slagord och andra råa talesätt, som var typiska för den tyska propagandan.

— Tysta ner honom! skrek Jegorov.

Manturov vred hastigt på knappen. Den tystnad som följde var beklämmande. Vi vågade inte se varandra i ögonen. Vi skildes åt med stridiga tankar och blandade känslor.

Omkring en timme senare återvände jag till Manturovs ämbetsrum. Jag ville rådgöra med honom om en ersättare för den häktade Smoljaninov. Till min förvåning fann jag åter Manturov och Jegorov i färd med att höra på fiendens radioutsändningar. Jag förstod fullständigt deras nyfikenhet. För första gången under många år kunde man få höra sovjetregimen öppet smädas i stället för att blott få höra denna regim smäda andra.

— Kom över till oss med dessa flygblad i handen, sade radiorösten just då jag inträdde. De blir er passersedel. Varför kämpa för slaveri och terror, när Tyskland vill skänka er ett liv i frihet?

Manturov stängde med en svordom av radion. Jegorov, som inte var mindre konsternerad över min ankomst, började gå av och an i rummet. Jag talade i frågan om Smoljaninovs ersättare och om andra saker, som rörde vårt omedelbara arbete. Manturov avbröt mig mitt i en mening.

— Medan jag kommer ihåg det, kamrat Kravtjenko — det är bäst att inte säga något om att vi hört på tysk propaganda i radio. Om det skulle bli tal om saken, förstår ni ... Gud hjälper bara dem som hjälper sig själva.

— Jag skulle kunna slå vad om att halva Moskva lyssnar, sade jag.

— Det kommer de inte att göra i morgon. Jag har just fått telefonbud. I morgon kommer alla radioapparater att rekvireras.

— Rekvireras? Vad då till?

— För säkerhets skull, antar jag.

Det var också just vad som följande dag inträffade i Moskva och över hela Ryssland. Alla medborgare måste vid risk av stränga straff överlämna sina radioapparater till ortspolisen. Senare såg jag hela berg av radioapparater uppstaplade som timmer på lastbilar för att transporteras till magasin. Så länge kriget varade fick ryssarna endast ha högtalare, som stod i förbindelse med de officiella radiostationerna. På andra håll, i Tyskland och de tyskockuperade länderna var det vid stränga straff förbjudet att lyssna på fiendens radio. I Ryssland litade man inte ens så pass mycket på folket; det fräntogs helt enkelt sina radioapparater.

Detta var den första åtgärden i den mörkläggnings av informationsväsendet, som blev nästan total. Censuren över posten begränsades inte bara till brev från och till fronterna utan omfattade all civil korrespondens. Krigskommunikéerna visade sig under de första veckorna så vilseledande, att det fanns få ryssar, som sedan överhuvud skänkte dem någon tilltro. Det var under sådana förhållanden inte att undra på, att myndigheterna ständigt hyste skräck för ryktessmidare och

panikspridare. Det var bara en följd av den allmänna uppfattningen, att regeringen for med osanning.

Vid vår fabrik arbetade vi i en alltmer uppjagad stämning. Mobiliseringen decimerade vår arbetskraft. Rubbningar i transportväsendet medförde, att vi ofta saknade viktiga råvaror. Enligt den officiella versionen hade vårt land haft fred i tjugotvå månader, under vilka det kunnat förbereda sig för kriget. I verkligheten var ingenting förberett. Desorganisation rådde på alla områden.

Vi vägrade att tro vad en viskningskampanj visste berätta, att den tyska invasionsvågen rullade österut med fruktansvärd fart. Hur förhöll det sig egentligen med den väldiga röda armén, som man skruttit så mycket med? Eller med de strategiska försvarszoner, som vi uppgavs ha förskaffat oss, då vi pressade våra gränser långt in i Polen, Rumänien, Finland, de tre baltiska länderna? Eller med de fördelar, som vi skulle ha uppnått genom den långa tid vi hållit oss neutrala?

Kommunikéerna sade oss mindre än intet och ökade därmed blott förvirringen och ryktessmideriet. Poliskordonger höll flyktingar på avstånd från huvudstaden för att förhindra moralisk upplösning. Men tillräckligt många lyckades smyga sig igenom för att ge oss en känsla av att katastrofen växte. Kommunikéerna undvek att öppet tala om nederlagen. De talade t. o. m. om framgångar. Men de ortsnamn, som angavs, vittnade tillräckligt om att kriget ryckte oss allt närmare.

”Under föregående natt”, hette det i en kommuniké i början av juli, utkämpades strider i riktningen Murmansk, Dvinsk, Minsk och Lutsk ... Vid Murmansk bjöd våra trupper fienden segt motstånd och tillfogade honom stora förluster ... Vid Dvinsk och Minsk utvecklade sig strider, som förintade fiendens främsta stridsvagnsförband ...”

Men den 3 juli stod Stalin själv för första gången vid mikrofonen. En skräckslagen nation fick höra sanningen om den brand, som hastigt närmade sig huvudstaden.

— Hitlers trupper, sade Stalin, har lyckats sätta sig i besittning av Litauen, en stor del av Vitryssland, en del av västra Ukraina. En allvarlig fara hotar vårt fädernesland.

Vi kunde knappast tro våra öron.

— Målet för denna kamp mot den fascistiske angriparen är att bistå alla folk i Europa, som suckar under den tyska fascismens järnhäl, fortfor Stalin. I detta krig har vi trofasta bundsförvanter i Europas och Amerikas folk ... Vår kamp för att befria vårt fädernesland sammanfaller med folkens kamp för sin frihet, för den demokratiska friheten i Europa och Amerika ...

För första gången hörde vi här Stalin själv använda ord som frihet och demokrati i deras gammalmodiga betydelse utan några ironiska citationstecken. Det hela föreföll upp- och nedvänt — vår bolsjevistiska regims existens berodde nu till slut av de ”ruttna demokratiernas” seger ... de ledande kapitalistiska länderna hade lovat att ge Sovjetunionen all den hjälp de kunde. En nästan bortglömd frihetsdröm började åter röra sig i många ryska hjärtan. Ehuru det behövdes ett fruktansvärt krig för att åstadkomma underverket, tycktes vår isolering från den fria världen i färd med att brytas. ”Bröder och systrar, jag vänder mig till er, mina vänner!” hade Stalin utropat. Under sin sextonåriga regim hade han icke tilltalat oss på detta sätt. En vän till mig i fabriken, som ögonblickets upphetsning gjort djärv, sade halvhögt till mig: ”Den gamle bossen måste sitta illa till, när han börjar kalla oss bröder och systrar”.

Vi kunde icke fatta orsakerna till våra nederlag. Under två decennier hade vi svultit och plågats och hetsats för den militära beredskapens skull. Våra ledare hade skruttit med Sovjets

överlägsenhet i fråga om utbildning och beväpning. Nu förklarade man den förödmjukelsens väg, som våra arméer måste anträda, med bristen på artilleri, flygplan, ammunition. Tre på varandra följande femårsplaner, under vilka man försakat livsmedel, kläder, husgeråd för krigsindustriernas produktion, hade ”framgångsrikt” genomförts. Och dock måste vårt folk på tvåhundra miljoner vid det första kraftprovet söka hejda de tyska pansardivisionerna med bensinflaskor. Tiotusentals ryssar krossades under de tyska stridsvagnarna, emedan vi efter tjugo år, som nästan uteslutande ägnats åt krigsproduktion, icke hade några antitankskanoner. Det är gott och väl att man föredrar kanoner framför smör — men i detta fall hade vi varken, kanoner eller smör.

Det fanns inga rimliga förklaringar på Sovjets motgångar, ingenting, som kunde mildra vår förödmjukelse. Polen hade överrumplats och därpå fått en dolkstöt i ryggen av sin östra granne. Men varför skulle det väldiga Ryssland, som hade alla fördelar i fråga om antal samt koncentration av de militära resurserna, två år efter krigsutbrottet behöva bete sig på samma sätt som ett litet efterblivet land, som brustit i vaksamhet? Om vårt land icke varit större än Frankrike, skulle vi ha hunnit bli krossade fyra gånger under den första månaden.

Blott de ändlösa ryska vidderna, den outtömliga tillgången på folk,

det ryska folkets enastående tapperhet och offervillighet både i hemorterna och vid fronterna, uppbyggnaden av en ny och utvidgningen av en redan förefintlig industri bakom fronten, uppmonteringen av evakuerade fabriker räddade mitt land från undergång. Det var detta som möjliggjorde en lång och förlustbringande reträtt, medan resurser för en motoffensiv hann att anskaffas. Regimen var i stånd att väcka och utnyttja en djup nationalism och patriotism hos vårt folk. Längre fram, efter Stalingrad, började tillflödet av amerikanska vapen och förråd.

Mobiliseringen skedde i ett febrilt tempo och under stor förvirring.

Reservisterna måste ila till fronterna utan att få tid att ta avsked av sina familjer. Arbetarna fördes nästan direkt från fabriker till slagfälten. Allt detta trots att vi hade en av världens största stående arméer, disciplinerad under invasionerna i grannländerna och utbildad på krigsfot i Finland. Slaget träffade så fullständigt oförberett, att det inte ens fanns tillräckligt med uniformer. Under dessa första månader gick t. o. m. officerarna i provisoriska uniformer och utan tillräcklig utbildning. Miljontals rekryter släpade sig fram i gyttjan i tygskor och den tidigt inbrytande vintern överraskade dem i sommarutrustning. Jag såg rekryter, som övades med kvastskäft i stället för gevär.

Mobiliseringskommissionerna arbetade från morgonen till sent på natten och inkallade män från sju-tion till femtio år. De arbetade, såsom jag senare erfor, icke i enlighet med redan utfärdade lagbestämmelser utan enligt hemliga instruktioner av kommittén för statens försvar, som uppgjorts efter krigsutbrottet. Vissa kategorier av yrkesutbildade arbetare måste naturligtvis befrias från inkallelse; likaså befriade man i början dem, som hade försörjningsplikt mot två eller flera till arbete oförmögna personer. Läkareundersökningen tog två eller tre minuter för varje kontingent. Enögda, halta, tuberkulösa, män som led av hjärtfel och magkräfta, skäggiga män i femtioårsåldern så värkbrutna att de knappast kunde hålla sig upprätt sändes till fronterna. Endast mellan en och två procent förkastades av hälsoskäl. I pressen skröt man av att detta visade, vilket idealiskt hälsotillstånd man uppnått under sovjetregimen. I verkligheten vittnade det blott om ett fullständigt förakt för människoliv.

Kampen hade blott pågått i några veckor, då partiet proklamerade, att en frivillig medborgarhär skulle bildas. För många bland oss föreföll det som ett häpnadsväckande erkännande av samma brist på nödiga förberedelser. Vi erinrade oss krigskommissarie Vorosjilovs ord i september

1939, vid den tid då kriget i Europa redan var under uppsegling:

”Erfarenheterna från den tsaristiska armén har till fullo visat, att en s. k. frivillig armé var mycket svag och i avsaknad av all utbildning; den visade, att en brådstörtad förberedelse i krigstid icke var särdeles effektiv. Folk som saknade all utbildning sändes till fronten, och vi känner alla till hur det slutade.”

Nu gjorde vi precis detsamma. Ja, än värre — vi tog redan vid krigets början vår tillflykt till ett system med frivilliga, medan den tsaristiska regimen gjort det först långt senare. ”Jag anser det vara på sin plats att framhålla”, hade Vorosjilov vid samma tillfälle sagt, ”att den numerära ökningen av röda armén och marinen står i fullständig överensstämmelse med det internationella läget, som vår regering, partiets centralkommitté och kamrat Stalin alltid studerar med uppmärksamhet och på nära håll.” Vad skall man egentligen tänka om detta studium när blott några veckor efter den tyska invasionen ”vår regering, partiets centralkommitté och kamrat Stalin” utan skam eller medkänsla sände horder av icke utbildade civilister till slaktbänken?

En morgon i juli kallades jag till partikommitténs ämbetsrum i vår fabrik, där Jegorov gav mig i uppdrag att leda ett möte för enrollering av frivilliga. Jag yrkade på att han själv såsom vår partiledare skulle göra det.

— Nej, nej, Viktor Andrejevitj. Det måste komma från massorna, icke från partiet. Ni är mycket populär bland arbetarna. Det blir lättare för er än för mig.

Massmötet gick av stapeln. Jag såg framför mig mina medarbetares bistra anletsdrag. Jag talade till dem som den ene ryssen till den andre och undvek sorgfälligt själva orden ”kommunist” och ”socialist”. Liksom de alla älskade jag mitt land. Jag visste, att det var något helt annat än den liga som behärskade och terroriserade oss. Jag kunde uppriktigt lägga in hela min själ i en vädjan för folkmilisen. Att jag i likhet med mina landsmän kunde uppdriva en verklig entusiasm för segern, ett lidelsefullt hat mot inkräktaren, fastän jag avskydde sovjetregimen är förklaringen till undret att Ryssland kämpade och till slut segrade. Det kämpade icke för Stalin utan trots Stalin. Ingen visste detta bättre än klicken i Kreml själv; dess maning till det fosterländska kriget visade nogsammt detta.

För att ge ett föredöme var jag den förste som lät inregistrera mig som frivillig. Dussintals av våra fabriksarbetare, våra anställda och den tekniska personalen följde mitt exempel. Men ingen i den högre administrativa ledningen anmälde sig som frivillig. De skruvade på sig under arbetarnas forskande blickar men visade inga tecken att inregistrera sig.

Samma dag litet senare uppsökte jag Manturov. Jag låtsades som om jag tagit för givet, att han skulle anmäla sig.

— Nå, Vjatjeslav Ivanovitj, sade jag muntert, när tänker ni enrollera er.

Hans ansikte fick samma färg som hans eldröda hår. Han gick nervöst av och an. De små ögonen kisade hit och dit, medan han klarade strupen.

— Vad jag skall göra i det stora kriget är en fråga, som partiets distriktskommitté måste avgöra. Jag har vissa förpliktelser. Fabriken måste snart evakueras ...

— Ni borde i alla fall anmäla er, envisades jag. Arbetarna börjar undra. Om partiet vill behålla er, kommer det att göra det. Varför anmäler ni er inte?

Men Manturov tog inga risker. Det var heller inte fallet med Jegorov. Vid krigets slut hade båda förskaffat sig höga titlar och utmärkelser genom att sorgfälligt hålla sig på vederbörligt avstånd från fiendens eld. Man kunde likväl icke klandra dem personligen. De följde helt enkelt en

politik, som utstakades av Kreml. Stalin var besluten att söka bevara sin apparat, den byråkrati, varpå sovjetregimen i sista hand vilade. Även under de mest prövande månaderna sparades vanligen ”oersättliga” tjänstemän — och därmed menades NKVD:s specialtrupper, diktatorns pretoriangarde — för den slutliga uppgörelsen med det ryska folket. Det var en uppgörelse, som aldrig kom.

Min anmälan annullerades på order av distriktskommittén. Manturov och Jegorov skulle gärna ha sett, att jag utan uppskov kommit ut till fronten. De kunde aldrig förlåta mig mitt försök att enrollera dem, ty det blev känt i hela fabriken. Men för ögonblicket hjälpte det dem att bibehålla det yttre skenet, att Kravtjenko och de andra i den högsta ledningen, som anmält sig som frivilliga, icke fick tillstånd att bege sig till fronten.

3.

Det område av ödsliga sumpmarker i Finland, för vilket Ryssland 1940 hade fått betala hundratusentals liv, förlorades nästan omedelbart till fienden. Med den stalinistiska äventyrspolitiken hade alltså absolut ingenting ernåtts — utom att man drivit Finland in i en situation, där det slutligen kastade sig i armarna på Tyskland. Inte heller kunde rovet av östra Polen eller ockupationen av de baltiska länderna fördröja inkräktarna mer än en kort tid. I en tid av motoriserade arméer och flygplan med lång räckvidd är det inte mycket bevänt med att anföras ”strategiska säkerhetshänsyn” som förevändning att sätta sig i besittning av randstater.

Men bland alla de myter, som skjutit upp i den kommunistiska propagandans drivhus, är den gemenaste och mest förljugna den, att Stalin skulle ha använt de tjugotvå månader av fred, som han erhållit genom sin vänskapspakt med nazismen, till att förbereda försvaret mot denna. Det är en osanning. Det är en skymf mot miljontals ryssar, som led och dog just emedan fristen försatts. I det ena talet efter det andra framhölls industriens svårigheter och misslyckanden, särskilt inom sådana grenar, som skulle fylla det militära behovet. Jag fick under mitt eget arbete under krigsåren tusentals bevis på att denna bild icke var överdriven.

Redan en vecka efter krigsutbrottet var Moskva, den bäst försedda staden i vårt land, utan bröd. Långa köer väntade på de knappa ransonerna, och de som befann sig längst bort kunde aldrig vara säkra på att det fanns tillräckligt med bröd, olja och andra nödvändighetsvaror för alla. Sovjetunionens huvudstad var icke ens försedd med ordentliga skyddsrum. Icke en enda viktigare anläggning för krigsindustri i västra och södra Ryssland evakuerades eller gjordes redo för evakuering före invasionen. I enlighet med den gängse uppfattningen i Kreml hade vi endast gjort oss beredda för ett anfallskrig och hade därför försummat att i god tid evakuera väldiga områden, som omedelbart blev slagfält. Miljontals ton råvaror och krigsmaterial, spannmål, bränsle och, värst av allt, tiotals miljoner människor blev kvar i de mest sårbara distrikten i väster, där de snart föll i tyskarnas händer.

Jag stod genom mitt arbete i daglig kontakt med de kommissariat, som hade ansvaret för fabriken, lagren och arbetena i de områden, som utsattes för angrepp. Det stod snart klart för oss, att ingen i Kreml under de tjugotvå månadernas frist hade brytt sig om att utarbeta något program för evakuering av befolkning och egendom. Initiativet kunde naturligtvis endast ha kommit från högsta ort. Om någon annan uppställt detta problem, skulle han ha utsatt sig för anklagelser för ”defaitism” och ”spridande av demoraliserande rykten”. Tanken att den ärorika röda armén ens för en tid skulle nödgas slå till reträtt, skulle ha ansetts som en smädelse mot regimen av värsta slag.

Under de år jag arbetade inom industriens förvaltningsdepartement var jag ofta närvarande, då

hemliga mobiliseringsplaner utarbetades, och deltog däri. Vi tog hänsyn till behov av alla slag - Metaller, olja, kol, maskiner, manskap — och till deras lagring och transport. Det var i enlighet med dessa planer som regeringen anhopade väldiga reserver och krigsmaterial. Men planerna tog uteslutande hänsyn till operationer av offensiv natur. De utgick från det antagande, som ofta upprepades av Stalin och därför icke fick ifrågasättas, att kriget helt och hållet skulle utkämpas på främmande mark.

Ställda inför ett försvarskrig av oerhörd omfattning var vi hjälplösa. Vi måste improvisera allt från grunden — evakuering, mobilisering, gerillakrig i fiendens rygg. Hitlerbanditerna hade lyckats så väl i sitt bemödande att söva in Stalin i säkerhet, att alla försök av England och Amerika att väcka honom misslyckades. Om han rättat sig efter de första varningar, som tillställdes honom av amerikanska utrikesdepartementet i januari, skulle han haft fem månader på sig att evakuera miljoner människor, tjogtals industriella anläggningar och oerhörda kvantiteter av förråd och krigsmaterial, som fanns i reserv.

Emedan Kreml försatt fristen tillföll en stor del av vad folket i Sovjetunionen skapat med svett, blod och tårar under de femton åren av industrialisering Hitler som krigsbyte. Fabriker, stationer för traktorer, hydroelektriska anläggningar, berg av förråd för att nu inte tala om tiotals miljoner arbetare i Ukraina och Vitryssland föll i de bestialiska nazisternas händer.

Frukten var så djupt inrotad hos byråkratien efter den blodiga utrensningen, att det inte fanns många som ens när anfallet var över oss vågade att själva ta initiativ. Skräckslagna lokala tjänstemän och industriella truster gjorde upp planer för evakuering av värdefull maskinell utrustning, förråd och befolkning. Utan att själva våga handla ens i de mest kritiska lägen skrev de rapporter, sände dem till ”de högsta instanserna” och avvaktade hjälplöst deras beslut. I de flesta fall väntade de ännu på svar, när tyskarna redan anlände.

Före Hitler och särskilt efter hans övertagande av makten hade Sovjet gett ut miljontals dollars på det hemliga underrättelseväsendet och kontraspionaget i Tyskland. Man hade samlat en massa fakta om detta lands politiska organisationer och upprustning. Men under utrensningen fram till 1939 hade den stora majoriteten av dem, som arbetade i den hemliga underrättelsetjänsten och i röda arméns generalstab häktats, satts i fängelse och avrättats; många av dem hade flytt över gränsen. Hela resultatet av deras i årtal pågående arbete hade spolierats såsom ”kontrarevolutionärt sabotage”. Det visade sig nu hastigt och på ett ödesdigert sätt, att den nya hemliga underrättelsetjänsten var dålig och ineffektiv. Vi fick betala ett högt pris för dessa år av skoningslös utrensning.

En ny högsta institution — kommittén för statens försvar — hade inrättats för att bemästra det kritiska läget. Den blev statens och partiets främsta stöd, försvarets hjärna och arm över hela landet och vid fronterna, den instans, som utstakade såväl den inre som den yttre politiken. Kommittén ersatte i själva verket högsta sovjeten, som teoretiskt sett alltjämt innehade den högsta statsmakten. Folkkommisariernas råd blev blott ett exekutivt organ, som verkställde kommitténs order och övervakade de olika kommissariaten. I alla provinser hade kommitténs representanter obegränsade befogenheter. Kommittén för statens försvar var den mest dynamiska, elastiska och skoningslösa institution, som någonsin existerat i Sovjet. Alla dess medlemmar bestod av framträdande personer i politbyrån eller deras suppleanter.

De militära förbanden, som under de blodiga utrensningarna berövats sin högste befälhavare, hade ännu icke fått någon dugande ledning. Vorosjilov, Budjonnij och de övriga ryktbara nollor, som i början hade överbefälet på de olika fronterna, var komplett odugliga. Först i oktober avlägsnades de flesta av dem och nya män ställdes i spetsen. Också detta är ett vittnesbörd om i

hur hög grad Stalin försummat alla förberedelser för den stora kampen.

Tyskarna, som hjälpt till att bygga upp och utrusta de flesta av de viktigare industriella anläggningarna i Ukraina, kände till hur varje skruv och bult i dessa fabriker fungerade. De kunde fälla sina bomber med satanisk precision över de elektriska kraftstationerna, vattentornen, transportcentra och därmed hindra produktionen och evakueringen i sista minuten.

Sovjetpropagandan gjorde senare stort nummer av de fabriker, som från Vitryssland och Ukraina evakuerades till Sibirien. I själva verket var det bara en liten del som förflyttades. Ingenting sades om de hundratals fabriker som tillföll Hitler som en mogen frukt. Praktiskt taget alla de fabriker jag arbetat i eller haft att göra med — i Dnjepropetrovsk, i Krivoj Rog, Zaporosje, Taganrog — föll så gott som intakta i fiendens händer. Stalins missgrepp då han litade på Hitler bar skuld till att vi måste lämna i fiendens händer en industri med en kapacitet på omkring tio miljoner ton stål om året jämte nära två miljoner ton redan framställt stål. Vi fick i sinom tid alltsammans tillbaka i form av dödsbringande tanks, kanoner, granater och bomber. Läget var icke mindre tragiskt för övriga industrier.

Under den tid pakten varade hade Stalin hjälpt Hitler att förslava Europa genom att förse honom med metaller, malm, olja, kött, smör och material av alla slag i enlighet med handelsavtalen. Efter invasionen hjälpte Stalin honom genom att överlämna åt honom oerhörda rikedomar i form av krigsmaterial och produktionskapacitet — och värst av allt — tiotals miljoner människor.

Försummelsen att vidta några förberedelser kommer att i historien stå som en anklagelse mot Stalins regim trots den slutliga segern. Den bar skulden till att miljontals människoliv i onödan gick till spillo och till ett mänskligt elände, som icke kan mätas i siffror. Varför evakuerades icke befolkningen i Leningrad? Detta ”förbiseende” omnämnes icke i lovsångerna, ehuru mer än 1 300 000 människor dog av hunger och köld fram till den 1 maj 1943 och de övriga kommer att bära spår av sina lidanden under en fruktansvärd belägring i tre på varandra följande vintrar ända till graven. Skulden till Leningrads fruktansvärda lidanden vilar helt och hållet på två medlemmar av politbyrån, Vorosjilov, som förde befälet på Lenin-gradfronten, och Sjdjanov, överkommendanten i Leningraddistriktet.

Detsamma kan sägas om den olyckliga befolkning som fångades i en fälla i Kijev, Odessa, Sebastopol och hundratals andra befolkningscentra, bland dem min egen födelsestad. Min mor och far blev fångar i Dnjepropetrovsk, tillsammans med Klava, min bror Konstantins hustru, och hennes lilla barn. Det var endast en järnvilja, som hämtade styrka i en varm religiositet, som räddade min bräckliga gamla mor genom hennes fruktansvärda upplevelser. Hon jagades av tyskarna från plats till plats och inspärrades till slut i ett av deras vidriga koncentrationsläger. Både hon och Klava överlevde; huruvida min far gjorde det vet jag icke.

Det var miljontals sådana fäder, mödrar och barn, som fick böta med livet och med ousägliga lidanden för Kremles brottsliga ”förbiseende”. När evakueringen slutligen kom i gång, gjorde sig det nya sovjetsystemet med klassprivilegier på det krassaste sätt gällande. Prioritetsrätten att avresa och använda alla tillgängliga transportmedel förbehölls åt de ”oersättliga”, d. v. s. partifunktionärerna, partipolitikerna, fackföreningsfunktionärerna, polistjänstemännen, alla dem, som utgjorde regimens ”apparat”. Vanliga dödliga fick endast medföra två kappsäckar och måste överge allt, men den högsta aristokratien förde med sig även sitt mest skrymmande bohag. Yrkesutbildade arbetare och andra, som var av vital betydelse för de fabriker, som förflyttats, blev evakuerade, men de måste ofta lämna sina familjer i sticket, när de gav sig i väg tillsammans med de maskiner, som skulle överföras. Tjänstemän i gynnad ställning kunde däremot medföra sina verkliga eller påstådda anhöriga allt intill tionde led.

Jag upprepar det än en gång — historien om att Stalin blott ville vinna tid genom pakten med nazismen är en gemen myt, en amsaga, en cynisk propagandalögn.

4.

Det behövdes långa månader av erfarenhet av tysk brutalitet för att övervinna den andliga förvirringen hos det ryska folket. Det hade på nytt lärt sig att avsky nazisterna efter två år, under vilka Hitler framställts som en vän till Ryssland och till freden. Det bör icke glömmas, att under de första veckorna hela divisioner av röda armén gav sig fångna åt tyskarna så gott som utan strid.

Om inkräktarna visat sig som människor och haft god politisk takt, skulle de ha kunnat undgå många vilda gerillastrider, som försvårade deras operationer natt och dag. I stället för tyskarna i sitt fanatiska rashat fram med mord, tortyr, brand, plundring och slaveri. Till

den kollektivisering, som de flesta bönder avskytt, lade nu erövrarna sin outhärdliga tyska effektivitet. I stället för det fruktade NKVD,

förde tyskarna med sig den fasansfulla Gestapoorganisationen. På så sätt gjorde de Stalin en utomordentlig tjänst. De svetsade samman den överväldigande majoriteten både i de ockuperade områdena och bakom fronterna. De försåg Kreml med bränsle till det flammande bålet av nationalhat mot inkräktarna.

Flyktingar och fångar, som lyckats undkomma, spridde hastigt de hemska berättelserna om tyskarnas grymhet och otroliga stupiditet. Vi erfor, att de nazistiska barbarerna behandlade alla slavar såsom ”undermänniska” varelser. Jag vet av egen erfarenhet, att min förbittring mot tyskarna undanträngde min avsky för vår egen regim. Hitlers horder lyckades hos det ryska folket uppväcka en glödande patriotism, långt mer än alla de nya härskrin om ras och nation, som upphävdes från Kreml.

Om vi i stället varit i krig med ett demokratiskt land med en human och upplyst anda, som skänkt oss frihet och full suveränitet, skulle händelseförloppet ha blivit ett helt annat. Men för ryssarna återstod intet annat val än mellan den despotism de redan var förtrogna med och en sådan av utländskt firmamärke. Att de då föredrog sina hemmagjorda bojor är ett förhållande, över vilket diktatorerna i Sovjet icke alltför mycket borde förhåva sig.

I sin propaganda för armén och för folkets breda lager hävdade Kreml, att inkräktarna ville återupprätta godsägarnas och kapitalisternas välde. Detta var ett effektivt sätt att stärka den moraliska motståndskraften och var i själva verket den bästa gemensamma plattform, där regimen och folket kunde mötas. Om man bortser från en försvinnande minoritet fanns det, såsom man bör ha klart för sig, ingen som under någon förevändning önskade en sådan restauration, hur mycket de än avskydde sovjetsystemets politiska och ekonomiska despotism. Den antikapitalistiska fostran och skolning, som det ryska folket under ett kvartssekel fått, hade slagit djupa rötter i folksjälen.

Men många miljoner, som kämpade tappert mot nazisterna på slagfälten och i gerillastriderna, drömde att ett nytt Ryssland, befriat från ett enda partis eller en enda mans diktatur, ett land med demokratiska fri- och rättigheter skulle resa sig ur den stora brandens aska. Regeringen underblåste denna illusion, särskilt i de områden som ockuperats av fienden, så länge vi hade motgångar i kriget. Texten till Atlantkartan med Roosevelts ”fyra friheter” publicerades i vår press, stillsamt och utan kommentarer. Just detta ingav oss nya förhoppningar. I den för de ockuperade områdena avsedda propagandan utnyttjades sådana aktstycken till det yttersta för att hos partisanerna ingjuta en säker förhoppning, att de kämpade för ett nytt Ryssland, icke för det,

som förrått dem med sin terror och sin av ett enda parti utövade despotism. I sin nöd och förtvivlan förväxlade man gärna propagandans rökråd med frihetens facklor.

Regimen och folket strävade båda att rädda landet — men deras mål och förhoppningar var diametralt motsatta. Regimens allt överskuggande mål var att rädda sig själv och sitt system för att kunna fullfölja sin kommunistiska äventyrspolitik hemma och i utlandet; folket drevs av en äkta patriotism och av hoppet att ernå elementära politiska och ekonomiska fri- och rättigheter.

Partisanverksamheten och ”den brända jordens taktik” har av vissa romantiska författare skildrats som spontana företeelser. I själva verket planlades de och kontrollerades omsorgsfullt hela tiden från Moskva. I sitt radioanförande den 3 juli sade Stalin:

”I de områden, som ockuperats av fienden, måste vi skapa partisanförband, både beridna och oberidna. Det gäller att överallt utföra diversionsmanövrer i kampen mot de fientliga förbanden, att sprida partisankriget överallt, att spränga broar och vägar i luften, att åstadkomma skador på byggnader och transportkolonner. I de ockuperade områdena måste vi skapa outhärdliga förhållanden för fienden och alla hans medhjälpare, förfölja och tillintetgöra dem vid varje steg, underminera alla deras företag.”

Han framhöll också, att under återtåget all värdefull egendom, som icke kunde medföras måste ”ovillkorligen förstöras”. Numera är det ingen hemlighet att många bönder och stadsbor gjorde ett våldsamt och stundom blodigt motstånd mot denna taktik. Större delen av förråden brändes men icke av de civila utan av militären.

Partisanstyrkornas stab organiserades i huvudstaden. Sekreteraren för partiets vitryska centralkommitté, kamrat Ponomarenko, hade befälet över gerillaförbanden i Vitryssland. Motståndet i Ukraina leddes av Demjan Korotjenko, sekreteraren i den ukrainska centralkommittén. I de baltiska länderna spelade en viss kamrat Latsis samma roll. Alla dessa var gamla partiledare, ehuru propagandan senare gjorde stor affär av förut okända personer, som framträtt under den underjordiska kampens fortgång.

I enlighet med planerna stannade vissa stora enheter av röda armén kvar i de tyskockuperade områdena för att bilda kärnan i gerillastyrkorna. Soldater, som kommit bort från sina förband och blivit avskurna förenade sig naturligtvis med partisanstyrkorna. Många tusentals sovjetjänstemän utanför partiet, aktiva partimedlemmar och andra, som avskurits bakom linjerna och visste att tortyr och död väntade dem, om de skulle falla i händerna på nazisterna, bidrog att stärka motståndet. Tyskarna själva åstadkom det övriga genom sin ohämmade terrorpolitik.

En annan sida av det planlagda motståndet har aldrig förut berörts. Jag syftar på de agenter från NKVD, som avsiktligt kvarlämnats i alla områden, som prisgivits åt fienden, i första hand för att övervaka sovjetmedborgarnas uppträdande i tyskarnas rygg. Tiotusentals män och kvinnor avrättades senare, hundratusentals dömdes till slavarbete på deras angivelser. NKVD-agenterna deltog även i partisanrörelsen, och det spionerisystem bland det egna folket, som man varit så van vid i Sovjet, frodades därmed även under den tyska ockupationen. Enligt särskilda instruktioner evakuerades de anhöriga till dem, som lämnats kvar i det tyskockuperade området, till av Sovjet kontrollerade distrikt; de utgjorde en gisslan, varmed man ville tillförsäkra sig agenternas lojalitet.

Man bör heller icke ta för givet, att befolkningen i de ockuperade zonerna överallt var vänskapligt sinnad mot partisanerna. I de baltiska områdena hälsade naturligt nog en stor del av befolkningen — ofta en majoritet — tyskarna som befriare från Sovjets ok, och gerillastyrkorna jagades stundom icke blott av den tyska militären utan även av civilbefolkningen. Men även i det egentliga Ryssland — särskilt i Don- och Kubanregionerna, där kollektiviseringen och

hungersnöden lämnat de djupaste spåren efter sig — hade partisanrörelsen ringa omfattning och möttes ofta av fientlighet från befolkningens sida.

I Ukraina korn också den gamla förbittringen mot Stalins åtgärder ofta till blodigt uttryck. Men läget där var så invecklat, att det skulle behövas ett långt kapitel för att klargöra det. Där fanns en hundraprocentigt tysk rörelse under ledning av emigranter, som länge utbildats för sin uppgift. Där fanns också en mycket stor rörelse av hederligt folk, som var lika fientligt sinnade mot både nazister och kommunister. En stor del av de gerillabragder i denna trakt, som glorifierats av propagandan, inspirerades lika mycket av hat mot Stalin som mot Hitler. Även de, som lojalt samarbetade med Moskva och tog sina order från Korotjenko, livnärdes med avsiktligt underblåsta illusioner om verklig självstyrelse — en helt ny regim i Ukraina — när man väl en gång fördrivit inkräktarna. Vid sidan om dem fanns det naturligtvis också gerillaförbund med ett klart separatistiskt program, som gick ut på att upprätta en fullständigt fri och självständig ukrainsk stat.

Det underjordiska motståndet förtjänar en ärofull plats i Rysslands historia. Det visade vårt folks mod och uthållighet, dess djupt rotade kärlek till den egna jorden, dess tapperhet i olyckans stund. Men att ge en vanställd och förfalskad framställning av allt detta såsom ett bevis på den stalinistiska despotismens popularitet, som så många naiva utomstående gjort, vittnar om dårskap eller illvilja. I sanningens namn måste man erinra om att mycket av arbetet i fiendens rygg utfördes av speciella styrkor från NKVD:s armé, som övats och utrustats för gerillakrig. Fallskärmstrupper för speciella sabotageuppdrag släpptes ned bakom de tyska linjerna.

Den 18 september utfärdade regeringen en förordning om allmän militär utbildning av alla män mellan sexton och femtio år, som ännu icke inkallats. I verkligheten uttogs män upp till femtiosex år till aktiv fronttjänst och män upptill femtioåtta till tjänst bakom fronten. Praktiskt taget varje man oberoende av ålder och hälsotillstånd, som kunde förrätta något arbete, måste vid arbetsdagens slut inställa sig för en utbildning, som i de flesta fall pågick i tolv timmar. på Moskvas gator och torg exercerade trötta, hållögda, halvsvultna och illa klädda män med käppar. Med ett eller två gevär i varje pluton företogs skjutövningar. Varken regn eller uppblötta vägar fick hindra dem. Ja, en stor del av utbildningen bestod i att lära sig att ta sig fram i gytjtjan och åla utefter marken i snö och sörja.

Må romantikerna peka på dessa övningar såsom vittnesbörd om den krigiska hänförelsen. Verkligheten ter sig mindre uppbygglig. Utbildningen var obligatorisk. Att hålla sig undan från den straffades som desertering inför NKVD:s revolutionstribunal. Även om de militära styrkorna skulle det ha skrivits mindre heroiska floskler, om man i utlandet känt till hur disciplinen i röda armén upprätthölls och särskilt i vilken utsträckning dödsstraffet för den minsta förseelse tillämpades utan dom och rannsaking. Det är sant, att de ryska soldaterna utförde hjältemodiga bedrifter och höll sina ställningar i de mest hopplösa situationer, att de gav sitt liv för att rädda sitt land, sitt folk och sina kamrater. Stalins undersåtar kämpade mot Hitler med samma hjältemod som de livegna bönderna kämpade mot Napoleon under Alexander I. Men de som vill låta påskina att vår förmåga att kämpa och dö skulle vara ett bevis på styrkan hos den totalitära regimen i Sovjet bedrar både sig själva och andra.

Det är icke känt utomlands — och hänsynen till sanningen fordrar att det icke förtiges — att det vid fronterna bakom röda armén fanns vissa avdelningar med uppgift att hejda reträtten. De bestod av ”regeringens skyddstrupper” från NKVD och samarbetade med arméns politiska förvaltning. Deras uppgift var att uppfånga flyende soldater och förhindra icke anbefallda reträtter. De hade rätt att skjuta ned envar, som, likgiltigt av vilket skäl, utan tillstånd lämnade ledet, och de tvekade icke att använda denna rätt. I vanliga fall överlämnade de dock de soldater,

som tillfångatagits, till militärdomstolarna.

Vi vande oss vid att se lastbilar fyllda med desertörer, bevakade av tjeckamän, rulla ut ur fångelserna. Antagligen fördes de till någon enslig plats, där massavrättningen försiggick. Huvudena var slätrakade, anletena askgrå — magra, eländiga varelser, darrande i sina trasiga uniformer. Jag vet ur säkra källor, att antalet desertörer var mycket stort.

Ett förhållande, som bidrar att förklara denna företeelse, är att miljontals män, som enligt alla i civiliserade länder brukliga måttstockar var olämpliga för fronttjänst, mobiliserades utan förberedelse och utan tillräcklig utbildning sändes till fronten. Det var här fråga om en rent animalisk självbevarelsedrift. Våra enkla bönder kunde möta faror, som de förstod, men utsatta för moderna tanks, eldkastare och bombardemang från luften blev de förlamade av skräck, innan de hunnit vänja sig vid dem. I brist på vapen att möta fienden, tvungna att använda ”Molotov-cocktails” i stället för antitankskanoner bröt de nya rekryterna samman under den psykiska pressen. Regeringen fann för gott att beteckna som feighet vad som var en följd av dess egna brottsliga missgrepp. Med sitt suveräna förakt för människoliv slungade den ryskt kött mot det tyska metallregnet, ryskt blod mot tysk bensin.

De oerhörda förluster Sovjet led har flerfaldiga gånger anförts som bevis på vår heroism — de bör åtminstone en enda gång anföras som bevis på Kremls brutala och ansvarlösa metoder.

5.

Evakueringen av Moskva började i augusti och fortfor långt in på året 1942, ända tills hotet mot huvudstaden definitivt hade avvärijts. Under bortåt en månad, ända tills jag inkallades i röda armén, var jag ivrigt sysselsatt med att montera ned vår fabrik och förbereda inskeppningen av dess maskinutrustning till Ural.

När nazisternas luftbombardemang blev allt intensivare, började en del av befolkningen på egen hand att lämna staden. Optimister och brushuvuden skrek om feighet och desertering. Men snart nog, när järnvägar och landsvägar började att blockeras runt huvudstaden, vållade det oss stora bekymmer, att icke myndigheterna själva organiserat denna feighet och desertering på ett tidigare stadium.

Det var ett hårt arbete för våra halvsvultna män och kvinnor att montera ned utrustningen och avlägsna de tunga maskinerna. Ännu bittrare var känslan att vi höll på att ödelägga och förstöra något, som vi betalade med gränslösa offer, något som blivit oss kärt som en symbol för det länge väntade industriella uppsvinget. Vi arbetade i en mycket dystert stämning. Inte ens de, som hyst de värsta farhågor om sovjetregimen, skulle ha kunnat drömma om att det endast sex veckor efter krigsutbrottet skulle visa sig nödvändigt att evakuera landets huvudstad.

Det vanliga larmet och sorlet i vår fabrik dog bort. Livet ebbade ut och föreföll nästan att dö bort. Våra arbetare, av naturen så godmodiga, släpade sig igenom arbetsdagen under en beklämmande tystnad. Vi hoppades alla på trots mot allt, att man hade överdrivit faran. En gång syntes vårt hopp skola gå i uppfyllelse — vi fick en order från vårt kommissariat att upphöra med nedmonteringen av utrustningen. Men mitt under entusiasmen återkallades orden och vi fick en uppmaning att påskynda evakueringen.

Medan ett visst antal specialutbildade arbetare utvaldes att sändas österut med maskinerna, avskedades de övriga i massa med två veckors avlöning. Detsamma skedde i alla andra företag i Moskva. Till luftangreppens fasor kom nu brist på livsmedel, köld, avbrott i tillförseln av elektrisk kraft och vatten.

Ehuru det skulle dröja ännu en månad, innan nazisterna nådde fram till förstäderna, gav huvudstaden redan in i slutet av augusti intrycket av en dödsdömd stad. De högre tjänstemännen flyttade sina familjer och sin egendom till Sverdlovsk och andra städer i Ural på lastbilar, tåg och flygplan. Hundratals av våra ledare tillbragte natten på sina ämbetsrum, i provisoriska bostäder eller i regeringens bilar, beredda till omedelbar flykt. Vi arbetade hela dagen, utbildades hela kvällen och bekämpade bombskadorna hela natten.

All ansvarig personal i vår fabrik och i alla andra industrier i huvudstaden förklarades ”försatt på krigsfot”. Under flera veckor gick jag aldrig hem utan åt och sov på arbetsplatsen. Jag skall aldrig glömma de scener av fasa — och hjältemod — som utspelades, då vi stannade kvar vid våra maskiner och på våra poster, medan bomber och granater föll runt omkring, medan tyska flygplan tjöt över våra huvuden och kvinnor och små barn skrek hysteriskt. Det var ett nervprov, vari det ryska folket runt omkring mig visade en häpnadsväckande styrka.

Det var med en känsla av befrielse, av att jag intog min rätta plats i kampen, som jag inträdde i röda armén. I början av september fick jag order från min lokala mobiliseringskommitté att inställa mig för mönstring. Då en tillräcklig tid hade förflutit sedan man strukit mig från listan på de frivilliga, ansåg sig Jegorov och Manturov kunna avföra mig från förteckningen på de ”oersättliga”. Läkareundersökningen tog två minuter.

Jag tilldelades en post i ingenjörskrigsskolan i Bolsjevo, ungefär tre mil från Moskva, och fick behålla den kaptensgrad, som jag redan förut innehade. Jag enrollerades i en specialdivision, där officerarna utbildades för högre uppgifter. Tillsammans med ett hundratal andra ingenjörer av alla slag undergick jag en intensiv utbildning både som officer vid ingenjörstrupperna och för vanlig fronttjänst.

Då Bolsjevo låg så nära huvudstaden, hade Irina och jag ännu icke någon känsla av att vara skilda åt.

23. Panik i Moskva

1.

I BOLSJEVO UTNÄMNDES JAG TILL partiorganisatör, varmed jag blev den högste politiske kommissarien bland mina kamrater på officerskursen. I alla militära frågor tog jag naturligtvis order av överste Varvarkin och hans medhjälpare. De olyckor, som hopade sig över vårt land, förde oss alla samman. Det fanns en kontingent pojkar i de senare tonåren som genomgick utbildningskurser, men min avdelning bestod av mognade män, härdade i en lång och hård skola i Sovjets industriella och politiska liv och oemottagliga för alla illusioner. Jag gjorde vad jag kunde för att underlätta livet för mina kamrater.

I själ och hjärta var jag en svuren fiende till regimen. Jag vämjdes vid dess brutalitet. Vittnesbördan om dess oduglighet hopade sig nu runt omkring oss och ökade vår avsky. Stalins pakt med Hitler denna ”realism”, som nu studsade tillbaka — tedde sig nu, då man såg tillbaka, så skamlös, att t. o. m. de stalinistiska fanatikerna blygdes för minnet. Men jag älskade mitt fädernesland och hyste den djupaste medkänsla med mitt folk. Jag kände många andra, som levde i ett liknande själstillstånd. Utan undantag undvek vi att ge uttryck åt vår förbittring. Utan undantag var vi beredda att dö för en rysk seger.

Den utbildning, som bestods oss i Bolsjevo, skulle ha varit ovärdig en nation av tredje rang för att nu inte tala om en stormakt, som i tjugo år offrat allt på industrialisering. De verktyg vi hade till vårt förfogande för att bygga broar, pontoner, aerodromer var så primitiva, att de praktiskt taget

bestod av en yxa och en spade. Vi frågade oss var den högt utvecklade teknik egentligen fanns, som de kommunistiska talarna ständigt briljerat med. Jag fick höra en hel del ironiska kommentarer och många, som svor ve och förbannelse över detta.

— Dessa anordningar för dynamitladdningar, sade mig en av officerarna med gravlikt allvar, måste man respektera såsom en nationell symbol. De härstammar från en avlägsen forntid.

— Tror ni inte att tyskarna kommer att skjuta oss som en flock rapphöns, medan vi håller på att sätta ihop den här gamla pontonbron? frågade jag vid ett enskilt samtal efter en övning.

— Tyvärr har ni rätt, kamrat Kravtjenko, suckade vår lärare, men det är den enda utrustning vi har.

Med få undantag var instruktörerna tyvärr lika dåliga som den utrustning, med vilken de arbetade. Den överstelöjtnant, som instruerade oss i konsten att slå broar, skulle med gott utbyte ha kunnat ta lektioner av vilken förman vid ett vägarbete som helst. Men han var en pålitlig kommunist och ägnade så gott som hela sin tid åt att erinra oss om sina bragder under inbördeskriget. Dessutom måste vi i egenskap av officerare ägna mycken tid åt att läsa och diskutera valda arbeten av Lenin och Stalin. Tydligt ansåg man, att vi inte kunde anlägga minor och bygga broar utan en ingående kännedom om de stalinistiska förfalskningarna av leninismen.

Trots alla motigheter ägnade vi oss med iver och hängivenhet åt utbildningen. Vi visste alla hur mycket den betydde. Vi visste, att vi i sinom tid skulle få bära ansvaret för de soldaters liv, som vi skulle ha under vårt befäl, och för lösningen av svåra militära uppgifter.

Till följd av min ställning som partiorganisatör stod jag i ständig kontakt, icke blott med förhållandena i vår ingenjörskår utan även med vad som försiggick i Moskva. Jag bevistade i sällskap med de kommenderande officerarna alla möten i vår skolas partikomité. Vi fick ta del av konfidentiella rapporter, som genomgående var pessimistiska, och kände oss därför mera beklämda och av tyngre vägande skäl än de officerare, som icke tillhörde partiet.

Jag besökte ganska ofta Moskva och stod därför under intrycket av den förtvivlan, som där ständigt växte sig starkare. Allt eftersom evakueringen blev alltmer omfattande och tyskarna närmade sig, ökades oron och förvirringen. Därmed skärptes också polisterrorn. Det var en felaktig cirkel, som slutligen ofelbart måste resultera i den panik och de plundringar, som så omsorgsfullt dolts för yttervärlden.

Mot slutet av september hade förvirringen och skräcken nått en gräns, där explosionen var överhängande. De privilegier, som beviljades vissa kategorier vid evakueringen, kom folkets stora massa i Moskva att skumma av raseri. För första gången hörde jag öppet förbannelser utslungas mot byråkratin. Varje byrå och ämbetsverk uppsatte förteckningar på de personer, som hade rätt att begagna tågen till Kubisjev, Sverdlovsk och andra tillflyktsorter. Till namnet var det de "oersättliga", som skulle åtnjuta denna förmån; i verkligheten var nepotism och politiskt katteriväsen utslagsgivande.

Den politiska maktens parasiter tog mycket utrymme i anspråk för sina möbler, sina garderober, sina älskarinnor, sina anhöriga, medan tusentals utfattiga familjer med sina bylten och kappsäckar belägrade stationerna i hopp att få en plats i eller åtminstone kunna klamra sig fast vid fotsteget på något tåg, som gick österut. Och de var likväl de mest gynnade, ty de hade myndigheternas tillåtelse att resa. Tusentals andra flydde till fots.

De som väntade på evakuering kring stationerna blev allt talrikare, allt mera uppskrämda, allt mera högröstade för var dag. Eländet bland dem återverkade på hela den övriga staden. Jag deltog i konferenser, där problemet dryftades. Om vi haft att göra med boskap, skulle vi åtminstone ha

nödgate att sörja för foder under hela resan. Sådan situationen nu var hade ingen en tanke på att ens uppställa frågan om hur de evakuerade skulle försörjas, hur de skulle komma till sina anvisade platser och hur de skulle livnäras, när de kommit dit.

När massorna kring stationerna blev alltför stora för att hålla ordning på tog man boskapsvagnar, öppna kolvagnar, ja vagnar från den underjordiska järnvägen i anspråk. Utan rengöring eller desinfektion packades dessa vagnar fulla med folk och sändes i väg på sin långa och fasansfulla färd. Tårar och hysteriska utbrott beledsagade avfärden. Barn kom bort, familjer åtskildes, man blev tvungen att göra sig av med sina dyrbarheter. Ofta nådde förtvivlan vid dessa evakueringar sin höjdpunkt genom de tyska raiderna; järnvägsstationer tillhörde de mål, som de med förkärlek valde.

Under tiden strömmade liksom för att håna massornas elände kolonner av bekväma lyxbilar tillhörande partifunktioner ut ur Moskva, fullastade med "elitens" familjer och tillhörigheter. Klyftan mellan klasserna gapade djupare och mera skrämmande än vanligt mot bakgrunden av krigets fasor och förvirring.

Den första veckan i oktober tycktes allt normalt liv i huvudstaden ha upphört. En stad kan lika väl som en enskild individ drabbas av ett nervöst sammanbrott. Spårvagnar och bussar arbetade som under feberaktiga krampräckningar. Butikerna var för det mesta tomma, och utsvultna människor stod överallt i köer. Ehuru Irina hade bättre förbindelser och mera pengar än de flesta andra led hon ofta bitter nöd av brist på livsmedel. Hemmen och ämbetslokalerna var oeldade. Tillförseln av vatten och elektrisk kraft skedde endast sparsamt och med ständiga avbrott.

Dag och natt bolmade röken från skorstenarna hos NKVD, högsta domstolen, kommissariatet för utrikesärenden, åtskilliga andra officiella institutioner och högkvarter för partiet. Våra ledare var i färd med att i all hast bränna aktstycken och utplåna vittnesbörden om de brott, de i årtionden gjort sig skyldiga till. På order från högsta ort höll man tydligen på att sopa igen spåren efter sig. Den första oktobersnön var sotig av bränt papper.

En natt lastades i djupaste hemlighet den kista, vari Lenins balsamerade lik förvarats i hans mausoleum på Röda torget av tjeckmän på en lastbil. Den överfördes i en speciell tågagn till staden Tjumen i Sibirien, där den skulle kvarstanna till krigets slut nära fyra år senare. De största dyrbarheterna i Kreml och museerna fördes även till det inre av landet. Bombningarna av Moskva blev för var dag allt talrikare och fruktansvärdare, ehuru de skador, de åstadkom, icke var på långt när så stora som vi väntat.

Den 12 oktober överöste tyskarna Bolsjevoområdet med flygblad. Jag förde ett kompani pålitliga kommunistiska officerare, som plockade upp dessa tyska budskap. Vi var naturligtvis förbjudna att läsa dem — envar, som anträffades i besittning av ett flygblad, arresterades omedelbart. Men vi försökte i hemlighet att läsa dem under arbetet. Den tyska propagandan kännetecknades av sin vanliga klumpighet. Dess arrogans var frånstötande och den begick misstaget att förväxla fosterlandskärleken med kärleken till Stalin.

Samma natt väcktes vi av larm. Inom en halvtimme körde tre bataljoner av våra unga blott till hälften utbildade officerare i full stridsutrustning till de västra utkanterna av Moskva. Fyrtioåtta timmar senare vacklade bortåt en tredjedel av dem tillbaka blodiga, stelfrusna, hungriga och modfällna. De övriga återvände aldrig. De flesta av dessa ungdomar var fanatiska komsomolmedlemmar. De hade gått i striden sjungande: "För Stalin! För partiet!"

Med början den 13 oktober låg vi alla i snön i skogarna vid Bolsjevo och höll ett avsnitt av tillfarten till Moskva från vår sida, där man väntade att tyska fallskärmstrupper skulle landa. Jag hade sommarunderkläder, lätta tygskor, en sommarmössa, en tunn uniformskappa i en

temperatur, som redan sjunkit under noll. Min utrustning bestod av ett övningsgevär och exakt tre patroner. Fastän vi alla var officerare var det bara ett fåtal, som var bättre skyddade mot kölden, och blott de bäst lottade hade ända till fem patroner. Den ammunition man lovat oss från högkvarteret hade icke anlänt. Det fanns naturligtvis många av oss, som hade medfört varma civila kläder; för egen del hade jag t. ex. ett par förträffliga skor, ylleunderkläder och annat. Men vi var strängt förbjudna att använda andra kläder än de reglementerade. Och på så sätt fick vi frysa till den militära idiotiens ära.

Dessa dagar och nätter i snön, från vilka många av mina kamrater återvände frostskadade och febersjuka, kommer för alltid att stå inristade i mitt minne. Mera beklämmande än vår brist på lämpliga kläder, utrustning och ammunition står i mitt minne anblicken av bilarna fyllda av parasiter med sin egendom, som avgick från Moskva. En officer, som låg bredvid mig i den snöiga skyttegraven, utbrast:

— Får jag se en bil till med tjänstemän skall jag peppra de uslingarna till såll.

— Det är bättre ni spar kulorna för tyskarna, svarade jag. På återvägen från Bolsjevo efter en natt i det fria sjöng vi trötta, frusna och svultna en av de anbefallda sångerna;

Till kamp för våra fäders land! Till kamp för Stalin!

På ärans fält, som är oss kärt, hörs våra goda hästars tramp, när emot Stalins fiender i strid vi stormar fram ...

Jag hyste vid det tillfället inga varmare känslor för Stalin. Det var heller inga hästhovar utan uppblötta tygskor som trampade den frusna marken. Orden i våra kampsånger och vårt hjärtas känslor harmonierade icke alltid med varandra.

På kvällen den 15:de avsändes två kompanier kvalificerade ingenjörstrupper på ett konfidentiellt uppdrag till Moskva. I min egenskap av partiorganisatör invigdes jag i uppdragets art; det anförtroddes mig som en hemlighet av första rang. Kompanierna skulle förena sig med andra förband ur NKVD:s ingenjörstrupper. Uppdraget bestod i att minera Moskva. Explosiva laddningar placerades under de underjordiska järnvägarna, under huvudbyggnaderna i Kreml, den elektriska kraftstationen, vattenverken, järnvägsstationerna, museerna, teatrarna, de förnämsta regeringsbyggnaderna, kommunikationscentra och fästningsverken. Allt var i beredskap för att ”utplåna” huvudstaden. Det skulle ha kostat många tyskar och ännu flera ryssar livet. Minorna avlägsnades icke förrän på sommaren 1942.

På morgonen den 16:de sände mig överste Varvarkin till Moskva. Jag fann staden i en fruktansvärd panik och förvirring. Det sades att en statskupp ägt rum i Kreml, att Stalin häktats och att tyskarna redan befann sig i Fili i stadens utkant. Uppskrämda människor försäkrade, att de sett tyska fallskärmssoldater landa på Röda torget. Rykten surrade, att tyskarna befann sig mitt ibland oss iförda röda armens uniformer. Massorna vällde fram och tillbaka på gatorna i plötsliga vågor av panik.

Redan hade upplopp och plundringar tagit sin början. Butiker och varuhus tömdes av uppretade folkskaror. Intrycket spred sig, att det icke längre fanns någon regering, att miljontals människor i Moskva överlämnats åt sitt öde utan föda, bränsle eller vapen. Inga myndigheter kunde längre göra sig gällande.

I Savoy, Metropol och flera andra fina hotell och restauranger firade hysteriska kvinnor och vanliga prostituerade orgier tillsammans med höga ämbetsmän, som ännu icke lämnat staden. Vin och vodka flödade i strömmar. Kanske var berättelserna om dessa orgier överdrivna, men de var i

och för sig symtomatiska för sammanbrottet.

Att några av historierna åtminstone var sanna erfor jag senare genom utförliga skildringar. I sovmarkens högkvarter vid Sadovaja-Karetnaja-gatan t. ex. samlade de höga ämbetsmännen de yngre kvinnliga anställda till ett dryckeslag, som pågick i timtal. I hundratals andra regeringslokaler och privatvåningar betedde man sig som om världens ände hade kommit. Luftbombardemang och vilda rykten drev upp paniken till hysteri.

Jag lyckades ta mig tillbaka till Bolsjevo vid mörkrets inbrott. Där fann jag en förvirrad, skrikande folkmassa, som stormade våra byggnader. Plundringarna hade börjat kort efter min avresa och pågått i flera timmar. Ortsbefolkningen hade hastigt fått förstärkning av bönder från de kringliggande byarna. Våra kommenderande officerare hade försvunnit. Sedan man väl en gång lyckats bryta sig in i de militära förråden, hade många av officerarna förenat sig med de plundrande hoparna för att söka få tag i varma kläder. Gräshoppssvärmen ryckte till sig filter, linne, uniformer, skor, livsmedel, allt som icke var väggfast. Gårdarna liknade slaktarbodar; snön runt omkring var upptrampad och förråden låg kringströdda.

Jag lyckades snart få tag i överste Varvarkin. Tydligen var han paralyserad av händelserna och hjälplös. Han hörde på mig med alla tecken till irritation. Hans sinnestillstånd återspeglade den allmänna paniken i huvudstaden. Överste Varvarkin trodde, att Bolsjevo under alla förhållanden skulle evakueras. Det var kanske bättre, att vårt eget folk plundrade förråden än att de föll i händerna på de nazistiska rövorna ... Vid midnatt återvände han och de övriga officerarna, de plundrande skarorna hade dragit sina färde och en viss yttre disciplin hade återställts. Snart kröp vi åter i snön i skogarna, ehuru vi alltför väl visste, att vi varken ägde den fysiska eller moraliska styrkan att hejda tyskarna, om de skulle komma denna väg.

Under tiden irrade män, kvinnor och barn i vild förvirring omkring på gatorna i Moskva och belägrade järnvägsstationerna. Den 17:de bröt sig rasande hopar in i varuhus, saluhallar och butiker. Mikojans slakterier tömdes på varje skålpund kött, korv och konserver. Utsvultna hopar, som av regeringen lämnats åt sitt öde, stormade konserverfabrikerna vid Majakovskijtorget och fördelade mellan sig massor av konserver, socker, smör och andra varor. Dussintals andra etablissemang plundrades.

Förvirringen fortfor hela dagen och långt in på den 18:de. Tusentals kommunister, som trodde sig fångade i en dödsdömd stad, förstörde sina medlemskort i partiet, massor av politiska broschyrer och porträtt av Stalin och andra ledare. Jag kan intyga en fruktansvärd sanning, som jag senare hundratals gånger fick bekräftad av folk som hade förutsättningar att bedöma läget. Tyskarna skulle under dessa dagar praktiskt taget utan strid ha kunnat inta Moskva. Två eller tre fallskärmsdivisioner, som släppts ned, skulle ha kunnat förmå staden att ge sig på nåd och onåd.

De skyndsamt uppsatta arbetarbataljoner, som fanns i utkanterna, saknade utbildning och effektiv beväpning, och i själva staden var myndigheterna lamslagna. De första tyska tanks, som visade sig vid Himki mötte knappast något motstånd. Varför de återvände är ett mysterium, som endast tyskarna själva kan ge lösningen på.

Förmodligen överskattade de Moskvans försvar och hade beslutat att invänta förstärkningar till våren. Man kan rent av tänka sig, att de uppfattade det frapperande svaga motståndet som en rysk krigslist för att locka dem i en infernalisk fälla. Det enda vissa är, att de icke hade någon aning om rätta förhållandet, att huvudstaden praktiskt taget var försvarslös och psykiskt sett redan hade kapitulerat.

Från och med den 19:de förbättrades läget. De första styrkorna från Sibirien och Fjärran östern började anlända. Polisen och NKVD vaknade upp ur sin förlamning. Samma dag undertecknade

Stalin ett dekret, som utsändes till alla tjänstemän och omedelbart trädde i kraft, ehuru det icke publicerades förrän två dagar senare. Själva tonen i detta aktstycke visar, att han var väl medveten om att Moskva befann sig i ett tillstånd av förvirring och sporadiska revolter.

”För att betrygga Moskvas försvar i ryggen, för att ge trupperna ökat stöd bakom linjerna och för att förhindra och undergräva den verksamhet, som bedrivs av den tyska fascismens spioner, sabotörer och övriga agenter” — så lydde ingressen till aktstycket. Det anbefalldes därpå omedelbara och summariska dödsdomar för sådant folk av alla slag. ”Provokatörer, spioner och andra agenter för fienden, som gripes under försök att undergräva lag och ordning, måste skjutas på fläcken.”

Ordern ställdes till kommandanten i Moskva, general Sinilov, och hans befogenhet utsträcktes ytterligare. ”Till hans förfogande skall ställas trupper tillhörande den internationella brigaden av NKVD, milisen och arbetarnas frivilliga avdelningar” — de sista orden var en eufemistisk omskrivning för kommunisterna. Stalin föredrog att icke anförtro röda armén uppdraget, ty han befarade med stöd av erfarenheterna ett kvartssekel tidigare, att de reguljära trupperna skulle vägra att ge eld mot egna landsmän. Han räknade i stället på den instinktiva skräck, som själva namnet NKVD ingav, alldeles som tsarens rådgivare under liknande förhållanden hade satt sin lit till de fruktade kosackerna och gendarmerna.

Militärdomstolarna arbetade med precision. Men ehuru tusentals människor arkebuserades, var det icke terrorn som kvävde paniken. Det var de underrättelser, som bekräftades av flyende bönder och soldater från de längst framskjutna linjerna, att tyskarna höll på att dra sig tillbaka för trycket av de nyanlända trupperna från Sibirien och Fjärran östern och tydligen var i färd med att konsolidera sina ställningar för en belägring under vintern.

I Bolsjevo fick vi under tiden order att evakuera. På befallning av överkommandot brände vi politiska skrifter, militära dokument och arkiv. Knappt hade vi gjort oss beredda för avfärd förrän vi fick kontraorder. Ett par dagar senare förnyades likväl ordern att vi skulle dra oss tillbaka österut, och denna gång var det allvar.

Mina personliga bekymmer förvärrades av en molande tandvärk. På militärsjukhuset fyllde en klåpare till tandläkare ett hål med bomull, som han indränkt i en vätska och smetade amalgam över det. Han ansåg, att det skulle räcka, tills jag uppnådde min okända bestämmelseort. Mina erfarenheter under den närmaste månaden, som bl. a. omfattade en resa på sjutton dagar i en kall och överfylld järnvägsvagn, varpå följde en sjudagarsmarsch till fots i tygskor med gummisulor, framstår i minnet som en oavbruten tortyr, som stundom blev outhärdlig. Käken svullnade upp och varje nerv i kroppen genomilades av smärta.

2.

Trupperna från Fjärran östern, som härdats i gränsstriderna med japanerna, och de sibiriska styrkorna, som var utbildade för vinterkrig, skyndade i ilmarscher västerut över en hel världsdelen för att hejda inkräktaren. Samtidigt rörde sig andra vida mindre kontingenter långsamt österut över Volga och bortom Ural för att utbildas och disciplineras. De flesta av dem var nya rekryter; men bland dem fanns även förband, som räddat sig undan de förkrossande nederlagen på alla fronter och härdats av olyckorna. Alla längtade de efter bättre utbildning och utrustning. Nu först hade de verkliga förberedelserna för ett effektivt motstånd tagit sin början!

Det olycksaliga dröjsmålet med förberedelserna, som framgår av dessa förhållanden, skulle sätta Hitler i stånd att ockupera ett större ryskt område än Napoleon eller någon annan erövrare västerifrån lyckats göra under hela Rysslands historia. Bokstavigt talat skulle miljoner slaktas

medan miljoner andra misshandlades. Vi måste betala ett oerhört pris för våra härskares självbelåtna stupiditet. Men till slut skulle de nyorganiserade stridskrafterna framkalla en vändpunkt i kriget — och historiens ironi ville, att de som genom sina missgrepp bar skulden skulle skörda hela äran av detta.

Mitt ingenjörskörband blev en del av de detachement, som kröp österut, bort från farozonen mot de centra, där den nya utbildningen ägde rum. Den syn, som mötte oss dagligen, ja snart sagt varje timme, av långa trupptransporttåg som rullade västerut, var uppmuntrande men på samma gång beklämmande, då den ingav de flesta av oss en obestämd skuld känsla. Det föreföll oss på något sätt som en skam, att vi rörde oss i riktning bort från fronten, ehuru vi handlade på militära order. Jag hade bett att bli skickad till fronten. Detsamma var fallet med de flesta av mina kamrater.

En bataljon officerare, som sänts i förväg till järnvägsstationen för att göra vårt tåg redo för evakuering, fann att vi tilldelats femtio vagnar och att nästan alla var fullstoppade ända upp till taket med väldiga packor av papper. En mängd högt kvalificerade ingenjörer med fina militära titlar måste därför tillbringa hela natten långt in på nästa morgon med att vräka ut papperet i snön. Därpå avdelades vi i grupper för att söka få tag i kaminer, lyktor, bord och annat, som kunde bidra att underlätta vår resa. Några av oss borrhade hål i vagnarnas tak för att skaffa röken utgångar, medan andra hjälpte till med att lasta utrustningen på de vagnar, som avdelats för ändamålet.

Samma kväll anlände hustrur, mödrar, barn och vänner för att ta avsked av oss. De vanliga hjärtslitande scenerna upprepades. Irina var så bekymrad över min svullna käke och mina för årstiden föga lämpade kläder, att hon glömde att gråta.

Under normala förhållanden skulle vagnarna enligt den för krigsförhållanden beräknade planen ha plats för tjugofyra personer. Våra vagnar var lastade med femtio eller fler, så att vi icke kunde sitta alla på en gång och långt mindre sträcka ut oss. Vi hade inga britsar, inga bänkar, inga tvättinrättningar eller anordningar för att tillfredsställa våra naturbehov. Vi turades om att sova.

I min vagn spred en liten kamin en svag värme i sin omedelbara närhet. Vi fick i tur och ordning tina upp vid den. Ingen enda av oss hade någon elektrisk ficklampa och ljuset tog snart slut i den enda lykta, som någon av oss hade rekviderat från något hus i Bolsjevo. Redan efter några dagar led halva antalet av våra män av kylskador, magsjukdomar och andra krämpor. Min svullna käke blev allt värre.

På så sätt tillryggalade vi på sjutton dagar en sträcka, som för ett vanligt persontåg tar tjugofyra timmar. Flera gånger om dagen föstes vi undan på ett sidospår för att icke hindra passagen av trupper med tung utrustning, som skyndade till fronten eller de lyxtåg med tjänstemän, som hastigt rullade mot de städer, som upplåtits som tillflyktsorter vid och bortom Volga.

Det var bara några av de högsta officerarna och kommissarierna som visste vår bestämmelseort. Jag var bland dem. Jag visste, att vi skulle till den lilla staden Menzelinsk i Tatarrepubliken, vars huvudstad är den gamla staden Kasan. Menzelinsk ligger vid floden Kama, en biflod till Volga österifrån.

Två eller ibland tre gånger om dagen utspisades vi vid de större stationerna. Ehuru vårt tåg alltid höll långa stunder vid de obetydligaste småstationer och mellan stationerna, var vi strängt förbjudna att stiga ur utan uttrycklig permission av vagnsbefälhavaren. Sådan Permission beviljades sällan. Denna dåraktiga och direkt kränkande förordning vållade mycket obehag och ökade bitterheten. Vi kunde icke förstå, varför officerare på väg till det inre av landet skulle behöva stå under så sträng bevakning, och humöret blev allt sämre ju längre resan varade.

Vid en av anhalterna begärde min vän kapten Numidov en minuts permission och blev vägrad denna. ”Det här är inget tåg för sovjetofficerare utan ett fängelse”, mumlade han med återhållen harm. Vagnsbefälhavaren hörde det icke men ett par andra gjorde det. Några skurkar ibland oss — jag misstänker, att det var en kommunist som avundades mig min befattning som politisk kommissarie — måste ha underrättat det högre befälet, likväl utan att nämna ”brottslingens” namn. Utan tvivel gällde angivelsen mera mig såsom partiorganisatör än Numidov. I varje fall anropades jag vid nästa station av överkommissarie L.

— Det har förekommit en kontrarevolutionär demonstration i er vagn, skrek han. Varför har ni inte avgett rapport om den? Det var er skyldighet som partiorganisatör.

— Jag har inte märkt någon demonstration, sade jag.

— Det finns andra, som har märkt den. Ni måste ange den klassfiende, som sagt att vi reser som fångar.

— Jag vet inte vem som sagt det. Dessutom är vi ju inte mer än människor. Man säger i uppbrusningens ögonblick mycket, som man inte menar något ont med.

— Ni är alldeles för vek, Kravtjenko. Nu har vi krig, och ju förr ni förstår det desto bättre. Följ med mig till er vagn så skall vi ge den där skurken hans fiskar varma.

Kamrat L. gick till vår vagn med en min som en hämndens ängel. Han höll ett vredgat anförande och krävde, att den ”tyske agenten” omedelbart skulle utpekas. Jag kastade en blick på Numidov, medan kommissarien rasade och hotade, och såg att han var vit som ett lakan och att hans ansiktsmuskler darrade. Jag kände händelsevis till Numidovs historia. Hans familj, hustrun och två barn, som han avgudade, hade fallit i händerna på tyskarna. Han hatade inkräktarna som pesten. Och dock var han nu i fara att bli skjuten som ”klassfiende” och som ”tysk agent”, emedan han uttryckt sitt missnöje med en dåraktig förordning. Lyckligtvis var det ingen, som angav honom.

Följande dag upprepades denna episod men med allvarligare följder. En ung löjtnant i vår vagn, som redan varit i elden vid fronten, förlorade besinningen när han vägrades en minuts permission.

— Detta är vanvett, utbrast han högt. Därute anförtrorde man åt mig att föra ett kompani mot tyskarna, men i den här vagnen får jag inte ens gå ut för att förrätta mitt naturbehov.

Vid nästa station kom överstelöjtnant Sergejev, till vilken denna ”insubordination” i vederbörlig ordning inrapporterats, för att straffa den brottslige. Den unge officeren, en smärt pojke med trevligt utseende och lingult hår, ställdes under arrest; han fråntogs sina gradbeteckningar och sitt officersbälte och dömdes att stå under bevakning på en öppen plattform under tio dagar. En våg av tyst förbittring gick genom hela tåget.

Från fem på morgonen till midnatt tvangs ”brottslingen” att stå i en öppen vagn i rörelse i den bistra ryska vintern. När han återvände till vår vagn för att få en kort vila under natten, visade vi vår medkänsla genom att massera hans frusna lemmar, ge honom mat och påtruga honom våra varmaste kläder. Dessutom lyckades vi ge vakterna en vink om att de, såframt livet vore dem kärt, skulle tillåta fången att röka och söka skydd under presenningen mellan stationerna, där de kommenderande officerarna icke kunde iaktta honom.

Efter att i två dagar ha bevittnat denna grymhet, kunde jag icke längre hålla mig tyst. Jag uppsökte kamrat L. och bad honom att ingripa.

— Vi förstår alla, att det behövs sträng disciplin, sade jag, men borde vi inte också använda oss en smula av vårt sunda förnuft? Det är ju meningen, att vi en dag skall föra befälet över trupper i

stridslinjen. Då kommer vi att behöva all vår auktoritet och självaktning. Är det någon mening i att övervaka oss som om vi såge oss om efter varje möjlighet att rymma? I morgon är den sjunde november, årsdagen av revolutionen. Jag är säker på att alla i vårt förband skulle anse det som en gåva på högtidsdagen, om löjtnanten frigives.

På min enträgna begäran lovade kamrat L. slutligen att tala med Sergejev. Han återkom och förklarade, att straffet hade uppskjutits tills vi nådde vår bestämmelseort.

— Men var god dra inte in mig i någon sådan affär mera, sade han. Det här är krig, icke en utflykt i det gröna.

Det var vår befälhavares åsikt att vi för att icke förvekligas skulle utföra gymnastiska rörelser varje morgon, när tåget stannade, särskilt före soluppgången, nakna till midjan trots den arktiska kölden. Vid den första anhalten på morgonen väcktes vi därför av en hornsignal och störtade ut för att gymnastisera, huttrande av köld och ännu blott halvvakna. Inte ens de sjuka fick slippa. Inte ens sådana dagar, då snögloppet i de skarpa vindarna förvandlades till myriader stickande isnålar, gjordes något undantag. Våra begrepp om disciplin var tydligen nedärvda från de medeltida tsarerna.

De bland oss, som hade litet pengar på fickan, försökte köpa ett och annat av de schackrande bönderna vid de stationer, där vi utspisades. Men ack — vi fann, att priserna, som redan förut skruvats upp, under de få krigsmånaderna hade sprungit skyhögt i höjden. Den billigaste tobaken kostade fyra rubel ”glaset”, vilket är böndernas mått. En halv liter mjölk kostade femtio rubel, en kyckling 1 200 rubel eller i det närmaste två månaders lön för en officer. Det vanliga manskapet, vars sold varierade mellan åtta och tolv rubel, skulle ha fått tjänstgöra i nio år för att kunna köpa en enda kyckling i den öppna marknaden i november 1941.

Vid en av knutpunkterna innan vi uppnådde Kasan tilläts vi att sträcka på benen, medan vårt tåg kördes in på ett sidospår för att låta en lång rad trupptransportvagnar passera förbi. Tillsammans med flera officerskamrater vandrade jag bort till en skog i närheten, där vi såg att man höll på med att fälla träd. När vi kom närmare, märkte vi, att de män och kvinnor som arbetade där, en bedrövlig hop, icke var ryssar. Ehuru de bar lapti, de ryska bastskorna, såg deras kläder i övrigt främmande ut, ehuru de redan var överhöljda av smuts och i fråga om trasighet icke stod sovjetmodet efter. Tydligen var dessa människor icke vana vid hårt vinterarbete av detta slag.

Av en beväpnad NKVD-vakt fick vi den upplysningen, att de verkligen var utlänningar — letter, litauer, ester, polacker, judar, med ett ord en heterogen samling ”klassfiender” och ”icke önskvärda element”, som deporterats till tvångsarbete från de områden, som Sovjetunionen under skydd av pakten mellan Moskva och Berlin ockuperat. Vi återvände till tåget under en beklämmande tystnad. Varje erinran om pakten med nazisterna var pinsam för ryssarnas stolthet.

En grupp bezprizorni, hemlösa barn, hade under tiden samlats kring våra vagnar. De smutsiga, trasiga, frusna barnen med de lillgama ögonen i sina små utmärklade ansikten tiggde mat på sin dystra sjungande dialekt. De föreföll tamare, mera sorgsna och mindre påträngande än föregående generationer av bezprizorni, kanske därför att detta hemlösa liv ännu var så pass nytt för dem. En skara av dessa arma, som kriget gjort föräldralösa, hade också samlats kring värmen från ett lokomotiv, som stod på ett spår. De sjöng de hemlösa barnens sång, som vi mindes så väl från inbördeskriget för tjugo år sedan och som nu på nytt ljöd från dessa genom kriget föräldralösas läppar:

Ack, jag skall dö, jag skall dö, jag skall jordas i en grav, och ingen skall veta, var graven finns.

Vi gav åt de olyckliga det lilla vi kunde undvara. Lyckligtvis hade vi fullt upp med bröd. Även då

dessa kringströvande skaror, som icke hade något annat val, gav sig till att stjäla eller råna, fanns det ingen ryss som hade hjärta att behandla dem hårt. De var ett levande vittnesbörd om brutaliteten i de vuxnas värld.

Vår destinationsort under den första etappen av vår färd var en station vid namn Agriz, dit vi anlände på den sjuttonde dagen. Vi tillbragte natten på det kalla golvet i ett öde och oeldat skolhus. På morgonen fick vi order att inom sex dagar infinna oss i Menzelinsk. Hur skulle vi lättast komma dit? Det var vårt problem. På sex dagar skulle vi kunna hinna fram till fots. Om turen var god skulle kanske vänligt sinnade bönder förse oss med riddjur. Vi bröt upp i smärre grupper, var och en under befäl av en partikommissarie.

3.

Vi var tolv i en avdelning, som marscherade raskt för att hålla oss varma. Vår utrustning och livsmedelsranson för sex dagar utgjorde en börda, som blev tyngre med varje minut. Mina tygskor med sina hala gummisulor var knappast gjorda för att ta sig fram i djup snö och över is, och min variga käke började snart göra ont vid varje steg. Men någon började sjunga en vemodig folkvisa, äkta rysk i sin melankoliska trånad och det lindrade smärtan och tröttheten en smula.

Till vår förvåning såg vi stora vetefält, som icke skördats, ligga snötäckta, och här och var stack även kärvar av redan skuren säd upp ur snön. Senare träffade vi en bonde, som gav oss förklaringen därpå: då alla arbetsföra män hade uttagits till armén och alla hästar rekvirerats till fronten, var det endast ”kvinnorna, barnen och oxarna”, som kunde inbärga skörden, och väldiga massor av säd hade icke kunnat föras bort från fälten.

Efter en stund upphanns vi av en rad slädar, tillhörande bönderna i trakten. Blott tio av oss kunde få rum i dem, och såsom partikommissarie yrkade jag på att få gå till fots. Dmitrij, en man i början av trettioårsåldern, som jag blivit vän med i Bolsjevo, anmälde sig frivilligt att hålla mig sällskap. Det var en grå, mulen dag, och ehuru landskapet var omväxlande låg det överallt täckt av samma ödliga snötäcke. Blott enstaka rökstrimmor i fjärran eller ett hundskall bröt vår känsla av isolering från människornas värld.

Trötta stapplade vi fram i den tätande skymningen, och framemot kvällen började vi tala om kriget. Redan i Bolsjevo hade jag misstänkt, att Dmitrij var lika besviken på den ryska politiken som jag själv. Orden föll ungefär som följer:

— Jag säger mig dagligen, Viktor Andrejevitj, att det är för Rysslands skull jag gått i detta krig — för det goda, enkla, varmhjärtade ryska folkets skull — icke för Stalins. Jag svär på att jag eljest icke skulle kunnat stå ut med det. Om de inte är fullständiga idioter i Kreml, måste de förstå, att detsamma är fallet med oss alla. Eller säg mig, tror ni verkligen, att våra pojkar är villiga att dö för Stalin eller Beria eller de andra sadisterna i NKVD?

— Nu är inte rätta tiden för gammalt groll, svarade jag. Med eller mot vår vilja är partiet, NKVD och vårt land oskiljaktigt förenade. Tills nazisterna har fördrivits finns det ingen möjlighet att skilja dem åt. Har ni läst Tolstojs Krig och fred?

— Naturligtvis.

— Nå, tror ni kanske att de livegna, som mötte Napoleons kanoner, hade någon anledning att älska sin ”lille far” i Petersburg? Ändå kämpade de och dog och segrade. Vi som lever nu måste hålla oss till vår lille far i Kreml för att kunna kämpa, dö och segra.

— Men Stalin bryr sig inte ett dugg om ryska liv ...

— Nå, jag medger, att det skulle vara en ironi, om historien gåve Stalin äran av en ny rysk seger.

Efter mörkrets inbrott kom vi fram till en ödslig, förfallen by. Alltför trötta att anställa någon närmare undersökning knackade vi

på i första bästa hus vid vägen. En skäggig bonde öppnade. Under stor förlägenhet, tydligen ängslig att vi inte skulle anse honom nog gästfri, förklarade han, att hans barn låg sjuka. Han visade oss vägen till en hydda, där vi enligt vad han försäkrade oss skulle vara välkomna, få det bra och få äta oss mätta.

Han hade icke överdrivit. De båda rummen var varma och hemtrevliga med brokiga gardiner för fönstren och krukväxter i fönsterkarmarna. En mager, snyggt klädd bonde och hans gråhåriga hustru tog emot oss lika vänligt som om vi varit länge efterlängtrade gäster. Den övriga familjen bestod av en tjugotvåårig son, en annan omkring femtonårig son och en blyg tioårig dotter med flätor. De fick alla brått att ta hand om främlingarna. När den äldre pojken tog av rocken, märkte vi att ena armen var borta.

— Vanja fick sitt i närheten av Kijev, suckade fadern.

De yngre barnen hjälpte oss att dra av de med is överdragna skorna, medan föräldrarna värmdes vatten och bar in det i en stor balja av trä. Vi fick vårt första bad på tre veckor. Medan vi höll på att tvåla in varandra, såg vi genom den halvöppna dörren, hur hustrun tog fram rent linne och sönerns rena underkläder åt oss. Den lilla flickan dukade fram kvällsvarden.

— Det är just det jag menar, viskade Dmitrij. Det är för sådant folks skull jag vill slåss med tyskarna.

Fastän kålsoppan var utan kött smakade den som nektar efter vår långa marsch och kornbrödet med honung var som ambrosia. Men det var skuret i små och tunna skivor, vilket alltid är ett vittnesbörd om hårda tider i ett bondehem. Dmitrij och jag gjorde slut på en hel limpa svart bröd, en torkad fisk, te och socker. Vår värdinna kryddade anrättningen med gurkor och peppar, och värden, som inte ville vara sämre, plockade fram en flaska vodka för att värma oss. Det var en fest, som länge skall dröja kvar i mitt minne. Samtalets gång var i stort sett följande:

— Må pesten slå Hitler — det Gud förbjude, sade vår värdinna och höjde sitt glas.

— Men varför säger ni ”det Gud förbjude”, mor? frågade jag.

— Åh, det sa jag bara av gammal vana.

— Nej, så lindrigt borde inte den där fähunden slippa undan, sade den gamle mannen. Jag skulle önska, att man fångade honom levande och satte honom i en bur och förevisade honom i hela världen. Det skulle göra folk gott att se ett sådant vidunder.

Den gamle flyttade stolen närmare bordet och vände sig till sina gäster:

— Vad jag gärna skulle vilja veta är vad ni, goda ryska officerare, anser att vi egentligen slåss för.

— För vårt land, för Ryssland, naturligtvis, svarade Dmitrij.

— För vårt land, för Ryssland, ja, ja ... för det skulle jag kunna skicka min enarmade son till fronten en gång till och själv dra ut. Men för vilket Ryssland? För det, som rövade vår jord och lät våra barn svälta — eller för ett nytt?

— Jag förstår inte riktigt vad ni menar, gamlefar, sade jag för att få honom att fortsätta.

— Det är väl inte svårt att förstå. Jag var själv vid fronten i det förra kriget med Tyskland. Jag

kämpade, jag blev sårad, jag höll på att bli levande uppäten av löss. Så bröt revolutionen ut. Frihet, sade de. Jord åt bönderna, sade de. Allesammans fjäskade de för oss och sade, att vi var jordens salt, för vi hade vapen i hand. Tjugotvå år har gått, men vi har ingen frihet, ingen jord, bara ett nytt krig. Nu börjar de åter tala vänligt till oss och fjäska för oss ...

— Men den här gången är det vi som har makten, inte tsarismen, inföll Vanja.

Fadern gav honom en förkrossande blick. Det rådde ingen tvekan om vem som var herre i detta hus.

— Avbryt mig inte med tomma fraser, Vanja. Jag har tigit i många år. Vi som har makten! Vem är det då, som tog brödet ifrån oss med alla möjliga ”planer” och rena rofferier? Vi, som har makten! Vem var det då, som under kollektiviseringen likviderade var femte familj i vår by och förde bort dem till Sibirien? Vad jag skulle vilja veta är bara detta: är vi egentligen människor eller inte? Jag vill ha det som jag behagar, inte som de befäller.

— Nåja, gamlefar, ni har edra bekymmer, sade jag. Men hur hade ni det egentligen före revolutionen?

— Tusen gånger bättre, bet han av. Jag säger bara som sant är. Jag hade sex desjatiner jord, en bra häst, ett föl, en ko, en kalv, svin, gäss. Jag hade bin. Vi var fattiga bönder, förstår ni, men vi hade tillräckligt att äta och kläda oss med. Därför frågar jag: för vilket Ryssland var det Vanja förlorade sin arm? För vilket Ryssland är det ni båda fina och lärda herrar vill gå ut och döda eller dödas — det Gud förbjude? Om det är för samma gamla Ryssland som vi haft de senaste åren, så tjänar det inte mycket till. Ja, jag är en gammal man och pratar bredvid munnen, men det gör gott att för en gångs skull få klämma fram med sanningen.

Den enarmade sonen, som lyssnat med spänd uppmärksamhet, sade nu:

— Ni talar om det förflutna, far, som om ni ville, att godsägarna skulle komma tillbaka och skinna oss bönder på nytt.

— Det är inte alls fråga om det, Vanja. Du är en komsomolyngling. Du vet inte ett dugg om det förgångna. Jag önskar visst inte godsägarna tillbaka, men jag vill heller inte arbeta för en spottstyver åt kolchosen. Varför behövde vi få nya herrar att kröka ryggen för? De kolchoser som går bra må gärna finnas kvar, men ingen skall tvingas vara med i dem. Det är inte rätt.

Vi talade hit och dit. Allt vad han ville, upprepade vår värd gång på gång, var att ”leva som en människa”. Han var utledsen på att låta sig kommenderas hit och dit.

Vår värdinna, som hittills hållit sig tyst som det anstod en god rysk bondhustru, kunde till slut inte styra sig.

— Varför har man tagit ifrån oss kyrkorna med våld och förvandlat dem till magasin? utbrast hon.

— Jag vet inte mor, sade Dmitrij, men jag tror att det inte kommer att hända mer.

— Vore jag riktigt säker på det skulle jag be för Stalin sex gånger om dagen. Men säg mig, varför vill han egentligen omvända oss alla till sin religion?

Vi brast alla ut i skratt, särskilt den äldre sonen.

— Håll mun, Vanja, sade fadern strängt. Din mor är betydligt klokare än du. Om hon inte hade bett för dig varenda dag skulle du inte bara ha förlorat armen utan huvudet. Det hade varit bättre, om dina komsomolynglingar bett lite flitigare för dig.

— Men gamlefar, inföll Dmitrij, det förflutna är förflutet. Vi kan inte vrida klockan tillbaka.

— Jag bryr mig inte ett dugg om det förflutna, pojkar. Jag behöver ingen tsar. Jag vill inte heller ha någon ny tsar. Jag vill leva som en fri människa, arbeta på min egen jord och dyrka min egen Gud. Edra sovjetgudar sitter för långt inne i Kreml för mig, bak för många lås och bommar.

Den natten sov vi lika gott som om vi legat i våra egna sängar. Jag drömde verkligen att jag var hemma i Alexandrovsk och sam i Dnjepr och lyssnade till min farfars berättelser om turkarna och kurderna. På morgonen väntade oss en varm frukost. Vi förstod, att den gamla kvinnan varit uppe hela natten och tvättat, rengjort och lagat våra kläder. Våra skjortor och näsdukar var tvättade och strukna, och t. o. m. mina strumpor var stoppade. Jag rördes nästan till tårar av denna omtänksamhet. Jag omfamnade den gamla kvinnan, strök hennes gråa hår och kysste henne på båda kinderna.

— Tack, kära gamla mor, sade jag, må du leva länge och lyckligt. Dmitrij var inte mindre tacksam. Vår värd klev ned från ugnen och tillropade oss i det han låtsade sig förtörnad:

— Hallå där, era slynglar! Far varligt fram med gumman! Vi sökte enträget övertala vårt värdfolk att ta emot litet pengar, men de ville inte höra talas om det. Det enda de ville ha var en bit tvål och en trådrulle. Hela familjen kom ut för att ta avsked av oss. Det var nästan som om vi lämnat vår eget hem.

— För sådant folk skulle jag gärna vilja dö vid fronten, sade Dmitrij, medan han med djup känsla och övertygelse kysste var och en av våra nya vänner. Ni är ett stycke av vad vi kan kalla Ryssland, och det är gott, mycket gott.

Vi tog plats i den släde, som Vanja gjort i ordning, och gav oss i väg i god tid på morgonen. Den gamla kvinnan gjorde ännu korstecknet med högra handen och torkade tårarna med vänstra, när vi vid en vägkrök förlorade henne ur sikte. Omkring en mil från byn lyckades vi övertala Vanja att fara hem. Vi gav honom ingenjörskårens militära beteckning, en nyckel och en hammare, som han förstulet betraktat ända sedan vår ankomst, och bad honom att än en gång framföra vårt tack till föräldrarna.

Sent på kvällen den tredje dagen kom vi fram till den lilla staden Krasnij Bor vid floden Kama. Enligt vad de fiskare, hos vilka vi övernattade, berättade oss, hade orten före revolutionen hetat Pianij Bor, ”den våta skogen”. Nu hette den Krasnij Bor, ”den röda skogen”, men våt eller röd kunde komma på ett ut. Dmitrij lyckades utstå vedermodorna i tämligen god kondition, men jag var mycket illa därän. Tårna var förfrusna, jag hade stora blåsor under fötterna och en outhärdlig värk i hela kroppen. Smärtan i den svullna käken var obeskrivlig.

Jag sov icke en blund. På morgonen gick jag i en bitande snöstorm till distriktssjukhuset, ungefär en halv mil från Krasnij Bor. Trots sitt fina namn visade det sig blott vara en gudsförgäten anhopning av trähus, som förestods av en medelålders kvinnlig läkare. Själv var hon från Moskva — jag antog, att hon blivit förvisad till denna trakt — och hon visade sig överlycklig över att träffa någon från huvudstaden och ivrig att få höra nyheter. Samtidigt var hon bekymrad över att kunna göra så litet för mig.

— Ni har varbildning i själva käkbenet, sade hon efter en noggrann undersökning. Infektionen från tanden har spritt sig till hela benstommen. Ni borde försöka ta er till Menzelinsk snarast möjligt och där bege er raka vägen till lasarettet. Här kan jag ingenting göra.

— Men ni kan väl åtminstone dra ut den sjuka tanden, sade jag.

— Nej, jag har inget bedövningsmedel. De ampuller jag fann här är minst tio år gamla och jag är

säker på att de är fullständigt värdelösa. Dessutom har jag inga antiseptiska medel.

Jag bad henne likväl enträget att dra ut tanden. Hon gjorde det, skar i de inflammerade vävnaderna och arbetade med en gammal primitiv tång. Inga ord kan skildra den smärta jag erfor under den kvart hon höll på därmed. Därpå fick jag vila en timme på en soffa, styrkte mig med litet brännvin och gick tillbaka till Krasnij Bor. Sedan jag blivit av med den sjuka kindtanden föreföll påfrestningen på nerverna något lindrigare. Dmitrij förmådde mig att vila hos fiskarna hela dagen och följande natt, och dagen därpå, den femte sedan vi lämnat tåget, övergick vi den tillfrusna Kama. Vi stötte på flera andra grupper från vårt förband, och på sjätte dagen uppnådde vi Menzelinsk.

Det var en typiskt tatarisk stad med en labyrint av trånga gator och en omisskännlig orientalisk lukt. Vi inlogerades i en gammal skola, där det varken fanns ljus eller vatten. Flera järnkaminer rekvirerades, men de förmådde endast obetydligt lindra kylan. Nästan alla våra män hade frusna, såriga och i några fall blödande fötter. Jag var för uttröttad att röra mig, men Dmitrij lyckades på något sätt få tag i en halmmadrass och en med halm stoppad kudde åt mig. Halvt bedövad av smärtan hörde jag männen runt omkring mig svära över maten, logiet, sin trista belägenhet. Utsikten att få stanna i Menzelinsk gjorde dem alla dystra och nedstämda. De kommenderande officerarna var för en gångs skull förnuftiga nog att icke vidtaga några arresteringar med anledning av klagomålen och höll sig diskret utom synhåll.

Två dagar låg jag och pinades på min halmbrits. Den tredje överflyttades jag till garnisonssjukhuset i Menzelinsk. Jag hade hög feber. Men nu började smärtan ge med sig och jag började kunna iaktta min omgivning. En kvinnlig läkare med trevligt utseende och vänliga ögon höll på att ta min temperatur.

— Ni blir snart frisk, kamrat Kravtjenko, log hon uppmuntrande emot mig. Så snart ni får krafter nog, måste ni resa tillbaka till Moskva för behandling. Under tiden skall vi ordna det så bra för er vi kan.

Jag återvann långsamt krafterna. Dmitrij, Numidov och andra hade med sig god mat åt mig. På sjukhuset fick patienterna bara ett stycke grovt svart bröd, te utan socker, soppa och välling två gånger om dagen. Vi sov på halmmadrasser under styva arméfiltar. Men läkaren, som hade hand om mitt fall, Eugenia Vladimirovna, gottgjorde allt detta med sin vänlighet och sin förståelse för de svåraste sjukdomsfall. Vi var en underlig samling på min avdelning — en gammal bondesoldat, en politisk kommissarie med överstes rang, flera privatpersoner — och vi fördrev tiden med att samtala om allt möjligt. Men alla var vi förtjusta i läkaren.

Vi kände oss alla mycket nedstämda — det var december månad, då Moskvas öde tycktes hänga på ett hår. Det fanns inga tidningar och ingen radio på sjukhuset. Men kommissarien och jag fick nyheter av vänner, som besökte oss; vår avdelning blev ett slags informationscentral för hela lasarettet.

En kväll kort före midnatt, då jag legat några veckor på sjukhuset, kom en tjänare in i vårt rum med en tänd lampa. Ett par minuter senare anlände läkaren. Hon var inte bara civil utan klädd med en viss elegans. Det svarta håret, som vanligen var uppsatt i en knut i nacken, låg nu fint uppkammat i en elegant frisyra. Patienterna reste sig på armbågen och stirrade häpna på henne. Jag kunde rent av känna en aning parfymdoft, då hon ställde fram tallrikar med skivor av kött och en skål med fruktkompott åt oss.

— Gott nytt år! Gott nytt år! utbrast hon. Och när hon märkte vår förvåning tillade hon en smula förlägen: Jag kom att tänka på att ni kanske för en gångs skull ville se en kvinna klädd som hon skall vara. Och eftersom det är nyårsafton ... så kanske det påminner er lite om hemmet.

— Ah, det är en underbar nyårgåva för mina ögon, sade kommissarien lågmält med djup känsla och övertygelse.

— Min gumma hemma i vår by gick aldrig klädd på det viset, tillade den gamle bondesoldaten, men tack skall ni ha, Eugenia Vladimirovna, och gott nytt år.

Sedan hon hälsat på var och en av oss särskilt och delat ut maten till dem, som var tillräckligt friska att kunna äta den, gick läkaren till nästa rum. Anblicken av denna ryska kvinna, som förde sin kvinnliga charm med till de hemsjuka soldaterna på de olika rummen denna första dag av år 1942, i ett förfallet, illa utrustat och med otillräcklig personal försett sjukhus i Tatariet kommer alltid att stå inristad i mitt minne.

I slutet av januari förordade en kommission, som besökte militärsjukhuset, att jag skulle återsändas till Moskva för fortsatt behandling. I huvudstaden inlades jag icke på något sjukhus utan skulle blott inställa mig på en klinik. Under denna tid intog jag mina måltider på centralhemmet för röda arméns officerare. Under Irinas goda vård tillfrisknade jag hastigt. Käken läktes och kroppen återvann krafterna. Jag utskrevs från kliniken, där man anbefalldes mig vila för att helt återvinna krafterna. Jag uppsökte den kommission, som hade hand om sådana ärenden, för att få nya instruktioner. Här underkastades jag en flyktig undersökning, som tog två minuter, och förklarades lämpad för krigstjänst. Mina nya papper angav, att jag skulle sändas till fronten.

Jag sade farväl till Irina, fullt beredd att icke på länge, om ens någonsin, få återse henne. Men då jag anmälde mig på krigskommissariatet underrättades jag om att nya order utfärdats. Personer med högre teknisk utbildning skulle befrias från fronttjänst för att i stället användas i den industriella produktionen i hemorterna, där de så väl behövdes. Det var en klok order, och likväl kände jag mig bedragen på möjligheten att få våga livet — för Eugenia Vladimirovna, för bönderna, fiskarna, arbetarna, mina ingenjörskamrater under de senaste månaderna. Det var mitt folk och mitt land — i viss mening oberoende av alla politiska ideologier.

4.

Detta var Moskvas värsta vinter sedan den dag för etthundratrettio år sedan, då Napoleon blickat ned på dess förkolnade ruiner. Inkräktarna hade icke lyckats ta staden. Fastfrusna på de ryska stäpperna som flugor på ett flugpapper led de och dog massvis. T. o. m. i de efterblivna och utarmade Balkanländerna kunde tyskarna till en viss grad leva på landets tillgångar, men i det ödelagda Ryssland fanns det inte mycket för erövrarna att röva bort. Belägrarnas svårigheter var likväl en klen tröst för de belägrade.

Den mörklagda huvudstad, till vilken jag återvände, var utsvulten, förfrusen och märkt av fiendens bomber. Den föreföll modlös och nästan alltför uttröttad för att visa tecken till förtvivlan. Befolkningen packade ihop sig i de underjordiska järnvägarnas smutsiga marmorhallar, i källarna och de improviserade skyddsrummen, tills signalen ”faran över!” ljöd. Från sina iskalla bostäder släpade de sig till den långa arbetsdagen på fabriker och ämbetsverk. Industrierna i staden hade delvis evakuerats. Återstoden arbetade natt och dag för högtryck. Förlusten av de rikaste industridistrikten i Ukraina och västra Ryssland och transportväsendets överbelastning medförde svårigheter att anskaffa råmaterial för en normal produktion. Och likväl hade huvudstaden förvandlats till en väldig arsenal, som arbetade med verklig heroism för frontens behov.

De officiella ransonerna räckte nätt och jämnt till att uppehålla livet, men butikerna var sällan i stånd att fylla detta krav. Svälten och kölden syntes skola bli ett värre hot än tyskarnas luftangrepp. Kriget hade ännu blott pågått åtta eller nio månader, men redan måste folket i ett

stort lands huvudstad äta bröd, som delvis bakats av potatismjöl. Man åt hundar och katter och kråkor, som man lyckades snara. Vilken förkrossande bild av de mångomtalade krigsförberedelserna!

Liksom under revolutionens värsta skede bröt befolkningen i Moskva sönder möbler och fönsterkarmar i sitt förtvivlade försök att komma över litet bränsle. Dödligheten i staden var i ständigt stigande och dödssiffrorna ökades av militärdomstolarnas och NKVD:s panikartade arkebuseringar av verkliga eller inbillade sabotörer och förrädare.

Irina hade gått ner i vikt. Då hon bara fått ett enda torftigt mål på sin byrå, hade hon delat sin ranson med mindre lyckligt lottade vänner. Vår våning var oeldad; vi hade på oss tjocka rockar, ylleschalar och t. o. m. handskar inomhus. Långa tider fanns det inget elektriskt ljus och ofta upphörde vattentillförseln. Ibland kunde det inträffa, att avloppsledningen till vår enda toalett var frusen flera dagar å rad.

Livet var svårt och glädjelöst. Moskva fick betala ett högt pris för ett kvarts sekel av byråkratisk inkompetens och politisk despotism.

Halva Glavtrubostalfabrikens utrustning hade evakuerats; de återstående maskinerna arbetade natt och dag med att tillverka minor och bomber. Men det fanns alltför mycket folk i ledningen. Varken Manturov eller Jegorov förordade, att jag skulle återupptagas på avlöningslistan. Jag anmälde mig hos partiets distriktskommitté och fick genom dess ingripande en anställning som överingenjör vid Promtrest, en trust som kontrollerade nio olika fabriker, av vilka de flesta producerade krigsmaterial för fronten.

Ehuru de yttre förhållandena i arbetet var föga lockande var jag överlycklig över denna utnämning, ty den gav mig en känsla av att vara direkt engagerad i kampen. Lika välkommet var det, att jag nu såsom en arbetare i ansvarig ställning hade privilegiet att få äta på en särskild restaurang, som reserverats för medlemmarna av partiets distriktskommitté. Några av de fabriker, över vars tekniska ledning jag hade överinseendet, tillverkade handgranater, minor och åtskilliga andra typer av ammunition. Andra hade specialiserat sig på reparationer av den maskinella utrustningen. Jag var ständigt upptagen med att söka effektuera brådskande order utan att skona vare sig mig själv eller min stab. Jag hade faktiskt en känsla av att vi ständigt låg ”under eld” och sökte även hos min omgivning ingjuta samma känsla.

Våra arbetare var avtärda av svält och plågade av tanken på det lidande, som övergick deras familjer. Icke desto mindre arbetade de i sitt anletes svett från tio till sexton timmar om dagen. Ofta kunde det hända, när vi fick någon brådskande order, att de stannade kvar i fabriken flera dagar utan avbrott och bara skaffade sig ett par timmars sömn i korridorerna. Jag häpnade över dessa enkla mäns, kvinnors och barns uthållighet — pojkar och flickor i tolv- till femtonårsåldern utförde överallt arbete, som var avsett för vuxna — och jag såg hur de arbetade i en verkstad, medan verkstaden vägg i vägg med den förvandlats till ett glödrött helvete av en bombträff. Jag visste, att dessa enkla människor var de verkliga hjältarna och den verkliga styrkan i Rysslands kamp. De behövde inga propagandafraaser för att stärka sin moral. De kämpade för att ge söner, bröder och fäder, som stred vid fronten, allt det stöd de förmådde. Yttervärlden må i sin blindhet tillskriva sovjetdiktaturen hela äran, men de som utförde det verkliga arbetet var offren för denna diktatur och detta ofta trots dess många missgrepp.

Genom min nya befattning kom jag i intim och nästan daglig beröring med höga militärer och representanter för regeringen, som hade till uppgift att förse fronten med krigsmaterial. Jag hade då och då tillfälle att föra direkta förhandlingar med höga tjänstemän i sovnam — folkkommissariernas råd — som, då det härledde sina befogenheter från högsta sovjet, teoretiskt

sett var det förnämsta exekutiva och kontrollerande organet för kommittén för statens försvar. För första gången i mitt liv bevistade jag nu flera konferenser om brådskande angelägenheter rörande krigsproduktioner, som ägde rum innanför Kremles krenelerade murar.

En dag fann jag ett meddelande på mitt bord, där jag anmodades att ofördröjligen ringa upp ett visst nummer. Jag ringde och anmälde mig.

— Jo, kamrat Kravtjenko, var god inynn er precis klockan tolv hos sovnarkom i RSFSR. Ni får en passersedel där.

RSFSR — Rysslands socialistiska federerade sovjetrepubliker är den största sammanslutningen av ”republiker”, större än alla de andra tillsammans. I bästa fall är autonomien hos de s. k. ”republikerna” bara en tom fiktion. De har ojämförligt mycket mindre självstyrelse än delstaterna i Förenta staterna. I verkligheten är de förvaltningsenheter för att underlätta förvaltningen av en nation, så gigantisk som Ryssland, men alltigenom centralt dirigerade.

I fråga om RSFSR existerar knappt ens fiktionen. Dess sovnarkom är föga mer än en större allrysk sovnarkom. Dess huvudstad är Moskva, alla dess livsytringar är knutna till regimen i dess helhet. Den har icke något eget NKVD såsom fallet är med de övriga sovjetrepublikerna, och heller icke någon egen centralkommitté inom partiet. RSFSR är sålunda i praktiken, om också icke i teorien, av samma omfattning som USSR. Den är den dominerande politiska enhet, hos vilken regimen sakt är koncentrerad. Den vanlige medborgaren i Sovjet gör ingen skillnad mellan den centrala sovnarkom och RSFSR:s sovnarkom, och jag, skulle få erfa, att den populära uppfattningen i praktiken är riktig.

Jag hade varit i denna byggnad åtskilliga gånger förut och kände till de extraordinära försiktighetsåtgärder, som vidtogs för att skydda tjänstemännen där. Efter att ha visat mitt pass och fått en passersedel, ledsagades jag från den ena vaktposten till den andra och befann mig slutligen i en rymlig, tyst, med tjocka mattor belagd korridor med tunga ekdörrar på sidorna. Föga anade jag i detta ögonblick, att ett av dessa ämbetsrum snart skulle bli mitt och att även jag skulle komma att tillhöra denna elit, som skyddas mot okända faror av ett så raffinerat bevakningssystem.

Efter en kort väntan i väntrummet förde mig en kvinnlig sekreterare till det stora ämbetsrum, som tillhörde kamrat Andrej Ivanovitj Utkin, vice ordförande i RSFSR:s sovnarkom. Ehuru han var en man över medellängd med en framskjutande mage och ett utseende, som tydde på att han var medveten om sin egen värdighet, tycktes han krympa ihop i den jättelika stol där han satt vid ett enormt skrivbord och med en ofantlig oljemålning av Stalin på väggen över detta.

Han gav ett tecken till mig att ta plats. Samtalet fick ungefär följande förlopp:

— Nå, kamrat Kravtjenko, hur lever världen med er?

— Jag vet inte riktigt vad jag skall svara, eftersom jag inte har en aning om varför ni låtit kalla hit mig.

— Jag menar bara i största allmänhet. Hur går det för er i arbetet och på vad sätt hjälper ni partiet och landet i kriget?

Jag redogjorde för arbetet vid min trust och antydde några av produktionsproblemen vid de nio fabriker, som stod under min uppsikt. Medan jag talade fick jag bland papperen på hans skrivbord syn på ett frågeformulär med mitt fotografi, som jag ifyllt, då jag blev överingenjör vid trusten.

— Ni talar till regeringen, avbröt mig kamrat Utkin vid ett tillfälle. Då duger det inte att komma med några oriktiga uppgifter eller dölja några fakta eller baktankar.

— Naturligtvis inte.

Han gjorde en rad frågor och höll det ena anförandet efter det andra. Under sovjetregimen hade vi vant oss av med att tala om oss själva. Jag talade nästan opersonligt, som om det varit fråga om en bekant, för vars arbete jag som vän intresserade mig. Efter bortåt tre timmar strök Utkin tillbaka sitt svarta hår, såg skarpt på mig med sina små sluga ögon och frågade högtidligt:

— Vad skulle ni säga om att arbeta för sovnarkom?

— Det beror på vilket arbete jag skulle få.

— Vi behöver en ingenjör, som kan förestå den ingenjörstekniska avdelningen i krigsdepartementet. Jag tror, att ni lämpar er för uppdraget. Det betyder inte, att frågan kommer att avgöras i dag. Jag måste bara inhämta ert medgivande, innan jag vidtar de förberedande åtgärderna.

— Jag är inte säker på att jag går i land med ett så viktigt uppdrag, svarade jag.

— Jag tror tvärtom att ni kommer att sköta det utmärkt. Vi har följt ert arbete för trusten.

— Är det er uppfattning, så vill jag naturligtvis åta mig uppdraget.

— Alltså farväl för idag. Var god anmäl er vid personalavdelningen i våningen under.

Jag fick fylla i en rad formulär. Om några dagar fick jag tillsägelse att anmäla mig hos Utkins överordnade, ordföranden i RSFSR:s sovnarkom och en av de inflytelserikaste personerna kring Stalin, Konstantin Pamfilov. Hans väldiga ämbetsrum, den auktoritet som omgav honom, hans oljemålning av Stalin — allt var ett strå vassare än hos Utkin. Möblemanget och inredningen var ännu elegantare.

Pamfilov var en högre man i mitten av fyrtioalet, bredbent och imponerande. Huvudet var skalligt och sken som en biljardkula. Han stod bakom sitt väldiga skrivbord med ena foten på stolen och stödjande sig på armbågen. Jag skulle under de följande månaderna erfara, att detta var hans naturliga ställning, även då han var ensam.

Kamrat Utkin, som såg ännu mindre ut i sin chefs närvaro, var hos Pamfilov, då jag inträdde.

Åter fick jag besvara en rad frågor. Mina frågeformulär och specialrapporter om mig låg på skrivbordet.

— Kamrat Kravtjenko, sade ordföranden för sovnarkom slutligen, ni har beklätt ansvarsfulla poster. Men att arbeta för regeringen är en helt annan sak. Vi är partiets tjänare, och att arbeta för regeringen betyder framför allt att arbeta för partiet. Det är partiet som regerar landet.

Jag försäkrade honom undergivet, att jag förstod detta.

— Kamrat Utkin — Pamfilov vände sig till sin medhjälpare – har det kommit något svar?

Pamfilov tog en av mikrofonerna på den skog av telefoner, som stod på ett litet bord bredvid honom, och slog ett nummer.

— Det är Pamfilov. Hur ligger det till med Kravtjenko? Han väntade två eller tre minuter. Tystnaden i rummet var beklämmande. Tydligt hade det uppstått något krångel vid den andra ändan.

— Ja ... ja ... sade Pamfilov. Inga anmärkningar. Gott!

Han lade på luren. Jag hyste inget tvivel om att han ringt till sjunde avdelningen av NKVD, utan vars särskilda tillstånd ingen utnämning till någon viktig post i regeringen kan ske. Senare fick

jag bevis på att jag gissat rätt. Genom en tillfällighet kom jag över det papper från NKVD, där det gav sitt medgivande till att jag trädde i sovnarkoms tjänst. Ehuru partiet behärskar landet och dess regering, kan aldrig något viktigare uppdrag för partiets eller regeringens räkning lämnas åt någon utan att sjunde avdelningen vid hemliga polisen anställt undersökningar och gett sitt bifall.

— All right, kamrat Kravtjenko, sade Pamfilov. Nu kan ni gå. Så snart allt är i ordning, skall ni få meddelande.

Snart fick jag från partiets centralkommitté bekräftelse på min anställning. Om några dagar hade jag installerats i ett ämbetsrum strax intill Utkins, sedan jag till sovnarkoms specialdepartement avgivit en skriftlig förbindelse att aldrig under några förhållanden yppa något om organisationens arbete. Den Stalin, som blickade ned på mig bakom min rygg, var naturligtvis mindre än i det angränsande rummet. En särskild tjänsteman från NKVD bevakade ingången till min nya helgedom i den tysta korridoren, och två ödmjuka sekreterare satt i mitt väntrum. Jag var nu medlem av regeringen i ordets tekniska mening. Jag hade ett särskilt rött medlemskort med guldbokstäver — en magisk symbol för makten.

Detta var i slutet av maj 1942, just då den nya tyska offensiven började att rulla framåt. Den skulle uppsluka vad som återstod av mitt gamla hemland Ukraina, tränga djupt in i Kaukasus och nå fram till Volga vid en plats vid namn Stalingrad.

24. Kreml i krigstid

1.

RYSSARNA HAR ETT SÄRSKILT ORD för det, vlast, ”makten”. Det betyder regeringen, den högsta statsmakten. Men det betyder

åtskilligt mer: Stalin, politbyrån, hemliga polisen, Stalins gunstlingar, vare sig nu i officiell ställning eller som hovmän utan titlar. I genomsnittsryssens mun har ordet därjämte en överton av skräck och en underton av förbättring; det betyder ”våra härskare” och påminner om den oerhörda klyfta, som skiljer dem från folkets breda lager. I sovnarkom satt jag nära tinnarna av vlast. För första gången kunde jag blicka ned på världen under mig från en privilegierad utsiktspunkt. Nu kunde jag förstå (ehuru icke dela) känslorna hos de höga herrarna. Jag kunde se, att de betraktade sig som folk av finare virke, som rörde sig på ett annat plan av den mänskliga tillvaron och var höjda över den vanliga moralen och de vanliga tänkesätten, som de avfärdade som ”borgerliga fördomar” och ”rutten liberalism”.

Nu kunde jag förstå den suveränitet, varmed dessa människor handskades med människoliv, hur de efter behag föste människor hit och dit eller likviderade dem och behandlade dem som råmaterial för sina planer, experiment och missgrepp. Plötsligt befann jag mig mitt ibland människor, som satt vid rikliga och yppiga måltider medan folket svalt — och detta icke endast med gott samvete utan med en känsla av att de hade rätt därtill, att de därmed fullgjorde en plikt mot historien.

I spetsen för vår sovnarkom stod Konstantin Pamfilov, en man som stod i så nära beröring med de inre cirklarna, att hans aska,

när han dog ett år efter det jag trätt i hans tjänst, begrovs i Kreml-muren vid Röda torget. Under hans främste medhjälpare, Andrej Utkin, sorterade fem mäktiga departement, och för ett av dessa var jag chef. På så sätt var jag blott två trappsteg från tronen. Mitt departement var uppdelat i en rad olika sektioner under ledning av mina assistenter.

Det är givetvis icke av någon lust att skryta som jag berättar om min kortvariga upphøjelse. Den berodde helt och hållet på en nyck av en enskild person. Jag kunde stötas ned i djupet på en enda vink av någon av mina överordnade, som i sin tur kunde slungas i avgrunden av sina överordnade. Gång på gång fick jag bevittna, hur Pamfilov eller Utkin darrade, då någon av politbyråns chefer eller någon av Ledarens gunstlingar var närvarande. Jag kunde få höra dem skällas ut i de värsta ordalag som lakejer som råkat i onåd. I en diktatur åstadkommes jämvikten genom en ständig avvägning mellan obegränsad makt och gränslös fruktan.

Det försvinnande fåtal bland oss, som representerade *vlast* i vår sovnarkom, isolerades från det lägre skiktet av tjänstemän och den stora massan av anställda på många olika sätt. Vi hade vår egen våning, där det rådde tystnad som i en kyrka och som bevakades av män från NKVD med officers rang. Våra rymliga ämbetsrum innanför väntrummen var avstängda med dubbla dörrar för att förhindra någon att lyssna i nyckelhålet. Vi serverades goda frukostar och kvällsmål gratis på ämbetsrummen och åt middagar i vår egen matsal för löjligt billiga priser. Sovnarkoms frisörer infann sig på Pamfilovs, Utkins och de övriga högdjurens ämbetsrum för att raka och frisera dem innan de började sitt arbete. Vi, som intog en lägre rang, fick själva bege oss till sovnarkoms frisörer, och våra närmaste underordnade hade inte ens rätt att begagna deras salonger. Denna hårfina gradering markerade rangskalan. Värdefullast av alla mina privilegier var ett rött inträdeskort, som berättigade mig till vård på Kremles sjukhus och medicin från dess apotek vid en tidpunkt, då den stora allmänheten knappast hade tillgång till läkare och medicin.

Vi hade även vår egen toalett, och officerarna i korridoren vakade noggrant över att den icke begagnades av obehöriga. Det fanns likaledes en särskild toalett för de mera underordnade tjänstemännen, icke fullt så bekväm och elegant som vår.

Vid ett tillfälle blev det en stor skräll i sovnarkom. Det visade sig, att en nyutnämnd tjänsteman, som ännu icke gjort sig fullt förtrogen med rangskalan i dessa domäner, hade anträffats i vår våning och uppsökt toaletten där. När någon lämnat det yttre marmorbeklädda rummet hade han obemärkt smugit sig förbi vakten. När han kom ut igen greps syndaren under stort alarm av den försumlige NKVD-mannen, hans papper undersöktes och naturligtvis inrapporterades saken till hans överordnade. Ett par hemliga agenter, ”revolutionens bart huggande svärd” snokade efter tidsinställda bomber eller annat otyg på toaletten. Därpå kom skurgummor med spannar och borstar och gjorde rent i helgedomen, tills alla spår av helgerånaren utplånats.

I privatlivet kunde man låta mig vara i fred, men på min post i sovjets regeringsmaskineri bevakades jag som en riksklenod. Ingen utomstående kunde utan uttrycklig tillåtelse besöka mig. Jag brukade skriva ut en passersedel åt besökaren och försegla den med mitt privata sigill, och innan den skickades ned ringde portvakten till mig för att för andra gången få bekräftelse. För att bevisa att det icke var någon bedragare som talade i telefonen, måste jag styrka min identitet med en lösen, som blott jag själv och NKVD kände till. Mitt lösenord var ”Lena nr 17”. Efter att ha erhållit sin passersedel måste besökaren passera fyra kontroller, innan han släpptes in i mitt väntrum. Ibland kände jag mig skamsen över detta överdrivna kontrollsystem, särskilt om den besökande var en gammal god vän till mig.

Samma procedur tillämpades naturligtvis i fråga om alla främlingar, som trädde innanför våra portar. Ingen av lägre rang än jag hade rätt att utställa någon passersedel, hur brådskande ärendet än var. Om någon av mina assistenter önskade någon utomståendes närvaro, måste han förklara för mig vad det rörde sig om, och om jag ansåg besöket nödvändigt fick jag vidta de nödiga åtgärderna.

Och ändå var det icke nog med detta. I vår organisation liksom i hela Kreml, partiets central-

kommitté och vissa andra institutioner var ett system, som kallades ”schackbrädet” på modet. Dess syfte var att förhindra varje försök av någon förrädare bland vakterna att smugla in en lönnmördare, spion eller sabotör i korridorerna. Det fungerade på följande sätt. Med oregelbundna mellanrum, ibland tio minuter, ibland längre, förflyttades vakterna som bönder på ett schackbräde enligt ett invecklat schema och på order från en central kontrollpost. Ingen vakt kunde därför med bestämdhet veta, var han vid en given tidpunkt skulle vara utposterad. På så sätt var det icke möjligt för en besökare utan vederbörligt tillstånd att genom ett hemligt samförstånd mellan fyra eller fem vakter smyga sig in.

Som en ytterligare försiktighetsåtgärd fick endast chefernas bilar i sovarkom köra in genom portarna, oberoende av hur högt uppsatta personer som än åkte i dem. Själva folkkommissarierna måste parkera sina bilar utanför portarna. Faran att någon skulle kunna spränga vårt allra heligaste i luften genom att lägga en tidsinställd bomb i en bil var därmed avvärd.

Det verkliga tecknet på eller symbolen för min nya värdighet var likväl varken denna vaksamhet eller mitt speciella lösenord. Det var ett skåp, som till det yttre såg helt vanligt ut men hade en särskild innebörd i sovjetdignitärernas liv. Det var ett kassaskåp, som endast kunde öppnas genom en kombination, som jag kände till. Nå, alldeles ensam om hemligheten var jag icke — jag måste dela den med NKVD. Det fina med denna symbol för makten var, att ingen av mina överordnade hade tillgång till dess hemligheter och att jag alltså kunde dölja vissa handlingar även för dem. Endast personer, som stod tillräckligt högt på maktens steg för att få ha hemligheter för sina överordnade, fick äga sådana kassaskåp. Och det fanns blott ett enda sådant kassaskåp i hela landet — nämligen Stalins eget som hade en kombination, som NKVD icke kände till.

Mitt kassaskåp stod på en framträdande, för alla synlig plats bland mina eleganta möbler. Själve Utkin och Pamfilov kastade nyfikna blickar på det, när de bevärdigade mig med ett besök i stället för att kalla in mig på sina ämbetsrum. De undrade vilka anteckningar jag fört om deras order och instruktioner och låst in i mitt kassaskåp.

Men just därför att det var stängt för den övriga världen var kassaskåpet hemliga polisens och specialdepartementens bästa jaktmark. Deras rätt att undersöka mina papper under min frånvaro var så självklar, att de inte ens brydde sig om att sopa igen spåren efter sig, när de snokat i mitt kassaskåp eller mina skrivbordslådor.

Det mest effektiva sättet att ange sina överordnade utan att riskera en polisanmälan var att göra anteckningar ”för eget bruk” och ”dölja” dem i sitt privata kassaskåp.

Viktigast av allt var, att jag nu hade befogenhet att handla i regeringens namn. Inom ramen för mitt departements ärenden kunde jag dirigera de lokala myndigheternas och kommissariatens åtgärder i hela RSFSR. Jag kunde av folkkommissarierna och deras assistenter begära fullständiga rapporter om deras arbete; jag kunde ge dem order och t. o. m. reprimander i sådana angelägenheter, som sorterade under mig. Jag kunde kalla dem till mitt ämbetsverk vilken tid på dagen eller natten som helst utan att själv kunna tillkallas av dem.

Det var min sak att avgöra, huruvida vi skulle samarbeta med eller förbigå någon speciell kommissarie. Jag visste nu inifrån, vad man i regeringen tänkte om de olika ämbetsmännen — vilka som skulle belönas och vilka som skulle ”bli ett huvud kortare”. Inom kort kände jag till den brygd, som bryggdes i regeringens och partiets ”bryggeri”. Folkkommissarier, vilkas insignier tedde sig lysande i folkets ögon, företedde ofta nog för den invigde en dyster och beklagansvärd anblick.

Jag skall aldrig glömma de första dagarna på min nya post. Jag kom klockan tio på morgonen.

Mina sekreterare och assistenter var redan på sina platser. De dokument, som påkallade min uppmärksamhet, hade redan staplats upp på mitt skrivbord i god ordning. Jag stannade i dörren för att ta en överblick över det stora, eleganta rummet. Porträtten av ledarna hängde på väggen — den stora oljemålningen av Stalin rakt över min ämbetsstol. Blixtlikt for genom mitt medvetande minnet av ett smutsigt hotell i Nikopol, där jag

rivit sönder ett färgtryck av Stalin och kastat det i toaletten. Knappt hade jag tagit plats under denne större och mera konstnärligt utförde

Stalin förrän det ringde i telefonen. Det var en tjänsteman från NKVD, som mycket hövligt och vördnadsfullt frågade, om jag kunde bevilja honom ett par minuters samtal. För första gången i mitt liv bad mig en representant för denna fruktade organisation om tillåtelse att få avlägga ett besök ... Jag bad honom komma.

— Jag ville bara överlämna ett privat sigill till er, förklarade han i det han räckte mig en gummistämpel, att använda till passersedlar och andra dokument. Var god att alltid förvara det inlåst. Och nu tar jag mig friheten att göra er förtrogen med vissa andra ordningsföreskrifter, eftersom ni är ny på platsen.

— Var så god.

Han började med att förklara hur jag skulle bete mig, då jag väntade besök, gav mig mitt lösenord och förmanade mig att hemlighålla det. Så t. ex. fick jag aldrig uttala det i någon annan persons närvaro, hur högt uppsatt han än var. Han klargjorde därpå mysteriet med de många telefonerna på mitt skrivbord. En av dem var en lokaltelefon till regeringen, som satte mig i förbindelse med Kreml, centralkommittén och de viktigaste kommissariaten. Regeringsangelägenheter kunde endast avhandlas i denna specialtelefon, aldrig i de vanliga telefonerna.

— Även varje dokument i sovnrakom är en statshemlighet, fortfor han. Ni kommer att hållas strängt ansvarig, om ni kvarlämnar ett brev, ett dokument eller en ritning, så att andra kan få tillgång till dem. Skulle det vara ett aktstycke eller en ritning som ni anser värdelösa, så får ni inte rätt och slätt riva sönder dem. Anteckna er uppfattning på papperet och överlämna det till specialdepartementet, där det kan brännas upp.

Sedan han slutat sin instruktion lät han mig underteckna ett papper, vari jag bekräftade, att jag kände till ordningsföreskrifterna. Därpå reste han sig upp, tog avsked och gick ut. Han stängde försiktigt dörren efter sig på ett helt annat sätt än Gersjgorn brukat stänga min dörr.

Vid elvatiden knackade min sekreterare, en intelligent flicka med trevligt utseende, på dörren.

— Viktor Andrejevitj, vill ni ha frukost?

— Tack! Och ni själv då? Har ni redan ätit?

— Jag får ett glas te och en bit socker, suckade hon. Bröd har jag med mig hemifrån. Kriget ... vad ska man göra ...

Snart kom en servitris med en fylld bricka. Hon var i trettioårsåldern, snyggt klädd och med en vit stjärkmössa på huvudet. Hon gick tyst och raskt till verket, bredde ut en vit duk på ett litet bord och dukade fram måltiden — två ägg, en köttstuvning, vitt bröd, ett glas varmt te, flera bitar socker, litet småvarmt. Allt utom äggen och teet stammade tydligen från de förråd, som kommit genom Amerikas *lend-lease*. Fastän hennes händer var en grovarbeterskas, var de rena.

— Jag märker att ni manikurerar er, sade jag med ett leende.

— Ja, naturligtvis. Jag serverar ju stora män, sade hon. Nå, smaklig måltid, Viktor Andrejevitj.

Det var något i hennes betryckta utseende, som bidrog att minska min aptit. Jag lämnade det ena ägget, litet kött, några brödsivor och en sockerbit, som om jag inte hade kunnat få ned mer. När jag ringde kom min sekreterare, dukade av och bar ut brickan. När hon litet senare kom in med ett papper, som jag skulle underteckna, stannade hon ett ögonblick förlägen vid skrivbordet.

— Jag skäms för att tala om det, Viktor Andrejevitj, sade hon, men ni är en intelligent människa och förstår mig. Jag tog mig friheten att äta upp vad ni lämnat av frukosten. Förlåt mig det är så svårt att låta bli.

— Det gjorde ni alldeles rätt i. Jag kan försäkra er, att det gläder mig, att ni gjorde det. Men uppriktigt sagt trodde jag det var flickan, som serverade ...

— Ja, men Lisa och jag är i samförstånd, avbröt hon mig. Den ena dagen är det jag som får lämningarna, den andra är det hennes tur ... Det är hemskt med hungern, Viktor Andrejevitj. Den berövar en all skamkänsla.

På så sätt åt jag under de månader jag tjänstgjorde i sovmark bara halva min frukost och lämnade det andra till Lisa och min sekreterare. Lisa tog, efter vad jag senare fick veta, med sig sin andel hem till sina två små barn; hennes man var vid fronten. Båda dessa kvinnor livnärde sig på kontorspersonalens ranson 400 gram socker, 500 gram mjöl och 400 gram matfett i månaden och 400 gram bröd per dag. Vad jag lämnade av frukosten var, om jag räknade om det i priserna i den fria marknaden, värt åtminstone 100 rubel — ett ägg kostade t. ex. 40 rubel — och Lisa tjänade 150 rubel i månaden.

Omkring klockan tolv fick jag besök av en annan officiell gäst - den man, som hade uppsikt över det heliga specialdepartementet, NKVD:s öga och öra i varje organisation i Sovjet. Han var en ung man, en polisagent i varje tum, även då han var civilklädd.

Han var affärsmässig och en smula högtidlig och uppförde sig som om han varit den verkliga chefen på mitt ämbetsrum.

— God dag, kamrat Kravtjenko, sade han. Det gläder mig att få göra er bekantskap. Vi kommer nog att få åtskilligt med varandra att göra. Ni är ny här och bör redan från början lära er vissa regler. Vi är i krig. Fienden befinner sig överallt och man kan aldrig vara nog försiktig.

— Naturligtvis, naturligtvis.

— Nå, här är föreskrifterna hur statshemligheter skall bevaras.

Var god läs igenom dem långsamt och noga, och fråga mig, om det är något, som ni inte förstår.

Han gav mig en bunt på tio å tolv tätt stencilerade sidor. Med den för Sovjet så typiska blandningen av befallningar och hotelser instruerades jag där hur jag skulle handskas med hemliga dokument från staten, partiet eller militären, hur jag skulle skydda mitt skrivbord, mitt kassaskåp och mitt ämbetsrum mot främmande blickar, hur jag skulle hindra t. o. m. min egen privatsekreterare från att få en inblick i vissa officiella aktstycken. Jag erfor, att det finns två staber av stenografer i sovmark, en vanlig och en hemlig. De vanliga tjänsteskrivelserna kunde dikteras för den förra, men hemliga aktstycken måste dikteras för personer ur den senare, som måste tillkallas genom specialdepartementet. Varje order från mina överordnade, inskräpades det i reglerna, måste vara skriftliga.

— Men hur skall jag göra, om kamrat Utkin eller kamrat Pamfilov ger mig muntliga instruktioner? frågade jag, när jag kommit så långt.

— I så fall måste ni omedelbart anteckna deras ord i ert privata diarium. Detsamma gäller om

innehållet i viktiga telefonsamtal. Skriv ned sådant utan dröjsmål — det är ert bästa skydd mot eventuella repressalier. Kamrat Stalin har lärt oss att lita på folk men på samma gång att gardera oss.

Sedan jag slutat läsningen utbreddes sig besökaren över ämnet. Kontentan i hans föreläsning var, att jag inte fick lita på någon och borde utgå från att ingen annan heller litade på mig. Den ömsesidiga misstron var inte bara ett faktum i Sovjets regeringsmaskineri; det var den allmänt accepterade och obligatoriska hållningen, den enda möjligheten att hålla sig flytande. Åter måste jag underteckna ett papper, vari jag förklarade, att jag satt mig in i hela systemet och kände till de straff, som drabbade den som bröt mot det.

Slutligen bad han mig att läsa igenom och noga studera ett mycket hemligt aktstycke, som bar Stalins och Molotovs underskrift. Det visade sig vara ett beslut av politbyrån, vari sovsnarkoms rättigheter och skyldigheter klarades. Det gick in i minsta detalj och lämnade ingen tvekan om att regeringen och dess organ, sovsnarkom, var en lydlig tjänare och ett redskap åt politbyrån. Jag undertecknade den sedvanliga förbindelsen att hålla tyst om saken. Detta att regeringen helt och hållet lydde under partiet visste varje tänkande medborgare i Sovjet, och likväl behandlades det som en hemlighet.

— Farväl, kamrat Kravtjenko. Som sagt, vi får säkert höra åtskilligt av varandra.

2.

Det skikt av tjänstemän, som jag tillhörde, var i många avseenden det minst lyckligt lottade i sovjethierarkien. På det hela taget hade vi större ansvar än makt. Vi fick utföra det hårdaste arbetet och i allmänhet var det våra chefer som fick äran av det. Vi var alltför högt uppsatta för att kunna slöa till såsom fallet var med de lägre tjänstemännen och de vanliga anställda, men icke tillräckligt högt uppe i toppen av maktens pyramid för att kunna vältra över arbetet och klandret på andras skuldror.

Av alla de bördor vi hade att bära var likväl sömnlösheten den tyngsta. De veckor då jag i genomsnitt kunde vila mer än fem timmar om dygnet hörde till undantagen. De allra flesta av våra tjänstemän och specialister arbetade från nio till fem, ehuru jag ibland kunde kvarhålla någon av dem längre eller ge ett par av mina underordnade i uppdrag att avlägga rapport senare på kvällen. Men min egen arbetsdag sträckte sig från tio eller elva till tre eller fyra följande morgon, ofta ännu längre. Endast sällan kunde jag stjäla mig till ett par timmar i hemmet i sällskap med min hustru. Ibland tog jag risken av en eller två timmars orolig sömn på soffan i mitt ämbetsrum med dörren låst och telefonen vid örat för att icke överraskas på bar gärning.

De högre ämbetsmännens arbetstid i Moskva är högst egendomligt ordnad, ty den måste rättas efter en enda persons arbetsvanor. Stalin börjar i regel sin dag omkring klockan elva på morgonen och arbetar oavbrutet till fyra eller fem. Därpå tar han sig vanligen en paus till tio eller elva på kvällen och arbetar sedan till tre, fyra eller ännu senare på natten. Av dessa båda skift är nattskiftet av allt att döma det viktigaste.

Det fanns olika teorier om diktatorns egendomliga arbetstider. En av dem gick ut på att han på så sätt kunde komma i kontakt med myndigheterna i alla delar av det vidsträckta landet, trots att det är en tidsskillnad på fyra timmar mellan dess västligaste och östligaste delar. Enligt en annan ville han avsiktligt hålla sina högsta underordnade i ständig form genom att uppdelade deras arbetstid i ett dag- och ett nattskift. Därigenom minskades verkligen deras möjligheter till nöjen och privat sällskapsliv.

Vilka nu än Stalins verkliga motiv var, så rättade ämbetsmannavärlden i Moskva sin tillvaro efter

Stalins excentriska ur. Som på given signal började den högsta byråkratien arbeta för högtryck, när ”basen” (vi kallade honom alltid så i våra privata samtal) kom till sitt ämbetsverk, och kopplade av på nytt, när han begav sig hem. Den övriga delen av landet, som stod i ständig telefonförbindelse med högkvarteren och uppmärksamt gav akt på de vindar, som blåste därifrån, inrättade sig också efter dessa arbetstider. I själva verket reglerades alltså det officiella livet i hela Ryssland efter de tider, på vilka en enda robust och koppärrig georgier kom och gick. Det fanns naturligtvis en organisation, som arbetade 24 timmar om dygnet — NKVD. Den behövde aldrig rätta sig efter några tider, eftersom den aldrig sov.

Med början omkring klockan tio på morgonen på vardagarna svepte de stora, pansrade packard-bilarna med sina gröna glasrutor genom Mosjaiskavägen i förstäderna, genom den långa Arbatboulevarden och därifrån till ”maktens” olika högborgar. På sirenernas tjut, på det sätt varpå poliserna med nervös iver stoppade trafiken för att göra vägbanan fri för dessa bullersamma fartvidunder kunde befolkningen i Moskva genast se, att ”basen”, Molotov, Beria, Malenkov,

Mikojan, Kaganovitj och andra stora ledare åkte genom huvudstaden. Framför och bakom var och en av de stora bilarna körde en annan bil (vanligen en lincoln), bemannad med till tänderna väpnade vaktposter från NKVD i civila kläder. Ledarna åkte naturligtvis alltid var och en för sig, icke i grupper, för att minska faran för deras liv.

Deras vägar utstakas av den speciella gren av hemliga polisen, som har ansvaret för de högsta ämbetsmännens säkerhet. Varje fotsbredd av vägen bevakas på det noggrannaste. Alla hyresgäster i varje hus vid de utstakade gatorna är kända av myndigheterna och sådana som icke anses fullt pålitliga avlägsnas hastigt. Tusentals både civila och uniformsklädda poliser är utposterade vid de mest trafikerade platserna med handen på revolvern, beredda att göra bruk av den. De vet, att de skulle ha förverkat sitt liv, om något skulle hända den ”älskade ledaren” bakom hans skottsäkra glasrutor. Befolkningen i Moskva stannar aldrig och ser på när Stalin och hans närmaste män sveper förbi. De mera försiktiga medborgarna går ur vägen och gör sig små och osynliga, när deras härskare passerar.

Ämbetsmännen ett par trappsteg lägre ned — män som Pamfilov och Utkin i vår sovnarkom — kunde man vara förvissad om att finna på sina poster, innan Stalin nått fram till sin, och de stannade kvar där tills han begav sig hem. Vad mig beträffar sökte jag alltid vara i arbete innan mina direkta förmän anlände, liksom mina assistenter alltid var tillreds då jag kom till sovnarkom. Jag lämnade aldrig mitt ämbetsverk utan särskilt tillstånd, förrän mina överordnade slutat sitt nattskift, varför min arbetsdag vanligen blev sjutton eller aderton timmar. Utkin och Pamfilov ansåg det självklart, att jag alltid skulle befinna mig i den andra ändan när de ringde upp mig, alldeles som Stalin och Molotov ansåg det självklart, att Pamfilov skulle vara i arbete när de ringde upp honom. Troligen har ämbetsmannavärldens rutin i ett stort land aldrig varit så fullständigt anpassad efter en enda mans infall.

Vår sovnarkom var det exekutiva och ”kontrollerande” organet för den allsmäktiga kommittén för statens försvar. Dess förnämsta uppgift under denna tid var att tillse och övervaka, att alla order rörande krigsmaterial till RSFSR verkställdes. Sedan tyskarna satt sig i besittning av Vitryssland, Ukraina och vissa delar av Kaukasus innefattade vårt område nästan alla de övriga produktionsmöjligheterna och tillgångarna på arbetskraft i landet, så att vi i själva verket hade ansvaret för större delen av produktionen. En del av denna gigantiska uppgift var koncentrerad till det departement, som nu stod under min ledning. ”Departementet för ingenjörsteknisk krigsföring” var ett uttryck, som innebar övervakning och kontroll av tillförseln av krigsmaterial från tanks, artilleri, flygplan och transportmedel, startbanor och anordningar för camouflagen till sådant som gasmasker, kompasser, fälttelefoner, ja även hackor, spadar och ficklampor, som

producerades av RSFSR:s industri.

Bokstavligt talat hundratals order, beslut, klagomål och hotelser, undertecknade av Stalin och hans närmaste medhjälpare, av Beria och Molotov och Mikojan, av Vosnessenskij, Malisjev och Kasygin, hamnade på mitt bord. Jag stod i ständig telefonförbindelse med alla kommissariaten, med fabriker, speciella industriella ämbetsverk och lokala myndigheter överallt i landet. Det kunde hända, att jag under en och samma timme måste kontrollera produktionens framsteg i Gorki och Sverdlovsk, i Novosibirsk och Cheliabinsk.

Mitt liv blev en hektisk kamp för att anskaffa material, bränsle, arbetskraft, för att höja produktionsresultaten inom bestämda tidsperioder, för att sätta fart på kommissariaten och organisationerna överallt från Moskva till Sibirien. Jag läxades upp och fick mottaga ständiga förebråelser av mina chefer och av tjänstemän i kommittén för statens försvar, som råkat i raseri. Förmodligen förekommer det grövre svordomar och skällsord i de högsta skikten i sovjetregimen än i hela den övriga världen tillsammans. En rå kötted är det mest i ögonen fallande och stundom det enda, som erinrar om vår regims ”proletära” ursprung. Mästerskapet i denna konst innehades av Kaganovitj. Vi brukade säga, att han svor ”som en korkskruv” i det han arbetade sig upp i en spiral till språkets värsta glosor. Men Molotov, Vorosjilov, Andrejev och andra stod honom inte långt efter, och Stalin själv var heller ingen fuskare. Jag kan emellertid av egen erfarenhet bekräfta, att den stora massan av de ledare jag kom i beröring med var dugande män, som förstod sin sak — energiska män, hängivna de uppgifter de hade att lösa.

Det fanns veckor i mitt liv, som förbittrades av ansträngningar att driva upp produktionen av sådana enkla ting som saxar att avklippa taggtrådshinder, spadar att gräva skyttegravar med, elektriska lampor som surrogat för strålkastare. Jag glömmer aldrig en natt, då en general i röda armén satt på mitt ämbetsrum och med tårar i ögonen tiggde om taggtrådssaxar. Tusentals av våra soldater, förklarade han, fastnade och massakrerades i onödan av brist på dessa enkla redskap. I hans närvaro ringde jag till kommissarier i Moskva och direktörer för fabriker utanför staden. Men vad tjänade det till att jag bad och hotade, när fabrikerna icke hade tillräcklig tillgång på stål eller redskap eller maskiner.

Jag stod i ständig kontakt med marskalk Novikov, marskalk Vorobiov, general Seleznev, general Volkov, amiral Galler och dussintals andra militära chefer vid fronterna. Tyvärr hände det alltför ofta att vi inte kunde göra något annat än uppstämna samfälliga klagovisor över den brist, som rådde på alla håll.

Jag glömmer väl aldrig den gången, när vi rekvirerade tusentals primitiva skolkompasser och fördelade dem sparsamt på olika fronter. Ordern med Stalins egen underskrift hade krävt femtio tusen för militära ändamål avsedda fältkompasser, men magnetiskt stål i tillräcklig mängd stod icke att uppdriva.

Inte heller glömmer jag de många konferenser, det frenetiska telefonerande hit och dit, de hotelser och klagomål, som problemet att anskaffa hästskor sommaren 1942 medförde. Tusentals djur, och ofta nog även ryttarna, gick förlorade av brist på sådana; men det visade sig, att produktionen av dem icke kunde ernå mer än en begränsad omfattning till följd av bristen på metall i de båda fabriker i Ural, som tillverkade hästskor. Rekvisitionen på hästskor kom från marskalk Budjonnij, och därmed fick jag av en tillfällighet lösningen på mysteriet med denne revolutionshjältes försvinnande. Han hade avlägsnats från den höga befälspost, som ursprungligen anförtrotts honom, och sedan dess hade man aldrig hört talas om honom; det gick rent av rykten, att han likviderats. Nu uppdagade jag, att han stoppats in i ett ämbetsverk, som skulle anskaffa förnödenheter till kavalleriet.

Dag efter dag fick jag direkta och sorgliga bevis på hur illa förberett mitt land varit på denna kamp på liv och död. Jag visste, att det var ett obestridligt faktum, att tiotusentals av våra tappra soldater gick under av brist på de mest elementära förnödenheter. Varken Stalins bistra order eller Berias ”stränga åtgärder” förmådde pressa fram tillräcklig utrustning ur fabriker, som saknade råvaror och vars arbetare levde på svältkost.

Jag lärde mig ännu bättre än de kommenderande generalerna förstå, vad de vapen, krigsmaterial och maskiner, som kom oss till handa genom Amerikas *lend-lease*, betydde för den slutliga segern. Det är möjligt att man i Amerika ännu hyser vissa tvivel härom, men så är icke fallet med sovjetledarna. För dem är det ett faktum. Gud skall veta att vi fick betala ett högt pris — i ryska liv — för den allierade hjälpen, men detta förändrar icke själva faktum. Utan den stora tillströmningen av amerikanska flygplan, transportbilar, telefoner och tusentals andra ting, som vi led brist på, kan man med skäl fråga sig, hur det skulle ha gått med Sovjets motstånd. Det ryska hjältemodet och den ryska offervilligheten måste visserligen betecknas som den viktigaste orsaken till segern; dråpslaget mot tyskarna vid Stalingrad hade fallit, innan den stora tillströmningen av amerikanska produkter börjat. Men näst efter detta måste man nämna den amerikanska och allierade hjälpen.

De order jag fick från högre ort var ofta avfattade i en hysterisk ton. En rekvisition av någon viktig stridsvagnsdel eller någon viktig sak, som hörde till flygets utrustning, signerad av Stalin och kontra-signerad av en eller annan av hans sekreterare, åtföljdes ofelbart av hotelser om de strängaste straff:

”Underrätta folkkommissariatet om att fullgörandet av denna order är av högsta vikt för de militära operationerna. Ålägg allmänne åklagaren i USSR, att personligen kontrollera dess verkställighet och att ställa de försumliga till ansvar, oberoende av vilka de är.”

Eller den kunde ha följande lydelse:

”Att övervaka verkställandet av denna order åligger folkkommissarien för den statliga kontrollen, kamrat Popov. Envar, som gör sig skyldig till brott mot denna order, vem han än må vara, skall hållas strängt ansvarig och hans namn skall inrapporteras till mig.”

Att ”hållas strängt ansvarig” innebar, att man avlägsnades från sin befattning och ställdes inför en militärdomstol. Förordningar, undertecknade av Beria, som talade med hemliga polisens skräckinjugande stämma, kunde sluta på följande sätt:

”Ålägg folkkommissarierna att verkställa dessa order oberoende av de objektiva betingelserna. De försumliga skall bringas till min kännedom ...”

Detta var den rutinmässiga stalinska stilen, som efterapades av varje byråkrat i hans mellanhavanden med sina underordnade. Det var ett språk, som appellerade till fruktan och använde en grov, ohöljd och rakt på sak gående skrämseltaktik, som ständigt skulle påminna oss om koncentrationslägren och exekutionsplutonerna. Ehuru de vände sig till de maktfullkomligaste ledare, till män, vars blotta namn sände kalla kårar utefter ryska ryggar, underlät Stalin och hans närmaste medarbetare aldrig att hota med degradering och fängelse.

Aldrig förut hade jag arbetat så hårt, så länge och under en så överväldigande känsla av misslyckande. Snart nog hade jag fått den grågröna hy, de blodsprängda ögon, den feber i kroppen, som är en följd av kronisk trötthet. Nästan alla mina manliga och kvinnliga medarbetare pressade sig lika hårt. Otvivelaktigt fanns det några av dem, som avskydde sovjetdespotismen lika mycket som jag själv. men våra politiska åsikter fick icke inkräkta på vår fasta vilja att segra. Vårt land var i fara — ingenting annat än detta allt dominerande faktum fick nu betyda något.

Kunde vi bringa segern en enda dag, en enda timme närmare genom att förse fronten med sådana förnödenheter, som den var i största behov av, skulle vi kunna rädda tusentals människoliv. Ingen av oss behövde sporras till arbete; hotelserna var komplett överflödiga. Känslan av att våra ansträngningar stod i oupplösligt samband med hela vårt folks kamp på liv och död lämnade oss icke ett ögonblick, fastän vi sällan talade därom. Vi hade att göra med konkreta uppgifter, med material, redskap, maskiner under svåra förhållanden, som knappast gav oss någon tid att hänge oss åt våra känslor.

Hela vår organisation, från Pamfilov i toppen ända ned till den lägste tjänstemannen, hade gripits av en mäktig våg av patriotism, som stammade från den ryska historiens och den ryska folksjälens djupaste djup. Alla de små propagandisterna för Stalin hemma och utomlands, som vill förklara det hela som en bolsjevistisk företeelse,

begår en upprörande orättvisa mot vårt Ryssland. De söker reducera en elementär, tidlös makt till småskurna partiideologier. Det var icke Sovjet utan Ryssland som utförde underverket. När jag tänker på hur jag själv arbetade utan att spara mina krafter under ledare, som jag föraktade och misstrodde, förefaller det mig som ett slags symbol för Ryssland i krig.

Mina många månader i sovarkom sammanföll med krigets mest bekymmersamma skede. De omfattade den påfrestande sommaren 1942, då tyskarna gjorde sina största terrängvinster och drev sin offensiv djupast in i landet. De omfattade frammarschen mot Volga och den höjdpunkt i kampen, som skulle komma namnet Stalingrad att för alltid återljuda i historien med samma klang som Maraton och Waterloo. I vårt folks hjärta finns ett hårt, evigt och oövervinnligt element — det var detta som kom till synes vid Stalingrad och som överlevde blodförlusten och katastrofer i fruktansvärd omfattning. Det hade ingenting att göra med Karl Marx eller Stalin.

I de officiella kommunikéerna sökte man alltjämt förringa omfattningen av våra nederlag. De svåraste motgångar skildrades som om det blott varit fråga om strategiska manövrer. De ryska massorna visste mindre om hur den långvariga tvekampen vid Stalingrad utvecklade sig än den övriga världen. Men där vi befann oss i regeringsmaskineriet, kunde vi inte hysa några illusioner. Den enträgna begäran från fronterna om förråd och flygplan, ammunition och manskap rörde panik och stundom den yttersta förtvivlan. Vi kunde inte undgå att få kännedom om den kolossala blodförlusten.

På en vägg i Utkins ämbetsrum hängde en stor karta över Ryssland. Varje morgon flyttades de nålar, som markerade tyskarnas frammarsch, allt djupare in i hjärtat av landet, och en röd strimma angav omfattningen av våra förluster. Jag fann Utkin stirrande på kartan med det rundlagda, vackra ansiktet i bekymrade veck.

— Jag har ett par brådskande ärenden, Andrej Ivanovitj, sade jag och lade några papper på hans skrivbord.

— Papperen flyger inte sin väg. Kom hit och se vad de tyska uslingarna gör.

Den röda frontlinjen låg omkring trettio mil väster om Moskva, strax bortom Mosjaisk. Den avskar praktiskt taget hela Ukraina och låg fruktansvärt nära Volga i riktning mot Stalingrad.

— Vad skall vi ta oss till, om de tar vår olja, Viktor Andrejevitj? Då är vi förlorade.

— Det ser gränslöst illa ut, medgav jag. Gränslöst. Allt vad vi kan göra är att arbeta och åter arbeta. Det är väl, att *lend-lease* nu skall börja komma i snabbare tempo ...

— *Lend-lease!* utbrast Utkin irriterat. En andra front är vad vi behöver. Men de kapitalistiska skurkarna sölar. Det bekymrar dem inte ett dugg hur mycket ryskt blod som flyter. Vi får

sannerligen betala för deras *lend-lease* ...

Mobiliseringen hade länge varit i gång i en total skala utan motsvarighet i något annat krigförande land. Arbetskraften i industrien och på jorden minskades just vid en tidpunkt, då produktionen måste drivas till sin höjdpunkt. Jag befann mig just på den punkt i regeringsmaskineriet, där man tydligast såg detta ödesdigra förhållande. Till fronttjänst inkallades männen från sexton till femtiosex år. Man avskaffade t. o. m. skenet av någon verklig läkareundersökning eller av att någon kunde befrias på grund av försörjningsskyldighet mot anhöriga genom en order från Stalin själv, som likväl aldrig offentliggjordes. Tiotusentals veteraner fördes i hast tillbaka till fronten, innan deras sår ens till hälften hunnit läkas. Pojkar och flickor i skolåldern, mödrar med små barn, ja kvinnor från bondgårdar, som redan berövats all manlig arbetskraft, inkallades till arbete i fabrikena.

Under denna kris, då bristen på mänsklig arbetskraft blev allt mera kännbar, var de miljontals fångarnas tvångsarbete en vital, ofta nog den mest vitala faktorn i Sovjets krigshushållning. Man måste se denna sanning i vitögat, hur obehagliga känslor den än väcker. De evakuerade fabrikena, de utvidgade företagen i Sibirien och Ural, de nya anläggningarna ökade ständigt volymen av krigsproduktionen. Men det fanns inte många av dem, som inte hade sina kadrer av tvångsarbetare. De människor utomlands, som med entusiasm talar om Rysslands slutliga seger såsom ”en seger för sovjetsystemet” skulle komma sanningen närmare, om de i stället talade om resultatet av det statliga slavarbetet i stor skala.

Sedan den fria arbetskraften i allt större utsträckning absorberats av fronten, blev vår industri mer och mer beroende av de väldiga arméer av fångar, som nu genom de ständiga häktingarna under kriget fått en storlek som dittills saknat motstycke. I officiella kretsar brukade man uppskatta denna reservoar av arbetskraft till tjugo miljoner. I denna siffra inräknades icke de pojkar och flickor, som med våld frantogs föräldrarna och tilldelades de distrikt och industrier, där bristen på arbetskraft var mest kännbar.

Krigsindustrierna vilade i USSR liksom i Tyskland i första hand på slavarbete. Den väsentligaste olikheten bestod i själva verket däri, att Berchtesgaden använde främlingar, Kreml däremot de egna medborgarna som slavar. Vid den tid då hungerns spöke strök fram över landet kan man lätt föreställa sig, under vilka fruktansvärda förhållanden fångarna levde och arbetade. De ”stod till förfogande” och NKVD behövde icke avlägga räkenskap för de liv, som gick till spillo.

Vid krigsutbrottet hade kommissariatet för rustning och ammunition ställts under Berias ledning. Han var kommissarie i NKVD och på samma gång vice ordförande i sovmark och medlem i kommit-tén för statens försvar. Detta innebar i verkligheten, att de ställdes under hemliga polisens uppsikt. De nominella kommissarierna, Oustinov och Vannikov, visste vad det betydde, och detsamma var fallet med alla ända ned till de lägsta tjänstemännen. De skulle ha föredragit en hastig död framför att ådra sig Berias och hans organisations rättmätiga vrede. Alla i de fabriker, ämbetsverk och institutioner, som stod i direkt eller indirekt samband med rustnings- och ammunitionsfrågor, greps av en dödlig skräck.

Beria var icke ingenjör. Han placerades i denna ställning just för att ingjuta en dödlig skräck. Jag frågade mig ofta — liksom säkerligen även fallet i hemlighet .var med andra — varför Stalin beslutat att vidtaga denna åtgärd. Jag kunde blott finna ett acceptabelt svar. Det att han saknade tilltro till det ryska folkets patriotism och känsla för den nationella hedern och därför såg sig nödsakad att i första hand sätta sin lit till piskan. Beria var hans piska.

Samma bristande tillit tog sig även uttryck i förhållandena inom andra industrier. De civila cheferna ersattes med militära chefer eller åtminstone med personer med militära titlar och

befogenheter. Järnvägstransporterna ställdes t. ex. under uppsikt av general Krouliov, Stalins deputerade i kommissariatet för försvaret. I samråd med transportförvaltningen inom NKVD införde Krouliov fullständig militärisk disciplin och satte den ohämmade terrorn i det patriotiska samarbetets ställe i hela transportväsendet.

På samma sätt upphöjdes Malisjev, vice ordförande i sovnarkom, till generals rang och fick sig tilldelad den högsta ledningen av stridsvagnsindustrien, över den civile kommissariens huvud. Militära titlar tilldelades även fabriksdirektörer och andra nyckelpersoner i industrien, så att en militär regim hastigt kom att ersätta den civila förvaltningen.

Kommissariatet under Berias ledning tog naturligtvis för sin räkning den största delen av det tillgängliga slavarbetet i anspråk. Men det fanns tillräckligt med sådan arbetskraft för alla departementen inom folkhushållningen. Jag vet genom omfattande egna iakttagelser, att det inte fanns många industriella företag utan sina kontingenter av slavar och att i dussintals av dem slavarbete utgjorde den förnämsta eller den enda tillgången.

Medan jag arbetade i sovnarkom erfor jag åtskilligt om de speciella problem, som koncentrationslägren och fångarna medförde i de evakuerade områdena, allt eftersom tyskarna vann terräng. Det var ännu angelägnare att avlägsna denna slavbefolkning än de fria medborgarna. Dess arbetskraft var en ekonomisk tillgång, men långt viktigare var, att man knappast kunde förlita sig på att dessa fångar skulle förbli lojala mot sovjetregimen utan kanske skulle visa sig nyttiga för tyskarna. En annan synpunkt var otvivelaktigt den rent politiska — faran att yttervärlden genom fångarna skulle erfara vissa fruktansvärda hemligheter rörande arten och omfattningen av slaveriet i Sovjet.

En del av oss i sovnarkom kände till fall, där man dödat fångar i massa, när det visade sig, att de icke kunde evakueras. Detta skedde i Minsk, Smolensk, Kijev, Charkov, i min födelsestad Dnjepropetrovsk, i Zaporosje. Av en sådan episod fick jag en detaljerad skildring. I den lilla ”autonoma sovjetrepubliken” Kabardino-Balkar i Kaukasus fanns det i närheten av staden Naltjik ett molybdenkombinat tillhörigt NKVD och drivet med fångars arbetskraft. När röda armén drog sig tillbaka från detta område, kunde flera hundra fångar till följd av transportsvårigheter icke evakueras i tid. Kombinatets direktör lät på befallning av NKVD:s kommissarie för Kabardino-Balkar, kamrat Anochov, skjuta ned de olyckliga med maskingevär till sista man och kvinna. Sedan området befriats från tyskarna erhöll Anochov sin belöning. Han blev ordförande för folkkommissariernas råd i republiken, alltså dess högste styresman.

I de kommissariat, där det gällde att uppnå snabba produktionsresultat försvårades mitt arbete i kritiska situationer ständigt av bristen på arbetskraft. Folkkommissarierna kände till situationen bättre än jag. De begärde ofta av Pamfilov ökad tilldelning av arbetskraft ur NKVD:s reserver, och han i sin tur ställde krav på NKVD att få arbetskraft till den eller den nyckelindustrin. Ibland gick han ända upp till Vosnessenskij, Molotov eller Beria med sina problem.

Centralförvaltningen för tvångsarbetslägren, känd under beteckningen GULAG — stod under ledning av NKVD-generalen Nedosekin, en av Berias medhjälpare. Nedosekin fick order att lämna kontingenter av slavarbetare från kommittén för statens försvar, undertecknade av Molotov, Stalin, Beria och andra, och handlade i överensstämmelse därmed.

Jag erinrar mig livligt ett samtal, som jag på Utkins uppdrag hade med en av dem, som stod i ledningen för GULAG. Han skulle förse ett kommissariat med några hundra fångar för ett brådskande arbete. Vi stod under en fruktansvärd press från Pamfilov, som naturligtvis i sin tur pressades av sina överordnade, och jag hade tillkallat tjänstemannen från GULAG för att tala om denna brist på arbetskraft.

— Men, kamrat Kravtjenko, ni måste ta reson, avbröt han mig. När allt kommer omkring är ju er sovmarkom inte den enda som skriar efter arbetskraft. Kommittén för statens försvar behöver den, kamrat Mikojan gör livet surt för oss, Malenkov och Vosnessenskij behöver arbetare, Vorosjilov begär arbetskraft till vägbyggen. Var och en tycker naturligtvis att just vad han håller på med är det viktigaste. Faktum är, att vi ännu inte kunnat genomföra vår arresteringsplan. Efterfrågan är större än tillgången.

Arresteringsplan! Den kallblodiga cynismen i uttrycket framkallar ännu i dag en rysning hos mig. Ännu mera spöklikt blev det därigenom, att denne tjänsteman icke hade den ringaste känsla för det fasansfulla i sin anmärkning — att lita häkta och förslava män- niskor hade för honom blivit en alldaglig slentrian. Naturligtvis menade han icke, att häktningarna verkligen skulle ha planerats för att tillgodose behovet av arbetskraft. Han beklagade sig bara i den vanliga sovjetjargongen över att de till många miljoner uppgående arméerna av tvångsarbetare icke räckte till för att tillgodose hela efterfrågan på arbetskraft.

Barnarbetets omfattning i Ryssland är av ett eller annat skäl fullkomligt okänd i utlandet. Även innanför våra gränser omgavs det med mycken hemlighetsfullhet och beslöjades naturligtvis med hycklande fraser. Men avklätt alla sådana skylande talesätt är systemet till sitt väsen tvång. Miljontals barn bortföres från hemmen mot föräldrarnas och deras egen vilja och stoppas in i industrierna enligt en ”mobiliseringsplan”, som icke tar hänsyn till deras önsknings. Det vore oriktigt att skjuta skulden till hela denna företeelse på kriget, ty den började 1940 och har såsom framgår av rapporterna antagit ännu större proportioner efter krigets slut.

Den första förordningen om mobilisering av barnen utfärdades i oktober 1940. Enligt denna skulle 800 000 till en miljon barn från städer och byar i åldern 14-17 år omedelbart enrulleras för att utbildas för arbete i industrierna. Vid sidan om den tvångsmässiga mobiliseringen var frivillig enrullering tillåten. Fjorton- till femtonåringar avdelades företrädesvis till mera kvalificerade arbeten, som fordrade två års utbildning. Utbildningstiden för de mindre kvalificerade arbeten, till vilka sexton- och sjuttonåringarna utsågs, fastställdes till sex månader.

Sedan de genomgått denna utbildning skulle ungdomarna enligt förordningen tilldelas fabriker, gruvor, byggnadsarbeten och andra företag under fyra år enligt närmare bestämmelser, som utfärdades av ministeriet för arbetsreserverna. Fastän den lindades in i vackra talesätt bestod proceduren helt enkelt i en tvångsutskrivning av barn till arbete. Barnen slets ur sina fäders och mödrars armar naturligtvis ”till deras eget bästa”.

År 1943 höjdes kontingenterna av barnarbetare till två miljoner per år. De grymma skilsmässoscenerna, där de små grät och kämpade emot medan deras anhöriga klagade och jämrade sig, blev allt vanligare i det svårt hemsökta landet. De tvångsutskrivna ifördes uniform, inlogerades i statliga baracker och underkastades en sträng och i verkligheten fullständigt militärisk disciplin. Deras tid delades mellan arbete, studier och fysisk fostran enligt metoder, som avsåg att göra dem icke blott till lydiga utan till fanatiska tjänare åt Sovjets totala stat. Rättrogenhet i politiskt avseende var naturligtvis det viktigaste syftet med deras uppfostran.

Redan före kriget, medan jag ännu arbetade i Glavtrubostals fabrik i Moskva, såg jag i flera anläggningar stora grupper av barn, som med våld ryckts bort från hemmen. Jag lärde känna hela systemet på nära håll. De tvångsutskrivna ungdomarna väcktes klockan halv sex med en hornsignal eller en trumvirvel för att genomgå militärisk exercis. Därpå fick de frukost, och klockan sju skulle de vara på sina arbetsplatser, flickor såväl som pojkar i enlighet med de spartanska principer, som tillämpades vid deras uppfostran till robotar i statens tjänst.

En anstrykning av makaber ironi fick denna reglementering genom att chefen för de allsovjetska

fackföreningarna, Nikolaj Sjvernik, en medlem av politbyrån, erhöll den politiska ledningen av företaget. Chef för förvaltningen av arbetsreserverna, som hade hand om de tvångsutskrivna ungdomarnas utbildning och fördelade dem till olika arbeten i landet i enlighet med statens behov, var Maskatov, en av sekreterarna i Sjverniks fackföreningar.

Fem gånger under kriget företog regeringen nya mobiliseringar och lyckades driva upp antalet av dessa uniformerade pojkar och flickor till nio miljoner. Därjämte sändes hundratusentals pojkar, av vilka somliga icke var mer än tolv eller tretton år, till de nyinrättade militärskolorna för att utbildas till officerare i armén på samma sätt som de övriga utbildades för sin proletära framtid.

De som utbildades till officerare var till stor del frivilliga, men många tillhörde också de föräldralösa, som delvis rekryterades från barnhemmen, delvis från bezprizorni, de hemlösa barnen. Därtill kom att många föräldrar, som icke var i stånd att försörja sina barn, frestades att sända dem till militärskolorna — i verkligheten en värvning på livstid. Den högre utbildningen och de tre högsta klasserna i läroverken står numera endast öppna för dem, som kan betala avgifterna. Förordningen om avgifterna infördes, om man får tro Kreml ”med hänsyn till arbetarnas höjda levnadsstandard ...” I många familjer, där man icke kan erlægga dessa avgifter, betraktas den militära banan som det bästa sättet för sönerna att undgå att hamna i de exploaterade arbetarnas led.

Om metoden att tvångsutskriva barn till arbete i industrin kommer att upprätthållas — och alla tecken tyder därpå — skulle Sovjet omkring 1950 ha till sin disposition trettio till fyrtio miljoner arbetare, utbildade på reglementsenligt sätt. Det blir ett nytt slags proletariat. Inflytandet från hemmet, som erinrar om ett liv i större frihet och själsliga påverkningar utöver dem, som föreskrives av myndigheterna kommer då att reduceras till ett minimum. Genomsyrade av kommunistisk ideologi och stalinistiska teorier om världsrevolutionen kommer de att bli människor utan ringaste aning om vad personlig frihet är, blinda redskap åt staten. Dessa andligen förkrympta ryssar kommer att representera en fruktansvärd makt i regimens hand, vare sig de nu användes i hemlandet eller för utrikespolitiska äventyr.

Denna omsorgsfullt utbildade kår av medborgare kommer att ökas med kanske tjugo miljoner av NKVD:s tvångsarbetare och av en väldig stående armé av yrkesmässiga soldater och officerare, från barndomen utbildade på stalinismens grund enbart för försvaret av sovjetregimen och överordnade de vanliga värnpliktsarméerna och militära reserverna. Man bör heller icke glömma, att tiotals miljoner andra barn under tiden kommer att likriktas i de vanliga sovjetskolorna, där hängivenheten för regimen och dess metoder intar första platsen i planen för uppfostran.

Bilden av denna tvångsmobiliserade mänsklighet, spöklik i sin omfattning, stod ständigt för min inre syn, när jag underhandlade om arbetskraft för de olika kommissariatens räkning för att kunna fullgöra de brådskande produktionsplanerna. Aldrig — så tycktes det mig — har människan kommit myrstacken och bikupan så nära. Att detta förhållande inlindades i hycklande fraser om arbetets heder och om plikten att tjäna ”det socialistiska kollektivet” och att apparaten manövrerades av sådana ”arbetarklassens ledare” som slavdrivaren Sjvernik kom bilden att i mina ögon te sig ännu mera grotesk. Min ”ruttna liberalism” var tydligen alltför djupt inrotad för att kunna botas.

3.

Så gott som från första stund blev jag medveten om vår sorgliga brist på krigsförnödenheter. En konferens i Kreml, som sammankallades av en av Stalins mäktigaste medhjälpare, Alexej Kasygin, underströk dessa förhållanden för mig. Emedan därvid många saker skulle behandlas,

som nära berörde min avdelning, ville Utkin ha mig till hands men gav mig förhållningsorder att icke tala i denna trånga krets, såframt jag icke blev direkt tillfrågad.

Kasygin representerade politbyrån, som hade uppsikt över fem kommissariat och även hade hand om frågor rörande den tekniska krigsutrustningen. Långt före klockan ett på morgonen, då konferensen är utsatt, befinner sig redan de fem kommissarierna i det stora mottagningsrummet. Dessa män känner varandra nära, ja alltför ingående — när allt kommer omkring är vlast en tätt slutet värld. Man säger varandra artigheter, skrapar med foten och anförtror varandra dagens skvaller.

Kamrat Ginsburg, kommissarien för uppbyggnadsarbetena, en liten fetlagd och skallig man med tjocka glasögon sitter lugnt i ett hörn och dricker te och äter kakor. En högre man med en brokig rysk blus under jackan mumsar på ett äpple; det är Akimov, kommissarien för textilindustrin. Jag följer hans exempel och tar för mig ur den stora fruktskålen. Kommissarie Lutkin, chefen för den lätta industrin, ger mig en vink. Han är berömd som kvickhuvud och upptågsmakare.

— Hur länge kommer de att plåga oss här? Lutkin riktar frågan till en av Kasygins män. Jag skulle vilja ha mat — t. ex. bräckt skinka med ägg. Och det skulle heller inte skada med ett glas vodka att skölja ned det med.

— Ja, i natt behöver ni alla krafter, svarar den andre skrattande. Ni Mr det hett om öronen. Bäst att vara väl förberedd.

Alla instämmer i skrattet utom kamrat Sosnin, kommissarien för byggnadsmaterial, en lång man med magra och dystra drag. Hans dystra min är begriplig nog; det är en otacksam uppgift han har att sköta, och hans kommissariat får det ”hett om öronen” vid varje konferens. En kontrast till Sosnins kroniska dysterhet erbjuder den muntre Okopov, kommissarien för maskinindustrin. Det är bara en kort tid sedan han endast var direktör för en fabrik i Ural. Nu är han folkkommissarie och uppges vara en av Mikojans gunstlingar. Hans snabba upphöjelse tillskrives allmänt den omständigheten, att han lyckats konstruera en ny raketkanon, känd under namnet katjuschka och ännu omgiven med stor hemlighet. Okopov är en liten armenier med gråsprängt hår, slugt utseende och ett fint leende.

Nu inträder marskalk Vorobjov åtföljd av general Kaljagin. Vorobjov är Stalins medhjälpare vid frontens utrustning med tekniskt krigsmaterial och förråd. Då hans ärenden också nära berör min avdelning i sovnamarkom är vi redan bekanta och han hälsar med värme på mig. Vi behöver båda varandra, och både han och Kaljagin vet med vilken iver jag arbetar för att fylla kraven vid fronten. Mitt under pratet och tedrickningen håller vi blickarna fästade på den stora ekdörr, som leder in till Alexej Kasygins rum. Till slut öppnas denna dörr.

— Alexej Nikolajevitj inbjuder er till konferensen, tillkännager en sekreterare.

Det går en susning genom de församlades led. Leendena dör bort.

Var och en anlägger sin mest ämbetsmannamässiga min. I Kasygins närvaro befinner vi oss blott ett litet trappsteg från ”den älskade ledaren” själv. Rummet är stort och högt och har formen av en oval. Bilder av alla politbyråns medlemmar hänger med jämna mellanrum på de krämfärgade väggarna. En stor radioapparat av utländsk konstruktion tilldrar sig min uppmärksamhet; vanliga dödliga får inte lov att ha någon radio under kriget. Kring det stora bordet, klätt med grönt tyg, ryms ledigt trettio personer.

Kasygin sitter vid ena ändan av bordet iförd kläder av utländsk tillverkning. Uttrycket är bistert och anletsdragen skvallrar om sömnlöshet och överansträngning lika tydligt som mina egna. Han

besvarar kommissariernas och generalernas hälsning med en kort nick.

Sitt ner, befäller han. Vill chefen för GVIUK vara god att avlägga rapport.

GVIUK är förkortningen på det departement, som står under marskalk Vorobjovs ledning. Denne reser sig upp för att tala. Det har icke undgått någon av oss, allra minst marskalken själv, att han icke tilltalats med sitt namn och sin titel. Det är ett oroande tecken till att Kasygin är på dåligt humör. Vi kan när som helst vänta oss en explosion.

Marskalk Vorobjov talar ungefär en kvart med stöd av anteckningar på ett papper. Han anför sifferuppgifter i mängd. Det är en mörk bild han tecknar av knappheten på förnödenheter. Vi har, säger han, inga motorbåtar att föra trupperna över floderna på, och detta kostar oss tusentals människoliv. Det finns inga på förhand färdigställda broar, inga minor att hejda fiendens frammarsch med, inga motoriserade reparationsverkstäder, inga telefonledningar eller apparater, inga kaminer till skyttegravarna. Det finns inte ens yxor och spadar till infanteriet.

Kasygin stirrar stelt på bordduken och visslar nervöst och otåligt. Det rycker spasmodiskt i hans ansiktsmuskler. Varför har vi ingenting att möta den infernaliskt väl rustade och mekaniserade fienden med? tänker jag ideligen för mig själv. Varför har vi slösat bort dessa två år, då vi haft fred? Allt eftersom han går vidare i sin statistik börjar marskalkens känslor ta överhand och bryta igenom det hårda militära skalet. Det är som om strupen pressades samman i kramp, då han utbrister:

— I detta ögonblick stupar våra soldater i tusental vid fronterna. Varför kan vi inte skaffa dem ens vanliga yxor och spadar och saxar att klippa av taggrådshindren med? Våra pojkar bygger broar av blödande kroppar, därför att de inte har några redskap att röja upp taggrådshindren med. Kamrater, det är en evig skam! Vi har inga lyktor — jag tänker inte på strålkastare utan på vanliga simpla fotogenlyktor. Åtta gånger under de senaste månaderna har kamrat Stalin personligen gett order att anskaffa lyktor, men vi har ännu inte fått dem vid fronten. Vi saknar utrustning för camouflagen. Jag vädjar till er, kamrater, som står i spetsen för industrin, i den enkle frontsoldatens namn.

— Det är klart som dagen, säger Kasygin med hes röst, då marskalken sätter sig. Vad slags lyktor är det ni menar?

En överste, som sitter bredvid marskalken, lyfter en enkel rund lykta, en metallställning med glas.

— Och vi kan inte framställa den här struntsaken? utbrister Kasygin vredgat.

Jag råkar vara väl insatt i just denna fråga. Med Utkins tillåtelse tar jag ordet.

— Tillåt mig att ge en förklaring, Alexej Nikolajevitj. Produktionen av lyktor har fördröjts därför att vi inte har något styckegods, inga valsningmaskiner, inget glas av den rätta storleken och kvaliteten. Den stora fabrik för styckegods, som evakuerats från Novomoskovsk, är ännu icke i funktionsdugligt skick. Glaset kan vi bara få från Krasnojarsk. Kanske kamrat Sosnin kan säga oss, varför vi inte får det.

— Lyktorna skall komma! skriker Kasygin plötsligt och slår näven i bordet. Det måste bli ett slut på all den här brottsliga slöheten. Om jag så ska behöva flå huden av ryggen på de där lata drumlarna skall krigsförnödenheterna fram som kamrat Stalin befallt.

Sosnin — avlägg rapport!

Den dystre Sosnin verkar förkrossad. Han talar i en hopplös, monoton ton. Maskinerna i Krasnojarsk befinner sig i dåligt skick, kraftstationen fungerar icke, det finns inga yrkesutbildade

arbetare.

Kasygin vänder sig till Akimov och andra. Timme efter timme drar konferensen ut. Varje ny rapport är ägnad att göra misströstan allt djupare. ”Flaskhalsarna” i fråga om material, maskiner, transportmedel tycks bli allt fler — en ogenomtränglig skog av ”flaskhalsar”. Kasygin talar inte längre, ställer inte längre några frågor. Han skriker, befäller, fixerar kvoter och data utan att rådgöra med någon — och alla folkkommissarierna och generalerna skruvar nervöst på sig som en hop skolpojkar, som läxas upp av en ilsken rektor. Vi vågar inte se på varandra. Vi vet alla, och Kasygin vet också, att bristerna är ofrånkomliga realiteter, att ingen av oss kan trolla.

En gång mitt under ett vredgat utfall mot kommissarie Ginsburg ringer en telefon. Tydligt känner Kasygin igen signalen. Tonen, uttrycket i ansiktet, själva hållningen förändras plötsligt, de blir mjuka och underdåniga.

— Javisst, Josef Vissarionovitj ... Naturligtvis, Josef Vissarionovitj ... Det skall ske ... Jag vidtager omedelbara åtgärder ..., säger han.

Det är Stalin själv. Männen kring bordet genombävas av vördnad och respekt. Vi sitter där alla stela som statyer. Kasygin lägger lugnt tillbaka luren, försiktigt som om den varit av spunnet glas. Det dröjer fulla fem minuter innan han hinner återta sin ilska kommandoton.

Klockan är halv fem på morgonen, innan vi får avlägsna oss. Alla har vi fått fullt upp med instruktioner. En halv miljon camouflagenuniformer, en miljon spadar, hundratusentals fälttelefonutrustningar — omöjliga siffror, massor av sådana. Vi vet alla, att vi är urståndsatta att prestera dem; kan vi bara komma upp till 75 procent kommer det att bli jubel och belöningar och ordnar. Vi vet också alla, att de avsiktligt är för högt tilltagna för att krama ut den sista droppen ur industrin och att behoven är större än planerna.

Hemkommen smyger jag mig uppför den mörka trappan till översta våningen och trevar mig fram genom den mörka korridoren till vår dörr. Irina vaknar. Varför kommer jag så sent, frågar hon halvt i sömnen. Har det hänt något? Nej, nej, sov bara vidare ... blott en av våra vanliga konferenser. Det börjar redan bli morgon ...

Jag skulle vara närvarande vid många sådana konferenser, sammankallade av Stalins ombud, Vosnessenskij, Saburov och andra. Proceduren och stämningen vid dem alla var nästan exakt desamma som vid Kasygins konferens. Stalins befallningar, direktiv och krav, som ignorerade svårigheterna och yrkade på resultat, dominerade dem alla.

25. De båda sanningarna

1.

SÅSOM DEPARTEMENTSCHEF I SOVNARKOM förtjänade jag inte hälften så mycket som jag gjort i industrien och fick inga tillfälliga premier i stil med dem som företagsledningen utdelat. Men pengar var betydelselösa i en tid av allmän och fruktansvärd nöd. Det enda som betydde något var ransonernas storlek och de butiker, vari man hade tillstånd att köpa.

Och i detta avseende befann jag mig nu i den högsta och mest gynnade kategorien. Jag hade tillgång till de speciella lagren (”de slutna distributionsställena”, såsom de med det pompösa officiella uttryckssättet kallades) liksom till de skradderier och skomakerier, som reserverats för vlasts räkning. På dessa ställen sammanträffade jag med ”eliten” i partiet, regeringen, polisen och Kreml, ibland också med deras hustrur och tjänare.

Det fanns icke en ryss på tusen som hade någon aning om att det fanns sådana välförsedda butiker, och i själva verket tillsåg myndigheterna att de hemlighölls och såvitt möjligt doldes för massornas blickar. Det stod t. ex. vanligen en rad eleganta bilar utanför våra ”slutna” livsmedelsförråd, men få av de förbipasserande visste, vilket ärende de hade där. Ingen vanlig invånare i Moskva fick en skymt, än mindre en smakbit av de utländska eller hemmagjorda rariteter som anhopats i en sådan butik.

Våra inköp var naturligtvis begränsade till våra ransoner. Men dessa översteg vida de vanliga och omfattade sådana varor, vars blotta minne bleknat bort för gemene man. Jag tillhörde den kategori, som var befriad från *golod* och *cholod*, den svält och kyla, som höll vårt folk i sitt obarmhärtiga grepp. Landet led lika grymt som under inbördeskrigets värsta år — och detta efter ett kvarts sekel av ”socialistiskt uppbyggnadsarbete” och flera framgångsrika femårsplaner.

Min månatliga *pajok* eller ranson omfattade skinka, konserver, smör, socker, vetemjöl, rökt fisk, grönsaker, vodka, viner och cigaretter. För femton tusen rubel skulle man inte på svarta börsen ha kunnat köpa vad jag förde med mig för 150 rubel i min bil på väg från den ”slutna” butik, vars ingång bevakades av en milisman. Om det i alla fall ofta inträffade, att min hustru fick gå hem hungrig, hur skulle då icke folkets breda lager ha det? Särskilda skräddare, som uteslutande arbetade för den högsta ämbetsmannavärldens räkning, sydde kostymer åt oss av tyger från den brittiska och amerikanska *lend-lease* vid en tid, då en kostym av sekunda vara i den öppna marknaden betingade ett pris av tusentals rubler.

Då och då hade de ”öppna” konfektionsaffärerna i Moskva, där varorna icke var ransonerade och därför betingade sagolika priser, korta perioder av stort uppsving. Nyheten att ett parti kostymer eller barnkläder anlant spriddes som en präriebrand. Långa köer bildades ögonblickligen trots att den enklaste vardagskostym av bomull kunde kosta 500 till 1 000 rubel, ett par strumpor 50 till 75 rubel, en vanlig överrock 2 500 rubel eller mer. Försedda med stora buntar av skrynkliga, trasiga och oftast smutsiga sedlar stod man i timal och bad i sitt stilla sinne att förrådet skulle räcka tills man kom i tur.

De mest alldagliga ting som sytråd, tvål, tändstickor, elektriska lampor, serviser och kökskärl hade så gott som försvunnit. En halv liter fotogen kostade 200 rubel i den öppna marknaden. Till och med i själva centrum av Moskva fanns det blott elektrisk ström tre timmar på natten i residensbyggnaderna. De som icke kunde bestå sig med fotogen — och det var den stora massan av befolkningen satt i beckmörker bakom sina mörklagda fönster.

Denna vinter 1942-43 eldade man upp möbler, böcker, gamla kära musikhäften, allt som kunde skänka några minuters värme. Man bröt loss plankorna i golven och bjälkarna i taken för att inte barnen skulle frysa ihjäl. Man knackade på om morgonen hos svältande grannar för att med skälvande röst fråga: ”Vanja — eller Maria är du ännu vid liv?”

Irina och jag flyttade in en bra järnkamin i vår bostad och genom sovarkom fick jag litet bränsle. Då och då kunde vi spara litet för våra grannars räkning, ehuru detta stred mot förordningarna.

Ibland undrade jag om inte vårt relativa välstånd var tålmodsprövande för våra grannar. Irina lagade mat på ett fotogenkök inne i vår egen bostad. Ehuru vi delade med oss av vårt överflöd till våra vänner, var det inte utan vissa samvetsbetänkligheter vi använde vår *payok*. Det var en tid, då det blev en alltför alldaglig syn för att ådra sig större uppmärksamhet att se män och kvinnor falla döda ned av svält på Moskvas gator.

Men de döda begrovs, de halvdöda låg stönande i sina kalla hem och de levande kämpade vidare. Likmätigt min skyldighet inspekterade jag ett stort antal fabriker, där man var på efterkalken med produktionen. Ständigt fann jag, att bristen på livsmedel var en av de förnämsta orsakerna. Där

ledningen var i stånd att förse arbetarna med åtminstone ett någorlunda närande mål, visade sig följderna genast i bättre produktionssiffror. ”Ge oss bara mer mat, så skall vi nog skaffa er mer varor”, hörde man ständigt av företagsledningen. ”Vårt folk har inte krafter att producera vad ni begär av oss.”

En gång skickade mig Pamfilov till staden Solnechogorsk, inte långt från Moskva, för att inspektera två fabriker. Produktionen av vanligt mjöl hade fördröjts av brist på såll, vartill fordrades en särskilt fin ståltråd, som tillverkades i dessa fabriker. Jag åtföljdes av en ung främling, som presenterats för mig som ingenjör men tydligen var agent för den ekonomiska avdelningen av NKVD. Det var inte därför att man hyste någon misstro till mig som han sänts med mig utan det skedde blott av gammal vana.

Vi åkte bil över ett område, som en tid varit besatt av tyskarna och förhärjats av bomber och artillerield. På båda sidor om vägen såg vi vrak av tyska stridsvagnar och bilar. Vi åkte genom byar och samhällen, där inte ett enda hus var helt. Spöklika kvinnor och barn smög sig fram ur ruinerna och sträckte emot oss darrande händer. Vi hade tagit med oss ett stort paket livsmedel, som gjorts i ordning i sovmarkens kök. Men vi skänkte bort alltsammans långt innan vi nådde vår bestämmelseort. På många ställen såg vi långa kolonner av fångar som under sträng bevakning arbetade med att reparera vägarna.

Solnechogorsk hade undsluppit utan att lida någon skada. Jag var väntad av fabriksledningen och denna visade sig mycket ivrig att samarbeta. Man medgav, att maskinerna kunde apteras för produktion av den ståltråd som behövdes, men alla berättade för mig samma dystra historia om den svåra hungersnöden.

— Vårt folk vill gärna arbeta, sade en av dem. Som ni ser har vi bara mycket gamla män, barn och kvinnor, som inte har någon erfarenhet av fabriksarbete. Men de är villiga. De stannar kvar vid sitt arbete hela dygnet om så behövs och sover här i fabriken. Men får de inte åtminstone samma brödransoner som i andra städer har de inte krafter att fortsätta.

— Varför får de inte samma ransoner? frågade jag med förvåning.

— Därför att vår stad ligger i ett jordbruksdistrikt. Teoretiskt sett skulle vi skaffa oss våra livsmedel från landsbygden. Men det är bara i teorien. I praktiken svälter bönderna själva. Antagligen har ni sett dem utmed vägarna.

Min unge följeslagare var lika upprörd över eländet i dessa fabriker som jag själv. Han höll med mig på återvägen att varje tanke på att åstadkomma någon produktion i Solnechogorsk var utesluten, så länge vi inte kunde lösa livsmedelsproblemet.

Cheferna hade gett sig i väg på sin kvällsledighet, när jag kom tillbaka till mitt ämbetsrum. När de omsider återvände, hade jag redan utarbetat en detaljerad plan för ett omedelbart ingripande av regeringen för att åstadkomma nya förhållanden i fabriker, så att de skulle kunna utnyttjas bättre. Frammot midnatt fick jag audiens hos Pamfilov. I Utkins närvaro läste han mitt utkast.

— Gott ... Gott ... Utmärkt, nickade han med sin skalliga hjässa. Men plötsligt mörknade hans drag.

— Vad för slag? Fem hundra gram bröd om dagen åt arbetarna och deras familjer ...

— Ja, svarade jag ivrigt. Det är det viktigaste. Dessa människor är helt enkelt utsultna.

— Den punkten måste strykas, befallde Pamfilov.

— Men Konstantin Gavrilovitj, jag ber er att ni låter den få stå kvar i mitt utkast. Låt så vara att

det finns några arbetare som har egna trädgårdar eller som har släktingar, som är bönder, men det spelar ingen roll. Dessa människor arbetar och bör ha den ranson, som är nödvändig för en arbetare.

— Jag tycker liksom ni, kamrat Kravtjenko, att det är synd om dem, men denna punkt måste strykas.

Innan den reviderade planen sändes till Molotov för verkställighet vädjade jag än en gång till Pamfilov, att vi skulle understryka behovet av bröd för att säkerställa arbetet vid fabrikerna i Solnechogorsk. Sovnarkoms chef betraktade mig med en irritation, som han icke brydde sig om att dölja.

— Hör på, Kravtjenko! Är ni en socialarbetare eller en bolsjevik? Man får inte låta leda sig av humanitära hänsyn, när man fattar politiska beslut. Lär av kamrat Stalin — älska folket men offra dess behov, när situationen kräver det.

Det överraskade mig alls icke, att de båda fabrikerna, ehuru de försågs med tillräckligt med råvaror, icke kunde producera halva den kvantitet fin ståltråd, som beräknats i planen.

En annan färd har ännu skarpare bränt sig in i mitt minne. Blott en modern Dante skulle i sina mörkaste stunder kunna finna ord, starka nog att mana fram bilden av ammunitionskommissariatets hemliga underjordiska fabrik, som huvudsakligen drevs med slav-arbete.

Bortom Podolsk, djupt inne i provinsen Moskva, fick endast de som hade speciellt tillstånd färdas på de tåg, som förde oss genom ett område med djupa skogar. NKVD-officerare undersökte gång på gång våra papper. Tåget gick långsamt och upprepade gånger kunde vi från fönstren iaktta ett stort antal fångar — man kan icke missta sig på vilka dessa olyckliga var — som fälldes och staplade upp träd och släpades dem fram till järnvägslinjen. Slutligen stannade vi vid en ändpunkt för den nya järnvägslinjen och steg ur.

I en glänta stod en ammunitionsfabrik. I skogen bortom den låg de trånga ingångarna till de underjordiska rummen, osynliga och väl camouflerade. Här under jorden fanns det stora verkstäder, där tusentals fångar och fria arbetare fyllde granater, bomber, minor och annan ammunition med explosiva ämnen. Hela området för denna underjordiska värld var avspärrat med taggtråd och bevakat av väpnade NKVD-gardister, somliga utrustade med blodhundar, som var speciellt dresserade för denna uppgift.

Jag hade kommit dit med en följeslagare för att bilägga en konflikt, som uppstått mellan denna hemliga fabrik och en annan, som försåg den med vissa varor som den behövde. Efter en konferens med fabriksledningen på kvällen fick jag ett rum över natten på fabriken hotell. Då jag gärna ville se en skymt av fångarna på väg till arbetet, steg jag upp tidigt. Ett iskallt regn föll. Kort efter sex såg jag en kontingent på omkring fyrahundra män och kvinnor, tio i varje led, marscherande under stark bevakning till sina hemliga verkstäder.

Under årens lopp hade jag sett dessa ömkansvärda slavar under alla möjliga förhållanden. Jag hade icke trott, att jag skulle få se varelser ännu eländigare än dem jag sett i Ural och Sibirien. Men här syntes fasorna ha fått verkligt sataniska proportioner. Dessa anleten — sjukligt gulaktiga och blodlösa — var dystra dödsmasker. Dessa vandrande kroppar var hopplöst förgiftade av de kemikalier, som de arbetade med i sitt unkna inferno.

Det fanns bland dem män och kvinnor, som kunde vara femtio år eller mer men också unga människor i den tidiga tjuugoårsåldern. De gick där tysta och beklämda som robotar och såg varken till höger eller vänster. Och de var fantastiskt klädda. Många hade gummigaloscher,

bundna med snören på fötterna; andra hade virat in fötterna i trasor. Somliga var klädda som bönder; några kvinnor hade kappor av astrakan; här och där lade jag märke till vad som återstod av goda utländska tyger. När den dystra paraden gick förbi den byggnad, varifrån jag betraktade den, föll en kvinna ihop på vägen. Två vakter släpade bort henne; ingen av fångarna tog den ringaste notis om saken. De hyste icke längre några mänskliga känslor, reagerade icke längre som människor.

Andra sådana kontingenter marscherade från andra håll till det underjordiska helvetet, från NKVD:s baracker, som låg dolda djupt inne i dessa skogar, antagligen flera kilometer därifrån. På kvällen såg jag en omkring dubbelt så lång kolonn släpa sig fram genom regnet och gytjtjan för att arbeta i nattskift.

Jag fick icke tillåtelse att göra något besök under jorden, och jag skulle väl knappast heller ha kunnat stå ut med det. Men genom mina konferenser med ledningen, som pågick i två dagar, fick jag ett tillräckligt starkt intryck av det elände som här var hopat, och det förakt för människoliv varom det vittnade. Den underjordiska fabriken var dåligt ventilerad; den hade byggts i panikartad brådska och utan minsta hänsyn till arbetarnas hygieniska förhållanden. Några veckor där nere i dess stinkande ångor var tillräckliga för att för alltid förgifta den mänskliga organismen.

Dödligheten var stor; människor skyfflades in i gapet nästan lika oavbrutet som råvaror.

Direktören för fabriken var en kommunist med bister uppsyn, som bar en orden och en mängd andra dekorationer. När jag började ställa frågor till honom om arbetarna, kastade han en förvånad blick på mig, som om jag förfrågat mig om hälsotillståndet bland en hop utdömda mulåsnor.

— Tyvärr finns det inte många yrkesutbildade arbetare bland de där kräken, sade han, och jag har en hel del besvär med dem. Ni frågar, vad slags fångar det är, politiska eller kriminella. Det är en sak, som inte intresserar mig. Det är NKVD:s sak, som förser mig med arbetskraft. Det enda jag vet är, att de är folkets fiender.

Under flera månader kunde jag icke förjaga dessa bilder ur mitt minne. De färgade av sig på mina känslor även då jag sysslade med helt andra saker. Och under de år som skulle komma, i ett fjärran land, dök minnet stundom upp plötsligt och envetet, när jag hörde amerikaner orera om den ryska kommunismens underverk. Jag kunde inte låta bli att tänka för mig själv: Om jag bara två dagar, bara två dagar, kunde stoppa ner er, idioter, i den där underjordiska fabriken skulle ni kväda en annan visa.

2.

Den gren av försvarsväsendet, på vilket Kreml slösat sina bästa krafter och sin ivrigaste propaganda i mer än ett årtionde, var flyget. Och dock kunde jag snart märka, hur efterblivna vi var på detta område, vid studiet av de aktstycken, undertecknade av Stalin och Molotov, som gick genom mina händer.

Hela berg av stål, koppar och aluminium hade övergått till Hitler genom det ekonomiska avtal, som slöts i samband med den förödmjukande "vänskapspakten". En stor del av vad som återstod hade erövrats av invasionsarméerna. Flygets fabriker i Charkov, Kijev, Zaporosje, Taganrog och andra städer hade blott delvis evakuerats; det övriga hade fallit i fiendens händer. Följden blev, att våra flygare i vissa fall fick använda maskiner, tillverkade av plywood. Ett par brandprojektiler var tillräckliga för att göra slut på dem. Olycksfallen i det ryska flyget var, såsom jag erfor, talrikare än i någon annan krigförande nation. För att kompensera bristen på plan

måste våra piloter göra fler uppstigningar per dag än i någon annan armé. Trycket lättade naturligtvis, när de plan började anlända, som genom *lend-lease* tillfördes oss.

På hösten 1942 utfärdade Stalin en brådskande hemlig order om tillverkningen av ett ämne, avsett att minska eldfaran, med vilket alla plan skulle överdragas. Det var en kådig blandning av vinylklorid, som föreslagits av institutet för flygmaterial. Stalin tillmätte detta den allra största betydelse. Den tillverkningsprocess, varigenom detta nya ämne framställdes, koncentrerades i sitt slutskede till mitt departement.

Under flera veckor pågick konferenser med cheferna för de kemiska industrierna och med olika avdelningar inom flyget. Den kemiska formel man föreslagit visade sig mycket oviss och ofullständig. Slutligen fick institutets ledare en offentlig belöning för sin prestation, men hade man känt till rätta förhållandet skulle belöningen tillfallit de enkla kemiska ingenjörer och vanliga arbetare, som slet dag och natt för att få framställningsprocessen till stånd. Hela detta arbete visade sig tyvärr förgäves.

— Antag att vi lyckas överdraga planen med detta ämne, frågade jag en gång en flyggeneral, kommer det verkligen att bli till någon nytta?

Han såg sig om för att förvissa sig om att inga obehöriga lyssnade, lutade sig fram mot mig och viskade:

— Inte ett dugg ... Om planet träffas av de nyaste tyska brandprojektilerna kommer det att brinna som fnöske. Oss emellan sagt har allt detta bara psykologisk betydelse. Det kanske, åtminstone för en tid, stärker moralen hos våra flygare. De är hjältar, varenda en, men de är likväl bara människor. Det frestar på deras nerver att nödgas använda civila plan, som apterats för militära ändamål, och plan med delar av trä.

Massor av instrument, specialkonstruerade apparater och material måste framställas i forcerat tempo och under de mest ogynnsamma förhållanden för att göra vårt flyg stridsberett för det stundande vinterfälttåget. Omfattningen av våra förluster gick mig djupt till sinnes.

”Hela vårt flyg kommer att försättas ur funktion denna vinter, om icke dessa specialkonstruerade apparater och instrument snart kan framställas i tillräcklig mängd”, skrev marskalk Novikov till Molotov i en hemlig rapport, som kom i mina händer.

När jag förestod fabriker i Ukraina, Ural och Sibirien brukade jag bli irriterad över de ständiga påminnelserna och telegrammen från Moskva och andra centra, som ständigt påskyndade produktionen. Nu var det jag som genom ödets skickelse befann mig där, varifrån dessa påminnelser utsändes. Jag höll ständigt på med att telefonera, telegrafera, tigga och befalla. Jag visste alltför väl hur irriterande och hur meningslöst detta ofta nog var. Men jag framhärdade. Tiden betydde allt, och jag hade en ständig press på mig från mina överordnade.

Berodde den långsamma produktionen på att man saknade viktiga råvaror, maskiner eller arbetskraft? Jag satte fart på de kommissariat, som tillhandahöll råvaror eller maskiner eller arbetskraft — om det visade sig nödvändigt begagnade jag mig av kommittén för statens försvar, partiorganen, ja själva de höga herrarna i Kreml — och på ett eller annat sätt tillgodosågs behoven.

Det besynnerligaste var, att vi lyckades åstadkomma den apparatur, som marskalk Novikov begärde, i den mängd och kvalitet som anbefalldes i Stalins order. Kontrollen över flygplanstillverkningen lades i Molotovs händer, men de flesta ordena var undertecknade av Stalin själv. För att påskynda produktionen gjorde jag upp planer för att förse arbetarna vid vissa fabriker med bröd och varm mat, och de verkställdes, när Stalin undertecknade dem. Vi förde i

hast syrgasballonger från Gorkij till Moskva med bilar. Vi förde kalciumkarbid per flyg över frontlinjerna från Erivan till Moskva. Och till slut framställdes den erforderliga utrustningen. Snart kunde jag efter instruktioner från Kreml uppgöra förslag till speciella belöningar åt dem, som verksammast bidragit därtill. Förordningarna publicerades i huvudsak i den form jag gett dem i pressen. Inom några dagar fick jag en påringning från marskalk Novikov.

— Kamrat Kravtjenko, sade han med värme i rösten, jag vill tacka er i våra flygares namn. Jag har talat med många av dem om ert hängivna arbete, och jag vill att ni skall veta, att vi alla är tacksamma.

Problemet att anskaffa ledningar till fälttelefonerna var också ständigt brännande. Ansvaret för anskaffning av kommunikationsmedel vid fronterna låg i sista hand hos kamrat Saburov, en av Stalins deputerade, och jag hade därför mycket att göra med hans ämbetsverk. Speciella direktiv undertecknades likväl av Stalin personligen. Vid ett långvarigt sammanträde i Kreml under Saburovs ordförandeskap, som bevistades av en mängd kommissarier, diskuterades och kritiseras olika produktionsplaner. Emedan det icke fanns någon valsad metall att tillgå beslöts efter långvariga debatter och trots ivriga invändningar från militärt håll att göra ledningarna av trä.

Ungefär en månad senare satt representanter för alla de ifrågavarande kommissariaten och de militära representanter, som hade med saken att göra, på mitt ämbetsrum. Den ene efter den andre avlade rapport om resultaten. Blott en enda man, en biträdande kommissarie, föreföll vara vid gott mod.

— Våra planer för kommunikationsmedel, tillkännagav han, har förverkligats ända upp till 105 procent.

Att det var något på tok med denna framställning förstod jag genast. Hans kommissariat hade blott levererat en obetydlig kvantitet färdiga produkter och instrument. Med en förvåning som icke var fri från indignation begärde jag, att han skulle närmare förklara de besynnerliga siffrorna. Han gjorde det. Det framgick omedelbart, att av vissa delar av utrustningen tillverkats upp till 270 procent men av andra blott upp till 30. Hans stolta förklaring hänförde sig till genomsnittet. Hans siffror representerade en för byråkratin typisk form av statistik. I själva verket var det naturligtvis de lägsta siffrorna, som avgjorde, hur mycket färdiga produkter som kunnat framställas. Hans kommissariat hade i bästa fall kommit upp till 30 procent av den föreskrivna kvantiteten.

Alla skrattade åt mannens felaktiga beräkningar. Men det var verkligen ingenting att skratta åt. Såsom de närvarande generalerna förklarade, kostade den otillräckliga utrustningen med telefoner tusentals soldater livet, och ibland medförde den att fältslagen förlorades. ”Flaskhalsen” låg, som det visade sig, i tillverkningen av denna utrustning. Produktionen i fabrikena kom långt efter planen, trots det trämaterial, som man i Kreml bestämt sig för att använda.

Det var i samband därmed som jag besökte en av trävarufabrikena i utkanten av Moskva för att personligen undersöka, varför spolarna icke levererades. Direktören förklarade, att man icke hade tillräckligt utbildad arbetskraft. Jag kunde själv övertyga mig om att det blott var ett fåtal arbetare, som arbetade för att fullgöra denna order.

— Och vad håller ni på med här? frågade jag, i det jag gick in på en annan avdelning, där det syntes vara full fart på arbetet.

Vad jag fick se gjorde mig blek av raseri. Omkring hundrafemtio man var sysselsatta med att tillverka lyxmöbler — divaner, skrivbord, salongsspeglar, rymliga armstolar, de flesta av mahogny.

— Och ni har icke tillräckligt med yrkesutbildade arbetare, säger ni? Men ni använder dem ju till fabrikation av lyxmöbler. Divaner — medan folk dör på slagfälten! Det är brottsligt och jag kan tala om för er, att jag tänker göra skandal.

Direktören föreföll inte det minsta oroad. Han ryckte på axlarna och jag tyckte mig märka ett undertryckt leende i hans drag.

— Jag klandrar er inte för att ni blir rasande, sade han. Jag är själv rasande. Men jag är blott en obetydlig man. Kan jag väl göra annat än lyda de stora. Kom in på mitt kontor, skall jag visa er något.

På kontoret lade han fram ordena. Möblerna hade beordrats av partiets spetsar, av ämbetsmän i regeringen och officerare i röda armén. Jag erinrar mig bland dem Vassilij Pronin, ordförande i Moskvas stadssovjet, general Muchin och Sjtjerbakov, sekreterare i centralkommittén.

Jag rusade, alltjämt i vredesmod, tillbaka till sovnarkom och gick in på Utkins ämbetsrum. Jag började att framlägga fakta för honom. Han kunde knappt tro sina öron.

— Att tillverka lyxmöbler i stället för krigsmaterial, som beordrats av kamrat Stalin! utbrast han. Men det är ju vanvett! De skyldiga skulle sättas i fängelse.

— Jag instämmer — och jag är glad att ni tycker som jag, Andrej Ivanovitj. Men direktören visade mig, att han gör dessa möbler för kamraterna Pronins, Sjtjerbakovs och general Muchins räkning ...

Utkins min förändrades genast. Den kortvariga vreden dog bort i hans blick.

— Jaså? För Sjtjerbakovs räkning ... nå, mumlade han. Ja ... hm ... det var en annan sak. Våra ledares bekvämlighet får väl också räknas som en krigsviktig angelägenhet ... Jag skall tänka närmare på saken.

Han tog sig en lång funderare över den, medan fabriken fortsatte att tillverka möbler och röda armén begärde telefonutrustning, gevärskolvar o. s. v. Flera gånger återupptog jag — en smula maliciöst såsom jag medger — frågan men utan resultat. Jag vågade icke gå förbi Utkin direkt till Saburov, och Utkin var tydligen rädd för att skaffa sig politiska motståndare.

I det krigstekniska departementet var det oundvikligt, att jag blev invigd i ett av det ryska krigets bäst bevakade och mest beklämmande mysterier. Det var en hemlighet som vilade tungt på alla dem, som kände till den. Blott efter krigets segerrika slut kan man nu tala om den.

Det var endast en liten del av befolkningen i Ryssland, som var utrustad med gasmasker. Till och med i Moskva hade blott var fjärde människa en sådan; i landet i övrigt var läget mycket sämre; den stora majoriteten av byar och mindre städer hade inga alls. Men det var bara halva tragedien. Den fruktansvärda hemligheten var den, att blott få av dessa masker, vare sig de nu befann sig i soldatens ränsel eller i civilbefolkningens ägo, var till något gagn. Enligt den officiella uppskattningen var 65 procent av de gasmasker som tillverkades under kriget värdelösa. Den viktigaste orsaken därtill var, att vi i brist på gummi nödgades använda impregnerat tyg, som icke slöt hermetiskt till. Vi led också allvarlig brist på järnbleck, glas och andra varor, som var nödvändiga för tillverkningen av gasmasker.

Om tyskarna vetat detta, är det icke osannolikt, att de skulle ha släppt loss den kemiska krigsföringen i fruktansvärd omfattning. Om de visste det, så måste man anta, att de varningar om skoningslösa repressalier med giftgaser, som utsändes av Roosevelt och Churchill, räddade miljoner av mitt folk på slagfälten och i bebyggelsecentra.

En gång då jag träffade en hög militär ämbetsman i sektionen för kemisk krigföring frågade jag honom rakt på sak, varför han nöjde sig av förtvivlan. Inga masker alls? Nej, på det här sättet har sig med dessa gasmasker.

— Men vi har ju intet annat val, svarade han med en axelryck-vi åtminstone ett visst psykiskt eller moraliskt försvar.

Sent en kväll var jag inne hos Utkin, just då han beredde sig att gå hem. Jag såg honom gå till kassaskåpet och ta fram flera nya, fina gasmasker. Tydligt läste han mina tankar i min uppsyn.

— Se inte så förebrående ut, sade han leende. De här är för min hustru och mina barn. Vem vet, vad som kan hända ... Det finns ingen anledning till panik, men sunt förnuft kräver vaksamhet.

— Men Andrej Ivanovitj, varför använder ni inte de masker, som utdelats bland allmänheten?

— Är ni galen? utbrast han, men tillade därpå lugnande: Jag skall försöka skaffa ett par åt er och er hustru.

I fråga om gasskyddsrum var situationen för den stora massan av befolkningen ännu sämre. Det fåtal, som uppförts, skulle i händelse av ett gasanfall blott ha kunnat rymma en försvinnande bråkdel av befolkningen i de större städerna, och de flesta var dåligt byggda och slöt icke hermetiskt till. De mindre städerna och byarna hade naturligtvis inga som helst gasskyddsrum.

I Moskva hade Kirovkajastationen vid den underjordiska järnvägen ombyggt till ett gasskyddsrum för de högre ämbetsmännen, och det fanns även gasskyddsrum i de olika kommissariaten. I vår sovnarkom hade vi ett förträffligt sådant, försett med mattor, livsmedel och ett bibliotek. Men det var en klen tröst för den vanlige medborgaren. Bilden var icke mycket ljusare i fråga om försvaret mot den kemiska krigföringen, trots att detta avsnitt av kampen av politbyråns anförtroths åt specialtrupper tillhörande NKVD.

Men hade vi svårigheter med gasmasker, fälttelefoner, stridsvagnsdelar, rörliga vapen, flygplan, så uppvägs de åtminstone i ett avseende. En natt då jag arbetade med en hög rapporter bad mig Utkin komma in på hans ämbetsrum. Där fann jag honom fördjupad i något, som i första ögonblicket såg ut som ett egendomligt spel. Utbredda på skrivbordet och stolarna runt omkring låg band av tyg, broderade med guld- och silvertråd.

— Epåletter, förklarade han muntert.

Kringströdda i rummet låg där också konstnärliga skisser till uniformer för alla tjänstegrader, från marskalkar ned till löjtnanter, som visade hur de skulle te sig i olika ställningar. Det hade ännu icke blivit offentligt känt, att dekorationerna på axelklaffarna, som en gång varit så hatade som en symbol för den tsaristiska militarismen, skulle återinföras. Beslutet hade fattats av politbyrå och skulle i sinom tid ”bekräftas” av högsta sovjet. Men framställningen av sådana var redan i gång och vad jag såg var ett urval prover.

— Jag skall ta dem med till Kreml, sade Utkin. Kamrat Stalin skall personligen inspektera dem. Är de inte vackra?

Han var vid skämtsamt lynne. Vad skulle jag helst vilja vara, undrade han. Marskalk? Amiral? Han letade rätt på epåletterna i fråga och satte dem på mina axlar.

— Nej, nej, de här passar inte alls, sade han med spelat allvar. Kanske klär de här er bättre. De hör bara till en överstes uniform, men de är vackra.

— Andrej Ivanovitj, sade jag, tror ni inte att det kommer att bli många, som betraktar de här epåletterna och nya uniformerna som ett tecken till att vi håller på att gå tillbaka till den forna

ryska imperialismen?

Han skrattade.

— Så dum ni är! Vem behöver bry sig om vad en eller annan idiot hos oss eller i utlandet tänker? Hjärtana under de förgyllda axlarna kommer att förbli äkta sovjet hjärtan, som slår i takt, liksom man kämpar i takt för kamrat Stalins idéer. Han avbröt sig och tillade därpå långsamt och med tonvikt på varje ord: Dessutom kan det rent av ur politisk synpunkt vara bra, om det finns folk, som tror att det betecknar en återgång till imperialismen. Det kommer att skaffa oss vänner i vissa kretsar.

3.

Partikommittén i varje sovjetorganisation, stor eller liten, är den diktatoriska maktens hjärta, liksom det specialdepartement, som representerar NKVD, är dess starka högra hand. Kommittén handlar å partimedlemmarnas vägnar (vanligen en försvinnande liten minoritet i varje sovjetorganisation) och övervakar deras ideologiska renlärlighet; den kontrollerar organisationens politiska verksamhet och övervakar alla de anställdas politiska tänkesätt. Men dess makt är i stor utsträckning blott så att säga världslig. Ehuru kommitténs sekreterare kan hålla sig i bakgrunden, är han den verkliga makthavaren. I sista hand tar chefen för en trust eller en fabrik sina order i alla politiska frågor från den högste partifunktionären.

Även i sovnarkom hade vi en partikommitté och en stor del av vår verksamhet där var rent politisk. Men det fanns en olikhet. Då sovnarkom själv utgör regeringen och härleder sin maktbefogenhet från politbyrån och centralkommittén, sorterade den icke under partikommittén. I spetsen för partikommittén stod en gammal kommunist, Mironov. Han hade högsta makten i alla ”trosfrågor”, om man så får uttrycka sig — i frågor som rörde den politiska moralen, analysen av händelseförlopp o. d. Men i organisationens praktiska arbete kunde han icke gripa in eller påverka Pamfilov, Utkin och andra, som var de ”världsliga” ledarna.

Därav kom det sig, att våra partimöten låg på ett något högre plan än eljest vanligen var fallet. Vi behandlade sällan speciella problem, som rörde sovnarkom, utan ägnade oss åt debatter om större politiska frågor och trosartiklar. Alla de ansvariga posterna innehades naturligtvis av kommunister, och procenten av partimedlemmar var även på de lägre planen osedvanligt hög. Partimötena hade därför stor likhet med massmöten med hela partiapparaten.

Utlänningar, som försöker sätta sig in i ”sovjetmentaliteten” genom att studera sovjetpressen och Kremls officiella åtgärder, råkar in i en snårskog av fraser. Icke en på tusen har förstått den bolsjevistiska idén om ”de båda sanningarna” — den ena för massorna, för världen utåt, den andra för partiets trogna, de invigda, den inre kretsen. Vid en tidpunkt, då man offentligt följer en viss linje i propagandan eller vidtager vissa offentliga åtgärder, kan partifolket mycket väl instrueras att icke ta någon hänsyn därtill eller rent av att hysa en rakt motsatt uppfattning.

På detta kritiska skede i kriget ansågs en ”reträtt från leninismen” — till formen, icke i sak — nödvändig. ”Reaktionära element” i hemlandet och i Östeuropa måste vinnas genom åtgärder, som tycktes gå ut på att återupprätta det religiösa livet. Man måste till det yttersta utnyttja den moraliska styrkan i den gammalmodiga nationella patriotismen. Slutligen, ehuru något längre fram, sökte man ställa sig väl med sina kapitalistiska allierade genom att ”upplösa” den kommunistiska internationalen.

I utlandet och bland huvudmassan av vårt eget folk hälsade man allt detta såsom ett vittnesbörd om en verklig sinnesändring hos ledarna i Sovjetunionen. Jag skulle få läsa artiklar och böcker, vari ”reträten” hyllades som en brytning med världsrevolutionens idé från Kremls sida. Det

fanns även ”sakkunniga”, som var enfaldiga nog att tro, att Sovjetunionen befann sig på glid från diktaturen och närmade sig förhållandena i de kapitalistiska länderna. De tyckte sig skönja ett närmande mellan livsföringen i de demokratiska länderna och i den totalitära sovjetstaten och menade, att de rörde sig mot en medelväg.

Om någon av dessa ”sakkunniga” deltagit i våra varje vecka återkommande ”slutna” partimöten för den högre personalen, skulle han ha blivit chockerad. För oss var ”reträten från leninismen” helt enkelt en tillfällig taktisk manöver. Kompromissen med religionen var en förödmjukande men ofrånkomlig eftergift. Just emedan vårt parti och vår regim i detta kritiska ögonblick såg sig nödsakade att kompromissa, uppmanades vi att ännu fastare sluta oss till kommunismen och förbli starka i tron. Den taktiska reträtten var, sade man oss, blott en omgruppering i den stalinistiska strategi, som skulle leda till den slutliga segern.

Ingen verkligt inbiten kommunist uppfattade det på minsta vis som ”bedrägeri” från partiets sida, när det offentligt proklamerade en politisk linje och i hemlighet anslöt sig till en helt annan. Han gjorde sig icke mera samvete över det än en general, som på slagfältet vilseleder fienden. Ända tills hela jorden förvandlats till en enda sovjetunion under stalinismens sol, måste revolutionens generalstab — d. v. s. våra ledare i Kreml — manövrera, i det de än griper till offensiven, än viker undan, än drar sig tillbaka till på förhand konsoliderade ställningar och alltid utnyttjar splittringen i de kapitalistiska länderna. Borgerliga moralister, som pratar om bedrägeri och dubbla sanningar, ter sig för den bolsjevistiske ”realisten” som löjliga gengångare från en tid, som överlevat sig själv och till på köpet som hycklare.

I partiets verksamhet märktes icke minsta spår av den ”djupgående förändring”, som uppgavs ha ägt rum med sovjetregimen. Bortsett från att man nu talade om kriget och dess uppgifter skilde sig ett möte bland de aktiva i partiet i politiskt avseende i fråga om tonen och de gängse meningarna på intet sätt från förhållandena före kriget.

Klockan tio på kvällen samlades vi till förberedande överläggningar för vårt varje vecka återkommande möte. Mironov presiderar under en väldig bild av Lenin. Andra framträdande partikamrater befinner sig hos honom på podiet. Kamrat Judin, chefen för den offentliga informationen men nu representant för centralkommitténs propagandaavdelning, är vår gäst för i kväll. Eftersom vi vet, att han är en av Stalins främste teoretiker, lyssnar vi ivrigt på honom. Han talar om de internationella förhållandena. Men vad han framlägger är inte rätt och slätt ”åsikter” i västerländsk mening. Det representerar de föreskrivna trossatser och meningar, från vilka vi icke vågar avvika — ja från vilka det icke skulle falla någon rättrogen kommunist in att avvika. Judin skall tala med Stalins, med partiets, med sovjetdiktaturens stämna.

Men innan han börjar ger oss en annan kamrat en bild av det militära läget. Han bestrider icke storleken av våra förluster eller vidden av faran. Stalingrad är det stora provet. Vi får icke och skall icke svika. Om Stalingrad skulle falla, om tyskarna överskredde Volga, skulle vi avskäras från oljan. Hela krigsansträngningen skulle kunna lamslås. Men detta är icke allt.

— Vi måste alla förstå, framhåller han, att Stalingrad icke är vilken stad som helst. Denna stad bär namn efter Stalin, världskommunismens *vosjd* — det ryska uttrycket för *der Führer*. Vid Stalingrad möts tvenne livsformer i kamp på liv och död — kapitalismen i sin fascistiska form och kommunismen, Hitlers arméer och styrkan hos de stalinistiska idéerna. Såsom Lenin uttryckte det: *čto kovo?* Vem skall besegra vem? Stalins egen stad kan och skall icke uppges, det må kosta vad det vill. Vi kommer att försvara varje hus, varje sten. Våldiga reserver av män och material hålles i beredskap för denna historiska duell. Tyskarna kommer att dränkas i sitt eget blod. Världen kommer att förstå, vad Stalins älskade namn betyder. Stalingrad kommer att stå där

genom seklerna som ett ärorikt monument över vår älskade Ledares geni.

När applåderna tystnat bestiger kamrat Judin talarstolen. Vi lyssnar på helspänn. Ehuru en marxistisk teoretiker kryddar han sitt tal med satir. Det är hans starka sida och han svänger sitt gissel icke blott över Hitler och hans klick utan över hela den ruttna, degenererade kapitalistiska världen.

I England och Amerika, säger oss Judin, håller en mäktig sympati med sovjetsystemet på att växa fram bland massorna. Han citerar Priestley, Laski och andra. Varken män som Churchill eller Roosevelt eller deras lakejer bland "socialisterna" eller "labour" kan hejda denna våg. I England är socialfascisten Clement Attlee ofta gäst hos den fascistiska lady Astor, Ni kan själva dra slutsatserna, kamrater!

Den engelska borgarklassen förstår, att kriget åstadkommer en revolution bland massorna. Den anser det viktigare att avvärja en revolutions fador än att beseгра tyskarna. Men hur skall det gå till? Det s. k. labour party i England måste avvända de väpnade massornas uppmärksamhet för att förhindra dem att överta makten under ledning av det brittiska kommunistpartiet och den kommunistiska internationalen.

Den skenbara konflikten mellan Churchill och oppositionen inom labour är därför enligt Judin bara ett spegelfäkeri. Båda grupperna samarbetar för att hålla proletariatet nere och båda är beredda att sjunga God Save the King.

Vad deras hållning till Ryssland beträffar, förklarar han, så älskar det engelska arbetarpartiets ledare oss ungefär lika högt som vi älskar Hitler.

Spydigheten framkallar munterhet och spridda applåder. En gliring åt labour och andra sådana falska "demokrater" gör sig alltid bra vid ett partimöte. Turkiet och Japan kommer därpå i skottgluggen för Judins projektiler. Vi känner till, säger han och höjer rösten, att Matsuoko — den man som kamrat Stalin hedrade genom att följa honom till järnvägsstationen — sökte förmå mikadon att börja krig mot Ryssland, då tyskarna pressade sig fram mot Moskva och före Pearl Harbor. Japan och alla dess Matsuokor kommer att få sin beskärda del, när vi gjort oss kvitt Hitlers liga.

I Turkiet har general Erkilet och en flock gläfsande journalister — naturligtvis med regeringens tysta gillande — släppt lös en våldsamt kampanj mot Sovjetunionen. Men de kan vara vissa på att räakenskapens dag nalkas för dessa såta grannar ..., låter det.

— Och nu kommer jag till Amerika, kamrater. Där har Roosevelts taktik att samarbeta med Sovjet, så länge det passar honom, framkallat en kraftig opposition, såsom naturligt är i kapitalismens starkaste fäste. Oppositionen ledes av förutvarande presidenten Herbert Hoover och vissa reaktionära senatorer och andra personer i sold hos Morgan, Rockefeller och du Pont, understödda av den fascistiska och halvfascistiska press, som dirigeras av Hearst, McCormick och de övriga och hela flocken av fala journalister.

Hur groteskt det än kan låta för oss tror dessa människor, att Roosevelt sålt sig åt USSR och kommunismen. De förstår inte, att Roosevelt liksom Attlee representerar den sista förskansningen mot den obevekligt frammarscherande kommunismen. De förstår inte, att hans allians med USSR under kriget bara är ett konvenansparti. Vi hatar kapitalisterna lika mycket som de hatar oss. Vi kommet aldrig, aldrig att avstå från de uppgifter, som förelagts oss inför historien av Lenin och Stalin!

Brakande applåder visar, att om amerikanerna inte förstår det, så gör åtminstone vi det. Och sedan slutar Judin i denna stil:

— Kamrater, vår allians med kapitalistiska nationer under kriget får icke framkalla några illusioner. Vi måste hålla fast vid det väsentliga. Det finns två världar. Då och då kan det vara möjligt att slå en bro över den klyfta, som skiljer dem åt, såsom vi gjort under detta krig. Men vi vet, att bron förr eller senare måste störta samman. Kapitalismens och kommunismens båda världar kan icke för alltid leva sida vid sida. Chto kovo? — vem skall besegra vem? förblir den stora frågan, nu som alltid. Den förblir framtidens stora fråga.

— Så länge vi lever inringade av kapitalismen befinner vi oss i fara, kamrater. Låt oss aldrig glömma det. Låt oss inte hemfalla åt illusionen att börja tänka på grundval av *lend-lease*. Den är en överenskommelse, som vi får betala dyrt med Sovjets blod och Sovjets jord. Låt oss icke överdriva den nya och onaturliga ”vänskapen”. Låt oss alltid minnas, att vi partimedlemmar är Lenins och Stalins soldater och måste veta, hur vi principiellt sett skall tänka om kapitalismen.

När Judin slutat reser vi oss alla och sjunger ”Internationalen”.

Vilka hemliga undermeningar än andra må ha om betydelsen av ”reträten” från de kommunistiska lärorna, så, vet vi i de inre kretsarna, att det blott är fråga om tillfälliga eftergifter. Den kommunistiska rörelsen kan förändra form men till sitt väsen förblir den sig lik — det är bara dårar som tror på någon verklig sinnesändring.

Vid ett senare möte talade Vladimir Potjomkin, den kände sovjetdiplomaten. Hans uppfattning sammanföll naturligtvis helt och hållet med Judins — ingen i Sovjetunionen har några självständiga åsikter; var och en blott upprepar och varierar den föreskrivna ”linjen”. Men Potjomkin såsom specialist på utrikespolitiska frågor uppehöll sig mera utförligt vid olika europeiska länders framtid. Hans åsikter såväl som alla talares från centralkommittén återspeglade partidoktrinerna.

Om vi, framhöll de, måste dra oss tillbaka ideologiskt till mindre extrema ståndpunkter, så är det blott för att upprätta nya baser för en ny offensiv. De ansåg det som säkert, att kommunisterna skulle inträda i regeringsställning i alla de besegrade och befriade länderna, när segern vunnits. För detta ändamål måste de revolutionära reserverna betryggas och stärkas. Kapitalismen skulle angripas uppifrån, genom sina egna regeringar, och nedifrån genom massaktioner.

Den pinsammaste av de kompromisser, som kriget gjorde nödvändiga, rörde förhållandet till religionen. Prästerskapet hade fått tillstånd att skriva och utge en bok med titeln Sanningen om religionen i Ryssland, vari de proklamerade en allmän försoning med sovjetsystemet. Ehuru det fanns få människor hos oss, som tillmätte boken någon större betydelse, hörde vi, att den väckt sensation utomlands. I syfte att informera oss rörande hela denna förbryllande fråga sammankallade Mironov de aktiva i partiet till sitt ämbetsverk.

— Kamrater, förklarade han, vi har nödgats göra vissa eftergifter för de troende, särskilt som så många av röda arméns soldater kommer från efterblivna byar, där religionen ännu har ett betydande grepp över folket. Fienden begagnar sig även av vår antireligiösa hållning i propagandasyfte, men de förbättrade relationerna till den ryska kyrkan förtar verkan av denna propaganda. Det finns också en annan viktig synpunkt att ta hänsyn till. Våra arméer kommer snart att rycka in på slaviska områden, som ännu icke åtnjutit förmånen av någon kommunistisk uppfostran. Vilket värde kommer den panslaviska kommittén i Moskva att få, om vi fortsätter vår gamla politik med hänsyn till kyrkan?

Vår nya religiösa politik kommer att bli av värde, emedan den berövar den antisovjetpropaganda, som bedrivs av romerska katoliker, lutheraner och andra religiösa grupper, dess verkan. Ni får därför icke underskatta klokheten i vårt partis åtgärder. Vi måste under den närmaste tiden anlägga en vidare syn på frågan. Vi har nu en möjlighet att åstadkomma ett närmande mellan den

ortodoxa kyrkan i andra länder och Ryssland och göra Moskva till ett tredje Rom!

— Men kamrat Mironov, invände någon av de närvarande, föreligger det inte en viss fara, att den unga generation, som en gång skall inta vår plats, kommer att bli förstörd av religiös vidskepelse?

— Ni behöver inte ha några bekymmer för den saken, svarade han med ett leende. Det finns ingen jordmån eller näring för religionen i USSR. När allt kommer omkring står pressen, teatern, skolan, litteraturen, alla de opinionsbildande faktorerna under partiets kontroll. Det står klart för envar, att ingen ung man med religiösa tendenser någonsin kan komma sig upp. Om han icke ideologiskt och politiskt står på vår sida finns det ingen plats för honom. Däri har vi vårt största övertag.

Kom ihåg, att kyrkan är skild från staten — och att skolan befinner sig i statens händer. Ni kan vara förvissad om att våra komsomoler kommer att visa sig som en starkare makt än våra präster. Eller tror ni, att vi är sådana idioter, att vi tänker överlämna den unga generationen åt prästerna?

Allt detta stod klart för oss. Det var blott fråga om övergående manövrer av taktiskt värde hemma och i utlandet. Det stod också klart för oss, att vi, när vi berörde frågan inför ”massorna”, måste framställa förändringen såsom djupgående och varaktig.

— Inte ens de mindre försigkomna partimedlemmarna, varnade oss Mironov, kan helt förstå den egentliga innebörden i detta. Ni måste iaktta stor försiktighet, när ni talar med dem om detta ämne.

När den kommunistiska internationalen demonstrativt upplöstes i maj 1943, arbetade jag icke längre i sovnråd. Men de förklaringar som framstående kommunister avgav vid slutna möten, stod i överensstämmelse med vad män som Judin och Potjomkin hade sagt oss. Man lät oss förstå, att den världsomspännande organisationen blott i formell mening upplöstes. I själva verket måste apparaten, personalen och sammanhållningen inom internationalen stärkas nu, då den måste bedriva sitt arbete underjordiskt. ”Över hela världen, kamrater, bereder sig nu våra revolutionära krafter till kamp — och till seger.”

Under den allmänna sensation, som internationalens upplösning framkallade, glömde man totalt, att Stalins bok Leninismens problem fortfarande var det högsta rättesnöret i alla kommunistiska lärofrågor. Och i denna bok lämnar oss Stalin icke i tvivel om att ”det segerrika proletariatet” — d. v. s. USSR — icke blott har rätt utan en helig plikt att använda våld för att framkalla revolutioner i andra länder, när det gynnsamma ögonblicket är inne. Den konsoliderade revolutionära regimen måste, förklarar Stalin, bistå den övriga världen och ”om det är nödvändigt ingripa även med militärmakt mot de exploaterande klasserna och deras stater”.

Och även den officiella stalinistiska Partiets historia bibehöll sin giltighet och läses alltjämt, varhelst Stalins anhängare och medhjälpare finns. Den uttrycker sig tydligt nog: ”Det kommunistiska partiets allomfattande union”, heter det i inledningen till boken, ”har låtit sig ledas och ledes alltjämt av marxismen-leninismens revolutionära läror ... Studiet av partiets historia stärker vår tro på den slutliga segern för Lenins och Stalins stora sak, kommunismens seger i hela världen.”

Då dessa satser aldrig återkallats, kan man icke låta bli att med en rysning tänka på vad som skulle ha kunnat bli följden om Stalins Ryssland — i stället för USA — hade varit det första land, som kunnat framställa atombomben.

Det är inte någon långsökt spekulation. De ryska vetenskapsmännen och de intellektuella överhuvud arbetade oberoende av sina politiska åsikter lojalt och effektivt för att bidra till segern. De bidrog att avhjälpa bristerna i utrustningen genom att framställa krigsmaterial av nya typer

och de gav sitt land den stora fördelen att kunna överraska världen med en rad nya vapen. Det var en offentlig hemlighet, att atomforskningen bedrivits med stor iver under Stalins egen ledning.

Mot slutet av 1942 hörde vi ett rykte, att Stalin skulle ha mottagit vetenskapsakademiens president, professor Komarov, och ledaren för fysikaliska institutet, professor Kapitza, i en speciell konferens, som ägnats åt atomenergin. Sovjets militära spionage sökte ivrigt komma hemligheterna med atomproblemet i andra länder på spåren. Vid en sammankomst inom akademien, som hölls i december 1942 i Sverdlovsk, yttrades åtskilligt om de framsteg som gjorts i konsten att framställa sällsynta metaller, bland dem uranium. I kommunistiska kretsar skröt man med att Kapitza höll på att uppnå häpnadsväckande resultat vid sina experiment med atomsprängningen.

Om Kreml varit i besittning av atombomben före världens ledande demokrati, skulle Stalin då ha använt den för att framkalla revolutioner av det slag han strävade efter? Mitt svar är bara en personlig mening. Men den baserar sig på ett helt livs erfarenhet av den bolsjevistiska mentaliteten, dess hänsynslöshet, dess frihet från alla moraliska hämningar, när det gäller "saken". Mitt svar är ja.

Just vid den tid, då den föregivna upplösningen av den kommunistiska internationalen tillkännagavs och detta budskap väckte tillfredsställelse hos de mera naiva av våra kapitalistiska allierade, råkade jag göra ett besök i källaren till det lagerhus, som tillhörde "Den internationella boken", en organisation för propaganda på främmande språk. Där fann jag stora högar av nyligen tryckt partilitteratur, avsedd att distribueras i de länder, som röda armén beredde sig att rycka in i. I teorien var internationalen död. I verkligheten beredde sig partiet skyndsamt för en ideologisk erövring av Europa jämsides med den militära. Personalen i den "upplösta" internationalen omorganiserades med feberaktig brådska för de väldiga uppgifter, som förestod i Tyskland, Frankrike, Ungern, Italien och alla andra länder.

Den erövring av Europa, som man hoppades på, skulle komma till stånd genom en stark allians mellan tron och den militära makten. I en rad röda byggnader icke långt från Kuznetsky Most utbildades särskilt utvalda tjeckamän ivrigt för sitt arbete såväl i de befriade områdena av Sovjet som utomlands. Dessa män var alla kommunister och hade officers rang. De var gräddan av den politiska eliten. De förberedde sig på sin historiska uppgift att företaga "utrensningar" i de befolkningsgrupper, som stått under inflytande av den tyska ockupationen — och i NKVD:s ordbok har ordet "utrensning" en fasansfull klang.

Dessa nyutbildade poliskontingenter åtföljde röda armén och NKVD:s trupper på deras segerrika marsch västerut. Vanligen hemlighöll de sin politiska mission genom att bära de vanliga gradbe-teckningarna i stället för NKVD:s röda märken. Särskilt hade de utvalts för den brådskande och blodiga uppgiften att likvidera miljontals sovjetmedborgare, som kunde anses "icke-önskvärda" sedan de en tid undandragits Sovjets kontroll. "Lojaliteten" hos de otaliga miljoner, som redan lidit grymt under nazismens järnhäl, skulle prövas med den sovjetryska polisens brutala metoder. Anklagade för samarbete med tyskarna skulle tusentals skjutas, där terrorn härskade. Outsägliga lidanden skulle dessa elitmördare tillfoga befolkningen i Voronesj, Rostov, Smolensk, norra Kaukasus, överallt, där tyskarna drog sig tillbaka.

Män, kvinnor och barn, som arbetat under tyskarna blott och bart för att kunna livnära sig och ofta tvingade därtill drevs samman och avrättades utan skykten av någon undersökning, än mindre någon rättegång. Våldiga skaror av olyckliga sovjetmedborgare föstes in i boskapsvagnar eller fördes på prämar österut till koncentrationsläger och kolonier. Det totala antalet av dessa deporterade, som ökade kontingenterna av slavarbetare, uppgick otvivelaktigt till många miljoner

vid den tidpunkt, då kriget slutade. ”Utrensningar” av liknande art ägde naturligtvis rum även i de icke till Sovjetunionen hörande länder, i vilka röda armén marscherade in.

Helt visst fanns det verkliga samarbetsmän, verkliga förrädare, som förtjänade straff. Men att utgå från att förräderiet nått den gigantiska omfattning, som förutsattes i NKVD:s straffexpeditioner i de befriade områdena, vore en förolämpning mot ryska folket. Med sin typiska ringaktning för människoliv utsträckte polisstaten sin anklagelse för samarbete och förräderi till envar, som blott fällt ett oförsiktigt yttrande om den stalinska diktaturen eller uttryckt minsta tvivel på den ”socialism”, som påtvingats honom av Kreml.

I sanningens namn måste vi erkänna detta dystra faktum — miljoner av mitt folk utbytte det tyska slaveriet mot det sovjetryska.

4.

Jag blev väl förtrogen med vår regerings system och organisation; med förvaltningsmaskineriet, sådant det i verkligheten fungerade, icke så, som det ter sig på papperet, i den skrivna författningen. Verkligheten är inhöljd i djupt mörker, icke blott för utlänningar utan även för vårt eget folk. Det skulle behövas en hel avhandling om sovjetmakten för att ge en föreställning om denna verklighet. Här måste jag nöja mig med att helt enkelt fastslå, att den regim, som till formen är en sovjetregim, i verkligheten är en partidiktatur. Varken folkkommissariernas råd eller högsta sovjet är något annat än en påbyggnad på partiets centralkommitté och politbyrå.

Emedan jag nu genom min ställning befann mig så nära de högsta spetsarna, erfor jag mycket av vad man skulle kunna kalla skvallret i de högre och inre kretsarna. Där pressen står under fullständig kontroll finns det alltid en gynnsam jordmån för skvaller och rykten. I Moskva spriddes ryktena troligen snabbare än någon annan stans på jorden, och detta redan av det skäl, att det icke fanns några medel att kontrollera och vederlägga dem. Dementier gav dem blott ökad styrka. Sensationella nyheter, särskilt om de var pikanta och tangerade det otillåtna, värderades högt och delgavs blott de allra närmaste vännerna.

Att det förekommit ett gräl mellan några av de högsta ledarna, att den ene kommit i gunst och den andre fallit i onåd, någon pikant anmärkning av Ledaren själv — sådant utgjorde ämnen för livliga meningsutbyten. Jag råkade få veta, att Kaganovitj och Andrejev, båda tillhörande politbyrå, hatade varandra och konkurrerade med varandra om Stalins gunst; att Mikojan och Molotov tävlade om äran att stå Ledaren närmast; att den uppgående stjärnan Vosnessenskij och den gamla stjärnan Kaganovitj ständigt var på kant med varandra — Vosnessenskij hade vid en konferens behandlat Kaganovitj med förakt — att Mechlis, chefen för den politiska sektionen i röda armén, i stillhet avlägsnats från sin befattning, emedan han i egenskap av jude blivit en effektiv måltavla för den nazistiska propagandan bland våra mera efterblivna soldater; att Stalins älsklingsson, Vassilij, ständigt råkade i trassel på grund av dryckenskap, flickor och dumdristiga upptåg.

Kort innan han lämnade sin post såsom ambassadör i Mexiko upplevde den numera döde Konstantin Umanskij, förutvarande ambassadör i Washington, en uppskakande personlig tragedi. Hans unga dotter hade haft en förbindelse med en likaledes ung son till Sjachurin, folkkommissarien för flygplansindustrin. En natt uppstod det ett av svartsjuka föranlett gräl mellan dem, och ynglingen dödade Umanskijs dotter med sin fars revolver. Brottet var under flera dagar det allmänna samtalsämnet i de högre ämbetsmannakretsarna, men icke ett ord sipprade ut i Moskvapressen.

Det mest omtycka ämnet för skvallret var likväl Stalin själv. Varje ord, som han fällt stöttes och

blöttes. Hans sympatier och antipatier, hans hälsotillstånd, hans vanor och svagheter tilldrog sig större intresse från hans hovmän än krigets gång eller världsrevolutionens öde. Jag erfor, att Stalins mest omtyckta hobbies var schack och biljardspel, och att han spelade båda dessa spel tillräckligt väl för att ha nöje av att inlåta sig på tävlan med schackmästare och framstående biljardspelare. Ledarens älsklingsviner, sade man mig i en ton, värdig sådana statshemligheter, var *kachetinskij* och *kagor*, båda av kaukasiskt ursprung.

Vi lade alla märke till att Stalin hade en viss förkärlek för ordstäv, både ryska och georgiska, och ofta använde dem för att klippa av en diskussion. Då han slutit sin pakt med Hitler uppgavs han länge ha suttit tyst medan politbyrån debatterade dess följd. Slutligen sammanfattade han läget i ett av sina mest omtyckta ordstäv: ”Jag garanterar inte för hur anrättningen kommer att smaka, men den blir het”. Ibland, när någon talade för länge kunde man höra honom lågmält mumla: ”Vänd på steken, annars blir den bränd!” Eller när talaren inte kom till själva poängen, kunde han säga: ”Jag ser nog, att kon håller på att kalva, men var är kalven?”

Vid ett möte i centralkommittén vände sig Stalin till de höga herrarna i sin omgivning och förklarade:

— Om ert arbete inte genast visar bättre resultat, ska vi prygla upp er. Och han tillade efter en paus, för att hotelsen skulle göra bättre verkan: Inte bokstavligt, men prygel ska ni få. Det är allt.

Stalin uppges tycka om musik, men hans smak lär inte vara särdeles förfinad och hans insikter tämligen begränsade. Detta hindrar honom naturligtvis inte från att avgöra musikaliska tvistefrågor och bedöma musikskapelser. Historien om hur han för en tid stötte den unge Sjostakovitj ned i det yttersta mörkret är allmänt känd. Mindre känd är historien om den unge kompositören Tilchon Chrennikov. Hans opera I stormen hälsades med entusiastiskt bifall av kritikerna i Moskva. Men Ledaren såg operan och sade, att han icke tyckte om den. Genast anlade kritikerna en annan ton. Operan lades ned och har sedan dess icke avhörts.

Det går en historia om Stalin, som jag aldrig riktigt trott på men som vunnit allmän tilltro bland hans närmaste förtrogna. Den går ut på att han, när han skall fatta ett avgörande beslut, gärna ”råd.. frågar” den döde Lenin i granitmausoleet på Röda torget. Får man tro ryktet skall han ha tillbragt hela timmar ensam med sina tankar i graven. En tjekaman med hög rang sade en gång till mig:

— Jag fuskar inte i spiritism, men det är faktiskt sant — när tyskarna stod framför Moskvas portar, strax innan Lenins stoft i hemlighet fördes bortom Ural, dröjde sig Stalin kvar ensam i graven under ett par timmar.

I de högsta kretsarna tror man fullt och fast, att Stalin är mycket vidskeplig, och han påstås ha ändrat sina planer, emedan ”tecknen” varit ogynnsamma. Kanske ensam bland diktatorer och framgångsrika statsmän är han en ensamvarg, mån om sitt privatliv och isolerar sig gärna under långa tider för att hänge sig åt sina egna tankar. Han beger sig sällan och ogärna till stora församlingar, och blott då politiska orsaker nödgar honom därtill. Vid sådana tillfällen har han en stor förmåga att bete sig ”precis som en av pojarna”.

Av en kollega, som var närvarande, fick jag en mycket utförlig skildring av en fest, som Stalin gav för flygare och andra, som utmärkt sig i kampen. När dessa män återvände till fronten, kunde de berätta, att Vosjd var en enkel och anspråkslös man. Stalin hade blandat sig i deras sällskap, druckit, skämtat och sjungit tillsammans med dem och dessutom överhopat dem med gåvor.

De som känt honom länge och nära var alla överens om att han var en ”hård” man, som endast litade till våldet och listen, som han betraktade som en typ av våld. Han är mycket hämndlysten,

och glömmet aldrig en skymf, som tillfogats honom. Om det kan se ut som om han gäve vika i en konflikt så är det blott ett taktiskt grepp för att få en ny och starkare anfallsposition. Och han har förstått att omge sig med män av samma hårda virke — kraftfulla, skoningslösa, hänsynslösa.

I grund och botten är Stalin naturligtvis en ensam man och vet det även. Under årens lopp har han ansett sig nödsakad att döda nästan alla sina närmaste vänner och kamrater — t. o. m. män som Abel Jenukidse, som han vuxit upp tillsammans med och som han länge räknat som sin närmaste vän. Mordet på Kirov och hans georgiske landsman Ordsjonikidses död lämnade stora tomrum efter sig i hans privatliv. Hans närmaste vänner under senare år har varit Mikojan, Vorosjilov, Beria och Molotov.

Stalins misstro till alla i sin omgivning är emellertid patologisk, och han gör aldrig några undantag ens för personer som står högt i gunst hos honom. Det kan knappast råda något tvivel om att han tror dem alla om att, om icke just för ögonblicket så framdeles, kunna intrigera för att störta honom.

I denna stil gick skvallret i de inre cirkelarna. Stalin var kanske den ende av ledarna i Kreml, som icke sattes i samband med någon skandal. Historier om balettflickor, skådespelerskor, dryckeslag och dylikt cirkulerade ständigt om ledarna men aldrig om "Ledaren". Hans strävan att bibehålla sitt grepp över alla sidor av nationens liv ger honom förmodligen ingen tid till sådana extravaganser. Hans lektyr är av det allvarliga slaget — Clausewitz, Tjechov, Saltykov — och hans insikter i ekonomiska och politiska frågor brukar förvåna dem, som kommer i beröring med honom.

Stalins förkärlek för ensamhet och hans obenägenhet att framträda offentligt ansågs av de flesta av oss icke enbart bero på hans föga vinnande yttre. Hovmålarna och även de fotografer, som tagit otaliga bilder av mannen, har lyckats dölja, att han är liten till växten, grov och tjock, att hans hy är mörkare och mera asiatisk än de flesta vet om, att hans ansikte är koppärrigt, vänstra armen delvis krökt, tänderna dåliga och till hälften borta. Om hans fysiska defekter gett honom ett mindervärdeskomplex förklarar kanske detta, att han håller till godo med bysantiskt hovsmicker, som skulle bli en normal människa alltför magstarkt.

Detta förklarar kanske också delvis det fantastiska sätt, på vilket hans tidigare liv före revolutionen i den officiella historieskrivningen utsmyckats för att framstå i en mera lysande dager. Så t. ex. betecknas han ofta i den tsaristiska polisens arkiv som bokhållare; jag har själv sett sådana aktstycken. Ännu i dag förråder han en anmärkningsvärd yrkesskicklighet när det gäller att handskas med siffror och statistiska uppgifter. Men detta enkla och på intet sätt nedsättande faktum har aldrig fått lov att offentliggöras.

Åtskilliga bittra sanningar fick man höra om Stalins förkärlek för kaukasierna, d. v. s. georgier och armenier, på ryssarnas bekostnad. Man påstod, att han mera litade på dem och förstod dem bättre än ryssarna, med vilka han när allt kommer omkring ingenting har gemensamt i fråga om härkomst och uppfostran i tidigare år. Kaukasierna utgör blott en försvinnande bråkdel av hela Rysslands folk, men de är överrepresenterade i regeringen. Beria, som ända till helt nyligen var chef för polisväsendet, Mikojan, handelsdepartementets chef, Pogosian och Kavtaradse, Molotovs närmaste medhjälpare, kommissarierna Okopov och Tevosian, deputerade kommissarierna Dadjan och Arutiunov jämte hundratal andra — alla är de georgier eller armenier.

När den 7 november närmade sig började alla i vår organisation tänka på högtidsdagen. Årsdagen av revolutionen skulle firas med pomp och ståt trots katastroferna vid fronten, ja just för att trotsa dessa olyckor. Man hoppades som vanligt, att den storsinta regeringen skulle bevilja extra

ransoner för att celebrera högtiden, och detta år skymde utsikten att få något att äta helt naturligt bort så gott som allt annat.

Ämbetsverken dekorerades, golven fejadades, de föreskrivna parollerna klistrades upp överallt. Det rådde feststämning i vår byggnad. Pamfilov dämpade sin skarpa ton mot de underordnade och var och en av oss stämde i sin tur ned tonen mot dem vi hade under oss. Den 6 november kom de lägre anställda, däribland skurgummor, renhållningskarlar och springpojkar, till arbetet utrustade med flätade kassar för att hämta varor i. Sådana kassar tillhörde sovjetmedborgarens ständiga utrustning. Man kunde lätt ha dem med sig i bakfickan för den händelse något ätbart skulle uppenbara sig.

Slutligen avslöjades den stora nyheten. På årsdagen av revolutionen och som ett vittnesbörd om Stalins stora kärlek till sina undersåtar skulle var och en, som var anställd i sovnrarkoms tjänst, få ett kilogram vitt bröd, fem kilogram potatis och tre skålpund honung. Entusiasmen var så stor att det var omöjligt att utföra något arbete. Gåvornas frikostighet var naturligtvis ett vittnesbörd om det inflytande, som Pamfilov hade. Potatisen betydde ett ordentligt mål mat för en hel familj, och honungen var mera värd än guld för människor, som länge fått undvara socker ...

— Ack, du kära lilla potatis, min älskade ..., sjöng en renhållningskarl, den skinntorre, gråhåriga Ivanov hela förmiddagen.

Han föreföll knappast längre som den obetydliga lille man, som vi brukade se traska omkring i träskor på våra fina parkettgolv.

Han hade nämligen fått äran att väga upp potatisen och han hade blomstrat upp under den stora uppgiften. Det var nu en helt annan man — en djärv, förstående men icke svag utan rätt och slätt human man — som krupit fram ur den obetydliga och utmärklade Ivanovs skinn. Nu hade denna dolda personlighet kommit i dagen och övervakade uppvägningen av potatisen och fördelade den utan fruktan eller mannamån. Vad betydde väl på en sådan dag Pamfilov vid sidan om Ivanov, potatisens gud?

— Andrusja, min duva, bad en äldre maskinskriverska bevekande, jag har tre munnar att mätta därhemma. Jag begär inte mer än fem kilo, men ge mig åtminstone inte så många frusna potatisar ...

Men den pånyttfödde Ivanov var immun mot all borgerlig sentimentalitet. För en gångs skull var han en stålhård bolsjevik.

— Vi måste dela och dela lika, svarade han. Var och en får några frusna och några goda ... om det nu finns några goda. Raska på nu, medborgarinna! Nästa!

Men ack — den stackars Ivanovs roll av konung för en dag slutade med tårar och skandal. Offren sade, att den idioten borde fortsätta med att sopa golv i stället för att väga upp kostbar föda. Ivanov själv däremot påstod bestämt, att förrådet helt enkelt icke räckt till för fem kilo åt alla. Hur därmed än må förhålla sig, så är det ett faktum, att förrådet av potatis, både den frusna och den andra, plötsligt tog slut, medan det ännu stod ett tjugotal anställda och väntade på sin ranson ...

Tjänstemännen hade det vida bättre. Vi fick ett stort paket livsmedel, tillmätt efter vars och ens ställning på rangskalan. Dessutom fick vi speciella kuponger, som då de visades upp i en ”sluten” drogeriaffär gav oss rätt att köpa två flaskor portvin och en butelj vodka.

I Kreml pågick Stalins årliga bankett. Det var naturligtvis bara de mest betydande och inflytelserika personerna som var inbjudna. Att få en sådan inbjudan var en högre utmärkelse än

att adlas av en konung. Listan på de inbjudna studerades noga av NKVD, och varje gäst undersöktes veckor i förväg. Jag kunde iaktta denna process i sovarkom. Jag märkte det djupa allvar, varmed Pamfilov uppgjorde sin förteckning på folkkommissarier och biträdande kommissarier, som ansågs förtjänta av denna höga utmärkelse. Jag såg, hur han efter att ha valt ut de förtjänta, sände listan till NKVD för närmare granskning.

Men även i sovarkom hade vi en fest. Där rådde ingen brist på pomp och ståt, paroller på band och vimplar, musik. Bord hade dukats i den stora samlingsalen för de högre tjänstemännen. Eftersom det vankades mat och dryck i överflöd uthärdade vi med jämnmot det oundvikliga högtidstalet av en partifunktionär; man måste ta emot det onda med det goda. Var gång Ledarens namn nämndes, reste vi oss alla upp och hurrade, vilket åstadkom ett behagligt avbrott i talet och gjorde det mindre långrandigt.

När det officiella högtidstalet var slut, störtade vi oss alla över anrättningarna. Vi hade en glupande aptit och länsade snart de fyllda faten. Sedan följde skålarna — först naturligtvis för vår "älskade Ledare", därpå för våra "älskade" ledare av lägre rang, Molotov, Mikojan o. s. v. ända ned till Pamfilov. Kamrat Mironov tog upp en sång och vi klämde alla i:

Låt oss sjunga en sång, kamrater,
om den störste av alla män,
om den störste, om den som vi älskar högst -
låt oss sjunga om Stalin en sång.

5.

Under någon tid hade jag bemödat mig att skaffa mig den mest avundade förmån, som en allsmäktig regering kunde bestå någon - en särskild våning. Till slut lyckades jag.

Den breda, raka Mosjaiskagatan är den bäst asfalterade och bäst underhållna landsvägen i hela Ryssland, ty denna väg leder till Stalins villa på landet och till sommarvillor i förstäderna, bebodda av många av politbyråns medlemmar, som arbetar i huvudstaden. Naturligtvis står den under ständig övervakning och inspektion för att skydda den "älskade Ledarens" liv. Flinka NKVD-män i läderjackor far av och an på motorcyklar.

Ett antal vackra, moderna hus har uppförts längs denna gata i stadens utkanter. Genom sovarkoms ingripande fick jag slutligen en våning i ett av dessa — två rum och kök, vilket var en oerhörd lyx med de bostadsförhållanden, som rådde i Moskva. Där fanns eget badrum, centraluppvärmning, modern belysning och andra bekvämligheter. Fönstren vette mot bakgården, icke mot den berömda gatan, men det betydde mindre.

Försedd med en order, som berättigade mig att ta våningen i besittning, mina papper från sovarkom och ett personligt pass anmälde jag mig hos portvakten. Portvakten (en betydande person i varje sovjetmedborgares liv) var en välvillig man, som tydligen var van att umgås med personer av rang. I statistiken figurerade dessa byggnader som "arbetarbostäder", men i verkligheten kunde endast tjänstemän i högre politisk ställning begagna dem och även dessa blott så länge de stod högt i gunst hos sina överordnade.

— Viktor Andrejevitzj, sade portvakten, allt det här tycks vara i

ordning. Nu måste ni bara anmäla er hos biträdande distriktsledaren för NKVD och sedan komma hit igen. Det är bara en formalitet.

— Men vad har NKVD med det här att göra? De här papperen måste väl vara tillräckliga.

— De räcker för mig personligen, men detta är en regeringsgata.

Politbyråns medlemmar passerar förbi här varje dag. Det ger våningarna längs gatan en särprägel så att säga.

Jag fattade poängen. Fastän mina fönster icke vette åt vägen, hade jag icke lov att bo vid Mosjaiskavägen förrän hemliga polisen konstaterat, att min därvaro icke innebar något hot mot Stalins säkerhet. Jag ringde upp NKVD:s distriktsstyrelse, underkastade mig det vanliga förhöret och fick det begärda tillståndet.

Men ödet hade velat, att jag aldrig skulle få ta den nya bostaden i besittning. Huset var nytt och ännu icke färdigt för inflyttning. Under tiden hade utsikten till min utnämning till en post utomlands börjat skymta — den glada framtidsutsikt, som jag blott i mina optimistiska och med vemod blandade dagdrömmar vågat tänka på. Så länge denna fråga var oavgjord var det meningslöst att flytta.

Med den vidgade *lend-lease* blev det nödvändigt att sända hundratals personer, specialiserade på alla grenar av näringslivet, till England, Kanada och i all synnerhet Förenta staterna. Fler ryssar skulle få en inblick i livet utanför Ryssland än som någonsin varit fallet i Sovjets historia. Såsom ingenjör i metallindustrin med mångsidig erfarenhet ansågs jag ha förutsättningar för denna post. Mitt politiska anseende var åtminstone rent formellt sett fläckfritt trots den långvariga processen under utrensningen. Likväl skulle det varit dålig taktik, ja i själva verket nästan omöjligt, att själv ta initiativet till saken. Ju ivrigare man var att komma utomlands, desto mer måste man undvika att ge sig sken av det, så att man icke skulle missförstås — eller förstås rätt — av dem, som övervakade ens lojalitet mot Sovjet.

En kväll diskuterade jag frågan om *lend-lease* med en högre tjänsteman i departementet för utrikeshandeln, som jag stod på mycket vänskaplig fot med. Försiktigt och varsamt ledde jag samtalet. Jag vågade icke antyda att här framför honom satt en person, som var kvalificerad att sändas utomlands, men jag lyckades suggerera honom till denna ljusa idé. Den tycktes honom som en egen ingivelse.

— Viktor Andrejevitj, vad skulle ni säga om att resa till Amerika? sade han plötsligt. Jag vet, att vi behöver mer folk där.

— Nå, jag har aldrig tänkt närmare på den saken. Jag har, som ni vet, en mycket ansvarsfull uppgift här i sovarkom. Men om jag kunde vara till någon nytta för krigsansträngningarna

Min vän var ingen dumbom. Han lät inte lura sig av min skenbara likgiltighet.

— Jag skall tänka på saken, sade han. Ni kan i alla fall räkna med att jag skall föreslå er på vederbörligt håll.

Jag tackade honom men hyste ingen tanke på att han verkligen skulle hålla sitt löfte och vågade icke tro, att hans plan skulle vinna framgång. Detta var i slutet av december. Ett par veckor senare kallade mig Pamfilov till ett privat samtal. I ett ögonblick av glad förväntan trodde jag att det hade något att göra med mina planer på Amerika. Men jag hade misstagit mig.

Pamfilov sade, att han ville rådfråga mig rörande ett problem, som vållat honom stora svårigheter. Det fanns en grupp metallverk av olika typer, som arbetade under en organisation, som kallades Glavmetal. Dessa fabriker låg mycket spridda -- i Chaljabinsk, Novosibirsk, Molotov, norra Kaukasus och på andra platser — men förvaltades som en enhet från huvudkontoret i Moskva. De befann sig i bedrövligt skick, förklarade Pamfilov, och det behövdes en stark ledning för att få dem på fötter igen.

— Jag måste uppdra det åt någon, som jag känner och litar på, sade han. Jag tror, att ni är rätte mannen. Jag vill att ni skall förstå, att detta på intet sätt innebär någon degradering. När ni väl lyckats skapa ordning, skall jag laga så att ni kommer tillbaka till sovnarkom. Vad säger ni om saken?

Jag gav mig sken av att blott under vissa villkor och tämligen ogärna gå in på förslaget. I verkligheten var jag mycket belåten. Det var föga troligt, att man skulle ansett sig kunna undvara en ansvarig departementschef i sovnarkom för något uppdrag utomlands. Men som tjänsteman i Glavmetal skulle mina utsikter att bli fri vara betydligt större ...

Glavmetal hade sitt kontor i den långa, låga byggnad, som bildar ena sidan av Röda torget, mitt emot Kreml. Alla som sett en bild av torget torde minnas den. Här installerades jag på ett ämbetsrum och försågs med en stab. Under ständig personlig beröring eller telefonförbindelse med direktörerna för fabriker i många delar av Ryssland ordnade jag upp förhållandena i organisationen.

Jag var icke längre fullt så upptagen av arbete som förut. Jag började ta igen den förlorade sömnen. Jag kunde se mera av livet i Moskva och träffade oftare de vänner, som jag försummat under mitt brådskande arbete i sovnarkom. Kanske var det en föraning som sade mig, att jag inte hade lång tid på mig att ännu leva tillsammans med ryska folket och med dem, som stod mig nära. I varje fall var jag ivrig att varje vecka uppleva något.

Jag var också mycket angelägen att söka få klarhet i hur folk i min omgivning tänkte. Hur hade kriget påverkat dem? Och vad jag fann bidrog blott att öka min kärlek till mitt eget folk. Jag häpnade över dess ståndaktighet under ödets hårda slag. Jag förvånade mig över deras instinktiva känsla för de politiska realiteterna. Den enkle ryssen gav åt Stalin vad Stalin tillhörde och åt Ryssland vad Ryssland tillhörde.

Kriget började ta en mera gynnsam vändning, därom kunde icke råda något tvivel. Under den långa kampen om Stalingrad distriktet hade förlusterna varit fantastiska och lidandena utan gräns. Men segervissheten fyllde våra hjärtan. Redan det, att kampen blev så långvarig, var i sig själv ett gott tecken. I ett utnöttningskrig var alla fördelarna på vår sida.

Tyskarna befann sig långt från sina försörjningsbaser och under de ovanliga vinterförhållandena var det nästan omöjligt för dem att få förstärkningar. De var nödsakade att fortsätta striden med det manskap och de förråd de anhopat inom området — oerhörda, men icke outtömliga. Ryssarna åter kunde skicka en nästan ändlös ström av blod och metall till valplatsen. Hitlers arméer skulle nödgas göra slut på halva ryska folket, innan Kreml skulle ha erkänt något nederlag vid Stalingrad. Under förberedelserna för kampen hade en ny järnvägslinje byggts längs Volga. Den fungerade bra under hela kampen och tjänstgjorde som en ledning, genom vilken nya krafter oupphörligt tillfördes den ödelagda och blödande staden. Förråd och förstärkningar började även strömma dit från andra sidan Volga.

Segern kunde i längden icke utebli. Tyskarna hade verkligen dränkts i blod — i sitt eget och ryssarnas. Bortsett från att segern hejdade den tyska frammarschen hade den en annan betydelse, som vanligen förbisets eller underskattats. Röda armén erövrade under detta fälttåg tillräckligt med tyskt krigsmaterial för att utrusta trettio till fyrtio divisioner. Det var en gång en tysk krigsteoretiker, Clausewitz, som rådde generaler att bekämpa fienden med hans egna vapen. Detta var just vad sovjetgeneralerna kunde göra efter Stalingrad. Det krigsmaterial, som erövrades vid Stalingrad, måste tillmätas samma betydelse som *lend-lease*, om man vill förklara den ryska motoffensivens framgång. Från november 1942 till november 1944 erövrade ryssarna mer än fyratusen plan, sjutusen stridsvagnar, femtiofemtusen artilleripjäser, 118 tusen

maskingevär, 1 500 000 gevär. Mycket av detta behövde naturligtvis repareras, men Hitlers vapen hade bokstavligen väntats mot honom själv.

Jag följde slaget vid Stalingrad med ivrig väntan på segern, liksom fallet var med varje sovjetmedborgare, oberoende av hans hållning till regimen. Samtidigt — så underfundig är människosjälen — avbidade jag ivrigt resultatet av de undersökningar, som skulle avgöra, om jag skulle bli i stånd att lämna USSR.

26. Förspel till Amerika

1.

TANKEN ATT JAG SKULLE RESA till Förenta staterna började ta fast form i januari 1943, och ett pass för resan utställdes verkligen i juni. Under dessa sex månader kände jag mig som en sällsynt insekt på en nål i ett väldigt laboratorium, där otaliga entomologer, zoologer, kemister och andra naturforskare studerade den ur alla tänkbara synpunkter. Man sökte och snokade efter alla de hemliga fel jag möjligen kunde ha. Hela en allsmäktig stats energi tycktes ha koncentrerats på denna enda uppgift att utforska min ringa person, dess dimensioner i tid och rum, dess härkomst, släktskap och vänskapsförbindelser av alla slag.

Staten bedrev sina forskningar med cynisk misstroghet. Vecka efter vecka rannsokade den med erfarna händer hjärtan och njurar för att utröna mina innersta tänkesätt. Och underligt nog kom den icke till något resultat. Den hemlighet jag med bävan dolde — planen att fly från USSR — lyckades den aldrig komma underfund med.

Den stora undersökningen av Viktor Kravtjenko, en son av de ryska massorna, en medlem av partiet och en sovjetingenjör, började i personalavdelningen av kommissariatet för utrikeshandel. Kamrat Shtoob, en glasögonprydd byråkrat utan någon utpräglad personlighet, behandlade mig med opersonlig artighet. De mera subtila undersökningarna sparades för skarpsyntare entomologer.

Kamrat Shtoob genomgick mitt föregående från födelsen till innevarande stund. Därpå övergick han till mina föräldrars, farföräldrars och morföräldrars, bröders och släktingars historia i min stamtavla i dess olika förgreningar. Släktförbindelserna fastställdes noggrant, de olika förbindelserna genom giftermål följdes in i detalj, och slutligen kompletterades mitt ringa men häpnadsväckande vittförgrenade stamträd med uppgifter om mina vänner och kolleger under årens lopp.

Jag hade gång på gång vandrat igenom denna självbiografiska labyrint. Varje faktum hade i det oändliga noterats av partiet, av de militära myndigheterna, de olika kommissariaterna för att nu icke tala om de vanliga och extraordinära utrensningarna. Det fanns ingen omständighet i mitt liv som var så obetydlig, att den icke måste införas i NKVD:s omfattande dossiéer.

Men ritualen kunde icke förkortas, än mindre förbigås. Kamrat Shtoob utgick från den förutsättningen, att detta var den första gången regeringen stiftade bekantskap med en av sina undersåtar. Inte ens mitt namn, mitt efternamn och min ålder ansåg han konstaterade. Detta avklädande av en sovjetmedborgare in på bara kroppen, detta avslöjande av varje hemlighet i hans privatliv, detta vändande ut och in på hans politiska idévärld hade under årens lopp fått en symbolisk betydelse. Det var individens offentliga förödmjukelse inför det större och mera betydelsefulla kollektivet. Det var den underdånige enskilde medborgaren, som förödmjukad och krypande stod där till mörken ömkligt naken inför den i full utrustning framträdande staten. Att undanhålla en hemlighet, att söka få tag i det minsta fikonlöv var ett helgerån.

Och det var därtill en ceremoni, som hade sina stora risker att genomgå. Svaren måste vara inbördes överensstämmande och samstämmiga med de svar man avgett vid föregående undersökningar, utfrågningar och efterforskningar. Polisstaten tolererade inga undanflykter. Man fick icke sväva på målet. Minsta lucka i minnet, minsta motsägelse väckte genast dess misstankar och vrede. Mången sovjetmedborgare har fått hela sin framtid förstörd genom att han för- växlat datum eller i distraktion gett felaktiga uppgifter om sina släktingar.

Sedan han övertygat sig om att min farbrors hustru, tant Vera, som jag icke kände personligen, icke utgjorde något allvarligt hot mot Sovjets förenade socialistiska republiker vidtog den närgångne Shtoob nästa åtgärd. Han försåg mig med en rad tryckta frågeformulär, som jag skulle ta med mig hem och fylla i. Jag fick icke göra några ändringar, raderingar eller överstrykningar, framhöll han energiskt. Osäkerhet var ett vittnesbörd om dåligt samvete. Entomologen höll på ordning och snygghet.

Jag följde föreskrifterna utan minsta avvikelser. Jag lade papperna i ett specificerat antal exemplar i de olika facken. Om några dagar fick jag en order: "Fortsätt ert nuvarande arbete. Om vi behöver sända er utomlands, skall ni få meddelande därom." På Sovjets tvetydiga språk betydde detta, att grundliga undersökningar om mig pågick och att jag, om jag skulle befinnas värdig, skulle undersökas ytterligare.

Nära tre månader förflöt. Jag hade nästan uppgett allt hopp. Någonstädes, tänkte jag klenmodigt, hade man upptäckt en outplånlig fläck på mitt eller min familjs rykte. Men en slaskig kväll i april, då jag kom uttröttad hem efter fjorton arbetsfyllda timmar i Glavmetal, väntade mig ett mystiskt meddelande. Jag skulle ringa upp ett visst telefonnummer. Denna hemlighetsfullhet hörde också till ritualen. Den förorsakade mig några minuters hjärtklappning, under vilka hopp och fruktan växlade, ty den kunde betyda allt, från en kallelse till polisen till en svindlande upphöjelse.

Det visade sig bara vara en hög tjänsteman i kommissariatet för utrikeshandeln. Vad man åsyftade med budskapets gåtfulla anonymitet kommer jag aldrig att få veta. Trots den sena timmen anmodades jag att omedelbart komma dit. Ett lösenord skulle delges mig vid ett bestämt fönster. Jag skyndade till kommissariatet; tröttheten var som bortblåst genom de nya förhoppningarna. Efter en lång och nervös väntan befann jag mig i ett nytt ämbetsverk och blev föremål för undersökning av ett slugare och mera durkdrivet exemplar av samma art som Shtoob.

Under tre timmar genomströvade vi mitt livs djungel och stannade då och då för att närmare genomsnoka undervegetationen i min politiska snårskog. Förhørsledaren förde mig än sakta framåt, än jagade han mig. Han framställde snärjande frågor för att fånga mig i en fälla, han stakade ut falska spår, han drog sig plötsligt tillbaka för att ta mig med överrumpling. Han var en erfaren gammal katt, men den här gången lekte han med en förslagen och erfaren gammal råtta. De nattliga övningarna under ledning av professor Gersjorn, Dorogan och andra bar nu frukt. Klockan två på morgonen var både katten och råttan alltför uttröttade för att fortsätta. Jag anmodades komma tillbaka om några dagar för att fylla i vissa extraordinära frågeformulär.

Ett par dagar senare nedskrev jag svaren på det längsta och mest underfundiga frågeformulär jag någonsin haft att göra med. Det var ett aktstycke, så cyniskt till sina förutsättningar, så närgånget med sina frågor, att alla andra frågeformulär i jämförelse därmed föreföll oskuldsfulla och diletteriska. Det var ett aktstycke, som utgick från förutsättningen, att varje medborgare var en bedragare och fortgick i en anda av förakt för allt mänskligt. När jag till slut undertecknade det med mitt namn och partinumner kände jag det ytterst förödmjukande.

Då jag lämnade in frågeformuläret beordrades jag att vidtaga nästa åtgärd i ceremonielet, vilket bestod i att anskaffa skriftliga rekommendationer från min politiska och industriella verksamhet,

utfärdade av de partiorganisationer, vari jag varit aktiv och av de företagsledningarna, vari jag nyligen varit anställd. Visserligen fanns det ingenting, som dessa ämbetsverk kunde säga, som icke redan fanns angivet i minsta enskildhet i NKVD:s officiella rapporter och inofficiella meddelanden från hemliga polisen. Men man kunde inte undvara de heliga aktstyckena. Detta innebar, att jag måste sätta mig i förbindelse med ett stort antal tjänstemän och organisationer, som korsat min väg och som nu skulle kunnat förstöra alla möjligheter för mig, om de så behagat.

Jag vände mig först till kamrat Mironov, chefen för partikommittén i folkkommissariernas råd i RSFSR. Jag anmälde mig per telefon och infann mig på hans ämbetsverk vid den utsatta tiden. Mina partidokument och mitt inrikes pass undersöktes och ett pass utställdes i vederbörlig ordning. Utrustad med detta gick jag över gården till den byggnad, där partikommittén var inrymd. Här undersöktes mitt pass, och mitt utseende jämfördes noggrant med de fotografier, som fanns på mina övriga papper. På nedre botten, där kommittén hade sitt samlingsrum, undersöktes mina papper noggrant av en NKVD-vakt; mitt utseende granskades ännu noggrannare och slutligen fick jag tillsägelse att gå till rum nr 503.

För blott några månader sedan hade jag innehaft en viktig befattning i just denna institution. Dessa vakter hade sett mig hundratals gånger. Men man fick icke slappna i den föreskrivna vaksamheten.

I korridoren sammanträffade jag med män och kvinnor, som arbetat tillsammans med mig och under mig. Några bemötte mig med hjärtlighet men de flesta med påfallande reservation. Jag var icke längre i sovnarkom, de visste icke varför jag lämnat min plats och de vågade icke riskera att bemöta mig vänligt.

Kamrat Mironov var hövlig men stel och korrekt. Som en eftergift för vår forna nära bekantskap frågade han, varför jag såg så utarbetad ut. För att vara uppriktig, svarade jag, hade jag inte fått tillräckligt med mat sedan jag lämnat sovnarkom. Han log vänligt förstående åt detta indirekta erkännande av att "hans" sovnarkom var en privilegierad plats för välförtjänta ledare. Ja, sade han, det är besvärligt med det här kriget, men låt oss nu övergå till våra angelägenheter.

Medan vi höll på med dem inträdde en liten kvinna i en stärkt mössa och serveringsförkläde med en lunchbricka. Den dignade av nybakat vitt bröd, skinka och ägg, konserverat kött, smör, te och socker.

— Alltsammans från Amerika, sade han stolt i det han tog itu med festmåltiden. *Lend-lease*, som ni förstår.

Men han inbjöd mig icke att delta i måltiden, antingen den nu stammade från *lend-lease* eller ej. Medan han åt, fortsatte han att ställa frågor till mig. Kände jag mig tillfreds med mitt nuvarande arbete? Hur arbetade partiorganisationen i Glavmetal? Klumpigt, ja dumt gick han igenom de formaliteter, som rörde min lojalitet mot regeringen och vår älskade Ledare. Inte därför att det närmare intresserade honom, inte därför att han trodde att jag var en idiot, som skulle yppa några tvivel utan helt enkelt därför att det föreskrivna ceremonielet påbjöd det.

— Ni vill alltså ha en skriftlig rekommendation? sade han. Nå, jag skall närmare rådgöra om saken med kamrat Utkin. Man måste tänka noga över den. Kom hit i morgon klockan tolv.

Följande dag måste jag underkasta mig samma granskning av mina papper och släpptes efter den vanliga väntan i förrummet in till Mironov. Han överlämnade en värtalig rekommendations-skrivelse till mig, vari mina politiska och fackmässiga kvalifikationer bestyrktes. Ödet var på min sida. Under de följande veckorna lyckades jag erhålla liknande skrivelser även från chefen för Glavmetal och sekreteraren i dess partiorganisation. Mina papper granskades gång på gång, mitt

utseende studerades, min politiska renlärighet undersöktes hundratals gånger. Och ändå visste jag, att allt detta blott var yttersidan. Under den försiggick den verkliga djuplodningen av mitt liv och mina tänkesätt av de avdelningar i NKVD, som hade denna uppgift.

Till slut hade jag emellertid i mina händer beviset på att allt avlupit lyckligt. Jag fick tillsägelse att infinna mig på den medicinska kliniken på kommissariatet för utrikeshandeln för läkarundersökning och hos kommissariatets fotograf för att avkonterfejas. Två dagar senare förstängades jag att anmäla mig hos kamrat Lebedev, biträdande kommissarie och en av kommissarie Mikojans närmaste medarbetare.

2.

På var sin sida om Lebedev satt två assistenter, som gjorde anteckningar och överlämnade åt honom diverse aktstycken under vårt första samtal. Han satt vid ett elegant skrivbord, som av någon anledning var placerat mitt i det väldiga rummet, vars golv var belagt med brokiga orientaliska mattor. Stalin, Molotov, Mikojan och andra ledare blickade ned ur sina ramar på väggarna. En stor hög papper, som tydligen innehöll kopior av mina otaliga frågeformulär samt specialrapporter från hemlighetsfulla håll, låg ostentativt på bordet framför honom.

Efter en stel hälsning började kamrat Lebedev utfråga mig från början: om mitt namn, min födelseort, om när jag inträdde i partiet. Han kunde icke gärna framställa något spörsmål, som jag icke förut dussintals gånger besvarat, men även en biträdande kommissarie måste följa det heliga ceremonielet. Jag svarade ivrigt och med entusiasm som om frågornas originalitet tjustat mig och som om jag känt mig högeligen imponerad över den skicklighet, varmed de framställdes. Därpå väntade jag medan han gick igenom dokumentsamlingen och läste ett stycke här och där, än med ett gillande leende, än med rynkad panna. De båda medhjälparna satt bredvid honom under en värdig tystnad. Tid efter annan dikterade han ett par ord, som tydligen skulle stå i en rapport till kommissarien.

Lebedev var en kraftig, bredaxlad man med tjock dubbelhaka. Anletsdragen var tilltalande, ja vackra och förrådde ett drag av mänsklighet, som icke harmonierade med hans gravlikt ämbetsmannamässiga ord och uppträdande. Jag var på det klara med att han icke var särdeles intelligent. Hur hade han, frågade jag mig, egentligen kommit så högt upp. Därpå stannade min blick på hans händer, på de korta, tjocka fingrarna med svarta sorgkanter. Det föreföll mig vara grymma händer, i stånd att bruka våld.

— Kamrat Kravtjenko, sade han slutligen högtidligt, förstår ni hur ansvarsfull en post utomlands är?

— Åja, nog har jag tänkt åtskilligt på det.

— Ni måste visa er värdig det förtroende partiet skänkt er.

— Jag skall göra så gott jag kan, kamrat Lebedev, sade jag anspråkslöst men ivrigt.

— Ni får vidare meddelande i saken. Jag hoppas, att vi snart skall ses igen.

Fem dagar senare erfor jag i förtroende, genom en vän i kommissariatet, att Anastas Ivanovitj Mikojan, medlem av politbyrån, vice ordförande i folkkommissariernas råd, medlem av kommittén för statens försvar, folkkommissarie för utrikeshandeln i egen hög person, undertecknat en rekommendation till partiets centralkommitté, vari min mission till Förenta staterna förordades. Jag fortsatte att sköta mitt arbete i Glavmetal, men mina tankar var nu långt bort. Inom kort fick jag ett meddelande genom det hemliga departementet i vår trusts huvudkontor. Jag skulle ringa upp ett bestämt nummer. Även denna gång föreföll

hemlighetsmakeriet fullständigt överflödigt, ty den som svarade var blott en kvinnlig funktionär, som anmodade mig att infinna mig halv tolv följande förmiddag.

— Ni måste ha medlemskortet i partiet, fackföreningsboken och edra militära certifikationer med er, sade hon. På slaget tolv kommer ni att få audiens på en annan plats.

Jag följde föreskrifterna in i minsta detalj. Sedan jag passerat förbi tre eller fyra vaktposter och utfrågats av en tjänsteman i NKVD fördes jag till allryska kommunistpartiets centralbyrås ämbetsverk. Det var den ”andra plats”, vars värdighet krävde, att den omgavs med speciell hemlighetsfullhet. Här undersökte man på nytt mina papper, och snart gick jag uppför en bred marmortrappa.

Vid dess övre ända stod en marmorbyst av Stalin på en marmorpedestal. Dess napoleonska utseende gjorde här i ensamheten närmast ett komiskt intryck. I andra våningen blickade en ny Stalin, icke mindre ensam och löjlig, mig till mötes. I denna våning fick jag vänta en stund och ledsagades därpå slutligen in i ett matt-belagt ämbetsrum. En tredje Stalin, denna gång från väggen, höll mig där sällskap, tills den tjänsteman anlände, som skulle behandla mitt fall. Det är tydligt, att skulptörer och målare i Sovjet icke lider brist på motiv. Ämbetsmannen satte sig tillrätta bakom sitt stora skrivbord, betraktade mig forskande under en hel minut och samtalet fick ungefär följande förlopp:

— Berätta nu något om er själv. Inte sådant som vi redan känner till genom frågeformulären. Jag intresserar mig för edra åsikter, er politiska hållning.

Jag yttrade några ord på måfå. Jag bråkade min hjärna för att fundera ut något, som inte redan blivit vederbörligt stött och blött i frågeformulären. Han avbröt mig. Han gick rakt på sakens kärna.

— Har ni någonsin hyst några tvivel på någon politisk åtgärd, som partiet vidtagit?

— Aldrig, svarade jag raskt. Det tjänade ingenting till att inlåta sig på något resonemang, om det icke skulle bli nödvändigt.

— Inte ens under kollektiviseringen och utrensningen, då ni själv kom i vissa svårigheter? Inte ens då hyste ni några tvivel på partiets allmänna linje?

— Nej, inte på den allmänna linjen.

— Men ni hade det rätt obehagligt i Nikopol 1936 och 37. Ni blev ju arresterad, rannsakad o. s. v. Vilken hållning intog ni då?

— Nå, naturligtvis tyckte jag det var konstigt, och jag var även en smula upprörd. När allt kom omkring visste jag ju, att jag var oskyldig. Jag kände mig på visst sätt kränkt.

— Det är begripligt. Det kan man inte klandra er för. Det förekom överdrifter på den tiden. Folkets fiender, som var skuld till det, har nu utrotats. Men, kamrat Kravtjenko, sitter det ännu något ärr kvar hos er, hyser ni ännu något agg?

— Nej, nej, naturligtvis inte. Jag log åt en så barock fråga. Naturligtvis var jag tacksam mot Gersjgorn och Dorogan och alla de andra, som slagit och förödmjukat mig.

Det vämjeliga komedispelet fortfor under bortåt två timmar. Detta var förmodligen det förtroliga samtal om mina politiska åsikter, som ritualen föreskrev. Som om det funnes någon plats för uppriktighet i livet i Sovjet! Som om två kamrater, som träffas för första gången, skulle våga sig utanför det välsmorda hyckleriets och det eländiga gyckelspelets gränser! Allt eftersom vår ”pratstund” fortskred blev jag allt säkrare på mig själv och hasplade ur mig allt fler fraser. Det

beredde mig en viss tillfredsställelse att få vrida och vända på hans egna slagord, medan jag hela tiden tänkte för mig själv: Jag skall snart lyckas fly! Jag skall snart vara fri från detta vidriga hyckleri, dessa själsdödande lögner! Jag skall kunna tala fritt, jag skall kämpa!

Min examinator fick tydligen ett gott intryck av mig. Mina tänkesätt föreföll honom som de rätta, inga otillbörliga tvivel, inga förmättna tankar. Antagligen ansåg han mig som en människa med mycket få men riktiga idéer, inte särskilt intelligent men pålitlig. Jag kände att hans fuktiga hand på ett gillande sätt tryckte min till avsked.

— Nå, farväl alltså. Ni får antagligen veta centralkommitténs beslut om en fyra, fem dagar.

Beslutet gick i önskad riktning. Inom en vecka beordrades Glavmetal att permittera mig för arbete i kommissariatet för utrikeshandeln. Följande dag anmälde jag mig för sektionen för import av råvaror i kommissariatet för utrikeshandeln. Här fick jag tjocka luntor med konfidentiella rapporter och instruktioner att genomläsa och sätta mig in i för att göra mig förtrogen med *lend-lease*, med förhållandena i den amerikanska industrin, med enskildheter rörande de företag inom metallindustrin, med vilka jag kunde tänkas få att göra.

Därpå kallades jag än en gång till centralkommitténs högkvarter.

Denna gång gav man mig två konfidentiella broschyrer. Jag instruerades att omedelbart noggrant genomläsa dem samt att därpå återlämna dem och avge en skriftlig förklaring, att jag kände till deras innehåll. De innehöll föreskrifter för hur partimedlemmarna skulle uppträda utomlands och varnande antydningar om de straff, som väntade dem, om de bröt mot reglerna. Kontentan av broschyrerna glömmer jag aldrig; den gav en grotesk bild av de föreställningar man i Sovjet gjorde sig om världen utanför Ryssland.

Efter att ha inskräpvt blind lydnad mot överordnade, varnade broschyrerna för de frestelser, fällor och förförelser, som väntade i de kapitalistiska länderna. De frammanade en på en gång skrämmande och förförisk bild av en främmande, fientlig, till det yttersta demoraliserad och utsvävande värld, där man inte hade tanke på något annat än att snärja en sovjetmedborgare i sina snaror och försöka avlocka honom statshemligheter. De främmande regeringarnas viktigaste uppgift bestod efter vad jag erfor i att försöka undergräva lojaliteten hos de kommunister, som avlade besök i deras länder.

De som stod i begrepp att kasta sig huvudstupa i denna virvel av korruperade politiker, profitlystna affärsmän och parfymerade skökor förbjöds att onödigtvis inlåta sig i något samtal med de otrogna och att under några omständigheter därvid beröra politiska frågor. Om man kom till oss med förslag att sälja ”dokument” eller andra hemligheter, måste vi genast ange förslagsställarna på närmaste sovjetkonsulat. Om man frågade oss om livet i Sovjetunionen måste vi utgå från att de nyfikna tillhörde kontraspionagens agenter.

Med särskild energi varnades vi för all beröring med ryska emigranter och för alla publikationer, som var ”fientliga” mot vårt land.

Vi måste undfly allt tryck, som spreds i utlandet av kontrarevolutionära agenter. De sovjetfientliga djävlarerna var allestädes närvarande. Vi skulle få höra sovjetfientliga tal i radio och se sovjetfientliga filmer. Men allt detta måste vi naturligtvis sky som pesten.

Det inskräpvt, att fastän kapitalismen var rutten till sin kärna företedde den likväl en ljus och lockande yta, så att sovjetmedborgarens dygd ständigt var i fara. Vi måste göra oss okänsliga för de kapitalistiska köttgrytornas lockelser. De finaste kapitalistiska hotellen var bara lätt beslöjade bordeller, där kvinnor av Mata Haris typ lurade på oskuldsfulla sovjetmedborgare. När vi reste utomlands måste vi ögonblickligen undfly faran, om man skulle smugla in någon skön dam i vår

hytt eller kupé. Skulle en kvinna, i all synnerhet en rysktalande kvinna, försöka inleda ett samtal med oss, måste vi fly så fort som möjligt.

Närmast efter kvinnorna framställdes alkoholen såsom den största faran för oskuldsfulla ryssar utomlands. Vi fick aldrig, såvida icke våra uppgifter krävde det och då först efter vederbörligt tillstånd från våra överordnade bege oss till en bar, en nattklubb eller något annat syndens näste, där alkoholhaltiga drycker löste tungans band.

Om våra uppgifter fordrade, att vi var med om en offentlig eller privat tillställning, måste den gode sovjetmedborgaren hålla tungan rätt i munnen för att icke förråda någon hemlighet.

Vad var det egentligen för fruktansvärda hemligheter vi måste bevaka så noga och som icke fick komma till yttervärldens öron? Härom nämnde reglerna ingenting. Men svaret föreföll mig ligga i öppen dag. Vad man i Kreml fruktade mest av allt var, att vi skulle kunna bekräfta sanningen av den ”mot Sovjet riktade propaganda”, som spreds av ”fientliga” författare, talare och publikationer. De ”hemligheter”, som åsyftades var koncentrationslägren, slavarbetet, det genomgående förtrycket och människovärdets degradering i USSR, allt som skulle kunna rubba den bild som propagandan tecknar. De båda broschyrerna var i själva verket ett vittnesbörd om Sovjets dåliga samvete.

De tillskrev de utländska regeringarna alla de gemena metoder, som NKVD och andra sovjetorgan i själva verket tillämpat i sin taktik utåt. De sade oss, att man i Amerika skulle snoka igenom vårt bagage, att man skulle försöka stjäla våra pass i spionagets intresse, att våra telefonsamtal skulle avlyssnas, att man skulle skicka förföriska kvinnor i vår väg. Man förutsatte, att vi i Amerika skulle leva i ett fiendeland, trots de diplomatiska förhållandena för ögonblicket. Om vi icke vid varje steg var på vår vakt, skulle vi sugas ned i det kapitalistiska gungflyet av profitbegär, lyx och hat till det socialistiska fäderneslandet.

Sedan jag bekräftat, att jag inhämtat dessa varningar, skickades jag till en annan funktionär i centralkommittén för att få del av hans vältalighet. Hans ton var mycket allvarlig.

— Kamrat Kravtjenko, ni står i begrepp att fullgöra ett uppdrag utomlands. Ni kommer att föra förhandlingar i en främmande om-

givning bland de kapitalister, som vi med rätta föraktar och misstror. Vi räknar på, att ni inte låter er vilseledas av tillgången på konsumtionsvaror och av andra lockelser i ett samhälle, som befinner sig i slutstadiet av degeneration och upplösning. Glöm aldrig er historiska mission såsom representant för den nya sovjetkulturen.

Visserligen hjälper oss Amerika just nu. Men vi får inte glömma, att det ger oss denna hjälp motvilligt och drivet av järnhård nödvändighet. Visserligen sammanfaller för ögonblicket vissa av våra krigsmål med dess, men de båda världarna förblir oförsonliga. Håll fast vid den insikten, att ni såsom kommunist är en svuren fiende till den kapitalistiska världen, vars medelpunkt i vår tid Amerika är. Kommunismen och kapitalismen kan aldrig försonas!

Jag behärskade mig och antog den allvarliga uppsyn som stunden krävde. Det var enfaldigt av honom att predika sådana elementära lärdomar för en gammal erfaren partiman. Men det hörde också till ritualen. Han uppbar lön för att göra det och utan tvivel höll han varje dag exakt samma tal till andra i samma belägenhet som jag.

— När ni kommit till Amerika, skall ni fortsätta att utföra aktivt arbete i vårt parti. Men kom ihåg, att ni, när ni har med amerikan-

ska regeringsmedlemmar att skaffa, icke tillhör och aldrig tillhört partiet. Ni måste ge er sken av

att inte intressera er för politik. I Amerika arbetar USSR:s kommunistiska parti underjordiskt. Ni skall inte ta ert medlemskort med, men ert medlemskap i partiet kommer att vara känt för dem, som det angår. Utåt är ni bara ingenjör och ingenting annat. Har ni förstått?

— Ja, jag har förstått.

Följande dag återvände jag till partiets högkvarter. Jag ”tvättades och manglades” såsom det ryska uttrycket säger. En annan tjänste-

man, något mera imponerande, väntade mig. Två andra personer den ene tydligen en polisagent — var närvarande. Partifunktionären var en kraftigt byggd man i en elegant kostym av utländskt snitt.

Ett armbandsur på handleden och en reservoarpenna, som stack upp ur västfickan, skvallrade om att han nyss återkommit från det kapitalistiska Sodom, kanske från London eller Washington.

— Kamrat Kravtjenko, sade han med bister uppsyn, centralkommittén sänder er på uppdrag till Amerika. Förstår ni hela vikten av det förtroende man därmed visar er?

— Ja, svarade jag.

— Har ni läst instruktionerna? Förstår ni följderna av missgrepp eller felaktigt uppträdande?

— Ja, jag skall noga följa dem.

— Den bästa garantien mot misstag är bolsjevistisk vaksamhet och hängivenhet för vårt älskade parti.

— Naturligtvis, det förstår jag.

— Ni reser till ett land, där roffarkapitalismen nått sin högsta utveckling. FBI:s kontrapionage är slutgiltigt och omöjligt att undvika. Ni kanske får erbjudande att förråda ert land. De amerikanska kapitalisterna och emigranterna kommer inte att lämna några medel oförsökta att kompromettera er. Den kontrarevolutionära och kapitalistiska pressen, särskilt Hearst- och McCormickpressen, kommer att försöka göra er vacklande i tron.

— Lita inte på dem, som uppger sig vara vänner till vårt land. Många av dem är farligare än de öppna fienderna. På sista tiden har det blivit en modesak bland vissa emigranter, inte bara bland vänsterpartierna utan bland de verkliga monarkisterna, att slicka våra stövlar. Tro inte på dem. En överlöpare förblir alltid en överlöpare. Detsamma gäller om finansmän, industriidkare och andra kapitalister, som följer det nya modet att beundra USSR. Deras beundran är inte värd ett dugg. Den kan när som helst förvandlas till förräderi.

Jag gjorde enstaviga inlägg för att visa, att jag förstod och uppskattade vad han sade. Jag undrade hela tiden, när denna fars äntligen skulle ta slut. Men hans predikan hade ännu icke nått sin höjdpunkt. Sedan han uppehållit sig vid regeringens spioner och de förrädiska emigranterna övergick han till de faror, som intresserade honom mest. I en underlig lidelsefull tonart fortsatte han att varna mig för de kapitalistiska fällorna, nattklubbarna och damerna med tvivelaktig dygd.

— Sådant är symtomatiskt för det borgerliga samhällets upplösning, kamrat Kravtjenko, men det är likafullt frestande. Jag vet ögonen gnistrade och tonen blev lysten — jag vet att kapitalismens agenter skall försöka komma er till livs med alla medel.

Jag slapp äntligen lös från honom men blott för att hamna i en länstol hos en tredje predikant. Tydligen var hans departement mera tekniskt, hade mera att göra med mina förnuktelser och möjligheter som ingenjör än med de risker jag löpte som man. En av mina viktigaste plikter, sade

han, skulle vara att försöka inhämta alla upplysningar av ekonomisk och om möjligt av militär art, som jag kunde komma över. Jag måste lära mig att noga lägga märke till alla tekniska detaljer, till hur de fabriker var organiserade, som jag besökte, till nya produktionsmetoder, nya tekniska uppfinningar och processer, allt som vi ännu inte kände till.

— Ni kommer att bli vårt lands ögon och öron i Amerika. Anmäl er för kamrat Serov, när ni kommer till Washington. Lämna honom den talong ni får, när ni deponerar ert medlemskort i partiet här. Han känner till allt om er. Har ni förstått?

— Fullständigt.

— Ännu en sak! Tala inte om, att ni tänker resa utomlands. Ni får bara meddela det till sådana vänner, som ni anser politiskt pålitliga.

Varför utsändandet av en ny handelsdelegat skulle behandlas som en hemlighet förstod jag icke. Men naturligtvis framställde jag inga naiva frågor. Innan jag lämnade byggnaden fick jag en talong i utbyte mot mitt medlemskort i partiet. Jag kände mig underlig till mods utan medlemskort, nästan som naken. Rättigheten att äga ett sådant kort hade en gång i tiden synts mig som en ljus framtidsdröm. Nu lämnade jag det ifrån mig utan ringaste saknad jag hade blivit immun mot politiska papper och jag befriades officiellt från alla militära plikter. Kommissariatet försåg mig med en betydande summa i sovjetvaluta och speciella kuponger, lämpade för bruk i den degenererade kapitalistiska världen. Jag fick även litet amerikansk valuta, tillräckligt för att reda mig i Washington.

Sedan alla dessa förberedelser undanstökats, anmälde jag mig än en gång hos kamrat Lebedev. Flera andra personer, som även ämnade resa till Amerika, alla medlemmar av partiet, befann sig även där. Nu sedan vi tagit så många hinder och tillgodogjort oss så många predikningar var Lebedev hjärtlig och vänlig mot oss.

— Nå, kamrater, sade han, jag skall fatta mig kort. Ni är ju erfaret partifolk. Jag vill bara berätta en liten historia.

Utförligt och med märkbar självbelåtenhet berättade han om en emissarie från Sovjet till Förenta staterna, som inte visat så stor försiktighet som han hoppats skulle bli fallet. Den olycklige hade, tycktes det, låtit sig snärjas av amerikanska agenter. Lyckligtvis hade ryssarna haft sinnesnärvaro nog att underrätta konsulatet, och han räddades i grevens tid.

Vi nickade alla instämmande. Vi skulle nog vara på vår vakt mot den hemliga polisens snaror i Amerika.

— Ännu ett varningsord innan jag är färdig, kamrater. Några av er reser utan sina hustrur. I Amerika finns det fullt upp att äta och dricka. Ni förstår naturligtvis, att det är ett falskt välstånd, framkallat av krigskonjunkturen och att det snart kommer att efterföljas av en ny depression. Men i alla fall — ni vet hur det är med en rashäst, som äter för mycket havre. Han blinkade slugt och vi log vördsamt gillande, fastän många av oss förstod cynismen

408 hans ord. Jo, han börjar gnägga ... Titta inte för mycket på de amerikanska flickornas ben. Han höjde ett varnande pekfinger. Om ni kommer i sällskap med kapitalisternas kvinnor så kom ihåg, att jag har varnat er.

Därpå lämnade han den raljerande tonen och övergick till hotfullt allvar. Amerika, sade han, var bara för ögonblicket vår allierade. Våra paroller måste bli försiktighet och vaksamhet. En vacker dag skulle det bli slut på denna hycklande vänskap; de dialektiska realiteterna skulle göra sig gällande.

— Lär allt vad ni kan, lägg märke till allt men ge ingenting i ersättning, sade han till sist.

När jag gick hem hade jag en liten röd bok, utlandspasset, i fickan. Förhållandena medförde att det var det värdefullaste aktstycke man kunde tänka sig. Jag tog ständigt på nytt fram det för att övertyga mig, att det inte var någon dröm. Hemma väntade mig Irina. Hon märkte ögonblickligen på mitt utseende att allt var klart. Jag visste att hon kämpade för att hålla tårarna tillbaka. Hon hade ingen aning om min stora hemlighet. Hennes bästa skydd, det enda jag kunde ge henne i gengäld för all den kärlek hon visat mig, var att hålla henne i fullständig okunnighet om mina planer.

— Det är bara ett uppdrag på kort tid, sade jag medan rösten stockade sig i halsen. Jag blir bara borta några månader, på sin höjd ett år.

3.

Men jag var innerst inne medveten om att jag aldrig mer skulle få återse mitt land och mitt folk. Därför betraktade jag dem dagarna före min avresa med ett slags hemlängtan i förväg. Jag försökte att fästa bilden av dem på min själs näthinna.

Jag hade naturligtvis många vänner, som jag skulle velat träffa innan jag reste. Men den hemlighetsfullhet, som omgav min resa, försvårade detta. Icke desto mindre riskerade jag en avskedsfest hos kamrat Misja och andra, som stod mig nära. Jag försökte göra avskedet så lätt som möjligt, så att de inte skulle ana mina planer. När jag tog fram mitt pass, stirrade de häpna på mig. Att få lämna landet, att få skaka av sig Stalins ”lyckliga liv”, om också bara för en kort tid, det var det mest oupphinneliga mål de kunde tänka sig och därför också det, som mer än något annat väckte deras avund.

En av dessa mina närmaste vänner, som jag besökte och för vilken jag visade mitt lilla röda underverk, var en fackman i den kemiska industrin, som nu innehade en hög post i regeringen. Han hade varit bland dem, som utsatts för förföljelse under ”utrensningen” men som senare blivit ”rehabiliterad”. Trots sin ”bekännelse” om delaktighet i sabotageplaner, utsänd i Moskvas radio under de blodiga processerna, hade han efter sitt frigivande hastigt stigit till höga värdigheter. Nu glänste utmärkelser för de tjänster han gjort landet under kriget på bröstet.

Han skakade hjärtligt hand med mig, med en viss avund, såsom det föreföll mig, och höll länge min hand i sitt kraftiga grepp.

— Gratulerar, Vitja! Du är en på hundratusen. Vore det inte för min hustrus och mina barns skull, så skulle jag gärna själv vilja hitta på någon förevändning att komma utomlands ... Ah, tänk att få se den stora, vida världen därute. Vi får veta så litet om den.

Han tystnade ett ögonblick och rynkade ögonbrynen som om han överlagt med sig själv om något. Därpå sade han plötsligt:

— Låt oss åka hem till min våning. Vi måste ha en avskedsdrink, och ... nå, jag skulle gärna vilja säga dig något ...

Han sjöng också ut ordentligt. Kanske var det min förestående avresa till ett fjärran land som gjorde honom så djärv? Eller kunde han inte längre behålla de bittra tankarna för sig själv? Vad nu skälet än var så sade han mig den kvällen saker och ting, som ingen ryss vid sunda vätskor vågar tala högt om i mitt land.

— Vitja, de dårarna inbillar sig, att de har köpt mig med den här grannlåten. Men de tar fel. Jag ligger i så gott jag kan för vår seger över tyskarna. Jag är ryss, helt och fullt. Men jag har varken

glömt eller förlåtit tortyren. Visst håller jag på att arbeta mig upp. De behöver sakkunnigt folk; också jag, en förutvarande fånge anses duga. Kanske blir jag rent av folkkommissarie en vacker dag. Det är inte alls omöjligt.

Men jag har ingenting glömt — ingenting! Jag kommer ihåg varje minut av kval, varje skymf, och jag håller minnet av dem levande som en dyrbar skatt på hämndens dag. Jag torterades i månader utan slut, innan jag avgav den där gemena och lögnaktiga bekännelsen. Långa tider låg jag ensam inspärrad i mörka, våta källare, som jag blott delade med stora råttor. Vet du, min vän, vad det vill säga att torteras. Jag kan tala om för dig ...

— Låt bli, Gregory, låt bli! bad jag bevekande. Jag har hört tillräckligt av andra. Vad tjänar det till att riva i de gamla såren?

— De har aldrig läkts, Vitja. Jag har hållit dem öppna. Jag har inte låtit dem läkas. Varje morgon stiger jag upp med en förbannelse på läpparna, och varje kväll går jag till sängs med den förbannelsen. Hör på mig — jag har aldrig förr talat med någon om detta, men jag kan icke bära dessa fasansfulla minnen ensam.

Du har hört talas om tortyr med elektriska lampor, men jag har gått igenom den. Man sitter mitt i rummet med de lysande globerna rakt in i ögonen och får inte sova. Om man börjar nicka till eller sluta ögonen, rusar vakterna på en med hugg och slag. En gång satt jag på det sättet i sjuttiofyra timmar utan sömn, utan mat eller dryck. Hela min varelse vändes ut och in, ögonen brände som glödande kol. Och när denna tortyr slutat utfrågades jag på nytt av en ny brutal sadist.

Ah, de är sluga, de där ”socialistiska” vidundren. De kan konsten att avpressa ”frivilliga” bekännelser. Jag är säker på att Hitlers gestapomän ingenting har att lära oss. Hunger, törst, hetta, köld de kan konsten att variera sådant, dessa tortyrkammarens virtuoser. I vårt fängelse fanns det en tjänsteman, som hade sitt speciella sätt att preparera fångarna för korsförhör. Han lät dem blott få salt mat, sill och annat, men undanhöll dem vatten. När han var färdig med dem var de halvt vansinniga av törst. Medan han utfrågade dem drack han själv djupa klunkar friskt vatten eller öl, och de arma fångarna fick se på.

Jag känner till fall, där man avpressat folk bekännelser, sedan de hängt i handlederna tjugofyra timmar. Jag känner till fall, då fångarnas hår ryckts upp med rötterna tillsammans med huvudsvålen. De vet, när de skall tillfoga en våldsamma smärtor och när de skall tillgripa långsamma, nervslitande former av tortyr.

Ja, de slog mig också, inte en utan hundratals gånger. Slutligen kom det hemskaste av allt. Det är något, som jag aldrig berättat för någon annan än min hustru. Hon måste få veta det. En natt piskades jag i tortyrkammaren med en lång våt handduk. De var tre om mig. Först klädde de av mig splitt naken, därpå slog de mig i ansiktet och över njurarna. Sedan kastades jag över bordet. Två av slaktarna höll mig och den tredje svängde den våta trasan med hela sin styrka över mina lår ... över testiklarna.

Försök föreställa dig den värsta smärta du kan, mångfaldiga den miljoner gånger och du kanske får en liten aning om vad jag gick igenom. Dessa vidunder var sinnessjuka, sadistiska monstra ...!

— Låt bli, Gregory, jag ber dig, låt bli, viskade jag.

— Det dröjde flera dar innan jag återfick medvetandet. När det skedde låg jag på fängelsets sjukhus. Ingenting rörde mig längre.

Jag undrade varför och hur jag kunnat hålla ut så länge. Jag förebrådde mig själv för att jag varit en sådan idiotisk idealist. Jag undertecknade vad som helst som de lade framför mig, utan att läsa

det, utan att bry mig om det. När jag frigavs hade min hustru inte längre någon glädje av mig ... Och de idioterna inbillar sig, att de köpt mig med titlar och utmärkelser. De tror faktiskt att jag har glömt! Ju högre jag stiger i deras tjänst, ju närmare jag kommer tronen i Kreml, desto mer hatar och förbannar jag dem och törstar efter hämnd!

Månaden efteråt nödgades jag i Amerika höra på en massa struntprat om den ”nya kulturen” i Sovjetryssland, om vår ”socialism” och vår ”ekonomiska demokrati”. När jag hörde sådant, tänkte jag ibland på vad som hänt Gregory. En vämjelse grep mig, så att jag hastigt måste tänka på något annat, något angenämt, för att inte bli illamående.

Ett annat egendomligt sammanträffande under dessa mina sista dagar i Moskva har etsat sig in med skarpa konturer i mitt minne. Tyvärr kan jag här icke nämna mannens namn. Nog av — han tillhör de mest inflytelserika kommunisterna och har förbindelser i den härskande klicken. Jag hade en gång satt min egen frihet på spel för att rädda hans, och han hade icke glömt det. Jag ansåg det klokast att inte ta avsked av honom, men tydligen kände han till min planerade resa och tog själv initiativet. Vi kom överens om att vi som av en slump skulle träffas i den lilla parken mitt emot Bolsjoj-teatern vid Teatralnij-torget.

— Jaså, allt är i ordning och du tänker verkligen resa? sade han när vi slagit oss ned på en bänk i parken. Jag får lyckönska dig.

— Jag tyckte det var bäst att inte göra någon avskedsvisit hos dig, sade jag. Jag visste, att du skulle förstå mig.

— Ja, men jag hade en känsla av att jag måste tala med dig, Viktor Andrejevitj. Jag vet nog vad du i grunden tänker. Du har aldrig sagt mig det rent ut, men jag vet det ändå. Här hemma brukar vi hålla tyst. Men utomlands kommer du ständigt riskera att röja dina känslor. Friheten berusar en. Du kommer att börja känna dig trygg, och en vacker dag försägar du dig. Då blir du plötsligt hemkallad under någon fullt legitim förevändning, bara för att rådgöra med myndigheterna, som det kommer att heta, och när du kommer hem — punkt och slut.

Låt alltså inte den nya omgivningen ge dig någon falsk känsla av trygghet. Kom ihåg, att du är omgiven av fler spioner, fler rapportörer än till och med här hemma. Om du bara håller det i minnet, så klarar du dig. Hela vår regim vilar på spionage och provokation. Systemet har inte bara flyttats över till utlandet utan ytterligare utvecklats där. Det blir alltmer raffinerat, alltmer fulländat. Våra härskare vet, att vi döljer våra innersta känslor som sniglar i sitt skal. De försöker tränga in till den innersta kärnan ...

Här hemma skulle jag tro, att ungefär var femte person i varje ämbetsverk är en spion, som arbetar för den ena eller andra av de så kallade kontrollorganisationerna. Där du kommer att vistas är det snarare var tredje. Och det inte bara ryssar. Vi har fullt upp med amerikaner på våra avlöningslistor utom alla dem, som inte behöver betalas utan gör det för den goda sakens skull. Man kommer att göra dig skenbart harmlösa frågor, man kommer att provocera dig att tala ut, att beklaga dig. Agenter kommer att tala med dig om vad de nyss läst i tidningarna eller hört i radio för att försöka locka dig ut på hal is.

— Jag tror att jag känner till de där metoderna, käre vän, och jag skall nog vara på min vakt. Men du skall ha tack i alla fall ...

— Du kommer att stå under ständig uppsikt och noga observeras Viktor Andrejevitj. Många kommer att vara rädda för dig och undra, om du också är en agent. Det är det infernaliska med vårt system — att ingen känner sin närmaste granne. Jag vet hur trött du är på allt detta. Om du vill klara dig räcker det inte, att du förstår min varning. Du måste känna den ända in i märg och

ben ...

Vi tog avsked. När jag senare tänkte på honom såg jag alltid för min inre syn denna underliga scen på bänken i parken. Jag såg för mig hur ivrigt han drog ned hatten i pannan, hur huvudet sjönk allt djupare ned i rockkragen för att ingen skulle känna igen honom. Jag tänkte på denne min vän som ett sannskyldigt underverk — en genomhederlig, varmhjärtad ryss, som inte blott genomlevat utrensningen utan satt där leende och full av verksamhetslust bland de mäktiga.

Det var bara Irina som följde mig till Kazan-stationen. Jag tröstade henne och försökte få henne att vara vid gott mod. Men jag hade svårt att hålla tillbaka tårarna när jag tänkte på vad kanske även hon anade — att detta var vårt sista sammanträffande. Jag kände mig förkrossad vid denna tanke. Men vad skulle jag ta mig till? Ingenting. Det var mycket bättre att låta henne förbli i fullständig okunnighet. Resan till Amerika beredde mig ingen glädje jag kände bara en djup smärta, ett obeskrivligt vemod, som genomträngde hela min varelse. Det var inte mitt fel, att jag lämnade mitt land. Felet låg hos en korrumperad och omänsklig regim. Det enda jag kunde göra för mitt lidande folk var att fly och sedan försöka tala om för världen vad jag visste, så gott jag kunde göra det. Mitt ryska arv nödgade mig därtill. Sådan hade mitt hela livs ofrånkomliga logiska utveckling varit.

4.

En gråhårig, lågmäld man med ett intelligent utseende och vänliga ögon delade min med två bäddar försedda sovkupé. På det i Sovjetryssland vanliga försiktiga och misstänksamma sättet närmade vi oss varandra. Vi delade våra matsäckar, vi diskuterade kriget. Jag skulle resa till Vladivostok, svarade jag på hans vänliga fråga. Hans svar på samma fråga av mig var ännu mera obestämt — ”bortom Ural”, sade han med en avvisande gest.

Under natten knackade det på dörren. En fint klädd NKVD-officer trädde in. Mitt hjärta hoppade plötsligt upp i halsgropen. Ehuru mitt förstånd sade mig, att jag faktiskt höll på att lämna USSR var mina nerver alltjämt på helspänn och jag var fylld av misstro.

— Passkontroll! sade officeren artigt.

Från min överplats räckte jag honom mitt pass. Han undersökte det noga, jämförde fotografiet med originalet och återlämnade det lilla röda häftet med en kort hälsning. Till min förvåning lämnade min nye bekantskap fram ett alldeles likadant utlandspass. Vi skulle båda resa utomlands, båda hade vi bedragit varandra — nu kände vi oss båda snopna.

— Kan ni säga mig, sade han när officeren hade gått sin väg, varför vi på det här sättet måste spela komedi för varandra. Varför skall vi behöva vara rädda för varandra? Båda är vi ryssar, vi har gemensamma bekanta och har båda varit på samma platser, och ändå är vi rädda för varandra. Jag bryr mig inte om politik. Jag är på väg till Yttre Mongoliet för att anskaffa boskap till vårt land och ordna med import av kött — det är inga hemligheter med det. Synd att jag skulle behöva lura er.

— Och jag är på väg till Amerika, sade jag, för att ordna med import av metallvaror till vårt land i enlighet med *lend-lease*. Förlåt att jag lurade er! Jag känner mig generad över det.

— Det är ingenting att tala om. Vi sitter i samma båt. Ah, denna evinnerliga misstro ... detta barnsliga hemlighetsmakeri ...

Boskapsuppköparen steg ur bortom Ural för att byta tåg. Hans plats upptogs snart av en storväxt man i päls med en tjock portfölj under armen. Han var högljudd, bråkig och medveten om sin egen betydelse, en man van att ådra sig uppmärksamhet och ögonblickligen åtlydas. Bakom

honom följde en yngre man i militärisk utrustning ehuru utan gradbeteckning, med en revolver i bältet. Han bar den store mannens bagage och bemödade sig ivrigt att göra det bekvämt för honom. Det var en vanlig bild — en hög ämbetsman i regeringen med sin lakej.

Jag igenkände genast nykomlingen såsom kamrat Borodin, förutvarande ordförande i Stalingrads distriktskommitté. Han tog av sig pälsen, varvid ett band blev synligt, som visade, att han var medlem av högsta sovjet. Leninorden blänkte på bröstet. Han var korpulent och de små ögonen blickade skyggt fram ur ett kallt och intetsägande ansikte. De svampaktiga händerna var omsorgsfullt mani-kurerade. Demonstrativt tog kamrat Borodin fram en revolver ur fickan, demonstrativt lade han den under huvudkudden. Ingen skulle kunna missta sig på hans makt och rangställning. Därpå bevärdigade han sin nye reskamrat med en forskande blick.

— Har jag inte sett er förr? frågade han.

— Jo, kamrat Borodin, i sovmarkom. Jag har varit med om åtskilliga sammanträden, där ni var närvarande. Mitt namn är Kravtjenko, Viktor Andrejevitj Kravtjenko.

— Utmärkt! Utmärkt! Vart skall ni resa?

— Till Amerika, till Washington.

— Vad säger ni? Det var intressant. Små energiska djävlar, de där amerikanerna! Skönt att deras industri arbetar för oss.

Borodin var på väg till Altaiområdet i ett officiellt uppdrag. Han hade börjat resan med flyg men måst avbryta den till följd av motorkrängel och nu fick han som han uttryckte det ”krypa fram med järnväg”. Dessbättre hade han tagit mycket mat med sig och dessutom skulle han undersöka vad restaurangvagnen hade att bjuda på. Åh, vi skulle nog få en trevlig resa tillsammans. Brukade jag spela kort? Ville jag kanske ha en liten snaps?

Den uniformsklädde, som Borodin behandlade som en slav, öppnade en väska fylld med delikatesser och dukade fram en förstklassig måltid. Jag antog min reskamrats påträngande inbjudan att dela härligheten men insisterade på att själv få bidra. Därtill anordnade en fjäskande hovmästare i restaurangvagnen, imponerad av Borodins närvaro, lysande supéer för oss och några andra högt uppsatta passagerare, däribland en general och en amiral, varje kväll sedan vagnen stängts för vanliga dödliga.

Mellan måltiderna satt vi tillsammans och pratade i den ena eller andra kupén; några spelade kort och alla deltog ivrigt i diskussionerna om kriget, landskapet, de olika kaukasiska vinernas förtjänster och andra liknande problem. När vi slog oss ned vid supén utbragte Borodin varje gång en högtidlig skål för vår ”älskade Lärare och Ledare”.

Det var bara en glimt då och då av de hungriga, halv nakna, hemlösa barnen vid stationerna som förstörde nöjet under resan. Vid en station kastade Borodin ut några väl avgnagda kycklingben genom fönstret. Ögonblickligen rusade några uthungrade barn fram och började ett vilt slagsmål om vartenda litet ben. Borodin snäste dem, hans ögon drogs ihop till små springor och han mumlade något om det förskräckliga kriget. Den korpulente ”proletärledaren” var förargad. I alla fall befallde han sin lakej att ge dessa bezprizorni litet bröd. Därpå drog han för gardinerna och fortsatte måltiden.

Vi erfor att med vårt tåg följde framstående utländska gäster en brittisk fackföreningsdelegation under ledning av Walter Citrine. De reste i en speciell vagn med flera sovjetjänstemän och tolkar, fick mat från sitt eget kök och skyddades även på andra sätt från beröringen med realiteterna i Sovjet. Det fanns likväl ingen möjlighet att utestänga de utsvultna bezprizorni och

de trasiga, svältande människorna vid stationerna från deras åsyn ... Jag kunde endast hoppas att Sir Walter och hans engelska medresande skulle få någon aning om den dystra samling, som denna hemska anblick avslöjade.

En ständig ström av vagnslaster med utrustning och vapen gick västerut mot fronterna. ”*Lend-lease!*” utbrast Borodin ofta när ett nytt tåg dånade förbi våra fönster. ”Åh, det är en fin amerikansk uppfinning!” instämde generalen. Ju närmare vi kom Vladivostok, desto mer imponerande blev tillströmningen av amerikanska varor.

Efter några dagar steg kamrat Borodin av tåget; den ödmjuka ordonnansen följde efter, dignande under bagaget. Hovmästaren i restaurangvagnen drog demonstrativt en lättadens suck; jag kunde visserligen inte höra vad han mumlade, men jag är alldeles viss om att jag gissade rätt. Den tomma platsen i min kupé upptogs av en annan medlem av sovjetaristokratien, lika välfödd och självbelåten som hans företrädare om också något mera urban. Han visade sig vara ledaren för distriktsdepartementet för de fria konsterna och befann sig i ett ”kulturellt uppdrag” på väg till Ulan-Ude i de mongoliska folkens republik.

Jag var mycket nervös under hela resan. Vid varje granskning av mitt pass och mina handlingar — och de upprepades ofta — fick jag hjärtklappning av oro. Jag sov dåligt, och när jag till slut föll i sömn, drömde jag att tjänstemän från NKVD höll på att brutalt släpa mig ut ur tåget. I en sådan mardröm tyckte jag, att det var någon, som väste i örat på mig: ”Jaså, du trodde inte att vi kände till det ... Jaså, du trodde, att vi tänkte låta dig undkomma ...” Jag såg mig omkring, igenkände Gersjorn och vaknade, badande i kallsvett.

I Vladivostok tog jag in på Intourists hotell. En orkester höll ideligen på att spela dansmelodier, vin och öl flöt i strömmar och kvinnliga agenter från NKVD bedrev sitt yrke. Jag uppsökte den fria marknaden, där kläder och föda fanns till salu för fantastiska priser i större mängder än jag sett på något annat håll i USSR. Många av dessa varor var tydligen amerikanska, otvivelaktigt stulna ur *lend-lease* eller insmugglade av ryska sjömän. Jag såg ett enda par damskor som betingade ett värde av tre tusen rubel. Ett kilo skinka såldes för 1 200 rubel. Små konservburkar med brokiga amerikanska etiketter gick upp till 200 rubel eller mer.

I Vladivostok rådde liv och rörelse. Uniformsklädda matroser och civilklädda sjömän syntes överallt och dockorna dignade under hela berg av amerikanska förråd och vapenlager. Det vilade en febril krigskonjunkturstämning över staden.

Så randades den morgon då en bil förde mig tillsammans med andra, som skulle resa över Stilla havet, till tullhuset vid hamnen. En och en släpptes vi in i ett avspärrat rum, som såg ut som ett affärskontor, och fick ta med oss vårt bagage. Tre tjeckmän, den ene uniformerad, de båda andra civilklädda, genomgick metodiskt varje resväska och kolli, rotade i våra fickor, undersökte kostymer och i vissa fall även underkläder. Därpå anställde de en icke mindre noggrann kroppsvisitation på mig. Alla fickor vändes ut och in, foder och rockuppslag genomsnokades av erfarna fingrar. Innehållet i min plånbok granskades noga, och den uniformsklädde gjorde anteckningar om namn och telefonnummer.

Ett kuvert, som innehöll fotografier av olika medlemmar av min släkt kom av något skäl de tre spårhundarna att explodera av nyfikenhet. De utfrågade mig noga om vem var och en var.

— Och vem är den här officeren? frågade en civilklädd tulltjänsteman och pekade på ett av fotografierna.

— Min bror Konstantin.

— Var finns han?

— Han stupade vid fronten i Kaukasus. Varför har ni så många fotografier med er?

— De är alla mina närmaste. Jag kommer ju att vara ensam långt borta från dem.

— Men ni reser ju tillbaka till Sovjetunionen?

Hjärtat hoppade till en smula. Jag måste behärska mig innan jag kunde svara. Men tydligen var denna anmärkning blott en trevare i blindo, ty mitt pass blev stämplat i vederbörlig ordning. Snart befann jag mig verkligen ombord på lastångaren Komiles, destinerad till Vancouver i Kanada. Den hade kanske ett dussin passagerare, män och kvinnor, alla i något uppdrag i Förenta staterna.

Jag installerades i en liten men trevlig hytt i befälets avdelning. Jag gick ut på däck, och såg därifrån den ryska kusten avlägsna sig. Jag började samla tankarna. Det var den sista skynten av mitt lidande land, där miljontals människor suckade under oket av en regi, som haft få motstycken i historien i fråga om systematisk och brutal despotism. Till den allomfattande livegenskapens förnedring hade nu kommit krigets fälor. Ingenstades i världen fanns det en så fruktansvärd anhopning av elände, lidanden och politisk despotism, ingenstades beslöjades eländet så cyniskt under fraser om ”framsteg”. Jag kunde icke förmå mig att kvarstanna länge på däck. Jag överväldigades av tunga tankar och dystra stämningar. I djupet av mitt hjärta tog jag ett sorgset avsked av mina vänner, min familj, mitt förflutna. Under djupaste beklämning gick jag till min hytt för att få vara ensam med mina tankar.

Beslutet att rycka mig loss, att ernå frihet för att kunna säga världen den bittra sanningen om Rysslands armod och politiska slaveri och på så sätt kämpa för mitt folks frihet hade mognat så långsamt hos mig, att jag inte ens själv kunde säga, när det tog fast form. Men redan sedan flera år tillbaka hade jag nu haft en bestämd plan och blott avvaktat det gynnsamma ögonblicket. Nu hade det kommit. Jag erfor den djupaste sorg. Jag var smärtsamt medveten om att det här var fråga om ett avsked, lika slutgiltigt som döden, och jag kände det som om jag varit med på min egen begraving. I detta ögonblick kände jag en kärlek till mitt land och mitt folk bryta fram inom mig med en styrka, som jag knappast förmådde uthärda.

Jag återkallade i mitt minne bilder från min barndom, min ungdom, mitt senare liv. De lyckliga minnena kändes i detta skilsmässans ögonblick icke mindre smärtsamma än minnena av förödmjukelse och lidande. Jag tänkte på mina erfarenheter från den första hungersnöden, från kollektiviseringen, från den andra, av människor förorsakade hungersnöden, från utrensningarna, på svält och kyla och den nattliga tortyren i Nikopol. Jag tänkte på koncentrationslägren, som låg strödda ut över hela mitt vidsträckta land, på dussintals, ja hundratals av mina närmaste vänner, som försmäktade i fångelser och tvångsarbetsläger.

Var fanns min goda och högsinta mor? Var fanns min omutlige far, så fast och rakryggad i sin trohet mot frihetens ideal? Skulle de komma levande från fångenskapen hos tyskarna? Skulle de kanske få lida för mitt beslut? Och Irina — skulle hon straffas för mitt handlingsätt? Kunde hon förlåta mig, att jag hållit henne i fullständig okunnighet om mina planer? Vad skulle min bror Eugen, som aldrig bekymrat sig om politik, tänka om min flykt?

Mina vänner, mina kära, levande och döda, kommer ni att förstå vad som nödgade mig att överge er? Kommer ni att förstå, att jag måste lämna er för att komma er närmare, för att försöka tala om er och för er i en värld, som förblindats av propaganda och önsketänkande?

Så länge jag seglade under Sovjets flagga befann jag mig ännu formellt sett i Sovjet. En oresonlig gnagande oro plågade mig under dagen och smög sig även in i drömmen. Ett radiomeddelande, ett oförsiktigt ord, som uppsnappades av de spårhundar, som utan tvivel även befann sig ombord på denna lilla ångare, skulle vara tillräckligt för att grusa mina lidelsefulla planer och

förhoppningar.

Vi strök förbi Japans kuster. Med oro betraktade vi två japanska jagare, som följde efter oss, och följande dag kretsade ett japanskt stridsplan omkring oss. Flera dagar senare såg vi land vid horisonten och erfor, att det var en ö, där vi kanske skulle träffa amerikaner. Den första skymten av ett område, besatt av amerikanerna, väckte stor uppståndelse hos både besättningen och passagerarna. När vi kom närmare ön såg jag en amerikansk flagga vaja över en grupp nya byggnader.

En motorbåt lade till vid ångaren. Två amerikanska sjöofficerare steg ombord och försvann i kaptenens hytt. Tre matrosar stannade kvar i båten och alla skockade vi oss vid relingen för att för första gången beskåda dessa kapitalistiska ”klassfiender”, för vars tjuvknep man så ivrigt varnat oss. De verkade icke som något kapitalistiskt hot, dessa smärta, brunbrända, leende ynglingar. Det fanns flera flickor i vårt sällskap, som var engelska tolkar och vi inlät oss omedelbart i samtal.

Dessa amerikanska ynglingar, som svävade i lycklig okunnighet om den skurkaktiga roll de enligt Sovjets uppfattning spelade, ställde inte en enda fråga. Det var tydligt, att de bara intresserade sig för de ryska flickorna och det på ett avgjort opolitiskt sätt. Någon satte i gång en grammofon i sin hytt och spelade ryska skivor för de tre matroserna därnere i båten. En av dem bad oss sjunga *Otji tjornija*, Svarta ögon, men tyvärr fanns det ingen sångare ibland oss.

Sedan motorbåten gett sig i väg talade vi om vårt första möte med amerikanerna. Alla var mycket entusiastiska — ynglingarnas glada anleten, deras vänlighet och humor hade gjort djupt intryck. Men en fanatisk kommunist (det finns alltid åtminstone en sådan i varje grupp sovjetmedborgare) gav oss en kalldusch.

— Jag tycker vi bör lägga band på våra känslor, kamrater, sade han med en fast och bjudande stämma. Kom ihåg, att dessa ”käckä” och ”trevliga” pojkar är barn av och lakejer i en fientlig kapitalistisk värld.

Hans ord återkallade oss till verkligheten. Några av oss såg riktigt skamsna ut över att de så hastigt fallit för de frestelser, för vilka vi så uttryckligen varnats.

På den nittonde dagen fick vi Kanada i sikte. En kanadensisk kontrollör steg ombord, och hälsade oss på tivelaktig ryska men med ett leende, som man icke kunde missta sig på. Snart löpte vi in i Vancouvers hamn. På mindre än tjugo minuter och utan skrik och oväsen hade vi lagt till vid kajen. De kanadensiska tullmännen kom ombord, två civila och en sjöofficer. Vi ställde upp oss och visade fram våra pass, som granskades mycket flyktigt och återlämnades till oss. Ingen undersökte våra väskor, ingen vände ut och in på våra fickor eller anställde någon kroppsvisitation för att söka efter hemliga papper. Och vad som verkade som det mest otroliga av allt, ingen frågade oss om något. Vi kunde kort sagt inte märka ett spår av den fruktan för sovjetmedborgare, som man sagt oss att vi skulle möta, ingenting som motiverade den ”vaksamhet” man ålagt oss.

På mindre än en timme sedan vi lagt till fick vi gå i land. Även de mest renläriga kommunisterna i gruppen, däribland den, som dämpat vår entusiasm för de amerikanska matroserna, var förvånade och i grunden besvikna — de kände sig till mods som människor, som tagit med sig paraplyer och regnkappor en solig dag. Var fanns egentligen det kapitalistiska klasshatet? Varför verkade deras vänliga nyfikenhet så föga ängslig? Var dessa människor naiva, eller — vilken hemsk tanke! — hyste de kanske förakt för revolutionens banerförare? Det föreföll oss så sagolikt, otroligt, nära nog otillständigt att så vårdslöst få gå i land på Kanadas jord och det mitt i krigstid.

En sovjetrysk konsul från San Francisco, en viss kamrat Lomakin, samlade oss i röksalongen och höll i en monoton och föga övertygande ton en ny föreläsning om de faror, som väntade oss i den kapitalistiska djungeln. Den arme saten gjorde bara sin skyldighet. Och nu var vi på egen hand. Det var bara två vaktposter, som stod vid landgången, den ene en ryss, den andre en kanadensare.

Jag hejdade mig ett par sekunder, innan jag steg i land i Vancouver. Jag hade en djup och allvarlig känsla av ögonblickets betydelse. För första gången under hela min trettioåttåriga levnad befann jag mig utanför mitt fäderneslands gränser. För första gången på många år befann jag mig — så tycktes det mig åtminstone utom räckhåll för Stalins hemliga polis.

27. Stalins undersåtar utomlands

1.

VANCOUVER. DET GICK RUNT i mitt huvud. Tankarna skenade i väg. Jag var fri! Vem är det som sagt, att endast den, som varit slav, kan förstå friheten? Där jag gick på stadens huvudgator i sällskap med några av mina medpassagerare föreföll det mig som om jag aldrig förr sett så många frigjorda, frimodiga och lyckliga människor på en och samma plats.

Framför allt väckte skyltfönstren vårt intresse och vår nyfikenhet. Vilket överflöd på kläder, föda, bruksartiklar. Vi var som barn på cirkus, som gapar av förvåning över underverk som för de vuxna är självfallna. Men det här är ju som om drömmen om det socialistiska välståndet blivit en verklighet, upprepade jag ständigt för mig själv. Det är ju vad man lovat oss i en obestämd framtid efter en ändlös massa femårsplaner. Det blandade sig också en viss bitter känsla i mina tankar. Dessa människor, våra allierade, tycks ha fått känna på så litet av krigets fasor och offer, som översvämmat mitt eget land.

Vi gick in i butikerna för att göra vad som för de flesta av oss var våra första kapitalistiska inköp. Var det verkligen möjligt, att vi kunde köpa hur mycket bröd, hur mycket kläder, hur mycket choklad, hur mycket av allt möjligt vi behagade? Det verkade som trolleri. Flickorna i vårt sällskap viskade ivrigt till varandra om en klänning i fönstret. Om de i krigstid hade kunnat finna något så elegant och utsökt i Moskva eller Vladivostok, skulle de varit glada om de kommit över det för två eller tre tusen rubel, åtta eller tio månaders lön, flera års besparingar. I Vancouver kostade det 14,98 dollars.

Vi beslöt att gå in i en skoaffär. Man tog emot oss med vänliga leenden och bad oss taga plats. ”De hundarna vet att vi är utlänningar och de gör sig till för oss”, mumlade en misantrop i vårt sällskap. Men vi var inte så övertygade att han hade rätt, ty vi lade snart märke till att kanadensarna själva bemöttes lika artigt. Expediten, som var lika välklädd som den kapitalistiske skurken i en propagandafilm i Sovjet, tog fram en mängd olika skor av olika material och snitt, ett helt museum. Han föreföll förvånad över vår häpnad och förbryllad över de ryska flickornas förtjusning. Min nyfikenhet var väckt.

— Är ni ägare till affären? frågade jag genom en tolk.

— Nej, visst inte, jag är bara expedit här, svarade han leende.

— Ni tar väl inte illa upp om jag frågar, hur mycket ni förtjänar i månaden?

— Visst inte. Det beror på hur mycket jag säljer. Ungefär hundrafemtio dollars, tror jag.

— Hundrafemtio dollars! utbrast misantropen på ryska, i det han glömde all försiktighet. Liksom vi andra räknade han om summan i skor efter de priser man nyss uppgett för oss. Den där knölen

skulle alltså kunna köpa trettio par skor för sin månadslön.

Nästa butik vi gick in i var en kortvaruaffär. Skjortor, slipsar, näsdukar, sweaters, mössor, hela högar av allt möjligt för billiga priser. Det föreföll oss underligt, att affären inte stormades av köp-lystna massor, som kördes ut i en handvändning.

De där besynnerliga kapitalisterna inte bara sålde allt vad man kunde önska sig utan slog till på köpet in det och var tacksamma för att man drog i väg med det. Med våra paket gick vi in på en restaurang. Såvitt vi kunde förstå var det ingen som spionerade på oss. Om vi inte talade om det för varandra behövde inte en själ få veta var vi varit, vad vi gjort eller vad vi sagt. Den måltid, som sattes fram åt oss, kompletterade vår bild av överflödet.

Nyfiken på detta sällskap, som ivrigt pratade med varandra på ryska, kom en äldre, oklanderligt klädd man med en lång cigarr i munnen fram till oss och presenterade sig. Det var ägaren till resturangen.

— Ni ryssar ger tyskarna ordentligt på huden! sade han, i det han skakade hand med var och en av oss. Jag försäkrar er, att ryssarna kommer att vinna kriget och de allierade har alla skäl att vara tacksamma.

— Ja, det är nödvändigt att krossa Hitlers diktatur, var det någon av oss, som fann sig tillräckligt för att kunna svara.

— Ni har alldeles rätt, sade ägaren. Jag hyser den djupaste beundran för ryssarna, fastän jag naturligtvis är motståndare till kommunismen. När allt kommer omkring är ju Stalins regim också en diktatur.

Vi kände det som om vi fått en kalldusch. Misantropen utbytte en menande blick med mig.

— Där ser ni, sade han på ryska. En fascist, som låtsar sig vara vän med oss men i grunden hatar vårt land.

Jag höll på att ta värden i försvar men hejdade mig plötsligt. Jag befann mig ännu bland sovjetmedborgare och måste lägga band på mig.

Efter återkomsten till fartyget jämförde vi våra upplevelser och inköp. Vi pratade långt in på natten om denna rika och öppenhjärtiga värld, som tycktes så fjärran från krigets hårda realiteter. Vi sökte intala varandra, att detta bara var den bedrägliga ytan, under vilken doldes elände, exploatering, degeneration och framtida kriser, som enligt vår stalinistiska åskådning var oundvikliga. Kanske, tänkte vi, hade de varningar man gett oss för kapitalismens köttgrytor när allt kom omkring inte varit överdrivna.

Några dagar senare reste vi vidare med tåg. Jag gick igenom hela tåget för att iaktta de medresande. Även i sittvagnarna föreföll de för mina sovjetögon välklädda. Jag betraktade män och kvinnor, som tydligen bara var bönder, kontorister eller arbetare, men de hade alla goda läderskor och kläder av gott tyg. Ett sådant överflöd föreföll mig fortfarande som något överkligt, extravagant.

Följande dag kom en uniformsklädd amerikan, åtföljd av en civilklädd in i vår vagn. Han såg på våra pass, ägnade dem en flyktig granskning utan en skymt av misstänksamhet och återlämnade dem med ett leende. Då man sagt oss, att den civilklädde var en tullkontrollör, hade vi tagit våra väskor och öppnat dem. Han kastade en flyktig blick på dem för ordningens skull men sade blott: All right, allt är i ordning, ni kan låsa dem.

Vi kände oss faktiskt illa till mods inför en sådan absurd brist på vaksamhet och undrade, om det

låg en hund begravnen någonstades. Personlig frihet — det må så vara, men det här verkade ju anarki och kaos. De båda männen dröjde kvar några minuter, glada att träffa ryssar. Därpå önskade de oss lycka på resan och gick sin väg med ett vänligt leende. Jag hade på något sätt föreställt mig, att det skulle bli en långvarig och besvärlig process att få komma in i Förenta staterna och att vi skulle underkastas noggrann undersökning och kanske rannsakas inför lyckta dörrar. Det skulle dröja, innan vi hann vänja oss vid människor, som var så likgiltiga för politiska ideologier.

Resan till Washington var för mig mycket spännande. Jag betraktade med feberaktig iver det nya landet och såg med förundran på varje ny stad, på de breda, asfalterade landsvägarna, som skymtade genom fönstret, på de amerikanska bönderna vid sitt arbete, så olika våra egna. Jag kände mig angenämt berörd av det lätta, öppna sätt, på vilket män och kvinnor inledde samtal, frågade och svarade med barnslig öppenhet och naivitet. De romaner av Dreiser och Steinbeck, som jag läst, hade skildrat en beklämmande fattigdom och bitterhet, varav jag hittills icke sett ett spår. I sinom tid skulle jag få uppleva, att även Amerika hade sin del av fattigdom och orättvisor. Men en ryss, som nyss kommit från ”socialismens fädernesland”, kunde knappast dela Steinbecks indignation; hans trashankar var på det hela taget icke sämre ställda än de flesta av våra bönder.

Den 19 augusti 1943 kom jag till huvudstaden i Förenta staterna och mottogs vid stationen av en representant för den ryska handelsdelegationen. Man hade hyrt ett rum åt mig hos en amerikansk familj. Det var vackert, soligt, bekvämt, med eget badrum, och mitt värdfolk föreföll belåttna med att hysa en utlänning — en av dessa ”underbara ryssar” — under sitt tak. De frågade icke efter några ”dokument” och tycktes icke behöva anmäla mig hos någon myndighet. För mig, som var van vid förhållandena hemma, föreföll detta slarvigt, ja rent av brottsligt. Så småningom började mitt värdfolk och jag utveckla ett språk av egen uppfinning, bestående av tecken och förvrängda ord men fullt tillräckligt för vårt mycket begränsade umgänge. Jag åtnjöt utan vidare deras förtroende; de ansåg mig vara expert på kriget och på allt utländskt, i all synnerhet allt ryskt och betedde sig mot mig som om jag i egen hög person kunnat tillskriva mig äran av alla Sovjets militära prestationer.

Följande morgon inställde jag mig för att börja arbetet. Interiören i vårt huvudkvarter vid sextonde gatan verkade i hög grad som i Sovjet, ja hade en lukt, som påminde därom. Det föreföll hermetiskt avspärrat gentemot den amerikanska miljön. Ehuru de underordnade befattningarna — maskinskriverskornas, stenografernas, bärarnas och springpojckarnas — i vissa fall sköttes av amerikanska medborgare, vilade det en äkta sovjetatmosfär över rummen. Det låg något hemlighetsfullt, oroande, nästan något av konspiration i luften, som var säreget för oss.

Kamrat Serov såg trevlig ut och gjorde ett gott intryck. Han var lång, mörklagd, kraftigt byggd och passade bra i sin nya amerikanska kostym. Han mottog mig kyligt, en smula misstänksamt såsom det anstod en försiktig byråkrat. Jag överlämnade till honom den talong, som visade, att jag var partimedlem.

— Nummer? frågade han ivrigt.

— 2486475, rabblade jag som ett rinnande vatten. För en kommunist skulle det vara en majestätsförbrytelse, ett tecken till vacklande övertygelse, om han glömde sitt medlemsnummer. Ett par andra frågor övertygade honom, att jag verkligen var titulus Kravtjenko, som anförtrotts i hans vård. Nu kunde han kosta på sig ett leende, göra mig några frågor om resan och inleda ett litet samtal om Moskva. Men hela tiden mönstrade han mig med en genomträngande blick.

Såsom direkt befullmäktigad av partiets centralkommitté var Serov den ledande kommunistiske emissarien i Förenta staterna. Han hade ingen direkt beröring med amerikanerna. Han tog föga

del i de rysk-amerikanska förhandlingarna. Enligt de officiella uppgifterna var han blott en av de många biträdande assistenterna i kommissionen. Men i verkligheten var han den mäktigaste agenten för Sovjet i Amerika. Hans ord var lag för alla och envar, från den enklaste sovjetjänsteman till innehavarna av de högsta militära eller ekonomiska uppdrag. Serovs ord var partiets egna, och partiet är USSR den verkliga regeringen. På så sätt var han mäktigare än själve ambassadören, som blott kunde tala å utrikeskommissariatets vägnar. För alla sovjetmedborgare, som var bosatta i Amerika, spelade han samma roll som Stalin själv.

Han läste upp för mig den gamla läxa jag redan så väl kände om de faror och svårigheter, som låg framför mig och om det ansvar partiet lagt på mina skuldror. På något sätt föreföll mig nu det gamla utslitna temat mindre förargelseväckande än förut. Nu kunde jag le invärtes; den hemlighet jag behöll för mig själv, att jag snart skulle skaka av mig det totalitära oket, gjorde mig immun mot den förstuckna utmaning som låg i dessa i förmyndarton hållna och med maskerade hotelser tillsatta förmaningar. Jag hade t. o. m. djärvheten att säga nej under föregivande att jag var alltför trött, då han bad mig avlägga rapport om förhållandena i hemlandet inför en konferens med hans stab, som skulle äga rum samma kväll. Vad skulle jag väl ha kunnat ha att tala om inför denna församling annat än de sedvanliga lögnerna?

Kamrat Serov meddelade mig, att min närmaste förman skulle bli Alexander Rastartjuk; jag var en av de omkring tio experterna på frågor rörande metallindustrin, vars ledare han var. Metallvaror för tiotals miljoner dollars fraktades till Sovjet under *lend-lease*, och det skulle bli min uppgift att inspektera mycket av denna export, undersöka dess lämplighet för våra syften, uppgöra specificerade förteckningar på otaliga artiklar, välja vissa material, som för oss var av oskattbart värde. Man skulle göra mig ansvarig för allt det material, som gick genom mina händer.

2.

Till hela sin struktur var vår kommission ett stycke av det totalitära Ryssland, som flyttats över till Potomacs stränder.

Här i Washington, mitt i hjärtat av världens största demokrati, levde vi, hundratals män och kvinnor, under strängaste uppsikt av världens största diktatur. Ehuru vi bodde och arbetade bland fria människor, förblev vi alltjämt de terroriserade undersåtarna i en polisstat. Vi var icke i åtnjutande av våra amerikanska landsmäns yttrandefrihet, pressfrihet, samvetsfrihet och frihet från fruktan, såvida vi icke använde dem i hemlighet och med risk för stränga straff.

Vad vi fick tänka, vad vi fick läsa, vilka människor vi fick träffa föreskrevs noggrant för oss, och vi övervakades som om vi ännu befunnit oss i Sovjetunionen. Vi hade en partikommitté, particeller, ett speciellt eller hemligt departement — kort sagt en kopia av hela den apparat för terror och övervakning under vilken vi vändats där- hemma. Även här fanns det hemliga uppgifter i mängd om var och en av oss. Men vad som förefallit naturligt, ja nästan ofrånkomligt i USSR tedde sig ofta groteskt och vidrigt mot den amerikanska bakgrunden.

Vid sådana sammankomster, då rena ekonomiska frågor och tekniska detaljer behandlades, var det general Belajev och längre fram hans efterträdare, general Rudenko, som presiderade. Men vid sammankomster med kommissionens partibyrå, där man diskuterade politiska frågor av vital betydelse, var det kamrat Serov som satt som ordförande. Ibland kunde en konferens, som endast bevistades av kommunister, börja under generalens ledning, varpå han, sedan de ekonomiska frågorna behandlats, avstod sin plats vid bordsändan åt Serov. Dörrarna stängdes därvid ofelbart, så att partisammankomsten kunde äga rum.

Samma system med en dubbel ledning rådde inom alla sektioner av organisationen. Kamrat Rastartjuk presiderade vid sammankomsterna i vår sektion för metallindustrin, men particellens sekreterare Markov tog ledningen när partifrågorna kom på tal, och Rastartjuk blev då blott en man i ledet. Ingen, som inte åskådliggjort för sig denna bild av den diktatur, som utövas av ett enda parti som drar i trådarna, har förstått något av den moderna totalitarismens sanna natur.

Min grundlön var ungefär 300 dollars i månaden. Men då jag en stor del av tiden befann mig på resor och därvid hade riklig ersättning och dessutom försågs med representationspengar, när läget krävde det, var mina verkliga inkomster betydligt större. Av de band man lade på oss kändes restriktionerna på vårt umgänge med amerikanerna som det mest pinsamma.

De människor, bland vilka jag nu levde, fascinerade mig i högsta grad. De föreföll mig så olika ryssarna, ja även de övriga européerna — inte bara som ett annat folk utan även som ett annat slag av människor. Men vi var strängt förbjudna att odla deras vänskap utom i speciella affärsangelägenheter. Om vi gjort bekantskap med någon amerikan, måste vi avlägga en detaljerad rapport därom, som icke blott upptog biografiska data utan vari även redogjordes för vårt intryck av hans politiska uppfattning, hans hållning till Sovjet. Huruvida vi i fortsättningen fick lov att upprätthålla bekantskapen berodde på våra överordnades beslut. Det var deras sak att avgöra, huruvida kontakten var ”önskvärd” eller ej.

Det kunde likväl icke undvikas, att jag stiftade bekantskap med åtskilliga personer i Washington, som hade att göra med de omfattande arbetena i samband med *lend-lease* eller var anställda av vår delegation. Jag förvånade mig ständigt över deras hjärtlighet, deras beredvillighet att visa mig allt, deras frispråkighet. För en sovjettjänsteman, som länge varit omgiven av intriger och levat i ständig ångest måste den amerikanska frimodigheten och bristande misstänksamheten te sig nära nog barnslig.

Risken att sammanträffa med amerikaner ökades ytterligare, när de råkade vara av rysk härkomst. I detta fall förelåg alltid den faran, att de kunde tillhöra någon antistalinistisk grupp. Å. andra sidan var frestelsen att stifta bekantskap med f. d. ryssar störst, om inte för annat så för språkets skull.

Den våg av ryssvänlighet, som svepte över Amerika efter röda armens segrar, utgjorde en ständig fara för sovjetmedborgarna där. Amerikanerna ville gärna på något sätt lägga sin sympati i dagen. De inbjöd oss enträget till sina hem eller klubbar eller ville att vi skulle göra dem sällskap till någon bar. Det var inte alltid så lätt att undgå deras välmentade gästfrihet. Om vi sade ja till en enträgen inbjudan riskerade vi att råka i svårigheter. Vi sökte alltid gardera oss genom att avlägga rapport om saken.

En äldre amerikansk dam, som hade en mycket anspråkslös befattning i delegationen bad mig upprepa gånger att hälsa på hos henne. Vetskapen om att jag icke hade min familj med rörde hennes moderliga känslor. Under en eller annan förevändning hade jag alltid avböjt hennes värdiga inbjudan. En kväll hade jag oturen att råka henne på gatan. Det visade sig, att vi var alldeles i närheten av hennes hem och att flera vänner till henne skulle komma dit. Jag hade en känsla av att jag inte kunde säga nej till en kopp kaffe hos henne utan att såra henne. Jag stannade i hennes hem en timmes tid. Det kom andra gäster, och vi pratade litet.

Under flera veckor efter detta besök kände jag mig orolig. Jag hajade till var gång jag kallades in på partisekreterarens rum. Tänk om någon sett mig och inrapporterat saken. Tänk om damen själv i sitt hjärtas oskuld berättat saken för ovidkommande! Våra amerikanska medarbetare visste i de flesta fall ingenting om det tryck, under vilket ryssarna arbetade.

Förbudet mot att fraternisera med amerikanerna gällde naturligtvis inte dem, som vi måste odla

av ekonomiska eller politiska skäl. I sådana fall försågs vi tvärtom med speciella representationspengar och anmodades att slå på stort och visa oss frikostiga. Vi skulle visa, att vi var ”världsmän”, som representerade ett rikt, mäktigt och generöst land.

Man har berättat för mig om värdefulla presenter, t. ex. dyrbara pälsverk, som överlämnats till amerikaner, vars välvilliga inställning man velat tillförsäkra sig. Mottagaren har kanske trott, att det rört sig om en rent personlig, spontan frikostighet, men det har alltid varit en åtgärd, som dikterats av beslut från högre ort. Denna övervakning av våra förbindelser med amerikanerna drevs så långt, att man inte ens fick lov att skicka nyårskort till amerikanska tjänstemän och affärsbekanta utan vederbörande myndigheters tillstånd. Var och en av oss fick i uppdrag att uppgöra en förteckning på de personer, till vilka vi i enlighet med seden i Amerika ville sända kort jämte ordalydelsen i vår hälsning. Förteckningarna och ordalydelsen granskades noggrant och återlämnades till oss med nådigt tillstånd att avsända korten. Men för att kontrollera, att vi icke avvek från de föreskrivna formerna, måste de postas på delegationen.

Vi ansåg oss inte för goda att begagna oss av sex appeal för att förskaffa oss hemliga informationer om sådant, som kunde vara av värde för oss. En gång tillkallades jag av en av de högsta tjänstemännen i delegationen. Han förklarade för mig ett ”problem”, som han brottades med. Det var nödvändigt att expediera en särskild angelägenhet i krigsproduktionsrådet, och nyckelpersonen i det ämbetsverk det var fråga om var en ung kvinna.

— Jag vill att ni skall sammanträffa med denna kvinna, Viktor Andrejevitj, sade han, och stå väl hos henne. Tag henne med er till nattklubbar, köp presenter åt henne och visa er älskvärd. Sen är jag övertygad om att det skall gå lätt för sig.

Han blev upprörd, när jag kategoriskt vägrade att spela förförarens roll i pjäsen. Jag föregav, att jag saknade alla talanger för denna uppgift och att jag talade engelska så dåligt — på så sätt lyckades jag dra mig ur det tvetydiga spelet.

När jag efter ett par veckor, som jag tillbragt på resor, mest i sällskap med amerikanska ingenjörer och affärsmän, återkom till mitt ämbetsrum föreföll mig livet i delegationen alltid dubbelt tryckande. Det verkade som att återvända till ett fängelse efter en kortvarig frihet. Jag måste åter noggrant iakttaga alla dessa föreskrifter för fängeslivet, under vilka så många hederliga ryssar i delegationen vändades. Precis som i USSR måste vi totalitära undersåtar utomlands behålla våra tankar för oss själva och kunde blott vid sällsynta tillfällen röja en glimt av vårt innersta för de vänner, som vi verkligen kunde lita på. Och i sådana fall kände man alltid en viss oro. Vi låtsade oss blinda för den frihet, som amerikanerna åtnjöt. Att ge uttryck åt beundran eller ens en viss tolerans med den amerikanska livsföringen skulle vara liktydigt med ett politiskt självmord.

Jag vet, att det inte är lätt att få amerikaner att förstå vår hållning. Hur skulle de väl kunna sätta riktig tro till min löjliga och dock i grunden djupt tragiska upplevelse med Mitja? Också han var en sovjetmedborgare utomlands; han arbetade för Amtorg, Sovjets handelsorganisation. En dag medan jag befann mig i New York i affärer steg jag oanmäld in i Mitjas hotellrum. Jag överraskade honom mitt i ett fruktansvärt brottsligt förhållande; han läste en radikal rysk tidskrift, en ”kontrarevolutionär” publikation, som vi var förbjudna att se åt.

— Nej men vad är det du läser? utbrast jag med låtsad häpnad. Min vän bleknade. Han fick tårar i ögonen. Han visste, att hans öde nu vilade i mina händer. Om jag angåve honom, skulle han så gott som säkert bli återkallad till Ryssland; han skulle uteslutas ur partiet och det skulle innebära en förnedring kanske inte bara för honom själv utan för hela hans familj. Han försökte försvara sig, han sökte efter orden. I ångest besvor han mig att skona honom.

— Du måste tro mig på mitt hedersord som kommunist, Viktor Andrejevitj, jag ville bara veta vad de där uslingarna skriver om oss. Jag ber dig glömma att jag överträtt förbudet. Vi har känt varandra i många år. Om du anger mig, kommer du att förstöra mitt liv.

När jag märkte hur förskräckt han blev, började jag själv känna mig skuldmedveten. Jag försäkrade honom, att jag inte hade minsta tanke på att ange honom, ja, att jag själv brukade läsa den där tidskriften.

— Sådana slavar vi är, Mitja, suckade jag. Tänk att vi skall behöva vara så rädda för varandra, ja för våra egna tankar. Vad är det egentligen de vill göra oss till? Spioner, lögnare, hycklare, oförmögna till verklig övertygelse och uppriktig vänskap. Varför är våra ledare så rädda för att låta oss läsa vad vi vill? Fruktar de kanske, att vi skall få veta vissa obehagliga sanningar? Det är tillräckligt bittert att vara slav i Moskva — här i Amerika är det tusen gånger bittrare.

Men inte ens denna utgjutelse förmådde lugna honom. Tvärtom — han började undra, om jag försökte snärja honom, locka honom till farliga uttalanden. Han blev inte riktigt lugn förrän jag tog honom med mig till Hotell Pennsylvania, öppnade min portfölj och visade honom, att jag hade samma tidskrift i min ägo.

Först då öppnade han sitt hjärta, och under ett långt och intressant nattligt samtal erfor jag, att han föraktade sovjetregimen lika grundligt som jag själv. Det var bara den omständigheten, sade han, att han hade en stor familj i Ryssland, som avhöll honom från att göra sig fri och öppet träda i opposition. Jag motstod frestelsen att röja mina egna planer för honom, ty jag ville icke belasta honom med så farliga förtroenden.

Ehuru vi inte var uttryckligen förbjudna att läsa *New York Times* eller tidningarna i Washington, ansågs det icke passande att göra det. Hearst- och Scripps—Howard-pressen betraktades som kontraband. Det enda sättet att känna sig säker var att läsa *Daily Worker*, den ryskspråkiga tidningen *Russkij Golos*, den i New York utkommande kvällstidningen *PM* och sovjetvänliga tidskrifter som *The Nation* och *The New Republic*. Även *Life* betraktades som ur ideologisk synpunkt acceptabel — särskilt sedan den publicerat en rysk artikel, som innehöll vida mer sovjetpropaganda än sanning. Denna sin gynnade ställning lyckades den, såvitt jag vet, senare förstöra på en enda gång genom att offentliggöra en artikel av förutvarande ambassadören William C. Bullitt om Sovjets politik i Europa.

I en pullmanvagn på väg till Washington satt jag och ögnade i *Saturday Evening Post*, när en kollega från handelsdelegationen steg in. Han slog sig ned, och vi pratade en stund om affärer. Därpå sade jag något om tidningen, dess illustrationer och annonser. Särskilt intresserade jag mig för en artikel, som såvitt jag förstod var kritisk mot regeringen.

— De här amerikanerna, sade jag, är åtminstone inte rädda för att säga sitt hjärtas mening om myndigheterna, ända från president Roosevelt och hela vägen nedåt.

Det var en tanklös anmärkning i förbigående, som jag genast glömde. Efter några dagar kallade mig sekreteraren i vår particell, Markov, in på sitt ämbetsrum.

— Nå, hur hade ni det på resan? frågade han.

— Bra.

— Ni träffade kamrat B. — eller hur?

— Jo, det är riktigt, det gjorde jag.

— Vad talade ni om tillsammans?

— Vad vi talade om? sade jag med förvåning. Det har jag alldeles glömt.

— Jag är rädd, kamrat Kravtjenko, att ni är illa ute i dag. Ni är inte uppriktig mot mig. Vill ni, att jag skall friska upp ert minne? Ni har säkert inte glömt, att ni kritiserade sovjetpressen och klagade över, att vi inte får angripa kamrat Stalin.

— Det är lögn, skrek jag. Jag anhåller, att ni kallar hit kamrat B. Jag tänker tvinga honom att ta tillbaka sin lögn.

I min närvaro hade kamrat B. icke mod att stå för sin angivelse om mina ”kontrarevolutionära uttalanden”. Partisekreteraren beslöt att låta frågan falla. Men jag blev mer än någonsin övertygad om nödvändigheten att hålla tand för tunga.

En annan typisk liten episod! En gång var jag sjuk och måste hålla mig i sängen ett par dagar. Från flera amerikanska tjänstemän fick jag vänliga hälsningar, vari de uttalade sin förhoppning, att jag snart skulle krya på mig. Jag uppfattade det som en vänlighet och kände mig nästan rörd. När jag återkom till mitt arbete skulle jag emellertid finna, att jag hade goda skäl att beklaga denna vänlighet. Då det var vissa saker i breven, som jag inte var tillräckligt hemmastadd i engelska för att förstå, tog jag dem med mig till delegationens ämbetslokaler och bad någon översätta dem åt mig.

Jag hade glömt hela saken, då jag plötsligt åter fick en kallelse att infinna mig hos kamrat Markov. Han började ett strängt korsförhör med mig om mina förbindelser med alla de amerikaner, som skrivit till mig. Vad låg egentligen bakom detta, att en ansvarig partimedlem på detta sätt fraterniserade med ”klassfiender”? Han slutade med att ge mig en allvarlig skrapa och varna mig för snarorna i min kapitalistiska omgivning. Jag skattade mig lycklig att ha sluppit undan för så gott pris.

Det var också en korrespondens som blev orsak till en annan kris under mitt arbete i Washington. Ett brevkort, som en officer i amerikanska armén skrivit till mig från Florida, råkade komma i händerna på en högre tjänsteman i delegationen. Saken drogs genast inför partiinstanserna och jag anklagades för att på egen hand ha ”haft förbindelser med amerikanska militärer”. Det kostade mig mycken övertalningsförmåga att övertyga dem, att officeren var en son till mitt värdfolk.

— Det var ju bara en vänlig hälsning utan någon politisk innebörd, sade jag. Dessutom besvarade jag inte kortet.

Det sistnämnda var icke sant. I själva verket hade jag besvarat hälsningen. Det var det minsta jag kunde göra, om jag icke skulle ge adressaten intrycket, att vi ryssar var direkt ohövlige. En liten nödlögn får anses som ett billigt pris, när det gäller att för en totalitär undersåte reda sig ur en sådan klämma.

I delegationens byggnad hade vi ett bibliotek. En kväll bad jag den tjänstgörande bibliotekarien att få låna två böcker: romanen *I Love* av Avdejenko och ett historiskt arbete av en författare vid namn Virt, vari general Tuchtjevskij omnämndes. Ingen av böckerna fanns till hands. Jag lånade ett par andra och glömde hela saken.

Men kort därpå inkallades jag åter till förhör av mina förmän i partiet. Det visade sig, att jag hade begått en hel rad misstag, från små förseelser till eventuella brott. Mitt intresse för general Tuchtjevskij, som avrättats såsom förrädare, var tydligen oroande. Visste jag inte, att Virts bok inte längre fick läsas i USSR? Min okunnighet var ingen ursäkt — en god kommunist vet, vilka som är ”folkets fiender”? Vad romanen beträffar, som en gång varit mycket populär i Ryssland, föreföll den nu av någon orsak bannlyst och uppförd på svarta listan. Varför hade jag just nu velat

läsa denna ”kontrarevolutionära” bok? Jag var kort sagt djupt komprometterad i partiets ögon.

Biblioteket var i själva verket ett av de effektivaste medlen att övervaka våra tankar. Avspärrade från kontakten med amerikanerna och i de flesta fall dåligt hemmastadda i engelska språket måste vi läsa åtskilligt på ryska. Vilka böcker och tidskrifter vi valde ut observerades noga av spionerna i biblioteken. Om vi så bara bläddrade i en bok, inrapporterades det. Allt sådant uppfattades som indicier på vårt tänkesätt och infördes därför samvetsgrant i dossiéerna om oss.

Det fanns i biblioteket rätt mycket lätt gods vid sidan om de tjocka volymerna om partiets historia och andra frågor av ideologisk natur. Som motvikt mot den lättare lektyren lånade jag ofta de tyngre böckerna utan minsta avsikt att läsa dem. Våra övervakare plågades ständigt av oro, att vi skulle påverkas av den förvekligade borgerliga miljön. Vi sökte därför ständigt visa, att vår tro var fast och orubbad. På Serovs förslag studerade vi på nytt Partiets historia, Stalins Leninismens problem o. s. v. Vid slutna partimöten förmanade vi varandra att stå fasta i partiets och ledarens tro.

Vårt privatliv var ännu strängare övervakat än fallet varit därhemma. Den enda adress våra vänner i Ryssland kände till var delegationens officiella adress. Varje privatbrev lästes, innan det överlämnades till oss, utan hänsyn till att det redan passerat den ryska censuren. Om vi sände brev till någon i Ryssland med en person, som reste till USSR, måste de avlämnas öppna för granskning av delegationen.

Vi var förbjudna att besöka nattklubbar, att se ”kontrarevolutionära” filmer eller skådespel, att höra sådana kommentarer i radio, som betraktades som ”ovänliga” mot Sovjet. Vi skulle hellre ha låtit oss ertappas med att begå ett mord än med att läsa en sovjet-fientlig bok. Eftersom vi inte var mer än människor gjorde vi det likväl i många fall — frestelsen att begå sådana politiska försyndelser är svår i ett demokratiskt land — men alltid under fruktan och bävan. Det fanns många som förstörde sina möjligheter till befördran genom sådana överträdelser.

Varje sovjetjänsteman utomlands är utsatt för spioneri i en omfattning och på ett sätt, som verkar otroligt. Man fordrade av oss alla, att vi såsom lojala partimedlemmar och även av ren självbevarelsedrift skulle inrapportera misstänkta yttranden och handlingar av våra kolleger. Det anses som något självklart, antingen man befinner sig i Moskva eller Vladivostok, i Washington eller Chicago. Men därtill kom, att partiet höll sig med en svärm av speciella agenter, instuckna överallt i delegationen, skenbart anförtrodda vissa tekniska uppgifter men i verkligheten med uppdrag att spionera på alla i sin omgivning. Och vad vi fruktade mest av allt var den vittförgrenade organisation av hemliga agenter från NKVD, som vi icke kände och som bedrev sitt spioneri på ett mera yrkesmässigt sätt. Inte ens generalen i spetsen för organisationen eller kamrat Serov själv var fritagna från denna allestädes närvarande polisövervakning.

Eftersom man inte visste, vilka som var spioner — i allmänhet kände inte ens agenten själv till sin medbröder i samma uppdrag var den enda möjligheten att gå säker att utgå från att alla utom våra allra närmaste vänner var verkliga eller möjliga angivare. Det märkvärdigaste var, att vi trots detta demoraliserande system likväl i många fall blev verkliga vänner och kunde anförtro varandra våra hemliga tankar, tvivel och bekymmer. Kamrat Serov hade ingen aning om hur många av hans underordnade, som kommit fullständigt desillusionerade från Ryssland och att det var ännu fler, som tog intryck av den demokratiska omgivningen i Amerika. Flertalet av dessa totalitära undersåtar utomlands var hederliga människor, förbittrade över den förödmjukelse de utsattes för av en regim, som byggde på ömsesidig misstro.

När någon kollega visade sig särskilt vänlig manade oss sunda förnuftet att vara på vår vakt, ty det kunde misstänkas, att han i något särskilt syfte sökte vinna vårt förtroende. Vi visste blott allt-

för väl, att samtal om ”farliga” ämnen ofta inleddes av nitiska kamrater eller professionella agenter för att pröva vår ståndaktighet gentemot den förföriska miljön i Amerika.

Till följd av mitt mångåriga arbete i Sovjets maskineri och särskilt från den tid jag tjänstgjort i sovnrarkom hade jag blivit personligen bekant med rätt många inflytelserika funktionärer och ledare i landet. Till min förvåning fann jag, att några av dem innehade tämligen blygsamma befattningar i Washington. Jag hyste ingen tvekan om att deras verkliga uppgifter var helt andra än de, som officiellt angavs. Enligt det avtal, som träffats mellan Sovjet och Amerika, kan blott ett begränsat antal tjänstemän komma in i landet på vanliga diplomatpass. Övriga agenter, som bedriver spioneriverksamhet, insmugglas därför såsom ekonomiska funktionärer eller tekniker.

Vid ett tillfälle stötte jag i delegationsbyggnadens hiss tillsammans med en tämligen betydande tjänsteman från Moskva. Mina tankar gick plötsligt tillbaka till den tid, då jag sett honom för första gången vid premiären på skådespelet *Fronten* i sällskap med två generaler från NKVD. Han låtsades nu, att han icke kände igen mig. Senare kom han emellertid in till mig och bad mig att icke röja, att jag kände honom eller tala om vem han var, då han befann sig här i ett speciellt affärsuppdrag. För den amerikanska regeringen var han förmodligen blott en underordnad tjänsteman i *lend-lease*, men i verkligheten var han en hög funktionär i partikommittén i Moskva.

Vilket ekonomiskt uppdrag nu en sovjetjänsteman än må ha, så är hans förnämsta uppgift alltid att införskaffa alla möjliga upplysningar om amerikanska firmor, om den tekniska utvecklingen, om militära angelägenheter, vetenskapliga framsteg o. s. v. Den inskräppte uttryckligen i de instruktioner jag fick före min avresa från USSR och dess vikt framhölls ständigt på nytt av delegationstjänstemän. Vid slutna partimöten gjorde vi ingen hemlighet av att vi, när vi besökte amerikanska firmor och företag, ständigt måste söka inhämta ekonomiska upplysningar och söka skaffa oss alla andra informationer, som vi kunde ha nytta av.

Det inpräntades ständigt hos oss, att krigets hårda nödvändighet gjort oss till Englands och Amerikas allierade, men att vi likväl inte fick lita på amerikanerna. De plutokratiska demokratierna skulle begagna sig av första lägliga tillfälle att försöka undergräva vår regim. Redan vid vårt första samtal hade kamrat Serov sagt:

— Ni får inte göra er några illusioner om vårt förhållande till Förenta staterna. Just nu anser vi det med vår fördel förenligt att upprätthålla vänskapliga militära och diplomatiska förbindelser med det kapitalistiska Amerika. Men detta betyder inte, att våra intressen någonsin skulle kunna sammanfalla. Redan under kriget och ännu mer under den kommande fredsperioden är våra vägar och syften helt andra. Om ni håller detta i minnet, kommer ni att förstå, varför vi ständigt måste vara vaksamma, misstänksamma och reserverade.

En dag hade kommunisterna i delegationen, som utgjorde omkring 90 procent av våra ansvariga tjänstemän, kallats till ett speciellt möte. Sedan dörrarna stängts tillkännagav kamrat Serov, att han hade vissa viktiga nyheter att meddela. De bestod i ett mycket långt aktstycke, som han uppläste för oss långsamt och högtidligt. Därpå fick vi alla avge ett intyg, att vi kände till dess innehåll.

Aktstycket var undertecknat av Mikojan, kommissarien för utrikeshandeln, men det var tydligen ett verk av NKVD i förening med det militära informationsväsendet. I själva verket innehöll det detaljerade instruktioner om de upplysningar om Förenta staterna vi måste förskaffa oss, om hur vi skulle komma i besittning av dem, hur vi skulle sopa igen spåren och förmedla upplysningarna till USSR. Ehuru det i stort sett blott var en upprepning av de instruktioner vi redan förut fått, var dess avsikt tydligen att ge oss en repetitionskurs och att erinra oss, att de högsta myndigheterna var beroende av att vi i detta avseende gjorde vår plikt under skydd av den verksamhet, som stod

i samband med *lend-lease*.

3.

Överallt dit jag kom i Amerika fick jag vida mer än min beskärda del av den allmänna och obegränsade beundran för ”våra tappra ryska allierade”. Ibland kändes de överdrivna uttrycken för denna sympati en aning besvärande. Men det var i alla fall gott att känna, att man förstod och satte värde på de offer, som mitt folk bragte.

Men denna överdrivna beundran hörde också till de mest irriterande och beklämmande erfarenheter jag gjorde här, ty den tog sig underliga, ja stundom groteska uttryck. Genom en vrångbild av verkliga sakförhållandet, som stundom hade en anstrykning av hysteri ansågs icke blott de senaste ryska segrarna utan även de förkrossande nederlag, som föregått dem, allmänt i Förenta staterna som vittnesbörd om sovjetregimens förträfflighet. Hitlers offensiv hade blott visat, att vilddjuret var starkt, men Stalins motoffensiv hade på ett eller annat sätt bevisat bolsjevismens höga kvalitet.

Det ryska folkets prestationer var lysande. Detta visste jag bättre än någon amerikansk entusiast, emedan jag i motsats till dem visste, vilka svårigheter en inkompetent, byråkratiserad och despotisk regim berett det. Likväl kunde jag icke förbise det förhållandet, att vi kämpade på vår egen jord och hade nästan outtömliga manskapsreserver till vårt förfogande, att våra industrier utnyttjades till det yttersta och att vi hade Amerikas industriella bistånd. Det översteg min fattningsförmåga, att bolsjevismen skulle få äran av de segrar, som kostat oss så mycket. Såsom sovjetjämsteman under så gott som permanent övervakning kunde jag icke tala rent ut, icke försvara mina landsmän gentemot denna groteska vrångbild. Gång på gång måste jag under sammanbiten tystnad åhöra, hur man prisade sovjetdiktaturen för det ryska folkets framgångar.

I själva Ryssland hade vi varit så skamsna över pakten mellan Stalin och Hitler, att vi nästan aldrig talade om den. I officiella aktstycken och tal halkade man över detta skede under tystnad. Men i Amerika såg man i pakten ännu ett bevis på Stalins statsmannavisdom. Folk talade med det största förakt om uppgörelsen med Hitler i München på samma gång som de höjde uppgörelsen med honom i Moskva till skyarna. På ett eller annat sätt ansågs det misskrediterande för de allierade, att de sökt vinna tid genom att leda nazismens aggressivitet österut mot Polen och Ryssland, medan det betraktades som statsmannavisdom i högsta potens, då Kreml ledde Tysklands krig västerut mot Frankrike och England.

I Amerika hade man en benägenhet att tyda allt till Stalins bästa och till nackdel för demokratierna. Varje diplomatisk blunder i Kreml, den ynkliga pakten med nazisterna, dess bristande förberedelse för kriget, varje dess missgrepp — som kostade oceaner av ryskt blod — tedde sig i amerikanska publikationer och i samtal med amerikanare som snilledrag.

Jag hade — naivt nog, visserligen — tänkt mig, att mitt folks offer i utlandet skulle rikta uppmärksamheten på dess lidanden. Jag hade väntat att få höra demokratiska medborgare säga: ”Det minsta dessa tappra ryssar förtjänar är ett visst mått av frihet och demokrati”. Jag mötte tvärtom en märkvärdig likgiltighet för det ryska folkets öde. Den berodde till stor del på okunnighet och kunde ursäktas därmed men också till en del på en indifferent hållning, som kändes kränkande. Koreanernas eller ungrarnas demokratiska strävanden möttes med förståelse och uppmuntran, men demokratiska strävanden hos ryssarna var illegitima och betraktades nästan som ett förräderi.

Redan de första veckorna efter min ankomst kunde jag märka, att man på ett eller annat sätt lyckats leda i sympatierna för ryssarna i banor, som gick ut på att glorifiera Stalin. Vad som

borde kunnat bli ett förebud till frihet för ryssarna hade förvandlats till en motivering för sovjetdespotismen. Stalin hade, såsom jag med en chock märkte, fått nästan lika fast grepp om tänkesättet i Amerika som i Ryssland.

— Men engelsmännen är ju också våra allierade, minns jag att jag helt lugnt sade till en nyförvärvad amerikansk vän. Ändå har jag hört er kritisera dem ganska skarpt. Häromdagen sade ni, att massorna i England måste resa sig mot konservatismen och imperialismen. Varför kritiserar ni inte lika öppet sovjetregimen?

— Ah, det är en helt annan sak.

— Ni menar, att ryssarna är det enda folk i världen, som inte har rätt att göra revolution?

— Nu driver ni bestämt med mig.

Jag menade allvar. Men jag försökte angripa frågan från ett annat håll.

— Vi ryssar, sade jag, kämpade tappert mot tyskarna i det förra världskriget och miljontals soldater stupade på slagfältet. Gjorde

detta er på den tiden i Amerika till fanatiska beundrare av tsaren och hans despotism? Brukade ni då säga, att massorna i Ryssland var blint hängivna sina bojor och sina fångvaktare.

— Åh, det var en helt annan sak.

Han var helt enkelt icke mottaglig för förnuftsskäl och förstod icke den parallell jag drog. Till grund för allt detta låg naturligtvis den vackra bild av en lycklig och framgångsrik ”socialistisk” nation, som historiens mest effektiva propagandamaskineri hade lyckats inpränta hos yttervärlden. Det ringaste försök att skrapa av en liten smula av den falska förgyllningen, att visa något av den smuts och moraliska förnedring som låg under ytan möttes av de flesta amerikanare med en förbittring som om man sårat dem i deras djupaste religiösa övertygelser.

En fullständigt otrolig felsyn tycktes ha rotat sig fast i amerikanernas tänkesätt. Det identifierade sovjetdiktaturen med det ryska folket. Vad kommunisterna icke hittills lyckats med i sitt eget land — såsom utrensningarna och de miljontals politiska fångarna visade — hade de gått i land med i Amerika. Det råde obegränsad yttrandefrihet och pressfrihet när det gällde att kritisera de övriga allierade — England, Polen, Tjeckoslovakien, Kina — och även den amerikanska regeringen och dess sätt att leda kriget fick öppet kritiserat. Men ett slags moratorium för denna frihet upprätthölls med hänsyn till sovjetdiktaturens intressen och prestige. Jag såg män och kvinnor, som själva betecknade Roosevelt som diktator, gripas av förbittring när Stalin kallades så.

I Sovjetunionen medförde kriget föga förändring i den antikapitalistiska propagandan. Där hörde man ständigt en mycket syrlig kritik av den engelska och amerikanska krigspolitik. Men i Amerika var alla tvivel på Kremles inre och yttre politik, såsom jag märkte, belagda med tabu. En ”liberal” bokförläggare krävde faktiskt, att all mot Moskva kritisk litteratur skulle avlägsnas från bokhyllorna. Jag erfor, att vissa bokförlag, vare sig det nu skedde på egen hand eller efter direktiv från myndigheterna, vägrade att utge vissa böcker enbart av det skälet, att de skulle kunna såra Stalins känslor. Endast ett fåtal tidskrifter hade mod att trycka vad man i Amerika kallade ”sovjetfientliga” artiklar.

De ”nyheter”, som nådde den amerikanska pressen genom dess korrespondenter i Moskva föreföll mig sämre än inga alls. Därhemma hade vi genom flera års erfarenheter lärt oss att sovra, att tolka, att läsa mellan raderna i sovjetpressen. Vi hade inga andra informationskällor. Men de amerikanska läsarna hade icke förutsättningar att genomskåda detta nyhetsmaterial. De svalde det bokstavligt och okritiskt. Varje lögn eller varje vanställd framställning nådde på så sätt de

amerikanska läsarna auktoriserad av amerikanska kommentarer och vann lättare tilltro där än i hemlandet. }hur skulle man kunna få ett folk, som uppfostrats i demokratiska traditioner, att förstå, att ett censurerat och kontrollerat nyhetsmaterial ofta var sämre än inget alls.

De föreställningar man i Amerika vanligen gjorde sig om underverken i Sovjet var i själva verket häpnadsväckande. Viktiga sidor av den kommunistiska verkligheten — t. ex. slavarbetet, polisdiktaturen, de långvariga och blodiga utrensningarna, den fantastiskt låga levnadsstandarden, den stora hungersnöden 1932-33, kollektiviseringens fasor, det statligt organiserade barnarbetet — tycktes fullständigt ha undgått amerikanernas uppmärksamhet. Sådant var dock fakta, om vilka var och en i Ryssland var klart medveten. Det fanns kanske de, som ansåg dem nödvändiga och ofrånkomliga, ja rent av prisvärda, men det skulle icke fallit oss in att bestrida dem. Och dock betraktade mig amerikanerna, då jag (i frispråkiga samtal) vågade att vidröra dem, med misstroagna blickar och ibland kom man med tvärsäkra dementier.

Det gick upp för mig, att den största seger, som Sovjet någonsin vunnit, var ett verk av propaganda för utlandet. Denna övertygelse utkristalliserades efter hand hos mig till en formel: Om Sovjetunionen inom loppet av tjugo år skulle bli hälften så bra, som dess amerikanska beundrare tror att den redan nu är, skulle det innebära den största sociala förbättringen i hela världshistorien ...

Bland dem, som kände till vissa besvärande fakta om livet i Sovjet kunde jag spåra en egendomlig, av önsketänkande dirigerad iver att skjuta hela skulden på Stalin. Detta satte dem i stånd att utan större indignation acceptera terrorn som ett slags förspel innan ridån gick upp för paradiset. Efter Stalin — och han är ju en dödlig, inte sant! — skulle ”den socialistiska demokratin” börja blomstra. Också i själva Ryssland hade jag stött på denna tendens att ge en enda man skulden till alla de anhopade missförhållandena, men detta självbedrägeri var vida mer utbrett i USA. Tyvärr hör dessa missförhållanden till själva sovjetsystemets väsen, och detta system kommer förvisso icke att dö med Stalin. Någon annan diktator eller diktatorisk klick kommer att bibehålla dem.

En gång befann jag mig i en liten amerikansk småstad i sällskap med några utpräglat konservativa och mot arbetarrörelsen fientliga kapitalister. De sade mig, att de rakt på sak ville säga, att de var motståndare till sovjetsystemet, ja att de avskydde det och fruktade dess inflytande på tänkesättet i Amerika. Vilken bild hade de då gjort sig av detta system, som de avskydde? Jag försökte locka dem ut på hal is. Till min häpnad fann jag, att de trodde att Ryssland var ett land, där ”arbetarna hade makten”, där bönderna levde i ”ett kooperativt samhälle” och där allmän jämlikhet rådde. Eftersom en annan sovjet tjänsteman var närvarande, befann jag mig i den pinsamma belägenheten att icke kunna förklara för dessa människor med sina groteska föreställningar om förhållandena, att arbetarna hade mera kontroll över produktionen, fackföreningarna större inflytande, att bönderna levde i mera verklig kooperativ gemenskap och att det fanns större personlig frihet i Amerika än man i Sovjet ens vågade drömma om.

I delegationens bibliotek fann jag en samling tal av Henry A. Wallace. En tolk översatte för mig de partier, som handlade om Ryssland. Jag kunde icke tro mina öron — vicepresidenten i en demokratisk regering prisade vad han kallade den ”ekonomiska demokratin” i Stalins polisstat. Våra hemliga specialdepartement i varje sovjetfabrik, våra statskontrollerade fackföreningar, bristen på alla verkliga kollektivavtal, dödsstraffet för agitation för strejk, stachanovsystemet och ackordslönerna, arbetsböckerna, lagarna, som utmätte de strängaste straff för envar, som kom tjugo minuter för sent och tvångsarbetslägren — kände mr Wallace verkligen inte till dessa välkända fakta eller betraktade han dem faktiskt till följd av något slags önsketänkande som uttryck för ”ekonomisk demokrati”?

Jag arbetade mig igenom Wendell Willkies bok *One World*. Jag hade arbetat i sovnraskom vid tiden för hans besök hos oss och jag visste, att man icke lämnat något propagandatröck oförsökt för att göra intryck på honom. Ingenting skedde på en slump — allt var på förhand arrangerat. Nu häpnade jag och förskräcktes över hur fullständigt man lyckats. Hur kunde en människa, undrade jag, bli så fullständigt förd bakom ljuset på så kort tid? När jag läste hans kapitel om Ryssland hade jag en känsla av att han talade om ett land, som jag aldrig sett, ett land någonstades på månens andra sida. Boken var en verklig triumf för den totalitära propagandan.

Willkie berättade hur han sammankallat en grupp sovjetjournalister till ett hotell i Moskva för att få ett öppenjärtigt samtal med dem. De stängde dörrarna och ”strök ned håret” som det amerikanska uttrycket lyder. Om jag skulle skriva ett lustspel, vari amerikanernas lättrogenhet, när de kommer utomlands, förlöjligades, skulle jag ta med den scenen utan minsta förändring. Trodde mr Willkie och hans amerikanska följeslagare verkligen, att de skulle få höra sanningen bara de stängde dörrarna och inte släppte in några officiella representanter för Sovjet? Förstod de då verkligen inte, att varje journalist — eller ingenjör eller guide för turister — i Sovjet är en ”officiell representant”, som ständigt övervakas? Själva tanken att man skulle få höra en uppriktig mening när en sovjetmedborgare är inom hörhåll eller en diktafon kan vara gömd i rummet vittnar om fullständig obekantskap med livet i en totalitär stat. Var och en av dessa journalister måste givetvis avlägga rapport om denna sammankomst och därvid energiskt framhålla den lojalitet, varmed de tagit regimen i försvar och proppat mr Willkie full med de rätta ”åsikterna”.

De hade helt enkelt icke något annat val. Varje journalist, varje industriman och varje annan sovjetmedborgare, som genom sitt arbete kommer i kontakt med utlänningar, är genom en skriftlig förbindelse förpliktad att ögonblickligen avlägga rapport inför NKVD om allt som in i minsta enskildheter förekommit vid sammanträffandet med dem. Det ”uppriktiga” meningsutbyte, som mr Willkie var så stolt över, inrapporterades omedelbart in i minsta detalj för NKVD:s utrikesdepartement, för pressavdelningen i kommissariatet för utrikes ärenden, för utrikesavdelningen i partiets centralkommitté och för alla andra organisationer, som berördes därav. Man kan vara övertygad om att aldrig något ”uppriktigt meningsutbyte” blivit mera utförligt refererat.

Min mest beklämmande erfarenhet gjorde jag måhända en kväll på en biograf i Washington. Jag var tacksam för mörkret som dolde den harm, som man eljest skulle ha kunnat avläsa i mina drag. En annan sovjetjäntesteman, som var i sällskap med mig, även han en medlem av partiet, skruvade sig på sin plats; jag är säker på att han var lika upprörd som jag själv. Den film, som spelades, hette På uppdrag i Moskva och var byggd på boken med samma titel av förutvarande ambassadören Joseph E. Davies. Vad vi såg var en brutal skymf, slungad rakt i ansiktet på det ryska folket — en karikatyr av dess revolution och ett förlöjligande av dess långvariga lidande.

Boken var mera absurd än skriven i illvilligt syfte — en enda röra av okunnighet och svada och i vissa partier rätt och slätt enfaldig. Men här och var kunde man dock finna ett sanningskorn i den. Filmen hade omsorgsfullt uteslutit varje sådant, men i stället hade dess författare på egen hand gjort groteska tillägg. Överallt, där ”historikerna” i Hollywood haft att välja mellan fakta och fria fantasier, mellan verkligheten och rena nonsens, hade de omsorgsfullt valt de fria fantasierna och det rena nonsens. Jag råkade ingående känna till den sibiriska fabrik, som figurerade i en av utrensningprocesserna; en löjligare vrångbild av den än man gjort i Hollywood kan svårligen tänkas. Ingen sovjetpropaganda skulle ha vågat att till den grad vanställa fakta. De amerikanska propagandisterna litade tydligen på sin publiks fullständiga obekantskap med rätta förhållandet och förmåga att ryckas med av fantasien. Ur denna synpunkt var filmen i grunden en lika stor

förolämpning mot amerikanerna som mot ryssarna. Intet under, att Pravda slösade sitt beröm på Davies och hans bok och anförde hans påstående, att rättsväsendet i Sovjet fungerade oklanderligt, att det utplånat femte kolonnen genom sin utrensning, att likvideringen av bolsjevikrevolutionens förgrundsfigurer var fullt i sin ordning. Vilket egendomligt intryck måste inte allt detta göra på tänkande ryska läsare. Stalin mördade sovjetstatens grundare. Detta brott var blott en ringa del av det blodbad, vari hundratusentals oskyldiga män och kvinnor gick under. Men i Davies-Warner Brothers film framställdes alla dessa fasansfulla händelser blott som en liten operettmässig konspiration av ett fåtal löjliga ”gamla bolsjeviker” och utländska agenter, som representerade en femte kolonn. Ett händelseförlopp, som kommer bartholomeinattens fasor och det franska skräckväldet och massakrerna på armenierna att förblekna, hade här fått karaktären av en liten fars.

Jag hade genomlevat utrensningen. Fastän jag var ett av dess sista offer, hade jag genomlidit hela dess förnedring till kropp och själ. Nu fick jag uppleva, att här på en biograf i Washington mitt eget och hela mitt lands lidande skildrades i en grotesk karikatyr. Jag fick se de makabra scener, vari Hollywood utdelade åsnesparkar åt de mördade och ropade heil åt mördarna.

När jag kom ut ur denna skärseld märkte jag, att jag hade blod på naglarna. Min kamrat och jag såg på varandra — en enda blick var tillräcklig, det behövdes inga ord. Jag kastade mig hela natten av och an i sängen utan att få en blund i ögonen.

En annan film, som återspeglade den amerikanska myten om Ryssland, och som drev mig till vanmäktig förtvivlan, hette Polstjärnan. Händelserna utspelades i en liten idyllisk by i landet Utopia, där välnärda, pittoreska, av lycka och levnadslust sprittande bönder framlevde sitt glada liv under sång, dans och kärleksäventyr från morgon till kväll. Det var en förtrollad by med alla sagans trolska scenerier, där älvorna skötte renhållningen av vägarna och hästar och kor tycktes ha rumsvana — i varje fall kunde man inte se några tecken till att så inte skulle varit fallet i denna förträffliga by. Men man befann sig icke hos trollkarlen i landet Oz. Till vår häpnad visade det sig, att vi befann oss i en kollektiverad by i Stalins land.

Denna Hollywoods uppfattning om kollektiviseringen stod sanningen ungefär lika nära som historieskrivningen i På uppdrag i Moskva. Och det fanns massor av andra filmer, böcker och tidningsartiklar med samma sagolika framställning. Den amerikanska propagandan nöjde sig icke med att omnämna obehagliga fakta och söka bortförklara dem. Den tillämpade ett vida enklare tillvägagångssätt, nämligen att helt enkelt bestrida deras existens och trola fram ett Ryssland, som blott existerade i dess livliga fantasi.

Varför i all världen, frågade jag mig ständigt, envisas dessa amerikanare med att skildra ett paradiset och förlägga det till mitt eget av lidande så hemsökta land? Varför måste de avtvå varje fläck på bilden av Stalins land och bortförklara all den bolsjevistiska terrorn?

Det fanns tydligen en hel skara män och kvinnor — Duranty, Hindy, Anna Louise Strong, Ella Winter, Albert Rhys Williams, för att nu bara nämna ett fåtal — som levat högt på denna amerikanernas oförklarliga förkärlek för sovjetpropaganda. När man läste dem tyckte man sig nästan läsa sovjetpressen. Det fanns en annan något större och på det hela taget hederligare grupp, de verkliga kommunisterna, för vilka lögnerna om Sovjet var ett medel i klasskampen, en genväg till makten. Men varför svalde folkets stora massa i Amerika dessa lögn?

Vad som frapperade mig mest var den djupa okunnigheten hos dem, som betraktades som ”experter på Sovjetunionen” om maktens väsen och organisation i USSR, om landets hela förvaltningsapparat. Men deras propaganda hade slagit djupa rötter i Amerika. En gång studerade jag en utlåningskatalog i ett amerikanskt universitetsbibliotek. Till min förvåning kostaterade jag,

att utlåningsfrekvensen var störst i fråga om böcker av Lenin och Stalin. Tydligt fanns det vissa personer, som på allvar studerade dessa böcker såsom vägvisare till en bättre värld ... Efter denna upptäckt förvånade det mig icke, då jag erfor, att det fanns vissa amerikanska, hinduiska och kinesiska studenter vid detta universitet som hoppades att kunna omdana sina egna länder efter Sovjets föredöme. Jag kunde blott hoppas, att de skulle slippa att gå igenom samma bittra erfarenheter som jag själv gjort.

Längre fram började jag förstå, att amerikanerna i många fall accepterade sovjetmyten såsom ett surrogat för verkligheten. De var upprörda över orättvisor och missförhållanden i sitt eget land och sökte trösta sig på samma sätt som ett barn tröstar sig med en vacker leksak. Det var mindre andra än sig själva som de bedrog. Detta ivriga självbedrägeri var mest i ögonen fallande hos de s. k. ”liberala” skribenterna i *The Nation*, *The New Republic*, *PM* och andra liknande publikationer. Denna hållning syntes mig innebära ett fruktansvärt slöseri med god vilja.

Om bara dessa människor kunde ernå den intellektuella klarhet och den moraliska balans, som låte dem förstå, att man icke får ta orättvisor och missförhållanden i Amerika till förevändning för att försvara orättvisor och missförhållanden i andra länder! Det kan kanske för ögonblicket medföra en viss lättnad att få ropa heil vid blodiga likvideringar i Ryssland, men det bidrar knappast att främja rättens sak i världen, inklusive Amerikas Förenta Stater.

Då jag rotade i amerikanska bibliotek fann jag värtaliga böcker av amerikanska författare som då den tsaristiska terrorn rådde hade vågat säga sanningen. Där fanns t. ex. George Kennans bok om Sibirien. Det fanns också många ryska flyktingar, bland vilka Peter Krapotkin var ett typiskt exempel, som kommit utom räckhåll för tsarens hemliga polis och kunnat utpeka och ange dem, som höll deras folk i bojar. Jag undrar om de till tack för sin djärvhet av de amerikanska liberalerna kallats ”ryssfiender”. Eller förstod manne dessa mera klart tänkande, mindre av lidelser och propaganda förblindade generationer, att dessa författare i verkligheten förde det ryska folkets talan och ville väcka världens medkänsla med terrorns offer?

Småningom och motvilligt erfor jag, att den som vågar säga sanningen om Stalins tyranni, den som talar för det ryska folket och mot dess förtryckare, i Amerika av i dag mötes med misstro och stundom smädas som ”ryssfiende”. Jag märkte, att min plan att fly till den fria världen och använda friheten för att försvara mitt folk icke skulle visa sig så enkel att genomföra som det på avstånd hade förefallit mig. Jag förstod, att jag måste bereda mig på att smädas och förlöjligas av just samma varmhjärtade och högsinta utlänningar, på vars stöd och förståelse jag räknat.

Den stalinistiska propagandan i utlandet har varit mera framgångsrik än någon av oss hemma i Ryssland anade. Myten om ett lyckligt ”socialistiskt” land betraktas som en bister propagandafars i själva Ryssland. I de demokratiska länderna accepteras den bokstavligt, med gravlikt allvar och nästan som en religiös tro av många av de män och kvinnor, som skapar den allmänna opinionen.

28. På flykt till friheten

1.

I TIDNINGSNOTISERNA OM MIN brytning med sovjetregimen stod det, att jag efter att ha fått en försmak av den amerikanska demokratien blivit besviken på Stalins kommunism. De uppgav eller antydde, att det var min direkta erfarenhet av den amerikanska friheten som förmådde mig att utträda ur Sovjets handelsdelegation.

Detta gjorde historien mera dramatisk och var dessutom en fin komplimang åt Amerika. Men det var icke sant. Sanningen var den, att jag för länge sedan beslutat att kasta av den totalitära tvångs-

tröjan vid första lägliga tillfälle, när och var det än skulle yppa sig. Om jag skickats till Kina eller Patagonien i stället för till Förenta staterna skulle jag gjort samma försök att nå friheten för att kunna utföra vad jag föresatt mig.

Det var en uppgift, som jag fullt planmässigt ålagt mig, ehuru jag inte bestämt skulle kunna ange vid vilken tidpunkt i min inre utveckling detta skett. Det var en följd av de känslor, som mognat inom mig, långsamt men oundvikligt. Jag stod under intryck av hela den uppfostran jag fått. Som barn hade jag påverkats av min fars robusta idealism och av min mors djupt religiösa läggning. Deras godhet, deras människokärlek var visserligen av olika slag men dock till sitt väsen densamma. Och det var otvivelaktigt detta, som hos mig förblev ett bestående intryck.

Jag påverkades också av andan hos ett folk, som frambragt rebeller under sina mörkaste tider, under de mest despotiska och grymma härskare. En sak vet jag med visshet — om jag ansett det möjligt att innanför Sovjets gränser kämpa för frihetens sak, skulle jag ha stannat kvar där ... Hade det funnits minsta utsikt till en förändring till det bättre — till en politisk och ekonomisk demokrati, till att regimens ledare skulle överge sitt internationella, kommunistiska program — skulle jag ha stannat kvar där. Men dessvärre rörde sig regimen med varje år som gick, icke i riktning mot de mänskliga ideal, som inspirerat revolutionen, utan allt längre bort från dessa ideal.

Förhoppningarna om Rysslands framtid bleknade alltmer, den ekonomiska friheten och de demokratiska rättigheterna syntes alltmer avlägsna. Själva minnet av dem började blekna bort. De makthavandes godtyckliga utplundring av folket tog sig allt större och hänsynslösare uttryck. Det fanns ett ögonblick under kriget då somliga av oss verkligen trodde, att Atlantchartans principer och dess löfte om de fyra friheterna även skulle komma att gälla för Ryssland. Men denna illusion skingrades hastigt. Åtminstone vad vårt eget folk beträffar förstod vi, att detta dokument blott var ett papper utan reell innebörd.

Varför fortfor jag att bära tvångströjan ännu i sju månader efter min ankomst till Förenta staterna? Svaret är, att jag behövde tid för att överblicka terrängen, försäkra mig om de psykologiska förutsättningarna, innan jag vågade det djärva språnget. På samma sätt tar en fånge, som beslutat att rymma, tid på sig för att undersöka sina fångvaktares vanor och de geografiska betingelserna i fängelsets grannskap.

En ryss som växt upp under Sovjets förmynderskap och för första gången kommer ut i världen därute, blir en förvirrad och nästan hjälplös varelse. De enklaste anpassningar efter de nya förhållandena blir för honom svåra problem. Han upptäcker, att hans tankar och känslor rör sig i andra banor än omgivningens. Han behöver tid på sig för att skrapa av sig det ena lagret efter det andra av den totalitära mentaliteten. Det är en komplicerad process.

I Amerika var jag en främling utan en enda vän utanför den sovjetryska kretsen, utan ekonomiska existensmedel. Om jag haft lika många öppna eller hemliga vänner i Amerika som sovjetdikaturen har, skulle mina problem varit ganska lätta att lösa ... Jag räknade med att min utbildning och erfarenhet som ingenjör slutligen skulle kunna förskaffa mig mitt uppehälle. Men i det ögonblick jag kastade loss från handelsdelegationen skulle jag vara utan pengar, utan vänner, värnlös mot den fruktansvärda apparat av förtal och hämndlystnad, som stod mina förutvarande fångvaktare till buds. Sju månader var i själva verket en kort tid att akklimatisera sig på i Amerika, att förskaffa sig ett litet ordförråd och knyta vissa förbindelser.

Åtminstone en månad innan det skedde visste jag, att jag skulle ta det oåterkalleliga steget i slutet av mars 1944. Jag tillbragte större delen av denna månad på resor. Jag reste två gånger till Lancaster i Pennsylvanien och en gång till Chicago. Framför allt var jag angelägen om att icke

utsätta mina vänner och kolleger i delegationen för några risker. Ehuru jag behövt medhjälpare och givetvis gärna velat anförtro mig åt någon förrådde jag icke med ett enda ord eller så mycket som en min mina planer för någon av dem. Jag visste alltför väl vad det skulle innebära för varje sovjetmedborgare, om det vidlådde honom så mycket som skuggan av en misstanke, då NKVD väl en gång skulle börja ägna sig åt mitt ”fall”.

För det andra var jag angelägen om att delegationen icke skulle få ringaste möjligheter att utslunga vilda anklagelser mot min karaktär. Den rapport om mitt arbete med *lend-lease*, som avgivits, var fläckfri, jag var ivrig att den skulle förbli så ända till slutet. I den mån det var mig möjligt fullföljde jag därför den uppgift, som anförtrotts åt mig, och lämnade allt efter mig i ett sådant skick, att någon annan expert på metallindustrin skulle kunna ta vid, där jag upphörde. Den sista morgonen i högkvarteret vid sextonde gatan sysslade jag med att ordna mina affärer. Jag hade ännu trettio dollars till godo när jag gick därifrån, och jag var glad över det, fastän varje dollar i det ögonblicket föreföll mig som tusen.

I inledningen till boken har jag berättat om hur min flykt gick till. Nu var jag en man utan fädernesland. Jag hade blivit en måltavla för de amerikanska kommunisternas smädelser, och vad värre var, för deras självbelåtna medlöpare. Jag hade blivit en måltavla för det mördande hatet från världens starkaste och mest oförsonliga regim.

Framtiden var mörk och oroande. Avsiktligt och med full vetskap om de fruktansvärda konsekvenserna hade jag föredragit en riskfylld frihet framför ett tryggt och bekvämt slaveri. Endast den, som länge varit undersåte i en modern diktatorisk polisstat kan fullt förstå den skräck, som den förmår inge genom sin makt, sin allestädes närvaro och sin hänsynslöshet.

Vid den tid då jag lämnade Washington erfor jag, att det förelåg ett formellt beslut av delegationen, ratificerat i Moskva, att utnämna mig till permanent medlem av dess stab. Det innebar i verkligheten en viktig befordran för mig. Jag skulle tillträda denna nya plats tre dagar senare, den 3 april, med Moskvans välsignelse. Senare skulle jag ha kunnat återvända hem med min erfarenhet om utrikeshandeln såsom en trogen son av Stalins land, som ridit ut det borgerliga samhällets stormar och faror. Jag skulle ha kunnat klättra mycket högt på den byråkratiska stegen.

Men på dessa höjder skulle jag icke desto mindre ha förblivit en slav under *vlast*, oförmögen att tjäna mitt folk, i förbund med dess förtryckare. Avsiktligt valde jag att stå utanför. Jag behövde friheten för min kamp mot despotismen, och för att ernå denna frihet måste jag finna mig i mycket obehag, i ekonomiska svårigheter och fara för livet. Från och med nu existerade icke Viktor Kravtjenko längre. Hans personlighet var utplånad. Nu var han italienare, jugoslav, portugis, vad som helst utom ryss. Hur många olika namn fick jag inte lägga mig till med!

I ett mörkt och dystert hotell i Manhattan skrev jag den förklaring, som delvis publicerades i New York Times och andra tidningar den 4 april 1944. När jag läser om den nu, sedan kriget nått ett segerrikt slut, finns det ingenting i den som jag skulle vilja ändra. Tiden har tvärtom, synes det mig, bekräftat mina farhågor och varningar.

Jag sade däri att Kreml, ehuru det framställde sig som Englands och Amerikas allierade, ”fullföljde syften som var oförenliga med ett sådant samarbete”. Ehuru Moskva skenbart upplöst den kommunistiska internationalen, dirigerades, såsom jag framhöll, de kommunistiska rörelserna i hela världen fortfarande därifrån. I det jag berörde Stalins politik i fråga om Polen, Balkan, Tjeckoslovakiet, Ungern, Österrike och andra länder sökte jag påvisa, att hans mål helt och hållet bestämdes av Sovjets intressen och var antidemokratiska. I det följande skrev jag:

”Medan sovjetregeringen uppger sig vilja införa demokratiska förhållanden i de länder, som

befriats från fascismen, har den icke i sitt eget hemland tagit ett enda allvarligt menat steg för att ge ryska folket de elementäraste fri- och rättigheter.”

”Det ryska folket är nu som förr underkastat en obeskrivlig despotism och terror, medan NKVD genom sina tusentals spårhundar fortfar att utöva sin ohejdade makt över folken i Sovjetunionen. I de områden, som befriats från de nazistiska inkräktarna, återupprättar sovjetregeringen sin politiska regim av våld och godtycke, medan fängelser och koncentrationsläger fortfar att fungera som förut.”

”De förhoppningar på politiska och sociala reformer, som det ryska folket hyste i början av kriget, har visat sig bedrägliga.”

”... Jag hävdar, att det ryska folket mer än något annat folk behöver de elementäraste politiska rättigheterna — verklig press- och yttrandefrihet, frihet från nöd och frihet från fruktan. Vad det ryska folket fått av sin regering har blott varit en munnens bekännelse till dessa friheter. I många år har det levat i ständig nöd och fruktan. Det ryska folket har förtjänat en bättre lott efter de oerhörda offer, som räddat landet och den härskande regimen och genom vilka det utdelat sådana dråpdrag mot fascismen och avgjort krigets utgång.”

Ingenting har inträffat sedan jag skrev detta, som på något sätt skulle kunna förändra bilden. Stalins diktatur har bibehållit sin obevekliga centralisering, dess terroristiska metoder är alltså desamma. Jag kan inte begära, att den vanlige medborgaren i ett demokratiskt land skall kunna förstå den totalitära despotismens verkliga natur. Men de som fällde domen över de nazistiska krigsförbrytarna röjde en djupare förståelse för saken, då de skildrade den nazistiska regimen. När jag läste detta aktstycke kunde jag inte låta bli att utbrista: Här har vi till sist en riktig framställning av sovjetregimen! Man behöver blott utbyta några namn och sätta Sovjet i nazismens ställe och man får en trogen bild av regimen.

Denna anklagelse mot nazismen understryker, att ledarprincipen är en centralpunkt i fascismens teori och praktik. Samma princip tillämpas av Kreml. I anklagelseakten heter det:

”Konspiratörerna förbjöd alla partier utom det nazistiska ... förvandlade riksdagen till en korporation av sina egna kandidater och förhindrade fria val bland folket ... skapade och skärpte ständigt sitt terroristiska system gentemot verkliga eller föregivna motståndare till regimen ...”
Bortsett från att konspiratörerna och offren var andra, innebar detta en anklagelse mot sovjetdiktaturen och alla andra moderna totalitära polisstater.

Och dock har dessa samma människor, som fällt dom över de nazistiska konspiratörerna, icke med ett enda ord anklagat dem i Sovjet, som konspirerat mot det ryska folkets frihet. Det återstår ännu att väcka världens samvete inför terrorn i Ryssland.

2.

De onda aningar, varmed jag började mitt nya liv, skulle snart besannas.

När underrättelsen om det steg jag tagit nådde pressen, låtsade man först i den ryska handelsdelegationen, att man icke kände mig. Man väntade tydligen på instruktioner från Moskva. Därpå erkände man min existens och träffade de vanliga anstalterna att på allt sätt försöka svärta ned mig.

Den mest typiska beskyllningen, som riktades mot mig, och som jag också förutsett, gick ut på att jag alltså var officer i röda armén. På så sätt sökte man göra min politiska flykt till en militär desertering och därmed skapa en laglig förevändning att kräva, att jag ställdes inför Stalins exekutionsplutoner. I verkligheten hade min kortvariga militära bana slutat med en

sjukhusvistelse för mer än två år sedan. Efter den tiden hade jag varit en rent civil tjänsteman. Innan kommissariatet för utrikeshandeln kunde eller ville sända mig utomlands hade jag erhållit en officiell och fullständig frikallelse från alla militära förpliktelser.

Den kommunistiska och kryptokommunistiska pressen kastade sig med liv och lust in i kampen. *Daily Workers* angrep av den 5 april, undertecknat av en viss Starobin, bar rubriken: En liten desertörs öde. Hitler samlar sina sista reserver här. Det var hållet i den vanliga stilen och vimlade av de gängse speglosorna i partiet. Men då jag ögnade igenom det lade jag märke till en underton, som den icke initierade kanske icke observerade.

Angreppet innehöll nämligen en direkt hotelse. Kamrat Starobin talade om ”ett vidrigt förräderi, begånget av en person, som själv betecknat sig som tjänsteman i Sovjets handelsdelegation”. Sådana förrädare, skrev han, från Trotskij ända ned till nollor som den där Kravtjenko, kan kanske en tid ”lyckas föra många människor bakom ljuset”. Men — och därpå följde hotelsen:

Den mot en bättre framtid blickande mänsklighetens vaksamma och hämmande arm infångar dem och skall till slut utplåna dem.

När jag läste dessa ord, erinrade jag mig att den vaksamma och hämnande armen i fallet Trotskij hållit i en hacka och med den krossat hans huvudskalle i Mexico. Efter en rad nya smädelser återkom kamrat Starobin till sitt egentliga ämne. ”Kravtjenko har tydligen fått en kort frist”, förklarade han. Därpå framhöll han, att jag vädjat till den allmänna opinionens beskydd i Amerika och slutade med följande ord:

”Vårt land är icke ett Ingenmansland för motståndare till våra allierades och våra egna krigs-ansträngningar ... Det skulle vara bedrövligt, om Förenta staterna bleve ett tillhåll för kråldjur av detta slag, en asyl för folk, som inte har tillräckligt mod att säga direkt ifrån till folket i Sovjetunionen sådant som de beklagar sig över i *New York Times*”.

Daily Worker lät på så sätt de mera enfaldiga bland sina läsare förstå, att envar, som blott hade ”tillräckligt mod”, skulle kunna tala direkt till folket i Sovjet. Detta efter att ha medgivit, att jag lyckats få en tidsfrist, emedan Sovjets hemliga polis icke känt till min uppfattning. Jag skulle ”utplånas” — givetvis icke av de hemliga agenterna från kamrat Starobins andliga fädernesland utan av ”den mot en bättre framtid blickande mänskligheten”.

Det var icke svårt att tolka innebörden i detta meddelande. Om jag icke sjönk tillbaka i tystnad skulle den ”vaksamma och hämnande armen” utföra sitt ädla värv; därtill behövdes inga hackor. En oinvigd skulle kanske ha kunnat avfärda en sådan varning som blott

446 en fras; tyvärr visste jag för mycket om den regims metoder och agenter, som jag anklagat.

Trots alla de försiktighetsmått jag vidtog kunde tydligen Sovjets spioner i New York utan svårighet uppspåra min vistelseort. Dess agenter strök redan omkring i gränderna mitt emot mitt hotell. Upprepade gånger bytte jag hotell och antog nya namn. Ibland intalade jag mig, att jag lyckats föra dem bakom ljuset. Men inom kort skulle jag märka, att samma personer stod på vakt utanför min tillfälliga bostad. Flera gånger måste jag skyndsamt vika av in på tvärgator och kasta mig upp i en bil för att undgå dem, som följde mig i hälarerna.

För att komma undan denna vaksamhet, som gick mig på nerverna, antog jag en inbjudan att tillbringa en tid hos nyförvärvade vänner i utkanten av en stad i Middle West. Dessa vänner var amerikaner, som lyckats komma i förbindelse med mig, sedan en av mina artiklar publicerats i *The Cosmopolitan*. Jag nämnde inte ett ord till någon om min avresa och trodde, att jag lyckats komma på tåget utan att någon sett mig. Jag hade fel. Mina vänner, som mötte mig vid stationen, var mycket oroliga. De pekade på tre män, som noga iakttagit dem utan att dölja sitt intresse

under den senaste kvarten.

Det fanns intet tvivel om att trion väntade på mig. Jag såg att en av männen höll högra handen i fickan, aldrig tog upp den och icke tog ögonen från mig. När vi steg upp i vår bil, steg främlingarna skyndsamt upp i en annan och följde efter oss utan att försöka dölja sitt förehavande. Vi körde hit och dit genom staden under fåfänga bemödanden att bli kvitt dem. Först då vi stannade vid en polisstation, passerade den andra bilen förbi oss och försvann. Vi lyckades identifiera dess nummer — senare undersökningar visade, att nummerplåten var stulen.

Flera gånger under de närmaste dagarna avpatrullerade samma mystiska bil de förstads kvarter, där jag bodde. Därjämte uppringdes vi upprepade gånger från New York och hemlighetsfulla röster varnade mig ”i egenskap av vänner”, att mitt liv svävade i fara och att jag måste gå under jorden. Tydligen gick planen ut på att sätta skräck i mitt värdfolk, så att de skulle visa mig på dörren. Därpå skulle jag manövreras in i någon dunkel vrå, där jag lättare kunde ”utplånas”. Jag kände mig som om jag åter befunnit mig i USSR i stället för i det fria Amerika. Jag undrade, om jag någonsin mer skulle kunna leva och arbeta utan fruktan för mitt liv.

Mina vänner motstod tappert alla dessa påtryckningar, och jag är dem evigt tacksam för det. Min värd gick till sängs kväll efter kväll med en skarpslipad yxa till hands — det enda vapen, som fanns i huset — om vi skulle bli utsatta för ett överfall. Även andra amerikaner, och några ryssar, i andra delar av landet visade sig immuna mot Sovjets skrämselfmetoder och villiga att beskydda mitt liv, medan jag arbetade med denna bok.

Nu är boken färdig. Här har jag berättat mitt livs historia. De mördare, som påstår sig tjäna en ”mot en bättre framtid blickande mänsklighet” kanske en vacker dag lyckas ”utplåna” mig. Fristen kanske går ut. Men de kan icke ”utplåna” denna bok, som jag tillägnar det lidande ryska folk, från vilket jag härstammar. Jag hyser alltjämt den förhoppningen, att det en gång skall få verklig frihet och verklig ekonomisk demokrati.

När den dagen är inne kommer vi i sanning att närma oss idealet av en enda värld. Så länge en sjättedel av jordens yta, som nu i hög grad utvidgats genom förräderiet mot de små nationerna, förblir i totalitärt slaveri och andlig mörkläggnings, är freden alltid i fara.

Det första steget mot en tryggare värld är icke en världsorganisation — ehuru en sådan måste komma till stånd — utan de ryska massornas befrielse från sina tyranner. Man behöver blott göra det tankeexperimentet att Ryssland genom något underverk plötsligt bleve demokratiskt, för att inse att de flesta av de spänningar, som nu hotar freden, av sig själv skulle upphöra och att ett verkligt samarbete mellan världens fria folk då skulle bli möjligt. Man invänder kanske, att Rysslands befrielse från det totalitära oket är en fråga, som blott angår ryssarna själva. Men detta är en felsyn. På många sätt beror hela kulturens framtid och möjligheten till en varaktig fred på en sådan befrielse.

Jag är inte nog sangvinisk att vänta mig ett sådant underverk i vår generation. Att de demokratiska folken lär sig förstå det verkliga läget i Ryssland är en förutsättning för att mitt folk skall kunna frigöras inifrån. Världsoinionens hela tyngd, dess moraliska stöd, som nu endast tjänar att stärka Kremles despotism måste i stället underlätta de ryska frihetssträvandena.

Under formen av en levnadshistoria, berättad av en typisk ryss, som icke förlorat känslan för frihetens värde är denna bok en vädjan till Amerikas och världens demokratiska samvete.

Efterskrift

JAG BÖRjade ARBETA på denna bok omedelbart efter min flykt från den ryska handels-

delegationen och arbetade med den månad efter månad under de svåra förhållanden, som följde med förföljelserna mot mig och den ständiga faran för mitt liv. Jag måste flytta från stad till stad, ständigt byta om hotell och privata bostäder, leva under antaget namn och antagen nationalitet, söka mig trygga gömställen hos amerikaner eller hos mina egna landsmän. Till alla dem, som visade mig vänlighet och gav mig sitt moraliska stöd, vill jag härmed uttrycka min djupt kända tacksamhet.

Om Sovjets agenter under denna tid lyckats infånga mig, skulle jag ha kunnat ”utplånas” eller än värre hemkallats till Sovjetunionen för att ”avlägga räkenskap”. Lyckligtvis skedde det icke, och nu känner jag mig för första gången i mitt liv fri att tala för mitt land, för mitt folk och för mig själv.

När jag lämnade delegationen pågick ännu kriget. Nödvändigheten av en militär samverkan mellan västmaktsdemokratierna och det totalitära Sovjet ålade mig då mycken återhållsamhet. Jag fann mig gärna däri; det gemensamma målet, segern över nazismen, överskuggade då allt annat. Men nu, sedan kriget förts till ett segerrikt slut, betraktar jag det icke blott som möjligt utan som en bjudande plikt att tala rent ut, sanningsenligt och med så stark verkan jag förmår. Denna övertygelse har bestämt mig för att ge ut boken.

Ännu ett skäl att ta till orda ligger enligt min mening däri, att många människor och folk efter krigets slut — somliga frivilligt, andra under yttre tryck — ”svängt åt vänster”. Denna utveckling förefaller mig sund och riktig — förutsatt att den icke betyder första steget till eller, såsom i vissa fall, förverkligandet av den totalitära staten efter Kremels förebild. Tyvärr synes detta vara förhållandet i stora delar av den civiliserade världen, som står under intryck av Sovjets makt och idéer.

Folket i mitt land är i klorna på en polisstat. Det kan icke låta världen veta sina tankar, förhoppningar och farhågor. Om jag för de demokratiska folken och deras regeringar kan visa Kremels rätta anlete, anser jag mig i någon ringa mån kunna bidra till att varna världen för självbedrägeri. För att skapa en bättre värld behöver vi större ömsesidig förståelse och djupare vänskap mellan jordens alla folk, icke blott mellan dess regeringar.

Den kommunistiska diktaturen i USSR är inte bara ett problem som angår det ryska folket eller demokratierna. Den är ett problem för mänskligheten i dess helhet. Världen kan icke fortsätta i oändlighet att vända ryggen åt det martyrskap, som genomlides av en stor del av mänskligheten, som bebor en sjättedel av jordytan. Denna del behärskas av en grupp till gudar upphöjda ledare, vilkas makt vilar på partiapparaten och på en gigantisk polisstyrka. De hundratals miljoner människorna i USSR har ingen egen talan, då det gäller deras framtid, och är fullständigt avspärrade från folken i andra länder och deras tänkesätt.

Ehuru ledarna i Kreml berövat sina egna undersåtar varje gnista av ekonomisk och politisk frihet, vill de och deras medlöpare utomlands få den övriga delen av världen att tro, att sovjetsystemet är en garanti för friheten — ja, att det är den verkliga demokratin i motsats till den ”föråldrade”.

Naturligtvis skrev jag denna bok på mitt modersmål, ryska, så att den måste översättas, och den engelska texten har anpassats efter amerikansk publik. Detta skedde med det uttryckliga förbehållet, att alla fakta, händelser, personliga erfarenheter, politiska förhållanden, scener och karakteristiker av personligheter in i minsta detalj troget skulle följa det ryska manuskriptet. Till yttermera visso har jag underkastat den engelska texten en ingående granskning.

Jag har försökt hålla denna bok i en personlig, självbiografisk stil. Det blev därför nödvändigt att utelämna mycket, som behandlade de invecklade politiska, administrativa och juridiska formerna och andra problem rörande sovjetstaten. Dessa och andra frågor i samband därmed ämnar jag

längre fram behandla.

I vissa fall har jag för att skydda oskyldiga människor mot sovjetstatens obevekliga hämnd sett mig nödsakad att vidtaga vissa förändringar av namn, hemlighålla vissa Ortsnamn och förändra vissa yttre förhållanden. Men där sådana förändringar vidtagits har själva episoderna berättats sanningsenligt och deras betydelse för skildringen av förhållandena har förblivit densamma.

Jag tillägnar denna bok det ryska folket, till vilket jag själv hör. Jag ägnar den åt minnet av de miljoner, som dött i kampen mot despotismen i Sovjet, åt de miljoner oskyldiga, som försmäktar i Kremls otaliga fängelser och arbetsläger, åt de miljoner landsmän, som stupat under försvaret av vårt älskade fädernesland och drömt om en bättre framtid för vårt folk. Jag tillägnar denna bok alla de framstegsvänliga och frihetsälskande människor överallt på jorden, som vill vara med i kampen för ett fritt och demokratiskt Ryssland, förutan vilket det icke kan bli någon varaktig fred på jorden.